

ΟΡΕΙΝΗ ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ και ΑΝΑΨΥΧΗ

Κωνσταντίνος Μωραΐτης,
Έλενα Κωνσταντινίδου,
Αικατερίνη Χελιδώνη,
Χαράλαμπος Μαραγκός,
Παναγιώτης Σωτηριάδης

Η τοπιακή και αρχιτεκτονική της υποστήριξη:
Η διεθνής ιστορική προσέγγιση
και οι όροι εφαρμογής της
στον ελληνικό χώρο

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΩΡΑΪΤΗΣ
Ομότιμος Καθηγητής ΕΜΠ

ΕΛΕΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια ΕΜΠ

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΧΕΛΙΔΩΝΗ
Αρχιτέκτων Μηχανικός ΕΜΠ

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΑΡΑΓΚΟΣ
Αρχιτέκτων Μηχανικός ΕΜΠ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΩΤΗΡΙΑΔΗΣ
Αρχιτέκτων Μηχανικός ΕΜΠ

Ορεινή Περιήγηση και Αναψυχή

Η τοπιακή και αρχιτεκτονική της υποστήριξη:

Η διεθνής ιστορική προσέγγιση και
οι όροι εφαρμογής της στον ελληνικό χώρο

Ορεινή Περιήγηση και Αναψυχή

Συγγραφή

Κωνσταντίνος Μωραΐτης

Έλενα Κωνσταντινίδου

Αικατερίνη Χελιδώνη

Χαράλαμπος Μαραγκός

Παναγιώτης Σωτηριάδης

Κριτικός αναγνώστης

Δημήτρης Χ. Καλιαμπάκος

Συντελεστές έκδοσης

Γλωσσική Επιμέλεια: Νερίνα Κιοσέογλου

Γραφιστική Επιμέλεια: Παπαβασιλείου Σπυρίδων

Εικόνα εξωφύλλου

Τσεπέλοβο Ζαγορίου

Copyright © 2024, ΚΑΛΛΙΠΟΣ, ΑΝΟΙΚΤΕΣ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
(ΣΕΑΒ + ΕΛΚΕ-ΕΜΠ)

Το παρόν έργο αδειοδοτείται υπό τους όρους της άδειας Creative Commons Αναφορά Δημιουργού - Μη Εμπορική Χρήση - Παρόμοια Διανομή 4.0. Για να δείτε ένα αντίγραφο της άδειας αυτής επισκεφτείτε τον ιστότοπο <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.el>

Αν τυχόν κάποιο τμήμα του έργου διατίθεται με διαφορετικό καθεστώς αδειοδότησης, αυτό αναφέρεται ρητά και ειδικώς στην οικεία θέση.

ΚΑΛΛΙΠΟΣ

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Ηρώων Πολυτεχνείου 9, 15780 Ζωγράφου

www.kallipos.gr

ISBN: 978-618-228-132-1

Βιβλιογραφική Αναφορά: Μωραΐτης, Κ., Κωνσταντινίδου, Έ., Χελιδώνη, Α., Μαραγκός, Χ., Σωτηριάδης, Π. (2024). *Ορεινή Περιήγηση και Αναψυχή* [Μεταπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <http://dx.doi.org/10.57713/kallipos-368>

Περιεχόμενα

ΜΕΡΟΣ Α΄	15
Κεφάλαιο 1 – Εισαγωγή	17
1.0 Εισαγωγή	18
1.1 Το αντικείμενο της διερεύνησης.....	18
1.2 Η αφορμή της διερεύνησης.....	18
1.3 Η σκοπιμότητα της διερεύνησης	18
1.4 Μεθοδολογία της διερεύνησης	19
Βιβλιογραφικές αναφορές	21
Κεφάλαιο 2 – Πρώιμη αξιολόγηση του ορεινού τοπίου από τον νεότερο δυτικό πολιτισμό: Διαφωτισμός, ανάπτυξη του Ρομαντισμού	23
2.0 Πρώιμη αξιολόγηση του ορεινού τοπίου από τον νεότερο δυτικό πολιτισμό: Διαφωτισμός, ανάπτυξη του Ρομαντισμού	25
2.1 Ο Διαφωτισμός	26
2.2 Ρομαντισμός.....	27
2.2.1 Το Γραφικό.....	31
2.3 Οι πρώτες εκφάνσεις της νεοτερικής ορειβασίας	33
Βιβλιογραφικές αναφορές	37
Κεφάλαιο 3 – Νεωτερικές και σύγχρονες τάσεις στην αξιολόγηση του ορεινού τοπίου και της ορεινής περιήγησης	39
3.1 Επαναπροσδιορισμός των παλαιότερων ρομαντικών αντιλήψεων από τους διανοητές του 19ου αιώνα.....	42
3.1.1 John Ruskin: Η συναισθηματική αλήθεια των βουνών.....	42
3.1.2 Eugène Viollet-le-Duc.....	46
3.2 Η «υποταγή» του βουνού.....	47
3.2.1 Leslie Stephen	49
3.2.2 Ο Ελβετός ζωγράφος Ferdinand Hodler	50
3.3 Ακτιβισμός – προστασία και διαχείριση ορεινών περιοχών	51
3.3.1 John Muir	51
3.3.2 Οι θεσμοθετήσεις για την προστασία των ορεινών περιοχών.....	53
3.3.3 Η διέξοδος της αστικής κοινωνίας	55
3.4 Ο 21ος αιώνας.....	59
Βιβλιογραφικές αναφορές	62
Κεφάλαιο 4 – Το πολιτισμικό υπόβαθρο των ορεινών περιοχών	65
4.0 Το πολιτισμικό υπόβαθρο αναφοράς των ορεινών περιοχών.....	67
4.1 Η ανθρωπογενής προσέγγιση: Η αντίληψη της εικόνας του βουνού	68
4.2 Το σπίτι στο βουνό	70

4.3 Πολιτισμικό υπόβαθρο	74
4.4 Αντίκτυπος του ορεινού τουρισμού	75
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	80
Κεφάλαιο 5 – Πεζοπορία, ορειβασία και επιπλέον σύγχρονες ορεινές δραστηριότητες	81
5.0 Πεζοπορία, ορειβασία και επιπλέον σύγχρονες ορεινές δραστηριότητες	82
5.1 Ορειβασία – πεζοπορία και νέες ορεινές δραστηριότητες.....	82
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	89
Κεφάλαιο 6 – Η αρχιτεκτονική υποστήριξη ως μέσο ερμηνείας του ορεινού τοπίου και του χαρακτήρα της ορεινής περιήγησης και αναψυχής.....	91
6.0 Η αρχιτεκτονική υποστήριξη ως μέσο ερμηνείας του ορεινού τοπίου και του χαρακτήρα της ορεινής περιήγησης και αναψυχής	92
6.1 Ορειβατικά καταφύγια.....	93
6.1.1 Πρώιμα καταφύγια	94
6.1.2 Υποστήριξη της ορειβασίας	98
6.1.3 Αλλαγή κλίμακας	101
6.1.4 Πειραματισμός, προκατασκευή, αυτοαναφορικότητα	103
6.1.5 Νέος χαρακτήρας ορεινής αναψυχής, τεχνολογική εξέλιξη, περιβαλλοντική ευαισθησία	107
6.2 Χιονοδρομικά κέντρα – ορεινά θέρετρα	116
6.2.1 Θέρετρα πρώτης γενιάς	117
6.2.2 Το νεωτερικό όραμα.....	118
6.2.2.1 Θέρετρα δεύτερης γενιάς και η εμφάνιση του μοντερνισμού στις Άλπεις.....	118
6.2.2.2 Η επανερμηνεία του αλπικού χαρακτήρα	124
6.2.2.3 Θέρετρα τρίτης γενιάς – μαζικός τουρισμός – Station Intégrée	127
6.2.3 Θέρετρα τέταρτης γενιάς.....	135
6.2.4 Η προσαρμογή των χιονοδρομικών κέντρων και η υποστήριξη των νέων μοντέλων τουρισμού	138
6.2.4.1 Η προσαρμογή των χιονοδρομικών κέντρων.....	138
6.2.4.2 Νέες μορφές υποστηρικτικών δομών στο ορεινό τοπίο.....	142
6.2.4.3 Μια νέα μορφή κατάκτησης	145
6.2.4.4 Το νέο πλαίσιο υποστήριξης της ορεινής αναψυχής.....	147
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	149
Κεφάλαιο 7 – Πρώτος κύκλος συμπερασμάτων – Η διεθνής ανασκόπηση	155
Βιβλιογραφία κεφαλαίων 1 έως 7	160
ΜΕΡΟΣ Β΄	167
Κεφάλαιο 8 – Το παρελθόν και η σύγχρονη πραγματικότητα των ελληνικών ορεινών περιοχών.....	169
8.0 Το παρελθόν και η σύγχρονη πραγματικότητα των ελληνικών ορεινών περιοχών	170
8.1 Η γεωπολιτική και οικονομική σημασία του ελληνικού ορεινού χώρου, στο εύρος της ιστορίας του ελληνικού, βαλκανικού και ευρύτερου γεωγραφικού πεδίου.....	171
8.2 Η πολιτισμική και πολιτιστική σημασία του ελληνικού ορεινού χώρου.....	172
8.3 Ιστορία και παράδοση.....	173

8.3.1 Η επινόηση της παράδοσης.....	177
8.3.2 Η συσχέτιση της παράδοσης με το φυσικό υπόβαθρο και το ενδιαφέρον της ελληνικής διανόησης για αυτήν.....	179
8.3.3 Παράδοσης προσέγγιση θετική.....	181
8.3.4 Η διαρκής υπέρβαση της παράδοσης στον ελληνικό γεωπολιτικό χώρο γενικά και στις ορεινές περιοχές ειδικότερα: χερσαίες διαδρομές και πλεύσεις θαλάσσιες.....	184
8.4 Το ορεινό πολιτισμικό τοπίο του ελληνικού χώρου παγκόσμια σημαντικό.....	185
8.5 Η εγκατάλειψη της παράδοσης και η υποβάθμιση της ιστορίας των ορεινών περιοχών στη μεταπολεμική Ελλάδα.....	187
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	191
Κεφάλαιο 9 – Η παγκόσμια εμβληματική αναφορά στην ορεινή Αρκαδία	195
9.1 Η σημερινή αναγνώριση της ποιότητας του αρκαδικού τοπίου και η πρόταση συγκρότησης επάλληλων φυσικών και πολιτισμικών δικτύων περιήγησης: το Menalon Trail και τα πιθανά παλίμψηστα επισκεψιμότητας στην ορεινή Αρκαδία.....	197
9.1.1 Η Αρκαδία και το φυσικό της υπόβαθρο: το έδαφος, η βλάστηση, το κλίμα.....	198
9.1.2 Η γενική πολιτισμική και η ειδικότερη χωρική, τοπιακή προσέγγιση του «παλίμψηστου»	202
9.2 Ανώνυμη ελληνική αρχιτεκτονική και αρκαδική εντοπιότητα: το ελληνικό «Τολέδο»	205
9.3 Κοιτώντας πίσω: Αρκαδία και ελληνική αρχαιότητα – Αρκαδία και βυζαντινός πολιτισμός – Αρκαδία και οι επιρροές που μεταφέρονται χρονικά και γεωγραφικά.....	205
9.3.1 Η Διοτίμα, ο Πλάτων και ο ρομαντικός Υπερίων.....	207
9.3.2 Ο Goethe, ο Faust και η Ωραία Ελένη στην Αρκαδία.....	210
9.4 Από τον Βιργίλιο στον Nicolas Poussin και στη νεωτερική πολιτική απαίτηση: Αρκαδική υπόσχεση σωματικής ευδαιμονίας και πολιτικής ελευθερίας.....	212
9.4.1 Ελληνικής ανεξαρτησίας αρκαδικό εγκώμιο	213
9.4.2 Ωστε το Μαίναλο δεν προτείνεται για ορεινή πεζοπορία μόνο	214
9.5 Συγκροτώντας την πρόσβαση στην Αρκαδία με βάση μία περιηγητικά σημαντικότερη αλλά υποβαθμισμένη σήμερα διαδρομή.....	215
9.5.1 Η κήρυξη της σιδηροδρομικής διαδρομής κεντρικής Πελοποννήσου ως μνημείου της UNESCO	216
9.5.2 «Εν κινήσει» ξενάγηση και διδασκαλία στη σιδηροδρομική διαδρομή κεντρικής Πελοποννήσου, με μετατροπή και επανάχρηση των σιδηροδρομικών βαγονιών.....	220
9.6 Αρκαδία, η πρόκληση: Τουριστικό place branding, διδακτικές περιηγήσεις και υποδείξεις πολιτισμικής, πολιτιστικής και πολιτικής συνείδησης	221
9.6.1 Παραμένοντας στο αρκαδικό πολιτισμικό τοπίο	221
9.6.2 Επεκτείνοντας την τοπιακή ακτινοβολία της Αρκαδίας: Στυμφαλίδες Όρνιθες, Ηράκλειοι τοπιακοί άθλοι και σύγχρονες πολιτισμικές παρεμβάσεις	223
9.6.3 Ο ημίθεος και οι συμβολικές, μυθικές παρεμβάσεις του στον άγριο φυσικό τόπο.....	224
9.7 Η ορεινή περιήγηση ως αφορμή διδακτικών και ερευνητικών ακαδημαϊκών προσεγγίσεων.....	224
9.8 Διδακτικές πεζοπορίες: από την Αρκαδία στην Ευρώπη, από τα ορεινά μονοπάτια του τραγοπόδη θεού στα ξένα πεζοπορικά παραδείγματα	230
9.8.1 Τα μονοπάτια ορεινών διαδρομών και δασικών εκτάσεων: Κατηγορίες μονοπατιών ...	232
9.8.2 Περιπατώντας σε παραδειγματικά μονοπάτια της Ευρώπης.....	234
9.8.3 Παραδείγματα από άλλα ελληνικά μονοπάτια.....	237

9.9 Menalon Trail εστί.....	239
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	243
Κεφάλαιο 10 – Η οργάνωση δικτύων ορεινής περιήγησης και επισκεψιμότητας: Το παράδειγμα της οργάνωσης διαδρομών περιήγησης στα οικολογικά ορεινά πάρκα του νομού Ευρυτανίας.....	247
10.0 Πρόταση διαδρομών και σχεδιασμού των κομβικών σημείων τους, σε τέσσερα ορεινά οικολογικά πάρκα στην περιοχή του Δήμου Καρπενησίου.....	249
10.1 Ειδικό αντικείμενο της πρότασης ο σχεδιασμός παραδειγματικών διαμορφώσεων σε κομβικά σημεία στα οικολογικά πάρκα του Δήμου Καρπενησίου.....	250
10.2. Γενικότερο αντικείμενο της πρότασης: η συγκρότηση της τοπιακής, περιβαλλοντικής-πολιτισμικής ταυτότητας της ευρύτερης περιοχής του Δήμου Καρπενησίου.....	251
10.3 Η σκοπιμότητα της πρότασης: «Το δικό μου ‘νησί’ είναι το Καρπενήσι»	251
10.4 Η μεθοδολογία της πρότασης: Γενικές θέσεις για τη συγκρότηση της πρότασης.....	257
10.4.1 Η συσχέτιση της ταυτότητας της περιοχής με την πολιτισμική τοπιακή της ποιότητα και με την οικοτουριστική προσέγγιση.....	258
10.4.2 Η φυγόκεντρη ανάπτυξη των δράσεων και ο σχεδιασμός χωρικού δικτύου φυσικών και πολιτισμικών αναφορών.....	258
10.5 Η μεθοδολογία της πρότασης: Ειδικότερες θέσεις για τη μεθοδολογία του χωρικού σχεδιασμού	259
10.5.1 Η απαίτηση της ανάδειξης των φυσικών ποιοτήτων και η στρατηγική των ελάχιστων, αντιστρεψίμων δομικών παρεμβάσεων	259
10.5.2 Τελευταία μεθοδολογική απαίτηση: Η έμφαση στην «ελαστικότητα», τη δυνατότητα μετατροπής και την επεκτασιμότητα των προτάσεων.....	260
10.6 Επιμένοντας στις καινοτομικές κατευθύνσεις της πρότασης	260
10.7 Περιγράφοντας αναλυτικά τις επιμέρους διαμορφώσεις και τις κατασκευές της πρότασης.....	262
10.7.1 Στέγαστρο με βρύση, ποτίστρα και χτιστό καθιστικό: παράδειγμα εφαρμογής στο οικολογικό πάρκο Καρπενησιώτη.....	263
10.7.2 Στέγαστρο σε εσοχή με βρύση και χτιστό καθιστικό: παράδειγμα εφαρμογής στο οικολογικό πάρκο Καρπενησιώτη.....	265
10.7.3 Το «Σπίτι του Κυνηγού»: Παράδειγμα εφαρμογής στο πάρκο Φουρνάς.....	266
10.7.4 Ελαφρά κατασκευή αναψυκτήριου: παράδειγμα εφαρμογής στο πάρκο Πάντα-βρέχει.....	267
10.7.5 Στέγαστρο στο όριο του γκρεμού: παράδειγμα εφαρμογής στο πάρκο της Αγίας Βλαχέρνας, πάνω από την «παραλία» Βλαχέρνας	269
10.7.6 Στέγαστρο σε πρόβολο πάνω από γκρεμό: παράδειγμα εφαρμογής στο πάρκο Πάντα-βρέχει.....	270
10.7.7 Παρατηρητήριο-πύργος: παράδειγμα εφαρμογής στο πάρκο Πάντα-βρέχει	271
10.7.8 Εναλλακτική κατασκευή αναψυκτηρίου με συσχετισμό ελαφρών και λιθόκτιστων τμημάτων: παράδειγμα εφαρμογής στο πάρκο Βλαχέρνας.....	272
10.7.9 Προτάσεις στοιχείων σήμανσης για τοποθέτηση σε κομβικά σημεία των διαδρομών ορεινής περιήγησης	274
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	275
Κεφάλαιο 11 – Ηλείου εγκώμιο: ορεινοί δρόμοι, δίκτυα πολιτισμού και τόποι ανεξαρτησίας.....	277

11.1 Η σταθερότητα της ορεινής παράδοσης και οι δρόμοι της ορεινής διεξόδου και μεταβολής: από τη βιοτεχνική άνθηση στο Συρράκο στη μουσική σύνθεση του «Γαλάζιου Δούναβη»	279
11.2 Η Σουλιώτικη συμπολιτεία και η πολιτική της αναγνώριση από τον νεότερο δυτικό πολιτισμό: ο Μάρκος Μπότσαρης στο Παρίσι και το Στρασβούργο	280
11.2.1 Η νεότερη πολιτική επιρροή των αρχαίων ελληνικών πολιτικών ηθών και η συγκρότηση του Φιλελληνισμού.....	282
11.2.2 Το αίτημα της σύγχρονης, διεθνούς ιστορικής και πολιτικής προβολής των αναφορών στην Ελληνική Επανάσταση και στο Σούλι	283
11.2.3 Η ρομαντική αναφορά στο ορεινό τοπίο ως δείγμα πολιτισμικής καθαρότητας και πολιτικής ευγένειας: φυσική «υψηλή» ακεραιότητα και «υψηλό» πολιτισμικό και πολιτικό ήθος	285
11.3 Συνοπτική παρουσίαση των βασικών κατευθύνσεων ανάδειξης, προβολής και προώθησης της ταυτότητας του πολιτισμικού τοπίου γενικά και της περιοχής του Σουλίου ειδικότερα	288
11.4 Οι Σουλιώτες, οι Highlanders και ο Γουλιέλμος Τέλλος.....	302
11.5 Επιστρέφοντας στο τοπίο του Αχέροντα: τοπιακή παρέμβαση στη Λάκκα Σουλίου, στις πηγές του Αχέροντα, με έμφαση στην επεξεργασία της φύτευσης.....	305
11.6 Η υπερτοπική διάσταση και η πολιτισμική διασπορά των ορεινών πληθυσμών της Ηπείρου.....	308
11.7 Το δικό μας Πολυτεχνείο και το δικό μας Μετσόβιο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕΚΔΕ), για την προστασία και την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του ορεινού περιβάλλοντος και των τοπικών ευρωπαϊκών πολιτισμών.....	314
11.8 Ακολουθώντας τους Βλάχους στις μετοικεσίες τους πέρα από τους ορεινούς τόπους της Ηπείρου.....	316
11.9 Ποιες προτάσεις λοιπόν;.....	319
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	322
Κεφάλαιο 12 – Καταληκτική σύνοψη σε θέση επιλόγου: δίκτυα ορεινής περιήγησης, πολιτισμική επισκεψιμότητα και καινοτομική ευφυής πρωτογενή παραγωγή.....	327
12.0 Η αλπική κατάκτηση και η «Ολύμπια» διάσταση του ελληνικού ορεινού πολιτισμικού τοπίου.....	329
12.1 Η απαράβατη προσέγγιση της πολιτισμικής ιστορίας και της πολιτισμικής ταυτότητας των τόπων, το δέλεαρ της ακαδημαϊκής περιήγησης και φιλοξενίας και το ενδιαφέρον για την καινοτομική ευφυή πρωτογενή παραγωγή.....	330
12.2 Καινοτομική ευφυής πρωτογενής παραγωγή	332
12.3 Μια ακριβέστερη εστιασμένη αναπτυξιακή πρόταση: Τα Φιλιατοχώρια της ορεινής Θεσπρωτίας.....	333
12.3.1 Η ταυτότητα του τόπου	334
12.3.2 Τα ισχυρά στοιχεία στήριξης για την πιθανή μελλοντική προώθηση των τεσσάρων οικισμών	340
12.3.3 Η αξιολόγηση Προγραμμάτων Ανάπτυξης	341
12.3.4 Πιθανές κατευθύνσεις ανάπτυξης και ανάδειξης.....	343
12.3.4 Συμπερασματικά για τα Φιλιατοχώρια.....	346
12.4 Το δέλεαρ της ακαδημαϊκής περιήγησης και φιλοξενίας.....	348
12.5 Η απαράβατη απαίτηση προσέγγισης, ανάδειξης και προβολής της πολιτισμικής ιστορίας και της ιδιαίτερης ταυτότητας των ελληνικών πολιτισμικών τοπίων... ..	349

12.6 ... ή μήπως θα έπρεπε να διεκδικήσουμε, εντονότερα, το διακρατικό και διεθνές τους ενδιαφέρον;	349
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	350
Βιβλιογραφικές πηγές 8ου έως και 12ου Κεφαλαίου	352

ΜΕΡΟΣ Α΄

Γενικός πρόλογος και πρόλογος Α΄ Μέρους

Το κείμενο που ακολουθεί διαρθρώνεται σε δύο μέρη.

Το πρώτο από αυτά αφιερώνεται στον τρόπο με τον οποίο, στον δυτικό πολιτισμό, αναδύεται και συγκροτείται το ενδιαφέρον για τις ορεινές περιοχές και το ορεινό τοπίο· στον τρόπο με τον οποίο σταδιακά αναπτύσσεται η εκτεταμένη πληθυσμιακά περιήγηση σε αυτό· στον τρόπο με τον οποίο οι δυτικές κοινωνίες σταδιακά υποστηρίζουν την προηγούμενη συνθήκη περιήγησης, αναψυχής και αθλητικής προσέγγισης των ορεινών περιοχών με παρεμβάσεις αρχιτεκτονικές, μικρότερης ή μεγαλύτερης κλίμακας – παρεμβάσεις που εκτείνονται από τους προηγούμενους αιώνες ως τις μέρες μας.

Η ολοκλήρωση του πρώτου μέρους, των επτά πρώτων κεφαλαίων της έρευνάς μας, θα μας επιτρέψει να αποκτήσουμε μια συνολικότερη επαφή με θέματα που αφορούν τη νεότερη και σύγχρονη αντίληψη για το βουνό· θέματα που αφορούν εισαγόμενες επιρροές, πολιτιστικές και επιχειρησιακές στον ελληνικό χώρο· θέματα τα οποία μπορούμε να αντιμετωπίσουμε σε σύγκριση με τις δικές μας ιδιαιτερότητες τόπου, τις δικές μας ελληνικές ιδιαιτερότητες ιστορίας και πολιτισμού· θέματα τα οποία μπορούμε κριτικά να αποδεχθούμε ή να απορρίψουμε.

Με αυτήν ακριβώς τη διάθεση, θα μεταφερθούμε στη συνέχεια στο Β΄ Μέρος της έρευνάς μας, στο δεύτερο μέρος της δικής μας ορεινής ερευνητικής «περιήγησης», επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον μας στον ελληνικό ορεινό «πολιτισμικό τοπίο» και χρησιμοποιώντας σε μεγάλη έκταση των παρουσιάσεων όχι βιβλιογραφική υποστήριξη, αλλά αναφορές σε παραδείγματα που οργανώθηκαν και ολοκληρώθηκαν σε διδακτικές και ερευνητικές προσεγγίσεις στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου. Διδακτικές και ερευνητικές προσεγγίσεις οι οποίες τιμούν, ελπίζουμε, τη σχέση του Πολυτεχνείου μας με την ορεινή καταγωγή των ευεργετών οι οποίοι ιδρυτικά το στήριξαν.

Κεφάλαιο 1 – Εισαγωγή

Σύνοψη 1ου Κεφαλαίου: Περιγράφοντας το αντικείμενο, την αφορμή και τη σκοπιμότητα της διερεύνησης που ακολουθεί

Στο πρώτο αυτό εισαγωγικό κεφάλαιο ορίζεται το γενικότερο αντικείμενο του πρώτου μέρους της συγγραφικής αυτής προσπάθειας, η αξιολόγηση δηλαδή των ορεινών περιοχών από τον νεότερο δυτικό πολιτισμό και ο τρόπος με τον οποίο αυτή συνδέεται με την ανάπτυξη της ορεινής αναψυχής και της ορεινής περιήγησης. Εξηγούνται επιπλέον η αφορμή και η σκοπιμότητα της διερεύνησης όπως και η μεθοδολογία εξέτασης, επιμένοντας στην επιλογή των Άλπεων ως ορεινής περιοχής αρχικής αναφοράς, ικανής να προσφέρει βασικά παραδείγματα για τα θέματα του ενδιαφέροντός μας.

Η νεότερη περιηγητική ανάπτυξη και προβολή των ελληνικών ορεινών περιοχών με κανένα τρόπο δεν μπορεί να θεωρηθεί οργανωτικά, διοικητικά και επιχειρησιακά συγκρίσιμη με αυτήν των δυτικών κρατών. Εντούτοις, η ανάλυση που προτείνεται, σημειώνουμε σε αυτό το πρώτο εισαγωγικό κεφάλαιο, πρέπει να θεωρηθεί απαραίτητη για να κατανοήσουμε το ενδιαφέρον των νεωτερικών και σύγχρονων κοινωνιών για τα ορεινά τοπία. Στο πλαίσιο αυτό, πρέπει επίσης να θεωρηθεί σημαντικό βοήθημα για τη θεώρηση του ελληνικού ορεινού χώρου, του συγκριτικού πολιτισμικού και ιστορικού του βάθους, όπως και των προοπτικών ανάδειξης, προβολής και ανάπτυξής του.

Προσφέρεται επιπλέον στο πρώτο αυτό κεφάλαιο ο βασικός ορισμός για τον όρο «τοπίο», ενώ επεξηγείται επίσης η χρήση του όρου «πολιτισμικό τοπίο».

Ενδεικτικά σημειώνουμε την αφετηρία αυτής της συγγραφικής προσπάθειας στην προηγούμενη ερευνητική εργασία την οποία πραγματοποίησαν δύο από τους συγγραφείς της, οι Χαράλαμπος Μαραγκός και Παναγιώτης Σωτηριάδης, στο πλαίσιο των προπτυχιακών τους σπουδών με θέμα συναφές και περιεχόμενο συσχετισμένο με το Α' Μέρος, κύρια, αυτού του βιβλίου.

Οδηγός Περαιτέρω Μελέτης

Θετική είναι μια γενικότερη, ευρύτερη προσέγγιση σε θέματα που αφορούν το τοπίο, την πολιτισμική και πολιτική του προσέγγιση κατά τη νεωτερική και σύγχρονη περίοδο κυρίως από τον δυτικό πολιτισμό. Σχετικά, μπορούμε να αναφερθούμε στη συνολικότερη διερεύνηση του θέματος που προσφέρεται από την παρουσίαση **Η τέχνη του Τοπίου. Πολιτιστική επισκόπηση των νεωτερικών τοπιακών θεωρήσεων και διαμορφώσεων** (Μωραϊτης 2015α). Σε έκταση συνοπτικότερη πρβλ.: **Το τοπίο, πολιτιστικός προσδιορισμός του τόπου. Σημειώσεις για τη νεότερη, τοπιακή επεξεργασία του τόπου** (Μωραϊτης 2015β). Πρβλ. επίσης την ερευνητική εργασία των Χ. Μαραγκού και Π. Σωτηριάδη (2019), στην οποία μόλις προηγούμενα αναφερθήκαμε, με τίτλο **Τοπιακή και αρχιτεκτονική υποστήριξη της ορεινής περιήγησης και αναψυχής**.

1.0 Εισαγωγή

1.1 Το αντικείμενο της διερεύνησης

Με τους όρους «τοπιακός/τοπιακή» αναφερόμαστε στον φυσικό τόπο, αλλά επιπλέον και στις πολιτισμικές και πολιτιστικές του καταβολές, στο «πολιτισμικό τοπίο / cultural landscape» το οποίο αναφέρεται στον τόπο αυτό. Θα προχωρήσουμε στην αξιολόγηση των ορεινών περιοχών από τον νεότερο δυτικό πολιτισμό και στον τρόπο με τον οποίο αυτό το υπόβαθρο συνδέεται με την ανάπτυξη της ορεινής αναψυχής και της ορεινής περιήγησης. Λεπτομερέστερα, θα ασχοληθούμε με τον τρόπο με τον οποίο αυτή η ανάπτυξη προσφέρει παραδείγματα αντίστοιχων αρχιτεκτονικών παρεμβάσεων στο τοπίο ή σε κατασκευές οι οποίες υποβοηθούν τις προηγούμενες δραστηριότητες. Μέσα από αυτές γίνονται φανερές οι διαφορετικές στάσεις των κοινωνιών των αστικών περιοχών κάθε περιόδου, ξεκινώντας από τον 18ο αιώνα και προχωρώντας προς τις μέρες μας.

1.2 Η αφορμή της διερεύνησης

Αφορμή της έρευνας αποτέλεσε η διαπίστωση ότι στις μέρες μας ο ορεινός τουρισμός και η ορεινή αναψυχή είναι ιδιαίτερα σημαντικές δραστηριότητες σε διεθνές επίπεδο όσο και σε επίπεδο τοπικό. Πώς όμως η αρχιτεκτονική θα μπορούσε να επιτρέψει την υποστήριξη αυτών των τάσεων σήμερα και παράλληλα να εξασφαλίσει τη βιώσιμη ανάπτυξη του ορεινού χώρου; Μία επιπλέον αφορμή για την έρευνά μας αποτέλεσε η διαπίστωση της περιορισμένης βιβλιογραφίας, στον ελλαδικό χώρο, σχετικά με την αρχιτεκτονική υποστήριξη των ορεινών δραστηριοτήτων.

1.3 Η σκοπιμότητα της διερεύνησης

Η σκοπιμότητα της έρευνας παραπέμπει βέβαια στην προσπάθεια να προσφέρουμε αρχιτεκτονική υποστήριξη στην ορεινή περιήγηση και αναψυχή, αλλά επιπλέον στην προσπάθεια διερεύνησης του τρόπου με τον οποίο η σύγχρονη αντίληψη για το ορεινό τοπίο έχει διαμορφωθεί μέσα από μεταβολές στην ιδεολογία και την αισθητική θεώρηση του νεότερου δυτικού πολιτισμού. Ελπίζουμε να αποδώσουμε έτσι τις ιστορικές αναφορές και τις νεότερες απαιτήσεις, μέσα από τις οποίες η αρχιτεκτονική είναι δυνατόν να υποστηρίξει τη βιώσιμη ανάπτυξη με σεβασμό στις αξίες και τα ζητήματα του ορεινού χώρου.¹ Κατά σαφή τρόπο θεωρούμε ότι η αλόγιστη κατασκευή υποστηρικτικών δομών ορεινής αναψυχής στην Ελλάδα, χωρίς την αναφορά σε ένα εθνικό πλαίσιο βιώσιμης ανάπτυξης, μπορεί να δημιουργήσει σημαντικά προβλήματα στον ορεινό περιβαλλοντικό και τοπιακό χώρο.

Στο κείμενό μας, η αφετηρία της συγγραφής δεν προέρχεται από τον χώρο της πατρίδας μας. Αναφερόμαστε κυρίως σε παραδείγματα εκτός Ελλάδας, όπως το χαρακτηριστικό και αρχικό παράδειγμα ανάπτυξης της ορεινής περιήγησης και αναψυχής στην περιοχή των Άλπεων. Πρόκειται για παράδειγμα ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς συνδέεται με όλες τις ευρύτερες διεθνείς τάσεις που χαρακτηρίζουμε ως «αλπινισμό», δηλαδή με την ορειβασία σε μεγάλα υψόμετρα. Αλλά συνδέεται επίσης και με τη συνήθη ορειβασία, την ορεινή περιήγηση και αναψυχή και τη χιονοδρομία. Αυτό το παράδειγμα, του αλπικού τουρισμού, το προτείνουμε ερευνητικά ως εξαιρετικά σημαντικό:

¹ Βλ. αναλυτικότερα την επόμενη υποσημείωση 2.

σημαντικότερο ώστε να αναλυθεί και να γίνει γνωστό προκειμένου να εξηγηθεί το ιστορικό υπόβαθρο της σχέσης του νεωτερικού και νεότερου δυτικού πολιτισμού με το ορεινό τοπίο· σημαντικότερο προκειμένου να προσφέρει ένα ευρύτερο πεδίο γνώσεων, κατατοπιστικών για ανάλογη αντιμετώπιση και στον ελληνικό χώρο.

Το ελληνικό τοπίο γενικά, το ελληνικό ορεινό τοπίο επίσης, διαθέτει μια ιδιαίτερη πολιτιστική, πολιτισμική και εντέλει πολιτιστική ταυτότητα καθοριστική για τη συγκρότηση των κοινωνικών και πολιτικών ηθών της νεότερης Ευρώπης, του νεότερου δυτικού και πιθανότατα του παγκόσμιου χώρου. Με την έννοια αυτή θα μπορούσαμε αστόχαστα να ισχυριστούμε πως καθοριστική δεν είναι, προκειμένου να το προσεγγίσουμε, η αναφορά μας σε παραδείγματα εκτός Ελλάδας. Εντούτοις, η διεθνής αξιολόγησή του και η διεθνής εμμονή στην «Αρκαδία» των προσδοκιών της νεωτερικής ελευθερίας ή στον «Παρνασσό» των καλλιτεχνικών νεωτερικών οραμάτων συνδέονται σαφέστατα με το ενδιαφέρον της δυτικής σκέψης για την ελληνική τοπιακή αναφορά η οποία, όπως και το ενδιαφέρον για τις ορεινές περιοχές, συγκροτείται και κορυφώνεται στο πλαίσιο ανάπτυξης των πολιτιστικών και πολιτικών ρευμάτων του δυτικού αρχικά Διαφωτισμού και Ρομαντισμού.

1.4 Μεθοδολογία της διερεύνησης

Ας επεξηγήσουμε κατ' αρχήν πως με τον όρο «μεθοδολογία», δεν περιγράφουμε απλώς μια «μέθοδο», μία «μετα-οδό», μια πορεία δηλαδή διερεύνησης και παρουσίασης μόνο. Περιγράφουμε, πολύ ουσιαστικότερα την πορεία αυτή συσχετισμένη με τη θεωρητική υποστήριξη, τον θεωρητικό λόγο της επιλογής της.

Η βασική θεωρητική θέση που υποστηρίζει την έρευνα την οποία παρουσιάζουμε επισημαίνει πως στο πλαίσιο ανάπτυξης του πολιτισμού, ορθότερα των πολλών διαφορετικών «πολιτισμών», των διαφορετικών ιστορικά και γεωγραφικά πολιτισμικών εκφράσεων, αντίληψη του τόπου αποτελεί πολιτισμικό, πολιτιστικό και εν πολλοίς πολιτικό επίδοκο² που διαθέτει σημασίες πολιτισμικά και πολιτικά διεκδικούμενες και καθοριζόμενες. Αποτελεί δηλαδή πολιτισμικό και πολιτικό «τοπίο» (Μωραΐτης 2015α,β). Ας θυμίσουμε άλλωστε πως ως «Τοπίο» ορίζεται, σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το Τοπίο, «μία περιοχή, όπως γίνεται αντιληπτή από ανθρώπους», περιοχή της οποίας ο χαρακτήρας «είναι το αποτέλεσμα της δράσης και αλληλεπίδρασης των φυσικών και/ή ανθρώπινων παραγόντων».³ Ωστε είναι σημαντικό να μεταβούμε από μια «φυσική», αφελή προσέγγιση σε μια ουσιαστικότερη, πολιτισμική κριτική στάση η οποία άλλωστε εξηγεί την ευρύτατη χρήση του επιθετικού προσδιορισμού «πολιτισμικό» ως συμπληρώματος του όρου «τοπίο»: «πολιτισμικό τοπίο – cultural landscape – paysage culturel».

² Μια πρώτη παρατήρηση αφορά τη συσχέτιση του όρου «πολιτιστικός» και του ενεργητικότερου όρου «εκ-πολιτιστικός», με τον λατινικό όρο *civilisation*/Πολιτισμός (ενδεικτικά με «Π»), ο οποίος παραπέμπει σε κοινωνικές συγκροτήσεις κεντρικού, θεσμικού αστικού χαρακτήρα, με δυναμικό προσδιορισμό. Μπορούμε εύκολα να αναγνωρίσουμε στην ετυμολογία της λέξης την αντιστοιχία με το λατινικό *civilis*, που σημαίνει το πολιτικό, το συσχετισμένο με τις επίσης λατινικές λέξεις για τον πολίτη, *civis* και για την αστικότητα, *civitas*. Αντίθετα ο πολιτισμός/*culture* περιλαμβάνει το σύνολο όλων των πιθανών δράσεων των κοινωνιών, κεντρικών όσο και περιφερειακών. «Πολιτισμική» συμμετοχή διαθέτουν οι πάντες, εγγράμματοι και αδαείς. Οι φιλόσοφοι, οι εκπρόσωποι της επίσημης τέχνης, αλλά και οι απαίδευτοι αγροτικοί πληθυσμοί και οι εκφραστές της «λαϊκής» τέχνης και της «παράδοσης». «Πολιτιστική» συγκρότηση, αντίθετα, διαθέτουν μόνο οι δυο πρώτες κατηγορίες του παραδείγματός μας (Μωραΐτης, 2012).

³ <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802f3fae> – ανακτήθηκε 24/12/2021.

Σύμφωνα με την τοποθέτηση αυτή, το πρώτο τμήμα της έρευνας που ακολουθεί οφείλει να ασχοληθεί με τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται οι τάσεις των νεωτερικών δυτικών κοινωνιών όσον αφορά τη σχέση τους με το φυσικό τους υπόβαθρο γενικά και ειδικότερα με το ορεινό περιβάλλον. Πρόκειται για τάσεις οι οποίες, πέρα βέβαια από την πολιτισμική αξιολόγηση των γηγενών ορεινών κοινοτήτων, προωθούν σταδιακά, από τον 19ο αιώνα ήδη, τους όρους περιήγησης των αστικών πληθυσμών προς τις ορεινές περιοχές. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο μετασχηματίζονται αυτές οι πολιτισμικές τάσεις σε περίοδο πλησιέστερη σε εμάς και θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε τους όρους με τους οποίους υποστηρίζονται από την αρχιτεκτονική προσέγγιση είτε κατά τον σχεδιασμό κτιρίων είτε κατά τον σχεδιασμό και τη στρατηγική θεώρηση του τοπίου, του ορεινού τοπίου και της ταυτότητάς του. Όπως τονίσαμε και προηγουμένως, το κύριο εναρκτήριο παράδειγμά μας συνδέεται με την περιοχή των Άλπεων, η οποία υπήρξε εμβληματική ορεινή περιοχή αναφοράς, χαρακτηριστική περιοχή παρεμβάσεων κατά τη νεότερη περίοδο για τον ορεινό τουρισμό και την ορεινή αναψυχή.

Ας τολμήσουμε έναν ουσιαστικότερο χαρακτηρισμό. Οι Άλπεις αποτελούν εμβληματική περιοχή κεντρικού πολιτιστικού και ευρύτερου πολιτισμικού οραματισμού για τη σχέση των νεωτερικών ευρωπαϊκών και δυτικών κοινωνιών με το ορεινό περιβάλλον ειδικά και με το φυσικό υπόβαθρο γενικότερα.

Πρέπει βέβαια να σημειώσουμε πως σε πολλές περιπτώσεις το αλπικό παράδειγμα δεν επιτρέπει την ευχερή πιθανότητα ελληνικής εφαρμογής του. Οι υψηλότερες περιοχές των Άλπεων χαρακτηρίζονται από απομόνωση που δεν είναι αντίστοιχη με τα δίκτυα πολιτισμικών συσχετισμών του ελληνικού ορεινού όγκου, συχνά πυκνότετων, όπως στην περίπτωση των ορεινών περιοχών της Ηπείρου. Επιπλέον, η νεότερη περιηγητική ανάπτυξη και προβολή των ελληνικών ορεινών περιοχών με κανένα τρόπο δεν μπορεί να θεωρηθεί οργανωτικά, διοικητικά και επιχειρησιακά συγκρίσιμη με αυτήν των δυτικών κρατών. Εντούτοις, η ανάλυση την οποία προτείνουμε πρέπει να θεωρηθεί απαραίτητη ώστε να αναγνωρίσουμε τις ομοιότητες και τις διαφορές που μας καθορίζουν είτε από λανθασμένο μιμητισμό είτε από μεταφορά θετικών παραδειγμάτων.

Ενδεικτικά: Ποια στάση θα έπρεπε να επιλέξει η ελληνική αρχιτεκτονική; Τι διδακτική κριτική μπορούσε να μπορεί να αποκομίσει από την ανάλυση της ξένης εμπειρίας; Με ποιο τρόπο μπορεί επίσης να διδαχθεί η ελληνική αναπτυξιακή προοπτική από τα ξένα παραδείγματα, τηρουμένων των αναλογιών; Τι μπορούμε να πούμε επιπλέον για το περιβαλλοντικό αποτύπωμα σε περιόδους περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης; Ακόμη σημαντικότερο, ποια είναι η πολιτισμική, πολιτιστική και πολιτική συνεισφορά των ελληνικών ορεινών περιοχών στη νεότερη ελληνική ιστορία;

Ας συνοψίσουμε: Μεθοδολογικά αντιμετωπίσαμε την έρευνά μας ως μια προσέγγιση η οποία όφειλε, σε πρώτο στάδιο, να ξεπεράσει τον ελληνικό χώρο πριν επιστρέψει, σε δεύτερο στάδιο, σε αυτόν. Γιατί να τον ξεπεράσει; Γιατί πουθενά δεν βρήκαμε συγκεντρωμένες στο ελληνικό πεδίο όλες αυτές τις αναφορές και τα παραδείγματα που αφορούν τη γενικότερη πολιτισμική σχέση των νεότερων και σύγχρονων κοινωνιών με το ορεινό τοπίο – αναφορές τις οποίες καταγράφουμε στα παραδείγματα που παρουσιάζουμε στη συνέχεια.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Μαραγκός, Χ., & Σωτηριάδης, Π. (2019). *Τοπιακή και αρχιτεκτονική υποστήριξη της ορεινής περιήγησης και αναψυχής*. Ερευνητική εργασία στο πλαίσιο προπτυχιακών σπουδών, στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Ε.Μ.Π., υπεύθυνος καθηγητής Κ. Μωραΐτης.
- Μωραΐτης, Κ. (2012). Παράδοση – Τοπίο – Ιστορία: Το νησί της Σύρου, παράδειγμα πολλαπλών πολιτισμικών συσχετισμών. Περιοδικό *Sustainable Development, Culture, Traditions Journal*, στα ελληνικά ως *Βιώσιμη Ανάπτυξη, Πολιτισμός, Παραδόσεις*, τόμος 1/2013 (ISSN 2241-4002). Σύρος: Εκδ. Ινστιτούτου Έρευνας Βιώσιμης Ανάπτυξης Πολιτισμού και Παράδοσης, σσ. 114-127.
- Μωραΐτης, Κ. (2015α). *Η τέχνη του τοπίου* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://hdl.handle.net/11419/2621>
- Μωραΐτης, Κ. (2015β). *Το τοπίο, πολιτιστικός προσδιορισμός του τόπου. Σημειώσεις για τη νεότερη, τοπιακή επεξεργασία του τόπου*. Αθήνα: Εκδ. Ι. Σιδέρη.

Κεφάλαιο 2 – Πρώιμη αξιολόγηση του ορεινού τοπίου από τον νεότερο δυτικό πολιτισμό: Διαφωτισμός, ανάπτυξη του Ρομαντισμού

Σύνοψη 2ου Κεφαλαίου: Η προσέγγιση της φύσης και του ορεινού φυσικού τοπίου ως αποτέλεσμα του συνολικότερου πολιτιστικού και πολιτικού ήθους των νεότερων δυτικών κοινωνιών

Το δεύτερο αυτό κεφάλαιο αποτελεί τη σημαντική εναρκτήρια θεωρητική συμβολή προκειμένου να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο ο νεότερος δυτικός πολιτισμός προσεγγίζει πολιτισμικά το ορεινό τοπίο. Όχι μόνο κατά την κύρια περίοδο της αναφοράς αυτού του κεφαλαίου. Όχι μόνο κατά τον 18ο αιώνα, κατά την αρχική περίοδο ανάπτυξης του Διαφωτισμού δηλαδή, ή κατά τον επόμενο 19ο αιώνα, την περίοδο ανάπτυξης του Ρομαντισμού. Πολύ ουσιαστικότερα, το περιεχόμενο αυτού του δεύτερου κεφαλαίου επιτρέπει να κατανοήσουμε βασικές επιρροές που καθορίζουν τη σχέση μας με το φυσικό υπόβαθρο του πολιτισμού μας γενικά και με το ορεινό τοπίο ειδικότερα έως τις ημέρες μας.

Αν ο σύγχρονος δυτικός πολιτισμός συνδέεται με τον τρόπο που ο Διαφωτισμός αναγνωρίζει στο ορεινό τοπίο τη συμβολική σχέση με την πρωτογενή πολιτική ελευθερία, αν ο θεωρητικά συζυγής με τον Διαφωτισμό Εμπειρισμός προσεγγίζει με αντικειμενικούς όρους τη μελέτη της φύσης, τότε η επιρροή τους εκτείνεται έως τις ημέρες μας, προφανώς καθορίζοντας και τη σχέση μας με τις ορεινές περιοχές αναφοράς.

Ανάλογα σημαντική, πιθανότατα ακόμη σημαντικότερη από την άποψη της ιδεολογικής επιρροής της στις νεότερες αλλά και στις σύγχρονες κοινωνίες, είναι η συμμετοχή των προσεγγίσεων του Ρομαντισμού. Προσεγγίσεων οι οποίες αντιπαραθέτουν στην υποβάθμιση των νεωτερικών αστικών κοινωνιών την ποιότητα, την «καθαρότητα» των ορεινών περιοχών. Αλλά, εν προκειμένω, η υποβάθμιση και στον αντίποδά της η ποιότητα και «καθαρότητα» δεν είναι μόνο υλικής, περιβαλλοντικής τάξης. Αναφέρεται επίσης στην τάξη του κοινωνικού, πολιτισμικού και πολιτικού ήθους. Παρουσιάζεται έτσι η «Υψηλή» ορεινή φύση ως το τοπιακό υπόδειγμα το οποίο δεν αντιπαρατίθεται απλώς, σε πραγματική υγιεινιστική προσέγγιση, στα «μιάσματα» των περιβαλλοντικά υποβαθμισμένων αστικών περιοχών. Υποδεικνύει επίσης μεταφορικά η ορεινή φύση, διδάσκει εντέλει, τις υποδειγματικές αξίες του ελεύθερου στοχασμού και της ανεξαρτησίας. Αξίες οι οποίες, όπως θα περιγράψουμε με έμφαση στο τελευταίο, ελληνοκεντρικό τμήμα αυτής της έρευνας, δεν αποδόθηκαν μόνο στους άλλους ορεινούς πληθυσμούς της Ευρώπης και του κόσμου – στους Σκώτους Highlanders, στον Ελβετό Wilhelm Tell (τον Γουλιέλμο Τέλλο), στους Sherpa του Nepal, για παράδειγμα–, αλλά επίσης στους ημέτερους ορεισίβιους πληθυσμούς: στους Ευρυτάνες, στους Ηπειρώτες, στους Σουλιώτες ιδιαίτερα, νεότερους μαχητικούς επιγόνους της εξιδανικευμένης αρχαίας ελεύθερης Αρκαδίας.

Οδηγός Περαιτέρω Μελέτης

*Συμπυκνωμένη πληροφορία, σχετική με το περιεχόμενο αυτού του κεφαλαίου, μπορείτε να βρείτε στο βιβλιογραφικό βοήθημα **Η τέχνη του Τοπίου. Πολιτιστική επισκόπηση των νεωτερικών τοπιακών θεωρήσεων και διαμορφώσεων** (Μωραΐτης 2015α). Ιδιαίτερη έμφαση σε σχέση με το τοπίο και τον Διαφωτισμό να δοθεί στο 6ο κεφάλαιο του βοηθήματος, με τίτλο «Τα*

αγγλικά πρότυπα των 'φυσικότροπων' διαμορφώσεων τοπίου και η εδραίωση της νεότερης ευρωπαϊκής τοπιακής συνείδησης» (σ. 191). Εντονότερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το τμήμα του κεφαλαίου με υπότιτλο «Η αγγλική αρχιτεκτονική τοπίου κατά τον 18ο αιώνα. Η επιρροή του Εμπειρισμού και του Διαφωτισμού, η πολιτιστική αναφορά στο κλασικό τοπίο και η ανάπτυξη των αστικών βιομηχανικών κοινωνιών» (6.1.1., σ. 194). Επίσης το τμήμα του κεφαλαίου με υπότιτλο «Η κεντρική συνεισφορά του 18ου αιώνα στη συγκρότηση των τοπιακών αντιλήψεων» (6.2.1., σ. 201).

Σε σχέση με την προσέγγιση του τοπίου και τον Ρομαντισμό, πρβλ. στο προηγούμενο βιβλιογραφικό βοήθημα το 7ο κεφάλαιο με τίτλο «Η Ρομαντική απόδοση αυταξίας στη φύση και ο επαναπροσδιορισμός των αντιλήψεων για τον πολιτισμό» (σσ. 254-325).

Σημειώνουμε επιπλέον πως, πέρα από τις βιβλιογραφικές αναφορές που παρεμβάλλονται στη ροή του κειμένου αυτού του κεφαλαίου, εκτενέστερη βιβλιογραφική υποστήριξη για θέματα που αφορούν τον Διαφωτισμό και Ρομαντισμό μπορείτε να βρείτε στα επόμενα βιβλιογραφικά βοηθήματα (πρβλ. και βιβλιογραφικές αναφορές στο τέλος του κεφαλαίου):

α – Για τον Διαφωτισμό:

Bahr, E. (επιμ.) (1989). *Τι είναι Διαφωτισμός*. Αθήνα: Εκδ. Κριτική.

Γιανναράς, Α. (1976). *Ο αγγλικός εμπειρισμός και ο γαλλικός διαφωτισμός*. Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση.

β – Για τον Ρομαντισμό:

Berlin, I. (2000). *Οι ρίζες του Ρομαντισμού*. Αθήνα: Εκδ. Scripta.

Honour, H. (1979). *Romanticism*. Middlesex: Penguin.

Löwy, M., & Sayre R. (1999). *Εξέγερση και Μελαγχολία. Ο Ρομαντισμός στους αντίποδες της Νεωτερικότητας*. Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις.

Ροζάνης, Σ. (1987). *Η ρομαντική εξέγερση*. Αθήνα: Εκδ. Ύψιλον.

2.0 Πρώιμη αξιολόγηση του ορεινού τοπίου από τον νεότερο δυτικό πολιτισμό: Διαφωτισμός, ανάπτυξη του Ρομαντισμού

Η σχέση ανάμεσα στις ανθρώπινες κοινότητες και τα βουνά είναι βέβαια σχέση διαρκής που συνάπτεται με τον ανθρώπινο πολιτισμό από την πρώιμη ανάδυσή του ήδη. Παρ' όλα αυτά, επί εκτεταμένη ιστορική περίοδο οι ορεινές περιοχές παρέμεναν, για τις δυτικές κοινωνίες, εκτός του κεντρικού πολιτιστικού ενδιαφέροντός τους. Πράγματι, η κεντρική πολιτιστική αξία αλλά και η ευρύτερη πολιτισμική εκτίμηση που σήμερα αποδίδεται στα βουνά αντιστοιχεί σε μια ιστορική μεταστροφή των τελευταίων αιώνων. Η αρχική αντιμετώπιση των δυτικών κοινωνιών μέχρι αυτήν την ιστορική αλλαγή υπήρξε πολύ διαφορετική. Η αξιολόγηση των βουνών και κατ' επέκταση η τοποθέτησή τους στην κεντρική σκηνή του πολιτισμού εντοπίζεται σε μια αλλαγή στάσης των δυτικών κοινωνιών η οποία πραγματοποιείται κατά την περίοδο του Διαφωτισμού και στη συνέχεια περισσότερο συγκροτημένα κατά την περίοδο του Ρομαντισμού, ακολουθώντας μια μεταβολή απόψεων που αφορούν συνολικότερα τη φύση και το τοπίο.

Από βάθος των ιστορικών περιόδων, οι ορεινές περιοχές αναδύονται ως άγριες μάλλον, ως μυστηριώδεις, χαώδεις. Τα βουνά απωθούνται έτσι, συνήθως, πέρα από το όριο του οικείου. Κατατάσσονται στην περιοχή του ανοίκειου και άγνωστου, γεγονός που εξηγεί τη συσχέτισή τους με φαντασιώσεις δαιμονικές, με μύθους και θρύλους πρόσφορους ώστε να εξηγήσουν την επίφοβη πραγματικότητα που χαρακτήριζε τους άγριους και απρόσιτους αυτούς χώρους. Χώρους που συχνότατα διέφευγαν από τον έλεγχο του ανθρώπου, μη παρέχοντας επομένως ασφάλεια. Τα χαρακτηριστικά τους εμφανίζονται κατά συνέπεια αντίθετα με αυτά που θεωρούνταν αναγκαία για άνετη και ασφαλή επιβίωση και συνδέονται με αισθήματα αρνητικά, με φόβο ή έστω δέος.

Επιπλέον, παρόλο που σε ορισμένες περιπτώσεις, ιδιαίτερα κατά τον Μεσαίωνα, η ιδιαίτερη τοπογραφία των βουνών θεωρήθηκε ευνοϊκή για αμυντικούς σκοπούς, την περίοδο της Αναγέννησης, την περίοδο δηλαδή της αύξησης των εμπορικών απαιτήσεων χερσαίας επικοινωνίας, οι ορεινές περιοχές αντιμετωπίζονταν απλώς ως εμπόδιο στις ανάγκες συγκοινωνίας και εμπορίου της εποχής. Εμφανίζονταν επίσης ως εμπόδιο στην αυξημένη θέληση του ανθρώπου της εποχής για κυριαρχία στη φύση. Συγχρόνως η δραματική εικόνα και τα έντονα χαρακτηριστικά που παρουσίαζαν τα ορεινά τοπία έρχονταν σε αντίθεση με τα κλασικά ιδεώδη που εξέφραζε η ήρεμη καθαρότητα των λιβαδιών, των πεδιάδων. Σε αυτό το πλαίσιο, τα βουνά παρέμεναν για αιώνες εκτός του πεδίου του κεντρικής αναφοράς του δυτικού πολιτισμού.

Αξίζει εντούτοις να σημειώσουμε εδώ μια αρχική παρατήρηση η οποία θα μας επιτρέψει να επανέλθουμε αργότερα, σχολιάζοντας συγκριτικά, τη σημασία κάποιων ορεινών περιοχών της Ελλάδας. Οι μεγάλοι υψομέτρου ορεινές ζώνες της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης, όπως αυτές της περιοχής των Άλπεων, χαρακτηρίζονται με έμφαση από συνθήκες έντονης γεωγραφικής απομόνωσης. Αντίθετα, σε μεγάλο εύρος της ιστορίας, κάποιες ορεινές περιοχές του ελληνικού χώρου αντιστοιχούσαν σε ορεινούς δρόμους πολιτισμικής και εμπορικής επικοινωνίας που τους επέτρεψαν να ξεπεράσουν τους εγκλεισμούς μιας στατικής παράδοσης και να διεκδικήσουν κεντρική θέση στην εξέλιξη της ελληνικής και βαλκανικής ιστορίας.

2.1 Ο Διαφωτισμός

Σε αρκετές περιπτώσεις, στις ορεινές περιοχές του μεγάλου ιδιαίτερα υψόμετρου, τα αντιληπτικά ερεθίσματα που προσφέρονται σήμερα παραμένουν σταθερά και ανάλογα με τις εντυπώσεις που προσφέρονταν σε αιώνες προηγούμενους, Η πολιτισμική αξία που τους αποδίδεται, εντούτοις, είναι σήμερα πολύ διαφορετική από ό,τι σε περιόδους του απώτερου παρελθόντος. Πολύ διαφορετική από αυτήν που τους αποδίδονταν πριν από τις πολιτιστικές και πολιτικές μεταβολές του 18ου αιώνα. Το γεγονός αυτό, που οφείλεται σε συνειδητές, επιστημονικού προσανατολισμού μεταβολές αλλά και σε άλλες, ευρύτερες, συχνά ασυνειδητές πολιτισμικές αλλαγές απόψεων, επηρέασε καθοριστικά τον τρόπο αντίληψης και αξιολόγησης των ορεινών περιοχών. Εξακολουθούμε βέβαια και σήμερα, σε πολλές περιπτώσεις, να θεωρούμε τις ορεινές περιοχές εκτός του κεντρικού πεδίου συγκρότησης των κοινωνιών μας, περιοχές φυσικές, «άγριες». Τους αποδίδουμε πάντως σημασία αισθητική και εντέλει αξίες πολιτισμικής και πολιτιστικής τάξης, συχνά ουσιαστικότητας. Αν και η αφετηρία του ενδιαφέροντος αυτού εκκινεί στοιχειωδώς από την Αναγέννηση ήδη, η σημαντική περίοδος ανάπτυξης του αντιστοιχεί στον 18ο αιώνα. Στην περίοδο δηλαδή συγκρότησης του πολιτιστικού ρεύματος του Διαφωτισμού. Η ανάπτυξη των φυσικών επιστημών και η παράλληλη ανάπτυξη της φιλοσοφικής κατεύθυνσης του Εμπειρισμού ακολουθούνται τότε από την ενίσχυση του επιστημονικού ενδιαφέροντος για την αδιαμεσολάβητη ορεινή φύση, για την επιστημονική μελέτη του ορεινού πεδίου σε βάθος, για την επιστημονική μελέτη της κανονικότητας των σχέσεων και των νόμων που το χαρακτηρίζουν.

Αυτή εντούτοις η επιστημονική διάθεση δεν εμφανίζεται απομονωμένη. Ακολουθείται από μια συνολικότερη πολιτισμική μεταβολή του «επιστημικού πεδίου»⁴ της περιόδου και καθορίζει συνολικότερα τις κοινωνικές θεωρήσεις και τα ιδεολογήματα από τα οποία αναδύονται και η συγκροτημένη γνώση και τα ευρύτερα κοινωνικά ήθη. Καθώς οι κοινωνίες της περιόδου προσεγγίζουν τα στοιχεία της φύσης και τα κατανοούν καλύτερα, η ανθρωποκεντρική θεώρηση παύει να απαιτεί το κέντρο του σύμπαντος, επιτρέποντας στα μέλη των πρώιμων νεωτερικών κοινωνιών να συσχετιστούν ουσιαστικότερα με το φυσικό υπόβαθρο των τοπίων αναφοράς τους. Επιπλέον, στη διάρκεια του Διαφωτισμού αποδίδονται στα στοιχεία της φύσης χαρακτηριστικά «δομικά». Ο φυσικός κόσμος θεωρείται ελεύθερος αλλά εντούτοις οργανωμένος, συνεισφέροντας έτσι τα ποθούμενα χαρακτηριστικά οποία θα μπορούσαν να μεταφερθούν στη συγκρότηση των κοινωνιών. Να μεταφραστούν κοινωνικά και να αποτελέσουν πρότυπα για τη διαμόρφωση της επιθυμητής για την εποχή βελτίωσης των πολιτικών θεσμών, για την απαίτηση της αστικής εντέλει δημοκρατικής οργάνωσης (Μωραΐτης 2015α: 206). Ας προστεθεί πως, ήδη από τον προηγούμενο αιώνα, η δυτική φιλοσοφία είχε μιλήσει για την «εμμένεια», την «εμμενή» παρουσία του Θεού μέσα στη φύση. Το δέος το οποίο προκαλεί μια άποψη ανάλογη, δέος που αφορά την πολυπλοκότητα και παράλληλα την αρμονία της φύσης, δέος που αφορά τη φυσική παρουσία και ταυτόχρονα δυνάμεις θεϊκές-υπερφυσικές,⁵ καθορίζει ήδη από τα τέλη

⁴ «Επιστημικός– épistémique», όρος τον οποίο εισάγει ο Michel Foucault στο έργο του *Οι Λέξεις και τα Πράγματα: μία αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου* (2008), προκειμένου να περιγράψει το συνολικό πεδίο από το οποίο αναδύεται η γνώση σε κάθε ιστορική περίοδο.

⁵ Μία από τις βασικές θέσεις της φιλοσοφίας του Baruch Spinoza αφορά την έννοια της «εμμένειας / immanence», «του έμμου», της ένθεης φύσης, της άποψης του σύμπαντος κατά την οποία Θεός και η φύση είναι ένα και το αυτό – ή, με διατύπωση διαφορετική, της άποψης πως η θεότητα ενυπάρχει στα φυσικά πράγματα. Αυτή του η φιλοσοφική ιδέα θα κατευθύνει αργότερα θέσεις του Διαφωτισμού (Lalande 1985: 468-473· Πελεγρίνης 2004: 197-198), ενώ μπορεί επιπλέον να συσχετιστεί με τις

του 18ου αιώνα την αισθητική κατηγορία του «Υψηλού» ή του «Υπέροχου», του «Sublime» (Burke 1909), και αντικατοπτρίζεται ιδιαίτερα σε εκείνα τα στοιχεία της φύσης τα οποία με έμφαση υπερβαίνουν την ανθρώπινη κλίμακα. Ανάμεσα στα στοιχεία αυτά, ήταν προφανές πως σημαντική θέση μπορούσαν να απαιτήσουν οι υπερήφανες ορεινές εξάρσεις που παρέμεναν σχεδόν αναλλοίωτες από την παρέμβαση του ανθρώπου, τα βουνά στα οποία το έργο του Θεού μπορούσε να θεωρηθεί ακόμα έντονα παρόν.

2.2 Ρομαντισμός

Παρουσιάστηκε μόλις ο τρόπος με τον οποίο συγκροτείται, κατά την περίοδο ανάπτυξης των θέσεων του Διαφωτισμού, το πολιτισμικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο θα διαμορφωθούν οι απόψεις για τη φύση και το ορεινό τοπίο που θα εκφράσει ο Ρομαντισμός. Σύμφωνα με αυτόν, ο άνθρωπος όχι μόνο οφείλει να απολέσει τον κεντρικό του χαρακτήρα, αλλά γενικά ολόκληρη η παραγωγή του κεντρικού πολιτισμού υποβαθμίζεται. Στο προσκήνιο εισέρχεται πλέον με εμμονή η φύση, η οποία ξεπερνά τα ανθρώπινα όρια και χαρακτηρίζεται, σχολιάστηκε ήδη μόλις προηγούμενα, ως κάτι το «Υψηλό», το «Υπέροχο», «Sublime» (Μωραΐτης 2015α: 254).

Οι απόψεις του Ρομαντισμού δυσπιστούν εντονότατα για την ποιότητα του κεντρικού πολιτιστικού, λογοκεντρικού ελέγχου, γεγονός που αιτιολογεί όχι μόνο το ενδιαφέρον τους για τη φύση, αλλά επίσης για τις τέχνες, τη λογοτεχνία, την ποίηση, τη ζωγραφική. Οι διανοητές και οι καλλιτέχνες του Ρομαντισμού αποτύπωσαν με έμφαση τη μεταβολή στην αισθητική και πνευματική αξιολόγηση της φύσης, μεταβολή που απευθυνόταν ιδιαίτερα προς τα ορεινά τοπία, επιλέγοντας στην περίπτωση της Ευρώπης ως επίκεντρο αναφοράς τις Άλπεις, προφανώς εξαιτίας της κατεξοχήν, πέρα από την ανθρώπινη επιρροή, παρουσίας τους. Περνώντας στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, στην περιοχή των Ηνωμένων Πολιτειών, οι ρομαντικές απόψεις για την αξιολόγηση της φύσης και των βουνών κύρια επιμένουν στην υπερβατική σημασία τους και διαμορφώνουν μια κίνηση με όνομα ανάλογο, «Transcendentalism» ή «Υπερβατισμός»⁶.

Είναι βέβαια σημαντικό να τονίσουμε πως η αφετηρία των ρομαντικών τάσεων που μόλις προηγούμενα περιγράφηκαν συνδέεται ήδη με το τέλος της περιόδου του Διαφωτισμού. Βαθμιαία εκπηγάει από αυτήν, όπως άλλωστε αποδεικνύει η συγγραφή, από τον Jean Jacques Rousseau του έργου του *Julie ou la Nouvelle Héloïse* (Ιουλία ή η νέα Ελοΐζα). Η επιστολική αυτή μυθιστορηματική αφήγηση δημοσιεύεται για πρώτη φορά το 1761 και χαρακτηρίζεται έντονα από τη μεταβολή της στάσης του δυτικού πολιτισμού της περιόδου προς την αδιαμεσολάβητη φύση, επιμένοντας στην ποιότητα και στο μεγαλείο του αλπικού τοπίου. Άσκησε σημαντική επιρροή στη λογοτεχνία και την τέχνη και αποτέλεσε ένα πρώιμο παράδειγμα που ώθησε πολλούς επόμενους συγγραφείς και καλλιτέχνες να στραφούν προς τη μελέτη και ανάπτυξη των ρομαντικών ιδεών, ενώ προλέγει, δύομισι αιώνες πριν από την εποχή μας, απόψεις που πλέον μας φαίνονται προφανείς και οικείες. Πρόκειται για την αναφορά του συγγραφέα στη θετική επίδραση την οποία μπορεί να προσφέρει στην ψυχοσωματική υγεία και την πνευματική καλλιέργεια η ορεινή περιήγηση, η επαφή με το ορεινό τοπίο (Rousseau, 1761).

θέσεις της γερμανικής «Φιλοσοφίας της Φύσης / Naturphilosophie» και του «βιταλισμού» (Faivre, 1982).

⁶ Transcendentalism – Υπερβατισμός. Πρόκειται για κίνημα που αντιπροσωπεύει τις ρομαντικές απόψεις στην Αμερική. Όπως εξηγήσαμε και αργότερα, εμφανίστηκε τη δεκαετία του 1820 και σημαντικοί εκπρόσωποι του θεωρούνται οι Ralph Waldo Emerson και Henry David Thoreau.

Πρέπει μάλλον να τονίσουμε πως το παράδειγμα του Rousseau είναι μεν πρώιμο, αλλά όχι χωρικά και πολιτισμικά απομονωμένο. Ανάλογες τάσεις διατρέχουν τις ευρωπαϊκές χώρες, όπως στην περίπτωση του Άγγλου ποιητή William Wordsworth που επιχείρησε ένα εκτεταμένο ταξίδι στη Γαλλία, στην Ελβετία και στη Γερμανία με σκοπό την περιήγηση στην άγρια φύση για λόγους προσωπικής ευχαρίστησης. Το ταξίδι αυτό ξεκίνησε το 1790 και καταγράφηκε στο μακρύ αυτοβιογραφικό του ποίημα *The Prelude* (1850). Άλλωστε πριν ακόμη από το ταξίδι, στην οδή με τίτλο *Tintern Abbey*, την οποία έγραψε το 1789, ο Wordsworth δηλώνει με τρόπο χαρακτηριστικό την ιδιαίτερη σημασία που είχαν για αυτόν η φύση και τα βουνά, τα οποία περιγράφει ως υποδείγματα ηθικής αναφοράς ικανά να κατευθύνουν την ηθική του ύπαρξη (Wordsworth & Coleridge 1789).

Εικόνα 2.1 Περιπλανώμενος πάνω από την ομίχλη. Caspar David Friedrich, 1818.

Ανάλογης σημασίας με τη λογοτεχνική προσέγγιση του Rousseau, ανάλογης σημασίας για τον πρωταρχικό ρόλο του περιπατητή είναι βέβαια και ο εμβληματικός για το θέμα που μας αφορά, πίνακας του Caspar David Friedrich *Περιπλανώμενος πάνω από την ομίχλη*. Ο

πίνακας παρουσιάζει τον πεζοπόρο περιηγητή πάνω σε μία βουνοκορφή, να αντικρίζει πάνω από την ομίχλη το βραχώδες τοπίο, εξαιρώντας έτσι την αξία της σωματικής και ταυτόχρονα πνευματικής σχέσης του πρωταγωνιστή της απεικόνισης με την ορεινή φύση. Πρόκειται για την απόδοση μίας σχέσης «συναισθηματικού ερεθισμού και αισθητικής αποτίμησης αλλά και άμεσης σωματικής εμπειρίας». Σχέση η οποία γοητεύεται από την έλλειψη ελέγχου του ανθρώπινου πολιτισμού πάνω στη φύση, χαρακτηριστικό που κατείχε κεντρική θέση στις ευρύτερες αναφορές του Ρομαντισμού (Μωραϊτής, 2015α: 259).

Κατεξοχήν τοπίο που εξέφραζε το μεγαλείο της φύσης κατά τον Ρομαντισμό είναι, όπως παρουσιάζεται στον προηγούμενο πίνακα του Friedrich, αλλά και σε πολλούς άλλους πίνακες του ίδιου ή άλλων ζωγράφων, το ορεινό τοπίο. Έτσι, περιοχές οι οποίες προηγούμενα ήταν συσχετισμένες με το απευκταίο, με τον φόβο και συχνότατα με αρνητική αισθητική αξιολόγηση προβάλλονται πλέον ως κάτι ιερό και υψηλό. Το τοπίο των βουνών αποβαίνει τότε επιθυμητό πεδίο περιπλάνησης και εξερεύνησης, ο άνθρωπος βυθίζεται στον άγνωστο και ασαφή ορεινό κόσμο με κύριο στόχο την ίδια την πράξη της επαφής με το «Υψηλό», με την υπεροχή της άγριας φύσης που υπερβαίνει την ανθρώπινη κλίμακα και την ανθρώπινη ελεγκτική επιρροή, προσφέροντας στον περιηγητή νέες απρόσμενες εμπειρίες.

Με τρόπο χαρακτηριστικό παρουσιάζει τη σχέση αυτή ο Percy Bysshe Shelley, ένας από τους σημαντικότερους ρομαντικούς ποιητές της περιόδου, στην ωδή που συγγράφει το 1816 στο πλαίσιο του ταξιδιού του στο Chamoni των γαλλικών Άλπεων. Με την ωδή του επιχειρεί να περιγράψει λογοτεχνικά το σκηνικό περιβάλλον και την εμπειρία και του ταξιδιού του, τα βαθιά και έντονα συναισθήματά του καθώς αντικρίζει σε πρώτο πλάνο το Mont Blanc, την ψηλότερη κορυφή της Ευρώπης.⁷ Ο Shelley χαρακτηρίζει τα βουνά ως «πηγή» δύναμης, δύναμης που αποκαλύπτεται μέσα από τη σχέση της με τον ανθρώπινο νου, σχέσης ικανής να διδάξει τον άνθρωπο αποδέκτη. Ανάλογη είναι η διάθεση του ποιητή και σε ένα πεζό κείμενο, επιστολή την οποία συγγράφει στο πλαίσιο της προηγούμενης περιήγησής του. Σε αυτήν ο ποιητής απευθύνεται στο Mont Blanc, το Λευκό Όρος, περιγράφοντας «το παγωμένο αίμα που [...] κυκλοφορεί μέσα στις πέτρινες φλέβες του» (Shelley, 1969: 232). Με απλουστευτικό τρόπο μπορούμε να σχολιάσουμε το προηγούμενο παράθεμα ως λογοτεχνική μεταφορά. Με διεισδυτικότερο ιστορικό τρόπο μπορούμε να σχολιάσουμε πως ο Ρομαντισμός, στις γερμανικές ιδιαίτερα περιοχές, συνδέεται άμεσα με ό,τι περιγράφεται ως «Φιλοσοφία της Φύσης / Naturphilosophie» και με την παρουσία στοχαστών που χαρακτηρίζονται ως «Φιλόσοφοι της Φύσης / Naturphilosophen». Οι ιστορικοί της φιλοσοφίας επισημαίνουν τη ροπή τους προς τον εσωτερισμό και τη θεοσοφία, την προσπάθειά τους να αποκτήσουν «την εσώτερη θέα της αρχής της πραγματικότητας του κόσμου» που τους οδηγεί σε ό,τι μπορεί να περιγραφεί ως «βιταλιστικός μονισμός» (Faivre, 1982: 25, 31). Οι στοχαστές αυτοί «διόλου δεν ξεχωρίζουν το υποκείμενο από το αντικείμενο». Μια ενιαία πνοή διατρέχει το σύμπαν. Δεν υπάρχει, επομένως, «κανένας δυϊσμός» ανάμεσα στο έμβιο και το ανόργανο, «αλλά μόνο τέλεια πρόοδος από το ένα επίπεδο στο άλλο. Αντιλαμβάνονται λοιπόν το ορυκτό μόνο σαν απωθημένη ζωή ή μάλλον σαν εν δυνάμει ζωή, και η ίδια η ζωή [...] ενσαρκώνεται ή επιθυμεί να ενσαρκωθεί: το

⁷ «Μυστήρια γλώσσα η αγριότητα έχει / Την αμφιβολία τη φοβερή διδάσκει ή την τόσο ήπια πίστη, / ιερή τόσο, τόσο γαλήνια, ώστε να μπορεί ο άνθρωπος / με αυτήν την πίστη, με τη φύση να φιλιώσει / φωνή Εσύ έχεις, Βουνό υψηλό, που καταργεί / της απάτης και των δεινών την πληθώρα όλοι / να την κατανοήσουν δεν μπορούν, μα οι σοφοί, οι σπουδαίοι, οι καλοί / την ερμηνεύουν, βαθειά την αισθάνονται ή αισθητή την κάνουν.» Απόσπασμα από την ωδή του Percy Bysshe Shelley για το Mont Blanc, που γράφτηκε το 1816 (Longfellow, 1876-79: στίχοι 76-83).

καθετί [...] πρέπει να έχει μορφή» (Faivre, 1982: 33) που υπαγορεύεται, ως συμπληρώσουμε εμείς, από τη ζωοποιό συνθήκη, από μια «λειτουργία», ως επιμείνουμε στην αναγωγή, μια λειτουργία εσωτερικού ενεργήματος (Μωραΐτης, 2019).

Η προηγούμενη στάση φαίνεται να συσχετίζεται άμεσα με την άποψη πως ο Ρομαντισμός επιχείρησε τη ρήξη με την επιστημονική διάθεση του Διαφωτισμού, με την κεντρικά υλιστική εκτίμησή του για τον φυσικό κόσμο (Malcolm, 2008). Σύμφωνα με την άποψη αυτή, ο Ρομαντισμός γενικά αντιτίθεται σε μια «υλικοκεντρική» αντίληψη του φυσικού κόσμου και των υλικών μορφών και αντιστρέφοντάς την επιχειρεί να τους αποδώσει μία υπόσταση πνευματική. Επηρεάζοντας την ψυχή και τα συναισθήματα, μέσω μιας έντονα αισθητικοποιημένης προσέγγισης, επιχειρεί να αναφερθεί στο «πνεύμα» και να το ανυψώσει, επιδρώντας παράλληλα θετικά στην ηθική ζωή του ανθρώπου.

Η άποψη αυτή, εντούτοις, είναι άποψη αποσπασματική στην προσέγγισή της. Πρώτα απ' όλα ο Ρομαντισμός δεν αντιστοιχεί σε μια ενιαία στις προθέσεις της θεωρητική κατεύθυνση. Δεν είναι μόνο οι παλιότεροι Erasmus Darwin και Jean-Baptiste Lamarck ή ο συνταρακτικός στη συνεισφορά του νεότερος Charles Darwin, που αποδίδουν στη βιολογία κεντρική πολιτιστικά θέση (Μωραΐτης, 2019). Ακόμη και στοχαστές με εμφατική λογοτεχνική ταυτότητα, όπως ο καθοριστικός για την αγγλική ρομαντική ποίηση William Wordsworth, επιχειρούν να προσεγγίσουν την επιστήμη –στην περίπτωση του Wordsworth τη γεωλογία–, θέτοντας ερωτήματα για την καθαρότητα της ρήξης ανάμεσα στα επιστημονικά παραδείγματα και στην αισθητική προσέγγιση. Είναι μάλλον ορθότερο να μιλήσουμε για μια τάση αντίθεσης και ταυτόχρονα για μια τάση ώσμωσης ανάμεσα στην ανθρωποκεντρική διάθεση νοητικής κυριαρχίας και την επιθυμία του Ρομαντισμού να βυθιστεί στο άγνωστο, το μυστηριώδες και το ανεξήγητο «μεγαλείο», που αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της άγριας φύσης. Ο όρος «Υψηλό», όπως αναφέραμε προηγούμενα, χρησιμοποιείται συχνά προκειμένου να χαρακτηρίσει αυτή την εμπειρία. Το «Υψηλό» επιχειρεί να αποδώσει την εμπειρία εκείνη κατά την οποία το υποκείμενο, ο άνθρωπος δηλαδή, προσεγγίζει την απώλεια της κυριαρχίας του. Συνδέεται με φαινομενικά ασύλληπτες καταστάσεις, αυτές που ο ανθρώπινος νους δεν μπορεί να υπολογίσει και να αναλύσει και κατά τις οποίες η ανθρώπινη γνώση μοιάζει να εγγίζει τα όριά της.

Με διατύπωση αρνητική, επομένως, η αδυναμία της νοητικής σύλληψης, η ένταση της εμπειρίας και η απώλεια ελέγχου στο φυσικό περιβάλλον μειώνουν το αίσθημα κυριαρχίας και υποδεικνύουν την πιθανότητα κινδύνου για την ανθρώπινη ύπαρξη. Παράλληλα, εντούτοις, η έντονη εμπειρία της ορεινής φύσης αν βιωθεί από απόσταση ασφαλή, μπορεί να προσφέρει ευχαρίστηση. Ανάλογες θέσεις εκφράζονται και στις περιγραφές του David Hartley, φιλόσοφου του 18ου αιώνα, ο οποίος υποστηρίζει ότι τα βουνά είναι αντιπροσωπευτικό παράδειγμα ενός «υψηλού» τοπίου. «Εάν υπάρχει ένα γκρεμός, ένας καταρράκτης, ένα χιονισμένο βουνό μέσα στον τοπίου τη θέα, τότε οι μυθικές ιδέες του φόβου και της φρίκης μεγεθύνουν και ζωντανεύουν όλες τις άλλες ιδέες και μετατρέπονται βαθμιαία σε απολαύσεις, την προστασία από τον πόνο υποδηλώνοντας» (Hartley, 1749: 419).

Τα βουνά, καθώς χαρακτηρίζονται από «απόλυτη απεραντοσύνη / sheer vastness», από την ικανότητα των τοπίων τους να προκαλούν δέος ή ακόμη και φόβο, υποδεικνύουν στον άνθρωπο που εκτίθεται σε αυτά πόσο μικροσκοπικός και ευάλωτος είναι· παράλληλα, καθώς ο ανθρώπινος νους αισθάνεται την αδυναμία του να κατανοήσει την πλήρη διάστασή τους, υπαινίσσονται την αίσθηση του απείρου. Είναι αυτή ακριβώς η απαίτηση για την κατανόηση, τη νοητική σύλληψη των βουνών και η πάλη της με τη διαίσθηση του υψηλού και το μυστηριώδους, την ασύμβατη προς τη δυνατότητα κατανόησης που εξηγούν το ενδιαφέρον για τα τοπία των βουνών και την αναπαράστασή τους, όπως αναφέρει ο Andrews Malcolm (Malcolm, 2008).

Εικόνα 2.2 *Αποψη της Θάλασσας του Πάγου, του Carl Ludwig Hackert (1781).*

2.2.1 Το Γραφικό

Την ίδια περίοδο ο Άγγλος ιερέας Thomas West δημοσιεύει στα 1778 έναν ταξιδιωτικό οδηγό με τίτλο *A Guide to the Lakes in Cumberland, Westmorland, and Lancashire*, με τον οποίο επιχειρεί να προωθήσει την περιήγηση στη φύση για αναψυχή, εστιάζοντας το ενδιαφέρον του στη Lake District, τη βορειοδυτική δηλαδή ορεινή περιοχή της Αγγλίας, η οποία ήταν γνωστή για τις λίμνες και τα δάση της. Για να ενισχύσει το ενδιαφέρον των επισκεπτών αναφέρει όλα τα σημαντικά σημεία θέασης, προτείνοντας και τους σημαντικότερους σταθμούς παρατήρησης. Πρόκειται για μια προσπάθεια ιδιαίτερα σημαντική, όπως αποδεικνύει το γεγονός πως την ακολουθεί, λίγα χρόνια μετά κατά τη δεκαετία του 1790, η ανέγερση κτιριακών υποδομών σε κάποια από τα σημεία θέασης που υποδείκνυε ο West, με σκοπό να ενισχυθεί η επισκεψιμότητα στην περιοχή. Τα ανοίγματα των κτιρίων που κατασκευάστηκαν επιλέχθηκαν έτσι ώστε να προσφέρουν το πλαίσιο σε ενδιαφέροντα σημεία θέασης του γύρω τοπίου, ενώ υαλοπίνακες με διαφορετικά χρώματα τοποθετούνται στα ανοίγματα, με στόχο να τονίσουν το αίσθημα των εποχιακών αλλαγών, ενισχύοντας την ποιότητα της φωτεινότητας στο τοπίο (Lake District UK, 2008). Με αυτές τις τεχνικές και την παράλληλη χρήση γυαλιού τύπου Claude⁸ προσπαθούσαν να

⁸ Πρόκειται για είδος μικρού κυρτού καθρέφτη με χρώμα σκούρο, μέσα από τον οποίο μπορούσε να απομονωθεί μία σκηνή του τοπίου και να αποδοθεί με μειωμένη τονικότητα και απλουστευμένη σε μορφή, ώστε να υποβοηθήσει την καλλιτεχνική αποτύπωσή της. Χρησιμοποιήθηκε έντονα από τους καλλιτέχνες εκείνους που επέμεναν στην προσέγγιση του Γραφικού στην Αγγλία στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα.

ενισχύσουν και να προβάλουν τον «γραφικό» χαρακτήρα της γύρω περιοχής, εμφανίζοντας την αισθητική της ποιότητα ως αντίστοιχη με εκείνη μιας ζωγραφικής απεικόνισης. Αυτή η συσχέτιση, άλλωστε, πραγματικής υλικής παρουσίας και δυναμικής ζωγραφικής απόδοσης εξηγεί, όπως θα δούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια, την ετυμολογία και το εννοιακό περιεχόμενο του όρου «γραφικό».

Με τρόπο ανάλογο, στα τέλη 18ου αιώνα, ο William Gilpin παροτρύνει τους καλλιτέχνες να χρησιμοποιούν το στοιχείο της «τραχύτητας / roughness» και της ποικιλίας στην αναπαράσταση του τοπίου, έτσι ώστε να αποφύγουν την αναπαράσταση της σκηνής με ομοιόμορφο και ομαλό τρόπο και να την καταστήσουν «γραφική / picturesque», μια έννοια την οποία ο ίδιος εισάγει. Περιγράφει τις απόψεις του αυτές στα τρία δοκίμιά του για τους καλλιτέχνες: *Three Essays: On Picturesque Beauty; On Picturesque Travel; And On Sketching Landscape: to which is Added a Poem, On Landscape Painting*. Ένα από τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί για να εξηγήσει τις προτροπές του είναι το βουνό, η τραχύτητα και η πολυπλοκότητα του οποίου αποτελούν, κατά την άποψή του, στοιχεία καθοριστικά για τη γραφικότητα και την αίγλη του. Χαρακτηριστικός είναι, εξάλλου, ο τρόπος με τον οποίο απορρίπτει την αναπαράσταση ενός τοπίου με ομαλές επιφάνειες. «Στη ζωγραφική τοπίου», σημειώνει, «τα λεία αντικείμενα δεν παράγουν καθόλου σύνθεση. Σε ένα ορεινό τοπίο, ποια σύνθεση θα μπορούσε να προκύψει από τη γωνία ενός απαλού λοφίσκου που εμφανίζεται στο προσκήνιο από τη μία πλευρά, τεμνόμενος από έναν απαλό λοφίσκο από την άλλη; Με μια ομαλή πεδιάδα ίσως στη μέση, και ένα ομαλό βουνό σε απόσταση; Η ίδια η ιδέα είναι αποκρουστική» (Gilpin, 1792: 19). Σε αντίθεση με την προηγούμενη περιγραφή, το βουνό, όταν βρίσκεται σε μεγάλη απόσταση από τον παρατηρητή, προσφέρεται ολόκληρο στην όρασή του ως αντικείμενο μακρινό που ενισχύει το αίσθημα «Υψηλού». Η μετατροπή στη συνέχεια του «Υψηλού» τοπίου σε «Γραφικό» αντικείμενο είναι αποτέλεσμα προσεκτικής επεξεργασίας και επιλογών ανάμεσα στα στοιχεία εκείνα που είναι ευχάριστα ή όχι στην όραση.

Επιχειρώντας να προσδιορίσουμε τον ορισμό του «Γραφικού» ως αναφερθούμε σε μια παλαιότερη περιγραφή μας. «Γενικά ο όρος “Γραφικό” αποτελεί στην ελληνική γλώσσα μεταφορά της λέξης “Picturesque” που στην κυριολεξία σημαίνει “ζωγραφικό”. Γραφικό λοιπόν ήταν εκείνο που θα μπορούσε να έχει ενδιαφέρον εάν παρίστατο ως ζωγραφική αναπαράσταση. Γραφικό είναι αυτό του οποίου η αισθητική ποιότητα είναι αντίστοιχη με την ποιότητα ενός επιτυχημένου ζωγραφικού πίνακα παράστασης του τοπίου. Με λεπτομερέστερη προσέγγιση, ο όρος “Γραφικό” δεν αναφέρεται στους πίνακες γενικά και στο σύνολο των τεχνικών με τους οποίους μπορεί να παραχθεί ένας τοπιογραφικός πίνακας. Ειδικότερα αναφέρεται στο είδος εκείνης της παράστασης που αντιστοιχεί στην υδατογραφία και στην οποία τα όρια μεταξύ των διαφορετικών περιοχών αναπαράστασης, των διαφορετικών στοιχείων του πίνακα, συγχέονται εξαιτίας του τρόπου που τα υδαρή χρώματα διεισδύουν το ένα στο άλλο. Εάν μεταφέρουμε στην πραγματικότητα αυτή τη ζωγραφική συνθήκη, θα αντιληφθούμε ότι η αισθητική αποδοχή του γραφικού συνδέεται με τη δυνατότητα των τοπίων, του ομιχλώδους τοπίου για παράδειγμα, να προκαλούν στοιχειώδη σύνθεση, παράγοντας μία ομαλότερη εμπλοκή και μετάβαση», μια διάχυση αντιληπτικών ποιοτήτων, «από τη μία περιοχή που αναπαρίσταται στην άλλη» (Μωραΐτης, 2015α).

Το Γραφικό περιγράφεται από τον ρομαντικό Άγγλο ποιητή Robert Southey το 1807, ως «μία νέα επιστήμη μέσα από την οποία μία νέα γλώσσα έχει διαμορφωθεί» (Marshall, 2005). Έτσι, το Γραφικό φθάνει να εκφράσει μία νέα στάση, παρουσιάζοντας το τοπίο να λειτουργεί ως «αισθητικό εργαστήριο» από το οποίο επιλέγονται επιμέρους στοιχεία και θεάσεις για ανάλυση. Αυτός ο τρόπος προσέγγισης του φυσικού τοπίου, μέσω της έννοιας

του Γραφικού, εμφανίζεται επίσης με έμφαση και στο παράδειγμα του οδηγού του West, στον οποίο αναφερθήκαμε και προηγούμενα. Πρόκειται βέβαια για μια θεώρηση η οποία ως προϋπόθεση και αποτέλεσμα της είχε την υποταγή της άγριας, υψηλής και μυστηριώδους φύσης των βουνών και την αναγωγή της σε στοιχεία διαχειρίσιμα με διαχειρίσιμες αναλογίες.

Ας συνεχίσουμε σχολιάζοντας πως η προσέγγιση του Γραφικού αποτέλεσε μια αγγλική, κατά βάση, συνεισφορά στην αισθητική του δυτικού πολιτισμού, η οποία επιχειρεί να οργανώσει την αντίληψη της φύσης στο πλαίσιο μίας σχεδόν επιστημονικής γνώσης. Ως πρόθεση πολιτιστική, εκ-πολιτισμού της φυσικής αγριότητας η οποία θα επεκταθεί σε προσεγγίσεις απεικονιστικές αρχικά και σε προσεγγίσεις τοπιακών διαμορφώσεων στη συνέχεια, η προσέγγιση του Γραφικού επιχειρεί να εξημερώσει τη φύση, να την τιθασεύσει, να ρυθμίσει το μη πειθαρχημένο τοπίο και να συγκροτήσει γενικότερα ένα σύστημα επιδέξιων χειρισμών και συμβιβασμών. Με τον τρόπο αυτό, αφενός ενθαρρύνεται η αναφορά στην ελεύθερη ταραχώδη φύση και αφετέρου εκφράζεται η προσπάθεια υπαγωγής της σε μορφές εκπολιτισμένες. Ο όρος «σύνθεση» μιας θέας αποκτά, από αυτήν την άποψη, έννοια διπλή. Από τη μία συγκροτεί την αντίληψη και την απεικόνιση «συναρμολογώντας» στοιχεία και από την άλλη επιχειρεί να τα εξημερώσει να τα συν-θέσει, να τα θέσει οργανωμένα πλέον όλα μαζί υπό τον αισθητικό έλεγχο. Η προσέγγιση του βουνού επιτρέπεται, επομένως, μόνο κάτω από ορισμένες συνθήκες, περιορίζοντας τη συναισθηματική του πρωτογενή, ανεξέλεγκτη επιρροή.

Στο προηγούμενο πλαίσιο συγκρότησής της, η προσέγγιση του Γραφικού δεν προετοιμάζει τη δυτική πολιτιστική θεώρηση για τη συνταρακτική εμπειρία του πραγματικού αλπικού τοπίου. Για ένα τοπίο δηλαδή που οι θιασώτες της γραφικής νοοτροπίας το παρουσίασαν ως «χαώδες» και «παρανοϊκό» (Malcolm, 2008). Στο τοπίο αυτό δεν ήταν δυνατόν να συναντήσουν τις «ευαίσθητες διαβαθμίσεις» ή τις «οικείες, ομιχλώδεις ενώσεις», τα στοιχεία δηλαδή εκείνα με τα οποία ο Edmund Burke αναφερόταν στην ομορφιά. Στο τοπίο αυτό δεν ήταν δυνατόν να συναντήσουν τα στοιχεία εκείνα τα συνηθέστερα στο παράδειγμα του ηπιότερου αγγλικού τοπίου, με βάση το οποίο ο Gilpin καθόρισε την αισθητική του Γραφικού.

2.3 Οι πρώτες εκφάνσεις της νεωτερικής ορειβασίας

Στα τέλη του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου πολλοί ρομαντικοί στοχαστές στρέφονται προς την περιήγηση στις Άλπεις, εμπνευσμένοι από τα έργα της λογοτεχνίας, της ποίησης και τους ζωγραφικούς πίνακες, αναζητώντας το Υψηλό και το Γραφικό στις θεάσεις του αλπικού τοπίου.

Η ρομαντική θεώρηση και αξιοδότηση των βουνών δημιούργησε τις βάσεις εκείνες επάνω στις οποίες θα διαμορφωθεί η ορεινή περιήγηση στο αλπικό τοπίο. Παράλληλα όμως με τις αισθητικές και πνευματικές αναζητήσεις των περιηγητών, μεγάλο ποσοστό από τις περιηγήσεις αυτές στόχο τους είχαν την επιστημονική έρευνα στο πλαίσιο μετεωρολογικών-κλιματικών, γεωλογικών, βιολογικών και ιατρικών μελετών. Από τις προηγούμενες, πολλαπλών κατευθύνσεων περιηγήσεις, γεννήθηκε σταδιακά η ορειβασία, μια πρακτική επαφής των αστικών δυτικών κοινωνιών με το ορεινό τοπίο, η οποία έθεσε νέους όρους εμπειρίας και συσχέτισης με τη φύση, πολύ διαφορετικούς από τους παλαιότερους. Η αναλυτικότερη αναφορά στο θέμα της ορειβασίας και οι μεταβολές τις οποίες επέφερε αυτή η νέα πρακτική στον χαρακτήρα της ορεινής περιήγησης εξετάζονται σε επόμενα κεφάλαια. Παρ' όλα αυτά, μπορούμε ήδη να σχολιάσουμε τις πρώτες ανάλογες εκφάνσεις της

ορειβασίας που παρουσιάζονται στα τέλη του 18ου αιώνα, για να αναπτυχθούν με τρόπο αλματώδη, όπως θα δούμε στη συνέχεια, κατά τον 19ο αιώνα.

«Πατέρας» του Αλπινισμού⁹ θεωρείται ο Horace-Bénédict de Saussure, σημαντική μορφή που συνδέεται στενά με τις Άλπεις και την προβολή των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του ορεινού τοπίου. Ο de Saussure, Ελβετός ορειβάτης, γεωλόγος, μετεωρολόγος και φυσικός, ενέπνευσε με τις μελέτες και τις παρατηρήσεις του ερευνητές και συγγραφείς της περιόδου, ώστε να συνδέσουν τη δράση και το έργο τους με την καταγραφή και αποτύπωση του αλπικού τοπίου (Gamble, 1999). Όσον αφορά την ενασχόλησή του με την ορειβασία, στο περίφημο πολύτομο έργο του *Ταξίδια στις Άλπεις / Voyages dans les Alpes* (1779-1796), το 1787 περιέγραψε μεταξύ άλλων την ανάβασή του στην πιο ψηλή κορυφή των Άλπεων, στο Mont Blanc, με υψόμετρο τα 4.800 μέτρα πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας. Η κατάκτηση της κορυφής των Άλπεων θεωρείται ιδρυτική πράξη της αθλητικής ορειβασίας, παρόλο που η συγκεκριμένη ανάβαση πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο επιστημονικών παρατηρήσεων. Η κορυφή του Mont Blanc είχε κατακτηθεί έναν χρόνο νωρίτερα από την έκδοση του προηγούμενου έργου. Σε αυτήν είχε εμπλακεί ο Saussure για την οργάνωση και υποστήριξη της επιστημονικής του αποστολής (Pinelli, 2013). Επομένως, ήδη από τα τέλη του 18ου αιώνα ο δυτικός πολιτισμός είχε προχωρήσει σε ιστορικά επιτεύγματα στον χώρο της ορεινής περιήγησης.

Τα αμέσως επόμενα χρόνια, ενδιαφέρον για την εξέλιξη της ορεινής περιήγησης παρουσιάζει η περίπτωση ενός πρώιμου ρομαντικού εξερευνητή-μελετητή της φύσης, του Johann Gottfried Ebel (1764-1830), γιατρού στο επάγγελμα. Το 1790 επισκέφθηκε την Ελβετία, όπου πέρασε τα επόμενα τρία χρόνια εξερευνώντας και καταγράφοντας οποιαδήποτε πληροφορία μπορούσε σχετικά με τη χώρα. Το 1793 κυκλοφόρησε έναν ολοκληρωμένο οδηγό για τον επισκέπτη της Ελβετίας, ο οποίος έμελλε να καταστεί ο καλύτερος τουριστικός οδηγός της χώρας για τα επόμενα χρόνια, μέχρι την εμφάνιση των τουριστικών οδηγών του Άγγλου εκδότη John Murray. Ο τουριστικός αυτός οδηγός του Ebel μεταφράστηκε στα αγγλικά και επανεκδόθηκε σε βελτιωμένη μορφή το 1820, με τίτλο *The Traveller's Guide Through Switzerland: In Four Parts*, από τον Daniel Wall. Πρέπει βέβαια να σχολιάσουμε πως αυτός ο τουριστικός οδηγός δεν ήταν απλώς ονομαστικός κατάλογος περιοχών της Ελβετίας. Ταυτόχρονα παρείχε πληροφορίες για τις συνήθειες των γηγενών κατοίκων, τη διατροφή τους, τον πολιτισμό, τη θρησκεία, τη φύση αλλά και τις διαδρομές τις οποίες μπορούσε κανείς να ακολουθήσει αν ήθελε να περιηγηθεί στη χώρα (Ebel, 1820).

Ένα από τα καινοτόμα γνωρίσματα του προηγούμενου τουριστικού οδηγού υπήρξε η καταγραφή πληροφοριών με αποδέκτη ένα νέο είδος επισκεπτών, τους ορειβάτες, γεγονός που πιστοποιεί την εμφάνιση αυτού του νέου τρόπου περιήγησης, ο οποίος δεν αναφερόταν πλέον αποκλειστικά σε διανοητές και επιστήμονες. Συγκεκριμένα, στο βιβλίο του ο Ebel παρέχει πληροφορίες για τα μέρη, όπου ένας περιηγητής-ορειβάτης μπορεί να βρει κατάλυμα, όπως και για τον σωστότερο τρόπο κίνησης πάνω στα βουνά. Αυτό στο οποίο αξίζει επιπλέον να εστιάσουμε την προσοχή μας είναι οι αναφορές στην ευεργετική επιρροή των ορεινών περιοχών για την υγεία του ανθρώπου. Ο Ebel, γιατρός καθώς ήταν, περιέλαβε στο βιβλίο του ένα ολόκληρο κεφάλαιο με τίτλο «Ένα ταξίδι στην Ελβετία ευεργετικό για την υγεία». Στο κεφάλαιο αυτό αναφέρεται κύρια στην «αγνότητα / purity» και την

⁹ Με τον όρο «αλπινισμός» εννοούμε την ορειβασία σε μεγάλο υψόμετρο, με μεγάλο βαθμό δυσκολίας, που περιλαμβάνει πολλές φορές και παραδοσιακή αναρρίχηση. Ονομάστηκε έτσι καθώς οι περισσότεροι τολμηρές αναβάσεις πραγματοποιούνταν παλαιότερα στις Άλπεις.

καθαρότητα του αέρα, τη σημασία της σωματικής άσκησης στην οποία υποβάλλεται ο περιπατητής, αλλά και τη φυσική ομορφιά την οποία διαθέτει μία ορεινή χώρα όπως η Ελβετία. Ενδεικτικά παραθέτουμε δύο αποσπάσματα:

«Η αγνότητα του αέρα που εισπνέεται στις Άλπεις, [...] και η ευχαρίστηση από την ασυνήθιστη ομορφιά της φύσης, ανανεώνει και θωρακίζει κάθε πτυχή του ανθρώπινου οργανισμού». Επίσης, «η ποικιλία των πρωτόγνωρων στοιχείων του φυσικού περιβάλλοντος θα κρατούν αμείωτο το ενδιαφέρον και θα δημιουργήσουν μία πληθώρα ευχάριστων πνευματικών αισθήσεων» (Gottfried & Wall, 1820: 16-18).

Εικόνα 2.3 William Gilpin, ο θερμός θιασώτης του «γραφικού / picturesque» τοπίου (αριστερά) και το κάστρο του Penrith (δεξιά), εικόνα από βιβλίο του, με τα χαρακτηριστικά για τη ρομαντική προδιάθεση του συγγραφέα στοιχεία του τοπιακού υποβάθρου και των μεσαιωνικών ερειπίων.

Πρόκειται για παραδειγματικές αναφορές, ενδεικτικές για τον τρόπο με τον οποίο ο οδηγός του Ebel προβάλλει εμφατικά τη σημαντική ψυχική και σωματική αλληλεπίδραση ανθρώπου και τοπίου. Προσεγγίζει με αισθητική ευαισθησία την ορεινή φύση και εντέλει, αν και αναφέρει τις δυσκολίες προσπέλασης των ορεινών περιοχών, διαβεβαιώνει τον υποψήφιο επισκέπτη ότι η θέα του ασυνήθιστου τοπίου μαζί με τα συνακόλουθα ευεργετικά πλεονεκτήματα που προσφέρονται θα τον αφήσουν απόλυτα ικανοποιημένο. Μερικά από τα πλεονεκτήματα αυτά είναι η καθαρότητα και αγνότητα του αέρα, η κουραστική αλλά συνάμα ευεργετική σωματική άσκηση, όπως και η υγιεινή διατροφή των γηγενών πληθυσμών.

Παρουσιάσαμε μόλις δύο περιπτώσεις, αυτές του Saussure και του Ebel, που μπορούν να θεωρηθούν σημαντικές για τη σύνδεση των ρομαντικών, κοινωνικών μεταβολών της αντίληψης για το ορεινό τοπίο με τις επόμενες περιόδους, κατά τις οποίες θα παρατηρηθεί έξαρση της διάθεσης των δυτικών κοινωνιών για επισκέψεις στην πέραν του πολιτισμού φύση. Διάθεση που οδήγησε στη συγκρότηση νέων αντιλήψεων για τη σχέση με τη φυσική αργιότητα, με προφανείς ρομαντικές καταβολές.

Εικόνα 2.4 Horace-Bénédict de Saussure, *Voyages dans les Alpes: 1779-1796.*

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Bahr, E. (επιμ.) (1989). *Τι είναι Διαφωτισμός*. Αθήνα: Εκδ. Κριτική.
- Berlin, I. (2000). *Οι ρίζες του Ρομαντισμού*. Αθήνα: Εκδ. Scripta.
- Burke, E. (1909–14). *On the Sublime and Beautiful*, Vol. XXIV, Part 2. The Harvard Classics. New York: P.F. Collier & Son.
- Γιανναράς, Α. (1976). *Ο αγγλικός εμπειρισμός και ο γαλλικός διαφωτισμός*. Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση.
- Ebel, J. G. (1820). *The Traveller's Guide Through Switzerland: In Four Parts*. London: Samuel Leigh ed.,
https://books.google.gr/books/about/The_Traveller_s_Guide_Through_Switzerland
[d](https://books.google.gr/books/about/The_Traveller_s_Guide_Through_Switzerland), τελευταία επίσκεψη 5/3/2022.
- Faivre, A. (1982). Η φιλοσοφία της φύσης στον Γερμανικό Ρομαντισμό. *Encyclopédie de la Pléiade - Ιστορία της Φιλοσοφίας. 19ος αιώνας Ρομαντικοί και Κοινωνιολόγοι*. Αθήνα: ΜΙΕΤ, σσ. 25-65.
- Foucault, M. (2008). *Οι λέξεις και τα πράγματα: μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου*. Αθήνα: Εκδ. Γνώση.
- Gamble, C. (1999). John Ruskin, Eugene Viollet Le Duc and the Alps. *Alpine Journal*, σσ. 185-196.
- Gilpin, W. (1792). *Three essays: on picturesque beauty, on picturesque travel and on sketching landscape: to which is added a poem, on landscape painting*. London: R. Blamire.
- Gottfried, J., & Wall D. (1820). *The Traveller's Guide through Switzerland in Four Parts*. London: Samuel Leigh.
- Hartley, D. (1749). *Observations on Man, His Frame, His Duty, and His Expectations*, Vol. 1. London: S. Richardson.
- Honour, H. (1979). *Romanticism*. Middlesex: Penguin.
- Lalande, A. (1985). *Vocabulaire technique et critique de la Philosophie*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Longfellow, H. W. (1876–79). *Poems of Places: An Anthology in 31 Volumes*. Boston: James R. Osgood & Co.
- Löwy, M., & Sayre R. (1999). *Εξέγερση και μελαγχολία. Ο Ρομαντισμός στους αντίποδες της Νεωτερικότητας*. Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις.
- Μωραΐτης, Κ. (2015α). *Η τέχνη του τοπίου* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://hdl.handle.net/11419/2621>
- Malcolm, A. (2008). The Emotional Truth of Mountains: Ruskin and J.M.W. Turner. *Caliban* 23, σσ. 21-28.
- Marshall, D. (2005). *The Frame of Art: Fictions of Aesthetic Experience, 1750–1815*. United States: JHU Press.
- Μωραΐτης, Κ. (2019). Το τοπίο, η αρχιτεκτονική και το σωματικό παράδειγμα. Πάγκαλος Π., Αλιφραγκής Σ. (επιμ.), *Σώμα, αρχιτεκτονική, τέχνη: το εξαίσιο σώμα*. Αθήνα: εκδ. CityLab, σσ. 136-150.
- Lake District UK (2008),
https://web.archive.org/web/20081011064752/http://www.lakedistrict.uk7.net/tourist_development.html, τελευταία επίσκεψη: 09/02/2019.
- Πελεγρίνης, Θ. (2004). *Λεξικό της Φιλοσοφίας*. Αθήνα: Εκδ. Ελληνικά Γράμματα.

- Pinelli, C. A. (2013). From the conquest of the Night to the defeat of the Day. *Mountain Wilderness*, <http://www.mountainwilderness.org/2013/11/04/from-the-conquest-of-the-night-to-the-defeat-of-the-day/>, τελευταία επίσκεψη 01/02/2019.
- Ροζάνης, Σ. (1987). *Η ρομαντική εξέγερση*. Αθήνα: Εκδ. Ύψιλον.
- Rousseau, J. J. (2010 [1761]). *Julie, Or the New Heloise: Letters of Two Lovers Who Live in a Small Town at the Foot of the Alps*, trans. Stewart, P. & Vache, P. J. Hanover and London: UPNE.
- Shelley, M. (1969). *Frankenstein, or the Modern Prometheus*. Oxford: Oxford Univ. Press.
- Wordsworth, W., & Coleridge S. T. (1798). *Lyrical Ballads*. London: J. and A. Arch.

Προέλευση εικόνων

Εικόνα 2.1: (CCBY 2.0, Cea - <https://wordpress.org/openverse/image/3492cbf8-c14f-4d96-9836-e86057ef6085>– 16/11/2022).

Εικόνα 2.2: (PD - [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Carl_Ludwig_Hackert_-_Vue_de_la_Mer_de_Glace_\(1781\).jpg#/media/File:Carl_Ludwig_Hackert_-_Vue_de_la_Mer_de_Glace_\(1781\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Carl_Ludwig_Hackert_-_Vue_de_la_Mer_de_Glace_(1781).jpg#/media/File:Carl_Ludwig_Hackert_-_Vue_de_la_Mer_de_Glace_(1781).jpg)- 15/11/2022).

Εικόνα 2.3: (PD - [https://en.wikipedia.org/wiki/William_Gilpin_\(priest\)#/media/File:William_Gilpin_by_Henry_Walton.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/William_Gilpin_(priest)#/media/File:William_Gilpin_by_Henry_Walton.jpg) - 26/11/2022) και (PD - [https://en.wikipedia.org/wiki/William_Gilpin_\(priest\)#/media/File:Penrith_castle_18th-century.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/William_Gilpin_(priest)#/media/File:Penrith_castle_18th-century.jpg) – 26/11/2022).

Εικόνα 2.4: (PD - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Col_du_G%C3%A9ant_gravure_de_Saussure.jpg#/media/File:Col_du_G%C3%A9ant_gravure_de_Saussure.jpg – 15/11/2022).

Κεφάλαιο 3 – Νεωτερικές και σύγχρονες τάσεις στην αξιολόγηση του ορεινού τοπίου και της ορεινής περιήγησης

Σύνοψη 3ου Κεφαλαίου: Από τον ευρωπαϊκό αλπινισμό στην αμερικανική προσέγγιση των βουνών

Στο κεφάλαιο αυτό, ο αναγνώστης θα «αναρριχηθεί» σταδιακά στον τρόπο με τον οποίο το τοπίο, το ορεινό τοπίο ειδικότερα, εδραιώνεται στην καθημερινότητα των νεότερων κοινωνιών και προσελκύει το ενδιαφέρον διαρκώς και περισσότερων επιστημόνων και διανοητών καθώς κινούμαστε από τον 19ο προς τον 20ό αιώνα. Πρόκειται για έκρηξη ενδιαφέροντος που πυροδοτήθηκε αρχικά από τον Ρομαντισμό και στηρίχτηκε από πρωτοπόρους διανοητές, όπως ο John Ruskin, συγγραφέας με σημαντική συνεισφορά σε θέματα κοινωνικού, ηθικού, οικονομικού, πολιτικού και περιβαλλοντικού χαρακτήρα, όπως και σε θέματα αισθητικής και κριτικής της τέχνης. Η επιρροή ανάλογων προσεγγίσεων, όπως και η αύξηση του αριθμού των επισκεπτών στις ορεινές περιοχές, ήταν λογικό να επηρεάσει και τις επίσημες απόψεις των κρατών της Δύσης τα οποία σταδιακά θεσμοθέτησαν εθνικές νομοθετικές ρυθμίσεις με αντικείμενό τους την αντιμετώπιση και προστασία των ορεινών περιοχών. Οι επίσημες αυτές ρυθμίσεις βασίστηκαν στην αναγνώριση της περιβαλλοντικής και πολιτισμικής αξίας των ορεινών περιοχών και της πολλαπλής συνεισφοράς τους στις ανθρώπινες κοινωνίες. Συνεισφοράς που εδραίωνε πια την πεποίθηση ότι τα βουνά δεν απευθύνονται μόνο σε περιορισμένο αριθμό από ορειβάτες ή στην αποτίμηση περιορισμένου αριθμού από διανοούμενους, αλλά στο ευρύτερο κοινό. Πρέπει, επομένως, να είναι δυνητικά προσβάσιμα από όλους.

Η αναλυτικότερη παρουσίαση αυτού του κεφαλαίου θα ξεκινήσει από την περιγραφή της αντίληψης του Ruskin για την εσωτερική δύναμη του βουνού συσχετισμένη με τη διαρκή φυσική μεταβολή και θα κινηθεί ακολουθώντας, κατά τις δεκαετίες του 1820 και 1830, τις ποιητικές παραινέσεις: την «ταξιδιωτική» ποίηση του Βύρωνα, του Wordsworth, του Shelley και του Rogers και τις ζωγραφικές παραστάσεις των Άλπεων, από καλλιτέχνες όπως ο William Turner και ο Samuel Prout που αναζητούσαν το Υψηλό και το Γραφικό στις θεάσεις του αλπικού τοπίου. Την ίδια περίοδο, ο Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc, σημαντικότερος αρχιτέκτονας και θεωρητικός της αρχιτεκτονικής, αφιερώνει μέρος της ερευνητικής του δραστηριότητας στην παρατήρηση και τη μελέτη των Άλπεων. Ενώ στα μέσα του 19ου αιώνα και ειδικότερα στη δεκαετία 1854-1865 θα ανατείλει η χρυσή εποχή του αλπινισμού (Golden Age of Alpinism) με τον Άγγλο ορειβάτη Edward Whymper να κατακτά την κορυφή του όρους Matterhorn στα 1865 και τον Leslie Stephen να συγγράφει το βιβλίο του **The Playground of Europe** για να αναφερθεί στις Άλπεις. Ενάντια στις αισθητικές και φιλοσοφικές θεωρίες οι οποίες υποβαθμίζουν τη σωματική εμπειρία, ο Stephen συγκροτεί τη δική του, ιστορικά καθοριστική πρόταση, εμφατική συνέχεια ολοκλήρωσης της ρομαντικής, προς τη φύση στραμμένης προσέγγισης. Επιμένει ο Stephen στη «σωματικά συγκροτημένη αντίληψη / embodied perception», τονίζοντας την κεντρική σημασία της άμεσης ορειβατικής εμπειρίας.

Πρωτοπόρος ακτιβιστής σε αυτό το αίτημα, τόσο σημαντικό και για την εποχή μας, δικαιωματικά πρέπει να θεωρηθεί ο John Muir, θιασώτης της υπερβατικής σημασίας του φυσικού. Είναι η τάση η οποία, εξαιτίας αυτής της υπερβατικής αναγωγής της φύσης, είχε

αποκληθεί, όπως ήδη σχολίασαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, *Transcendentalism* ή Υπερβατισμός, αποκτώντας ισχυρότατη παρουσία στην αμερικανική πλευρά του Ατλαντικού. Στον Muir, ο οποίος δίκαια θεωρείται ο «πατέρας» των εθνικών πάρκων των Ηνωμένων Πολιτειών (*Father of the National Parks*), αν όχι και η Ευρώπη τουλάχιστον η Αμερική οφείλει πολλά για τη σημερινή παρουσία των εθνικών πάρκων της. Χάρη στην επιμονή του και στις πιέσεις του προς την πολιτική ηγεσία της χώρας του, αυτός πρώτος παγκοσμίως κατόρθωσε να προωθήσει μία συνθήκη προστασίας ορεινών περιοχών και να την οδηγήσει σε νομοθετική κατοχύρωση. Κατοχύρωση από την οποία ξεκινούμε ώστε να προχωρήσουμε στην ιστορική παρουσίαση μιας σειράς από ανάλογες προσπάθειες καταλήγοντας στις πλησιέστερες σε εμάς, για παράδειγμα τη συγκρότηση του πλαισίου δράσης *Natura 2000* που εγκαθιδρύεται το 1992.

Οι ορεινές περιοχές, ιδιαίτερα στην Ευρώπη, έχουν αποκτήσει πλέον, τον 21ο αιώνα, κεντρική θέση στην πολιτισμική και περιβαλλοντική διαχείριση των κοινωνιών. Ιδιαίτερα στο πλαίσιο του δυτικού πολιτισμού είναι πλέον σαφής η πολυδιάστατη, αναντίρρητη σημασία τους. Αυτήν τη σύγχρονή μας αντιμετώπιση και αξιοδότηση των ορεινών περιοχών είναι σημαντικό να τη σχολιάσουμε ιδιαίτερα. Θα ολοκληρωθεί έτσι η συνοπτική αναφορά που επιχειρήθηκε σε αυτό το 3ο Κεφάλαιο, στις νεωτερικές και τις σύγχρονες τάσεις που αφορούν την αξιολόγηση του ορεινού τοπίου, την ορεινή περιήγηση και τη σύγχρονη αρχιτεκτονική υποστήριξή της. Καθώς θα κινούμαστε προς τις ημέρες μας θα έχουμε βέβαια την ευκαιρία να αναφερθούμε σε emblematicές προτάσεις του 20ού αιώνα, όπως στην ουτοπική πόλη που σχεδίασε ο Bruno Taut στις Άλπεις. Στη σειρά σχεδίων του με την ονομασία «*Alpine Architektur*» εικονίζεται μία ουτοπική ορεινή, αλπική πόλη.

Οδηγός Περαιτέρω Μελέτης

Επιχειρώντας μια συνολική κατανόηση της σημερινής σχέσης μας με το ορεινό τοπίο και την ορεινή περιήγηση και ορειβασία, ο αναγνώστης μπορεί να αναφερθεί στο κείμενο των Buijs A. E., Pedroli B. & Luginbuhl Y. (2006), με τίτλο «*From hiking through farmland to farming in a leisure landscape: changing social perceptions of the European landscape*», ***Landscape Ecology***, 21, σσ. 375-389. Επίσης στο κείμενο των Lynn N. A., Brown R. D. (2003) με τίτλο «*Effects of recreational use impacts on hiking experiences in natural areas*», στο ***Landscape and Urban Planning***, 64, σσ. 77-87.

Στη συνέχεια αξίζει τον κόπο να επιχειρηθεί η άμεση συσχέτιση με τα πρωτογενή κείμενα αναφοράς. Δηλαδή, η επιστροφή στο κείμενο του John Ruskin (1856) με τίτλο ***Modern Painters, Volume IV (of V)***. London: Elder, and Co. Επίσης στο κείμενο του J. Muir (1896), «*The National Parks and Forest Reservations*», ***Sierra Club Bulletin***, 7, σσ. 271-284 όπως και στο J. Muir (1901), ***Our National Parks***, Boston and New York: Houghton, Mifflin and Company. Ακόμη στο Stephen L. (2013 [1871]), ***The Playground of Europe***. Cambridge Library Collection - Literary Studies. Cambridge: Cambridge University Press.

Η προσέγγιση των σημαντικών για την ιστορία της νεωτερικής αρχιτεκτονικής προτάσεων του B. Taut παραπέμπει στο I. B. Whyte (1982), ***Bruno Taut and the Architecture of Activism***, Cambridge: Cambridge University Press, όπως και στο U. Conrads (1971), ***Programs and manifestoes on 20th century architecture***, trans. Bullock M. Cambridge: MIT Press. Επίσης στο T. Miller (2017), «*Expressionist Utopia: Bruno Taut, Glass Architecture, and the Dissolution of Cities*», ***Filozofski Vestnik***, 38(1), σσ. 107-129.

3.0 Νεωτερικές και σύγχρονες τάσεις στην αξιολόγηση του ορεινού τοπίου και της ορεινής περιήγησης

Όπως εκτενέστατα εξηγήσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι πολιτιστικές κινήσεις του Διαφωτισμού και Ρομαντισμού έθεσαν τις βάσεις για την καθολικότερη ευαισθητοποίηση των αστικών πληθυσμών και τη στροφή προς το φυσικό τοπίο και ειδικότερα για τη νεωτερική και τη σύγχρονη αξιολόγηση των βουνών. Μπορούμε επομένως να τονίσουμε πως αυτές οι κατευθύνσεις του πολιτισμού εμφανίζονται ιστορικά παλαιότερες από τη σύγχρονή μας περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση και την ανησυχία μας για τους κινδύνους της κλιματικής αλλαγής. Ακολουθούν δηλαδή τις παλαιότερες, ριζικές μεταβολές της στάσης της δυτικής κοινωνίας κατά τις περιόδους που αναφέραμε και οι οποίες, όπως επανειλημμένα σημειώσαμε, συνδέονται με τη συγκρότηση των πολιτιστικών ρευμάτων, των πολιτιστικών κινήσεων του δυτικού Διαφωτισμού και του Ρομαντισμού οι οποίες, πέρα από τη συνολικότερη πολιτιστική και πολιτισμική τους σημασία, διαθέτουν επιπλέον σημασία πολιτική. Σημασία πολιτική, καθώς ο μεν Διαφωτισμός συσχετίζει την αναφορά σε εξιδανικευμένα τοπία με το όραμα της πολιτικής δημοκρατικής ελευθερίας, ενώ ο Ρομαντισμός στρέφεται προς την αδιαμεσολάβητη φύση στο πλαίσιο της κριτικής του αντίρρησης προς τη στρεβλή πολιτιστική και πολιτική συγκρότηση.

Έτσι, οδεύοντας από τα τέλη του 18ου προς 19ο αρχικά και τον 20ό αιώνα στη συνέχεια, συναντούμε όλο και περισσότερους διανοούμενους και επιστήμονες να επιμένουν στους τρόπους με τους οποίους η μετάβαση και η εμπειρία στις ορεινές περιοχές αποβαίνουν σημαντικές, καθώς οι περιοχές αυτές μπορούν εμβληματικά να περιγραφούν ως «πηγή ζωής». Με την έννοια αυτή αναπτύσσεται διαρκώς και εντονότερη πολιτισμική υποστήριξη για τα ευεργετικά ερεθίσματα που μπορεί να προσφέρει η ορεινή περιήγηση. Για ερεθίσματα δηλαδή που συνδέονται άμεσα με τον τρόπο με τον οποίο βιώνεται κάθε φορά η εμπειρία στις ορεινές περιοχές της Ευρώπης και στη συνέχεια στις ορεινές περιοχές του κόσμου. Παράλληλα, στα χρονικά πλαίσια που περιγράψαμε προηγούμενα παρατηρείται η σταδιακή θεσμοθέτηση, από τα κράτη της Δύσης, εθνικών νομοθεσιών αντιμετώπισης και προστασίας των ορεινών περιοχών. Αυτές βασίζονται στην αναγνώριση της πολιτισμικής και περιβαλλοντικής αξίας και της προσφοράς τους στις ανθρώπινες κοινωνίες συνολικά που υποχρεώνουν στην ειδική μεταχείριση των ορεινών περιοχών.

Επιμένοντας σε ένα πρώιμο μερικό συμπέρασμα, θα επισημάνουμε αυτό που ήδη εκτεταμένα σχολιάσαμε. **Θα επισημάνουμε δηλαδή το γεγονός πως, κατά τους τελευταίους δύο αιώνες η αντίληψη και ο τρόπος με τον οποίο αξιολογείται το τοπίο γενικά και το ορεινό τοπίο ειδικότερα, από τις δυτικές αρχικά και στη συνέχεια από το σύνολο των κοινωνιών παγκόσμια, παρουσιάζει μεγάλες διαφορές από περιόδους προηγούμενες. Ιδιαίτερα μετά την εμφάνιση του Ρομαντισμού, η κεντρική σημασία του τοπίου εδραιώνεται στην καθημερινότητα των νεότερων κοινωνιών, με φυσικό επακόλουθο να αυξηθούν ραγδαία σε αριθμό οι επιστήμες και οι διανοητές που ασχολήθηκαν με αυτό.**

3.1 Επαναπροσδιορισμός των παλαιότερων ρομαντικών αντιλήψεων από τους διανοητές του 19ου αιώνα

3.1.1 John Ruskin: Η συναισθηματική αλήθεια των βουνών

Γεννημένος το 1819, ο John Ruskin είναι γνωστός ως συγγραφέας με ενδιαφέρον για θέματα κοινωνικού, ηθικού, οικονομικού, πολιτικού και περιβαλλοντικού χαρακτήρα και ως σπουδαίος κριτικός της τέχνης. Επισκέφθηκε τις Άλπεις, ανέβηκε στα βουνά για να τα παρατηρήσει και να τα γνωρίσει, με προθέσεις καλλιτεχνικές και επιστημονικές, αλλά επίσης στο πλαίσιο μια γενικότερης πνευματικής αναζήτησης. Κατά τη διάρκεια της ζωής του μελέτησε, ζωγράφισε και αντιμετώπισε συγγραφικά μια σειρά από θέματα που αφορούν τις ορεινές περιοχές και τις Άλπεις ειδικότερα.

Αν και συχνά αναγνωρίζει τον εαυτό του ως Ρομαντικό, ο Ruskin επιμένει ότι η προτίμηση πολλών ρομαντικών στοχαστών στην υποκειμενική αλήθεια και την ικανότητα της φαντασίας υποβαθμίζει την κεντρική σημασία της υλικότητας του φυσικού κόσμου. Πιστεύοντας ότι οι Ρομαντικοί απέτυχαν να εκτιμήσουν πλήρως τα αντικείμενα καθαυτά, ο Ruskin στρέφεται προς μια προσέγγιση επιστημονικότερη, παραθέτοντας τις αρχές για ένα νέο πρότυπο θεατή με καλλιεργημένη την έφεση στην παρατήρηση.

Στο δοκίμιό του *Modern Painters I*, ο Ruskin προσπαθεί να διδάξει τον αναγνώστη πώς να βλέπει και κατ'επέκταση να εκτιμήσει αυτό που περιγράφει αργότερα ως «τα μυστήρια του Θεού (the mysteries of God)»¹⁰ στο φυσικό περιβάλλον. Τα βουνά, υποστηρίζει αλλού, προσφέρουν μια «απόκρυφη επιρροή (occult influence)» η οποία «υπήρξε σταθερή και ουσιώδης για την πρόοδο του (ανθρώπινου) γένους».¹¹ Θα πρέπει να τα βλέπουμε όπως αναφέρει, ως «σχολεία και καθεδρικούς ναούς, γεμάτα από θυσαυρούς φωτισμένων χειρογράφων για τον διανοούμενο, με ευγενικά απλά μαθήματα για τον εργάτη, ήρεμα σε ωχρά περιγράμματα για τον στοχαστή, δοξασμένα σε ιερότητα για αυτόν που προσεύχεται».¹² Θεωρώντας επιπλέον ότι η εμπειρία του Υψηλού δεν ανήκει μόνο στον προνομιούχο ποιητή, ο Ruskin υποστηρίζει ότι τα βουνά πρέπει να είναι προσβάσιμα σε όλους.

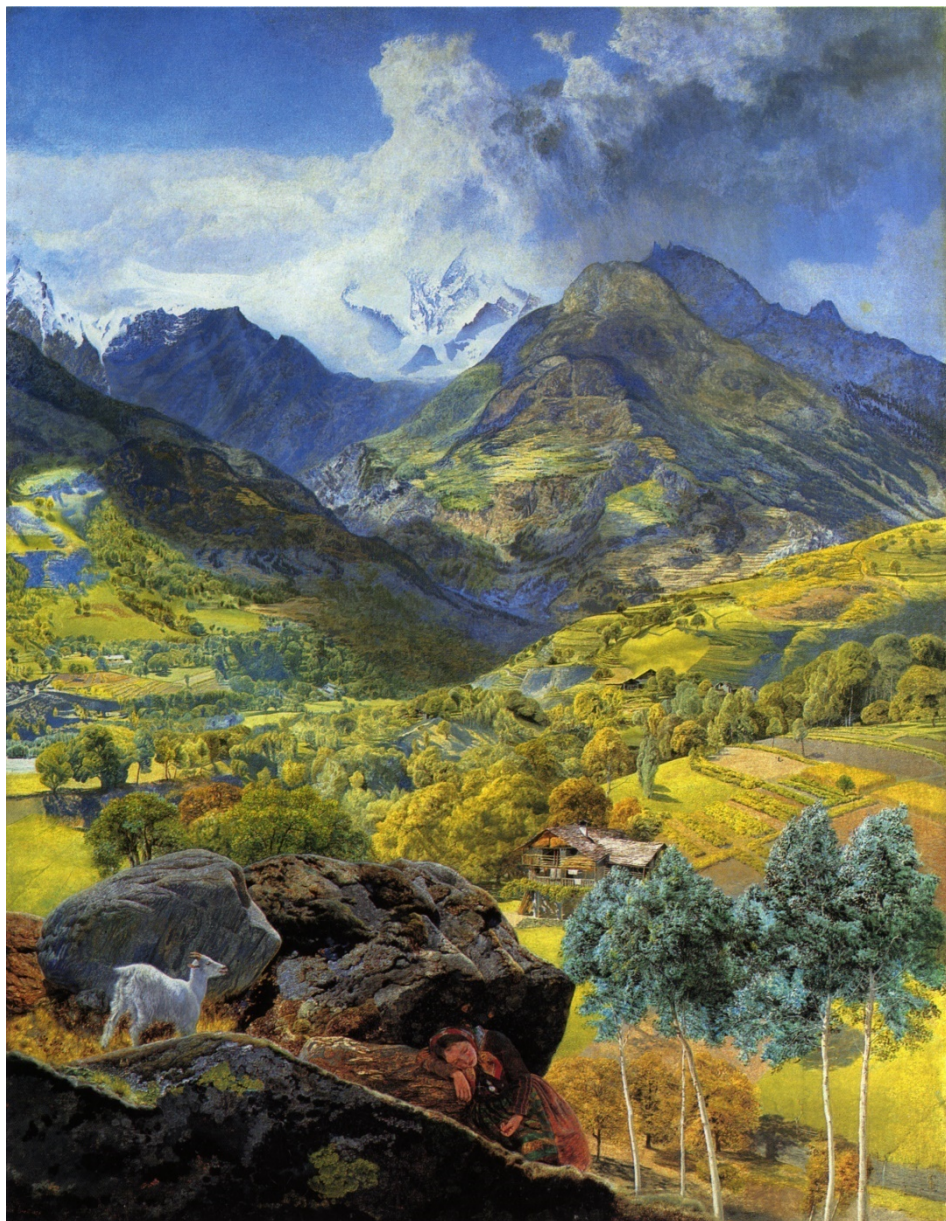
Όσον αφορά την καλλιτεχνική απόδοση των ορεινών περιοχών, ο Ruskin θεωρεί ότι ο καλλιτέχνης πρέπει να παρατηρεί τη φυσική αλήθεια τους και παράλληλα να εκφράζει το «δέος των βουνών». Με αυτό τον τρόπο απορρίπτει τη λογική των καλλιτεχνών του Γραφικού, αφού όπως είδαμε, αυτή η εμμονή στο Γραφικό και μόνο αφαιρεί τις ποιότητες αυτών των τοπίων που παραπέμπουν στο Υψηλό. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για να κατανοήσουμε εικονιστικά, παραστασιακά την προηγούμενη άποψη του Ruskin αφορά τα σχόλιά του για τον πίνακα του ζωγράφου John Brett με τίτλο *Val d'Aosta* (1859). Σχόλια που αφορούν την προσπάθεια του ζωγράφου να προβάλει την Ομορφιά και τον Γραφικό χαρακτήρα του τοπίου μαζί με το Υψηλό. Αυτό το έργο αποτελεί πιστή αναπαράσταση της πραγματικής σκηνής, καθώς ο Brett προσπάθησε, ακολουθώντας τις προτροπές του Ruskin στο βιβλίο του *Modern Painters I*, να παρουσιάσει τη φύση, τη δημιουργία του Θεού, με αγάπη πραγματική. Ο Ruskin αναγνωρίζει και επιβραβεύει τη σχολαστική απόδοση της λεπτομέρειας του Brett και την αφοσίωσή του στην εκπροσώπηση της «αλήθειας» αυτού του συγκεκριμένου τοπίου. Συνεχίζει όμως ασκώντας του κριτική για την έλλειψη

¹⁰ Από το *Modern Painters Volume I (of V)*: Ch2, §20.

¹¹ Από το *Modern Painters Volume IV (of V)*: Ch20, §10.

¹² Από το *Modern Painters Volume IV (of V)*: Ch20, §9.

αισθήματος στην απεικόνιση και κατά συνέπεια για την αδυναμία του να παρέχει ένα άλλο είδος «αλήθειας» αυτού του τοπίου. Όπως η αναπαράσταση της πραγματικότητας σε ένα κάτοπτρο, έτσι και αυτό το έργο δίνει τις απαραίτητες πληροφορίες για τον τοπογράφο, τον γεωλόγο ή τον βοτανολόγο, αλλά αποτυγχάνει στο να προσφέρει την αληθινή εντύπωση, τη συναισθηματική «αλήθεια», τον συναισθηματικό αντίκτυπο αυτού του τοπίου (Malcolm, 2008).

Εικόνα 3.1 *Val d'Aosta*, του John Brett (1858).

Την απάντηση, σύμφωνα με τον Ruskin πάντα, για το ζητούμενο της απόδοσης των βουνών, προσφέρουν τα παραδείγματα των ζωγραφικών έργων του William Turner. Ο Turner ολοκληρώνει, το 1843, το έργο του *Το πέρασμα του St. Gotthard*, κοντά στο Faiedo, έργο το

οποίο ο Ruskin θεωρεί «το καλύτερο έργο που παρήγαγε (ο Turner) κατά την τελευταία περίοδο της καριέρας του».

Εικόνα 3.2 *Το πέρασμα του St. Gotthard κοντά στο Faido, William Turner (1843).*

Χαρακτηριστικά είχε σχολιάσει πως «δεν υπάρχει έργο τέχνης ανάλογο με αυτό στον κόσμο – και όπως σας έχω πει, όλα όσα βλέπω σε αυτόν (τον πίνακα) με κάνουν να διψώ για τα σχέδιά του, καθώς είναι τα μόνα πράγματα που κρύβουν μέσα τους την απόλυτη αλήθεια».¹³

Αυτό που μας ενδιαφέρει περισσότερο στα προηγούμενα σχόλια είναι η άποψη πως η εκφραστική ποιότητα της τέχνης του Turner επέτρεψε να αναδυθεί ένα διαφορετικό είδος αλήθειας κατά την παράσταση του βουνού η οποία, σύμφωνα με τον Ruskin, αποτελούσε όχι μια καθρεφτισμένη, κατοπτρική αναπαράσταση, αλλά μια ανώτερη απόδοση εσωτερικής δύναμης, συσχετισμένης με τη διαρκή φυσική μεταβολή. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι μια πιστή αναπαράσταση του τοπίου είναι πλήρως ανίκανη να προκαλέσει στον νου του παρατηρητή τα συναισθήματα που θα του προκαλούσαν τα πραγματικά γεγονότα.¹⁴ Με αυτό τον τρόπο, υποστηρίζει την ανάγκη για «στρέβλωση» της τοπογραφίας του τοπίου, έτσι ώστε να μεταδώσει τη βαθύτερη συνολική εμπειρία σε αυτό και να μεταφέρει την ψυχική ή συναισθηματική αλήθεια της όψης του βουνού.¹⁵ Η βίωση του τοπίου είναι επηρεασμένη από τη συνολική εμπειρία μέχρι αυτό το σημείο άφιξης του παρατηρητή. Για παράδειγμα, το σημείο στο πέρασμα του St. Gotthard προσεγγίζεται μέσω μιας από τις στενότερες και πιο υψηλές χαράδρες στις Άλπεις. Αυτή η διαδρομή αποδίδει

¹³ Letter 6 August 1845, *Ruskin in Italy: Letters to his Parents, 1845* (H. I. Shapiro ed., Oxford: OUP, 1972).

¹⁴ «Οποιοσδήποτε τοπογραφικός προσδιορισμός των γεγονότων, επομένως, πρέπει να είναι τελείως αδύνατον να διεγείρει στον νου του αποδέκτη αυτά τα αισθήματα που θα μπορούσαν να προκληθούν από τα γεγονότα τα ίδια, ειδομένα στη φυσική σχέση του με άλλα» (Ruskin, 1856: Ch2, §11).

¹⁵ «Και ο σκοπός του επινοητικού μεγάλου ζωγράφου του τοπίου πρέπει να είναι να αποδώσει την ύψιστη και βαθύτερη αλήθεια της ψυχικής όρασης...» (Ruskin, 1856: Ch2, §11).

νοήματα και συσχετίσεις στα φυσικά στοιχεία, για παράδειγμα στους βράχους που «εκθέτουν τη μανία του ποταμού», τον οποίο ο περιηγητής βιώνει καθ' όλη τη διάρκεια του ταξιδιού του. Σε αντίθεση με τη λογική του Γραφικού, το οποίο «καδράρει», πλαισιώνει μια συγκεκριμένη θέα, εδώ υποστηρίζεται η αίσθηση του συνολικότερου περιβάλλοντος και της κίνησης μέσα σε αυτό, η οποία επηρεάζει άμεσα την αντίληψη του περιηγητή για ένα τελικό συγκεκριμένο σημείο άφιξης. Καθιστά έτσι αναγκαία τη διαστρέβλωση της πραγματικής τοπογραφίας ώστε να διασφαλιστεί μια ανώτερη αλήθεια, «η υψηλότερη και βαθύτερη αλήθεια της νοητικής όρασης (the far higher and deeper truth of mental vision)».

Ο Ruskin αποδίδει εξαιρετική έμφαση εδώ στην άποψη του σχετικισμού. Στοιχεία που δεν υπάρχουν στη συγκεκριμένη σκηνή παρεμβαίνουν, επηρεάζοντας την αντίληψη και αναδιαμορφώνοντας έτσι τα φυσικά στοιχεία. Παρουσιάζεται διαρκής βοή και μεταβολή των στοιχείων αυτών. Έτσι, η σκηνή τείνει να μεταμορφωθεί ανάλογα με τα γεγονότα και τις εμπειρίες που ο παρατηρητής εισάγει σε αυτήν. «Ο παρατηρητής είναι ένα αποθετήριο έντονων αισθήσεων, εμπειριών και προσδοκιών» (Malcolm, 2008). Το βλέμμα του ταξιδιώτη είναι προετοιμασμένο. Η ζωγραφισμένη αναπαράσταση θα πρέπει να αντιπροσωπεύει μια σύνθετη ένωση των τοπογραφικών και συναισθηματικών αληθειών.

Ας σκεφτούμε ότι οι περισσότεροι από τους περιηγητές που επισκέπτονταν τις ορεινές περιοχές ζούσαν σε πεδινές περιοχές, μέσα ή κοντά σε πόλεις, σε τοπία δηλαδή αντιθετικά με αυτά των βουνών. Έτσι, η συνθήκη παράστασης που περιγράψαμε επιχειρεί να παραγάγει μία προετοιμασία για τον τρόπο με τον οποίο ο αστός κάτοικος ή ο κάτοικος των πεδιάδων θα βιώσει το τοπίο των βουνών. Δημιουργεί μια άποψη «από χαμηλά». Τονίζεται έτσι η απότομη αντίθεση αυτού που ανέρχεται προς την ορεινή περιοχή με τον κατακόρυφο χαρακτήρα των βουνών.

Τις δεκαετίες του 1820 και 1830, πολλοί Ρομαντικοί περιηγητές συγκεντρώνονται στις Άλπεις και, καθοδηγούμενοι από την «ταξιδιωτική» ποίηση του Βύρωνα, του Wordsworth, του Shelley και του Rogers και τους πίνακες και αναπαραστάσεις διάφορων σημείων και θεάσεων των Άλπεων από καλλιτέχνες όπως ο William Turner και ο Samuel Prout, αναζητούσαν το Υψηλό και το Γραφικό στις θέες του αλπικού τοπίου.

Στα μέσα του αιώνα, όμως, οι Άλπεις και συγκεκριμένα η Ελβετία προσελκύουν ένα νέο είδος επισκεπτών, τους ορειβάτες. Για αυτή την ομάδα επισκεπτών η παρατήρηση της ομορφιάς του βουνού από απόσταση δεν είναι πλέον αρκετή. Ο Ruskin αντιτίθεται στη λογική των ορειβατών, θεωρώντας ότι απειλούν την ιερότητα του αλπικού τοπίου, δηλαδή την απόσταση της όρασης και παράλληλα, με αυτόν τον τρόπο, καταργούν τη ρομαντική του προσέγγιση. Πιστεύει ότι οι ορειβάτες δεν μπορούν να κατανοήσουν σωστά τα βουνά, καθώς δεν βρίσκονται σε αισθητική απόσταση από αυτά, και κατ' επέκταση δεν μπορούν να τα εκτιμήσουν πραγματικά. Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο Ruskin υποστήριζε ότι η κατανόηση αυτών των τοπίων εξαρτάται από την καλλιέργεια της παρατήρησης μέσω της όρασης κυρίως. Έτσι, ο σωστός τρόπος εκτίμησης αυτών των τοπίων θα πρέπει να πραγματοποιείται από μια απόσταση η οποία να τα καθιστά προσιτά σε όλους. «Όλες οι ωραίες θεάσεις των λόφων», αναφέρει παραδειγματικά, «βρίσκονται στους πρόποδες τους». Κατανοώντας δηλαδή την αντίληψη ως οπτική κυρίως, απορρίπτει την ανάβαση των βουνών ως τρόπο ο οποίος δεν είναι ικανός να συνεισφέρει στη «δύναμη της όρασης των βουνών» (Morrison, 2009).

3.1.2 Eugène Viollet-le-Duc

Την ίδια περίοδο, ο κατά πέντε χρόνια μεγαλύτερος του Ruskin, Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc είχε επίσης πλούσιο ενεργητικό όσον αφορά την παρατήρηση και τη μελέτη των Άλπεων. Αν και δεν γνωρίζονταν προσωπικά με τον Ruskin, οι απόψεις τους καθώς και το έργο τους είχαν πολλά κοινά χαρακτηριστικά. Ήταν και οι δύο μέλη του Alpine Club, λόγω της αναγνωρισμένης προσφοράς τους για την ανάδειξη των βουνών. Είχαν από μικρή ηλικία κλήση στη ζωγραφική και ιδιαίτερα στη ζωγραφική ορεινών τοπίων. Ασχολούνταν και οι δύο, σε όλη τη διάρκεια της ερευνητικής τους πορείας, με την επιστημονική παρατήρηση και καταγραφή, με τη γεωλογία, έχοντας ως κοινό πρότυπο τις καταγραφές του de Saussure στο βιβλίο του *Ταξίδια στις Άλπεις - Voyages dans les Alpes*¹⁶ που προηγουμένα αναφέραμε. Ακόμα, ο Viollet-le-Duc είχε απόψεις για την ορειβασία και τον αλπινισμό πολύ συγγενείς με αυτές του Ruskin, έχοντας χαρακτηρίσει τους Άγγλους ορειβάτες ως «ένα μάτσο Άγγλων που σπαταλάνε τον χρόνο τους ντυμένοι με γελοίο τρόπο, με πέπλα, νυκτικά και άλλα διακοσμητικά στοιχεία», εκφράζοντας έτσι την αποστροφή του (Gamble, 1999).

Άξια αναφοράς είναι η οκταετής γεωλογική μελέτη του ορεινού όγκου του Mont Blanc με τίτλο *Le massif du Mont-Blanc: étude sur sa constitution géodésique et géologique, sur ses transformations et sur l'état ancien et moderne de ses glaciers* που εκπονήθηκε ανάμεσα στα έτη 1868 και 1876 (Viollet-le-Duc, 1877· Bressani, 2017). Αυτή η επιστημονική μελέτη είχε ως αντικείμενό της τη γεωδαιτική συγκρότηση του Mont Blanc καθώς και τη γεωλογική έρευνα των μετασχηματισμών των παγετώνων του. Η μελέτη περιείχε 112 σχέδια που φιλοτεχνήθηκαν από τον ίδιο. Το πιο διάσημο από αυτά είναι ο χάρτης με ονομασία *The Massif du Mont Blanc*, σε κλίμακα 1:40.000.

Είναι επιπλέον πολύ ενδιαφέρον, για τους αναγνώστες αυτού του κειμένου μας οι οποίοι προέρχονται από την περιοχή της αρχιτεκτονικής, πως ο Viollet-le-Duc, σημαντικότερος αρχιτέκτονας και θεωρητικός της αρχιτεκτονικής, υπέρμαχος του ενδιαφέροντος για τη γοτθική αρχιτεκτονική, υπέθυνος για σημαντικότερες αναστηλώσεις γοθικών μνημείων και υποστηρικτής της αναβίωσης της γοθικής αρχιτεκτονικής έκφρασης,¹⁷ είναι ένθερμος υποστηρικτής του ενδιαφέροντος για το ορεινό τοπίο, το τοπίο των Άλπεων ιδιαίτερα, και επίσης ένθερμος μελετητής του. «Η προσεκτική ανάλυση μιας ομάδας βουνών, του τρόπου με τον οποίο είναι διαμορφωμένα και των αιτίων της καταστροφής τους, η προσπάθεια να ανακαλύψεις τους όρους με τους οποίους συνέβηκαν τα φαινόμενα της [γεωλογικής] αναταραχής τους, τις συνθήκες χάρη στις οποίες έχουν αντισταθεί και αντέξει στη δράση των ατμοσφαιρικών παραγόντων, να σημειώσεις τη χρονολόγηση της ιστορίας τους, σημαίνει να αφιερωθεί σε ένα έργο μεθοδικής ανάλυσης, σε κλίμακα μεγαλειώδη, ανάλογη με αυτή την οποία η πρακτική της αρχιτεκτονικής και της αρχαιολογίας εφαρμόζουν όταν οδηγούνται στην εξαγωγή σχεδιαστικών συμπερασμάτων από τη μελέτη των κτιρίων».¹⁸ Σημαντικότερο παράθεμα, για δυο τουλάχιστον λόγους. Ο πρώτος από αυτούς συνδέεται με την παρατήρηση πως ο νεογοτθισμός, η αρχιτεκτονική εκλεκτικιστική επιστροφή στα γοθικά εκφραστικά πρότυπα, αποτελεί μια από τις χαρακτηριστικές προσεγγίσεις του Ρομαντισμού, του ίδιου δηλαδή πολιτιστικού και πολιτισμικού ρεύματος που τονίζει τη σημασία της υπέρτατης, «υψηλής» φύσης, με έμφαση συσχετισμένη με το ορεινό τοπίο.

¹⁶ Πλούσια εικονογραφημένη, επιστημονική μελέτη των πετρωμάτων και της γεωλογίας των Άλπεων, που εκδόθηκε το 1779 από τον Ελβετό ορειβάτη και επιστήμονα Horace Benedict de Saussure.

¹⁷ Γνωστής ως «γοθική αναβίωση», «gothic revival» ή «style néogothique».

¹⁸ <https://www.atlasofplaces.com/cartography/le-massif-du-mont-blanc/> - 6/3/2022.

Ο δεύτερος από αυτούς τους λόγους αφορά τη διδακτική κατεύθυνση της ιστορίας, θεωρίας και του σχεδιασμού του τοπίου, όπως αυτή παρουσιάζεται στα προπτυχιακά και μεταπτυχιακά μαθήματα της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου. Στα μαθήματα αυτά τονίζεται μια διδακτική θέση ευθέως ανάλογη με την προηγούμενη προσέγγιση του Viollet-le-Duc. Σύμφωνα με αυτήν, η σχεδιαστική προσέγγιση, άρα και η αντιληπτική και νοητική πρόσληψη των φυσικών στοιχείων του τοπίου, όπως και της αρχιτεκτονικής δομής, μπορούν να αναχθούν σε κοινά αφαιρετικά πρότυπα, αφαιρετικά «σχήματα» θεώρησης.¹⁹

Γενικά έχει λεχθεί πως οι ζωγραφικές προσεγγίσεις και τα σχέδια των Άλπεων, τόσο από τον Ruskin όσο και τον Viollet-le-Duc, μας παρέχουν ιδιαίτερα σημαντικές ιστορικές, γεωλογικές και «ανατομικές» πληροφορίες για το ορεινό τοπίο όπως ήταν τον 19ο αιώνα, πολύ πριν από την εδραίωση φωτογραφικών αποτυπώσεων (Gamble, 1999).

Εικόνα 3.3 Ζωγραφική απεικόνιση του ορεινού όγκου του Mont Blanc από τον Viollet-le-Duc το 1874. Στην απεικόνιση αυτή διακρίνεται από τη μία η κατανόηση της δομής του χώρου μέσα από τα μάτια ενός αρχιτέκτονα και από την άλλη η αίσθηση των χρωμάτων και των γραμμών ενός καλλιτέχνη. Η απεικόνιση αυτή είναι κομμάτι μίας ευρύτερης γεωδαιτικής και γεωλογικής μελέτης της συγκρότησης του Mont Blanc, των μετασχηματισμών του ορεινού όγκου, καθώς και των παγετώνων του κατά το πέρασμα των χρόνων.

3.2 Η «υποταγή» του βουνού

Όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, δεν ήταν λίγοι όσοι ήδη από τον 18ο αιώνα επέλεξαν την ορεινή περιήγηση και αναρρίχηση. Η νέα τάση που διαμορφώθηκε έτσι συσχέτιζε τη νοητική προσέγγιση με την άμεση σωματική έκθεση και με την πολιτισμική απαίτηση για την κατανόηση και ενσυναίσθηση του μεγαλείου των βουνών και συνέπεσε με την περίοδο εμφάνισης της ορειβασίας και του αλпинισμού. Ακολουθεί η συνεχής εξέλιξη των τάσεων αυτών που οδηγεί στη «χρυσή εποχή του αλпинισμού / Golden Age of Alpinism» η οποία τοποθετείται στα μέσα του 19ου αιώνα και ειδικότερα στη δεκαετία 1854-1865.

¹⁹ Πρβλ. το μεταπτυχιακό σεμινάριο με θέμα «Ιστορία και Θεωρία του Τοπίου: Η Σχηματοποίηση κατά την Τοπιακή Ερμηνεία – Πολιτισμικές, επιστημικές, επιστημάνσεις», στο πλαίσιο του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών, «έρευνα στην Αρχιτεκτονική: Σχεδιασμός – Χώρος – Πολιτισμός».

Πρόκειται για την περίοδο κατά την οποία κατακτήθηκαν οι περισσότερες και ψηλότερες κορυφές των Άλπεων.

Στο πλαίσιο αυτής της αναρριχητικής «εποποιίας», αξίζει να αναφερθούμε στην ανάβαση με την οποία ολοκληρώνεται αυτός ο φυσιογνωστικός και φυσιολατρικός κύκλος. Πρόκειται για την ανάβαση που οδήγησε στην κατάκτηση από τον Άγγλο ορειβάτη Edward Whymper, αρχηγό της ανάβασης, της κορυφής του Matterhorn στα 1865 (Lyll, 1995). Ήταν αυτή η κορυφή που τη θεωρούσαν έως τότε ως την απρόσιτη κορυφή των Άλπεων. Το 1860 ο Whymper ξεκίνησε μια μεγάλη περιήγηση της ηπειρωτικής Ευρώπης. Του ζητήθηκε τότε, από τον John Murray, τον σημαντικότερο εκδότη ταξιδιωτικών οδηγών της εποχής, να καταγράψει με σκίτσα τις Άλπεις. Έπειτα από μία περίοδο επαναλαμβανόμενων επισκέψεων στις Άλπεις, η οποία διήρκεσε εννέα έτη, και αφού ενδιάμεσα είχε κατακτήσει την κορυφή του Matterhorn, ο Whymper επιστρέφει στην Αγγλία. Δύο χρόνια αργότερα εκδίδεται το βιβλίο του *Scrambles amongst the Alps in the years 1860-69* (Whymper, 1971). Σε αυτό περιλαμβάνονται περιγραφές και σκίτσα από φυσικά τοπία και από στιγμιότυπα από τις αποστολές του, αλλά και από αποστολές που του είχαν περιγράψει άλλοι. Μπορούμε, επομένως, να σχολιάσουμε πως η τάση της ορειβασίας ως διαδεδομένου τρόπου περιήγησης στην Ευρώπη αποτυπώνεται στην επιθυμία του Murray να εκδώσει ένα βιβλίο για τις Άλπεις, έκδοση που προφανώς αύξησε το ενδιαφέρον για ανάλογα μελλοντικά εγχειρήματα.

Εικόνα 3.4 Από αριστερά προς δεξιά: Η κατάκτηση του Matterhorn, Gustave Doré (1865) και Λιθογραφία του ατυχήματος κατά την κατάβαση, Gustave Doré (1865).

Τα όσα διαδραματίζονταν πάνω στα βουνά και τα κατορθώματα των ορειβατών δεν άφηναν βέβαια αδιάφορους τους καλλιτέχνες της εποχής. Για πρώτη φορά στην ιστορία του δυτικού κόσμου υπάρχουν τόσες αναφορές, περιγραφές από προσωπικές εμπειρίες για τα μέχρι τότε απρόσιτα τοπία και τις κορυφές, που ανά τους αιώνες είχαν αναπτυχθεί γύρω τους οι αστικοί μύθοι για την απρόσιτη φύση. Πρόκειται βέβαια για συνθήκες που εξάπτουν την καλλιτεχνική φαντασία και αποδίδουν αίγλη στις σχετικές αναπαραστάσεις της εποχής. Όταν, για παράδειγμα, ο Whymper επιστρέφει στην πατρίδα του το 1865, αμέσως μετά ο

σημαντικός Γάλλος χαρακτήρας Gustave Doré²⁰ αποτυπώνει το εγχείρημά του σε δύο λιθογραφίες που περιγράφουν την κατάκτηση της κορυφής και το ατύχημα κατά την κατάβαση το οποίο ακολούθησε, ατύχημα που στοίχισε τη ζωή τεσσάρων μελών της επταμελούς αποστολής (Lyall, 1995).

3.2.1 Leslie Stephen

Με αφορμή την ανοδική πορεία της ορειβασίας και της τάσης για βίωση του βουνού «εκ των έσω», ένας άλλος Άγγλος συγγραφέας και ορειβάτης, ο Leslie Stephen, συγγράφει το 1871 το βιβλίο του *The Playground of Europe*. Όπως στην περίπτωση του Ruskin, έτσι και στην περίπτωση του Stephen, την αρχή για τη διαμόρφωση της αντίληψης για τα τοπία των βουνών αποτελεί ο Ρομαντισμός. Παρά την αφετηρία αυτή, όμως, παρόλο που ο Stephen εκτιμά κατ' αρχήν τα κίνητρα των ρομαντικών ποιητών, έρχεται εντέλει σε ρήξη με τη ρομαντική ποιητική διάθεση, αφού η ανάγκη για αφήγηση αυθόρμητων σκέψεων και συναισθημάτων δημιουργεί, κατά την αποψη του, επιφανειακή και υποκειμενική διάσταση στα ρομαντικά ποιήματα. Όπως ο Ruskin, έτσι και ο Stephen θεωρεί ότι με αυτό τον τρόπο συχνά υποβαθμίζεται η όψη του ίδιου του βουνού. Τα σχόλιά του για παλαιότερους ρομαντικούς είναι χαρακτηριστικά. «Η εκμετάλλευση του τοπίου από τον Byron γίνεται απλή αμέλεια. Η απλότητα του Scott δεν είναι αρκετή για τον τονισμό του 'υψηλού'. Ο Wordsworth έβλεπε μέσω μίας δικής του οπτικής και ο Shelley [...] θα το είχε καταστρέψει με κάποιο μεταφυσικό παραλήρημα» (Stephen, 1871: 301). Επιπλέον, ο Stephen διαφωνεί και με τον τρόπο αντίληψης του Ruskin. Διαφωνεί γιατί η προσέγγιση αυτή βασίζεται καθαρά, επικεντρώνεται και περιορίζεται στην όραση.

Με την έννοια αυτή, ο Stephen απορρίπτει τις απόψεις του Ruskin, επεξηγώντας πως: «Ο συνηθισμένος επισκέπτης; Ο ηλικιωμένος, η γυναίκα ή ο σακάτης, που υποτίθεται ότι εκτιμούν την πραγματική ομορφιά του αλπικού τοπίου, κοιτάνε μόνο μέσα από την άνεση του ξενοδοχείου», αλλά δεν μπορούν, υποστηρίζει, να δουν πολλά, ενώ παράλληλα παρερμηνεύουν όσα βλέπουν (Stephen, 1871: 317). Τονίζει επίσης την πεποίθησή του ότι η ορειβασία δεν είναι απλώς ένα άθλημα, αλλά αποτελεί ένα αισθητικό εγχείρημα με βαθύ νόημα. Για τον Stephen, το αναπόσπαστο στοιχείο για την αντίληψη και κατανόηση των βουνών είναι η σωματική επαφή με το υλικό πεδίο των ορεινών περιοχών, αυτή που τελικά ενισχύει το βίωμα του Υψηλού. Οι παλαιότεροι ρομαντικοί, όπως και ο Ruskin, βασίζονται και τελικά «περιορίζονται» στην εξ αποστάσεως νοητική αντίληψη των βουνών, αλλά με αυτόν τον τρόπο δεν βιώνουν ολοκληρωτικά το μεγαλείο τους. Ο Stephen, τέλος, αντιμετωπίζοντας απαντητικά τις κατηγορίες του Ruskin, θα τονίσει ότι οι ορειβάτες καλλιεργούν έναν νέο τρόπο αντίληψης, σύγχρονο της εποχής του και εντονότατα κιναισθητικό.

Ενάντια στις αισθητικές και φιλοσοφικές θεωρίες οι οποίες υποβαθμίζουν τη σωματική εμπειρία, ο Stephen συγκροτεί τη δική του πρόταση μέσω της «σωματικά συγκροτημένης αντίληψης / embodied perception» όπως την περιγράφει (Morrison, 2009: 507). Για αυτόν, η πράξη της ορειβασίας παράγει είδη γνώσης τα οποία δεν είναι διαθέσιμα σε αυτούς που παρατηρούν τα βουνά από απόσταση. «Κάθε βήμα μιας ανάβασης», δηλώνει, «έχει μια δική της ομορφιά, η οποία αφομοιώνεται υποσυνείδητα ακόμη και όταν κάποιος δεν το έχει ως αυτοσκοπό μέσω της περιήγησης του» (Stephen, 1871: 330-331).

²⁰ Το ενδιαφέρον του Gustave Doré, σημαντικότερου πιθανόν χαρακτήρα εκείνης της περιόδου, να ασχοληθεί με το αντικείμενο, αποδεικνύει τη σημασία την οποία αποκτά η ορειβασία για τον ευρωπαϊκό πολιτισμό την περίοδο αυτή.

Έτσι, το βιβλίο του *The Playground of Europe*, το οποίο είχε μεγάλη επιτυχία, αποτυπώνει και εδραιώνει την άποψη πως η ανάβαση στα βουνά αποτελεί τον κατεξοχήν τρόπο κατανόησης και βίωσης του μεγαλείου των ορεινών τοπίων. Παράλληλα, αναδεικνύει την απίστευτη γοητεία που τα ορεινά τοπία ασκούν στους περιηγητές εκείνη την εποχή, αντικατοπτρίζοντας επίσης τις διαφορετικές αντιθετικές τάσεις που εμφανίζονται στους επισκέπτες τους. Αναφέρεται στη σύγκρουση μεταξύ των «πραγματικών ενθουσιωδών» επισκεπτών, ευαίσθητων στην ομορφιά, και του «κοπαδιού των απλών τουριστών» που παραμένουν στις συνήθειες και τις ανέσεις τους. Με κυνικό τρόπο αναφέρει πως «μελέτησε με φιλοσοφικό τρόπο τη φύση αυτού του γένους των πιθηκοειδών», εννοώντας τον απλό τουρίστα (Stephen, 1871).

Κατά τον 19ο αιώνα, λοιπόν, τα βουνά αποκτούν μια σαφώς θετική εικόνα, ως τόποι που δεν ήταν αλλοιωμένοι από τις ανεπιθύμητες αστικές επιρροές όπως η ρύπανση, ο θόρυβος, η πολυκοσμία.

3.2.2 Ο Ελβετός ζωγράφος Ferdinand Hodler

Πέρα από την ορεινή θέα συνολικά, τα επιτεύγματα των ορειβατών εισέρχονται και αυτά στη θεματολογία των ζωγράφων. Βέβαια, όπως ο Ruskin, είχαν τις δικές τους απόψεις για τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να προσεγγίζεται μία τέτοια απόπειρα αναπαράστασης. Ένας από αυτούς είναι ο Ferdinand Hodler, από τους πιο γνωστούς και επιδραστικούς Ελβετούς ζωγράφους του 19ου αιώνα. Σημαντική πτυχή στο έργο του είναι η απεικόνιση ελβετικών τοπίων και βουνών. Συγκεκριμένα, πίστευε ότι ο ζωγράφος έπρεπε «να αποκαλύψει του νόμους της φύσης μέσω μίας επίμονης και δομημένης μελέτης κάθε τοποθεσίας» (Stanska, 2016). Κάτι που κατά κάποιον τρόπο πλησιάζει τις απόψεις του Ruskin.

Στον πίνακά του *Grand Muveran*, όπως μας περιγράφει ο Reinhold Heller,²¹ τα χρώματα, το βουνό και ο ουρανός αποδίδονται ως πραγματικότητα ενταγμένη στο σύστημα του «Παραλληλισμού»,²² συγκροτημένη δηλαδή με οργανωτικές αρχές ανάλογες με αυτές που θα έπρεπε να διέπουν την ανθρώπινη κοινωνία. Τα ορεινά αλπικά τοπία του Hodler λειτουργούν όπως και τα πορτρέτα, εστιάζουν στο πρόσωπο απορρίπτοντας το γύρω περιβάλλον. Υπάρχει, δηλαδή, στους πίνακές του μία απόδοση συμμετρική, κατά την οποία το βουνό καταλαμβάνει όλο το μήκος του καμβά. Το μόνο πρόσθετο στοιχείο που συσχετίζεται με αυτό το βουνό είναι ο ουρανός, ο οποίος καθιστά το τοπίο της απεικόνισης μη προσβάσιμο στον άνθρωπο. Καταλήγει ο Heller τονίζοντας ότι ο Hodler, σε αντίθεση με τον Caspar David Friedrich, απεικονίζει τη δική του πνευματικότητα πάνω στη φύση. Δημιουργώντας ένα αφηρημένο ιδεατό ορεινό τοπίο, επιμένει εντέλει να δημιουργήσει τη δική του οπτική, που υπερβαίνει το ίδιο το τοπίο, οπτική η οποία καθίσταται Υψηλή (Heller, 1986: 182-183).

Δύο ακόμη έργα του Hodler, τα οποία θεωρούνται σημαντικά για την ιστορία της ορειβασίας, είναι οι πίνακές του *Aufstieg – Ανάβαση* και *Absturz – Πτώση* (Budmiger, 1993), που εκτέθηκαν στην Παγκόσμια Έκθεση της Αμβέρσας το 1894. Η έμπνευσή του προέρχεται τόσο από την ανάβαση όσο και από τις δύο λιθογραφίες του Doré για την κατάκτηση του Matterhorn, που αναφέρθηκαν προηγουμένα. Τα δύο αυτά έργα εκτίθενται

²¹ Ο Reinhold Heller είναι καθηγητής Ιστορίας της Τέχνης και γερμανικών σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου.

²² «Παραλληλισμός»: Το προσωπικό ζωγραφικό στυλ που ανέπτυξε ο Ferdinand Hodler, μέσω του οποίου εξέφραζε την άποψη πως η συμμετρία και ο ρυθμός αποτέλεσαν τις βάσεις της ανθρώπινης κοινωνίας.

πλέον στο Alpine Museum στη Βέρνη. Κατά τον Werner Muller, οι πίνακες αυτοί δεν είναι απλώς ζωγραφισμένοι καμβάδες, αποτελούν, πολύ περισσότερο, μνημεία για τους άγνωστους ήρωες και κατακτητές των βουνών (Lyll, 1995).

Εικόνα 3.5 *Grand Muveran* του Ferdinand Hodler.

3.3 Ακτιβισμός – προστασία και διαχείριση ορεινών περιοχών

3.3.1 John Muir

Από εκείνη τη χρονική περίοδο ήδη, η αναφορά στις ορεινές περιοχές μετέχει με τρόπο καθοριστικό στις πολιτισμικές και πολιτιστικές αναφορές των αστικών κοινωνιών. Πρόκειται για συνθήκη που θα συνεχίσει να αναπτύσσεται και κατά τα επόμενα χρόνια. Οι αντιλήψεις για τις ευεργετικές ικανότητες και η θετική επίδραση στην ψυχοσωματική υγεία του ανθρώπου την οποία μπορεί να προσφέρει μία επίσκεψη στο βουνό είχαν διαδοθεί ευρύτατα. Ας μην ξεχνάμε πως ο 19ος και ο 20ός αιώνας δεν συνδέουν μόνο την αστικοποίηση με την καθημερινή ρουτίνα, από την οποία οι αστικές κοινωνίες επιχειρούν να βρουν διέξοδο καταφεύγοντας στην «άγρια φύση / wilderness». Αποτελούν επίσης, οι αιώνες αυτοί, περίοδο συχνότατων επιδημιών και εξάπλωσης ασθενειών όπως η φυματίωση, οι οποίες συνδέθηκαν με τις χαμηλότερες συνθήκες υγιεινής των μεγαλουπόλεων. Απέναντί τους, ο καθαρός βουνίσιος αέρας γίνεται εύλογα αντιληπτός ως καταλυτικό αντίδοτο. Έτσι, σταδιακά, τα βουνά προσελκύουν όλο και μεγαλύτερο κοινό, όχι μόνο από επιστήμονες και καλλιεργημένους στοχαστές. Αυτή η «εκλαϊκείωση» της ορεινής περιήγησης και παράλληλα η τάση για εκμετάλλευση ολοένα και περισσότερων περιοχών με πρόθεση το οικονομικό κέρδος οδήγησαν στις πρώτες επιπτώσεις αλλοίωσης της άλλοτε αδιαμεσολάβητης φύσης. Έτσι, ήδη πριν από τα τέλη του 19ου αιώνα και πιο μεθοδικά κατά τον 20ό, τίθεται στο

προσκήνιο το αίτημα της διατήρησης, προστασίας και διαχείρισης ευάλωτων φυσικών τοπίων, φυσικών πόρων στους οποίους συμπεριλαμβάνονται και τα ορεινά φυσικά τοπία.

Πρωτοπόρος σε αυτό το αίτημα, τόσο σημαντικό και για την εποχή μας, δικαιωματικά πρέπει να θεωρηθεί ο θιασώτης της υπερβατικής σημασίας του φυσικού, της τάσης που εξαιτίας αυτής της υπερβατικής αναγωγής της φύσης η οποία αποκλήθηκε, όπως και προηγούμενα σημειώσαμε, Υπερβατισμός (Transcendentalism). Πρόκειται για τον John Muir, στον οποίο αν όχι και η Ευρώπη, τουλάχιστον η Αμερική οφείλει πολλά για τη σημερινή παρουσία των εθνικών πάρκων της. Ο Muir θεωρείται ο «πατέρας» των εθνικών πάρκων της Αμερικής· έχει χαρακτηριστεί ως «Father of the National Parks». Η παρακαταθήκη που άφησε με τα γραπτά κείμενά του (Gifford, 2002), όπου περιγράφει τα φυσικά τοπία με ιδιαίτερα ποιητικό τρόπο, αλλά και τα αποφθέγματά του εμπνέουν μέχρι και σήμερα τόσο τους απλούς λάτρεις της φύσης και θεωρητικούς όσο και τους πολιτικούς. Γεννήθηκε στο Dunbar της Σκωτίας το 1838 και ήταν μέλος πολύτεκνης οικογένειας που μετανάστευσε το 1849 στο Wisconsin των Ηνωμένων Πολιτειών, όταν ο Muir ήταν μόλις 11.

Από μικρός ενδιαφέρθηκε για τη φύση και απολάμβανε να βρίσκεται στην ύπαιθρο. Στο Πανεπιστήμιο του Wisconsin παρακολούθησε μαθήματα βοτανολογίας, χημείας και γεωλογίας και απέκτησε γνώσεις τις οποίες ανέπτυξε σε βάθος αργότερα, με τις προσωπικές του παρατηρήσεις και καταγραφές από τις εξορμήσεις του στην άγρια φύση. Η περιοχή ενδιαφέροντός του, για την οποία έγινε ευρύτερα γνωστός, είναι αυτή της Yosemite Valley και της Sierra Nevada στην Καλιφόρνια. Η επιστημονική του έρευνα, αυτή που αφορούσε την καταγραφή της χλωρίδας για παράδειγμα, τα επιστημονικά του κείμενα και η αλληλογραφία του η σχετική με θέματα προστασίας οδήγησαν το 1890 στην ψήφιση νόμου για την κήρυξη του πρώτου εθνικού πάρκου, αυτού του Yosemite. Τα κείμενά του εστιάζουν στον πλούτο και τις ευεργετικές ποιότητες των περιοχών τις οποίες μελετούσε, αλλά και στους κινδύνους που απειλούσαν με αλλοίωση αυτές τις περιοχές. Σε συνέχεια της κήρυξης του πρώτου αυτού εθνικού πάρκου και των ευρύτερων μελετών του Muir ακολούθησαν ανακηρύξεις και άλλων περιοχών των Ηνωμένων Πολιτειών ως εθνικών πάρκων, όπως τα πάρκα Sequoia, Mount Rainier, Petrified Forest και Grand Canyon. Χαρακτηριστικά της προσπάθειας την οποία ανέπτυξε ο Muir ως ακτιβιστής είναι, για παράδειγμα, τα αποσπάσματα με πλούσιες περιγραφές για τη μοναδικότητα των παραπάνω περιοχών, όπως καταγράφονται στο βιβλίο του με τίτλο *Our National Parks* του 1901.

Ενδεικτικά, ας παραθέσουμε δύο παραδείγματα κειμένων του. «Το δάσος του Mount Rainier πρέπει να κηρυχθεί εθνικό πάρκο και να φυλαχτεί εν όσο βρίσκεται σε ακμάζουσα κατάσταση», επισημαίνει το πρώτο απόσπασμα. «Το Grand Canyon της Αριζόνα, έκτασης περίπου δύο εκατομμυρίων στρεμμάτων ή τουλάχιστον το πιο ενδιαφέρον κομμάτι του [...] πρέπει να κηρυχθεί εθνικό πάρκο λόγω του υπέρτατου μεγαλείου και της ομορφιάς του», σημειώνει το δεύτερο απόσπασμα (Muir, 1901). Ειδικά για την περίπτωση του Mount Rainier, δημοσιεύοντας τις περιγραφές του για αυτή την περιοχή και έπειτα από τις προτροπές του για την προστασία της, δεν άργησε να πείσει την Πολιτεία για την αναγνώριση της αξίας της και την ανακήρυξή της ως προστατευόμενης περιοχής. Πρέπει να τονιστεί ότι η προσπάθεια της προστασίας και συντήρησης ανάλογων περιοχών φυσικής ποιότητας αντιστοιχεί στο μεγαλύτερο μέρος της πολυετούς δράσης του Muir. Για να κατανοήσουμε άλλωστε την επιτυχημένη επιρροή στο υψηλότερο πολιτικό επίπεδο της χώρας του, αξίζει να αναφερθούμε στη θετικότερη σχέση του με τον τότε πρόεδρο της Αμερικής Theodore Roosevelt, που δίκαια έχει χαρακτηριστεί ως «πρόεδρος της διατήρησης / conservationist president», καθώς διακρινόταν και αυτός για τη φυσιολατρική του ευαισθησία και τις περιβαλλοντικές ανησυχίες του. Στο πλαίσιο αυτών των κοινών

ενδιαφερόντων το 1903 ο Muir μαζί με τον πρόεδρο επισκέπτονται τη Yosemite Valley και κατασκηνώνουν εκεί. Προσφέρεται έτσι η ευκαιρία στον πρώτο να αποδείξει στον δεύτερο τη σημασία της κήρυξης των εθνικών πάρκων ως χώρων φυσικής προστασίας. Χαρακτηριστικός είναι άλλωστε ο λόγος τον οποίο εκφωνεί ο Roosevelt, αμέσως μετά την εξόρμηση τους, στους κατοίκους του Sacramento. «Ξαπλώνοντας έξω στη φύση το βράδυ κάτω από τις γιγάντιες Sequoias», θα περιγράψει, «ήταν σαν να ξάπλωνα μέσα σε έναν ναό αχειροποίητο, έναν ναό υπέρτερου σε μεγαλείο από οποιοδήποτε ναό θα μπορούσε ένας αρχιτέκτονας να σχεδιάσει» (Bade, 1924).

Εικόνα 3.6 Οι John Muir και Theodore Roosevelt στο Glacier Point, Yosemite Valley 1903.

Είναι σίγουρο πως η επίσκεψη αυτή, η επίσκεψη ενός προέδρου πανίσχυρης χώρας στον φυσικό τόπο με όρους ενός απλού κατασκηνωτή, συνέβαλε σημαντικά στη θέσπιση των καινοτόμων και αξιοσημείωτων προγραμμάτων συντήρησης τα οποία εφάρμοσε στη συνέχεια ο Muir. Ο Yvon Chouinard, σημαντική μορφή στον χώρο των ορεινών δραστηριοτήτων, εξυμνώντας το έργο του Muir, είχε δηλώσει σε συνέντευξη πως «αν το σκεφτείς σχεδόν για όλα τα επιτεύγματα της κοινωνίας, από την περίοδο της ανεξαρτησίας», εννοούσε της ανεξαρτησίας των Ηνωμένων Πολιτειών, «μέχρι σήμερα, δεν ευθύνονται οι πολιτικοί και οι κυβερνήσεις αλλά ο ακτιβισμός. Οι περισσότεροι σκέφτονται πως ο Teddy Roosevelt ευθύνεται για το εθνικό πάρκο του Yosemite και τι καλός πρόεδρος. Αλλά όχι, ήταν ο John Muir που τον προσκάλεσε και τον έπεισε να κατασκηνώσει εκεί έξω. Ήταν ο Muir, ένας ακτιβιστής [που τα κατάφερε], ένας απλός άνθρωπος» (Duane, 2004).

3.3.2 Οι θεσμοθετήσεις για την προστασία των ορεινών περιοχών

Ας χρησιμοποιήσουμε την προηγούμενη αναφορά στον John Muir, αυτόν που πρώτος, παγκοσμίως, κατόρθωσε να προωθήσει μία συνθήκη προστασίας ορεινών περιοχών και να

την οδηγήσει σε νομοθετική κατοχύρωση, για να προχωρήσουμε στην ιστορική παρουσίαση μιας σειράς από ανάλογες προσπάθειες. Θα επιχειρήσουμε μια σύντομη παρουσίαση νομοθετικών ρυθμίσεων και ημερομηνιών που αποτελούν ορόσημα στην εξέλιξη της μεθοδικής προστασίας και διαχείρισης των ορεινών τοπίων, η οποία εστιάζεται αυτή τη φορά στην Ευρώπη. Από τις αρχές του 20ού αιώνα και για τα επόμενα χρόνια μέχρι σήμερα, εμφανίζεται ουσιαδώς ευαισθητοποίηση όσον αφορά τις ευρωπαϊκές χώρες και αργότερα την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) θεσμικά για τα θέματα που αφορούν την προστασία των ορεινών περιοχών. Η πλησιέστερη σε εμάς έκδοση *Europe's ecological backbone: recognising the true value of our mountains* (ΕΕΑ, 2010) αναπτύσσει με έμφαση το θέμα της διαχείρισης των ορεινών περιοχών, ενώ παράλληλα συγκεντρώνει, με τρόπο αρκετά ολοκληρωμένο, τις σχετικές ενέργειες των τελευταίων δεκαετιών.

Ήδη από την αρχή της δεύτερης δεκαετίας του 20ού αιώνα, πολλά κράτη της Ευρώπης προχώρησαν στη λήψη μέτρων για την προστασία των ορεινών περιοχών τους. Πρώτη στη σειρά βρίσκεται η Σουηδία η οποία, στα 1909, οριοθετεί και αναγνωρίζει ως εθνικά πάρκα της χώρας εννέα περιοχές, οι περισσότερες από τις οποίες είναι ορεινές. Στη συνέχεια ακολούθησαν και άλλα κράτη, ανάμεσά τους και η Ελλάδα. Όμως δεν ήταν παρά μόνο γύρω στα μέσα του αιώνα, όταν άρχισαν να λαμβάνονται μέτρα σοβαρότερα. Μέχρι τότε, παρατηρούνται πρακτικές που εφαρμόζονται περιορισμένα, σε εθνικό επίπεδο μόνο, με το κάθε κράτος να ενεργεί ξεχωριστά. Για την περιοχή στην οποία ήδη αναφερθήκαμε, τις Άλπεις, είναι ενδιαφέρον να επισημάνουμε πως το 1946 η Ιταλία ορίζει τα βουνά ως περιοχές που απαιτούν ειδική νομική υποστήριξη. Έτσι τη δεκαετία του 1950 θεσπίζονται στην Ιταλία οι πρώτες νομοθετικές ρυθμίσεις που αφορούν ορεινές περιοχές. Την αμέσως επόμενη δεκαετία, η Αυστρία και η Γαλλία προχωρούν σε παρόμοια νομοθετήματα. Παράλληλα με τις εξελίξεις αυτές, αξιοπρόσεκτη είναι και η δημιουργία της International Commission for the Protection of Alpine Regions, το 1952, επιτροπή στην οποία συμμετέχουν οι αλπικές χώρες με στόχο τη συνολική, διακρατική αντιμετώπιση του πιο σημαντικού ορεινού ευρωπαϊκού συμπλέγματος, των Άλπεων.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 σημειώνονται εξελίξεις αποφασιστικές. Το 1992 ιδιαίτερα πρέπει να θεωρηθεί ξεχωριστή χρονιά για τα βουνά, καθώς στη Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (Conference on Environment and Development), που έλαβε χώρα στο Rio de Janeiro, εγκρίθηκε το πλάνο δράσης με ονομασία Agenda 21. Στο άρθρο 13 αυτού του σχεδίου αντιμετώπισης, με ειδικό τίτλο «Διαχείριση Ευάλωτων Οικοσυστημάτων: Βιώσιμη Ορεινή Ανάπτυξη / Managing Fragile Ecosystems: Sustainable Mountain Development», αναγνωρίζεται πλέον παγκοσμίως η αξία διαχείρισης των ορεινών περιοχών. Η επίτευξη αυτής της ρύθμισης δεν αποτέλεσε βέβαια απλή υπόθεση. Όπως αφηγείται ο Peter Stone, στο άρθρο του «The Fight for Mountain Environments», η θετική αντιμετώπιση των ορεινών περιοχών στο συνέδριο του Ρίο ντε Τζανέιρο επώαστηκε σε μία σειρά συναντήσεων και συνεδρίων τους αμέσως προηγούμενους μήνες (Stone, 2002).

Το 1995, ο ανεπίσημος μέχρι τότε φορέας *Euromontana*²³ οργάνωσε ένα διεθνές συνέδριο με θέμα «Τα βουνά της Ευρώπης: νέα συνεργασία για βιώσιμη ανάπτυξη / Europe's mountains: new cooperation for sustainable development». Το συνέδριο υπήρξε σημαντικό για δύο αποτελέσματα. Το πρώτο συνδέεται με την αναγνώριση και εγκαθίδρυση του *Euromontana* ως επίσημου συνεταιρισμού έναν χρόνο αργότερα. Το δεύτερο

²³ Διακρατικός οργανισμός που έχει ως στόχο τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των ορεινών πληθυσμών. Πρβλ. <https://www.euromontana.org/en/> – 6/2/2022.

αποτέλεσμα αφορά την αφετηρία μιας διαβούλευσης μη κυβερνητικών οργανώσεων η οποία οδήγησε, τρία χρόνια αργότερα, το 1998, στη δημιουργία του *European Mountain Forum*.

Επίσης ουσιώδη κίνηση υποστήριξης των θεμάτων που μας απασχολούν αποτελεί η συγκρότηση του πλαισίου δράσης *Natura 2000* που εγκαθιδρύεται το 1992. Αφορούσε τη θέσπιση ενός δικτύου προστατευόμενων περιοχών εντός Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Σε αυτό το δίκτυο εντάσσονται ορεινά αλλά και παραθαλάσσια τοπία τα οποία είναι διαπιστωμένης αισθητικής και περιβαλλοντικής αξίας. Κύριος στόχος είναι η προστασία της χλωρίδας, της πανίδας, η διατήρηση της βιοποικιλότητας και η αιφόρος διαχείριση τέτοιων ευάλωτων οικοσυστημάτων. Στις περιοχές οι οποίες υπόκεινται σε αυτό το καθεστώς διαχείρισης, συγκεκριμένες ασχολίες αγροτικής ανάπτυξης (γεωργία κ.λπ.) επιτρέπονται μόνο εάν πληρούν τις προϋποθέσεις που ορίζουν οι νομοθετικές απαιτήσεις του *Habitats and Birds Directives*.²⁴ Αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό αυτού του δικτύου είναι πως λειτουργεί ανεξάρτητα από την επιμέρους ευαισθητοποίηση και τις γραμμές δράσης που αντιστοιχούν σε κάθε κράτος χωριστά. Αυτό σημαίνει πως υπάρχουν κράτη στα οποία το ποσοστό των περιοχών που έχουν ενταχθεί στο πρόγραμμα υπερβαίνει το ποσοστό των περιοχών που βρίσκεται υπό την κρατική διαχείριση, κάτι που συμβαίνει και στην Ελλάδα αλλά και στην Κύπρο.

Τέλος, δύο πληροφορίες γενικού ενδιαφέροντος επισημαίνουν πως το 2002 αντιστοιχεί στο παγκόσμιο έτος αφιερωμένο στα βουνά και πως το 2003 η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών ορίζει την 11η Δεκεμβρίου ως παγκόσμια ημέρα των βουνών. Στόχος αυτών των προσπαθειών προβολής και δημοσιοποίησης, ήταν βέβαια η ενθάρρυνση της διεθνούς κοινότητας, για τη διοργάνωση εκδηλώσεων με στόχο την ευαισθητοποίηση του κοινού σε θέματα αιφόρου ορεινής ανάπτυξης.

3.3.3 Η διέξοδος της αστικής κοινωνίας

Επιστρέφοντας στον John Muir, θα αναφερθούμε στις πληροφορίες τις οποίες μας δίνει σχετικά με τις τάσεις που επικρατούσαν κατά την περίοδο της δράσης του στην αμερικανική κοινωνία ως προς την εξερεύνηση των φυσικών τοπίων της χώρας. Ιδιαίτερα μετά τη θέσπιση νόμου που αναγνώριζε την περιοχή του Yosemite Valley ως εθνικό πάρκο, παρατηρήθηκε, σύμφωνα με τη μαρτυρία του, αύξηση του αριθμού των επισκεπτών στην περιοχή. Στο βιβλίο του *Our National Parks* αναφέρει: «Είναι ευχάριστο να παρατηρεί κανείς τη σημερινή τάση για περιήγηση στην άγρια φύση. Χιλιάδες κουρασμένοι, νευρικά κλονισμένοι, υπερ-πολιτισμένοι άνθρωποι αρχίζουν να ανακαλύπτουν πως η έκθεση στα βουνά είναι σαν την επιστροφή στο σπίτι, πως η άγρια φύση είναι μία ανάγκη και τα εθνικά ορεινά πάρκα δεν είναι απλώς μία πηγή ξυλείας και άρδευσης των ποταμών, αλλά είναι πηγή ζωής» (Muir, 1901). Επίσης, σε ένα ακόμα άρθρο με αφορμή το ετήσιο συνέδριο της λέσχης Sierra Club το 1895, της οποίας ήταν συνιδρυτής, αναφέρεται στα εθνικά πάρκα και στους όρους διατήρησής τους. Στο άρθρο αυτό επιμένει στο ενθαρρυντικό γεγονός πως ο αριθμός των ανθρώπων που εκδράμουν από τις πόλεις προς τις φυσικές περιοχές μεγαλώνει διαρκώς, αποδεικνύοντας επομένως πως αυξάνεται και η ευαισθητοποίηση για τις περιοχές αυτές (Muir, 1896) και επισημαίνοντας επίσης την ανάγκη λήψης μέτρων για την προστασία και τη διατήρησή τους.

Αυτό που θα πρέπει να τονίσουμε εδώ είναι πως η τάση αυτή ενδιαφέροντος για τη φύση που αποτυπώνεται στα λόγια του Muir, όπως αναφέρθηκαν προηγουμένα, χαρακτηρίζει και έναν άλλο μεγάλο Αμερικανό διανοητή της ίδιας ιστορικής περιόδου ο

²⁴ Δύο οδηγίες της ΕΕ που σχετίζονται με την άγρια φύση και τη διατήρησή της. Αποτελούν ευρωπαϊκές πολιτικές για τη φύση οι οποίες σχεδιάστηκαν για τη λειτουργία του Natura 2000.

οποίος συνδέεται με τον σχεδιασμό και την προστασία του τοπίου. Πρόκειται για τον Frederick Law Olmsted, τον αρχιτέκτονα τοπίου που δίκαια θεωρείται ο «πατέρας της σύγχρονης αρχιτεκτονικής τοπίου στην Αμερική». Ο Frederick Law Olmsted, σχεδιαστής του Central Park, ασχολήθηκε σε βάθος με την έρευνα που αφορά την εμπειρία της άγριας φύσης ως ευνοϊκής για τη σωματική και επιπλέον για την πνευματική υγεία. Θεωρώντας πως οι θέσεις του αυτές αποτελούν θέσεις επιστημονικές, προχώρησε στα 1865 στη σύνταξη μιας σχετικής έκθεσης, με άμεσο αντικείμενο αναφοράς τη Yosemite Valley (Olmsted, 1865), δηλαδή το ίδιο φυσικό τοπίο που απασχόλησε και τον Muir. Πλέον αυτή η έκθεση θεωρείται από τις πρώτες ολοκληρωμένες εκθέσεις στην ιστορία του δυτικού πολιτισμού, με θέμα τη σημασία της επίδρασης της άγριας φύσης στην ψυχοσωματική υγεία του ανθρώπου. Αλλά η έκθεση αυτή είχε και μια άλλη πρόθεση. Συνδεόταν με την προσπάθεια του Olmsted να δεσμεύσει τις αμερικανικές κυβερνήσεις, μεταφέροντάς τους την ηθική ευθύνη για τη διατήρηση και την προστασία περιοχών ιδιαίτερης φυσικής ομορφιάς, προς το συμφέρον των πολιτών τους.

Ένας ακόμα Αμερικανός ακτιβιστής του πρώιμου 20ού αιώνα είναι ο Robert «Bob» Marshall ο οποίος, εκτός από το πρακτικό του ενδιαφέρον για την προστασία και διαχείριση των φυσικών περιοχών, επιχείρησε να συγκροτήσει και μια γενικότερη θεωρητική προσέγγιση. Η έμπρακτη δράση του συνδέθηκε με την ίδρυση του ομώνυμου ιδρύματος προστασίας και ανάδειξης, του «Bob Marshall Wilderness Foundation». Οι θεωρητικές του απόψεις περιγράφονται στο κείμενό του *The Problem of the Wilderness* που δημοσιεύτηκε το 1930. Σε αυτό ο Marshall, αφού αναφερθεί και στον Muir αλλά και στους Transcendentalists, υποστηρίζει μεταξύ των άλλων πως η άγρια φύση είναι το μέρος όπου ο άνθρωπος μπορεί να αποκτήσει μια απόσταση από τους γρήγορους ρυθμούς των πόλεων και να ανακαλύψει ξανά την ηρεμία, καθώς και να ικανοποιήσει επιπλέον την επιθυμία που συναντάται στους περισσότερους ανθρώπους για περιπέτεια. Αυτή η επαφή με την άγρια φύση είναι κάτι που, όπως υποστηρίζει, χρειάζεται ο αστός για να προστατευτεί από τις επιζήμιες για την ψυχοσωματική του υγεία, καταπιεσμένες επιθυμίες που του δημιουργούνται εξαιτίας της μονοτονίας της αστικής καθημερινότητας (Marshall, 1930).

Λίγα χρόνια αργότερα, θα συναντήσουμε ανάλογες τάσεις και στην Ευρώπη. Ο Bruno Taut, όπως και πολλοί άλλοι Ευρωπαίοι διανοητές, κινούνταν στο πνεύμα μετα-ρομαντικών τάσεων, με διάθεση απόρριψης της έντασης του υλισμού και του ορθολογισμού που χαρακτήριζαν την πρώτη περίοδο του 20ού αιώνα. Συνέδεαν άλλωστε την προσπάθειά τους αυτή με την αντίδραση απέναντι στη φρικαλεότητα και τα δεινά του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, φθάνοντας μάλιστα να χαρακτηρίσουν συλλήβδην τον πολιτισμό «ως πηγή δυστυχίας».²⁵ Επιπρόσθετα, ο Taut θα υποστηρίξει πως στα χρόνια της νεωτερικότητας χάθηκε η ανώτερη πνευματικότητα την οποία ακτινοβολούσαν σε μια προηγούμενη περίοδο οι τέχνες και η αρχιτεκτονική (Whyte, 1982). Ως παράδειγμα αναφέρει τους γοτθικούς καθεδρικούς ναούς και την αρχιτεκτονική των ναών της Ανατολής.

Άξια αναφοράς είναι η ουτοπική πόλη την οποία σχεδίασε ο Bruno Taut στις Άλπεις. Το 1919 δημοσίευσε μία σειρά σχεδίων με τον τίτλο «Alpine Architektur». Στα σχέδια του αυτά εικονίζεται μία ουτοπική πόλη οργανωμένη στα πρότυπα του «English Garden Movement» (Miller, 2017), όπου οι μορφές των κτιρίων έχουν στοιχεία εμπνευσμένα από τη γοτθική και την ανατολική (Gothic and Oriental) αρχιτεκτονική. Τα υλικά που πρότεινε ήταν κυρίως το γυαλί και το μέταλλο. Προτού μιλήσουμε για την οργάνωση αυτής της πόλης και τη χωροθέτηση των λειτουργιών, πρέπει να κάνουμε μια αναφορά σε δύο όρους που χαρακτηρίζουν το σύνολο της συνθετικής προσέγγισης του Taut και στις έννοιες που συνδέονται με τους όρους αυτούς. Πρόκειται για τους όρους «Volk» και «Geist». Ο

²⁵ Η αναφορά στο γνωστό, ομώνυμο κείμενο καταγγελίας του πολιτισμού από τον Sigmund Freud.

γερμανικός όρος «Volk» αναφέρεται στον «Λαό» και ο γερμανικός όρος «Geist» περιγράφει μία δύναμη ανώτερη, το «Πνεύμα». Στο σχέδιο του Taut η πόλη αναπτύσσεται σε μορφή ομόκεντρων κύκλων. Στην περιφέρειά της βρίσκονται οι κατοικίες, περιβάλλοντας έτσι το «ιερό» κέντρο, που ονομάζεται «Stadtkrone» (Στέμμα της Πόλης) και συντίθεται από όλα τα δημόσια κτίρια τα οποία, σύμφωνα με τον Taut, είναι απαραίτητα για τη λειτουργία μιας ευπρόσωπης πόλης, όπως θέατρο, βιβλιοθήκη, μουσείο, ενυδρείο, αίθουσες συνεδριάσεων κ.ά. (Whyte, 1982). Δεν έχει σημασία να επεκταθούμε περισσότερο στην περιγραφή τους, αρκεί να σχολιάσουμε πως περιβάλλουν όλα μαζί το πιο λαμπρό και επιβλητικό κτίριο, το «Kristallhaus» (Κρυστάλλινο Κτίριο), το οποίο αποτελούσε την εμβληματική υλική αναφορά, τη συμβολική αρχιτεκτονική αναφορά, στο «Πνεύμα» (Geist) (Whyte, 1982· Miller, 2017).

Το περιεχόμενο των σχεδίων του Taut μας επιτρέπει να προσεγγίσουμε τον οραματισμό του για την ιδανική, σύμφωνα με αυτόν, πόλη. Μία νέα πόλη που θα επέτρεπε στις ανθρώπινες κοινωνίες να αποκτήσουν ξανά την ανώτερη πνευματικότητα την οποία είχαν χάσει. Στο άρθρο-μανιφέστο που δημοσίευσε το 1918 με τίτλο «Ένα πρόγραμμα για την Αρχιτεκτονική – Ein Architektur-Programm» (Conrads, 1971), ο Taut αναφέρεται στα νέα κτίρια, σημειώνοντας πως «δεν μπορούν να σταθούν στις μητροπόλεις διότι αυτές είναι σαθρές και θα αφανιστούν μαζί με τη γερασμένη τους δύναμη. Το μέλλον απλώνεται στις πρόσφατα ανεπτυγμένες εκτάσεις (της υπαίθρου) οι οποίες έχουν τη δυνατότητα αυτοσυντήρησης». Οραματίζεται δηλαδή το μέλλον των κοινωνιών συνδεδεμένο με τις μη ανεπτυγμένες αγροτικές περιοχές και τα βουνά. Πιστεύει ότι η φύση διαθέτει ακόμη την αισθητική ποιότητα και τις υποδείξεις ήθους που συνδέονται με το χαρακτηριστικό του «Υψηλού», με συνθήκες δηλαδή οι οποίες έχουν χαθεί για τον κάτοικο των πόλεων. Η επιστροφή των αστικών κοινοτήτων στην ύπαιθρο θα τους επέτρεπε να απαλείψουν τις διαφορές που τις χωρίζουν από τη φύση, έτσι ώστε η πνευματικότητά τους να πάψει να αλλοτριώνεται από το στρεβλό περιβάλλον της ζωής τους.

Βλέποντας τη σειρά σχεδίων «Alpine Architektur», δηλαδή της αλπικής αρχιτεκτονικής, καταλήγουμε εύκολα στο συμπέρασμα πως ο Taut δεν έλαβε υπόψη του παράγοντες που επηρεάζουν τη δόμηση στα βουνά, πιθανότατα γιατί κύριος στόχος του δεν ήταν η διερεύνηση της δομικής καταλληλότητας σε ανάλογο περιβάλλον. Κύριος σκοπός ήταν να προβάλλει μάλλον τις ιδέες του για το μέλλον των ανθρώπινων κοινωνιών, έτσι όπως τις οραματιζόταν. Η αποστροφή του για τις μητροπόλεις της εποχής του φαίνεται να τον ώθησε στην επιλογή ενός παρθένου φυσικού τοπίου μακριά από αυτές, ελπίζοντας να επιτύχει με τον τρόπο αυτό την κάθαρση και να οδηγήσει την κοινωνία κατά το δυνατόν πλησιέστερα στον «παράδεισο» (Whyte, 1982). Δεν έχει επομένως ιδιαίτερη σημασία η κριτική απόρριψη για τις λειτουργικές λεπτομέρειες των κτιρίων και τις μορφές που προτείνονται, για την αδυναμία ένταξής τους στο ορεινό περιβάλλον. Ουσιαστικότερο είναι να επιμείνουμε στο γεγονός ότι ο Taut αντιμετώπιζε τη φυσική συνθήκη ως υπόδειξη ανώτερης πνευματικότητας, θεωρώντας πως ο ανθρώπινος πολιτισμός είχε πολλά να διδαχτεί από αυτήν.

Η απόφαση του Bruno Taut να τοποθετήσει την ιδανική πόλη στο ανέγγιχτο ορεινό τοπίο μπορεί προφανώς να συσχετιστεί με τις θέσεις του αμερικανικού Transcendentalism, του Υπερβατισμού, ο οποίος επέμενε στην «πνευματική αλήθεια» που αναδύεται από την άγρια φύση και υπερβαίνει το ανθρώπινο υποκείμενο, δηλαδή θέσεις ανάλογες με αυτές τις οποίες πρέσβευε και ο Muir. Πρέπει να σημειωθεί ότι όσο προχωρούμε προς στα μέσα του 20ού αιώνα, οι τάσεις για διέξοδο στη φύση προβάλλονταν από πολλές προσωπικότητες, είτε ήταν ακτιβιστές είτε ήταν περιβαλλοντολόγοι, βιολόγοι, συγγραφείς. Έτσι απέκτησαν σταδιακά επικοινωνιακή ευρύτητα και δημοσιότητα οι δηλώσεις για τα «ανέγγιχτα» από τον

πολιτισμό, φυσικά τοπία των βουνών. Δηλώσεις που ενίσχυναν διαρκώς την άποψη πως η επίσκεψη στις ορεινές περιοχές έχει πολλά να προσφέρει, καθώς μπορεί να επιδράσει θετικά στον κάτοικο της πόλης, απαλλάσσοντας τον έστω και για λίγο από τα προβλήματά του.

Σχετική με τη γενικευμένη αυτή άποψη ήδη από τα μέσα του 20ού αιώνα είναι και η περίπτωση του πειράματος που οργανώθηκε από το νοσοκομείο του Όρεγκον στα 1972. Συγκεκριμένα, 51 νοητικά ασθενείς στάλθηκαν, μαζί με το απαραίτητο προσωπικό συνοδείας, στην άγρια φύση για 16 μέρες. Η πρόθεση του πειράματος ήταν να ανατρέψει το προστατευτικό περιβάλλον της ηττοπάθειας και της αδυναμίας των ασθενών, στο οποίο αναγκαστικά εντάσσονταν με τους συμβατικούς όρους νοσηλείας. Το πείραμα θα προσέφερε, αντίθετα, προκλήσεις χάρη στην εμπειρία της άγριας φύσης και των δραστηριοτήτων τις οποίες αυτή μπορεί να προσφέρει, όπως αναρρίχηση ή camping. Εντέλει κανένας από τους ασθενείς δεν απέτυχε να ανταποκριθεί στο πείραμα. Σημειώνεται αντίθετα ότι μέρα με τη μέρα παρατηρούνταν στους ασθενείς όλο και θετικότερες επιδράσεις από την εμπειρία της διαβίωσης στην ορεινή άγρια φύση. Ολοκληρώνοντας την αναφορά, θα σημειώσουμε πως λίγο αργότερα το νοσοκομείο θεώρησε δεκατέσσερις από τους έγκλειστους ασθενείς θεραπευμένους και πρότεινε το τέλος του εγκλεισμού τους (Frook & Erpridge, 1972· Rothmann & Ronk, 2017).

Καθώς πλησιάζουμε στα τέλη του 20ού αιώνα, εντοπίζουμε όλο και περισσότερες μελέτες σε σχέση με το θέμα του ενδιαφέροντός μας στις περιοχές των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών. Αυτές οι μελέτες διερευνούν τις αιτίες που ωθούν τους αστικούς πληθυσμούς εκτός των πόλεων και προσφέρουν πολύτιμη ενίσχυση στους υπέρμαχους της προστασίας, της ανάδειξης, διαχείρισης και ανάπτυξης των φυσικών εξωαστικών τοπίων και συνεπώς και των ορεινών περιοχών. Αναφερόμαστε σε ένα ερευνητικό πεδίο το οποίο εμφανίζεται συνεχώς εξελισσόμενο, διατηρώντας βέβαια αμείωτο το ενδιαφέρον του έως και τις μέρες μας.

Οι προσεγγίσεις αυτές συνήθως προσδιορίζουν τον «κορεσμό» των συνθηκών ζωής στα αστικά κέντρα ως κύριο παράγοντα που έχει στρέψει το ενδιαφέρον των αστικών πληθυσμών προς τις ορεινές περιοχές. «Κορεσμός», ουσιαστικό που προέρχεται από το αρχαίο ελληνικό ρήμα «κορέννυμι», καθίσταται εντελώς γεμάτος, υπερπλήρης. Αλλά αυτός ο κορεσμός δεν είναι απλώς κορεσμός εντυπώσεων, καθημερινής, συνεχούς αδιαφοροποίητης επανάληψης της συμπεριφοράς των αστικών πληθυσμών. Είναι πολύ περισσότερο η ανεξέλεγκτη διόγκωση τάσεων που χρονολογούνται ήδη από τον 18ο και 19ο αιώνα και αφορούν την υπερβολή της αστικοποίησης, την ανεξέλεγκτη υπερσυγκέντρωση του πληθυσμού στα μητροπολιτικά κέντρα της ευρωπαϊκής ηπείρου αλλά και των άλλων περιοχών του πλανήτη. Αυτή η υπερσυγκέντρωση, από την άποψη των αριθμών, όπως και από την άποψη των συνθηκών ζωής, έχει υπερβεί τα ανεκτά όρια. Όπως και προηγούμενα τονίσαμε, η αστική αυτή πραγματικότητα αποτελεί μία από τις αιτίες που γέννησαν τις πολιτισμικές τάσεις φυγής του αστικού πληθυσμού, τη διάθεσή του να αναζητήσει διεξόδους από την έντονη και αγχώδη καθημερινότητα, επιζητώντας τη χαμένη ισορροπία ζωής στο πεδίο των φυσικών τοπίων. Όσο για τις μελέτες που επιχειρούν να αποδείξουν την ευεργετική επιρροή την οποία έχει η φύση στη σωματική και την ψυχική υγεία του ανθρώπου, αλλά και να διερευνήσουν τους προσωπικούς λόγους για τους οποίους κάποιος επιλέγει να περιηγηθεί στη φύση, όσο πλησιάζουμε στις μέρες μας αυτές δεν αφορούν γενικές υποθέσεις, αλλά στηρίζονται σε συνεντεύξεις και ερωτηματολόγια που διανέμονται στο κοινό (Buijs et.al., 2006· Lynn & Brown, 2003). Αποδεικνύεται έτσι πως η απόλαυση της φύσης, η σωματική άσκηση, η επιθυμία για κοινωνικοποίηση με φίλους στο πλαίσιο της κοινής φυσικής εμπειρίας, η αναζήτηση της μοναξιάς και της ηρεμίας και η προσωπική απομόνωση για περισυλλογή και στοχασμό (Lynn & Brown, 2003) αποτελούν

αντιπροσωπευτικά κίνητρα για τις φυσικές αποδράσεις σε ορεινές περιοχές. Στα κίνητρα αυτά οι μελετητές προσθέτουν και άλλους παράγοντες, καθοριστικούς για τη σχέση με τα ορεινά τοπία, όπως την ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο, το κοινωνικό υπόβαθρο, τον τόπο διαμονής και τις ιστορικές γνώσεις του ερωτώμενου (Buijsetal, 2006). Συγκεφαλαιώνοντας προηγούμενες παρατηρήσεις μας, πρέπει βέβαια να συμφωνήσουμε για τη σημασία την οποία έχουν οι προηγούμενες παράμετροι για την πρόσληψη του ορεινού τοπίου.

Ένα επιπλέον, ειδικότερο σημείο ενδιαφέροντος αφορά την εξέταση της ασαφούς περιγραφής «απόλαυση της φύσης», με την οποία συχνότατα αιτιολογούμε τις φυσιολατρικές τάσεις. Περιγραφής ασαφούς αλλά σημαντικής, καθώς συνήθως επιχειρεί να υποστηρίξει τις προσεγγίσεις μας στον φυσικό χώρο, άρα και τους όρους διαχείρισης φυσικών τοπίων και εθνικών πάρκων. Αν η «απόλαυση της φύσης» και ο τρόπος με τον οποίο αυτή επιτυγχάνεται είναι ουσιαστικά ο τελικός στόχος-αντικείμενο της διαχείρισης, τότε είναι προφανές το ενδιαφέρον των μελετητών οι οποίοι αισθάνονται υποχρεωμένοι να εξετάσουν τι σημαίνει για τον επισκέπτη-περιηγητή να «απολαύσει» τη φύση. Καταλήγουν τότε στη διαπίστωση που δικαιολογεί την προηγούμενη επιλογή εκ μέρους μας του χαρακτηρισμού «ασαφής»: η έννοια της «απόλαυσης» στην οποία καταφεύγουν οι ερωτώμενοι δεν είναι συγκεκριμένη. Είναι δύσκολο να προσδιοριστεί ως αυτοτελής χαρακτηρισμός και πρέπει, επομένως, προκειμένου να επεξηγηθεί, να καταταμηθεί εντέλει σε επιμέρους συνιστώσες που η σύνθεσή τους αποδίδει τον όρο «απόλαυση». Ως επικρατέστερες κοινές συνιστώσες προσδιορίζονται έτσι: (α) η μοναξιά και ηρεμία (solitude and tranquillity), (β) η απομόνωση (remoteness), (γ) η φυσικότητα (naturalness), και (δ) η συσχέτιση φυσικού και τεχνητού (artifactualism) (Lynn & Brown, 2003· Boller et al., 2010). Φθάνουν έτσι να συμπεράνουν οι μελετητές πως η απόλαυση και ο βαθμός ικανοποίησης του επισκέπτη καθορίζονται από τον συνδυασμό των προηγούμενων συνθηκών. Με μια παρατήρηση βέβαια, που οφείλει να επισημάνει πως ο βαθμός συμμετοχής της κάθε συνιστώσας στην απόλαυση του φυσικού μπορεί να είναι διαφορετικός για κάθε επισκέπτη.

Ένα κύριο συμπέρασμα, επομένως, μπορεί να υποδείξει πως ο σχεδιασμός των παρεμβάσεων στο τοπίο και της χωροταξικής του οργάνωσης, καθώς και οι πρακτικές της διαχείρισής του, είναι αδύνατον να περιορίζονται σε «τεχνικές» φυσικής διαχείρισής του μόνο, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη την κοινωνική διάσταση που η διαχείριση αυτή, εκ των πραγμάτων, πάντα προσλαμβάνει. Αντίθετα, η διαχείριση του τοπίου πρέπει να το εκλαμβάνει ως «τοπίο πολιτισμικό» και να αναφέρεται, επιπλέον, σε πολλές διαφορετικές, επάλληλες πολιτισμικές προσλήψεις κοινωνικής ανάγνωσης και απόρριψης ή αποδοχής του (Buijs et al., 2006). Με άλλα λόγια, είναι πλέον κοινώς αποδεκτό από τους φορείς διαχείρισης και τους μελετητές των φυσικών τοπίων πως δεν μπορούν να προχωρήσουν σε ενέργειες οι οποίες αποκλείουν τις απόψεις των ποικίλων κοινωνικών ομάδων που έρχονται σε επαφή με τα τοπία αυτά. Αντίθετα, η ωριμότερη αντιμετώπιση θα επέμενε πως αφετηρία μίας στρατηγικής ολοκληρωμένης ανάπτυξης των ορεινών περιοχών αποτελεί η διερεύνηση της αντίληψης και των αναγκών τις οποίες έχουν οι διαφορετικές κοινωνικές ομάδες που έρχονται σε επαφή με τον ορεινό χώρο, με το ορεινό «πολιτισμικό τοπίο».

3.4 Ο 21ος αιώνας

Οι ορεινές περιοχές, ιδιαίτερα στην Ευρώπη, έχουν αποκτήσει πλέον, τον 21ο αιώνα, κεντρική θέση στην πολιτισμική και περιβαλλοντική διαχείριση των κοινωνιών. Ιδιαίτερα στο πλαίσιο του δυτικού πολιτισμού είναι πλέον σαφής η πολυδιάστατη, αναντίρρητη σημασία τους. Αυτή τη σύγχρονή μας αντιμετώπιση και αξιοδότηση των ορεινών περιοχών

είναι σημαντικό να τη σχολιάσουμε ιδιαίτερα. Θα ολοκληρωθεί έτσι η συνοπτική αναφορά που επιχειρήθηκε σε αυτό το κεφάλαιο στις νεωτερικές και τις σύγχρονες τάσεις οι οποίες αφορούν την αξιολόγηση του ορεινού τοπίου και την ορεινή περιήγηση.

Αναλύοντας τη σημερινή αντιμετώπιση θα σημειώσουμε επιγραμματικά πως τα βουνά μπορούν να θεωρηθούν σημαντικές γεωγραφικές περιοχές τουλάχιστον για τέσσερις λόγους: (α) Αποτελούν βέβαια φυσικό και πολιτισμικό τοπίο ιδιαίτερης σημασίας για τον ευρωπαϊκό και τον παγκόσμιο, ευρύτερα, πολιτισμό. (β) Επιπλέον όμως, πέρα από τη φυσική αισθητική ποιότητα, την «ομορφιά» που συχνά τους αποδίδεται, μπορούν να θεωρηθούν αποθετήρια άγριας φύσης, αυξημένης ιδιαίτερης βιοποικιλότητας, σε συνθήκες παγκόσμιας πλέον διάκους πτώχευσης των περιοχών άγριας φύσης. (γ) Ακόμη, για την περιοχή της Ευρώπης, παραδειγματικά, αποτελούν εκτενέστατους ταμιευτήρες νερού. Τα τρία τέταρτα του νερού που είτε καταναλώνεται είτε χρησιμοποιείται στις ευρωπαϊκές περιοχές πηγάζει από τα βουνά. Πρέπει, επομένως, να θεωρήσουμε και για τον λόγο αυτό καθοριστικό τον ρόλο τους σε οικονομικά, περιβαλλοντικά και κοινωνικά ζητήματα. (δ) Αλλά η αθροιστική σημασία των προηγούμενων λόγων μορφώνει μια ιδιαίτερα ελκυστική σκηνή προβολής των επιθυμιών «διαφυγής», αναψυχής και πολιτισμικού επαναπροσδιορισμού για τους αστικούς πληθυσμούς. Στο πλαίσιο αυτό, οι ορεινές δραστηριότητες που έχουν αναπτυχθεί αξιοποιώντας τα φυσικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά των ορεινών περιοχών αποτελούν ένα αναπόσπαστο τμήμα της σύγχρονης ζωής (Nordregio, 2004).

Οι αναλύσεις, οι επιστημονικές μελέτες, τα συμπεράσματα των συνεδρίων δεν αφήνουν περιθώρια αμφισβήτησης για τον νευραλγικό χαρακτήρα που πρέπει να αποδώσουμε στη βιώσιμη διαχείριση των ορεινών περιοχών. Καταρχάς τα βουνά, καθώς η κατοίκησή τους εμφανίζει αυξημένη δυσχέρεια σε σύγκριση με τις πεδινές περιοχές, κατατάσσονται στην κατηγορία των περιοχών με «μόνιμα φυσικά μειονεκτήματα». Χρηζουν επομένως, σύμφωνα με την ΕΕ, ιδιαίτερης αντιμετώπισης και απαιτούν παρεμβάσεις ειδικών στρατηγικών διαχείρισης. Κύρια προβλήματα που εμφανίζουν είναι η χαμηλή οικονομική πυκνότητά τους και η δυσκολία πρόσβασης, με όλα τα επακόλουθα που προκύπτουν από τα βασικά αυτά μειονεκτήματα. Αλλά καθώς οι ορεινές περιοχές χαρακτηρίζονται παράλληλα από φυσικό και πολιτισμικό πλούτο, η επιτόλαιη αντιμετώπιση των δυο προηγούμενων προβλημάτων, η βίαιη διάνοιξη μεγάλων οδικών προσβάσεων, για παράδειγμα, δεν αποτελεί την ενδεδειγμένη λύση. Άλλωστε, ο κίνδυνος αλλοίωσης και εξαφάνισης της πλούσιας βιοποικιλότητας και των ευάλωτων οικοσυστημάτων αποτελεί αποτρεπτικό παράγοντα για βεβαιασμένες παρεμβάσεις. Είναι σαφές λοιπόν πως οι ήπιες τονωτικές κινήσεις επιβάλλονται από την ιδιαιτερότητα, φυσική και πολιτισμική ιδιαιτερότητα, των ορεινών περιοχών.

Είναι σαφές, από όσα ήδη παρουσιάσαμε, η στροφή των νεωτερικών και σύγχρονων αστικών κοινωνιών προς την άγρια φύση, όπως και η ανάπτυξη την οποία γνώρισαν οι ορεινές δραστηριότητες. Είναι ακόμη σαφές η ευάλωτη ποιότητα που χαρακτηρίζει τις ορεινές περιοχές απέναντι στην υπερβολή της στρεβλής ανάπτυξης. Το μέλλον τις βιώσιμης διαχείρισής τους πρέπει, επομένως, να οικοδομηθεί πάνω στον προσδιορισμό του βέλτιστου θετικού ελέγχου προσέγκυσης και λελογισμένης καθοδήγησης του αστικού κοινού. Η ανάδειξη, προστασία και διατήρηση των ορεινών περιοχών έχει ανάγκη από επισκέπτες και περιηγητές, παράλληλα όμως δεν πρέπει να περιοριστεί στην εξυπηρέτηση του τουρισμού. Η ιδιομορφία του κάθε τόπου, οι ιδιαίτερες παραδόσεις και ασχολίες των κατοίκων του και βέβαια ο ιδιαίτερος κάθε φορά χαρακτήρας του φυσικού του υπόβαθρου αποτελούν τα σημαντικότερα στοιχεία στα οποία πρέπει να στηριχτεί η συγκρότηση, ανάδειξη και προβολή της ταυτότητας της κάθε περιοχής. Αλλά χαρακτηριστικά της κάθε περιοχής

λιγότερο και άλλα περισσότερο είναι σημαντικό να κατοχυρωθούν και να διαδραματίσουν ρόλο καταλυτικό για την προσπάθεια τόνωσής της. Συνεπώς οι πολυλειτουργικές διαστάσεις τις οποίες διαθέτει η αγροτική καλλιέργεια, για παράδειγμα ή η κτηνοτροφία, είναι ουσιώδες να εντοπιστούν. Το επόμενο στάδιο που πρέπει να ακολουθήσει την αναγνώριση αυτή είναι η αποτελεσματική σύνδεση των προηγούμενων δραστηριοτήτων με άλλους τομείς οι οποίοι θα προσφέρουν οικονομική ενίσχυση με γνώμονα την αιψόρο ανάπτυξη, ο τουρισμός για παράδειγμα και η αναψυχή, χωρίς εντούτοις να εξαιρούνται άλλες, περισσότερο οικολογικά και πολιτισμικά «εκλεπτυσμένες» προσεγγίσεις, όπως η ακαδημαϊκή και εκπαιδευτική περιήγηση ή βέβαια ο οικοτουρισμός.

Ας σημειώσουμε πως οι σχετικές στρατηγικές συγκρότησης, ανάδειξης και προβολής της ταυτότητας της κάθε περιοχής περιγράφονται σήμερα ως «*place branding*»,²⁶ δηλαδή με όρους επικεντρωμένους συνήθως σε οικονομικές, εμπορικές προθέσεις. Εντούτοις, η συγκρότηση, ανάδειξη και προβολή της τοπικής ταυτότητας πρέπει να αποτελεί βασικό στοιχείο ενίσχυσης της πολιτισμικής και πολιτικής, θα ισχυριστούμε, αυτοσυνειδησίας των κατοίκων της κάθε περιοχής.

Η περιήγηση και η αναψυχή στα βουνά μπορεί να υπάρξει με τρόπους ποικίλους, προσφέροντας, με την ποικιλία αυτή, τη δυνατότητα αναφοράς σε πολλές διαφορετικές κοινωνικές, ηλικιακές και πολιτισμικές ομάδες. Μπορούμε στο πλαίσιο αυτό να περιγράψουμε ειδικές μορφές τουρισμού, όπως ο θρησκευτικός τουρισμός, ή όπως σημειώσαμε ήδη αμέσως προηγουμένως, η ακαδημαϊκή και εκπαιδευτική περιήγηση, ο οικοτουρισμός και ο αγροτουρισμός. Τόσο η εκδρομή σε ένα ορεινό προσκύνημα ή η απλή επίσκεψη στο φυσικό τοπίο των βουνών όσο και οι ορεινές δραστηριότητες έντασης της περιπέτειας και της αδρεναλίνης εντάσσονται σε αυτή την ποικιλία του ορεινού τουρισμού. Ωστε η ανάγκη της βιώσιμης διαχείρισης των ορεινών περιοχών δεν αρκεί να αναφέρεται μόνο στα φυσικά τους στοιχεία, τα δάση, τους ποταμούς, τα φαράγγια. Οφείλει να περιλάβει επίσης τα πολιτισμικά συστατικά τους, τις κάθε είδους ιστορικές εγγραφές, όπως τους παραδοσιακούς οικισμούς ή άλλα ιστορικά μνημεία. Τόσο τα φυσικά όσο και τα πολιτισμικά στοιχεία πρέπει να αντιμετωπίζονται, επομένως, ως το σύμπλοκο πεδίο του «πολιτισμικού τοπίου» των ορεινών περιοχών, στο οποίο οι κοινωνίες μπορούν να αναφέρονται. Αυτή ακριβώς η συνολική προσέγγιση του πολιτισμικού τοπίου, φυσική και πολιτισμική ταυτόχρονα, θα απασχολήσει ιδιαίτερα τη διερεύνησή μας και στο δεύτερο, εστιασμένο στον ελληνικό χώρο, μέρος του κειμένου μας.

²⁶ Μπορούμε να επεξηγήσουμε τον όρο ως «συγκρότηση επωνυμίας τόπου» και να παραθέσουμε άλλους συναφείς όρους, όπως «*territory branding*», «*city branding*», ακόμη και «*nation branding*».

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Boller, F., Hunziker, M., Conedera, M., Elsasser, H., & Krebs P. (2010). Fascinating Remoteness: The Dilemma of Hiking Tourism Development in Peripheral Mountain Areas: Results of a Case Study in Southern Switzerland. *Mountain Research and Development*, 30(4), 320-331.
- Buijs, A. E., Pedroli, B., & Luginbuhl Y. (2006). From hiking through farmland to farming in a leisure landscape: changing social perceptions of the European landscape. *Landscape Ecology*, 21, 375-389.
- Conrads, U. (1971). *Programs and manifestoes on 20th century architecture*, trans. Bullock M. Cambridge: MIT Press.
- Frook, J., & Eppridge B. (1972). Roughing it Back Toward Sanity. *LIFE*, Oct. 27, 60-69.
- Lynn, N. A., & Brown R. D. (2003). Effects of recreational use impacts on hiking experiences in natural areas. *Landscape and Urban Planning*, 64, 77-87.
- Marshall, R. (1930). The Problem of the Wilderness. *The Scientific Monthly*, Feb., 141-148.
- Miller, T. (2017). Expressionist Utopia: Bruno Taut, Glass Architecture, and the Dissolution of Cities. *Filozofski Vestnik*, 38(1), 107-129.
- Muir, J. (1896). The National Parks and Forest Reservations. *Sierra Club Bulletin*, 7, 271-284.
- Muir, J. (1901). *Our National Parks*. Boston and New York: Houghton, Mifflin and Company.
- Nordregio Report (2004). *Mountain Areas in Europe: Analysis of mountain areas in EU member states, acceding and other European countries*. European Commission.
- Ruskin, J. (1856). *Modern Painters*, Volume IV (of V). London: Elder, and Co.
- Rothman, L., & Ronk L. (2017). What Happened When Oregon Sent Its Most Troubled Mental-Health Patients Into the Woods. *TIME*, <http://time.com/4759550/oregon-mental-health-expedition-1972/>, τελευταία επίσκεψη 01/02/2019.
- Stephen, L. (2013 [1871]). *The Playground of Europe*. Cambridge Library Collection - Literary Studies. Cambridge: Cambridge University Press.
- Whyte, I. B. (1982). *Bruno Taut and the Architecture of Activism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Προέλευση εικόνων

Εικόνα 3.1: (PD - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:John_Brett_Val_d'Aosta_1858.jpg#/media/File:John_Brett_Val_d'Aosta_1858.jpg – 15/11/2022).

Εικόνα 3.2: (PD - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Pass_of_St._Gotthard,_near_Faido_by_J._M._W._Turner,_1843_watercolor.jpg#/media/File:The_Pass_of_St._Gotthard,_near_Faido_by_J._M._W._Turner,_1843_watercolor.jpg – 15/11/2022).

Εικόνα 3.3: (PD - <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/367715> - 24/11/2022).

Εικόνα 3.4: (PD - https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/be/Matterhorn_ascent_Dore.jpg – 15/11/2022) και (PD - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Matterhorn_disaster_Dore.jpg#/media/File:Matterhorn_disaster_Dore.jpg – 15/11/2022).

Εικόνα 3.5: (PD - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ferdinand_Hodler_-_Le_Grand_Muveran.jpeg#/media/File:Ferdinand_Hodler_-_Le_Grand_Muveran.jpeg – 15/11/2022).

Εικόνα 3.6: (PD - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Muir_and_Roosevelt_restored.jpg#/media/File:Muir_and_Roosevelt_restored.jpg – 15/11/2022).

Κεφάλαιο 4 – Το πολιτισμικό υπόβαθρο των ορεινών περιοχών

Σύνοψη 4ου Κεφαλαίου: Οι ορεινές περιοχές ως σημαντική θεματική πολιτισμικού ενδιαφέροντος

Οι ορεινές κοινότητες διατηρούσαν μια ξεκάθαρη αναγνωρίσιμη ταυτότητα μέχρι τον προηγούμενο αιώνα. Στη συνέχεια, η πολιτισμική πρόσληψη των βουνών από την πλευρά των αστικών κοινωνιών και οι επιρροές της εκβιομηχάνισης και η διείσδυση των καταναλωτικών προτύπων προκάλεσαν μετασχηματισμούς της τοπικής ταυτότητας. Η επιβολή νέων συστημάτων παραγωγής και η εισβολή τουριστών στους ορεισίβιους πολιτισμούς πυροδότησαν διαδικασίες υβριδισμού οι οποίοι τροποποίησαν την παλαιά κατάσταση. Υπέβαλαν σε βαθιές αλλαγές το τοπίο, τις φυσικές του ποιότητες αλλά και την πολιτισμική του πρόσληψη, το «πολιτισμικό τοπίο» συνολικά επομένως. Η οδική, σιδηροδρομική και υδροηλεκτρική υποδομή επιβλήθηκαν στο γεωργικό τοπίο και στους βοσκότοπους, ενώ η ανάγκη για νέες τουριστικές υποδομές επέβαλε την αστική αρχιτεκτονική παράλληλα με την αγροτική. Νέα οράματα και κατά συνέπεια νέες διαμορφώσεις, κατασκευές και κτίρια τροποποίησαν βίαια το τοπίο, αλλάζοντας την εικόνα του αδόμητου και του δομημένου περιβάλλοντος.

Αν συμπερασματικά εξετάσουμε το παράδειγμα των Άλπεων, ως χαρακτηριστικό της περιηγητικής και τουριστικής ανάπτυξης στις ορεινές περιοχές, μπορούμε να παρατηρήσουμε πως το προϋπάρχον πολιτισμικό υπόβαθρο θεωρήθηκε σημαντικό για τη διαμόρφωση της αντίληψης της αστικής κοινωνίας για την εικόνα του ορεινού τοπίου και την προσέλκυση επισκεπτών. Εντούτοις, αυτή η εικόνα ήταν σε μεγάλο βαθμό πλασματική. Προήλθε από λάθος πρότυπα των αστικών κοινωνιών που επέμεναν στην «ταρίχευση» υποθετικά αμετάβλητων χαρακτηριστικών. Τόσο αμετάβλητων και τόσο πλασματικών όσο και η προβληματική αντίληψη του όρου «παράδοση» η οποία επιμένει σε μια αχρονική ταυτότητα. Άλλωστε και ο χαρακτήρας της ορεινής περιήγησης και αναψυχής, όπως και η αρχιτεκτονική που έρχεται να τις υποστηρίξει, έχει αλληλεπιδράσει άμεσα ή έμμεσα με το πολιτιστικό υπόβαθρο αυτών των περιοχών, μεταλλάσσοντάς το ανάλογα με τις τάσεις της κάθε περιόδου.

Μπορούμε λοιπόν να επιστρέψουμε στο πρόβλημα το οποίο εντοπίζει ο Ruskin ήδη στα μέσα του 19ου αιώνα. Επισημαίνει πως οι αναπαραστάσεις του ορεινού τοπίου είναι προβληματικές εξαιτίας της επιφανειακής αφηρημένης παρουσίας τους, της σύνδεσής τους με συσχετίσεις φαντασιακές που υπακούουν σε πλαστές ιδέες, με αποτέλεσμα να στερούνται πραγματικού νοήματος. Παρ' όλα αυτά ο ίδιος διανοητής, ο Ruskin, εξακολουθεί να χαρακτηρίζει την αρχιτεκτονική των ορεινών περιοχών «ουσιώδες στοιχείο του τοπίου». Είναι λοιπόν δικαιολογημένη η παρατήρηση πως, πέρα από την προφανή σημασία των φυσικών χαρακτηριστικών, οι εγγραφές της ανθρώπινης παρέμβασης τις οποίες οι επισκέπτες του 19ου αιώνα μπορούσαν να ανακαλύψουν στις ορεινές περιοχές, συσχετισμένες με την προβολή του αισθήματος του Υψηλού, αποτέλεσαν σημαντική παράμετρο για τη διαμόρφωση της αισθητικής αντίληψης για τα ορεινά τοπία, έστω και αν παραποιήθηκαν για εκτεταμένο χρονικό διάστημα, από τη μιμητική διάθεση και την επιδερμική προσέγγιση της ανώνυμης αλπικής αρχιτεκτονικής. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ηθογραφικής αυτής προσέγγισης όπως αυτά εμφανίζονται στις απεικονίσεις της αρχιτεκτονικής είναι η έμφαση στην τονικότητα της ζωγραφικής παράστασης, η «γραφική» απόδοση του αρχιτεκτονικού συνόλου, η προσπάθεια της αρχιτεκτονικής απεικόνισης να προκαλέσει συναισθήματα, οι αδιαχώριστες οργανικές

ποιότητες της κατασκευής και της διακόσμησης και η διαστρέβλωση των κατασκευαστικών λεπτομερειών και της ιεράρχησης των δομικών στοιχείων. Αυτές οι πλασματικές εικόνες που όπως αναφέραμε ελάχιστα ανταποκρίνονται στο πραγματικό ανθρωπογενές υπόβαθρο των ορεινών περιοχών. Μετείχαν με κυρίαρχο τρόπο, όχι μόνο στους όρους που καθόρισαν την αντίληψη για την αισθητική του ορεινού τοπίου, αλλά και στη συγκρότηση των τάσεων με τις οποίες ο δυτικός πολιτισμός επενέβη αρχιτεκτονικά στο τοπίο αυτό. Οι στερεοτυπικές εικόνες δηλαδή, που περιγράφηκαν προηγουμένως, υπήρξαν καθοριστικές για τις τάσεις σχεδιασμού και την κατασκευή, από τους αστικούς πληθυσμούς, τουριστικών κατοικιών και ξενοδοχειακών καταλυμάτων στις ορεινές περιοχές.

Οδηγός Περαιτέρω Μελέτης

Είναι, πιστεύουμε, σημαντικό η βιβλιογραφική αναδίφηση στο κεφάλαιο αυτό να ξεκινήσει από την επίγνωση της συνήθως στρεβλής αναφοράς στον όρο «παράδοση». Επίγνωση που θα φανεί σημαντική και στο τελευταίο τμήμα αυτού του βιβλίου, κατά την ιδιαίτερη αναφορά στον ελληνικό ορεινό χώρο και στους «παραδοσιακούς» οικισμούς του. Επιμένουμε λοιπόν αφετηριακά στο Hobsbawm E. J. et al. (2004), **Η Επιπόηση της Παράδοσης**. Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο.

Στη συνέχεια, σημαντική είναι η βιβλιογραφική υποστήριξη από το κείμενο του Giberti B. (1991), «The Chalet as Archetype: The Bungalow, The Picturesque Tradition and Vernacular Form» στο **Traditional Dwellings and Settlements Review**, 3(1), σσ. 54-64.

Επίσης από τα κείμενα του Menini G. (2017) «Mountain architecture. Histories, prerspectives, controversies» και του Franco C. (2017) «The construction of a landscape for leisure time. Experiences from the other side of the Alps», που περιλαμβάνονται και τα δύο στο Curto D. D., Dini R. και Menini G. (επιμ.), **Architecture in the Alps Heritage and Design**. Milano: Mimesis, στις σσ. 19-35 και σσ. 105-107 αντίστοιχα.

Για επιστροφή σε παλαιότερα αφετηριακά κείμενα, καθώς έχετε ήδη προηγούμενα ασχοληθεί με τον John Ruskin, προτιμήστε το Alison S. A. (1815), **Essays on the nature and principles of taste**. Edinburgh: G. Ramsay. Στη συνέχεια, το Rossi A. D. (2006), **Modern Alpine Architecture in Piedmont and Valle d' Aosta**. Turin: Umberto Allemandi & C. Επίσης το Gaag N. (επιμ.) (2002), **High stakes: The future of mountain societies**. London: Panos' Oral Testimony Programme και το UNEP, World Conservation Monitoring Centre (2002), **Mountain Watch**.

4.0 Το πολιτισμικό υπόβαθρο αναφοράς των ορεινών περιοχών

Επιμένοντας στον χαρακτηρισμό «πολιτισμικό», «πολιτισμικό τοπίο», ας σημειώσουμε πως η σημασία που αποδίδεται στα φυσικά χαρακτηριστικά των ορεινών περιοχών δεν μπορεί να γίνει κατανοητή, ακόμη και αυτή η φυσική συνθήκη, παρά μόνο ενταγμένη στο πλαίσιο της πολιτισμικής τους αναγνώρισης. Ενταγμένη στο ίδιο επομένως πλαίσιο, στο οποίο εντάσσονται και οι εμφανείς υλικές παρεμβάσεις των κοινωνιών, οι κάθε είδους υλικές παρεμβάσεις και διαμορφώσεις τους, όπως και η «άυλη – intangible» πολιτισμική κληρονομιά, η άυλη αναφορά στις περιοχές αυτές, είτε μέσα από την παράδοση των γηγενών πληθυσμών είτε μέσα από την αντίληψη των αστικών κοινωνιών για την εικόνα του ορεινού τοπίου

Στο πλαίσιο αυτό, της πολλαπλής πολιτισμικής προσέγγισης, είναι σημαντικό να επιμείνουμε στη σημασία των ορεινών οικισμών, αναφορά αναγκαία, καθώς η αρχιτεκτονική που υποστηρίζει την ορεινή αναψυχή και περιήγηση αλληλεπιδρά άμεσα ή έμμεσα με τους οικισμούς αυτούς.

Εικόνα 4.1 Βοσκός στις Άλπεις, Joseph Claude Vernet (1714).

4.1 Η ανθρωπογενής προσέγγιση: Η αντίληψη της εικόνας του βουνού

Στη διαδικασία της νεότερης πολιτισμικής προσέγγισης των Άλπεων, είναι αναγκαίο να αποδώσουμε σημασία στη σχέση του ανθρωπογενούς τοπίου, ιδιαίτερα της αρχιτεκτονικής, με το φυσικό τοπίο. Η νεωτερική εικόνα για το αλπικό τοπίο δεν ήταν αποκλειστικά διαμορφωμένη με βάση την κατηγορία του «Υψηλού», όπως εκφράστηκε από τον Burke στα μέσα του 18ου αιώνα. Το «Υψηλό», όπως είδαμε, αναφέρεται κυρίως σε τοπία τα οποία δεν περιέχουν ουσιαδώς το ανθρωπογενές στοιχείο. Παγετώνες, γκρεμοί, έρημα οροπέδια σε μεγάλο υψόμετρο και βράχια που υψώνονται ως τον ουρανό. Σε αντίθεση με αυτή την εκτός πολιτισμικών εγγραφών πρόσληψη, ο Rousseau περιέγραψε, στη *Nouvelle Héloïse* του, «την εκπλήσσοσα ανάμειξη άγριας και εξημερωμένης, εκπολιτισμένης φύσης». Όπως ο Rosario Assunto παρατηρεί τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του αλπικού τοπίου προκύπτουν από τη συνέχια και την ταυτόχρονη αντίθεση, ανάμεσα στην πλησιέστερη στον πολιτισμό αισθητική ποιότητα του προσκηνίου, σε πρώτο πλάνο, στα χωριά και τα κτίρια, τις διαμορφωμένες πλαγιές και την απόμακρη «υψηλή» εικόνα των βουνών στο απόμακρο βάθος. Η συνύπαρξη και επαλληλία των δύο αυτών επιπέδων καθορίζουν την αισθητική ποιότητα στην εικόνα του αλπικού τοπίου. Αυτές οι δυο συνυπάρχουσες αντιθετικές εικόνες, του ανθρώπινου και του «θεϊκού», του όμορφου και του «υψηλού» αποτελούν το κύριο χαρακτηριστικό της εικόνας του αλπικού τοπίου και της «μιας ομορφιάς» του (Rossi, 2006).

Ο Ruskin στο κεφάλαιο «The Lamp of Memory», του έργου του *The Seven Lamps of Architecture*, περιγράφει το αίσθημα του τρόμο που θα συνόδευε ένα φανταστικό αλπικό τοπίο, στερημένο από στοιχεία ανθρώπινης κατοίκησης. Μια σκηνή με απουσία ανθρωπογενών στοιχείων παρουσιάζεται μεγαλοπρεπής αλλά παράλληλα τρομακτική. Ωστε η αισθητική ποιότητα που αποδίδεται στο αλπικό τοπίο, κατά την άποψή του, είναι το αποτέλεσμα της συσχέτισης της φυσικής του εικόνας, συσχετισμένης όμως με στοιχεία ανθρωπογενή (Ruskin, 1849: 147).

Στην περίοδο του Ρομαντισμού, στο πλαίσιο του ενδιαφέροντος για τη γενικότερη αισθητική προσέγγιση και ειδικότερα για το Γραφικό, , στην αναπαράσταση του ορεινού αλπικού τοπίου παρατηρούμε την εισαγωγή, «μεταφορικών θεμάτων». Πρόκειται για την επαναλαμβανόμενη απεικόνιση, σε πρώτο πλάνο, στοιχείων όπως είναι τα κάστρα, οι εκκλησίες, οι καλύβες και τα ερείπια, ενώ στο φόντο εμφανίζονται οι κορυφές των βουνών. Πρόκειται για απεικονιστικά στοιχεία τα οποία, κατά τις απόψεις της εποχής, θεωρούνταν πως ενέτειναν τη γραφικότητα της αναπαράστασης. Παράλληλα, όμως, η χρήση τους επέτρεψε τον «εξανθρωπισμό» της παρουσίασης, τον εξανθρωπισμό της κλίμακας και του αισθήματος του Υψηλού με το οποίο συνδεόταν η αναφορά στην οροσειρά των Άλπεων.²⁷

Απέναντι σε αυτή την απεικονιστική στάση αλλά και σε αντίστοιχες διαθέσεις της ποίησης και της λογοτεχνίας της εποχής υπήρξαν και αντιδράσεις. Ο Ruskin για παράδειγμα διατηρεί, όπως είδαμε, έντονα κριτική στάση απέναντι σε ανάλογες εκφάνσεις της προσέγγισης του Γραφικού, όπως αυτές εμφανίζονταν στην ποίηση και τη ζωγραφική. Έτσι, η συνήθεια της χρήσης «μεταφορικών θεμάτων – figurative subjects» και γενικότερα της μορφικής «σύνθεσης» που οδηγεί στην απεικονιστική απόθεση στο τοπιακό υπόβαθρο

²⁷ «[Π]αράγεται επίσης, είτε στη φύση είτε στην (καλλιτεχνική) περιγραφή, με ό,τι γενικά ορίζεται ως Γραφικά Αντικείμενα [...] Ένας παλαιός πύργος στο μέσο ενός πυκνού δάσους, μια γέφυρα που αιωρείται στο χάσμα ανάμεσα σε βράχους, ένα αγρόκτημα πάνω από ένα βράθυρο, είναι συνηθισμένα παραδείγματα. Αν δεν κάνω λάθος, το αποτέλεσμα που ανάλογα αντικείμενα έχουν στο μυαλό του καθένα είναι να υπαινιχθούν μια επιπρόσθετη σειρά από σκέψεις, πέρα από αυτές που η ίδια η σκηνή της περιγραφής θα είχε υποδείξει» (Alison, 1815: 42-43).

μορφών όπως αυτές που προηγούμενα αναφέραμε, χωρίς ουσιαστική νοηματική σύνδεση μαζί του, θεωρήθηκε από τον Ruskin αποκομμένη αναπαράσταση. Αποκομμένη αναπαράσταση που οδηγούσε σε ψευδή εικόνα για το τοπίο. Επιμένοντας στις απόψεις του, κατακρίνει ο Ruskin την επιπόλαιη χρήση «γραφικών» στοιχείων, την παράσταση του ερειπωμένου αρχοντικού, του ακατοίκητου αγροκτήματος, του ερημωμένου χωριού, του γκρεμισμένου κάστρου. Χαρακτηρίζει τους καλλιτέχνες του Γραφικού «άκαρδους» καθώς, κατά την άποψή του, απολαμβάνουν τις εικόνες της κατάρρευσης και της ερήμωσης, χωρίς να κατανοούν το βαθύτερο νόημα που αυτές αποδίδουν. Εξαιρέση αποτελούν, κατά την άποψή του, οι ζωγράφοι William Turner και Samuel Prout οι οποίοι αναγνωρίζουν «το αντίθετο στοιχείο από το ευγενές Γραφικό: την έκφραση δηλαδή της *ταλαιπωρίας, της φτώχειας, ή της φθοράς*, όλων αυτών που ευγενικά υπομένει η γνήσια δύναμη της καρδιάς» (Ruskin, 1856: Ch1, §7).

Εικόνα 4.2 Καταρράχτες Staubbach, Ελβετικές Άλπεις, χαρακτηριστικό του 1780.

Το πρόβλημα, επομένως, το οποίο εντοπίζει ο Ruskin στην εισαγωγή ανθρωπογενών στοιχείων στις αναπαραστάσεις του ορεινού τοπίου είναι η επιφανειακή αφηρημένη παρουσία τους, η οποία είναι συνδεδεμένη με συγκεκριμένες φαντασιακές συσχετίσεις και υπακούει σε πλαστές ιδέες σύνθεσης, με αποτέλεσμα να στερείται πραγματικού νοήματος.

Πέρα, εντούτοις, από τον τρόπο με τον οποίο ο Ruskin κριτικά αντιμετωπίζει τους καλλιτέχνες του Γραφικού, εξακολουθεί να χαρακτηρίζει την αρχιτεκτονική ως «ουσιώδες στοιχείο του τοπίου». Δεν αναφέρεται όμως στον αισθησιακό θαυμασμό ενός ερειπίου ή άλλων κτιριακών δομών που είναι συνδεδεμένα με αισθητικά ερεθίσματα²⁸, αλλά στην αρχιτεκτονική ως έκφραση της σχέσης και αλληλεπίδρασης του ανθρώπου με το φυσικό του περιβάλλον (Hewison, 1976: 50).

Είναι λοιπόν δικαιολογημένη η παρατήρηση πως, πέρα από την προφανή σημασία των φυσικών χαρακτηριστικών, οι εγγραφές της ανθρώπινης παρέμβασης τις οποίες οι επισκέπτες του 19ου αιώνα μπορούσαν να ανακαλύψουν στις ορεινές περιοχές, συσχετισμένες με την προβολή του αισθήματος του Υψηλού, αποτέλεσαν σημαντική παράμετρο για τη διαμόρφωση της αισθητικής αντίληψης για τα ορεινά τοπία. Το φυσικά ωραίο και το Υψηλό, ως έκφραση της συνύπαρξης της ανθρώπινης και της ένθεης διάστασης, εκφράστηκαν πολιτισμικά τον αιώνα αυτό και χρησιμοποιήθηκαν ποικιλότροπα. Μπορούμε επομένως να συμπεράνουμε πως η ανθρώπινη αναφορά επηρέασε με τρόπο ιδιαίτερο τη διαμόρφωση της αντίληψης των δυτικών κοινωνιών για το ορεινό τοπίο, όπως αποδεικνύεται τόσο από τους παλαιότερους ρομαντικούς ποιητές και ζωγράφους όσο και από τις απόψεις του Ruskin.

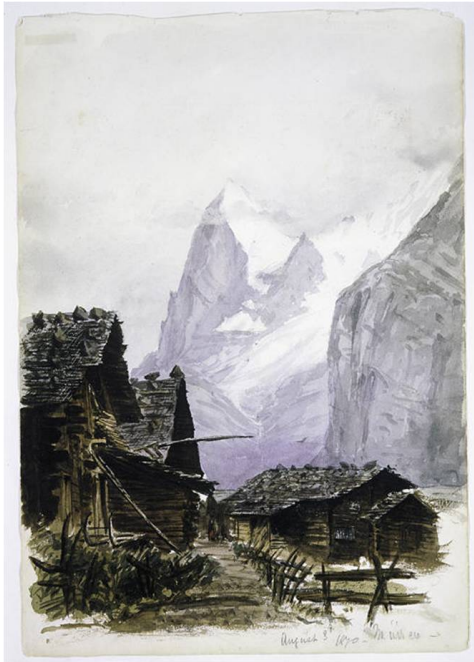
4.2 Το σπίτι στο βουνό

Η συνύπαρξη του «ωραίου» και του «Υψηλού» στο αλπικό τοπίο δεν ήταν τα μόνο στοιχεία που διαμόρφωσαν τον τρόπο αντίληψης για αυτό. Ένα άλλο στοιχείο που διαμόρφωσε τον τρόπο με τον οποίο ο δυτικός πολιτισμός αντιλαμβάνεται το ανθρωπογενές υπόβαθρο του ορεινού χώρου αφορά την ανάγκη διατήρησης της διαχρονικής εικόνας του αλπικού τοπίου, ανάγκη που προκύπτει από την έντονη εισβολή αστικών μοντέλων ανάπτυξης σε αυτό. Κάθε ενέργεια εκσυγχρονισμού και μετασχηματισμού έπρεπε να εξισορροπηθεί με μια ενέργεια αντίθετη, ενέργεια ικανή να εγγυηθεί τη διατήρηση της μυθικής διάστασης του βουνού, όπως μας εξηγεί ο Bernard Crettaz. Αυτή η ανάγκη καθιστά τον σιδηρόδρομο και το chalet αντιθετικά, αλλά παράλληλα συμπληρωματικά, «αρχετυπικά» στοιχεία του ορεινού χώρου. Το πρώτο στοιχείο, ο αλπικός σιδηρόδρομος, δηλώνει την τεχνολογική κυριαρχία του ανθρώπου στις Άλπεις, κατά κάποιον τρόπο «την υποταγή των Άλπεων» η οποία εκφράζεται μέσα από την «αποκατάσταση της φύσης από το ανθρώπινο χέρι». Το δεύτερο, το chalet, μεταφέρει στη νεότερη περίοδο την επιρροή του μύθου του ορεινού χώρου, της παράδοσής του, της κλειστότητας και της ασφάλειας του ορεινού καταφύγιου, διασφαλίζοντας μια ταυτότητα διαχρονική. Ο Alphonse Daudet είχε αναγνωρίσει αυτή την «αναγκαία συμμόρφωση» μεταξύ εκσυγχρονισμού και «αρχαϊσμού». Σε αυτό το πλαίσιο δημιουργήθηκε η ιδέα της αλπικής αρχιτεκτονικής όπως και οι εικόνες-πρότυπα του «ελβετικού ορεινού καταφύγιου», του «Swiss chalet» (Rossi, 2006: 10-11).

Από το τέλος της δεκαετίας του 1820, οι πρώτες αναπαραστάσεις κατοικιών τύπου Swiss chalet είχαν εμφανιστεί στο «αρχιτεκτονικό ευρετήριο» του Άγγλου αρχιτέκτονα Peter Frederick Robinson, στον κατάλογο των συνηθισμένων τυπολογιών κατοικίας της περιόδου.

²⁸ Όπως «ένα ερειπωμένο αβαείο στο σελινόφως ή κάθε κτίριο με το οποίο συνδέονται ενδιαφέρουσες αναφορές» (Ruskin, 1849).

Την ίδια περίοδο επιπλέον, Άγγλοι αρχιτέκτονες προωθούσαν τον τύπο του Swiss chalet ως μίας από τις κατεξοχήν γραφικές αρχιτεκτονικές τυπολογίες επαύλεων. Επιπλέον ο Robinson, θεωρείται ο πρώτος που έκτισε εντέλει την πρώτη έπαυλη στον τύπο του Swiss chalet, σε αγγλικό έδαφος, τη δεκαετία του 1820 (Giberti, 1991). Με παρόμοιο τρόπο εμφανίζονται εκείνη την περίοδο μελέτες της λαϊκής ανώνυμης Αλπικής αρχιτεκτονικής, για παράδειγμα το *Architecture Suisse ou choix de maisons rustiques des Alpes du canton de Berne*. Αντί όμως να περιγράφουν τις τυπολογίες και τα ιδιοματικά στοιχεία των παραδοσιακών αλπικών κτιρίων, αυτές οι πρώτες μελέτες έτειναν να αναπτύξουν μία «γραμματική για το Γραφικό», η οποία θα επιτελούσε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της «φιλικής στην παράδοση», νεότερης εικόνας της αλπικής αρχιτεκτονικής, όπως παρατηρεί ο Jacques Gubler.

Εικόνα 4.3 Σκίτσα και ακουαρέλες του John Singer Sargent (1856-1925) από τη συλλογή *Splendid Mountain Watercolours* ή *Splendid Mountain Sketchbook*, η οποία αφορά τις περιηγήσεις του στις ελβετικές Άλπεις σε ηλικία μόλις δεκατεσσάρων ετών.

- Από αριστερά προς δεξιά: α) Swiss chalet στον ορεινό οικισμό Mürren της Ελβετίας και στο βάθος η κορυφή Eiger του ορεινού συμπλέγματος της περιοχής Jungfrau.
β) Απεικόνιση μεμονωμένων chalet στον οικισμό Mürren και στο παρασκήνιο η κορυφή Breithorn του ορεινού συμπλέγματος της περιοχής Jungfrau.

αναπαραγωγή της εικόνας της «παράδοσης» εντοπίζεται και στον τρόπο με τον οποίο το αρχιτεκτονικό κατασκεύασμα αναπαρίσταται στην ηθογραφική ζωγραφική. Δεν αποτελεί, η αρχιτεκτονική κατασκευή, ένα ακόμα στοιχείο της παράστασης, δευτερεύον από την άποψη της σημασίας. Αντίθετα τονίζεται, προκειμένου να δηλώσει τον κυρίαρχο χαρακτήρα και την «αδιαίρετη» σχέση της με το τοπίο.²⁹ Χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ηθογραφικής αυτής καλλιτεχνικής προσέγγισης είναι, όπως και προηγουμένως σημειώσαμε, η έμφαση στη ζωγραφική τονικότητα, ο γραφικός χαρακτήρας του αρχιτεκτονικού συνόλου, η προσπάθεια της αρχιτεκτονικής απεικόνισης να προκαλέσει συναισθήματα, οι αδιαχώριστες

²⁹ «Αδιαίρετη εικόνα τοπίου – indivisible picture of landscape».

οργανικές ποιότητες της κατασκευής και της διακόσμησης και η διαστρέβλωση των κατασκευαστικών λεπτομερειών και της ιεράρχησης των δομικών στοιχείων (Rossi, 2006). Συνεπώς, η αναπαράσταση του πολιτιστικού ορεινού τοπίου δεν ασχολείται με την ακριβή αποτύπωση των λαϊκών, παραδοσιακών κατασκευών. Περισσότερο ενδιαφέρει τους καλλιτέχνες να αποδώσουν, μέσω των κατασκευών αυτών, τα κοινωνικά ήθη, τα ηθικά και αισθητικά πρότυπα των γηγενών ορεινών κατοίκων και να εξυμνήσουν το ορεινό τοπίο, ως τοπίο αυθεντικού αρχαίου ή έστω παλαιότερου πολιτισμού.

Το κτίριο επομένως, αν και αποκτά βασική θέση στον πίνακα, δεν αποτελεί, όπως είδαμε, το σημείο μοναδικής εστίασης της παρουσίασης. Αντίθετα, συσχετίζεται με τα υπόλοιπα και, ως οργανικό στοιχείο του τοπίου, συγκροτεί μαζί με τα υπόλοιπα τη συνολική εικόνα του. Ταυτόχρονα, η εικονική παρουσία έρχεται να «αποκαταστήσει» και να ολοκληρώσει το τοπίο, όπως αυτό αποδίδεται, προσδίδοντάς του χαρακτήρα. Αυτή η συμπληρωματική παρουσία οδήγησε στη στενή σχέση ανάμεσα στην αρχιτεκτονική και το φυσικό αλπικό τοπιακό υπόβαθρο, σχέση η οποία διαδόθηκε μέσω της ηθογραφικής και τοπικής ζωγραφικής και παρουσιάστηκε στα περιοδικά και στην ταξιδιωτική λογοτεχνία, δημιουργώντας μια κοινή αντίληψη. Η ζωγραφική αυτή προσέγγιση δημιούργησε μια κοινή αστική αντίληψη για την εικόνα του αλπικού τοπίου, η οποία χαρακτηρίζει το σύνολο του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ού. Άλλωστε, τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα παρατηρείται η επανεμφάνιση παρόμοιων προτύπων, φαινόμενο το οποίο όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο, επηρέασε στη διαμόρφωση των σύγχρονων δομών υποστήριξης της ορεινής αναψυχής.

Η μόδα του Swiss chalet διαδόθηκε στην Ευρώπη στα τέλη του 19ου αιώνα, υποχρεώνοντας τους αρχιτέκτονες να διερευνήσουν την αυθεντική του προέλευση. Για παράδειγμα, αρχιτεκτονικές έρευνες όπως αυτή του Jacques Gubler υποστηρίζουν την αγγλική και γερμανική προέλευση του Swiss chalet, ενώ άλλες τού αποδίδουν καταβολές γαλλικές (Franco, 2017). Το σημαντικό όμως είναι ότι το μοντέλο του Swiss chalet, ως το χαρακτηριστικό παράδειγμα κατοικίας του αλπικού τοπίου, αποτελεί μια πλασματική εικόνα της αστικής κοινωνίας και όχι προϊόν της γηγενούς τοπικής κουλτούρας.

Έτσι, σε πλαίσιο γενικότερο, διαπιστώνουμε, μέσα από τις γραφικές αναπαραστάσεις ορεινού τοπίου του 19ου αιώνα, μέσα από τις πρώτες απόπειρες αποτύπωσης της λαϊκής ορεινής αρχιτεκτονικής και εντέλει από την προώθηση του Swiss chalet, πως οι αστικές δυτικές κοινωνίες συγκροτούσαν και διατηρούσαν λανθασμένες εντυπώσεις για τα «μικρά σπιτάκια» και τις «καλύβες των βουνών». Αυτές οι πλασματικές εικόνες που, όπως αναφέραμε, ελάχιστα ανταποκρίνονται στο πραγματικό ανθρωπογενές υπόβαθρο των ορεινών περιοχών, έπαιξαν κυρίαρχο ρόλο όχι μόνο για τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώθηκε η αντίληψη του δυτικού πολιτισμού για τη γραφικότητα και την ομορφιά του ορεινού τοπίου, αλλά και για τον τρόπο με τον οποίο αυτός, ο δυτικός πολιτισμός, επενέβη σε αυτά.

Οι στερεοτυπικές εικόνες δηλαδή, που περιγράφηκαν, υπήρξαν καθοριστικές για τις τάσεις σχεδιασμού και την κατασκευή, από τους αστικούς πληθυσμούς, τουριστικών κατοικιών και ξενοδοχειακών καταλυμάτων στις ορεινές περιοχές. Στις προτάσεις αυτές, ό,τι μπορούμε κύρια να επισημάνουμε είναι η μιμητική διάθεση και η επιδερμική προσέγγιση της παραδοσιακής αλπικής αρχιτεκτονικής. Επεκτείνοντας την κριτική μας, μπορούμε να τονίσουμε πως η προσκόλληση σε κάποια συγκεκριμένα νόθα πολιτισμικά πρότυπα και στερεότυπα τείνει να ομογενοποιήσει τον χαρακτήρα των ορεινών περιοχών, γεγονός που απειλεί το ξεχωριστό πολιτιστικό υπόβαθρο και τη μοναδική ταυτότητα της κάθε περιοχής. Για να καταλάβουμε το μέγεθος και το βάθος αυτής της απειλής, είναι

αναγκαίο να αναφερθούμε αναλυτικότερα στο πολιτισμικό υπόβαθρο που φέρουν οι ορεινές περιοχές.

Εικόνα 4.4 Αγροκία στο Grindelwald στην Ελβετία (δεκαετία του 1890).

Εικόνα 4.5 Αλπικό τοπίο, δεκαετία του 1890, Grindelwald, Ελβετία.

4.3 Πολιτισμικό υπόβαθρο

Η αφετηρία της παρουσίας ανθρώπινης ύπαρξης στο ορεινό τοπίο απαντάται στην προϊστορία. Από τότε, η επίδραση του ανθρώπου σε αυτό, στην προσπάθειά του να το οικειοποιηθεί και να το καταστήσει φιλόξενο και ασφαλές, το έχει μεταμορφώσει, με αποτέλεσμα σήμερα να έχουμε ποικιλομορφία φυσικών και πολιτισμικών ορεινών τοπίων. Είναι αρκετό να παρατηρήσουμε τις αναπαραστάσεις του ορεινού τοπίου, όπου απεικονίζεται η ομαλή συνύπαρξη ανθρώπου-φύσης μέσω σκηνών από τις καθημερινές συνθήκες και τις γεωργικές εργασίες. Για παράδειγμα, στις εγκαυστικές ζωγραφικές απεικονίσεις του Gianfilippo Usellini παρουσιάζονται τα τοπία της Valtellina μεταμορφωμένα σε καλλιεργήσιμες, γόνιμες γεωργικές εκτάσεις προς εκμετάλλευση για την οικονομική ευρωστία των κατοίκων.

Τα φυσικά χαρακτηριστικά του ορεινού χώρου, για παράδειγμα το έντονο ανάγλυφο και οι δυσμενείς κλιματολογικές συνθήκες, είχαν άμεση επιρροή στις συνθήκες διαβίωσης των γηγενών ορεινών πληθυσμών. Προβλήματα όπως η απομόνωση, η δυσκολία μετακινήσεων και τα άγονα, συχνά, εδάφη διαμόρφωσαν τις τοπικές ασχολίες, τις καθημερινές συνθήκες, τις οικονομικές δυνατότητες και γενικότερα τον τρόπο ζωής των ανθρώπων.

Κατεξοχήν από παράδειγμα της κουλτούρας ανάλογων πληθυσμών είναι το παραδοσιακό γεωργικό τοπίο. Αυτό το τοπίο αποτυπώνει την πολύ στενή σχέση του ανθρώπου και την άμεση αλληλεπίδρασή του με το φυσικό του περιβάλλον. Για την αντιμετώπιση των ιδιαίτερων συνθηκών και δυσκολιών, οι άνθρωποι των ορεινών περιοχών υποχρεώθηκαν να αναπτύξουν παραγωγικά αγροτικά οικοσυστήματα που βασίζονται στη βαθιά γνώση του κλίματος και του φυσικού υποβάθρου (UNEP, 2002· Gaag, 2002). Ανάλογα παραδείγματα αποτελούν η δημιουργία αναβαθμίδων στις πλαγιές, για την αντιμετώπιση της έντονης κατωφέρειας του εδάφους και τη διαμόρφωσή του σε καλλιεργήσιμη έκταση, η περίκλειση των χωραφιών, η δημιουργία αρδευτικών συστημάτων και η μετατόπιση των καλλιεργειών ανάλογα με τις καιρικές συνθήκες (Gaag, 2002). Τα παραπάνω μαρτυρούν την εφευρετικότητα του ανθρώπου για την αντιμετώπιση των εμποδίων τα οποία συναντά κατά τη διαβίωση και συσχετίσή του με το ορεινό τοπίο, κατά τον εξανθρωπισμό δηλαδή της άγριας φύσης.

Πρόσθετες ιδιαιτερότητες των ορεινών πολιτισμών, έστω και αν βρίσκονται σε εγγύτητα μεταξύ τους, είναι οι ιδιαίτεροι γλωσσικοί ιδιοματισμοί που εξηγούν τις διαφορές στην επικοινωνία, η ποικιλία σε κατασκευαστικές μεθόδους, άμεσα συσχετισμένες με τα διαθέσιμα δομικά υλικά κάθε περιοχής, η εναλλαγή των συνηθειών και του τρόπου ζωής. Για παράδειγμα, οικισμοί στην περιοχή του Trentino της αλπικής Ιταλίας, με λατινογενή γλώσσα, όπου οι κατοικίες και τα άλλα κτίσματα κατασκευάζονται από πέτρα διαμορφώνοντας παράλληλα έναν συμπαγή πολεοδομικό ιστό, έρχονται σε απόλυτη αντίθεση με οικισμούς λίγα μόλις χιλιόμετρα μακριά, των οποίων οι κάτοικοι ήταν γερμανόφωνοι και το κύριο δομικό υλικό που χρησιμοποιούσαν είναι το ξύλο. Επίσης, αν μπορούσαμε να βιώσουμε τον πολιτισμό των επιμέρους κοινοτήτων ακούγοντας τους ήχους και δοκιμάζοντας τις γεύσεις τους, θα ισχυροποιούσαμε ακόμη περισσότερο την αντίληψη για την έντονη διαφοροποίηση και την ποικιλομορφία την οποία παρουσιάζει ο ορεινός βίος (Menini, 2017).

Καταληκτικά, από τις Άλπεις μέχρι τα Ιμαλάια, η στενή αλληλεπίδραση των γηγενών κατοίκων με το φυσικό τους περιβάλλον είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη πολύτιμων θησαυρών του ανώνυμου πολιτισμού. Οι γεωργικές και ποιμενικές πρακτικές, οι αρχιτεκτονικές τυπολογίες επηρεασμένες από τον τρόπο ζωής και τα φυσικά

χαρακτηριστικά, οι δομές χωρικής οργάνωσης, ακόμα και η ανάπτυξη τοπικής φαρμακολογίας στηριγμένης στη φυσική γλωρίδα κάθε περιοχής αποτελούν δείγματα της βαθιάς σύνδεσης ορεσίβιων και του ιδιαίτερου κάθε φορά πολιτισμικού τοπίου ζωής τους.

4.4 Αντίκτυπος του ορεινού τουρισμού

Οι ορεινές κοινότητες μπορούν να περιγραφούν από τη σχέση του ανθρώπινου στοιχείου που συνυπάρχει με το Υψηλό του ορεινού τοπίου. Όπως είδαμε, το πολιτισμικό υπόβαθρο των ορεινών κοινοτήτων υπήρξε πρωταρχικός παράγοντας για τη διαμόρφωση της αντίληψης των αστικών κοινωνιών που μέσω των τεχνών επιχείρησαν τον εξανθρωπισμό του τοπίου. Εξανθρωπισμό ο οποίος όρισε, σε μεγάλο ποσοστό, τους όρους συσχέτισης του αστού με τον ορεινό προορισμό αναφοράς του. Ο εξανθρωπισμός αυτός ή πιθανότατα η πολιτισμική παραποίηση του ορεινού πεδίου αναφοράς αποτελεί, όπως διαπιστώσαμε, αναπόσπαστο στοιχείο για τη συνολικότερη διαμόρφωση της αντίληψης των αστικών κοινωνιών για τις Άλπεις και τα ορεινά τοπία γενικότερα. Η συσχέτιση αυτή ξεκινά αρχικά από την αξιολόγηση των φυσικών χαρακτηριστικών, από την απόδοση πολιτισμικών αξιών σε αυτά, όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα. Στη συνέχεια εξελίσσεται σταδιακά, επιχειρώντας να κατανοήσει εντονότερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά του ορεινού χώρου, χαρακτηριστικά των γηγενών κοινοτήτων ή του πιθανού, επιζητούμενου αστικού εποικισμού τους. Οδηγείται τότε σε ολοκληρωμένες ή έστω περιπλοκότερες ερμηνευτικά προσεγγίσεις του ορεινού πολιτισμικού τοπίου. Πρόκειται για τάσεις που αναπτύσσονται κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα και εξελίσσονται με τάσεις ανοδικές έως σήμερα.

Όπως είδαμε, ήδη από τον 18ο αιώνα, εμφανίζονται στις Άλπεις πρώιμες μορφές ορεινού τουρισμού. Πρώιμες μορφές οι οποίες αποτέλεσαν τη βάση πάνω στην οποία έχει εξελιχθεί ο ορεινός τουρισμός, καθώς διαρκώς ενισχύονταν από τη γοητεία του ορεινού αλπικού τοπίου, από την έλξη την οποία ασκούσε στους αστικούς πληθυσμούς, αποκτώντας μάλιστα επιρροή διεθνή. Προφανώς υπάρχουν περιοχές σε όλο τον κόσμο όπου η ένταση του ορεινού τουρισμού είναι μεγάλη, για παράδειγμα πέρα από τις Άλπεις, τα Βραχώδη Όρη και η ορεινή Ιαπωνία, όπου οι τουρίστες συρρέουν κατά χιλιάδες. Όπως υπάρχουν και άλλες περιοχές που οι ορεινοί όγκοι τους δεν απολαμβάνουν της ανάλογης εκτίμησης ή τουλάχιστον δεν χαρακτηρίζονται από ανάλογη επισκεψιμότητα. Οι διαφορές αυτές οφείλονται σε μια σειρά από αιτίες οι οποίες δεν σχετίζονται προφανώς με την ποιότητα του τοπίου μόνο, αλλά καθορίζονται επίσης από τους ανθρώπινους χειρισμούς. Οι φτωχές υποδομές πρόσβασης που συνεπάγονται την πολιτική κυρίως περιθωριοποίηση, λόγω πιθανώς αδύναμης οικονομίας ή κακής ιεράρχησης προτεραιοτήτων, αποτελούν τροχοπέδη στην ανάδειξη των ορεινών περιοχών και συνεπώς οδηγούν βαθμιαία στον μαρασμό των γηγενών πολιτισμών. Αντίθετα, στις περιοχές όπου συγκροτημένα προωθείται ο ορεινός τουρισμός, βασισμένος στην ανάπτυξη καλύτερων υποδομών για πρόσβαση και επικοινωνία, αυξάνονται οι εργασιακές ευκαιρίες απασχόλησης των γηγενών κατοίκων, με αποτέλεσμα την οικονομική άνθιση των ορεινών κοινοτήτων. Αν επομένως επιμείνουμε και στην αειφόρο προσέγγιση και στη λελογισμένη αναπτυξιακή προσπάθεια, τότε μπορούμε να βελτιώσουμε ραγδαία τις συνθήκες διαβίωσης και παράλληλα να εγγυηθούμε και τη διασφάλιση του ορεινού πολιτισμού και τη διασφάλιση του ορεινού περιβάλλοντος.

Ο τουρισμός στις ορεινές περιοχές έχει χαρακτηριστεί με την αντιφατική διατύπωση «μεικτή ευλογία», περιγράφοντας τις ευκαιρίες και τα προβλήματα από κοινωνικο-οικονομική και περιβαλλοντική άποψη. Μπορεί, δηλαδή, και πολλές ευκαιρίες να προσφέρει αλλά και προβλήματα να δημιουργήσει. Περιοχές όπως οι Άλπεις, οι οποίες βιώνουν εδώ και χρόνια τις αντιφατικές διεργασίες του τουρισμού, αποτυπώνουν έντονα τα

θετικά αποτελέσματα και τις συνέπειές του, περιγράφοντας παραδειγματικά τόσο όσα πρέπει να αποδεχθούμε όσο και όσα οφείλουμε να απορρίψουμε. Στο παλαιότερο αυτό παράδειγμα μπορούμε να αντιπαραθέσουμε ορεινές περιοχές στις οποίες η εισροή του αστικού τουρισμού έχει εμφανιστεί πρόσφατα, όπως στο χαρακτηριστικό παράδειγμα του Ladakh, μιας περιοχής στα δυτικά Ιμαλάια, όπου η παραδοσιακή κουλτούρα έχει εκτεθεί μόνο πρόσφατα στις δυνητικά καταστροφικές επιρροές των νέων τεχνολογιών και του μαζικού τουρισμού. Οι τοπικές κοινωνίες και οι διοικητικά υπεύθυνοι ανάλογων περιοχών, αναγνωρίζοντας, στις ευτυχέστερες των περιπτώσεων, το σημαντικό πολιτισμικό υπόβαθρο που διαχειρίζονται και παράλληλα τις απειλές του μαζικού τουρισμού, προσπαθούν με διάφορους τρόπους να αντισταθμίσουν τις εξωτερικές επιρροές και να αντιμετωπίσουν τον μαζικό τουρισμό προλαβαίνοντας τις συνέπειές του.

Άλλωστε, αν επιθυμούμε να ανακεφαλαιώσουμε τις προηγούμενες εμπειρίες, θα πρέπει να θυμηθούμε πως οι ορεινές κοινότητες διατηρούσαν μια ξεκάθαρη αναγνωρίσιμη ταυτότητα μέχρι τον προηγούμενο αιώνα. Η «εφεύρεση» των βουνών από την αστική κοινωνία, η πολιτισμική δηλαδή πρόσληψή τους από την πλευρά των αστικών κοινωνιών, και στη συνέχεια οι επιρροές της εκβιομηχάνισης και η διείσδυση των καταναλωτικών προτύπων προκάλεσαν μετασηματισμούς της τοπικής ταυτότητας. Η επιβολή νέων συστημάτων παραγωγής και η εισβολή τουριστών στους παραδοσιακούς πολιτισμούς πυροδότησε διαδικασίες υβριδισμού οι οποίες τροποποίησαν την παλαιά κατάσταση. Υπέβαλαν το τοπίο, τις φυσικές του ποιότητες αλλά και την πολιτισμική του πρόσληψη, το «πολιτισμικό τοπίο» συνολικά επομένως, σε βαθιές αλλαγές. Η οδική, σιδηροδρομική και υδροηλεκτρική υποδομή επιβλήθηκαν στο γεωργικό τοπίο και στους βοσκότοπους, ενώ η ανάγκη για νέες τουριστικές υποδομές επέβαλε την αστική αρχιτεκτονική παράλληλα με την αγροτική. Νέα οράματα και κατά συνέπεια νέες διαμορφώσεις, κατασκευές και κτίρια τροποποίησαν βίαια το τοπίο, αλλάζοντας την εικόνα του αδόμητου και του δομημένου περιβάλλοντος που προϋπήρχε και μεταβάλλοντας επομένως και την ευρύτερη πολιτισμική του «δομή».

Μέχρι τον 19ο αιώνα, πέρα από τα μεμονωμένα απομακρυσμένα καταφύγια δεν υπήρχαν υποδομές για να υποστηρίξουν τον ορεινό τουρισμό της εποχής και το αναδυόμενο άθλημα της ορειβασίας. Έτσι, οι πρώτοι ορειβάτες και τουρίστες χρησιμοποίησαν κτίρια που ήδη υπήρχαν και μετατράπηκαν σε ξενώνες και ξενοδοχεία. Σταδιακά, όμως, οι νέες ανάγκες οδήγησαν στην κατασκευή νέων αποκλειστικών δομών τουριστικής και αθλητικής υποστήριξης.

Η εμφάνιση των πρώτων ξενοδοχείων οδήγησε στη χρήση του βουνού για κατοίκηση από τις αστικές κοινωνίες. Κατοίκηση, στην οποία όλες ή τουλάχιστον πολλές από τις ανέσεις της αστικής ζωής συνδυάζονταν με το καλό κλίμα, τον καθαρό αέρα και το όμορφο τοπίο δικαιολογώντας τον χαρακτηρισμό «santé et loisir» ή «υγεία και αναψυχή». Οι πρώτες επιχειρήσεις για κατασκευή νέων κτιρίων, για υποστήριξη των νέων χρηστών του βουνού, στις περιοχές όπου μέχρι τότε αποτελούσαν διάσημους προορισμούς τουρισμού, ξεκίνησαν στις αρχές του 19ου αιώνα παράλληλα με τη βελτίωση των οδικών υποδομών προς αυτές. Για παράδειγμα, στην κοιλάδα Chamonix της Γαλλίας, το πρώτο πολυτελές ξενοδοχείο *L'Hotel de l'Union* κτίστηκε το 1816, ενώ το 1855 κτίστηκε στην περιοχή Aosta της Ιταλίας ένα μεγάλο ξενοδοχείο δίπλα στα παραδοσιακά κτίσματα της περιοχής.

Το Swiss style, για το οποίο μιλήσαμε, εμφανίζεται σταδιακά με τη μορφή του chalet. Αρχικά ο νέος αρχιτεκτονικός τύπος χρησιμοποιείται ως διακοσμητική προσέγγιση στις χαμηλότερες περιοχές των βουνών, για κατοικίες αριστοκρατικές ή εξοχικές κατοικίες μεσαίων τάξεων. Στα τέλη του 19ου αιώνα υιοθετείται ως εκφραστική αρχιτεκτονική προσέγγιση κατάλληλη για την ορεινή αρχιτεκτονική. Διαδίδεται τότε στις πιο γνωστές και

δημοφιλείς από άποψη επισκεψιμότητας ορεινές περιοχές, εμπλουτισμένο όμως συχνά με άλλα στοιχεία, ρομαντικά ή νεογοθτικά, και στη συνέχεια με στοιχεία της Art Nouveau. Ένα από τα πρώτα παραδείγματα θερινού σπιτιού στις Άλπεις είναι η κατοικία Francesetti του 1830, κτισμένη στο Mezzenile στις κοιλάδες Lanzo (Valli di Lanzo) στην ορεινή περιοχή του Πεδεμόντιου, του ιταλικού Piemonte. Η κατασκευή των αλπικών σιδηροδρόμων προσέφερε προφανώς ωθήσεις που οδήγησαν στην αλματώδη ανάπτυξη του τουρισμού, άρα και σε νέες αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις. Όπως μας αναφέρει ο Antonio De Rossi, τα chalet και οι επαύλεις στο πρότυπο των μεσαιωνικών κάστρων, οι μικροί ελβετικού στιλ σιδηροδρομικοί σταθμοί και τα μεγάλα ξενοδοχεία αλπικού στιλ χαρτογραφούν την πρώτη φάση του τουρισμού στις Άλπεις στο τέλος του 19ου αιώνα. Στα κτίσματα αυτά αποτυπώνεται ο νέος τρόπος ζωής στην ύπαιθρο, «en plein air» με γαλλική διατύπωση και οι υστερο-ρομαντικές διαθέσεις των μέσων στρωμάτων της αστικής κοινωνίας (Rossi, 2006).

Εικόνα 4.6 Chalet του 1880 στο Valdieri.

Σε πλησιέστερες σε εμάς περιόδους, το ξύλο και η πέτρα σταμάτησαν να αποτελούν κύρια δομικά υλικά τόσο για τους γηγενείς όσο και για τους νέους κατοίκους. Το σημαντικό για τα νέα κτίρια ήταν να εκφράζουν τη γραφικότητα της ορεινής κατοίκησης και γενικότερα η εικόνα τους να αποδίδει ότι η αστική πρόσληψη αντιλαμβανόταν ως «αληθινό σπίτι του βουνού», ενσωματώνοντας παράλληλα όλες τις ανέσεις της αστικής μεσαιας τάξης. Αυτό μαρτυρούν οι επιχρισμένες ή επενδυμένες επιφάνειες στις όψεις των επαύλεων, που μιμούνταν την πέτρα ή το ξύλο.

Στον 20ό αιώνα τα βουνά πλέον δέχονται την καταναλωτική κοινωνία με τρόπο μαζικό. Τα πρώτα χειμερινά θέρετρα, τα «θέρετρα πρώτης γενεάς», εξελίσσονται ενταγμένα σε ορεινούς οικισμούς που προϋπήρχαν. Σε αυτή τη φάση, τα σημάδια της αποίκησης των ορεινών περιοχών από τις αστικές κοινωνίες είναι εμφανή, τόσο με τις νέες κτιριακές υποδομές, τα νέα ξενοδοχεία, τις Art Nouveau επαύλεις και τα Swiss Chalets όσο και με τα νέα δίκτυα υποδομών μεταφοράς, τους δρόμους, σιδηρόδρομους, γέφυρες, τούνελ και τελεφερίκ, τα οποία κατασκευάζονται για να υποστηρίξουν τις αυξανόμενες ανάγκες χειμερινού τουρισμού. Όλες οι προηγούμενες παρεμβάσεις αποτελούν την προβολή του αστικού τρόπου ζωής και της αντίληψής του για τα βουνά. Αντίληψη η οποία επιβλήθηκε

σε μεγάλο βαθμό στους παραδοσιακούς οικισμούς, με τρόπο συχνά «προκρούστειο», έχοντας ως αποτέλεσμα τον μετασχηματισμό τους και τη σε μεγάλο βαθμό αλλοίωση της ιδιαίτερης ταυτότητάς τους.

Στη μεταπολεμική περίοδο και ιδιαίτερα στις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, η νεωτερίζουσα παρέμβαση στο αλπικό τοπίο υποστηρίζεται, όπως είδαμε, από την επανεφεύρεση της αλπικής «παράδοσης». Επιχειρείται τότε να διατηρηθεί ταυτόχρονα η ιδέα του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος και της τοπικής ταυτότητας, πλαστογραφημένη εντούτοις, με τη δημιουργία μιας σκηνογραφικής επιτήδευσης η οποία απευθυνόταν στο ορειβατικό και τουριστικό κοινό. Η προώθηση της αισθητικής χρήσης της παράδοσης και των «διεθνών αγροτικών»³⁰ εκφραστικών προτύπων ήταν εντέλει απόλυτα αντίθετη με την παραδοσιακή τοπική λογική και τον τοπικό λαϊκό πολιτισμό και δεν αντικατοπτρίζει βέβαια τους κατασκευαστικούς τύπους που προϋπήρχαν στις περιοχές επιβολής τους. Είναι φανερό πως η προηγούμενη τάση έτεινε να καταργήσει τις διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις διαφορετικές πολιτισμικές παραδόσεις, προβάλλοντας νέα στην ουσία τους πρότυπα και προωθώντας επομένως την πολιτισμική ομογενοποίηση των περιοχών.

Σε κάθε πλαίσιο, η χρήση των βουνών από τις αστικές κοινωνίες και ο νεωτερισμός έχουν επιφέρει ειδικούς μετασχηματισμούς, επιβάλλοντας την παρουσία τους στα τοπία της πολιτισμικής παράδοσης. Για τη διαφύλαξη του πολιτισμικού υποβάθρου και της τοπικής παράδοσης υιοθετήθηκε μία σειρά από κατασκευαστικούς περιορισμούς, χωρίς όμως κάποιο ουσιαστικό αποτέλεσμα (Menini, 2017). Ο επιδερμικός μιμητισμός είναι το κυριότερο πρόβλημα που προέκυψε. Επιπλέον, όμως, η μαζική έξοδος των αστικών κοινωνιών προς τις ορεινές περιοχές επέφερε μεγάλες αλλαγές όχι μόνο στη διαμόρφωση της εικόνας των ορεινών περιοχών, αλλά και στον τρόπο ζωής των γηγενών κατοίκων γενικότερα. Εμφατικό παράδειγμα αποτελεί η συρρίκνωση του παραδοσιακού πρωτογενούς τομέα παραγωγής και η στήριξη των τοπικών οικονομιών πάνω στα μοντέλα ορεινής τουριστικής ανάπτυξης. Η μεταβολή αυτή, μαζί με τη διόγκωση των αναγκών για υποδομές υψηλών προδιαγραφών, είναι προφανές πως απειλούσε με αλλοίωση τον χαρακτήρα και τις ποιότητες του ορεινού χώρου.

Συμπερασματικά, εξετάζοντας το παράδειγμα των Άλπεων ως χαρακτηριστικό της περιηγητικής και τουριστικής ανάπτυξης στις ορεινές περιοχές, μπορούμε να παρατηρήσουμε πως το προϋπάρχον πολιτισμικό υπόβαθρο θεωρήθηκε σημαντικό για τη διαμόρφωση της αντίληψης της αστικής κοινωνίας για την εικόνα του ορεινού τοπίου και την προσέλκυση επισκεπτών. Εντούτοις, αυτή η εικόνα ήταν σε μεγάλο βαθμό πλασματική και προήλθε από λάθος πρότυπα των αστικών κοινωνιών που επέμειναν στην «ταρίχευση» υποθετικά αμετάβλητων χαρακτηριστικών. Τόσο αμετάβλητων και τόσο πλασματικών όσο και η προβληματική αντίληψη του όρου «παράδοση» που επιμένει σε μια αχρονική ταυτότητα.³¹ Τέλος, ο χαρακτήρας της ορεινής περιήγησης και αναψυχής και η αρχιτεκτονική που έρχεται να τις υποστηρίξει έχουν αλληλεπιδράσει άμεσα ή έμμεσα με το

³⁰ Η περιγραφή αντιστοιχεί σε αντίληψη μορφών οι οποίες θα μπορούσαν να είναι εφαρμόσιμες σε πολλές διαφορετικές αγροτικές περιοχές, ερήμην των πολιτισμικών τους κατά περιοχή διαφοροποιήσεων.

³¹ Για την επινόηση του όρου «παράδοση» και το περιεχόμενο του όρου αυτού, με τρόπο που επιχειρεί να καθηλώσει πλασματικά την ιστορική μεταβολή, βλέπε το *Η επινόηση της παράδοσης* (Hobsbawm et al., 2004). Επίσης τον εκτενέστατο σχετικό σχολιασμό που παρουσιάζεται στο 8ο κεφάλαιο του Β' Μέρους.

πολιτιστικό υπόβαθρο αυτών των περιοχών μεταλλάσσοντας το ανάλογα με τις τάσεις της κάθε περιόδου.

Εικόνα 4.7 *Morano-Calabria*, M. C. Escher, ξυλογραφία (1930).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Alison, S. A. (1815). *Essays on the nature and principles of taste*. Edinburgh: G. Ramsay.
- Franco, C. (2017). The construction of a landscape for leisure time. Experiences from the other side of the Alps. Στο Curto D. D., Dini R. & Menini G. (επιμ.), *Architecture in the Alps Heritage and Design*. Milano: Mimesis, σσ. 105-107.
- Gaag, N. (επιμ.) (2002). *High stakes: The future of mountain societies*. London: Panos' Oral Testimony Programme.
- Giberti, B. (1991). The Chalet as Archetype: The Bungalow, The Picturesque Tradition and Vernacular Form. *Traditional Dwellings and Settlements Review*, 3(1), σσ. 54-64.
- Hewison, R. (1976). *John Ruskin: the Argument of the Eye*. Princeton: Princeton University Press.
- Hobsbawm, E. J. et. al. (2004). *Η επινόηση της παράδοσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο.
- Menini, G. (2017). Mountain architecture. Histories, perspectives, controversies. Στο Curto D. D., Dini R. και Menini G. (επιμ.), *Architecture in the Alps Heritage and Design*. Milano: Mimesis, σσ. 19-35.
- Rossi, A. D. (2006). *Modern Alpine Architecture in Piedmont and Valle d' Aosta*. Turin: Umberto Allemandi & C.
- Ruskin, J. (1849). *The Seven Lamps of Architecture*. London: Smith, Elder & Co.
- Ruskin, J. (1856). *Modern Painters*, Volume IV (of V). London: Elder, and Co.
- UNEP, World Conservation Monitoring Centre (2002). *Mountain Watch*.

Προέλευση εικόνων

Εικόνα 4.1: (PD - <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Shepherd-vernet.jpg#/media/File:Shepherd-vernet.jpg> - 16/11/2022).

Εικόνα 4.2: (PD - https://en.wikipedia.org/wiki/Matthias_Pfenninger#/media/File:CH-NB_-_Lauterbrunnen_mit_Staubbachfall_-_Collection_Gugelmann_-_GS-GUGE-ABERLI-C-21.tif - 16/11/2022).

Εικόνα 4.3: (CC0 - https://en.wikipedia.org/wiki/Splendid_Mountain_Watercolours#/media/File:Chalets,_Breithorn,_M%C3%BCrren_MET_50.130.82b_recto.jpg - 16/11/2022) και (CC0 - [https://en.wikipedia.org/wiki/Splendid_Mountain_Watercolours#/media/File:Eiger_from_M%C3%BCrren_\(from_%22Splendid_Mountain_Watercolours%22_Sketchbook\)_MET_APS3319.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Splendid_Mountain_Watercolours#/media/File:Eiger_from_M%C3%BCrren_(from_%22Splendid_Mountain_Watercolours%22_Sketchbook)_MET_APS3319.jpg) - 16/11/2022).

Εικόνα 4.4: (PD - <https://picryl.com/media/grindelwald-general-view-bernese-oberland-switzerland-16/11/2022>).

Εικόνα 4.5: (PD - <https://picryl.com/media/grindelwald-chalet-and-mount-wetterhorn-bernese-oberland-switzerland-16/11/2022>).

Εικόνα 4.6: (CC BY-SA 3.0, Luigi.tuby - https://it.wikipedia.org/wiki/Terme_di_Valdieri#/media/File:Terme_di_valdieri_chalet_bellarosin.jpg - 16/11/2022).

Εικόνα 4.7: (Fair Use - <https://www.wikiart.org/en/m-c-escher/morano-calabria> - 16/11/2022).

Κεφάλαιο 5 – Πεζοπορία, ορειβασία και επιπλέον σύγχρονες ορεινές δραστηριότητες

Σύνοψη 5ου Κεφαλαίου: Περιγραφή των πιθανών ορεινών δραστηριοτήτων αναψυχής και αθλητισμού και σταδιακές επιτυχίες της κατάκτησης των υψηλών κορυφών

Αξίζει να ξεκινήσουμε από την παρατήρηση πως οι ορεινές δραστηριότητες ελκύουν το ενδιαφέρον, καθώς αναφέρονται σε πολλά από τα σημαντικά χαρακτηριστικά της τοπογραφίας και της φυσικής ποιότητας των ορεινών περιοχών –στις απότομες πλαγιές, τους γκρεμούς, τους ποταμούς, στα δάση και τους καταρράκτες–, εξάπτοντας την επιθυμία για περιπέτεια.

Όπως ήδη έχουμε σχολιάσει, η ιδέα της περιήγησης στη φύση για ευχαρίστηση και άλλους λόγους πνευματικής ενατένισης αναδύεται κατά τον 18ο αιώνα, δημιουργώντας τις συνθήκες για τη σταδιακή ανάπτυξη μιας σειράς από ορεινές δραστηριότητες. Επικρατέστερη ανάμεσά τους, ως άθλημα και τρόπος αναψυχής, είναι βέβαια η πεζοπορία, στα αγγλικά «hiking», που επεκτείνει το κοινό της έως και σήμερα, καθώς προσφέρεται για ανθρώπους κάθε ηλικίας και κοινωνικού ή πολιτισμικού υποβάθρου και διακρίνεται σε απλή, σε ορεινή πεζοπορία και σε ορειβασία, ανάλογα με την τεχνική δυσκολία και την απαιτούμενη φυσική κατάσταση. Παρά τις τεχνολογικές εξελίξεις, όμως, και την αναβάθμιση του εξοπλισμού, η ορειβασία, ιδίως στα μεγαλύτερα υψόμετρα, δεν παύει να εγκυμονεί κινδύνους εξαιτίας των φυσικών απρόβλεπτων καταστροφών ή της μη ανταπόκρισης του ανθρώπινου παράγοντα, της ανεπαρκούς τεχνικής κατάρτισης ή της εξάντλησης και της εξασθένησης του οργανισμού, με άμεσες επιπτώσεις για την υγεία και τη ζωή των ορειβατών. Ξεπερνώντας, εντούτοις, την πιθανή αυτή επικινδυνότητα, η ψυχική και σωματική αμεσότητα της πεζοπορίας και της ορειβασίας εξακολουθούν να συντηρούν την υψηλή δημοτικότητά τους στους πολλούς ανά τον κόσμο προσφιλείς προορισμούς. Προορισμούς που προσελκύουν τόσο τον εγχώριο, για κάθε χώρα, όσο και τον διεθνή ορεινό τουρισμό.

Ιδιαίτερα σημαντική πρέπει να θεωρηθεί βέβαια, από την πολιτισμική άποψη της φυσιολατρικής παιδείας και περιήγησης όσο και από την άποψη της τουριστικής μεγέθυνσης, η εκτενέστερη εξυπηρέτηση επισκεπτών οι οποίοι δεν έχουν αναγκαστικά ορειβατική εμπειρία, αλλά θέλουν να περιηγηθούν στη φύση. Για τέτοιου είδους περπάτημα-πεζοπορία, συνήθως προσφέρονται μονοπάτια σε χαμηλότερα υψόμετρα με πλούσια φυσική και πολιτισμική ποιότητα, όπως τα εθνικά μονοπάτια αλλά και τα μεγάλα διακρατικά μονοπάτια που επιχειρούν να αναδείξουν τις αξίες των ορεινών περιοχών και είναι βατά για ευρύ κοινό, ενώ για τις μεγάλες αποστάσεις υπάρχουν τα «long distance trails». Ας επιμείνουμε ήδη στο ελληνικό, σημαντικό μονοπάτι μεγάλης απόστασης, το Menalon Trail, που αποτελεί το πρώτο πιστοποιημένο μονοπάτι στην Ελλάδα από την ERA, τον ευρωπαϊκό οργανισμό που δραστηριοποιείται στην προώθηση πεζοπορικών μονοπατιών. Το μονοπάτι αυτό διασχίζει την ορεινή Αρκαδία με κατεύθυνση από βορρά προς νότο και διαθέτει το ισχυρότατο προσόν της διέλευσής του από μεγάλη ποικιλία διαφορετικών στην ταυτότητά τους τοπίων.³² Σε διακρατικό επίπεδο, από τα πιο γνωστά μονοπάτια τέτοιου είδους είναι το δίκτυο πέντε μονοπατιών

³² Θα αναφερθούμε στο σημαντικό αυτό ελληνικό μονοπάτι και στο 9ο Κεφάλαιο του Β' Μέρους, εξετάζοντας την Αρκαδία.

μεγάλων αποστάσεων στις Άλπεις που συγκροτούν τη *Via Alpina*,³³ ενώνοντας περιοχές οκτώ διαφορετικών κρατών. Ένα άλλο ανάλογο παράδειγμα μεγάλης απόστασης είναι το ευρωπαϊκό μονοπάτι E4 το οποίο ενώνει τις ακραίες περιοχές της Πορτογαλίας με την Ελλάδα, διασχίζοντας όλη την κεντρική Ευρώπη και διαθέτοντας ανάπτυγμα μεγαλύτερο από τις δέκα χιλιάδες χιλιόμετρα.

Πέρα, όμως, από τις δημοτικότερες ως προς το κοινό τους πεζοπορία και ορειβασία, μια άλλη σημαντική δραστηριότητα, ένα άθλημα το οποίο απαιτεί αρχιτεκτονική υποστήριξη, είναι η χιονοδρομία, το σκι. Τα χιονοδρομικά κέντρα και οι εγκαταστάσεις μεγαλύτερων θερέτρων αποτελούν αντικείμενο σημαντικού ενδιαφέροντος για τους αρχιτέκτονες, καθώς τους φέρνουν σε επαφή με ερευνητικές παραμέτρους σχεδιασμού, ριζικά διαφορετικές στην πλειονότητά τους από αυτές τις οποίες συναντούν στο αστικό περιβάλλον. Έτσι, αν η απλή πεζοπορία, η ορεινή πεζοπορία και η ορειβασία αναφέρονται με έμφαση στη φυσική ποιότητα του τοπίου, η χιονοδρομική δραστηριότητα συνδέεται έντονα με την αρχιτεκτονική υποστήριξη της από συγκροτημένα χιονοδρομικά κέντρα.

Οδηγός Περαιτέρω Μελέτης

Η βιβλιογραφική υποστήριξη αυτού του κεφαλαίου παραπέμπει σε αυτήν του προηγούμενου και κυρίως του επόμενου κεφαλαίου.

5.0 Πεζοπορία, ορειβασία και επιπλέον σύγχρονες ορεινές δραστηριότητες

Η ιδέα της περιήγησης στη φύση για ευχαρίστηση και άλλους λόγους πνευματικής, ενατένισης αναδύθηκε, όπως έχουμε αναφέρει, μέσα από την εν πολλοίς συνειδητή μεταβολή της στάσης των αστικών πληθυσμών κατά τον 18ο αιώνα, στάση μεταστροφής προς τη θετική αξιολόγηση της φύσης και του τοπίου. Η μεταστροφή αυτή δημιούργησε τις συνθήκες για τη σταδιακή ανάπτυξη μιας σειράς από ορεινές δραστηριότητες. Η εξέλιξη των δραστηριοτήτων αυτών και η αλλαγή σε μεγάλο βαθμό του χαρακτήρα της ορεινής περιήγησης είχαν άμεση επιρροή στις αρχιτεκτονικές κατασκευές και υποδομές που ήρθαν να υποστηρίξουν τις νεότερες και τις σύγχρονες ορεινές δραστηριότητες. Είναι για τον λόγο αυτό σημαντικό να αναφερθούμε, στη συνέχεια, στα βασικά χαρακτηριστικά και στην πορεία εξέλιξης της ορεινής περιήγησης και των σημαντικότερων ορεινών δραστηριοτήτων, αναφορά που παρουσιάζεται στο κεφάλαιο αυτό συνοπτικά, για να αναπτυχθεί περισσότερο στο επόμενο κεφάλαιο, συσχετισμένη με τις απλούστερες δομικές και τις περιπλοκότερες αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις.

5.1 Ορειβασία – πεζοπορία και νέες ορεινές δραστηριότητες

Ας αναφερθούμε, αρχικά, στους σημαντικότερους όρους³⁴ οι οποίοι συνδέονται με την περιήγηση στη φύση. Ο επικρατέστερος ανάμεσα σε αυτούς είναι ο όρος «πεζοπορία», στα αγγλικά «hiking». Ειδικότερα, σύμφωνα με την ενδεδειγμένη αθλητικά χρήση του, ο όρος «hiking» περιγράφει μία μακράς διάρκειας πορεία (>5 χλμ.) σε μονοπάτια της φύσης. Στην ελληνική ορολογία, όπως αντίστοιχα και στην αγγλική, η περιήγηση στη φύση και στο ορεινό τοπίο, ανάλογα με την τεχνική δυσκολία και την απαιτούμενη φυσική κατάσταση, χωρίζεται σε απλή πεζοπορία, ορεινή πεζοπορία και ορειβασία. Οι διαχωρισμοί γίνονται καθώς κάθε κατηγορία έχει σχέση με την υψομετρική διαφορά σε συνάρτηση με την

³³ Περνά από οκτώ αλπικές χώρες: Σλοβενία, Αυστρία, Γερμανία, Λιχτενστάιν, Ελβετία, Ιταλία, Γαλλία, Μονακό. Δημιουργήθηκε το 2000.

³⁴ Επεξήγηση των όρων γίνεται στην ιστοσελίδα *Το βιβλίο της Πεζοπορίας*.

καλυπτόμενη απόσταση, τον χρόνο πορείας και την τεχνική δυσκολία της διαδρομής. Ακόμη ειδικότερα επιλέγουμε τον όρο «αλπινισμός» για να περιγράψουμε την ορειβασία σε μεγάλα υψόμετρα πάνω από τρεις χιλιάδες μέτρα, η οποία παρουσιάζει αυξημένη δυσκολία και απαιτεί γνώσεις και χρήση ειδικού εξοπλισμού.

Όσον αφορά τον τρόπο προσέγγισης των ορεινών περιοχών, αξίζει να αναφερθεί ότι σημαντικό ποσοστό των πεζοπόρων και των ορειβατών παρουσιάζονται αρκετά ευαισθητοποιημένοι σε θέματα περιβαλλοντικά. Σε αρκετές περιπτώσεις είναι οι ίδιοι που αναλαμβάνουν πρωτοβουλία για την προστασία των βουνών, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη δράση των ορειβατικών συλλόγων· ως συμπεριλάβουμε και αυτούς της Ελλάδας οι οποίοι οργανώνουν εξορμήσεις για καθαρισμό ορεινών μονοπατιών στην περιοχή ευθύνης τους. Μία μη κερδοσκοπική οργάνωση που δραστηριοποιείται στον τομέα αυτό είναι η *Leave No Trace Center For Outdoor Ethics*.³⁵ Πρόκειται για οργάνωση η οποία προωθεί, μέσω κατευθυντήριων γραμμών και μέσω εκπαιδευτικών προγραμμάτων, την ελαχιστοποίηση του αποτυπώματος που αφήνουν όσοι έρχονται σε επαφή με τη φύση. Το κίνημα αυτό προτείνει τρόπους οργάνωσης των εξορμήσεων με τους οποίους επιτυγχάνεται η βέλτιστη προστασία ευάλωτων οικοσυστημάτων, όπως αυτά των ορεινών περιοχών. Είναι ευρύτερα γνωστή μια από τις χαρακτηριστικές προτάσεις της οργάνωσης, πρόταση που συνθηματικά προτρέπει τους φυσιολάτρες να «μην αφήνουν κανένα αποτύπωμα παρά μόνο το πάτημά τους. Να μην παίρνουν τίποτα [από τη φύση] εκτός από φωτογραφίες. Να μην σκοτώνουν τίποτα παρά μόνο τον χρόνο τους. Να μην κρατάνε τίποτα παρά μόνο αναμνήσεις».

Όπως έχουμε ήδη σχολιάσει, πολλές από τις πρώτες αναβάσεις κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα έγιναν για σκοπό επιστημονικό. Η επίσημη αρχή της ορειβασίας, το σημειώσαμε ήδη, είναι συνδεδεμένη με την κατάκτηση της κορυφής του Mont Blanc, της ψηλότερης κορυφής των Άλπεων, το 1786. Μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα, οι ορειβάτες είχαν κατακτήσει όλες τις κορυφές των Άλπεων και έτσι η ορειβασία άρχισε να αποκτά, όπως θα δούμε στη συνέχεια, χαρακτήρα περισσότερο ανταγωνιστικό. Παράλληλα, η ελίτ των ορειβατών στράφηκε στην κατάκτηση κορυφών πέραν των ευρωπαϊκών συνόρων. Παραθέτουμε κάποιους από τους σημαντικότερους σταθμούς στην ιστορία της ορειβασίας, χρονολογίες και επιτεύγματα που συνιστούν ορόσημα για την αθλητική, φυσιολογική και ταυτόχρονα φυσιολατρική αυτή πρακτική:³⁶

- 1786 – Η πρώτη καταγεγραμμένη ανάβαση στο Mont Blanc, το υψηλότερο βουνό των Άλπεων.
- 1854-1865 – «Χρυσή» εποχή του αλπινισμού (Golden Age of Alpinism).
- 1865 – Κατάκτηση της κορυφής του Matterhorn (πιο δυσπρόσιτη κορυφή των Άλπεων).
- 1874 – Κατάκτηση της κορυφής του Elbrus (Ρωσία), του υψηλότερου βουνού της Ευρώπης.
- 1882 – Ο W.S. Green ανέβηκε στις νότιες Άλπεις της Νέας Ζηλανδίας.
- 1897 – Κατάκτηση της ψηλότερης κορυφής των Άνδεων.
- 1898 – Ανάβαση στο Grand Teton των Rocky Mountains της Βόρειας Αμερικής.
- 1913 – Κατάκτηση της κορυφής του Mount McKinley (υψηλότερο βουνό της Β. Αμερικής).

³⁵ Φυσιολατρικός οργανισμός στις ΗΠΑ ο οποίος είχε στόχο του την υπόδειξη των τρόπων συμπεριφοράς που αρμόζουν στη ζωή «έξω στη φύση».

³⁶ Οι πληροφορίες αντλήθηκαν από σειρά διαφορετικών πηγών.

- 1953 – Κατάκτηση της κορυφής του Mount Everest (υψηλότερο βουνό στον κόσμο – υψόμετρο 8.484 μ.) από τους Sir Edmund Hillary and Tenzing Norgay.
- 1985 – Ο Dick Bass φτάνει στην κορυφή του Mount Everest και γίνεται ο πρώτος άνθρωπος που κατακτά την ψηλότερη κορυφή κάθε ηπείρου (Seven Summits).
- 1992 – Η Junko Tabei γίνεται η πρώτη γυναίκα που κατακτά και τις επτά κορυφές (Seven Summits).
- 2013 – Ο Christian Stangl γίνεται ο πρώτος ορειβάτης που κατακτά το Seven Second Summits (δεύτερες υψηλότερες κορυφές κάθε ηπείρου, που για πολλούς θεωρείται δυσκολότερο επίτευγμα όσον αφορά τις τεχνικές δυσκολίες από το κλασικό Seven Summits).
- 2021 – Πρώτη επιτυχημένη χειμερινή ανάβαση στο K2, τη δεύτερη υψηλότερη κορυφή στο Karakorum, από μία ομάδα 10 ορεισίβιων οδηγών βουνού του Νεπάλ (Sherpas).

Από την παραπάνω χρονολογική σειρά βλέπουμε πως μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα είχαν ήδη πραγματοποιηθεί οι σπουδαιότερες αναβάσεις στον κόσμο. Από τη δεκαετία του 1960, με δεδομένη την κατάκτηση των σημαντικότερων κορυφών, η ορειβασία, όπως αναφέρθηκε άρχισε να αποκτά χροιά ανταγωνιστική, τουλάχιστον για την ορειβατική ελίτ. Η ορειβασία όμως ευρύτερα, ως άθλημα και τρόπος αναψυχής, διατηρεί το κοινό της μέχρι και σήμερα, προσελκύνοντας ανθρώπους κάθε ηλικίας και κάθε κοινωνικού και πολιτισμικού υποβάθρου. Οι κορυφαίοι ορειβάτες, βέβαια, στρέφονται προς την αναζήτηση νέων στόχων. Ανάμεσα στους στόχους αυτούς είναι η κατάκτηση των υψηλότερων κορυφών από τις περισσότερες απρόσιτες πλευρές τους, όπως και η ανάβαση με τη μεγαλύτερη δυνατή αυτονομία. Η ανάβαση δηλαδή με μειωμένο πρόσθετο βοηθητικό εξοπλισμό, με λιγότερες προμήθειες, χωρίς τεχνική υποστήριξη, η «κατά μόνας» ανάβαση, η ανάβαση στις δυσκολότερες εποχές του έτους. Τέλος, προστίθεται ως μέτρο σύγκρισης ο χρόνος ανάβασης αλλά και κατάβασης των ψηλότερων κορυφών σε συνδυασμό με όλα τα προηγούμενα. Στην περιοχή των Ιμαλαΐων κυρίως, όπου συναντώνται βουνά με υψόμετρο πέραν της «ζώνης θανάτου / death zone»³⁷ των 8.000 μ., εμφανίζεται εκτός των άλλων και η τάση ανάβασης στις κορυφές χωρίς συμπληρωματικό οξυγόνο.

Παρά τις τεχνολογικές εξελίξεις, όμως, και την αναβάθμιση του εξοπλισμού, η ορειβασία, ιδίως στα μεγαλύτερα υψόμετρα, δεν παύει να εγκυμονεί κινδύνους φυσικούς αλλά και κινδύνους που προέρχονται από τον ανθρώπινο παράγοντα με άμεσες επιπτώσεις για την υγεία και τη ζωή των ορειβατών. Οι φυσικές απρόβλεπτες καταστροφές, όπως οι χιονοστιβάδες και η απότομη μεταβολή των κλιματολογικών συνθηκών, συνήθη φαινόμενα σε μεγάλα υψόμετρα, και οι ανθρώπινες αστοχίες κατά τη διάρκεια της πορείας λόγω ανεπαρκούς τεχνικής κατάρτισης ή εξάντλησης και εξασθένησης του οργανισμού καθιστούν επικίνδυνο το ορεινό τοπίο και τις δραστηριότητες που είναι συνυφασμένες με αυτό.

Παρά την επικινδυνότητα, όμως, το ορειβατικό κοινό εξακολουθεί να συρρέει στους πολλούς ανά τον κόσμο προσφιλείς προορισμούς πεζοπορίας και ορειβασίας, οι οποίοι προσελκύουν τόσο τον εγχώριο, για κάθε χώρα, όσο και τον διεθνή ορεινό τουρισμό. Στις ΗΠΑ, για παράδειγμα, είναι γνωστό το σύστημα των Εθνικών Πάρκων, στα οποία συγκαταλέγονται οι σημαντικοί ορεινοί όγκοι των National Parks. Στην Ασία περισσότερο

³⁷ Ζώνη θανάτου είναι η περιοχή με υψόμετρο >8.000 μ. Ονομάζεται έτσι διότι το οξυγόνο εκεί δεν αρκεί για την αναπνευστική λειτουργία του ανθρώπινου οργανισμού. Οι ορειβάτες κάνουν χρήση συμπληρωματικού οξυγόνου μέσω φιαλών.

διαδεδομένους προορισμούς αποτελούν τα Ιμαλία και το Νεπάλ, ενώ στην Ευρώπη, σταθερά εδώ και δύο αιώνες, οι Άλπεις. Η δημιουργία των εθνικών μονοπατιών σε κάθε χώρα χωριστά αλλά και μονοπατιών τα οποία συνδέουν περιοχές ορεινών όγκων που μοιράζονται σε δύο ή περισσότερες χώρες διευκολύνει την περιήγηση σε αυτές τις περιοχές αλλά και την επαφή με παρθένα τοπία. Αποτέλεσμα; Η εκτενέστερη εξυπηρέτηση επισκεπτών οι οποίοι δεν έχουν αναγκαστικά ορειβατική εμπειρία αλλά θέλουν να περιηγηθούν στη φύση. Για τέτοιου είδους περπάτημα-πεζοπορία συνήθως προσφέρονται μονοπάτια σε χαμηλότερα υψόμετρα, τα οποία όμως έχουν να επιδείξουν πλούσια φυσική και πολιτισμική ποιότητα. Συνήθως τα εθνικά μονοπάτια αλλά και τα μεγάλα διακρατικά μονοπάτια, έχοντας ως βάση την ανάδειξη των αξιών των ορεινών περιοχών, προσφέρονται και είναι βατά για όλους, ενώ για τις μεγάλες αποστάσεις υπάρχουν τα «long distance trails». Ανάμεσα στα γνωστότερα μεγάλης απόστασης μονοπάτια περιλαμβάνονται το Appalachian Trail³⁸ στις ΗΠΑ και το Pennine Way³⁹ στην Αγγλία. Αντίστοιχα, σημαντικό μονοπάτι μεγάλης απόστασης στην Ελλάδα είναι το Menalon Trail,⁴⁰ μονοπάτι με ευρωπαϊκή πιστοποίηση που διασχίζει την ορεινή Αρκαδία με κατεύθυνση από βορρά προς νότο, διαθέτοντας το ισχυρότατο προσόν της διέλευσής του από μεγάλη ποικιλία διαφορετικών τοπίων.⁴¹ Σε διακρατικό επίπεδο, από τα πιο γνωστά μονοπάτια τέτοιου είδους είναι το Via Alpina.⁴² Πρόκειται για δίκτυο πέντε μονοπατιών μεγάλων αποστάσεων στις Άλπεις και ενώνει περιοχές οκτώ διαφορετικών κρατών. Δεύτερο παράδειγμα είναι το ευρωπαϊκό μονοπάτι E4 το οποίο ενώνει τις ακραίες περιοχές της Πορτογαλίας με την Ελλάδα, διασχίζοντας όλη την κεντρική Ευρώπη και διαθέτοντας ανάπτυγμα μεγαλύτερο από τις δέκα χιλιάδες χιλιόμετρα. Είναι πάνω σε ανάλογα μονοπάτια μεγάλης απόστασης ή σε δίκτυα μονοπατιών που συνήθως αναπτύσσονται αντίστοιχα δίκτυα υποστηρικτικών δομών για την εξυπηρέτηση του ορειβατικού και του περιπατητικού κοινού.

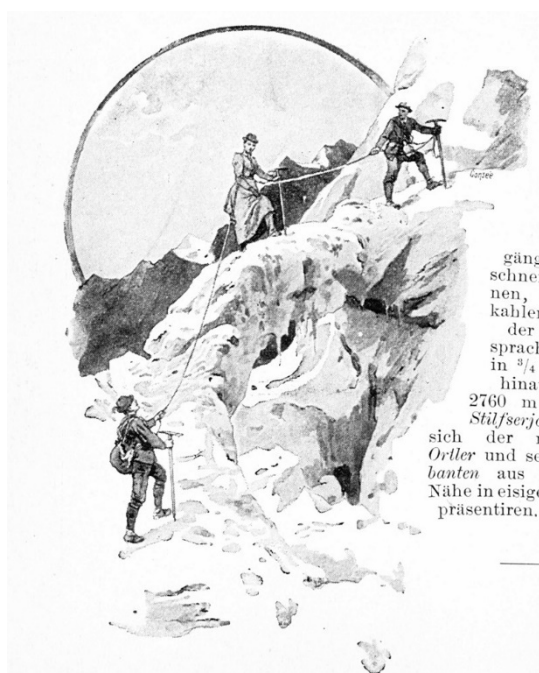
³⁸ Εκτείνεται μεταξύ του όρους Springer στην Πολιτεία της Georgia και του όρους Katahdin στο Maine. Έχει μήκος περίπου 3.500 χλμ.

³⁹ Εθνικό μονοπάτι της Αγγλίας κατά μήκος οροσειράς Pennine. Έχει μήκος 429 χλμ.

⁴⁰ Έχει μήκος 75 χλμ. και αποτελεί το πρώτο πιστοποιημένο μονοπάτι στην Ελλάδα από την ERA, τον ευρωπαϊκό οργανισμό που δραστηριοποιείται στην προώθηση πεζοπορικών μονοπατιών.

⁴¹ Θα αναφερθούμε στο σημαντικό αυτό ελληνικό μονοπάτι και σε επόμενο κεφάλαιο, εξετάζοντας την Αρκαδία.

⁴² Περνά από 8 αλπικές χώρες: Σλοβενία, Αυστρία, Γερμανία, Λιχτενστάιν, Ελβετία, Ιταλία, Γαλλία, Μονακό. Δημιουργήθηκε το 2000.

Εικόνα 5.1 Ομάδα ορειβασίας, του Tony Grubhofer (1899).

Στη συνέχεια, είναι σκόπιμο να εστιάσουμε ξανά το ενδιαφέρον στο ορεινό σύμπλεγμα των Άλπεων, καθώς αυτό διαθέτει διακρατικό εύρος που εκτείνεται σε Αυστρία, Σλοβενία, Ελβετία, Γερμανία, Γαλλία, Λιχτενστάιν, Μονακό και Ιταλία, προσφέροντας τη δυνατότητα διάσχισης των ορεινών όγκων και την υποστήριξη ενός εκτεταμένου δικτύου ορεινών καταφυγίων. Η ενίσχυση της ορειβασίας αλλά και των υπόλοιπων ορεινών δραστηριοτήτων που αναπτύχθηκαν με το πέρασμα του χρόνου στις αλπικές περιοχές επιτυγχάνεται μέσα από τα καταφύγια αυτά και μέσα από άλλες δομές, για παράδειγμα αυτές των χιονοδρομικών κέντρων. Για τις δομές αυτές, από την εμφάνισή τους μέχρι σήμερα, αφιερώνουμε στην έρευνά μας το 6ο Κεφάλαιο, με σκοπό τη διεξοδικότερη ανάλυσή τους. Ας σημειώσουμε επιπλέον πως ο συγκεκριμένος τρόπος διάσχισης των Άλπεων είναι ευρύτερα γνωστός ως Hutto Hut Hiking και περιλαμβάνει ένα από τα δημοφιλέστερα μονοπάτια τέτοιου είδους, το Haute Route.⁴³ Επιπλέον, όμως, η πληθώρα από καταφύγια και οι άριστα χαρτογραφημένες αλπικές ορεινές περιοχές προσφέρουν τη δυνατότητα αυτοσχέδιων διασχίσεων, τα γνωστά Alpine Hikes, με διάρκεια που κυμαίνεται συνήθως ανάμεσα στη μία εβδομάδα και τις δεκαπέντε ημέρες.

Πέρα, όμως, από την ορειβασία, το κύριο άθλημα το οποίο απαιτεί αρχιτεκτονική υποστήριξη είναι η χιονοδρομία, το σκι. Αισθανόμαστε υποχρεωμένοι, για τον λόγο αυτό, να αναφερθούμε στη χιονοδρομία, προσφέροντας βασικές πληροφορίες σχετικά με την εξέλιξή της και τη σχέση της με την ορεινή αναψυχή. Το σκι χρονολογείται από την προϊστορική εποχή, όταν οι κάτοικοι σε ορεινές περιοχές με παρατεταμένη χρονική διάρκεια χιονοκάλυψης χρησιμοποιούσαν πρωτόγονα πέδιλα του σκι για να ταξιδέψουν και να διανύσουν ταχύτερα μεγάλες αποστάσεις. Βέβαια η μορφή των πέδινων, τα τεχνικά χαρακτηριστικά και τα υλικά κατασκευής παρουσιάζουν μεγάλες διαφορές σε σχέση με τα

⁴³ Πρόκειται για μία διαδρομή η οποία μπορεί να διανυθεί πεζοπορικά ή χιονοδρομικά και ενώνει το Chamonix της Γαλλίας με το Zermatt της Ελβετίας.

σημερινά. Ευρεία χρήση ανάλογων πέδινων, ανά τους αιώνες, έκαναν οι κυνηγοί και οι πολεμιστές που ήταν υποχρεωμένοι να κινηθούν με ευκολία και ταχύτητα στο χιόνι. Δεν έχει σημασία να αναλυθεί περισσότερο η ιστορία του σκι πριν από τη νεωτερική περίοδο αλλαγής των δεδομένων, καθώς η κίνηση με σκι στα χιονισμένα βουνά αντικαθίσταται με τη χρήση άλλων μέσων και το σκι περιορίζεται στην αθλητική δραστηριότητα, τουλάχιστον στο ορεινό σύμπλεγμα των Άλπεων ή σε ανάλογες περιοχές στις οποίες κύρια αναφερόμαστε.

Εικόνα 5.2 Πρωτόγονοι χιονοδρόμοι από πετρόγλυφο στην περιοχή του ρωσικού Belomorsk (αριστερά) και Σκανδιναβοί χιονοδρόμοι πολεμιστές (δεξιά). Το σημερινό δημοφιλές άθλημα διαθέτει παλαιότητα πολιτισμική καταγωγή.

Αν και υπάρχουν αναφορές για τον πρώτο αθλητή ή τον πρώτο διαγωνισμό σκι ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα, στα τέλη του 19ου και στις αρχές 20ού αιώνα εμφανίστηκε το σκι ως άθλημα το οποίο άρχισε να απασχολεί τη διεθνή σκηνή, αναγκάζοντας όσους ασχολούνται με τα βουνά να το αντιμετωπίσουν ως σοβαρή ορεινή δραστηριότητα. Οι πρώτες λέσχες σκι ή αλλιώς ski clubs ιδρύονται το 1861, σε δύο περιοχές πολύ διαφορετικές μεταξύ τους: δύο στη Νορβηγία και μία στη μακρινή Αυστραλία. Παρακολουθώντας την ιστορική εξέλιξη του αθλήματος και τη διάδοσή του, παρατηρούμε πως οι Νορβηγοί ήταν πρωτοπόροι σε αυτό και συνέβαλαν ευρύτατα είτε σε θέματα εξοπλισμού είτε σε θέματα εκπαίδευσης. Τα επόμενα χρόνια αυξήθηκαν όσοι ασχολούνταν με το σκι, ενώ πολλαπλασιάστηκαν και οι διαφορετικές μορφές της χιονοδρομικής δραστηριότητας. Το 1909 διοργανώθηκαν οι πρώτοι ιταλικοί αγώνες στην Bardonecchia, περιοχή των βορειοδυτικών ιταλικών Άλπεων. Η Διεθνής Ομοσπονδία Σκι ιδρύθηκε το 1924, ενώ την ίδια χρονιά διοργανώθηκαν οι πρώτοι Χειμερινοί Ολυμπιακοί Αγώνες στο Chamonix της Γαλλίας, στους πρόποδες του Mont Blanc. Στις μέρες μας πλέον, το σκι ως χειμερινό άθλημα διαθέτει σημαντική απήχηση σε μεγάλη μερίδα των αστικών πληθυσμών. Χιλιάδες είναι αυτοί που συρρέουν στα χειμερινά θέρετρα των Άλπεων αλλά και στις χιονοδρομικές εγκαταστάσεις σε πολλές χώρες του κόσμου, προκειμένου να δοκιμάσουν αυτό το συνεχώς δημοφιλέστερο άθλημα. Παράλληλα, δεν είναι μόνο η ίδια η αθλητική δραστηριότητα καθαυτή που παρουσιάζει αυξημένο ενδιαφέρον. Τα χιονοδρομικά κέντρα και οι εγκαταστάσεις μεγαλύτερων θερέτρων αποτελούν αντικείμενο σημαντικού ενδιαφέροντος για τους αρχιτέκτονες, καθώς έρχονται αντιμέτωποι με ερεθιστικές παραμέτρους σχεδιασμού, παραμέτρους που δεν τις συναντούν στο αστικό περιβάλλον σχεδιασμού.

Αξίζει να επιμείνουμε στην παρατήρηση ότι οι ορεινές δραστηριότητες προσελκύουν το ενδιαφέρον του πληθυσμού καθώς εκμεταλλεύονται κάθε πτυχή της τοπογραφίας και των φυσικών χαρακτηριστικών των ορεινών περιοχών –απότομες πλαγιές, γκρεμούς, ποταμούς, καταρράκτες– προκειμένου να ικανοποιήσουν την επιθυμία του ανθρώπου για περιπέτεια. Επίσης ο καθαρός αέρας και η συμβολή στην ψυχοσωματική υγεία του επισκέπτη αυτών των περιοχών είναι ακόμη ένα πλεονέκτημα που συμβάλλει στην προώθηση της ορεινής αναψυχής. Όλοι αυτοί οι συσχετισμοί της αλληλεπίδρασης ανθρώπου-φύσης βασίζονται στα όσα είχαν αναφέρει οι πρωτοπόροι στον τομέα αυτόν, στους οποίους έγινε μνεία σε προηγούμενο κεφάλαιο. Σε αυτό το πλαίσιο βλέπουμε μέχρι σήμερα να εμφανίζονται νέα ορεινά αθλήματα, mountain sports ή alpine sports, τα οποία εκμεταλλεύονται με τρόπους διαφορετικούς τα ιδιαίτερα φυσικά χαρακτηριστικά του ορεινού τοπίου. Σε μεγάλο βαθμό, όμως, τα αθλήματα αυτά έχουν ως κοινά χαρακτηριστικά τους την τεχνική δυσκολία και τον μεγάλο βαθμό διακινδύνευσης, στοιχεία που εξάπτουν τα αισθήματα της πρόκλησης και της περιπέτειας. Όπως είναι κατανοητό, ενδείκνυται η χρήση ειδικού εξοπλισμού για τη συμμετοχή σε πολλά από αυτά.

Η διεξοδικότερη ανάλυση των ορεινών δραστηριοτήτων ξεφεύγει από τα πλαίσια αυτής της διερεύνησης. Όμως ήταν σημαντικό να γίνει η προηγούμενη συνοπτική αναφορά στις δύο κυριότερες, για να συγκροτηθεί η γενικότερη εικόνα και τα δεδομένα τα οποία παρουσιάζει το ορεινό τοπίο στον χώρο της περιήγησης και της αναψυχής. Εννοούμε βέβαια την ορειβασία και χιονοδρομία. Η υποστήριξή τους φαίνεται να κυριαρχεί ανάμεσα στους τρόπους εκμετάλλευσης των ορεινών περιοχών, με άμεσο αντίκτυπο στη διαμόρφωση του ορεινού χώρου και στις πρακτικές διαχείρισής του. Με την εμφάνιση των υποστηρικτικών δομών των ορεινών δραστηριοτήτων και ιδιαίτερα της ορειβασίας και της χιονοδρομίας που παρουσιάστηκαν παραπάνω, μπορούμε να εισαγάγουμε μία νέα παράμετρο στη σχέση με το ορεινό τοπίο. Αναφερόμαστε βέβαια στην ανάδειξη των ορεινών αθλημάτων και στη μαζική συμμετοχή των αστικών κοινωνιών σε αυτά.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Η βιβλιογραφική υποστήριξη αυτού του κεφαλαίου παραπέμπει σε αυτήν του προηγούμενου κεφαλαίου.

Προέλευση εικόνων

Εικόνα 5.1: (PD - https://de.wikipedia.org/wiki/Bergsteigen#/media/Datei:Tony_Grubhofer_Seilschaft_1899.jpg – 28/11/2022).

Εικόνα 5.2: (CC BY-SA 4.0, Semenov.m7 - https://de.wikipedia.org/wiki/Ski#/media/Datei:Belomorsk_petroglyphs00.jpg – 28/11/2022) και (PD - https://de.wikipedia.org/wiki/Ski#/media/Datei:Birkebeinerne_ski01.jpg – 28/11/2022).

Κεφάλαιο 6 – Η αρχιτεκτονική υποστήριξη ως μέσο ερμηνείας του ορεινού τοπίου και του χαρακτήρα της ορεινής περιήγησης και αναψυχής

Σύνοψη 6ου Κεφαλαίου: Η εκτενέστατη περιγραφή της σταδιακής αρχιτεκτονικής παρέμβασης, στις ορεινές περιοχές

Η σταδιακή προσέγγιση του ορεινού πεδίου από τον δυτικό πολιτισμό, όπως ήδη παρουσιάστηκε προηγουμένως, αντιστοιχεί σε μια μεταβολή δεδομένων αντίληψης, γνώσης και κοινωνικού ήθους η οποία οδήγησε σταδιακά σε όρους περιοδικής ή εκτεταμένης χρονικά εγκατάστασης, ως τολμήσουμε τον όρο «κατοίκησης», των παλαιότερα απομονωμένων ορεινών περιοχών.

Αλλά αυτή η πορεία εγκατάστασης που εκκινεί από τη συγκρότηση καταφυγίων, στοιχειωδών κελύφων όπου οι ορεινοί περιηγητές καταφεύγουν για να προφυλαχθούν, σταδιακά θα διογκωθεί. Θα οδηγήσει σε εκτενέστερες κατασκευές, σε εκτενέστερες υποστηρικτικές δομές της ορεινής αναψυχής, όπως τα γνωστά μας πλέον χιονοδρομικά και τουριστικά κέντρα. Αν αυτή η μακρά διαδικασία αναφέρεται ειδικότερα σε πολλαπλούς συσχετισμούς τοπιακών παρεμβάσεων και κατασκευαστικών-τεχνολογικών προτάσεων, ευφύστερων ή συμβατικότερων, συνδέεται επίσης γενικότερα με τους όρους ιστορικής μεταβολής του δυτικού πολιτισμού και των σχέσεών του με την «υψηλή» φυσική ποιότητα των ορεινών περιοχών – ως επιστρέψουμε στον όρο «υψηλό», όρο της ρομαντικής αισθητικής αξιολόγησής τους. Στον «υπέροχο», «sublime», τον υπεράνω των συμβατικών ανθρώπινων μέτρων χαρακτήρα τους. Αναφερόμαστε επομένως σε θέματα όχι μόνο τεχνικής και οικονομικής τάξης, αλλά επίσης σε κύριες προσεγγίσεις πολιτισμικού συμβολισμού και πολιτισμικών προθέσεων και αποφάσεων.

Πρόθεση αυτού του κεφαλαίου είναι να περιγράψει, στο εκτενέστερο σχετικά με το προηγούμενο κεφάλαιο μέγεθός του, τη σταδιακή μεταβολή από το στοιχειώδες αλλά συχνότατα θετικά προσαρμοσμένο στη φυσική τάξη και πιθανά ευφύες ως σύλληψη, στις εκτεταμένες παρεμβάσεις. Εκτεταμένες παρεμβάσεις συχνά καταστροφικές, οι οποίες βέβαια υποδεικνύουν τα ήθη επιβολής του ανθρωπογενούς επί του φυσικού. Αυτή η πορεία παρουσίασης είναι βέβαια εξαιρετικά διαφωτιστική για τον αρχιτέκτονα αναγνώστη αυτού του κεφαλαίου ή για τον σπουδαστή αρχιτεκτονικής. Η γνωριμία τους με τη σειρά παραδειγμάτων που παρουσιάζονται θα τους φανεί για άλλα από τα παραδείγματα αυτά ιστορικά ενδιαφέρουσα και για άλλα από αυτά συνθετικά χρήσιμη. Αλλά η αναφορά στην αρχιτεκτονική υποστήριξη της ορεινής περιήγησης και αναψυχής, μπορεί να αποτελέσει επίσης ενδιαφέρον θέμα εξέτασης και για κάθε άλλο μελετητή των σχέσεων του νεωτερικού και σύγχρονου πολιτισμού με το φυσικό του υπόβαθρο, για τη σχέση του με ό,τι ορθότερα αποκαλούμε «πολιτισμικό τοπίο». Με ό,τι δηλαδή περιγράφουμε ως σχέση του φυσικού υπόβαθρου του τόπου με την πολιτισμική έκφραση γενικά, με την πολιτισμική έκφραση που συνδέεται με το υπόβαθρο αυτό, που αναδύεται από τη σχέση του με αυτό και επιστρέφει σε αυτό προκειμένου να συνομιλήσει μαζί του, να αναδιαμορφωθεί από αυτόν τον διάλογο και να διαμορφώσει το φυσικό πεδίο θετικά ή αρνητικά. Μικρότερες παρεμβάσεις, παρεμβάσεις εμφανούς κατανόησης και σεβασμού, στοχαστικές προσεγγίσεις ή άλλες μεγαλύτερες, συχνότατα αστόχαστες, διαβρωτικές για τη φυσική ισορροπία παρεμβάσεις.

Το παρόν 6ο Κεφάλαιο προσφέρει έναν ενδιαφέροντα κατάλογο, ένα ενδιαφέρον λεύκωμα προσεγγίσεων, παρουσιασμένων κατά χρονολογική σειρά, και μια επίσης ενδιαφέρουσα σειρά σχολίων, παραδειγμάτων και σχολίων συχνά συσχετισμένων με ονόματα αρχιτεκτόνων που μας είναι γνωστά από την ευρύτερη προσφορά τους στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, όπως ο Bruno Taut, η Charlotte Perriand ή ο Carlo Mollino. Κάποιοι από αυτούς στράφηκαν στην αρχιτεκτονική των ορεινών περιοχών για λόγους επαγγελματικούς ίσως ή για λόγους γενικότερου συνθετικού ενδιαφέροντος. Κάποιοι άλλοι –για τον Mollino η παρατήρηση αυτή είναι απόλυτα βάσιμη– για να εκφράσουν την ίδια, τη δική τους αγάπη για τον ορεινό τόπο και για τις δραστηριότητες στο ορεινό περιβάλλον.

Οδηγός Περαιτέρω Μελέτης

Μια εκτενέστατη προσέγγιση των θεμάτων που αφορούν αυτό το κεφάλαιο θα συναντήσετε στη συλλογή κειμένων των Curto D. D., Dini R., Menini G. (2017), με τίτλο *Architecture in the Alps Heritage and Design*. Από τα επιμέρους κείμενα που παρουσιάζονται σε αυτόν τον συλλογικό τόμο, επιλέξτε κυρίως τις πιο κάτω επιμέρους παρουσιάσεις, που καταγράφονται κατά αλφαβητική σειρά ονόματος συγγραφέα και καλύπτουν έναν εκτενέστατο κύκλο θεμάτων τα οποία εξηγούν τις προθέσεις αυτού του κεφαλαίου. Δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός αποτελεί μέσο ερμηνείας του ορεινού τοπίου και επίσης μέσο υποστήριξης και ερμηνείας της ορεινής περιήγησης και αναψυχής.

Αναλυτικότερα, τα κείμενα του προηγούμενου συλλογικού τόμου στα οποία μπορείτε να επιμείνετε είναι τα εξής: Y. Delemontey, «Flaine or modernity in the mountains. The construction and topicality of a high-altitude city»· C. Franco, «The construction of a landscape for leisure time. Experiences from the other side of the Alps»· P. Mantziaras, «Modern design and mountains. A tense relationship»· G. Menini, «Mountain architecture. Histories, perspectives, controversies»· A. D. Rossi, «A new season for the Alps? 10 theses for the contemporary alpine territory project». Για περισσότερες βιβλιογραφικές λεπτομέρειες δείτε τις βιβλιογραφικές αναφορές στο τέλος αυτού του κεφαλαίου.

Ας σημειώσουμε επιπλέον το ενδιαφέρον αναφοράς στο κείμενο της «Σύμβασης των Άλπεων» (Alpine Convention) του 2013, με τίτλο *Sustainable Tourism in the Alps – Report on the State of the Alps*.

6.0 Η αρχιτεκτονική υποστήριξη ως μέσο ερμηνείας του ορεινού τοπίου και του χαρακτήρα της ορεινής περιήγησης και αναψυχής

Σημαντικός σταθμός στην πολιτισμική προσέγγιση των ορεινών περιοχών με μεγάλο υψόμετρο υπήρξε η εγκατάσταση σε αυτές. Προς τα τέλη του 18ου και πιο μεθοδικά κατά διάρκεια του 19ου αιώνα, κατασκευάστηκαν σταθερές υποδομές οι οποίες έκαναν δυνατή τη διανυκτέρευση σε αυτές. Στη συνέχεια ο 20ός και ο 21ος αιώνας αποτελούν την ιστορική περίοδο κατάκτησης του ορεινού τοπίου και της ανθρώπινης, πολιτισμικής επιβολής σε αυτό. Ολοκληρώνεται, έτσι, με τα σημερινά παραδείγματα υψηλού αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, η τάση που είχε ήδη εκφραστεί με τα πρώτα εγχειρήματα ταπεινών κατασκευών. Η ανάγκη δηλαδή κατάκτησης και οικειοποίησης, εντέλει κατοίκησης, στο αφιλόξενο ορεινό περιβάλλον. Παρατηρώντας την εξέλιξη αυτών των υποδομών χρήσης των ορεινών περιοχών, μπορούμε να επισημάνουμε τις διαδοχικές αλλαγές στη χωρική και χρονική έκφραση. Στους όρους χωρικής παρέμβασης, αλληλένδετους με τον χρόνο προσέγγισης και την επέκταση της χρονικής διάρκειας χρήσης, εντέλει στις διεργασίες χωρικής και χρονικής επιβολής στο πολιτισμικό τοπίο.

Πρόκειται για αλλαγές αλληλένδετες με τον χαρακτήρα των ορεινών δραστηριοτήτων, με τον μετασχηματισμό των παλαιών και την εμφάνιση νέων. Πρόκειται για αλλαγές που αναπροσαρμόζουν τις ορεινές δραστηριότητες και αναπροσαρμόζονται από αυτές, από δραστηριότητες δηλαδή οι οποίες σταδιακά θα αποτελέσουν σημαντική έκφραση της πολιτισμικής συμπεριφοράς των αστικών κοινωνιών, τμήμα του πολιτισμικού τους ήθους που θα αποδοθεί, για τον δυτικό πολιτισμό ιδιαίτερα, και με παραδείγματα αρχιτεκτονικά. Θα βιαστούμε βέβαια να σχολιάσουμε, με πρόθεση κριτική, πως το αποτέλεσμα των επεμβάσεων αυτών γενικά και των αρχιτεκτονικών επεμβάσεων ειδικότερα δεν υπήρξε πάντοτε «αναίμακτο». Αντίθετα, σε πολλές περιπτώσεις, εμφανίζεται σε σύγκρουση με τα ιδιαίτερα, ευαίσθητα ζητήματα που χαρακτηρίζουν την περιβαλλοντική ποιότητα των ορεινών περιοχών. Είναι αυτός ακριβώς ο λόγος που μας αναγκάζει να επιμείνουμε στην παρουσίαση της συνολικής εξέλιξης των υποστηρικτικών δομών των ορεινών δραστηριοτήτων από την περίοδο της πρώιμης ρομαντικής προσέγγισης του 18ου και 19ου αιώνα έως τις ημέρες μας.

6.1 Ορειβατικά καταφύγια

Τα ορειβατικά καταφύγια, από τις απαρχές τους μέχρι σήμερα, μεταβλήθηκαν σημαντικά παρακολουθώντας τις αλλαγές των απαιτήσεων χρήσης τους από το ορειβατικό κοινό, αλλαγές που υποχρέωναν σε ανάλογες μεταβολές στη λειτουργία και στον χαρακτήρα τους. Η αρχιτεκτονική των καταφυγίων είναι στενά συνυφασμένη με τις μεταβολές των προηγούμενων απαιτήσεων, οι οποίες συνδέονται με τη διαμόρφωση του πολιτισμικού υποβάθρου, της προηγούμενης πολιτισμικής προσέγγισης των ορεινών περιοχών, όπως αυτή αναλύθηκε νωρίτερα. Πολιτισμικής προσέγγισης που επηρεάζεται σημαντικά και από την ιδιαιτερότητα του ορεινού ανάγλυφου και των κλιματολογικών συνθηκών, εισάγοντας παραμέτρους στον σχεδιασμό, οι οποίες θα εντοπίζονται και θα αναλύονται κατά την εξέταση των παραδειγμάτων που θα παρουσιαστούν στη συνέχεια.

Ο Luca Gibello χαρακτηριστικά υποστηρίζει πως «η γέννηση και εξέλιξη της ορειβασίας δεν είναι μόνο δραστηριότητα που προσφέρει τη δυνατότητα της άσκησης και της αναψυχής». Μέσα από αυτήν «έχει αναπτυχθεί μία δομημένη γνώση μίας ‘άλλης περιοχής’» που προηγουμένως δεν ήταν οικεία σε ευρύτερα στρώματα των κοινωνιών, στα μεγάλα τμήματα του πληθυσμού που δεν κατοικούσαν σε ορεινές περιοχές. Επομένως, κατά την άποψή του, «τα καταφύγια και η εξέλιξή τους δεν είναι δευτερεύουσας σημασίας»· αντίθετα, διαδραμάτισαν καταλυτικό ρόλο στην κατάκτηση αυτής της γνώσης. Καταλήγει να δηλώσει, άλλωστε, πως η παρουσία των καταφυγίων στον ορεινό χώρο αγγίζει πολλαπλά θέματα. «Θέματα γεωγραφικά, κατασκευαστικά, τεχνολογικά, ιστορικά, πολιτικά, οικονομικά και συμβολικής τάξης» (Gibello, 2017).

Στο σημείο αυτό της παρουσιάσής μας, λοιπόν, θα επιχειρήσουμε να αναγνώσουμε τις προηγούμενες μεταβολές της αντίληψης των αστικών πληθυσμών για τις ορεινές περιοχές, θα επιχειρήσουμε να τις αναγνωρίσουμε εξετάζοντας τα διαδοχικά χρονικά παραδείγματα αρχιτεκτονικής που υποστήριζαν και υποστηρίζουν την ορεινή περιήγηση. Προτού προχωρήσουμε όμως σε αυτή την αναδρομή, είναι αναγκαίο να διευκρινιστεί πως τα παραδείγματα περιορίζονται στην Ευρώπη, ιδιαίτερα στις Άλπεις, καθώς στις υπόλοιπες ηπείρους, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την Ασία και το Νεπάλ, η αντίληψη των γηγενών πολιτισμών των Ιμαλαΐων για τα βουνά διαφέρει δραματικά, έτσι ώστε η αντιμετώπισή τους να μην μπορεί να αντιστοιχιστεί με αυτήν του νεότερου δυτικού πολιτισμού.

6.1.1 Πρώιμα καταφύγια

Είναι γεγονός πως, όταν ανατρέχουμε στα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι ορειβάτες σε εποχές παλαιότερες, όταν ανατρέχουμε στις εποχές της πρώτης εμφάνισης της ορειβασίας, επιμένουμε συνήθως στα ακατάλληλα ρούχα, στην έλλειψη εξοπλισμού, στις ελλειπείς γνώσεις για την αντιμετώπιση των τεχνικών δυσκολιών και στη δυσχέρεια στην αντιμετώπιση περιοχών αυξημένης επικινδυνότητας, όπως αυτών σε παγετώνες. Καταλήγουμε έτσι συχνά να υποτιμούμε το αζεπέραστο εμπόδιο της παραμονής σε υψηλά υψόμετρα κατά τη διάρκεια της νύχτας (Pinelli, 2013). Πρόκειται για αδικαιολόγητη παράλειψη, καθώς η διανυκτέρευση στα μεγάλα υψόμετρα σε συνθήκες χαμηλής θερμοκρασίας αποτελούσε κάτι το αδύνατο, τουλάχιστον χωρίς σοβαρές επιπτώσεις στη σωματική αλλά και ψυχική υγεία του ανθρώπου. Έτσι, η σωματική εξουθένωση επιδειωνόταν με την ψυχική κόπωση, το σκοτάδι αποτελούσε όριο ψυχικό που ταλάνιζε τους ορειβάτες, βυθίζοντάς τους στο έρεβος πρωτόγονων φόβων. Δεν είναι λοιπόν παράδοξο πως τα πρώιμα καταφύγια περιγράφονται ως κατασκευές που συντέλεσαν στην «κατάκτηση της νύχτας – conquest of the night». Η πρώτη αναφορά σε ανάλογο καταφύγιο χρονολογείται στο 1786 και κατά πολλούς ταυτίζεται με την επίσημη αρχή του αλπινισμού. Τότε, στο πλαίσιο της αποστολής για την κατάκτηση της κορυφής του Mont Blanc, ο Benedict de Saussure αποφασίζει να χρηματοδοτήσει την αποστολή και για να την υποστηρίξει, προβαίνοντας στην κατασκευή δύο απλοϊκών πέτρινων καταφυγίων. Το ένα από αυτά άντεξε μερικούς χειμώνες και θεωρείται πρότυπο των καταφυγίων σε ψηλά υψόμετρα. Αργότερα, στη θέση αυτού του πρώιμου οικοδομικού παραδείγματος κτίστηκε ένα καταφύγιο καινούργιο από πέτρα και ξύλο, όταν πια η κορυφή του Mont Blanc άρχισε να γίνεται περισσότερο προσιτή.

Κατά τον 19ο αιώνα οι κύριοι χρήστες των καταφυγίων σε ψηλά υψόμετρα ήταν οι επιστήμονες που ασχολούνταν με την επιστημονική παρατήρηση και καταγραφή της γεωμορφολογίας, των κλιματικών συνθηκών, της χλωρίδας και της πανίδας και των άλλων χαρακτηριστικών του αλπικού τοπίου (Dini & Girodo, 2018). Ήδη όμως, από τα μέσα του 19ου αιώνα, έχουμε τα πρώτα παραδείγματα κατασκευών οι οποίες, εκτός από χώρους παρατήρησης, κύριο σκοπό τους έχουν να προσφέρουν προστασία και δυνατότητα διαμονής. Σε τέτοια υψόμετρα οι απρόβλεπτες καιρικές συνθήκες, ο κίνδυνος των φυσικών καταστροφών και το απόλυτο σκοτάδι καθιστούν επικίνδυνη την έκθεση στο αφιλόξενο αλπικό τοπίο, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της νύχτας όπως ήδη επισημάναμε προηγουμένως. Όσο για την επιλογή των σημείων ανέγερσης, αυτά βρίσκονταν συνήθως κοντά στην κορυφή κάποιου βουνού, ώστε να εξυπηρετούν όσο το δυνατόν καλύτερα τον σκοπό ανάβασης και την παρατήρηση μίας ορεινής περιοχής από το βέλτιστο σημείο θέασης.

Εικόνα 6.1 Πρώιμο καταφύγιο σε κοιλότητα βράχου. *Simony Hotel, 1843.*

Από την εξέταση των φωτογραφιών ή των σχεδίων που μας επιτρέπουν να γνωρίσουμε τα πρώτα ταπεινά καταφύγια, όπως και από τη σχετική βιβλιογραφία, καθώς τα περισσότερα έχουν καταστραφεί ή αντικατασταθεί από δομές περισσότερο σύγχρονες, προκύπτουν κάποια συμπεράσματα πολύτιμα για την κατανόηση της εξέλιξης των κατασκευών που ακολούθησαν. Αυτό που εύκολα διαπιστώνουμε με την πρώτη ήδη ματιά είναι όπως τα πρώιμα καταφύγια εμφανίζουν σαν βασικό τους χαρακτηριστικό την εσωστρέφεια. Αυτό που κύρια αποτυπώνεται στη μορφή τους είναι η ανάγκη για προστασία. Τα ανοίγματα, όποτε υπήρχαν, ήταν πολύ μικρά, απλώς για να προσφέρουν υποτυπώδη φωτισμό. Αν αναλογιστεί κανείς πως οι δομές αυτές χρησίμευαν κυρίως το βράδυ για ύπνο, ο περιορισμένος φυσικός φωτισμός δεν αποτελούσε ιδιαίτερο πρόβλημα. Άλλωστε ένα επιπλέον πλεονέκτημα των μικρών ανοιγμάτων ήταν η προστασία από το κρύο, καθώς η δυσχέρεια θέρμανσης αποτελούσε σημαντικό, καθοριστικό παράγοντα επιβάρυνσης των όρων διαμονής. Ήταν επομένως περιορισμένη, στα πρώτα αυτά παραδείγματα, η διάθεση συνδιαλλαγής καταφυγίου-τοπίου. Επέμεναν, τα πρώτα καταφύγια, στην προσπάθεια της μεγαλύτερης δυνατής προστασίας όσων τα χρησιμοποιούσαν, από το αχανές, σκοτεινό και αφιλόξενο ορεινό περιβάλλον. Ο χαρακτηρισμός τους ως κατασκευών αδιαπέραστων από τη φύση και το τοπίο είναι ακριβής και χαρακτηριστικός· είναι άλλωστε και ο όρος «καταφύγιο». «Κατέφευγαν» σε αυτά επιζητώντας προστασία, σε χώρους ελάχιστου μεγέθους και στοιχειώδους άνεσης, καθώς οι επιστήμονες και οι πρώιμοι ορειβάτες που έφθαναν εκεί δεν ζητούσαν τίποτα περισσότερο.

Με γλαφυρό τρόπο περιγράφουν όσα μόλις παρουσιάσαμε οι Roberto Dini και Stefano Girodo, που έχουν συνδέσει το έργο τους με την ορεινή αρχιτεκτονική.

Επαναλαμβάνουν με μεγαλύτερη ένταση ίσως όσα προηγουμένως σημειώσαμε. «Τα πρώτα καταφύγια», εξηγούν, «αντανακλούν το Υψηλό, το δέος που εξακολουθεί να συνδέεται με το αλπικό τοπίο – ειδικά τη νύχτα, απλώς ικανοποιώντας την πρωταρχική ανάγκη ενός καταφυγίου από τη συνεχή έκθεση σε ένα αφιλόξενο περιβάλλον. Εκτός από τους σκοπούς θερμικής απόδοσης και κατασκευαστικής απλούστευσης, τα ανοίγματα περιορίζονται επίσης στο ελάχιστο για συμβολικούς και σημασιολογικούς λόγους: δεν υπάρχει καμία προσπάθεια για οποιαδήποτε επαφή ή αλληλεπίδραση με το ‘έξω’, το οποίο δεν είναι ορατό ούτε καν γίνεται αισθητό, έτσι ώστε να αναδημιουργηθεί ένα προστατευμένο, σχεδόν ιερό περιβάλλον. Επομένως, η νύχτα παραμένει έξω, ως στοιχείο επιφορτισμένο με μια τερατώδη δύναμη έναντι της οποίας κάποιος πρέπει να υπερασπιστεί τον εαυτό του» (Dini & Girodo, 2018).

Αυτή η απλότητα που διέκρινε τις πρώτες «καλύβες», απλότητα η οποία έρχεται σε αντίθεση με το μεγαλείο του ορεινού τοπίου, ασύλληπτο από τη μηδαμινότητα του ανθρώπου, καταλήγει εντέλει να προσφέρει «σεμνότητα» ένταξης. Η δήλωση του ελάχιστου μεγέθους της ανθρώπινης κλίμακας σε σύγκριση με το αχανές αλπικό τοπίο, η δήλωση της στοιχειώδους οικειότητας σε αντίθεση με το Υψηλό περιβάλλον, υποδεικνύει μια κατεύθυνση «σεμνής» ερμηνείας του τοπίου, καλλιέργειας του σεβασμού σε αυτό. Με άλλα λόγια, με αυτές τις διακριτικές ελάχιστες κατασκευές, το δέος προς τα βουνά εντείνεται ακόμα περισσότερο. Επιπλέον, τα υλικά δόμησης προέρχονταν κατά βάση από την περιοχή της εγκατάστασης. Μολονότι αυτό συνέβαινε καθαρά για λόγους ευκολίας στην εύρεση των υλικών, όπως και για λόγους άμεσης εφαρμογής των τοπικών συνηθειών κατασκευής, το αποτέλεσμα κατέληγε να τονίζει τη συνέχεια του υπόβαθρου της κατασκευής και του κατασκευαστικού αποτελέσματος.

Τα πρώτα καταφύγια ήταν εξ ολοκλήρου από πέτρα και συνήθως εκμεταλλεύονταν φυσικές κοιλότητες βράχων ή ήταν προσκολλημένα, τουλάχιστον στη μία τους πλευρά, πάνω σε κάποιο βράχο (Dini & Girodo, 2018). Η κατασκευαστική αυτή επιλογή ευνοούσε τη στήριξη του καταφυγίου, ελάττωνε τα τμήματα της κατασκευής που έπρεπε να οικοδομηθούν και προσέφερε αποτελεσματικότερη προστασία από χιονοστιβάδες. Στη συνέχεια, με την ανάπτυξη του ενδιαφέροντος για τις αλπικές περιοχές, την επέκταση της επισκεψιμότητας και του ενδιαφέροντος για οικονομική επένδυση, οι κατασκευές αποκολλούνται από τους βράχους και γίνονται περιπλοκότερες. Η χρήση του ξύλου, οι πρώιμες μορφές τσιμεντοκονιαμάτων και η χρήση επιχρισμάτων ήταν σε θέση να προσφέρουν κατασκευές αξιολογότερες. Προφανώς, προχωρούμε σε καλύτερες λύσεις, καθώς η προσκόλληση στον ορεινό όγκο και η ξηρή λιθοδομή δημιουργούσε προβλήματα υγρασίας. Ο παγετός, η βροχή και ο άνεμος είχαν άλλωστε, σα συνέπεια, τη σταδιακή επιβάρυνση των υψηλότερων πρόχειρων ξύλινων τμημάτων των πρόχειρων πρώιμων καταφυγίων και οδηγούσαν στη βαθμιαία καταστροφή και κατάρρευσή τους.

Καθώς τα περισσότερα καταφύγια της πρώιμης αρχικής φάσης έχουν καταρρεύσει ή μεταβλήθηκαν δραματικά, όσα έχουν αντέξει στον χρόνο χωρίς να υποστούν μεταβολές διατηρούνται ως μουσεία του εαυτού τους. Δεν χρησιμοποιούνται για να φιλοξενήσουν ορειβάτες, καθώς αποτελούν ιστορικά κτίρια. Δύο ανάλογες περιπτώσεις είναι το *Simony Hotel* το οποίο χτίστηκε το 1843, από τον ομώνυμο αλπικό εξερευνητή *Friedrich Simony*, ο οποίος πέρασε πάνω από μισό αιώνα μελετώντας τις λίμνες και τους παγετώνες τους όρους *Dachstein* στις αυστριακές Άλπεις. Το καταφύγιο είναι χαρακτηριστικό, καθώς εκμεταλλεύεται πλήρως τους φυσικούς σχηματισμούς του ορεινού όγκου. Στην ουσία φράσσει το άνοιγμα μίας κοιλότητας ενός βράχου με έναν πέτρινο τοίχο (Rudolf, 1996). Το δεύτερο πρώιμο καταφύγιο που διατηρείται, είναι το *Grünhorn Hütte* το οποίο είναι το πρώτο καταφύγιο για ορειβάτες το οποίο κατασκευάστηκε από το *Swiss Alpine Club*, κατά το ίδιο έτος της ίδρυσης του αλπικού αυτού συλλόγου, κατά το 1863. Στο εσωτερικό του

εκτίθενται σήμερα ενημερωτικές πινακίδες για την ιστορία του και δεν είναι διαθέσιμο για χρήση ούτε ως καταφύγιο ανάγκης.⁴⁴

Εικόνα 6.2 *Grünhornhütte, 1863.*

Αξίζει να σημειωθεί πως η συμβολή των αλπικών συλλόγων στην ανέγερση των καταφυγίων από τα μέσα του 19ου αιώνα, από την περίοδο δηλαδή που άρχισαν να ιδρύονται οι σύλλογοι αυτοί μέχρι σήμερα, είναι καθοριστική. Ιδιαίτερα στις αρχές της εξέλιξης των ορειβατικών καταφυγίων οι αλπικοί σύλλογοι ήταν οι κύριοι αρμόδιοι για την ανέγερσή τους. Ας σημειώσουμε με την αφορμή αυτή πως ο πρώτος αλπικός σύλλογος ιδρύθηκε στη Μεγάλη Βρετανία και διατηρείται μέχρι σήμερα με την αρχική του ονομασία, ως *Alpine Club*. Πρέπει επεξηγηματικά να σχολιάσουμε πως οι Άγγλοι εκείνη την περίοδο είχαν σημαντική ενεργό δράση στις ορειβατικές αποστολές. Έτσι, δεν είναι παράδοξος ο χαρακτηρισμός για το προηγούμενο *Alpine Club* που το περιγράφει, με ρητορική έφεση, ως: «A club of English gentlemen devoted to mountaineering, first of all in the Alps, members of which have successfully addressed themselves to attempts of the kind on loftier mountains»⁴⁵ (Wood, 1900). Στη συνέχεια ιδρύονται και οι υπόλοιποι επίσημοι σύλλογοι στις αλπικές χώρες. *Swiss Alpine Club* στην Ελβετία, *Club Alpino Italiano* στην Ιταλία, *Deutscher Alpenverein* ή *German Alpine Club* ή συντετμημένα *DAV* στη Γερμανία,⁴⁶ *Club Alpin Français* στη Γαλλία. Αυτοί υπήρξαν οι σημαντικότεροι και πιο δραστήριοι αλπικοί σύλλογοι κατά τα χρόνια που ακολούθησαν.

⁴⁴ Πληροφορίες και φωτογραφικό υλικό για το καταφύγιο εντοπίζονται στην επίσημη ιστοσελίδα του Swiss Alpine Club (SAC official website)

⁴⁵ Καθώς πρόκειται για εκλεπτυσμένη αναφορά, αποφασίσαμε να την αφήσουμε στο κυρίως κείμενο αμετάφραστη, όπως διατυπώθηκε αρχικά. Με ελεύθερη ελληνική μετάφραση: «μία λέσχη Άγγλων κυρίων που έχουν αφιερωθεί στην ορειβασία, πρώτα απ' όλα στις Άλπεις, τα μέλη της οποίας έχουν ολοκληρώσει επιτυχώς αποστολές ανάβασης σε υψηλά βουνά».

⁴⁶ Το τμήμα αναρρίχησης αυτού του συλλόγου είναι το σημαντικότερο τμήμα αναρρίχησης στον κόσμο.

6.1.2 Υποστήριξη της ορειβασίας

Από αυτήν την περίοδο του ύστερου 19ου αιώνα και έπειτα, τα παραδείγματα καταφυγίων ακολούθησαν το πνεύμα της οργανωμένης υποστήριξης της ορεινής περιήγησης, όμως για καιρό ακόμη διατηρήθηκαν σε μεγέθη και μορφή ήπια. Οι ορειβάτες διατηρούσαν ακόμη ήθος γνήσιο, επιμένοντας στις καταστατικές αθλητικές και φυσιολατρικές προθέσεις τους. Η κατασκευή καταφυγίων παρέμενε, επομένως, στον καθαρά υποστηρικτικό χαρακτήρα τους. Πλησιάζοντας όμως τις αρχές του 20ού αιώνα, εγγίζουμε την περίοδο κατά την οποία οι ορειβάτες αυξάνονται σε αριθμό. Ολοένα και περισσότεροι ορειβάτες επιχειρούν να οικειοποιηθούν τις ορεινές περιοχές, διαφοροποιώντας τις παλαιές πρακτικές προσέγγισης του βουνού ή αναπτύσσοντας νέες. Αυτή η ανάπτυξη της ορειβασίας και οι απόπειρες ανάβασης σε μία κορυφή που ολοένα πολλαπλασιάζονται οδήγησαν στην ανάγκη αντίστοιχου πολλαπλασιασμού των καταφυγίων και επέβαλαν τη στρατηγική της εγκατάστασής τους κατά μήκος των γνωστών και περισσότερο προσφιλών διαδρομών ανάβασης. Σταδιακά, η επιλογή της θέσης του καταφυγίου υποχρεώνεται να λάβει υπόψη της και άλλα ζητήματα εκτός για την προστασία των ορειβατών σε έκτακτες ανάγκες. Εισάγεται πλέον στην απόφαση επιλογής της θέσης και η παράμετρος της θέας. Για τον λόγο αυτό, το κτιριακό κέλυφος συνοδεύεται τώρα από χαρακτηριστικά πλατώματα που διαμορφώνονται εμπρός από τα κτίσματα, δημιουργώντας έναν εξώστη στραμμένο προς τη θέα και παράλληλα σηματοδοτώντας την είσοδο. Στάδιο πρώτο λοιπόν, κατά τη διαδικασία της κατάκτησης του βουνού, η δυνατότητα διαμονής κατά τη νύχτα. Ακολουθείται από δεύτερο στάδιο τον εξανθρωπισμό του, από την εντονότερη απομυθοποίηση των παλαιότερων στερεότυπων της μυθικής-φοβικής του θεώρησης. Θεώρησης που θα διαβρώνεται σταθερά ακολουθώντας τη ραγδαία, διαρκή εξάπλωση των καταφυγίων. Ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα αυτών των ραγδαίων μεταβολών, οι οποίες μετέβαλαν όχι μόνο τη στάση των αστών επισκεπτών αλλά και τις συνήθειες των ορεισίβιων κατοίκων, αναφέρεται στο χωριό Chamonix, στο χωριό όπου αφετηριακά συγκροτήθηκε η πρώτη οργανωμένη ομάδα οδηγών βουνού. Το 1853 οι οδηγοί βουνού στο Chamonix, βλέποντας πως η κορυφή του Mont Blanc γινόταν όλο και περισσότερο προσφιλής, προχώρησαν στην κατασκευή ενός ξύλινου καταφυγίου με τις απαιτούμενες προδιαγραφές υποστήριξης των αναβάσεων της περιόδου. Πρόκειται για το ιστορικό καταφύγιο *Refuge des Grands Mulets* (Pinelli, 2013).

Το πρώτο καταφύγιο που κτίστηκε πάνω σε κορυφή είναι το *Margherita Hut* το 1893, ορειβατικό καταφύγιο που παραμένει μέχρι σήμερα το ψηλότερο της Ευρώπης. Βέβαια, η τελική σημερινή μορφή του οφείλεται στην επανακατασκευή του το 1980. Ο C. Pinelli (2013), σχολιάζοντας την κατασκευή αυτή, εγείρει ερωτηματικά για τους όρους ένταξής του στο φυσικό του περιβάλλον. Οι αντιρρήσεις αναφέρονται όχι μόνο στο γεγονός πως κτίστηκε πάνω σε κορυφή, αλλά επίσης στη διαδικασία οικοδόμησής του καθώς, προκειμένου να χτιστεί, χρειάστηκε να αποκοπεί εκτεταμένο τμήμα της κορυφής ώστε να δημιουργηθεί μία καλή βάση για το κτίσμα. Πρόκειται για διαδικασία που έρχεται σε απόλυτη αντίθεση με την καλύβη του *Simony*.

Εικόνα 6.3 Καταφύγιο *Grands Mulets*, 1869.

Εικόνα 6.4 *Regina Margherita Hut & Observatory, Punta Gnifetti Summit.*

Από αριστερά προς τα δεξιά: (α) Αεροφωτογραφία του καταφυγίου όπως έχει διαμορφωθεί σήμερα.
(β) Φωτογραφία του καταφυγίου σε προγενέστερη οικοδομική φάση.

Ας σημειώσουμε επίσης πως το *Margherita Hut* κτίστηκε μετά από πρόταση δημιουργίας ενός καταφυγίου για την εξυπηρέτηση ορειβατών και επιστημόνων, για την εκπόνηση ερευνών σε θέματα ιατρικής, γεωλογίας και μετεωρολογίας. Η τοποθεσία που επιλέχθηκε προσέφερε προνομιακή θέση για παρατήρηση των υψηλών ορεινών περιοχών. Με την ανέγερσή του αποτέλεσε σταθμό στην ιστορία των καταφυγίων, καθώς οι τεχνικές δυσκολίες και η θέση που επιλέχθηκε πάνω σε μία τόσο ψηλή κορυφή (4.554 μ.) άνοιξαν τον δρόμο στα μεταγενέστερα καταφύγια παρόμοιου τύπου.

Αξιο αναφοράς είναι επίσης το *Solvay Hut* στο *Matterhorn*. Ξεχωρίζει για την απόκρημνη και δυσπρόσιτη τοποθεσία κατασκευής του. Το βουνό της οικοδόμησής του μας έχει απασχολήσει και σε προηγούμενο κεφάλαιο, όταν περιγράψαμε την ανάβαση σε αυτό και το ορειβατικό ατύχημα κατά την κατάβαση από την ομάδα του *Edward Whymper*. Για την κατασκευή του *Solvay Hut* έγινε χρήση μιας πρώιμης μορφής τελεφερίκ, *cable car*, μεταφοράς υλικών το οποίο αποτυπώνεται σε φωτογραφία της εποχής. Παρατηρούμε επομένως και στην περίπτωση αυτή μία παρέμβαση καινοτομική που εμφανίζεται ακόμη

πιο πρωτοποριακή αν τη συσχετίσουμε με την έως τότε απαραμόρφωτη, πρωτογενή φυσική αιωνιότητα του βουνού.

Εικόνα 6.5 Solvay Hut, Matterhorn, 1917. Το καταφύγιο ξεχωρίζει για την απόκρημνη τοποθεσία του, «σκαρφαλωμένο» στις απότομες και δυσπρόσιτες ορθοπλαγιές του Matterhorn.

Με αφορμή την αναφορά στην προηγούμενη καινοτομική παρέμβαση, ας αναφερθούμε λεπτομερέστερα στον τρόπο μεταφοράς των δομικών υλικών σε αυτά τα παλαιότερα χρόνια. Πρόκειται για διαδικασία που παρουσιάζει τεχνικό ενδιαφέρον, καθώς συνδέεται με τις επόμενες περιόδους κατασκευών ως πρόδρομός τους. Η μεταφορά, στα παλαιότερα χρόνια, γινόταν με ζώα ως ένα σημείο και μετά με τα χέρια. Ενδιαφέρον όμως είναι πως, όταν υιοθετήθηκε η χρήση του ξύλου, έχουμε ήδη μια αξιοσημείωτη καινοτομία ως προς την ταχύτητα εκτέλεσης των εργασιών κατασκευής. Ο Hans Klauser, στο κείμενό του που δημοσιεύτηκε το 1911 με τίτλο *Τεχνικές εκτιμήσεις σχετικά με την κατασκευή καταλυμάτων – Technisch Betrachtungen über den Bau von Clubhütten* (Klauser, 1911), περιγράφει πως τα ξύλινα καταφύγια κατασκευάζονταν κάτω στις πεδιάδες από τους ξυλουργούς. Στη συνέχεια αποσυναρμολογούνταν, γινόταν αρίθμηση των κομματιών τους και μεταφέρονταν ψηλά, στην τοποθεσία όπου θα κατασκευάζονταν κανονικά. Αυτό γινόταν για επαλήθευση της πληρότητας της κατασκευής και πρόβλεψη τυχόν αστοχίας. Εντέλει και για να συντομευτεί ο χρόνος οικοδόμησης, καθώς στις περισσότερες περιπτώσεις οι εργάτες έπρεπε να παραμείνουν στον τόπο της δόμησης έως ότου αποπερατωθεί το έργο, λόγω δυσκολίας μετακίνησης. Επιπλέον η πρακτική αυτή μπορεί να θεωρηθεί πρόωμη μέθοδος προκατασκευής, προκατασκευής που, όπως θα δούμε στη συνέχεια, εφαρμόστηκε και εφαρμόζεται κατά κόρον σε ανάλογες παρεμβάσεις. Μία ακόμη μαρτυρία για τις ξύλινες κατασκευές των παλαιότερων καταφυγίων αποτελεί το βιβλίο *Τα καταφύγια του Ελβετικού Αλπικού συλλόγου – Les Cabanes du Club Alpin Suisse* του Julius Becker-Becker που δημοσιεύτηκε το 1892. Η μελέτη του παρουσίαζε σαράντα ελβετικά ξύλινα καταφύγια και τον τρόπο κατασκευής τους, προωθώντας παράλληλα την εφαρμογή αυτής της μεθόδου ως την ιδανική λύση (Gibello, 2011).

Βέβαια, κατά τον 20ό αιώνα, με την εισροή αρχιτεκτόνων στον χώρο του σχεδιασμού καταφυγίων, η λιθοδομή με καλύτερα κονιάματα εξωτερικά και εσωτερική επένδυση ξύλου επιβάλλεται ως επικρατέστερη κατασκευαστική μέθοδος. Το ξύλο ως βασικό δομικό υλικό

περιορίζεται τότε στη διαμόρφωση της στέγης. Δεν είναι όμως λίγα τα παραδείγματα, όπως θα δούμε στη συνέχεια, όπου αρχιτέκτονες πειραματίστηκαν και με άλλα υλικά.

6.1.3 Αλλαγή κλίμακας

Ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα και πιο έντονα τις δεκαετίες του 1920 και του 1930, η ορειβάσσια έχει εγκαθιδρυθεί ως διαδεδομένο άθλημα και ως τρόπος περιήγησης των αστικών κοινωνιών. Η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού που δραστηριοποιείται στα βουνά έχει ως αποτέλεσμα την ανάγκη για μεγαλύτερα καταφύγια. Σε αυτή τη φάση εμφανίζονται τα καταφύγια-ξενοδοχεία. Οι απαιτήσεις που ορίζονται από την αυξημένη επισκεψιμότητα αρχίζουν τότε να διαφοροποιούν ριζικά την εικόνα των καταφυγίων (Gibello, 2011).

Εικόνα 6.6 Καταφύγιο *Gastaldi* (σημερινή μορφή) και το ορεινό τοπίο που το περιβάλλει.

Η εξυπηρέτηση των ορειβατών που φτάνουν κατά ομάδες οδηγεί στην ανάγκη χώρων υγιεινής ξεχωριστών για κάθε φύλο, την ανάγκη επίσης επαρκούς θέρμανσης και ζεστού νερού για λουτρό. Έτσι αρχίζουν να εισάγονται ανέσεις οι οποίες μέχρι τώρα συναντιούνταν σε χώρους φιλοξενίας σε χαμηλότερα υψόμετρα. Τα επόμενα χρόνια χαρακτηρίζονται από τις κατεδαφίσεις υφιστάμενων μικρών καταφυγίων, από την επέκταση και αναβάθμιση άλλων και από την ανέγερση νέων. Από τα πρώτα σχετικά παραδείγματα είναι το Rifugio *Gastaldi*⁴⁷ που κτίστηκε από τον *Ιταλικό Αλπικό Σύλλογο (Club Alpino Italiano – CAI)*. Στην πρώτη μορφή του, κτίστηκε το 1880 και, παρά τις διαρκείς επεκτάσεις του σε διάρκεια είκοσι χρόνων, οι εγκαταστάσεις του δεν επαρκούσαν για τη διαρκώς αυξανόμενη ζήτηση. Έτσι, σε συνδυασμό με τη χαμηλή ποιότητα κατασκευής του, το 1904 αποφασίστηκε η ανέγερση ενός νέου καταφυγίου-ξενοδοχείου, με αναβαθμισμένα πρότυπα, ακριβώς δίπλα στο παλαιό.

⁴⁷ Πληροφορίες για την ιστορία του καταφυγίου και φωτογραφικό υλικό εντοπίζονται στην επίσημη ιστοσελίδα του καταφυγίου – *Gastaldi Refuge official website*.

Εικόνα 6.7 *Vittorio Emanuele II Hut, 1932, του Ιταλού αρχιτέκτονα Armando Melis (άνω) και Vignettes Hut, 1946 (κάτω).*

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως κατά τη διάρκεια του πρώτου και του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου, αυτές οι δομές υποστήριξαν τον στρατό με ποικίλους τρόπους, είτε ως στρατώνες είτε ως νοσοκομεία, ενώ πολλές φορές γίνονταν στέγη αντιμαχόμενων ομάδων. Δεν ήταν, για τον λόγο αυτό, λίγες οι περιπτώσεις καταφυγίων που βομβαρδίστηκαν και στη συνέχεια, μετά τη λήξη του πολέμου, ανοικοδομήθηκαν. Το καταφύγιο Gastaldi είναι μία από αυτές τις περιπτώσεις. Το 1944 καταστράφηκε ολοσχερώς από τους ναζί, καθώς αποτελούσε στέγη των Ιταλών παρτιζάνων της αντίστασης. Η σημερινή μορφή, μετά την ανοικοδόμησή του, διαφέρει αρκετά. Άλλα παραδείγματα ανέγερσης νέου, μεγάλης κλίμακας καταφυγίου είναι το *Vittorio Emanuele II Hut*. Είναι κατασκευασμένο το 1932 και σχεδιάστηκε από τον πρωτοπόρο Ιταλό αρχιτέκτονα Armando Melis. Εκτός από το μεγάλο μέγεθός του, είχε χαρακτήρα πειραματικό, λόγω της μορφής του παραβολικού τόξου που μιμείται μικρές δομές καταφυγίων ανάγκης και του υλικού επένδυσης του κελύφους του το οποίο είχε κάλυψη μεταλλική. Πρόκειται προφανώς για ένα από τα πρώτα παραδείγματα που μαρτυρούν την εισαγωγή νεωτερικής καινοτομικής σύνθεσης στην κατασκευή ορειβατικών καταφυγίων (Rossi, 2006). Άλλο ανάλογο παράδειγμα, που αποδίδει την αλλαγή κλίμακας, χωρίς σημαντική όμως συνθετική καινοτομία, αποτελεί το *Vignettes Hut* που κτίστηκε το 1946, σε αντικατάσταση ενός υφιστάμενου μικρού καταφυγίου ανάγκης, ενός μικρού βίνουακ,⁴⁸ που υπήρχε από το 1924.

Με την ανέγερση αυτών των νέων καταφυγίων, τα οποία δεν ήταν ασήμαντες κατασκευές αλλά κόστιζαν, καθώς διέθεταν αυξημένες παροχές για την άνεση των ορειβατών, εξεζητημένη σχετικά αρχιτεκτονική εσωτερικού χώρου και υλικά επένδυσης μεγαλύτερης αξίας, όπως ξυλεπενδύσεις εσωτερικά, απαιτήθηκε η επαρκής φύλαξή τους από βανδαλισμούς και λεηλασία. Είναι σε αυτή τη φάση λοιπόν που θεσπίζεται από τους εθνικούς αλπικούς συλλόγους, τα Alpine Clubs, ο φύλακας του καταφυγίου, ο «Hutwarden» (Gibello, 2017) που θα εξελιχθεί αργότερα σε διαχειριστή/manager. Το κάθε καταφύγιο, για το οποίο κρίνεται αναγκαία η φύλαξή του, αποκτά τον δικό του φύλακα. Επομένως, οι φύλακες δεν βρίσκονται εκεί για να εξυπηρετούν τους ορειβάτες με ξενοδοχειακές υπηρεσίες μόνο. Προϋποθέσεις για την ανάληψη αυτής της ευθύνης ήταν η άριστη γνώση της περιοχής, των μονοπατιών και των κινδύνων, έτσι ώστε να παρέχουν ζωτικής σημασίας πληροφορίες και βοήθεια. Η παραμονή τους στο καταφύγιο για μεγάλο χρονικό διάστημα τους καθιστούσε επιπλέον άριστους γνώστες των μετεωρολογικών ιδιομορφιών της ευρύτερης περιοχής. Έτσι, σε αρκετές περιπτώσεις, ο φύλακας ενός καταφυγίου ήταν μορφή σημαντική· η ιστορία του καταφυγίου ήταν συνυφασμένη με τον φύλακά του και συχνά αποδιδόταν στο καταφύγιο το όνομα του ιστορικού φύλακα. Η εμπειρία και η γνώση μεταφερόταν από γενιά σε γενιά και συχνά οι επόμενες γενιές κάθε οικογένειας κληρονομούσαν τη θέση του φύλακα.

6.1.4 Πειραματισμός, προκατασκευή, αυτοαναφορικότητα

Κάτι το οποίο έχει υπονοηθεί ήδη, χωρίς ίσως να τονιστεί με έμφαση, είναι η απουσία –για τα μεγάλα βέβαια υψόμετρα– μιας προηγούμενης πολιτισμικής κοινότητας, συγκροτημένου πολιτισμικού υποβάθρου που αποτελεί χαρακτηριστική παράμετρο της νεωτερικής προσπάθειας περιηγητικής εγκατάστασης στα ορεινά τοπία. Αυτό τουλάχιστον ισχύει για τις Άλπεις και γενικότερα την Ευρώπη, καθώς σε άλλα ορεινά συμπλέγματα, όπως αυτό των Ιμαλαΐων συναντώνται πολιτισμικές κοινότητες, αυτή των Sherpa για παράδειγμα, σε

⁴⁸ Με τον όρο «βίνουακ» αναφερόμαστε στα καταφύγια ανάγκης, για τα οποία γίνεται λόγος στη συνέχεια.

υψόμετρα πέραν της αλπικής ζώνης.⁴⁹ Για την περίπτωση του αλπικού τοπίου, όμως, μπορούμε να ισχυριστούμε πως μέχρι την εμφάνιση και ανάπτυξη της ορειβασίας, υπήρχαν σπάνια, ελάχιστα ίχνη, σχεδόν μηδενικά, πολιτισμικής επέμβασης στα τοπία αυτά.

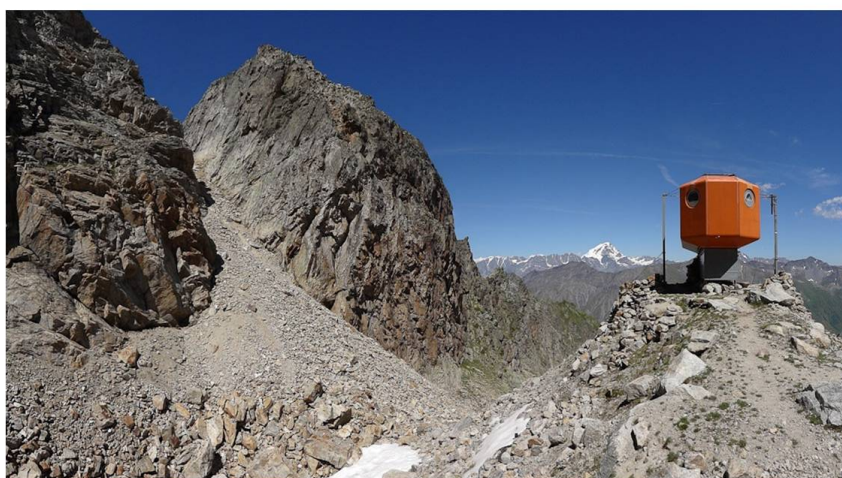
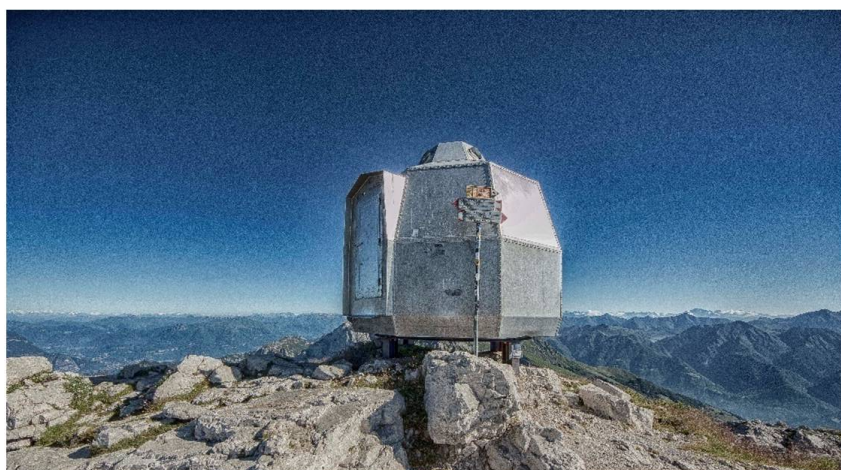
Συνεπώς η αρχιτεκτονική των παρεμβάσεων σε υψηλό υψόμετρο αναγκάζεται να αναζητήσει τα πρότυπά της στις τοπικές κατασκευαστικές μεθόδους και την παράδοση χαμηλότερων κατοικημένων περιοχών ή, όταν αργότερα υπάρξει συμμετοχή αρχιτεκτόνων ή πεπαιδευμένων κατασκευαστών, στα ερεθίσματα που διέθετε ο κατασκευαστής ή αρχιτέκτονας. Αυτή η αποδέσμευση από τις περιορισμένες τοπικές συνήθειες και αναφορές αποτέλεσε βέβαια αφορμή για πειραματισμούς, προσφέροντας σε οραματιστές αρχιτέκτονες ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα την ευκαιρία να προβάλουν τα οράματά τους στο ορεινό τοπίο. Συνήθως τέτοιοι πειραματισμοί γίνονταν σε μικρότερης κλίμακας καταφύγια, καταφύγια ανάγκης, αυτά που ονομάζονται *bivouacs*. Τα καταφύγια ανάγκης τοποθετούνταν και τοποθετούνται σε σημεία όπου δεν ενδείκνυται μεν η κατασκευή μεγάλου καταφυγίου, αλλά απαιτείται ένα μικρότερο κέλυφος, μία μικρότερη υποστηρικτική δομή, λόγω της συχνής διέλευσης ορειβατών ή της επικινδυνότητας από χιονοστιβάδες ή απότομες μεταβολές του καιρού. Εξάλλου, σε διαδρομές που υποστηρίζονται από δίκτυα καταφυγίων, υπάρχει ανάγκη ενδιάμεσων σταθμών ανάπαυσης, στις περιπτώσεις που η απόσταση μεταξύ δύο καταφυγίων είναι σημαντικά μεγαλύτερη από τις υπόλοιπες.

Εικόνα 6.8 Καταφύγιο ανάγκης *Tonneau*.

⁴⁹ Πρόκειται για την υψομετρική ζώνη ενός βουνού εντός της οποίας επικρατούν τέτοιες συνθήκες που καθιστούν αδύνατη την ευδοκίμηση δέντρων, επιτρέπουν όμως λιγότερο σύνθετες μορφές χλωρίδας.

Η περίοδος γέννησης της ιδέας των καταφυγίων ανάγκης, των bivouacs, είναι η δεκαετία του 1920 και αποδίδεται σε πρωτοβουλία του *Ακαδημαϊκού Ομίλου των Άλπεων* (CAAI). Μία επιτροπή αποτελούμενη από τους Mario Borelli, Francesco Ravelli και Adolfo Hess σχεδιάζει ένα πρότυπο ξύλινο καταφύγιο, χωρητικότητας τεσσάρων ή πέντε ατόμων. Η δομή αυτή είχε έντονο τον χαρακτήρα της προκατασκευής, ήταν εύκολη σε μεταφορά και γρήγορη στη συναρμολόγηση και, τέλος, το ημικυκλικό της σχήμα παρουσίαζε αυξημένη αντοχή σε ανεμοπιέσεις και δεν εννοούσε τη συσσώρευση χιονιού στην οροφή. Το πρότυπο αυτό καταφύγιο ανάγκης ονομάστηκε *Ravelli Bivouac*, καθώς το εργαστήριο των αδερφών Ravelli ανέλαβε τον σχεδιασμό και την εγκατάστασή του (Gibello, 2011).

Εικόνα 6.9 Mario Cereghini, καταφύγιο ανάγκης Grignette, 1966 (άνω), και Raymond Ekchian, καταφύγιο ανάγκης Dolent, 1973 (κάτω).

Πρωτοπόρα σε αυτή την προσπάθεια θεωρείται επίσης η Charlotte Perriand, ενθουσιώδης ορειβάτης και αρχιτέκτονας, της οποίας η καριέρα χαρακτηρίζεται, ανάμεσα στα άλλα, από την ενασχόλησή της με τον σχεδιασμό συσχετισμένο με τις ορεινές περιοχές και την ορεινή αναψυχή. Δύο παραδείγματα στα οποία αποτυπώνεται ο πειραματισμός της για τον ελάχιστο βιώσιμο χώρο και τις δυνατότητες των νέων υλικών, παραδείγματα τα οποία σχεδίασε με τους André Tournon και Pierre Jeanneret αντίστοιχα, εξάδελφο του Le Corbusier, είναι τα *Bivouac Shelter* και *Refuge Tonneau* (Gibello, 2011 · Hallama, 2018β).

Αν επιχειρήσουμε να συνοψίσουμε τις αρχές σύνθεσης και κατασκευής αυτού του είδους καταφυγίων, των *bivouacs*, πρέπει να επιμείνουμε στην προκατασκευή, τη δυνατότητα απλής και γρήγορης συναρμολόγησης της κατασκευής, το μειωμένο βάρος των κομματιών από τα οποία αποτελείται, τη δυνατότητα μετακίνησής τους σε άλλη τοποθεσία και, τέλος, την αποκόλληση από το έδαφος χάρη στα «πόδια» πάνω στα οποία στηρίζεται, ώστε να είναι εύκολη η έδραση του καταφυγίου σε μη επίπεδο ανάγλυφο εδάφους. Τις επόμενες δεκαετίες και ειδικά τις δεκαετίες του 1960 και του 1970, αρκετοί γνωστοί αρχιτέκτονες της εποχής προχωρούν στον σχεδιασμό ανάλογων καταφυγίων ανάγκης με μορφές συγγενείς προς τα παραδείγματα που παρουσιάσαμε.

Παρατηρώντας τις μορφές και τα υλικά που χρησιμοποιούσαν οι αρχιτέκτονες στις απόπειρές τους αυτές, γίνεται εμφανής η επιρροή από άλλα επιστημονικά πεδία, με τη χρήση τεχνογνωσίας για νέα τεχνικά υλικά και με έντονα τα χαρακτηριστικά της προκατασκευής. Τρεις περιοχές κατασκευών οι οποίες ενίσχυσαν τους πειραματισμούς των καταφυγίων ανάγκη είναι οι περιοχές των στρατιωτικών κατασκευών, η ναυπηγική και ο αεροδιαστημικός τομέας. Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό πως την περίοδο αυτή, των δεκαετιών του 1960 και του 1970, οι μορφές των διαστημικών οχημάτων και η διερεύνηση της δυνατότητας προσελήνωσης, γενικότερα ο προτεινόμενος τρόπος προσγειώσης σε ένα τοπίο άγνωστο, αποτελούσαν σημαντικές πηγές έμπνευσης, καθώς το βουνό με την ιδιαίτερη τοπιογραφία του απαιτούσε παρόμοιας φύσης κατασκευές. Αντιμετωπίζονται, επομένως, τα αλπικά τοπία ως εδάφη που χρειάζονται ειδική αρχιτεκτονική και τεχνολογική προσέγγιση. Αιτίες είναι οι χαμηλές θερμοκρασίες και οι κλιματικές συνθήκες γενικότερα, η δυσκολία προσέγγισης, η έντονη μορφολογία του εδάφους και οι μεγάλης κλίμακας έρημες εκτάσεις με ασαφή πρόγνωση του χώρου εγκατάστασης. Αιτίες που καθιστούν το αλπικό τοπίο αφιλόξενο σε σχέση με τις δομικές συνθήκες που απαντώνται σε περιοχές ηπιότερης γεωμορφολογίας και κλίματος. Στο πλαίσιο αυτό, η δημιουργία κελυφών τα οποία «προσγειώνονται» πάνω σε έδαφος βραχώδες, προσέφερε μία κατεύθυνση σχεδιασμού με πολλές ευκαιρίες πειραματισμού.

Ο Antonio de Rossi, συγκεφαλαιώνοντας αρκετά χρόνια αργότερα αυτές τις προσπάθειες, περιγράφει το ζήτημα του σχεδιασμού των ορειβατικών καταφυγίων, με εξαιρετική επιτυχία. «Υπάρχει», σχολιάζει, «κάτι σχετικά με την ιδέα των καταφυγίων υψηλού υψομέτρου που [...] είναι όλο και πιο συναρπαστικό για τους υπεύθυνους του προγραμματισμού του φυσικού χώρου, είτε είναι αρχιτέκτονες, μηχανικοί είτε εκπροσωπούν κάποιο άλλο επάγγελμα. Είναι κάτι που αγγίζει και ταραίζει τις πρωτόγονες καταβολές ενός ατόμου: έξω στέκεται η μεγαλοπρέπεια της αφιλόξενης φύσης, ενώ μέσα είναι ένας μικρόκοσμος της ανθρώπινης κοινότητας, σε μια προγονική αντίθεση ανάμεσα στο ζεστό και το κρύο, το φως και το σκοτάδι. Ανάμεσα στα δύο, στέκεται η προστατευτική, μητρική μεμβράνη της καλύβας ή του *bivouac*» (Dini & Girodo, 2018).

Στα μέσα του προηγούμενου αιώνα και προς τα τέλη της δεκαετίας του 1950, στο πλαίσιο των ερευνών για βελτιστοποίηση της κατασκευής των καταφυγίων και τη μείωση του χρόνου αποπεράτωσης του έργου, κάνει την εμφάνισή του το ελικόπτερο. Από τότε η προκατασκευή χαρακτηρίζει έντονα τα καταφύγια και ιδιαίτερα τα καταφύγια ανάγκης. Η χρήση νέων υλικών επένδυσης των καταφυγίων, αλλά και η εφαρμογή ξύλου και μετάλλου, ως κύριων δομικών στοιχείων, γίνεται ευκολότερη, καθώς η μεταφορά των μερών στο σημείο της κατασκευής γίνεται ταχύτερη και λιγότερο κοπιαστική. Έτσι, σταδιακά, η χρήση της πέτρας απομακρύνεται και οι «ελαφρές» κατασκευές μπαίνουν στο προσκήνιο. Από τα πρώτα παραδείγματα στα οποία έγινε χρήση νέων υλικών επένδυσης, πάνελ αλουμινίου συγκεκριμένα τα οποία μεταφέρθηκαν με ελικόπτερο, είναι το καταφύγιο *Grand Mulets* το 1958. Μία πιο σύγχρονη περίπτωση έντονης προκατασκευής καταφυγίου ανάγκης είναι

αυτή του *Mischabeljoch Biwak* το 1995. Η μεταφορά με ελικόπτερο των μεταλλικών πασσάλων και των υλικών που συγκροτούν όλο το καταφύγιο εξασφάλισε μια πολύ απλούστερη διαδικασία δόμησης. Εξάλλου το καταφύγιο αυτό, όπως και πολλά άλλα ανάλογα σύγχρονα καταφύγια, διαθέτει ένα επιπλέον σημαντικό κατασκευαστικό χαρακτηριστικό που πρέπει να τονιστεί, την αναστρεψιμότητα, συνεπώς το μηδενικό αποτύπωμα στο αλπικό τοπίο.

Εικόνα 6.10 Καταφύγιο ανάγκης *Mischabeljoch Biwak* του 1995.

6.1.5 Νέος χαρακτήρας ορεινής αναψυχής, τεχνολογική εξέλιξη, περιβαλλοντική ευαισθησία

Προτού προχωρήσουμε στην εξέταση των σύγχρονων τάσεων και των παραδειγμάτων που χαρακτηρίζουν τον 21ο αιώνα, είναι σημαντικό να αναφερθεί το έργο του Jacob Eschenmoser, το οποίο αποτελεί πρόδρομό τους. Από τα πιο σημαντικά δημιουργήματά του είναι το *Dom Hut* με έντονο πειραματικό χαρακτήρα. Πρόκειται για την ανακατασκευή ενός παλιού καταφυγίου του 1890, η οποία πραγματοποιήθηκε το 1957. Το καταφύγιο αυτό χαρακτηρίστηκε πρωτοποριακό σε σχέση με τη διαχείριση των ανεμοπιέσεων, καθώς το πολυγωνικό σχήμα του απωθεί τα αέρια ρεύματα, έτσι ώστε να μην υπάρξει πλευρά της κατασκευής η οποία να βρίσκεται σε δυσμενή θέση. Ένα επιπλέον χαρακτηριστικό του αφορά την έρευνα που αποτυπώνεται στα προπαρασκευαστικά σκαριφήματα του σχεδιασμού του. Σκαριφήματα που αποδεικνύουν την προσπάθεια για την ορθολογική χρήση του χώρου του καταφυγίου, καταλήγοντας σε μία πολυγωνική μορφή μέσα στην οποία τοποθετούνται ακτινωτά τα κρεβάτια, παρουσιάζοντας μείωση από τους ώμους προς τα πόδια, ακολουθώντας δηλαδή την ανατομική μείωση διαστάσεων του ανθρώπινου σώματος, ώστε να φιλοξενείται ο μεγαλύτερος δυνατός αριθμός επισκεπτών. Ένα άλλο σημαντικό έργο του Eschenmoser είναι η ανακατασκευή του *Bertol Hut* το 1975 (Gibello, 2011· Reichlin, 2017). Στο καταφύγιο αυτό, όπως και στο προηγούμενο, οι μορφές του

κελύφους επιχειρούν να διαφύγουν από το περιοριστικό πλαίσιο των παλαιότερων, συμβατικότερων μορφών των καταφυγίων.

Εικόνα 6.11 *Dom Hut, 1957. Χαρακτηριστικό είναι το πολυγωνικό σχήμα της κάτοψης ως προσπάθεια διαχείρισης των ανεμοπιέσεων.*

Προχωρώντας στην τελευταία τριακονταετία, θα εξηγήσουμε πώς η μεταβολή της αρχιτεκτονικής των ορειβατικών καταφυγίων οφείλεται ξανά, σε μεγάλο ποσοστό, στη μεταβολή του χαρακτήρα της ορεινής περιήγησης και της ορεινής αναψυχής. Προαπαιτούμενο για την κατανόηση του σχεδιασμού των κατασκευών κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια είναι, επομένως, η αναγνώριση αυτής της μεταβολής. Το κοινό στο οποίο αναφέρονται τα ορειβατικά καταφύγια έχει αυξηθεί και κατ' επέκταση έχουν πολλαπλασιαστεί και έχουν επίσης γίνει περιπλοκότερες οι υπηρεσίες τις οποίες καλούνται πλέον να καλύψουν, ακολουθώντας τη διόγκωση του φυσιολατρικού και τουριστικού κοινού και τις καταναλωτικότερες απαιτήσεις του. Στον κατάλογο με τα πρωταρχικά διακριτικά κελύφη προστασίας έχουν προστεθεί από πολύ νωρίς τα μεγαλύτερα καταφύγια που εξασφάλιζαν περισσότερες ξενοδοχειακές ανέσεις.

Πλέον υπάρχουν καταφύγια τα οποία έχουν έντονο τουριστικό χαρακτήρα, όμοιο θα λέγαμε με αυτόν των καλοκαιρινών θερέτρων στις παράλιες περιοχές. Όπως ήδη σημειώθηκε, ένας σημαντικός αριθμός από τα σύγχρονα παραδείγματα δεν αναφέρεται πλέον κύρια στον ορειβάτη και στην ανάγκη του για επιβίωση τη νύχτα. Προσανατολίζονται περισσότερο προς τις μάζες του αστικού πληθυσμού, προς αυτούς που επιλέγουν το ορεινό τοπίο για τις χειμερινές αλλά και τις καλοκαιρινές τους διακοπές, αυτούς που επιθυμούν με όρους γενικευμένης αναψυχής να δουν από κοντά και να θαυμάσουν «παρθένα» ορεινά τοπία και εκμεταλλεύονται την ευκολία πρόσβασης που τους παρέχεται χάρη στους αναβατήρες και στα τελεφερίκ.

Ακολουθώντας την αυξημένη πια ποικιλία των κατασκευών εξυπηρέτησης, οι αλπικοί σύλλογοι κατανέμουν τα καταφύγια τους σε τρεις κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται τα καταφύγια τα οποία θεωρούνται περισσότερο απομονωμένα, δηλαδή αυτά

για τα οποία η περιπατητική απόσταση την οποία απαιτείται να διανύσει ο επισκέπτης για να τα προσεγγίσει, από τη στιγμή που θα αφήσει τον πλησιέστερο δρόμο άφιξης με όχημα, ξεπερνά σε διάρκεια τη μία ώρα. Συνήθως αυτά βρίσκονται πάνω σε μονοπάτια που οδηγούν σε κορυφές και αναφέρονται κυρίως στο ορειβατικό κοινό εξυπηρετώντας βασικές ανάγκες. Έτσι διατηρείται ο υποστηρικτικός τους χαρακτήρας. Η επόμενη κατηγορία αφορά την περίπτωση των καταφυγίων που είναι εγκατεστημένα σε δημοφιλείς περιοχές και στα οποία η πρόσβαση υποστηρίζεται από δασικούς δρόμους ή αναβατήρες. Η λειτουργία τους, εξαιτίας της ευκολίας πρόσβασης, είναι παρατεταμένη κατά τη διάρκεια του έτους.

Εικόνα 6.12 Κατά σειρά, *Capanna Cristallina* (άνω αριστερά), *Tschierva Hut* (άνω δεξιά) *Wildstrubelhütte*, 2005 (κάτω).

Τέλος, η τρίτη κατηγορία αφορά τα καταφύγια τα οποία απευθύνονται στο ευρύ κοινό που μπορεί να τα επισκέπτεται σε διαδικασίες αυθημερόν επίσκεψης (day visiting). Αυτά υποστηρίζονται εξ ολοκλήρου από άμεση και εκτεταμένη δυνατότητα μεταφοράς, είτε με ιδιωτικό μέσο είτε με τη μόνιμη λειτουργία αναβατήρων (Reynolds, 2009). Καθώς, όμως, η ανάβαση γίνεται με ευκολία, ιδιαίτερα στα καταφύγια που ο Reynolds κατατάσσει στην τρίτη κατηγορία, είτε με αυτοκίνητο είτε με τους αναβατήρες, το καταφύγιο και η διαμονή αναψυχής σε αυτό αποβαίνουν βασικός τελικός προορισμός της εξόρμησης. Χάνεται έτσι ο χαρακτήρας τον οποίο οι χώροι ορεινής φιλοξενίας είχαν στο παρελθόν, έτσι ώστε ακόμη και η ονομασία «καταφύγιο» να εμφανίζεται καταχρηστική ως προς τη χρήση της. Οι χώροι ορεινής φιλοξενίας δεν αποτελούν πλέον το μέσο που θα υποστηρίξει την ορειβατική αποστολή για την κατάκτηση μίας κορυφής. Αν παρατηρήσει κανείς τα νέα «καταφύγια»,

είναι εμφανείς οι τάσεις που επιμένουν πλέον ιδιαίτερα στην προβολή και την εξ αποστάσεως θέαση του ορεινού τοπίου το οποίο περιβάλλει τα καταφύγια. Σε πολλές περιπτώσεις, άλλωστε, η δομή του καταφυγίου έρχεται σε αντιδιαστολή με τη «σοφία» των παλαιών οικοδόμων. Χαρακτηριστική είναι η επιλογή του επίπεδου δώματος των αφαιρετικών αρχιτεκτονικών δομών στο πλαίσιο της διεθνούς αρχιτεκτονικής γλώσσας. Παρά τα προβλήματα του φορτίου του χιονιού, εμφανίζεται μία πληθώρα τέτοιων παραδειγμάτων όπως στην *Capanna Cristallina*, την *Tschierva Hut*, την *Cabane du Trient*. Εδώ παρατηρείται η απόλυτη αντίθεση με τις παλαιότερες υφιστάμενες κατασκευές.

Εικόνα 6.13 *Moiry Hut*. Εκτεταμένα υαλοστάσια, άνοιγμα του καταφυγίου προς τη θέα.

Η αναφορά στην παράδοση ή στις πρώιμες, προϋπάρχουσες υποδομές υποδεικνύει βέβαια ένα πεδίο συσχετισμών προς το οποίο αναγκάστηκαν να απαντήσουν οι αρχιτέκτονες που σχεδίασαν προτάσεις για τις ορεινές περιοχές. Η σύνδεση του νέου με το παλιό, όμως, ερμηνεύεται από τον καθένα με τρόπο διαφορετικό. Στα *Capanna Cristallina* και *Tschierva Hut* η χρήση του ξύλου ως υλικού επένδυσης αποτελεί απόπειρα αναφοράς στην κατασκευαστική παράδοση του αλπικού τοπίου, με έκφραση ήπια, που σε άλλες περιπτώσεις εμφανίζεται εμφατικότερη. Στην περίπτωση της επέκτασης του *Wildstrubelhütte* το 2005, ο αρχιτέκτονας κάνει προσπάθεια επανερμηνείας της μορφής του παλαιού κτιρίου, παράγοντας μια εκδοχή πλησιέστερη στις σύγχρονες συνθετικές αντιλήψεις. Το γενικό σχήμα διατηρείται, αλλά αλλάζουν τα υλικά δόμησης, ενώ εισάγονται και οι νέες τεχνολογίες υποδομής για την αποτελεσματικότερη λειτουργία του κτιρίου.

Η λογική αυτή μπορεί να συσχετιστεί με τα λόγια του Adolf Loos, στο κείμενο που δημοσίευσε το 1913 με τίτλο *Κανόνες για αυτόν που χτίζει στα βουνά – Regeln für den derinden Bergembaut* (Band, 1962). Συγκεκριμένα, σε ένα απόσπασμα του κειμένου του, προτρέπει τους αρχιτέκτονες που ασχολούνται με την ορεινή αρχιτεκτονική «να δίνουν προσοχή στις μορφές με τις οποίες οικοδομεί ο αγρότης. Είναι σημαντικό να τις μελετούν, επειδή είναι οι καρποί που έχουν κληρονομηθεί από τη σοφία των προγόνων. Αλλά πρέπει να αναζητούν από πού πηγάζει αυτή η μορφή, πώς προέκυψε. Αν έπειτα η τεχνολογική πρόοδος καθιστά δυνατή τη βελτίωση του σχήματος, τότε αυτή η γνώση πρέπει να χρησιμοποιείται».

Ένα άλλο, ριζικά διαφορετικό χαρακτηριστικό των πλησιέστερων σε εμάς κατασκευών, σε αντίθεση με τις παλαιότερες προτάσεις, είναι η εξωστρέφεια, το άνοιγμα προς τα έξω, προς τη θέα του γύρω ορεινού τοπίου, μέσα από εκτεταμένα υαλοστάσια. Η

τεχνολογική πρόοδος, τα σύγχρονα συστήματα προσόψεων και τα νέα μηχανολογικά συστήματα καθιστούν ευκολότερη την εξασφάλιση άνετου, θερμαινόμενου περιβάλλοντος.

Όπως γίνεται άμεσα κατανοητό, στο πλαίσιο της μαζικής αναψυχής, οι ορειβάτες που εμφανίζονται διατεθειμένοι να εγκαταλείψουν τις ανέσεις τους πίσω στην πόλη προκειμένου να εκτεθούν στην ορεινή περιπέτεια αποτελούν μειοψηφία στις πλησιέστερες σε εμάς περιόδους. Οι νέες συνθήκες περιήγησης προσανατολίζουν αναγκαστικά το ενδιαφέρον στις απαιτήσεις των πολλών επισκεπτών. Στις απαιτήσεις της πλειονότητάς τους, που δεν είναι αμελητέες ούτε μπορούν να περιφρονηθούν. Οι νεότερες τάσεις αναψυχής και η έξαρσή τους επέβαλαν αλλαγές που επηρέασαν άμεσα τον αριθμό των κτιρίων, την κλίμακά τους, τις υπηρεσίες που προσφέρουν και γενικότερα τους όρους συσχετισμού τους με το ορεινό τοπίο. Ο Carlo Alberto Pinelli, σχολιάζοντας την αλλαγή του χαρακτήρα των τουριστικών εγκαταστάσεων στις ορεινές περιοχές, επιμένει με emphaticό τρόπο πως αυτά τα «υπερωκεάνια», όπως αποκαλεί τα κτίρια που εξυπηρετούν αυτή την τάση, προσφέρουν στο νέο κοινό επισκεπτών πολύ περισσότερες ανέσεις από αυτές που αφήνουν πίσω τους. Στη συνέχεια, ο Pinelli περιγράφει με χρώματα μελανά την υπερπλήρωσή τους, την υπερβολική αύξηση του αριθμού των επισκεπτών τους οποίους εξυπηρετούν (Pinelli, 2013).

Σε αντίθεση με την προηγούμενη καταναλωτική γιγάντωση, πρέπει βέβαια να επαναλάβουμε μια παρατήρηση την οποία αναλυτικά παρουσιάσαμε σε προηγούμενα κεφάλαια. Την παρατήρηση πως οι σύγχρονες κοινωνίες, οι ανεπτυγμένες δυτικές κοινωνίες τουλάχιστον, τα τελευταία χρόνια επιμένουν σε ζητήματα περιβαλλοντικής ευαισθησίας, βιωσιμότητας και αειφόρου ανάπτυξης. Με την υπογραφή της *Συνθήκης των Άλπεων* το 1991 εντάθηκε περισσότερο η ανησυχία για τη βιώσιμη διαχείριση, για ζητήματα τα οποία αφορούν άμεσα τις τουριστικές υποδομές ορεινής αναψυχής και τον θετικό συσχετισμό τους με το ιδιαίτερο τοπίο στο οποίο υπάρχουν. Παρατηρούμε έτσι την αυξανόμενη διάδοση τεχνολογικών λύσεων που αφορούν την αποθήκευση και διαχείριση της ενέργειας, τη χρήση ανανεώσιμων πηγών και γενικότερα την εξασφάλιση της αυτονομίας των κτιριακών υποδομών. Με γνώμονα τη μείωση του οικολογικού αποτυπώματος έχει επιπλέον υιοθετηθεί, σε πολλές περιπτώσεις, η λογική της αντιστρεψιμότητας της κατασκευής. Πρόκειται για επιλογή που στρέφει σε συναρμολογούμενα και αποσυναρμολογούμενα κελύφη, επομένως σε προτάσεις αρθρωτών κατασκευών ξύλινων ή μεταλλικών και την «επένδυσή» τους με ελαφριά υλικά υψηλής ενεργειακής απόδοσης, ικανά να αντιμετωπίσουν τις χαμηλές θερμοκρασίες στο ορεινό περιβάλλον. Επιπλέον, πάνω σε αυτό το κελύφος συνήθως ενσωματώνονται φωτοβολταϊκά πάνελ για την ενεργειακή αυτονομία του κτιρίου. Κάποια από τα αντιπροσωπευτικότερα σύγχρονα δείγματα αυτής της αρχιτεκτονικής είναι το *Gouter Refuge*, το *Monte Rosa Hut* και το *Schiestlhaus Hut*. Τα τελευταία δύο κτίστηκαν στα πλαίσια ερευνητικών προγραμμάτων (Beltramo & Callegari, 2011).

Εικόνα 6.14 *Gouter Refuge, 2013 (αριστερά)· Schiestlhaus Hut, 2007 (μέσο)· Cabane du Velan, 1993 (δεξιά).*

Καθορισμένη από τις σύγχρονες τάσεις, μία νέα γενιά καταφυγίων αναπτύσσεται στα τέλη του 20ού αιώνα και στις αρχές του 21ου, ξεκινώντας από το πρώιμο *Cabane du Velan* (1993) του Michel Troillet (Gibello, 2011). Μερικά από τα εμβληματικά καταφύγια αυτής της περιόδου θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια.

Ας σημειώσουμε βέβαια πως στη σύγχρονη μας περίοδο, εντείνεται η απαίτηση να προβάλλεται η εικόνα των δομών φιλοξενίας των περιηγητών μέσα από τα υπερανεπτυγμένα πλέον μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Αυτά είναι που καθορίζουν την πρώτη

εντύπωση του κοινού και την επιχειρησιακή διαχείριση του ορεινού τουρισμού, αποκτώντας καθοριστική σημασία και για τις αρχιτεκτονικές προσεγγίσεις, όπως είναι προφανές. Η μορφή του καταφυγίου αποκτά έτσι αυξημένη επικοινωνιακή κρισιμότητα, απαιτώντας από τα πολυάριθμα καταφύγια της εποχής μας να προσφέρουν ισχυρή ανταγωνιστική εντύπωση μέσω της εικόνας τους, να μπορούν επομένως να διαφημίζονται με επιτυχία. Στο πλαίσιο αυτό, η μορφή αποβαίνει μείζον ζήτημα προώθησης (Gibello, 2011). Τα νέα υλικά επιτρέπουν την κατασκευή εξεζητημένων μορφών και το πεδίο των βουνών απαλλαγμένο, όπως έχουμε πει από δεσμευτικές παραμέτρους, γίνεται πεδίο έρευνας και πειραματισμού. Θα μπορούσε κανείς να χαρακτηρίσει τον 21ο αιώνα ως τη νέα περίοδο πειραματισμού πάνω σε καινοτόμες δυνατότητες που προσφέρονται στον τομέα της τεχνολογίας και των κατασκευαστικών μεθόδων. Το καταφύγιο γίνεται λοιπόν ένα τοπόσημο, αφορμή για εντυπωσιασμό σε μια ορεινή περιοχή, και πολλές φορές προσπαθεί να συναγωνιστεί το ίδιο το φυσικό τοπίο. Ο Adolf Loos είχε αναφερθεί σε αυτό το ζήτημα έναν αιώνα πριν, όταν και πάλι στο κείμενό του (Band, 1962) συμβούλευε τους αρχιτέκτονες να μην προσπαθούν να συναγωνιστούν με τα έργα τους την ομορφιά του ορεινού τοπίου.⁵⁰ Μία διαδεδομένη αισθητική κατεύθυνση είναι η προσπάθεια σύναψης μίας μιμητικής σχέσης με το τοπίο των βουνών. Σε αυτόν τον προσανατολισμό, βλέπουμε το νέο *Monte Rosa Hut* να προχωρά σε μια προσπάθεια γεωμετρικής προσέγγισης της μορφής των βουνών. Το καταφύγιο αυτό πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με το ΕΤΗ, το Τεχνολογικό Ινστιτούτο της Ζυρίχης, στο πλαίσιο των 150 χρόνων λειτουργίας του, θέλοντας να προσφέρει ένα υποδειγματικό παράδειγμα αυτόνομου καταφυγίου για τα βουνά.

Εικόνα 6.15 *Monte Rosa Hut*, 2009, και *Schwarzenstein Hut*, 2018.

Άλλο ενδιαφέρον παράδειγμα αποτελεί το νέο *Gonella Hut* το οποίο προσπαθεί να αποτελέσει φυσική συνέχεια του σχηματισμού του βράχου στην άκρη του οποίου τοποθετείται (Dini & Girodo, 2018). Παράλληλα, πέρα από το νέο κτίριο, η κατασκευαστική παρέμβαση περιέλαβε και την αποκατάσταση του παλαιού μικρότερου καταφυγίου, που βρίσκεται σήμερα ακριβώς δίπλα στο καινούργιο. Η πρακτική εξήγηση αυτής της επιλογής συνδέεται με τη χρήση του παλαιού κελύφους ως καταφύγιο ανάγκης για τους ορειβάτες κατά τους χειμερινούς μήνες, όταν το κεντρικό καταφύγιο είναι κλειστό. Αυτό που επιπλέον επιτυγχάνεται είναι η συγκριτική παρουσίαση της ιστορικής ακολουθίας των δυο κατασκευών, της παλαιάς και της νεότερης (Dini & Giusiano, 2011).

Ένα τρίτο ενδιαφέρον παράδειγμα, το *Schwarzenstein Hut*, εξάλλου, επιθυμεί να ενταχθεί και να αποτελέσει συνέχεια των φυσικών σχηματισμών, προτείνοντας τη μορφική

⁵⁰ Αντίστοιχο απόσπασμα από την αυθεντική γερμανική περιγραφή του Adolf Loss: «Το κτίριο ας μην είναι γραφικό. Ας εμπιστευτείτε τους τοίχους, τα βουνά και τον ήλιο».

παρουσία του ως τεχνητού «βράχου» (Hallama, 2018α), επιλέγοντας δηλαδή μια έντονη γλυπτική προσέγγιση στην προσπάθειά του συσχέτισης με το ορεινό τοπίο.

Η προηγούμενη μιμητική σχέση με το φυσικό υπόβαθρο, με προσπάθεια ένταξης στο φυσικό τοπίο, στα ευτυχέστερα από τα σύγχρονα παραδείγματα δεν είναι βέβαια κάτι το οποίο εμφανίστηκε στον αιώνα μας. Ήδη από το 1929 ο Hans Leutzinger είχε εκφράσει την άποψη πως οι δομές που κτίζονται πάνω στα βουνά, σε περιοχές όπου δεν υπάρχουν ανθρώπινα ίχνη, πρέπει με κάποιον τρόπο να εξαφανίζονται, να εντάσσονται δηλαδή στο φυσικό τοπίο. Η κατασκευή με την οποία ο Leutzinger εκφράζει αυτές τις απόψεις του είναι το *Planurahutte*, το οποίο ακολουθώντας το ρεύμα της εποχής και τη διαθέσιμη τεχνογνωσία, κτίστηκε από πέτρες που υπήρχαν άμεσα στον τόπο της κατασκευής του. Αξιοσημείωτη σε αυτό το παράδειγμα είναι επίσης η μελέτη της εισόδου η οποία χωροθετήθηκε με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι πλήρως προστατευμένη από τους ανέμους που πνέουν στην περιοχή (Reichlin, 2017).

Εικόνα 6.16 *Planurahutte. Hans Leutzinger, 1929.*

Επιστρέφοντας σε χαρακτηριστικά παραδείγματα σύγχρονων καταφυγίων ανάγκης-βίνουακς, μπορούμε να τονίσουμε πως φαίνεται να αποτελούν πρόκληση σχεδιαστικής και κατασκευαστικής ευφυΐας, πρόκληση τόσο ενδιαφέρουσα ώστε να προσελκύει όχι μόνο το ενδιαφέρον των αρχιτεκτονικών γραφείων μελέτης αλλά και την ακαδημαϊκή έρευνα. Αξίζει να παρουσιάσουμε παραδείγματα όπως το *Gervasutti Bivouac* του γραφείου LEAP Factory και τα δύο καταφύγια σχεδιασμένα από τους Ofis Architects, το *Alpine Cabin* και το *Skuta Alpine Shelter*, το δεύτερο σε συνεργασία με φοιτητές του Πανεπιστημίου Harvard. Όμως, τι καθιστά ενδιαφέρον αυτό το αντικείμενο σχεδιασμού; Μια πρώτη εξήγηση μπορεί να τονίσει πως ο σχεδιασμός ελάχιστων δομών, το απλουστευμένο κτιριολογικό πρόγραμμα και οι μειωμένες ανάγκες τις οποίες καλούνται να καλύψουν δίνουν στους αρχιτέκτονες την ευκαιρία να αντιμετωπίσουν τα βίνουακς όχι μόνο ως μικρά κτιριακά κελύφη, αλλά επίσης ως γλυπτά στον χώρο, με έμφαση στη μορφολογική τους προσέγγιση. Οι μικρές διαστάσεις και ο τρόπος μεταφοράς τους είναι παράγοντες που συμμετέχουν επίσης στην έντονη ιδιαιτερότητα του αισθητικού αποτελέσματος, ενώ επιπλέον η κατασκευαστική κρισιμότητα και η άμεση επιρροή της στην τελική μορφή αποτελούν πρόσθετες αρχιτεκτονικές προκλήσεις. Μια σημαντική διαφορά ανάμεσα στα αρχικά παραδείγματα του 20ού αιώνα και τα προηγούμενα πλησιέστερα σε εμάς είναι και οι πολυτελέστερες διαμορφώσεις του εσωτερικού χώρου στα νεότερα παραδείγματα, με αυξημένες πλέον απαιτήσεις άνεσης.

Εντέλει, μέσα από την παρακολούθηση της ιστορικής τους εξέλιξης και ιδιαίτερα μέσα από τη μελέτη των σύγχρονων κατευθύνσεων σε σύγκριση με άλλες προηγούμενες, μπορούμε να καταλήξουμε σε κάποια συμπεράσματα σε σχέση με το πλαίσιο στο οποίο θα βασιστεί στο άμεσο μέλλον η εξέλιξη των καταφυγίων. Καταρχήν η διαρκώς αυξανόμενη περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση και η κινητοποίηση των κοινωνιών για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της κλιματικής αλλαγής συμμετέχουν καθοριστικά στην εξελικτική αυτή πορεία. Είναι γεγονός πως η πλειοψηφία των ορειβατών και μεγάλος αριθμός από τους περιηγητές μοιράζονται σήμερα αυτές τις ανησυχίες. Η στάση τους οδηγεί στον σχεδιασμό δομών που αποδίδουν την ευαισθητοποιημένη αυτή επιρροή, ιδιαίτερα την επιρροή των ορειβατικών συλλόγων που προσανατολίζονται προς την κατεύθυνση της οικολογικής ευαισθησίας, της βιωσιμότητας και της αυτονομίας.

Όσον αφορά τις επενδυτικές τάσεις, οι ιδιοκτήτες των καταφυγίων, τόσο οι διοικήσεις των ορειβατικών συλλόγων όσο και οι ιδιώτες επενδυτές, προσανατολίζονται σε αναβαθμίσεις των κατασκευών, επεκτάσεις, εκτεταμένες ανακαινίσεις των εγκαταστάσεών τους, όπως και των υπηρεσιών που παρέχουν. Σχολιάζουμε πάντα την αλπική περιοχή, η οποία όμως αποτελεί το βασικό υπόδειγμα γενικότερων ανάλογων παρεμβάσεων σε ορεινές περιοχές. Ο αριθμός των καταφυγίων κρίνεται επαρκής μέχρι στιγμής και λίγες είναι οι περιπτώσεις ανέγερσης νέων καταφυγίων. Όπου έχουμε παραδείγματα εξ ολοκλήρου νέων δομών, πρόκειται συνήθως για αντικατάσταση παλαιότερων. Οι σημαντικότερες αιτίες που οδηγούν στις επιλογές αυτές είναι η διαμόρφωση χώρων για τη βέλτιστη εκμετάλλευσή τους, η καλύτερη ενεργειακή απόδοση του κτιρίου και η αποτελεσματικότερη θερμομόνωση, η ευκολότερη συντήρηση του καταφυγίου και η χρήση του καταλληλότερου εξοπλισμού για την εξυπηρέτηση των ορειβατών (Dini, 2011).

Οι νέες κατασκευαστικές μέθοδοι, η τεχνολογική πρόοδος και η κεκτημένη εμπειρία των τελευταίων τριάντα χρόνων έχουν διευρύνει τους ορίζοντες των δυνατοτήτων στον σχεδιασμό τέτοιων δομών σε υψηλά υψόμετρα. Παράλληλα έχουν οδηγήσει στον περιορισμό των εμποδίων που εμφανίζονται λόγω των δυσμενών καιρικών συνθηκών και της επικινδυνότητας του πεδίου εφαρμογής. Η ανάγκη για την οργάνωση των περίπλοκων αυτών εργοταξίων κατασκευής κατά τους καλοκαιρινούς μήνες είχε ως αποτέλεσμα την εφαρμογή ιδιαίτερων αρχιτεκτονικών λύσεων και κατασκευαστικών μεθόδων, ιδίως της προκατασκευής. Δεν είναι τυχαίο πως έχει διαμορφωθεί η άποψη ότι το αλπικό τοπίο αποτελεί προνομιακό εργαστήριο πειραματικού σχεδιασμού και εφαρμογής των πρόσφατα ανεπτυγμένων τεχνολογιών σε θέματα εξοικονόμησης ενέργειας και των παθητικών κατασκευών, με στόχο την επίτευξη της πλήρους ενεργειακής αυτονομίας. Πρόκειται για την εξειδικευμένη παραδειγματική εφαρμογή τάσεων οι οποίες εκφράζουν απόλυτα τις σχετικές κατευθύνσεις της ΕΕ και πρέπει βέβαια να προωθούνται για εφαρμογή σε οποιοδήποτε περιβάλλον, ορεινό ή μη, εξωαστικό ή αστικό με εντονότερο φυσικό χαρακτήρα ή περισσότερο ανθρωπογενή (Beltramo & Callegari, 2011). Τον παραδειγματικό περιβαλλοντικό, πρωτοποριακό χαρακτήρα ανάλογων κατασκευών είχε με έμφαση τονίσει, πριν από μια δεκαετία ήδη, ο πρόεδρος του Ιταλικού Αλπικού Συλλόγου (CAI) ο οποίος, σε συνέντευξή του στον R. Dini (Dini, 2011), επέμεινε πως το νέο *Monte Rosa Hut* αποτελεί εμβληματικό παράδειγμα εφαρμογής παθητικών ενεργειακών συστημάτων. ***Παράδειγμα τόσο σημαντικό ώστε να υποδεικνύει μία οδό σχεδιαστικών επιλογών τις οποίες οι σύγχρονες κατασκευές οφείλουν γενικά να ακολουθούν, αξιοποιώντας διεπιστημονικές μελέτες και τον συνδυασμό γνώσεων από πολλαπλά επιστημονικά πεδία, ικανά να παράγουν με τη συσχέτισή τους τα επιθυμητά αποτελέσματα.***

Εικόνα 6.17 *Gervasutti bivouac.*

6.2 Χιονοδρομικά κέντρα – ορεινά θέρετρα

Κατά τον 19ο αιώνα, όπως είδαμε, η ανάπτυξη του αλπικού τουρισμού καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό από το άθλημα της ορειβασίας. Η χιονοδρομία δεν αποτελούσε ακόμη δραστηριότητα η οποία έλκυε ιδιαίτερα το κοινό στις Άλπεις, όμως αυτή η τάση άλλαξε δραματικά κατά τον 20ό αιώνα. Οι πρώτοι που ασχολήθηκαν με τη χιονοδρομία, το σκι, ήταν οι γηγενείς κάτοικοι των ορεινών περιοχών. Ακολουθώντας το καταγωγικό αρχικό παράδειγμά τους, το σκι θα διαδοθεί στη συνέχεια ως δραστηριότητα, αρχικά στα υψηλότερα οικονομικά και κοινωνικά στρώματα των αστικών πληθυσμών.

Με το πέρασμα του χρόνου και την αναπτυσσόμενη σχετική βιομηχανία, διείσδυσαν στο άθλημα και τα χαμηλότερα κοινωνικο-οικονομικά στρώματα των αστικών περιοχών, με αποτέλεσμα εκατομμύρια πλέον επισκεπτών παγκοσμίως να έχουν πρόσβαση σε αυτό. Από την αρχή του 20ού αιώνα, το σκι αναδύεται ως δημοφιλής τρόπος αναψυχής ο οποίος συνδυάζει τη δυναμική του φύση και τους ταχύς ρυθμούς του, με την απόλαυση του ορεινού τοπίου. Εντονότερα, η εγκαθίδρυση του σκι στη συνείδηση των κοινωνιών ως δραστηριότητας αναψυχής προέκυψε τα τελευταία σαράντα χρόνια του 20ού αιώνα, περίοδο κατά την οποία ο παγκόσμιος τουρισμός απογειώθηκε. Ακολουθώντας την κατεύθυνση αυτή, η χιονοδρομία γίνεται σύμβολο αναψυχής της μεσαίας τάξης και κινητήριος μοχλός οικονομικής ανάπτυξης, αρχικά στις Άλπεις και στη συνέχεια στις υπόλοιπες ορεινές περιοχές του κόσμου. Θέτει έτσι νέους, πολύ διαφορετικούς όρους στον τρόπο αντιμετώπισης του ορεινού τοπίου και στον γενικότερο μετασχηματισμό του. Επιμένοντας στη σημασία της χιονοδρομίας θα επιχειρήσουμε, σε αυτό το τμήμα της διερεύνησής μας, την αναγνώριση των μεταβολών στον τρόπο υποστήριξής της και στις συσχετισμένες με αυτήν προσεγγίσεις της αστικής κοινωνίας προς το ορεινό τοπίο. Όπως και στο προηγούμενο κεφάλαιο, στη διερεύνηση που ακολουθεί επιχειρείται η ανάλυση διαδοχικών χρονικά παραδειγμάτων από παρεμβάσεις αρχιτεκτονικές και τοπιακές, που σκοπό τους είχαν την υποστήριξη της ορεινής αναψυχής, ειδικότερα της χιονοδρομίας. Όπως και στο προηγούμενο κεφάλαιο, για παρόμοιους λόγους, τα παραδείγματα επικεντρώνονται στην Ευρώπη, ιδιαίτερα στις Άλπεις.

Εικόνα 6.18 Ταξιδιωτική αφίσα του 1905 για χειμερινά αθλήματα στην περιοχή Chamonix, στο Mont-Blanc (αριστερά), και ταξιδιωτική αφίσα του 1920 για την περιοχή Cortina d'Ampezzo στις ιταλικές Άλπεις (δεξιά).

6.2.1 Θέρετρα πρώτης γενιάς

Οι πρώτες περιοχές που υποστήριζαν την πρώιμη έκφραση της τουριστικής χιονοδρομίας δεν χαρακτηρίζονταν από καλά διαχειριζόμενους οριοθετημένους χώρους, γεγονός αντίθετο προς τη σημερινή εικόνα. Στην πρώιμη περίοδο της τουριστικής χιονοδρομίας, οι αλπικοί χιονοδρόμοι, οι σκιέρ, συγκεντρώνονταν σε περιοχές των Άλπεων, για παράδειγμα το Saint-Moritz και το Davos της Ελβετίας, οι οποίες είχαν ήδη αναπτύξει σημαντικές υποδομές υποστήριξης της ορεινής αναψυχής για την εξυπηρέτηση της αστικής κοινωνίας, κυρίως κατά τη θερινή περίοδο. Με αφετηρία τα χωριά αυτά, διέσχισαν τους γύρω λόφους με ντόπιους οδηγούς βουνών ή χωρίς. Οι πρώιμες χιονοδρομικές διαδρομές χαρακτηρίζονταν από απότομες αναβάσεις, τραβέρσες και γρήγορες καταβάσεις (Denning, 2015). Πριν από την εισαγωγή των αναβατήρων (ski lifts), οι αλπικοί σκιέρ αναγκάζονταν να υπομείνουν μια εξαντλητική ανηφορική ανάβαση, κάτι που θεωρούσαν συνήθως ενοχλητικό πριν από μια ευχάριστη κατάβαση.

Έτσι, τα πρώτα κέντρα που υποστήριζαν τη χιονοδρομία, αυτά που χαρακτηρίζονται ως θέρετρα πρώτης γενιάς, βρίσκονταν κυρίως σε υψόμετρο 1.000 έως 1.500 μ και αναπτύχθηκαν χωρίς κάποιον κεντρικό σχεδιασμό, μέσα σε προϋπάρχοντες ορεινούς οικισμούς οι οποίοι, όπως ειπώθηκε, ήταν σε θέση να υποδεχθούν μεγάλη ροή τουριστών, με το υφιστάμενο κτιριακό απόθεμα ξενοδοχείων και υπηρεσιών για τον καλοκαιρινό τουρισμό (Stadel, 1986: 50). Παράλληλα με την εγγύτητά τους στις πλαγιές των βουνών, αυτές οι περιοχές με την ήδη συγκροτημένη υποδομή τους κάλυπταν τις πρωταρχικές ανάγκες του αναδυόμενου αθλήματος της χιονοδρομίας. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ανάλογου θέρετρου πρώτης γενιάς είναι το Megève στις γαλλικές Άλπεις.

Καθώς το άθλημα ξεκίνησε να προσελκύει περισσότερο κόσμο, αυτές οι περιοχές άρχισαν να διαμορφώνονται έτσι ώστε να μπορούν να υποστηρίξουν την εμπειρία της χιονοδρομίας και τις νέες ανάγκες τις οποίες αυτή επέβαλε. Ένα γεγονός που άλλαξε σε μεγάλο βαθμό τον χαρακτήρα της χιονοδρομίας αλλά και τη γενικότερη αντίληψη για τη

χρήση του βουνού, όπως θα δούμε στη συνέχεια, είναι η εμφάνιση των αναβατήρων. Στις Άλπεις, όπως και στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι πρώτοι αναβατήρες εγκαταστάθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του 1920 και άρχισαν να πολλαπλασιάζονται στη δεκαετία του 1930. Η σταδιακή εισαγωγή τους στις περιοχές που ήδη υποστήριζαν το άθλημα αποδείχθηκε σοφή επένδυση για την προσέλκυση επισκεπτών τη δεκαετία του 1930. Στη συνέχεια, τα νέα μοντέλα τουρισμού κατέστησαν αναγκαία την ανάπτυξη οργανωμένων δικτύων αναβατήρων, καθιστώντας το άθλημα εύκολα προσβάσιμο στο ευρύ κοινό.

Εικόνα 6.19 Ταξιδιωτική αφίσα εποχής για χειμερινά αθλήματα (Vintage Travel Poster Germany).

6.2.2 Το νεωτερικό όραμα

6.2.2.1 Θέρετρα δεύτερης γενιάς και η εμφάνιση του μοντερνισμού στις Άλπεις

Η μοντέρνα αρχιτεκτονική αναδύεται στις Άλπεις με την εμφάνιση των χειμερινών αθλημάτων, ιδιαίτερα της χιονοδρομίας. Η ανάπτυξη της τεχνολογίας των αναβατήρων και των σχετικών υποδομών έδωσε το έναυσμα για τη διαμόρφωση διαφορετικών τρόπων «χρήσης» του βουνού. Χαρακτηριστικά, η δημιουργία των θερέτρων δεύτερης γενιάς και η νέα αντιμετώπιση του ορεινού χώρου συνδέονται με την απελευθέρωση των τουριστικών υποδομών από τους οικισμούς που προϋπήρχαν στις κοιλάδες. Έτσι, καθώς το αλπικό σκι αποδεικνύεται αρκετά διαδεδομένη δραστηριότητα, με τους αναβατήρες να διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο, στην Ιταλία πρώτα γίνεται φανερή η αναπτυξιακή ευκαιρία για τη δημιουργία θερέτρων που θα είχαν για κύριο ή αποκλειστικό τους στόχο την εξυπηρέτηση της χιονοδρομίας. Το ιταλικό χωριό Sestriere θεωρείται το πρότυπο έναρξης αυτής της νέας εποχής.

Στην αρχή του 20ού αιώνα το μόνο που υπήρχε στο Sestriere, σε υψόμετρο μεγαλύτερο των 2.000 μ., ήταν ένα πανδοχείο και ελάχιστες άλλες δομές. Το 1931 ξεκίνησε η κατασκευή ξενοδοχείων και τελεφερίκ (cable cars), η χάραξη για πίστες χιονοδρομίας (ski pistes) που έμελλε να ολοκληρωθούν λίγα χρόνια αργότερα. Ο επικεφαλής της ιταλικής αυτοκινητοβιομηχανίας Fiat Automobiles, ο Giovanni Agnelli μαζί με τον Vittorio Bona de Bottino σχεδιάζουν και διευθύνουν τη δημιουργία του Sestriere, του πρώτου

«χιονοδρομικού κέντρου αποκλειστικής χρήσης / single-purpose ski resort» στις βορειοδυτικές ιταλικές Άλπεις (Denning, 2015: 15). «Η πόλη του χιονιού του 20ού αιώνα γεννιέται ξαφνικά στη μέση της αλπικής ερήμου»: πρόκειται για την πρώτη «πόλη χειμερινών αθλημάτων» (Rossi, 2006: 33).

Τα τοπόσημα που διαμορφώνουν την πρώτη εντύπωση για το Sestriere ήταν δύο κυκλικής κάτοψης μοντέρνοι ξενοδοχειακοί πύργοι και ένα δίκτυο αναβατήρων, το οποίο έδινε πρόσβαση σε 74 διαφορετικές καταβάσεις σε πλαγιές (ski pistes) ήδη από το 1938. Κάθε απόφαση για την ανάπτυξη του Sestriere ήταν προσανατολισμένη προς τους σκιέρ, ενώ παράλληλα οι επενδυτές επωφελούνταν αναπτυξιακά από ένα νέο οικονομικό μοντέλο. Κάθε στοιχείο της τουριστικής δραστηριότητας που συνδεόταν με τη δραστηριότητα των σκιέρ από τη στιγμή της άφιξής τους – η χρήση των καταλυμάτων, η προσφερόμενη παράπλευρη ψυχαγωγία και βέβαια τα εισιτήρια για τους ανελκυστήρες και τα μαθήματα χιονοδρομίας – βρισκόταν υπό τον οργανωμένο έλεγχο της κεντρικής διαχείρισης. Με κρατική στήριξη, οι ιδιώτες επενδυτές είχαν μετατρέψει μια ακατοίκητη χιονισμένη «έρημο» σε έναν «παράδεισο χιονοδρομίας». Είναι προφανώς σημαντικό να τονίσουμε πως η στήριξη αυτής της μεγαλεπήβολης προσπάθειας από το κράτος υπήρξε έντονη. Συγκεκριμένα, η ιταλική κυβέρνηση προχώρησε στη δημιουργία κατάλληλων υποδομών. Επέκτεινε τον αυτοκινητόδρομο από το πολυσύχναστο κέντρο του Milano, ενώ παράλληλα δημιούργησε έναν σιδηροδρομικό σταθμό με απευθείας σιδηροδρομική σύνδεση με το Sestriere (Denning, 2015).

Με την υιοθέτηση των παραπάνω διαδικασιών υποστήριξης της τουριστικής του ανάπτυξης, το Sestriere εγκαινιάζει μια τελείως καινοτομική αντίληψη ως προς τη διαχείριση του ορεινού τοπίου και της ορεινής αναψυχής, ενώ επιπλέον επιτρέπει την προώθηση νέων κατασκευαστικών κατευθύνσεων στον ορεινό χώρο. Οι δύο κυλινδρικοί πύργοι του αρχιτέκτονα Bona de Bottino, το Duchi di Aosta και το Torre Hotels, δημιουργούν έναν νέο «τόπο» στο ορεινό τοπίο, λειτουργώντας ταυτόχρονα ως συμβολικά στοιχεία της νέας εικόνας, της μοντέρνας χρήσης του βουνού, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Antonio de Rossi (Rossi, 2006: 33). Οι κτιριακές υποδομές πλέον χαρακτηρίζονταν από γεωμετρικά καθαρούς και αφηρημένους όγκους οι οποίοι νομιμοποιούσαν την ύπαρξή τους μέσω της αντίθεσής τους με την έντονη γεωμορφολογία των βουνών. Επιπλέον, για πρώτη φορά, οι υποστηρικτικές δομές και οι χιονοδρομικοί χώροι σχεδιάζονται μαζί. Η άμεση αυτή συσχέτισή τους αποτελεί, από χωρική άποψη, μια πραγματική εφεύρεση και εγκαινιάζει την αφετηρία εφαρμογής ενός νέου χωρικού πρότυπου το οποίο θα χαρακτηρίσει, όπως θα δούμε στη συνέχεια, οποιοδήποτε μετέπειτα σχεδιασμό χειμερινών περιοχών αναψυχής.

Πρέπει να τονίσουμε πως το έργο της τουριστικής ανάπτυξης και του χωρικού σχεδιασμού του Sestriere διέπεται από μια συνολική οργανωτική αντίληψη. Όλα τα μέρη αυτής της οργανωτικής δομής αποτελούν αδιαίρετα τμήματα μιας συνολικής κεντρικής στρατηγικής και ενός συνολικού σχεδιασμού με ξεκάθαρο στόχο την εξυπηρέτηση των χιονοδρόμων και την οικονομική, αναπτυξιακή προώθηση του εγχειρήματος: από την επιλογή της τοποθεσίας, τον σχεδιασμό των αρχιτεκτονικών υποδομών και των αθλητικών εγκαταστάσεων, τη διαχείριση της γης και την προώθηση της εικόνας του χιονοδρομικού κέντρου. Επιπλέον, αποτελεί καινοτομία η εισαγωγή του θέματος της οδικής κυκλοφορίας ως κεντρικό ζήτημα για τη μελλοντική προώθηση της περιοχής, όπως αναφέραμε με την επέκταση του αυτοκινητόδρομου. Το ζήτημα της οδικής κυκλοφορίας, από το Sestriere και έπειτα, θα γίνεται πλέον αντιληπτό ως απόφαση καθοριστικής σημασίας για τον μετασχηματισμό του σχεδιασμού στα βουνά.

Εικόνα 6.20 *Sestriere, φωτογραφία του 1951.*

Επιπλέον, το Sestriere εγκαινιάζει στις Άλπεις το πέρασμα από την «παλαιά» στη «νέα» αρχιτεκτονική περίοδο. Το πέρασμα δηλαδή από τα πρότυπα του εκλεκτικισμού, όπως το *Grand Hotel*, σε πρότυπα τα οποία κινούνται στο πνεύμα του μοντερνισμού. Μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα εκπονούνται πολυάριθμες μελέτες στις Άλπεις από μοντερνιστές αρχιτέκτονες, πολλές από τις οποίες υλοποιούνται. Σε αυτά τα έργα όλων των αρχιτεκτονικών τύπων, όπως μονοκατοικίες, διαμερίσματα, ξενοδοχεία, εστιατόρια, σταθμοί τελεφερίκ, κτίρια για κατασκηνώσεις διακοπών, σανατόρια, εκκλησίες και καταφύγια, βλέπουμε πολλές από τις προσεγγίσεις που υιοθετούνται για την κατάκτηση του βουνού από τους πρεσβευτές του μοντέρνου κινήματος. Για παράδειγμα, η χρήση της μονόκλινης στέγης ως ένας συμβιβασμός ανάμεσα στην επίπεδη και τη δίκλινη στέγαση είναι ένα στοιχείο που χρησιμοποιείται ευρέως από τη μοντέρνα αρχιτεκτονική στα βουνά και εμφανίζεται για πρώτη φορά στο παράδειγμα του Franz Baumann για το *Hotel Monte Pana* το 1930 (Menini, 2017: 28). Αξίζει επίσης να αναφερθούμε στον σταθμό τελεφερίκ (cable car station) στο Mont Salève, στις Γαλλικές Άλπεις, ο οποίος κατασκευάζεται το 1932. Το συγκεκριμένο παράδειγμα περιλαμβάνει, μαζί με την πλατφόρμα του τελεφερίκ, ένα πολυτελές εστιατόριο και ένα ξενοδοχείο και αντανακλά, μέσα από τα καθαρά στοιχεία της μορφής και από τις επιλογές του κτιριολογικού του προγράμματος, τη νέα προσέγγιση που εισάγει η μοντέρνα αντίληψη για τα βουνά (Mantziaras, 2017: 37).

Τα κτίρια ανεξαρτητοποιούνται από οποιοδήποτε εκφραστικό κώδικα κατασκευής ο οποίος προϋπάρχει στο ορεινό τοπίο και χαρακτηρίζονται πλέον από την έλλειψη οποιασδήποτε απαίτησης μορφικής αναφοράς στα υπάρχοντα ορεινά αρχιτεκτονικά πρότυπα. Η μείωση της διακόσμησης και η έμφαση στη γεωμετρία, η οποία δικαιώνει την καθαρότητα της μέσω της αντίθεσής της με το ορεινό τοπίο, συνιστούν κάποια από τα νέα χαρακτηριστικά. Επιπλέον, τα σημεία τοποθέτησης αυτών των κτιρίων αντανακλούν τον νέο χαρακτήρα που εισάγει ο χειμερινός τουρισμός.

Εικόνα 6.21 *Sports Hotel Monte Pana*, αρχιτέκτονας *Franz Baumann*, 1930 (αριστερά), και *Mont Salève* τελεφερίκ, αρχιτέκτονας *Maurice Braillard*, 1932 (δεξιά).

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα με καθαρά ρασιοναλιστική προσέγγιση είναι το *Cologne IX May* στην Bardonecchia της Ιταλίας. Το κτίριο δεν έχει καμία αναφορά στην εικονογραφία της ορεινής παράδοσης. Αυτό που χαρακτηρίζει και στηρίζει τη λογική του σχεδιασμού του είναι η έμφαση στο λειτουργικό πρόγραμμα, στην καθαρότητα αλλά και την οριοθέτηση των όγκων η οποία αποσκοπεί στη μέγιστη αξιοποίηση του ηλιασμού και της θέας. Η νέα προσέγγιση της μοντέρνας αντίληψης, διαχωρίζει τη νέα αρχιτεκτονική από τις πολιτισμικές συσχετίσεις και τις εικονογραφικές συμβάσεις της αρχιτεκτονικής των προηγούμενων δεκαετιών (Rossi, 2006: 37).

Ένα ακόμα χαρακτηριστικό παράδειγμα το οποίο εκφράζει τη νέα προσέγγιση του μοντέρνου για τα βουνά είναι το ρυθμιστικό σχέδιο για την κοιλάδα της Aosta στην Ιταλία, το οποίο μέχρι σήμερα χαρακτηρίζεται ως μια από τις πιο ενδιαφέρουσες προτάσεις της ιταλικής αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας. Αρχικά η έρευνα για το ρυθμιστικό σχέδιο διαμορφώνεται με την ανάλυση του τόπου και των φυσικών του στοιχείων, με έμφαση στο κλίμα, στην ποιότητα του εδάφους και του υπεδάφους, την ανάλυση του πληθυσμού, με πληροφορίες για τους αγροτικούς και αστικούς πληθυσμούς, τις αυξομειώσεις των πληθυσμιακών ομάδων, την ηλικία και ασχολία και την ανάλυση της επιτυχίας κάθε κλάδου απασχόλησης, όπως η γεωργία, η βιομηχανία, η αναψυχή και τα συστήματα επικοινωνίας. Οι προκαταρκτικές μελέτες παρουσιάζουν έτσι τις διαφορετικές πτυχές των ορεινών περιοχών – το φυσικό υπόβαθρο, την κοινωνική κατάσταση των πληθυσμών, τους φυσικούς και οικονομικούς πόρους, τις υποδομές και τις τουριστικές δυνατότητες. Με το υπόβαθρο που παρέχουν αυτές οι μελέτες, αναγνωρίζονται αρχικά οι σημαντικές και ιδιαίτερες ποιότητες του φυσικού ορεινού περιβάλλοντος. Παράλληλα, όμως, γίνονται διακριτές οι δυσμενείς συνθήκες διαβίωσης των γηγενών πληθυσμών. Η ανάπτυξη του τουρισμού, ο οποίος θεωρείται ότι «βοηθά στη βελτίωση της τοπικής οικονομίας, αντικατοπτρίζοντας ευεργετικά και αξιοσημείωτα σημάδια στη ζωή, την υγιεινή και την οικονομία του πληθυσμού», παρουσιάζεται ως η κυρίαρχη λύση για την αντιμετώπιση της κατάστασης (Rossi, 2006: 37).

Σε αυτό το πλαίσιο, οι σχεδιαστικές προτάσεις προτείνουν τον μετασηματισμό των ορεινών περιοχών, οι οποίες αντιμετωπίζονται ως «εργαστήρια» καινοτομικών αλλαγών ή,

όπως χαρακτηριστικά γράφουν ο Figini και ο Pollini για το 5ο CIAM,⁵¹ αυτές οι περιοχές παρουσιάζονται ως «ζώνες που είναι ακόμα άθικτες και επομένως ιδανικές σαν κενή σελίδα για έναν νέο τρόπο σύλληψης της πόλης και μιας νέας αρχιτεκτονικής».

Επιπλέον, καταδικάζεται η χρήση στοιχείων που είναι εμπνευσμένα από τη λαϊκή αρχιτεκτονική, έτσι ώστε ο σχεδιασμός να εστιάζει απόλυτα στη σωστή διαχείριση των στοιχείων του ορεινού περιβάλλοντος.⁵² Επιπλέον, στον νέο τρόπο σχεδιασμού η διαμόρφωση του τοπίου γίνεται με γνώμονα τη διαχείριση των φυσικών στοιχείων και τη μέγιστη αξιοποίησή τους,⁵³ για παράδειγμα την έκθεση στον ήλιο και την ανεμπόδιστη θέα. **Μια παρατήρηση ακόμη σημαντικότερη για τη δική μας προσέγγιση του «πολιτισμικού τοπίου» και της συνθετικής του αντιμετώπισης: η διαχείριση του τοπίου «γίνεται η ίδια αρχιτεκτονικό έργο».** Η χρήση αξόνων ή, όπως στο σχέδιο για την περιοχή Pila, ο ορθογώνιος κάρναβος που υπερκαλύπτει το φυσικό ανάγλυφο αποτελούν εργαλεία τα οποία προσπαθούν να διαχειριστούν το τοπίο με βάση τις επιδιώξεις που έχουν αναφερθεί.

Την ίδια περίοδο παρατηρείται η εμφάνιση παρόμοιων τρόπων σκέψης για τον σχεδιασμό του ορεινού χώρου και εκτός των ορίων της Ιταλίας, όπως συμβαίνει στον σχεδιασμό του *Resort Cold de Vars* από τον Le Corbusier το 1939. Πρόκειται για πρόταση η οποία χαρακτηρίζεται από την έντονη σημασία που αποδίδει στην αξιοποίηση της τοπογραφίας και του προσανατολισμού.

Τέλος, είναι σημαντικό να αναφερθούμε επίσης στη μελέτη για τον σχεδιασμό της περιοχής Courchevel στη Γαλλία. Αυτή η μελέτη είναι σημαντική, καθώς αφορά τη δημιουργία του πρώτου γαλλικού παραδείγματος «ολοκληρωμένου χιονοδρομικού κέντρου / purpose-built resort», ενώ επιπλέον ενσαρκώνει με σαφή τρόπο τις ιδέες του μοντερνισμού για τη νέα αντιμετώπιση των βουνών.

Ως προκαταρκτικό στάδιο της μελέτης για το Courchevel, ο Γάλλος αρχιτέκτονας Laurent Chappis διασχίζει παρατεταμένα την περιοχή, καταγράφοντας συστηματικά τα ιδιαίτερα γεωμορφολογικά και κλιματολογικά χαρακτηριστικά της. Συγκεκριμένα αποτυπώνει τα ηλιόλουστα σημεία, τις θέσεις των δέντρων και των βράχων. Στη συνέχεια εντοπίζει τις ευνοϊκότερες πλαγιές για τη χάραξη των διαδρομών κατάβασης, έτσι ώστε να καθορίσει τις περιοχές κατοικίας. Χωροθετεί τις κατοικίες σε άμεση σχέση με τις πίστες, έτσι ώστε οι σκιέρ, κατηφορίζοντας από την πλαγιά, να καταλήγουν άμεσα στην κατοικία τους. Στο κέντρο του θέρετρου, στο οποίο συγκλίνουν οι χιονοδρομικές διαδρομές, χωροθετούνται οι εμπορικές χρήσεις και οι κοινόχρηστες υπηρεσίες εξυπηρέτησης των επισκεπτών. Στην περιγραφή του Laurent Chappis καταγράφεται καθαρά η λογική αντιμετώπισής του για τον σχεδιασμό της περιοχής. «Η λειτουργία του σχεδίου βασίζεται στην κοινή λογική, την τοπογραφία στο πεδίο εφαρμογής που κατευθύνει εκ του φυσικού τη λύση», τονίζει, «την καρτεσιανή λογική και δεν σχετίζεται με κάτι προϋπάρχον».

⁵¹ CIAM: Congrès Internationaux d'Architecture Moderne – Διεθνές Συνέδριο Σύγχρονης Αρχιτεκτονικής.

⁵² «Είναι αναγκαίο να προβλέπουμε ώστε οι αρχιτεκτονικές μορφές των κατοικιών να μην εφαρμόζονται σε επαύλεις και ξενοδοχεία, αν προβλέπουμε ώστε η αναφορά στις μορφές της ανώνυμης αρχιτεκτονικής να μην χρησιμοποιούνται για να δικαιολογήσουν ανορθόδοξες διατάξεις οικιστικού σχεδιασμού και απόπειρες καταστροφής του τοπίου. Η προσήλωση στις μορφές και στα υλικά που βρίσκουμε στην κατασκευή των παλαιών ορεινών καταλυμάτων μπορεί, αντίθετα, να υποδειξει μία νέα οδό σχεδιασμού για το αλπικό κτίριο η οποία, ξεπερνώντας την παραδοσιακή μορφή, οφείλει να εκφράσει και να αναγεννήσει το πνεύμα της παράδοσης».

⁵³ «Τα κτίρια μέσα στη φύση είναι διαταγμένα σε σχήμα αμφιθεατρικό στην πλαγιά, έτσι ώστε να μην εμποδίζει το ένα τη θέα του άλλου».

Επομένως, κατά την άποψή του, είναι τα φυσικά χαρακτηριστικά που ορίζουν τον σχεδιασμό και το ίδιο το τοπίο παραμένει κυρίαρχο.

Εικόνες 6.22 Αεροφωτογραφία του Courchevel.

Τονίζεται λοιπόν η ιδιαίτερη στάση του συγκεκριμένου αρχιτέκτονα και η σημασία που αποδίδει στο ορεινό τοπίο. Αφοσιωμένος στον σχεδιασμό των χειμερινών περιοχών αναψυχής, ο Laurent Charris πίστευε ότι το βουνό ήταν το «κλειδί», το κεντρικό στοιχείο αναφοράς, το οποίο πρέπει να κατέχει πρωταρχικό ρόλο σε κάθε ανάπτυξη. Έτσι, η ενσωμάτωση του θερέτρου στο φυσικό περιβάλλον, στον μέγιστο βαθμό, αποτελούσε έναν από τους κύριους στόχους του. Η στάση αυτή, άλλωστε, αποδεικνύεται και από τις πρακτικές τις οποίες υιοθέτησε, όπως τον καθορισμό του ανώτερου ύψους των κτιρίων σε αντιστοιχία με το ύψος των γύρω δέντρων ή σε ύψος χαμηλότερο. Παράλληλα, η σημασία του βουνού στον σχεδιασμό αποτυπώνεται στα λόγια του για τη μελέτη της περιοχής Les Menuires της Γαλλίας. «Ήθελα να κτίσω έναν σταθμό που να ενσωματώνεται στην τοποθεσία, όπου κανένα κτίριο δεν θα ξεπερνούσε τους τέσσερις ορόφους. [...] Ήθελα να κυριαρχεί το βουνό». Ο σεβασμός στα στοιχεία της φύσης και η πίστη του για τη λειτουργικότητα του αλπικού περιβάλλοντος τον οδήγησαν συχνά σε διαμάχες με άλλες αναπτυξιακές πολιτικές που χαρακτηρίζονταν από την υπέρμετρη οικονομική εκμετάλλευση των νέων αναπτυξιακών έργων.⁵⁴ Παράλληλα, όμως, προσπαθούσε να απαντήσει σε ζητήματα που αφορούσαν τη λογική και τον τρόπο λειτουργίας των νέων περιοχών οι οποίες προορίζονταν για την εξυπηρέτηση της χιονοδρομίας. Συνέβαλε, έτσι, στη διαμόρφωση αρχών που αφορούσαν τον σχεδιασμό των χειμερινών ορεινών θερέτρων και, τόσο ως προς τις αρχιτεκτονικές τους προθέσεις όσο και ως προς τον περιβαλλοντικό τοπιακά θετικό προσανατολισμό τους, προσέφεραν πρωτοποριακές ιδέες για την εποχή.

Τόσο στα κείμενά του όσο και στα αρχιτεκτονικά του έργα εντοπίζουμε την προσπάθεια προώθησης ενός μοντέρνου και λειτουργικού τύπου ορεινής αρχιτεκτονικής η

⁵⁴ Για παράδειγμα, σχολιάζοντας τη διαμάχη που είχε με τον Michaud, αναφέρει: «Μου έδωσε μία εντολή, ήθελε ένα κτίριο τριακόσια μέτρα μήκος και δεκαεφτά ορόφων. Αρνήθηκα, βρήκα τις ιδέες του παράλογες. Ο Maurice τότε μου είπε: αν είσαι έτσι, τελειώσαμε εμείς οι δύο· έτσι και έγινε, όχι μόνο σε επαγγελματικό αλλά και σε προσωπικό επίπεδο».

οποία απέρριπτε σαφώς τις παραδοσιακές μορφές της Savoie και του Tyrol. Η απορριπτική στάση του απέναντι στην υιοθέτηση «παραδοσιακών» τύπων για την ανέγερση σύγχρονων δομών δηλώνεται χαρακτηριστικά με τον ειρωνικό τρόπο με τον οποίο κατακρίνει τη μεταμόρφωση της περιοχής του St. Bon, βασισμένη στην κατασκευή κτιρίων που αντέγραφαν τον τύπο του Swiss Chalet. «Γιατί να μην επιστρέψουμε στα ξύλινα πέδιλα, στα τσόκαρα, σε παραδοσιακές στολές;» αναρωτιέται. «Σε αυτά τα παραδοσιακά chalet έχεις παράλληλα οτιδήποτε σύγχρονο, ηλεκτρονικούς υπολογιστές, CD players, μαζί με ένα μικρό ξύλινο σκαλιστό μπαλκόνι· δεν το καταλαβαίνω αυτό, είναι αρχιτεκτονική εκπόρνευση».

Με τα «κτίρια που αναζητούν τον ήλιο» ως το σύμβολο της νέας εποχής, η αρχιτεκτονική και τα φυσικά χαρακτηριστικά της τοποθεσίας έγιναν επομένως, κυρίαρχα στοιχεία του μοντέρνου και του σύγχρονου οραματισμού για τις Άλπεις. Αυτά ορίζουν την επιλογή της περιοχής επέμβασης και τη γενικότερη αντιμετώπιση του σχεδιασμού. Συγκεκριμένα, ο Figini και ο Pollini επισημαίνουν ότι η επιλογή της τοποθεσίας και η αρχιτεκτονική μελέτη γίνονται «με βάση φυσικές παραμέτρους: την ορο-υδρογραφία, τη μετεωρολογία, με συγκεκριμένη έμφαση στη χωροθέτηση και εναρμόνιση των συγκροτημάτων με τις γραμμές και τα χαρακτηριστικά του φυσικού τοπίου». Έτσι, δεν υποστηρίζεται πλέον οποιαδήποτε κωδικοποιημένη αναπαράσταση που μέχρι τότε σχετιζόταν με το τοπίο των βουνών, αφού μέσω μιας διαδικασίας αφαίρεσης, το τοπίο εκλαμβάνεται ως απλή μορφολογία στην οποία μονάχα τα φυσικά στοιχεία έχουν σημασία. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Bruno Reichlin, η αρχιτεκτονική δεν ήταν πλέον «μορφές και σύμβολα χαραγμένα σε πέτρα, αλλά χειρονομίες στον χώρο».

Ο σχεδιασμός των νέων περιοχών παρέμβασης προβάλλει έτσι ως το αποτέλεσμα ενός πρώτου οράματος για την ευρεία και δημοκρατική πρόσβαση στα βουνά, στις χρήσεις αλλά και στη δυνατότητα της ψυχοσωματικής ωφέλειας την οποία αυτά προσφέρουν. Τα νέα κτίρια αποβαίνουν η υλοποίηση, η ενσάρκωση αυτού του οράματος στο οποίο αποκαλύπτεται ο νέος τρόπος αντίληψης και σκέψης για τη χρήση και αντιμετώπιση του βουνού – και σε πλαίσιο γενικότερο η νέα σχέση των μοντέρνων αστικών κοινωνιών με το ορεινό τοπίο.

6.2.2.2 Η επανερμηνεία του αλπικού χαρακτήρα

Τα χρόνια της μεταπολεμικής περιόδου χαρακτηρίζονται από τη μαζικότερη εισροή πληθυσμού στα χειμερινά θέρετρα, κάτι που θα απογειωθεί, όπως θα δούμε, στις δεκαετίες του 1960 και του 1970. Αυτή η εικόνα, σε συνδυασμό με την έντονη εμπειρία των χιονοδρομικών καταβάσεων και τον ενθουσιασμό για την τεχνολογική κατάκτηση του βουνού, αποτελούν τα στοιχεία που διαμόρφωσαν τον συνολικότερο δυναμικό χαρακτήρα της περιόδου και κατ' επέκταση επηρέασαν άμεσα την αρχιτεκτονική.

Την ίδια περίοδο, επιπλέον, παρατηρείται μια μεταβολή η οποία αναδύεται ξανά στις ιταλικές Άλπεις σε θέματα που αφορούν την αντιμετώπιση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής ως προς τον σχεδιασμό των νέων κτιριακών υποδομών. Αυτή η μεταβολή χαρακτηρίζεται από το τέλος των απόλυτα καθαρών μορφών του Ρασιοναλισμού για τον σχεδιασμό στα βουνά, ο οποίος όπως είδαμε, μέχρι τότε έδινε κυρίαρχη σημασία στα φυσικά στοιχεία του ορεινού τοπίου απορρίπτοντας οποιαδήποτε αναφορά στο πολιτισμικό υπόβαθρο που αυτό φέρει. Στις Άλπεις και ιδιαίτερα στις ιταλικές, η κρίση της ρασιοναλιστικής προσέγγισης και του Διεθνούς Στιλ δημιούργησε την ανάγκη για αναζήτηση της «ρίζας» και της μοναδικής ταυτότητας του τόπου, έτσι ώστε να στηρίζουν τη νέα αρχιτεκτονική (Menini,

2017: 27). Ως συνέπεια εμφανίζεται μια πρωτοφανής ευαισθητοποίηση για το ζήτημα του συσχετισμού της παράδοσης και του αλπικού χαρακτήρα με τη μοντέρνα αρχιτεκτονική, στοιχείο που μπορεί να περιγραφεί μέσα από την προσέγγιση του νεοτοπικισμού.

Σε αρκετά μοντέρνα παραδείγματα αποδίδεται πλέον έντονη σημασία στη γλώσσα της αρχιτεκτονικής, η οποία πραγματεύεται εμφανώς στοιχεία του πολιτισμικού υποβάθρου των ορεινών περιοχών. Τα στοιχεία που αντλούνται συνειδητά από την παράδοση αποβαίνουν το «πρόσχημα», όπως τα χαρακτηρίζει ο Bruno Reichlin, για τους αρχιτέκτονες, το πρωτογενές «σχήμα» αναφορών. Αποτελούν τα στοιχεία τα οποία ανασχηματίζονται προκειμένου να δημιουργήσουν νέες δυνατότητες, τόσο κατασκευαστικές όσο και μορφολογικές. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα μια δυναμική επανεμφάνιση της παράδοσης και του αλπικού χαρακτήρα των τοπικών πολιτισμών, παράγοντας παράλληλα νέα μορφολογικά αποτελέσματα, τα οποία αποτελούν σήμερα χαρακτηριστικά παραδείγματα της αλπικής αρχιτεκτονικής.

Πολύ πριν από αυτή τη στροφή, τον 19ο αιώνα ο Viollet-le-Duc –αναφερθήκαμε στο ενδιαφέρον του για τις Άλπεις προηγουμένως– χαρακτηρίζει την καλύβα του βουνού ως ένα μεσαιωνικό μνημείο, του οποίου η απομόνωση από τις αστικές κοινωνίες το διαφύλαξε από «ακαδημαϊκές αλλοιώσεις» και έτσι μπορεί να μας παρέχει τις αρχές της αλήθειας που κατά την άποψή του είχαν χαθεί στην αρχιτεκτονική (Menini, 2017: 23). Η αξία αυτής της αναφοράς εμφανίζεται σε πλησιέστερη σε εμάς περίοδο, ως καθολικά αποδεκτή από τους μοντέρνους αρχιτέκτονες οι οποίοι, όπως είδαμε, προσπάθησαν να απαντήσουν με πολύ διαφορετικό τρόπο στο ζήτημα της αρχιτεκτονικής στα βουνά στις δεκαετίες του 1940 και 1950. Χαρακτηριστικά, ο Carlo Mollino, σχολιάζοντας αυτή την αντιστοιχία παραδοσιακού-μοντέρνου, αναφέρει ότι επιχειρήθηκαν τα πάντα στον τομέα της αλπικής αρχιτεκτονικής. Στο τέλος, όμως, σημειώνει, η ανώνυμη αρχιτεκτονική εξακολούθησε να αποτελεί αξιολογότερο παράδειγμα, γεγονός που σημαίνει ότι είναι σημαντικό να την προστατεύσουμε (Reichlin, 2017: 189).

Δηλώσεις όπως αυτή του Mollino δεν σημαίνουν, ας εξηγήσουμε, την αντιγραφή της παράδοσης, αλλά μια επανεμφάνιση των στοιχείων τα οποία αντλούν από αυτήν οι μοντέρνοι αρχιτέκτονες ώστε να δημιουργήσουν τη σύγχρονη αρχιτεκτονική η οποία θα ανταποκρίνεται στον χαρακτήρα και στις απόψεις της εποχής. Ο Mollino υπήρξε ένας από τους κύριους ερμηνευτές αυτής της στάσης. Από τη μία, η εικόνα που δημιούργησε με τη μελέτη για το αθλητικό κέντρο *Quota 2600*, που χαρακτηρίστηκε ως «φίλτρο στο οποίο κανείς εισέρχεται ως πολίτης και εξέρχεται ως σκιέρ», αντικατοπτρίζει απόλυτα το δυναμικό πνεύμα της περιόδου με τη διάδοση των χειμερινών αθλημάτων. Παράλληλα, όμως, ο Mollino υπήρξε πρωτοπόρος ως προς τη νέα αντίληψη της αρχιτεκτονικής των ορεινών περιοχών και τη σχέση της με το πολιτισμικό τους υπόβαθρο.

Τα έργα του Mollino αποδεικνύουν αυτό ακριβώς: την ευαισθητοποίησή του για το ορεινό τοπίο και το πολιτισμικό υπόβαθρο των τοπικών κοινοτήτων. Από μαθητής ήδη, ενδιαφέρθηκε για την αλπική αρχιτεκτονική και αυτό φαίνεται από μια σειρά λεπτομερών σχεδίων αποτύπωσης, παραδοσιακών λαϊκών κτιρίων σε δύο περιοχές των Άλπεων. Χαρακτηριστικά, τα σχέδια αυτά αποσυνθέτουν τα αρχιτεκτονικά αντικείμενα, καθιστώντας έτσι εφικτό έναν νέο τρόπο παρουσίασης των λαϊκών κτιρίων και παράλληλα μια σε βάθος κατανόηση των κατασκευαστικών και μορφολογικών συστημάτων που συνθέτουν την αρχιτεκτονική τους (Rossi, 2006: 45). Για τον Mollino αυτή η διαδικασία αποτελεί, θα λέγαμε, το υπόβαθρο κατανόησης των γλωσσικών και σημειολογικών συστημάτων της αρχιτεκτονικής. Ταυτόχρονα η έντονη διάθεσή του για πειραματισμό επέτρεψε στον Mollino την επινοητική διαχείριση αυτών των συστημάτων προκειμένου να εντάξει και να

επανερμηγεύσει στοιχεία από τις παλιότερες ανώνυμες κατασκευές σε μια καθαρά σύγχρονη σύνθεση.

Εικόνα 6.23 Φωτογραφία του Carlo Mollino κάνοντας σκι (άνω) και (κάτω) το χαρακτηριστικό έργο του ιδίου, *Lago Nero Sledge Station*, στο *Sauze d'Oulx*, 1946-47.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της αρχιτεκτονικής λογικής του είναι το *Lago Nero Sledge-Lift* στο *Sauze d'Oulx* κατασκευασμένο την περίοδο 1946-1947. Το συγκεκριμένο κτίριο πραγματεύεται το πρότυπο της καλύβας των Άλπων, μετασχηματίζοντάς το σε ένα κτίριο με πολύ διαφορετική χρήση και χαρακτήρα. Διαχειρίζεται συνειδητά τόσο μορφολογικά όσο και κατασκευαστικά στοιχεία αυτού του μοντέλου, εντάσσοντας και μετασχηματίζοντάς τα, για να δημιουργήσει μια σύγχρονη σύνθεση που αντικατοπτρίζει τον χαρακτήρα του νέου κτιρίου και τον σκοπό τον οποίο καλείται να εκπληρώσει. Το νέο κτίριο καλείται να εξυπηρετήσει το δυναμικό άθλημα του σκι, δημιουργώντας πολλαπλές εντυπώσεις ανάλογα με το σημείο θέασης. Από τη μια το κτίριο φαίνεται ριζωμένο στο έδαφος και από μακριά μοιάζει με παραδοσιακό *Blockbau*,⁵⁵ ενώ από την άλλη χαρακτηρίζεται από την προεξοχή και την αιώρηση του ξύλινου όγκου προς τις πίστες. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της στρέβλωσης δομικών στοιχείων, για παράδειγμα της οροφής, και της ένταξης διαφορετικών χαρακτηριστικών στις όψεις, δημιουργώντας έτσι μια έντονη τρισδιάστατη εντύπωση, «μία μηχανή ψευδαισθήσεων» όπως το χαρακτηρίζει ο Bruno Reichlin (Rossi, 2006: 45).

⁵⁵ *Blockbau Chalet*: Παραδοσιακή τυπολογία αγροικίας, συνήθως κατασκευασμένη από ξύλο.

Στο συγκεκριμένο παράδειγμα φαίνεται έντονα η διερεύνηση των στοιχείων της αρχιτεκτονικής γλώσσας και η χρήση και επανερμηνεία στοιχείων της ανώνυμης κατασκευής, τα οποία ο αρχιτέκτονας αποσυνθέτει και μεταμορφώνει ώστε να τα εντάξει στη νέα σύνθεση. Κάτι που γίνεται αντιληπτό με τη χρήση του chalet στην κορυφή του αθλητικού κέντρου *Quota 2600*.

Αξίζει επιπλέον να αναφερθούμε στη μελέτη του Mollino για το τελεφερίκ στην αλπική κορυφή Furggen στα 3,492 μ. το 1950-1953. Εδώ η κτιριακή κατασκευή αγκυρώνεται από τη μια πλευρά της στη βραχώδη επιφάνεια της κορυφής του βουνού, ενώ τα υπόλοιπα στοιχεία γέρνουν, αιωρούνται πάνω από το κενό, εκτεινούνται ώστε να παραλάβουν την εισερχόμενη καμπίνα. Με αυτή την αεροδυναμική κατασκευή, ο Mollino απαντά στα ζητήματα της αρχιτεκτονικής κατασκευής στα πολύ μεγάλα υψόμετρα, δημιουργώντας παράλληλα μια νέα κατασκευαστική ιδέα. Οι ιδιαίτερες συνθήκες και οι δυνατοί άνεμοι των μεγάλων υψομέτρων τού δίνουν τη δυνατότητα για έναν νέο συνδυασμό της μορφής, της υλικότητας και των κατασκευαστικών τεχνικών, προτείνοντας νέες παρεμβάσεις στην αρχιτεκτονική έκφραση.

Η διερεύνηση των στοιχείων της αρχιτεκτονικής γλώσσας και η πειραματική διάθεση του Mollino, τόσο για τον νέο χαρακτήρα των κτιρίων όσο και για τις νέες τεχνολογικές δυνατότητες, τον οδήγησαν στην πρόταση καινοτομικών σχέσεων ανάμεσα στη μορφή και την κατασκευή. Σχέσεων που παρουσιάζονται ως το κεντρικό στοιχείο στην ιδέα του για τη μοντέρνα αλπική αρχιτεκτονική.

Την ίδια περίοδο εμφανίζονται επιπλέον παραδείγματα τα οποία αναθεωρούν και ανασχηματίζουν παραδοσιακά στοιχεία, για παράδειγμα το *Agape Centro Ecumenico* και το *Pirovano Refuge-Youth Hostel-Hotel*. Γενικά, αυτά τα παραδείγματα αποδεικνύουν ένα αποφασιστικό σχίσμα ως προς τις μέχρι τότε ιδέες και τους μορφολογικούς κανόνες του μοντερνισμού για τη δόμηση στα βουνά. Κινούνται στο πλαίσιο της χρήσης στοιχείων της παράδοσης (όπως μορφολογικά στοιχεία, υλικότητα, κατασκευαστικές τεχνικές), με απώτερο σκοπό την αναζήτηση νέων δυνατοτήτων στον σχεδιασμό και τη σχέση της αρχιτεκτονικής με το τοπίο, φυσικό και πολιτισμικό. Καθιστούν την πολιτισμική συσχέτιση των νέων δομών με το προϋπάρχον παραδοσιακό αλπικό τοπίο κινητήρια δύναμη για τη δημιουργία ενός νέου αρχιτεκτονικού αλπικού χαρακτήρα, ο οποίος εκφράζει ταυτόχρονα τον νέο χαρακτήρα που εισάγει στα βουνά η ορεινή αναψυχή.

6.2.2.3 Θέρετρα τρίτης γενιάς – μαζικός τουρισμός – Station Intégrée

Κατά τη μεταπολεμική περίοδο, οι ευρωπαϊκές χώρες εισέρχονται σε μια περίοδο έντονης οικονομικής ανάπτυξης, ενώ παρατηρούνται ταυτόχρονα σημαντικές κοινωνικές μεταβολές. Ο ελεύθερος χρόνος και η αξιοποίησή του εμφανίζεται πλέον θεμελιώδες δικαίωμα των πληθυσμών των δυτικών κοινωνιών. Κατά συνέπεια, η ιδέα της αναψυχής συνδέεται άμεσα με τη μεσαία αστική τάξη. Ανάμεσα στα άλλα αποτελέσματα των οικονομικών και κοινωνικών αυτών μεταβολών περιλαμβάνεται και η εμφάνιση νέων τύπων μαζικής τουριστικής κατανάλωσης, όπως και η διάδοση των χειμερινών αθλημάτων που ειδικότερα μας αφορούν.

Οι Άλπεις γίνονται ένας από τους πιο γνωστούς προορισμούς για τις αστικές κοινωνίες και κατά συνέπεια κινητήρια δύναμη οικονομικής ανάπτυξης. Έτσι, την περίοδο από τη δεκαετία του 1950, η μαζική εισροή αστικού πληθυσμού στα βουνά και ιδιαίτερα στις Άλπεις βρίσκεται σε έξαρση. Η αλλαγή αυτή ανασχημάτισε εκ νέου τις αντιλήψεις για την αντιμετώπιση και διαχείριση των βουνών, ενώ έφθασε να επηρεάσει και αυτήν ακόμη την ταυτότητα της αστικής τάξης. Σε σχέση με την ειδικότερη οργάνωση των χειμερινών

θερέτρων και την εύρυθμη λειτουργία των χιονοδρομικών κέντρων, οι διαχειριστές τους προχωρούν σε αναβαθμίσεις και στη δημιουργία νέων εγκαταστάσεων. Η εισαγωγή νέων αναβατήρων και τελεφερίκ, για εύκολη πρόσβαση απαλλαγμένη από σωματικές καταπονήσεις, η κωδικοποίηση στις πίστες κατάβασης ανάλογα με τη δυσκολία (για την καλύτερη εξυπηρέτηση αρχαρίων και προχωρημένων) και η αποκατάσταση του κτιριακού αποθέματος είναι πρακτικές που εφαρμόστηκαν στο πλαίσιο της προβολής του αθλήματος της χιονοδρομίας και της προώθησής του, ως καλά οργανωμένου και ασφαλούς για όλα τα μέλη μίας οικογένειας, καθώς πέρα από τα εξειδικευμένα αθλητικά οφέλη υποσχόταν παράλληλα μία διασκεδαστική, πρωτόγνωρη εμπειρία.

Για να κατανοήσουμε την οικονομική αναπτυξιακή και διοικητική κρισιμότητα ανάλογων διαδικασιών ανάδειξης της χιονοδρομίας, θα σημειώσουμε την εφαρμογή του γαλλικού *Plan Neige*⁵⁶ που προωθούσε την κατασκευή νέων τουριστικών κέντρων σε μεγάλα υψόμετρα, τα οποία αναφέρονταν στις χειμερινές δραστηριότητες (Delemontey, 2017: 109). Η υψηλή ζήτηση της νέας μορφής χειμερινού μαζικού τουρισμού συνδέεται βέβαια άμεσα –όπως αποδεικνύουν ανάλογες κυβερνητικές προσεγγίσεις– με την εν δυνάμει οικονομική ανάπτυξη. Οι επενδύσεις για τις νέες εγκαταστάσεις στοχεύουν, επομένως, στην καλύτερη εξυπηρέτηση του κοινού και παράλληλα στην παροχή όλων των απαιτούμενων υπηρεσιών άνεσης. Κατά συνέπεια, κύρια επιδίωξη αποτελούσε η παροχή δημοκρατικών ευκαιριών χειμερινής αναψυχής, οικονομικά προσιτών, με δυνατότητα συμμετοχής από όλες τις κοινωνικές τάξεις. Έτσι, από τη δεκαετία του 1960 ένα νέο μοντέλο εδραιώνεται στις γαλλικές Άλπεις με τη συνεργασία τοπικών και ιδιωτικών φορέων. Η γαλλική περιγραφή των κέντρων ως «ολοκληρωμένων θερέτρων για χειμερινά σπορ / stations intégrées de sports d'hiver» περιγράφει πολύ καλά τον χαρακτήρα του μοντέλου αυτών των κέντρων, τα οποία επίσης θα χαρακτηριστούν στη συνέχεια ως «θέρετρα τρίτης γενιάς». Αυτά τα θέρετρα σχεδιάστηκαν, χρηματοδοτήθηκαν και αναπτύχθηκαν κάτω από τη διαχείριση ενός κεντρικού φορέα⁵⁷ (Franco, 2017: 105). Αυτός ο κεντρικός φορέας όχι μόνο επέλεγε την τοποθεσία και αποκτούσε έλεγχο της γης, αλλά παράλληλα είχε υπό οικονομική διαχείριση τα κτίρια και τις υποδομές και ήταν υπεύθυνος για την εμπορική προβολή του θέρετρου.

Το ολοκληρωμένο μοντέλο ανάπτυξης του Sestriere αλλά και το πρώτο γαλλικό παράδειγμα του Courchevel αποτελούν τα πρότυπα πάνω στα οποία αναπτύχθηκε το νέο μοντέλο ορεινής, χειμερινής, χιονοδρομικής στη βάση της αναψυχής. Τα νέα «αποκλειστικά / purpose-built», γαλλικά κυρίως αλλά και ιταλικά χειμερινά κέντρα δημιουργούνται επίσης για να συναγωνιστούν τους ήδη εδραιωμένους χειμερινούς προορισμούς της Ελβετίας και της Αυστρίας, οι οποίοι γενικά είχαν υιοθετήσει την κατεύθυνση της συμπλήρωσης των προϋπαρχόντων ορεινών οικισμών με περιφερειακές εγκαταστάσεις.

Αυτές οι νέες τουριστικές υποδομές κατασκευάστηκαν ex nihilo, εκ του μηδενός, σε ακόμα μεγαλύτερα υψόμετρα, με υπερμεγέθεις κατασκευές χαρακτηρισμένες ως «πλοία του χιονιού / raquebots de neige» και συμπεριλάμβαναν τόσο εμπορικές χρήσεις όσο και οικιστικές μονάδες (Stadel, 1986: 50), με όρους οι οποίοι, αν και ξεκινούσαν από την αφορμή της χιονοδρομίας, τελικά υπερέβαιναν την υποστήριξή της. Ουσιαστικά αποτελούσαν ολοκληρωμένες πολεοδομικές αναπτύξεις στις οποίες εντάσσονται όλες οι απαραίτητες λειτουργίες για την ολιγοήμερη μαζική φιλοξενία επισκεπτών. Χρήσεις όπως εμπορικά καταστήματα, εγκαταστάσεις για άλλα αθλήματα, εστιατόρια και αίθουσες

⁵⁶ Ενδεικτική ονομασία *Σχέδιο Χιονιού*, για το πλαίσιο νομοθετικών ρυθμίσεων της Γαλλίας που εφαρμόστηκε από το 1964 μέχρι το 1977 με σκοπό τη συστηματική δημιουργία χιονοδρομικών κέντρων στα βουνά.

⁵⁷ CIAM από το 1964 και SEATM από το 1971.

εκδηλώσεων είναι μερικές από τις λειτουργίες που εγκαθίστανται στα κέντρα, παρέχοντας έτσι ποικίλες συμπληρωματικές δραστηριότητες για τους επισκέπτες.

Στόχος αυτών των θερέτρων ήταν η δημιουργία δικτύων κίνησης και στάσης, τα οποία δεν θα ήταν μόνο πολύπλοκα και καθ' ύψος ανεπτυγμένα, αλλά προσφέρονταν επιπλέον, με όρους «δημοκρατικών» καταναλωτικών ευκαιριών στο ευρύτερο δυνατό κοινό. Σε αυτό το πλαίσιο, η αξιοποίηση των έντονων κλίσεων του ανάγλυφου του εδάφους για τη χωροθέτηση των συγκροτημάτων έδινε σε κάθε περιοχή κατοικίας τη δυνατότητα να απολαμβάνει ανεμπόδιστα τη θέα προς το ορεινό τοπίο. Παράλληλα έκανε δυνατή την άμεση επικοινωνία των κτιρίων με τα δίκτυα κινήσεων, τις χιονοδρομικές πίστες, τους δρόμους και τους πεζοδρόμους.

Σχολιάσαμε μόλις πως ο κατακόρυφος χωρικός προσανατολισμός στα συγκροτήματα που περιγράφουμε δεν χαρακτηρίζει μονάχα τις χιονοδρομικές πίστες και τους αναβατήρες, αλλά και τη συνολική διάρθρωσή τους. Με την ενσωμάτωση του φυσικού ανάγλυφου στη διάρθρωση του κτισμένου, δημιουργείται ένα περίπλοκο τρισδιάστατο δίκτυο σε ένα φυσικό-τεχνητό περιβάλλον όπου ο σκιέρ και ο πεζός καταναλωτής εντάσσονται και συνυπάρχουν. Οι αναβατήρες, οι χιονοδρομικές πίστες, οι δρόμοι των αυτοκινήτων και τα μονοπάτια των πεζών λειτουργούν ταυτόχρονα σε διαφορετικά επίπεδα μέσα στο τρισδιάστατο σύστημα αυτών των διαμορφώσεων. Παράλληλα, τα κτίρια σε μεγάλο βαθμό λειτουργούν ως «πορώδες» το οποίο διαβρώνεται από το πλέγμα του δικτύου κίνησης. Έτσι, ο σχεδιασμός, με την ενσωμάτωση του φυσικού εδάφους, της τεχνολογίας και του δομημένου περιβάλλοντος, είναι τα επιμέρους στοιχεία τα οποία διαμορφώνουν τα «ολοκληρωμένα θέρετρα χειμερινών αθλημάτων».

Προφανώς, πέρα από την κοινή γενικότερη στρατηγική προσέγγισης, κάθε μια από τις μελέτες για τη δημιουργία των θερέτρων και τη γενικότερη ανάπτυξη της αντίστοιχης ορεινής περιοχής εμφανίζει διαφορές, έχοντας όμως κοινές παραμέτρους σχεδιαστικών επιδιώξεων. Αυτό που μεταβάλλεται κάθε φορά είναι τα χαρακτηριστικά που σχετίζονται με την τοποθεσία, για παράδειγμα το άμεσο φυσικό περιβάλλον, η γεωμορφολογία, οι κλιματικές συνθήκες και η ευκολία πρόσβασης. Τέλος, καθοριστικός για την τελική εικόνα της πρότασης είναι ο ρόλος των ιδιαίτερων συνθετικών τάσεων οι οποίες χαρακτηρίζουν την κάθε διαφορετική ομάδα των μελετητών, των αρχιτεκτονικών ομάδων που αναλαμβάνουν τον σχεδιασμό. Είναι αυτός ο λόγος που μας ωθεί να αναφερθούμε συνοπτικά σε κάποιες παραδειγματικές από αυτές τις μελέτες, υλοποιημένες ή μη, έτσι ώστε να επισημάνουμε και να σχολιάσουμε τις ομοιότητες και διαφορές τους.

Flaine

Κτισμένες σε υψόμετρο 1.600 μ. στους πρόποδες του Mont Blanc, οι εγκαταστάσεις του Flaine αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα του μοντέρνου οράματος της δεκαετίας του 1960. Μεγάλο μέρος των εγκαταστάσεων του ορεινού αυτού θέρετρου σχεδιάστηκε από τον γνωστό μοντερνιστή αρχιτέκτονα Marcel Breuer, ο οποίος αντιμετώπισε τη μελέτη αυτή ως ευκαιρία για να δημιουργήσει ένα πρότυπο συγκρότημα, ικανό να εκφράσει νέες απόψεις για τον συσχετισμό του πολεοδομικού σχεδιασμού, της κτιριακής αρχιτεκτονικής και του ορεινού φυσικού τοπίου. Στη συνθετική του πρόταση εντοπίζουμε αρκετά τολμηρά συνθετικά στοιχεία, επιπλέον όμως γίνεται φανερό πως ο αρχιτέκτονας είχε ως στόχο να διασφαλίσει, με την πρότασή του, την ιδιαίτερη αξία του φυσικού υποβάθρου. Είναι χαρακτηριστικό πως όταν επισκέφθηκε την περιοχή της μελλοντικής παρέμβασής του, σχολίασε: «Τι θαυμάσιο τοπίο! Πώς μπορούμε να αποφύγουμε την καταστροφή του;»

Εικόνα 6.24 *Flaine Forum (άνω) και Hotel Le Flaine (κάτω), αρχιτέκτονας Marcel Breuer.*

Επεξηγώντας τη σύνθεση θα σημειώσουμε πως τα κτίρια σχεδιάστηκαν με βασική απαίτηση τον καλύτερο ηλιασμό τους, στραμμένα προς τον νότο και τοποθετημένα σε τρία διαδοχικά φυσικά πλατώματα. Το θέρετρο, παράλληλα με τα χειμερινά αθλήματα, φιλοξενεί ξενοδοχειακά καταλύματα, τουριστικές κατοικίες, εμπορικές δραστηριότητες και υπηρεσίες. Οι περισσότερες δημόσιες χρήσεις, εμπορικές, υπηρεσιών και αναψυχής, τοποθετούνται γύρω από το Forum, την κεντρική πλατεία του συγκροτήματος.

Ένα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του Flaine είναι η χρήση προκατασκευασμένων στοιχείων οπλισμένου σκυροδέματος για την κατασκευή μεγάλου ποσοστού των κτιρίων. Για να καταστεί αυτό δυνατόν, μια ειδική εγκατάσταση για την παραγωγή των προκατασκευασμένων στοιχείων αναπτύχθηκε σε απόσταση 1,5 χιλιομέτρου από την

περιοχή της οικοδόμησης, με πρόσβαση στις απαραίτητες υποδομές, με παροχή νερού, ηλεκτρισμού, οδική και σιδηροδρομική σύνδεση, ώστε να εξασφαλίζεται η ομαλή παραγωγική διαδικασία καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Η μεταφορά των προκατασκευασμένων στοιχείων γινόταν με τρόπο ευρηματικό, καθώς έφταναν στο εργοτάξιο μέσω ενός τελεφερίκ που κατασκευάστηκε αποκλειστικά για αυτόν τον σκοπό. Περιγράψαμε μόλις προσεγγίσεις οι οποίες δεν αφορούσαν μόνο τον σχεδιασμό των αρχιτεκτονικών κελυφών, αλλά επιπλέον τον σχεδιασμό νέων στρατηγικών παραγωγικής, κατασκευαστικής διαδικασίας, προσαρμοσμένων στις ιδιαίτερες συνθήκες που καθιστούν την κατασκευή στα μεγάλα υψόμετρα πολύ δύσκολη έως και αποτρεπτική, ιδιαίτερα αν συσχετιστούν με τη χρονική διεύρυνση των χειμερινών συνθηκών που περιορίζουν την περίοδο ομαλής κατασκευής σε λίγους μόνο μήνες τον χρόνο.

Η ευρεία χρήση της προκατασκευής στο παράδειγμα που παρουσιάζουμε προξένησε την άμεση αντίδραση μερίδας Γάλλων αρχιτεκτόνων, που άσκησαν έντονη κριτική στο εγχείρημα. Ο Laurent Charris, αρχιτέκτονας και πολεοδόμος, στη σχέση του οποίου με αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις σε ορεινές περιοχές ήδη αναφερθήκαμε νωρίτερα, θεωρούσε το προκατασκευασμένο σκυρόδεμα ακατάλληλο για τα βουνά, τόσο για οικονομικούς όσο και για αισθητικούς λόγους.

Επεξηγούμε πως οι πρισματικές προσόψεις των κτιρίων, στο παράδειγμα του Flaine, αποτελούνται από τα προκατασκευασμένα στοιχεία τα οποία είναι ταυτόχρονα στοιχεία του φέροντος οργανισμού. Η πρισματική τους μορφή δίνει βάθος στην όψη και διαχειρίζεται θέματα ηλιασμού και σκίασης. Μέσω της απόλυτης γεωμετρίας, τα κτίρια αποδίδουν έναν καθαρά αστικό μοντερνισμό αντίθετο με την παραδοσιακά επικεντρωμένη προσέγγιση των chalets. Έτσι, στο Flaine βλέπουμε την προσπάθεια νομιμοποίησης των νέων κατασκευών μέσω της αντίθεσης των καθαρών γεωμετρικών μορφών με το ορεινό τοπίο, κάτι που θυμίζει τη ρασιοναλιστική περίοδο της δεκαετίας του 1930. Παράλληλα, όμως, παρατηρούμε μια προσπάθεια συνομιλίας με το βραχώδες υπόβαθρο, μέσω του υλικού και της υφής των κατασκευών. Για παράδειγμα, σε σημεία της κατασκευής η τραχύτητα του σκυροδέματος προσπαθεί να συσχετιστεί με την τραχύτητα του γύρω γκρίζου βραχώδους εδάφους.

Συνοψίζοντας, θα συσχετίσουμε τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του συγκροτήματος Flaine με την αισθητική σκληρότητα, τον «μπρουταλιστικό» χαρακτήρα που αποδίδει το σκυρόδεμα των κτιρίων του. Αυτός είναι άλλωστε ο κύριος λόγος για την έντονη αρνητική κριτική που γενικά του ασκήθηκε, ιδιαίτερα από τις επόμενες γενιές.

Avoriaz

Την ίδια περίοδο σχεδιάζεται και κατασκευάζεται το Avoriaz. Τα κτίρια του Avoriaz χαρακτηρίζονται από την ελευθερία των υψών και των μορφών τους, γεγονός που προσδίδει τον δυναμικό τους χαρακτήρα. Έχοντας ως βάση την άποψη πως στη φύση δεν υπάρχουν ακριβείς ορθές γωνίες, γίνεται μια προσπάθεια εναρμόνισης του συνόλου με το φυσικό περιβάλλον με προσέγγιση προφανώς αντιθετική σε σχέση με το παράδειγμα του Flaine. Έτσι, μέσω της πλαστικότητας και της υλικότητας των κτιρίων, τα οποία επενδύονται με ξύλο ή σχιστόλιθο, επιχειρείται η συσχέτιση με το βραχώδες εδαφικό υπόβαθρο και τους σχηματισμούς των δέντρων στο άμεσο φυσικό περιβάλλον. Παράλληλα, το σύνολο των μορφών ακολουθεί ή αντιπαραβάλλεται ανάλογα με τη μορφή των βουνών. Ο σκελετός των κτιρίων από οπλισμένο σκυρόδεμα, σε περιπτώσεις γειτνίασης με βράχους, αγκυρώνεται πάνω σε αυτούς.

Μια επιπλέον κεντρική θέση του σχεδιασμού αφορά την απελευθέρωση του δημόσιου χώρου του θέρετρου από τα αυτοκίνητα. Με αυτόν τον τρόπο, η μελέτη εμφανίζεται επιπλέον ευαισθητοποιημένη ως προς την αντιμετώπιση περιβαλλοντικών ζητημάτων.

Πρόκειται για στάση πρωτόγνωρη για τη δεκαετία του 1960 η οποία όμως, περιέργως για τα σημερινά δεδομένα, αντιμετωπίστηκε με κριτική αρνητική.

Εικόνα 6.25 Συνολική άποψη του Avoriaz, Δεκέμβριος του 2007.

Vallée de Belleville

Το 1962 η γαλλική κυβέρνηση προωθεί έναν διαγωνισμό για τον σχεδιασμό χειμερινού κέντρου στην κοιλάδα της Belleville. Μια ομάδα αρχιτεκτόνων, με τους Γιώργο Κανδύλη, Alexis Josic και Shadrach Woods, τη Charlotte Perriand, τον Jean Prouné, τον Ren Suzuki και άλλους λαμβάνει μέρος με μια αξιομνημόνευτη αρχιτεκτονική πρόταση.

Ακολουθώντας τις αρχές για τις περιοχές αναψυχής, τις οποίες είχαν παρουσιάσει οι Ιταλοί Fuigi Figini και Gino Pollini στο Διεθνές Συνέδριο Σύγχρονης Αρχιτεκτονικής του 1937, η ομάδα των αρχιτεκτόνων επιλέγει ως στόχο της συγκεκριμένης μελέτης τη δημιουργία ενός πυκνού συγκροτήματος στέγασης το οποίο εξυπηρετείται από ένα γρήγορο σύστημα μεταφοράς, αφήνοντας έτσι άθικτο σε μεγάλο βαθμό το τοπίο. Ένα «ορεινό θέρετρο χωρίς αυτοκίνητα», όπως αναφέρει η Perriand, αποφεύγοντας έτσι την εικόνα των αστικών κέντρων της περιόδου, η οποία περιγραφόταν ως «sea of cars» (Clarrise et al., 2003). Η ομάδα των αρχιτεκτόνων προτείνει την πρόσβαση στο θέρετρο μέσω σιδηρόδρομου monorail, ο οποίος θα παρείχε παράλληλα θεαματικές θέψεις κατά τη διάρκεια του ταξιδιού των επισκεπτών.

Το πρόγραμμα αποτελείται από τέσσερα συγκροτήματα κατοικίας, ένα κέντρο διαχείρισης και άλλες κοινωνικές εγκαταστάσεις. Ο σιδηρόδρομος ένωνε τα συγκροτήματα τα οποία οργανώνονταν σε επίπεδα. Οι γραμμικοί όγκοι των κατοικιών κάθε επιπέδου είναι σχεδιασμένοι με στόχο να ανταποκρίνονται στην τοπογραφία και εμφανίζονται έτσι ως η μεγέθυνση των υψομετρικών καμπύλων του ορεινού εδάφους. Όλες οι μονάδες, η μια πάνω στην άλλη, αντικρίζουν τον ήλιο. Παράλληλα, η στέγη κάθε κατοικίας αποτελεί την εξωτερική βεράντα για αυτήν που βρίσκεται υψηλότερα. Ακόμα, ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι η διαμόρφωση της πρόσθιας όψης κάθε κατοικίας με ένα κινούμενο πέτασμα που ευνοεί την άμεση συσχέτιση του εσωτερικού της χώρου με τον εξωτερικό, ενισχύοντας την αίσθηση της υπαίθριας εμπειρίας.

Κεκλιμένες ροές κίνησης αναρριχώντο στο ανάγλυφο. Τις υλοποιούσαν ράμπες, κυλιόμενες σκάλες και ανελκυστήρες που συνδέεαν τα επάλληλα επίπεδα. Κατακόρυφες και οριζόντιες κινήσεις ένωσαν τους χώρους κατοικίας με τις εμπορικές κοινωνικές και πολιτιστικές δραστηριότητες. Επιπλέον, οι κάτοικοι μπορούσαν να κατεβούν χιονοδρομώντας απευθείας σε αυτούς τους χώρους, οι οποίοι τους παρέιχαν, μαζί με την πανοραμική θέα, πολλές εξυπηρετήσεις. Στη συνέχεια μπορούσαν να επιστρέψουν με τις κυλιόμενες σκάλες ή τους ανελκυστήρες στα διαμερίσματα φιλοξενίας τους.

Επρόκειτο για μια μελέτη καινοτόμα σε ζητήματα περιβαλλοντικά αλλά και υποδειγματική για θέματα που αφορούν την ερμηνεία του φυσικού τοπίου. Η μελέτη, αν και απορρίφθηκε από την επιτροπή του διαγωνισμού, αποτελεί ένα δυναμικό παράδειγμα που αντιμετωπίζει τη μεγάλη κλίμακα με πολύ διαφορετικό τρόπο σε σχέση με παρόμοια έργα της περιόδου, επιμένοντας επιπλέον στο ιδιαίτερο ήθος σχεδιασμού.

Les Arcs

Εικόνα 6.26 Φωτογραφία των Les Arcs, 2000 (αρχική κατασκευή 1950).

Το χιονοδρομικό θέρετρο Les Arcs βρίσκεται στις Άλπεις στη νοτιοανατολική Γαλλία και αποτελείται από τρία ξεχωριστά χωριά, που ονομάζονται Arc 1600 (1967-73), Arc 1800 (1974-87) και Arc 2000 (1977-85), υπονοώντας το αντίστοιχο υψόμετρο κάθε ενός. Ο Roger Godino συγκεντρώνει μια ομάδα αρχιτεκτόνων, σχεδιαστών, μηχανικών, ορειβατών και σκιέρ για να αντιμετωπίσει ένα ευρύ φάσμα περιβαλλοντικών, οικονομικών, κοινωνικών και αισθητικών ζητημάτων στο σχεδιασμό του θέρετρου. Το Les Arcs, όπως και στην προηγούμενη μελέτη που μόλις αναφέραμε, βασίστηκε στην ιδέα της κίνησης των πεζών και τη μεγάλη πύκνωση των υποδομών με σκοπό τη διατήρηση του ελεύθερου ορεινού εδάφους. Πέντε χρόνια μετά τον διαγωνισμό για την ανάπτυξη της κοιλάδας της Belleville, η Perriand άρχισε να ασχολείται με τον σχεδιασμό του Les Arcs, που αποτέλεσε το μεγαλύτερο έργο της καριέρας της. Στηρίζοντας την ιδέα της δημιουργίας του ολοκληρωμένου θέρετρου, το οποίο θα συνέδεε αθλητικές και πολιτιστικές δραστηριότητες, η Perriand ασχολείται σε μεγάλο βαθμό με τη χωροθέτηση και τον σχεδιασμό των κτιρίων, τις κατόψεις των μονάδων αλλά και τον εξοπλισμό των υποδομών.

Όπως αναφέραμε η δημιουργία αυτών των ορεινών κέντρων, στις δεκαετίες του 1960 και του 1970 στόχευε στην εξυπηρέτηση της μαζικής εισροής του αστικού πληθυσμού στα βουνά, καθιστώντας έτσι αναγκαίο ένα προσιτό οικονομικό χαρακτήρα. Σε αυτό το πλαίσιο το Les Arcs είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα. Η μελέτη της Charlotte Perriand για την επίλυση των μονάδων της κατοικίας, βασισμένη στο επιθυμητό οικονομικό πλαίσιο, έθεσε ως στόχο τον σχεδιασμό των οικονομικότερων λύσεων χωρίς να μειώνεται η ποιότητα της

κατοίκησης. Το μέγεθος των μονάδων μειώθηκε μεν, αλλά η μείωσή του αναπληρώθηκε θετικά με τη βελτίωση στη μεγιστοποίηση του αξιοποιήσιμου χώρου, επιμένοντας στην ιδέα πως οι φιλοξενούμενοι ξοδεύουν τον περισσότερο χρόνο τους εκτός των δωματίων τους. Όλες οι μονάδες προσφέρουν ανεμπόδιση θέα στα απομακρυσμένα βουνά και παράλληλα επιχειρούν να επιτύχουν ισορροπία ανάμεσα στην άνεση και την οικονομική απόδοση των κατοικιών. Η Perriand εντέλει θεωρείται ότι πέτυχε σε μεγάλο βαθμό έναν από τους στόχους της, κάνοντας την ομορφιά των βουνών και την κατοίκηση σε αυτά προσίτα σε περισσότερο κόσμο, προσφέροντάς τους παράλληλα ποιότητες κατοίκησης που μέχρι τότε προορίζονταν για υψηλά οικονομικά στρώματα (Clarrise et al., 2003).

Pila

Τέλος, σημαντικό παράδειγμα προτύπου τουριστικού συγκροτήματος στην Ιταλία είναι το θέρετρο στην περιοχή Pila. Η τελική μελέτη για αυτό πραγματοποιείται από τον Laurent Charris και υλοποιείται κατά την περίοδο 1971-1980 με τη συμμετοχή πολλών αρχιτεκτόνων. Όπως και στο Courchevel, το συγκεκριμένο παράδειγμα αντανακλά την ευαισθητοποίηση του Laurent Charris απέναντι στην ορεινή φύση. Αυτή τη φορά όμως, η σχεδιαστική προσέγγιση παρουσιάζεται πολύ διαφορετική. Το συγκεκριμένο παράδειγμα είναι σημαντικό ιδιαίτερα για τον τρόπο με τον οποίο επιχειρείται η ενσωμάτωση των κτιριακών όγκων στο φυσικό περιβάλλον. Το κτισμένο αποτελεί τμήμα και προέκταση του φυσικού ορεινού ανάγλυφου, ιδέα που συναντήθηκε νωρίτερα και στη μελέτη για τη Vallée de Belleville.

Η επίλυση των περίπλοκων κινήσεων, η χωροθέτηση των μεγάλων κτιριακών όγκων, η μορφολογία, η υλικότητα και η γενικότερη ιδέα αντιμετώπισης του φυσικού τοπίου σε αυτές τις μελέτες εμφανίζουν ποικιλία προσεγγίσεων. Καθεμία προσπαθεί να εισαγάγει το μοντέλο της «ολοκληρωμένης» εμπειρίας στο φυσικό ορεινό περιβάλλον, λαμβάνοντας υπόψη λειτουργικούς, περιβαλλοντικούς και αισθητικούς παράγοντες. Παράλληλα, αυτά τα έργα εμφανίζουν ενδιαφέρον για τον τρόπο που το καθένα προσπαθεί να επιλύσει το πρόβλημα της μεγάλης κτιριακής κλίμακας σε σχέση με το ορεινό τοπίο. Για παράδειγμα, στις μελέτες για την Pila και τη Vallée de Belleville η λογική της ενσωμάτωσης των κτιριακών όγκων στο ορεινό ανάγλυφο για την ελάχιστη οπτική αλλοίωση του φυσικού υποβάθρου είναι πολύ διαφορετική από τη λογική του Avoigaz ή ακόμα πιο έντονα του La Plagne και του συγκροτήματος Cielto Alto. Σε αυτά, μορφές δημιουργούν όγκους πάνω από το έδαφος, οι οποίοι προσπαθούν να αποκτήσουν οπτική αλλά και μεταφορική σχέση⁵⁸ με τη μορφή των βουνών. Παράλληλα, όμως, σημαντικό είναι το γεγονός ότι στα παραδείγματα της Pila και της Vallée des Belleville αναδεικνύεται έντονα η αλλαγή των προθέσεων για τη σχέση ανάμεσα στο φυσικό και το κτισμένο περιβάλλον.

⁵⁸ Η μεταφορική σχέση αρχιτεκτονικής και βουνών εκφράστηκε για πρώτη φορά από τον Ruskin και τον Violet le Duc.

Εικόνα 6.27 *Aime-la-Plagne (Savoie), αρχιτέκτονας Michel Bezançon.*

Ο μοντερνισμός προσπάθησε να ενσωματώσει τον πολιτισμό, την τεχνολογία και τη φύση στο ορεινό τοπίο, κάτι που αντανακλά την οραματική φιλοδοξία του αστικού σχεδιασμού της περιόδου αλλά και την αντίληψή του για τα βουνά. Κατ' επέκταση, αυτά τα παραδείγματα παρουσιάζονται ως προσπάθεια μεταφοράς και εξιδανίκευσης της αστικής ζωής στις ορεινές περιοχές (Rossi, 2006: 62).

Η κατάκτηση του «λευκού χρυσού», όπως χαρακτηρίστηκε το χιόνι, με την εισαγωγή των αναβατήρων και τη δημιουργία των νέων κέντρων, άλλαξε σε μεγάλο βαθμό τη φυσιογνωμία του βουνού, κάτι που δημιούργησε έντονες περιβαλλοντικές παρεμβάσεις ιδιαίτερα στις επόμενες δεκαετίες (Denning, 2015). Λαμβάνοντας υπόψη τα δεδομένα της σύγχρονης εποχής, πολλά από τα μεγάλα ολοκληρωμένα θέρετρα βρίσκονται σε κρίσιμο σημείο σήμερα. Νέα προβλήματα παρουσιάστηκαν, τα οποία δεν ήταν εμφανή όταν όλες αυτές οι εξελίξεις διαδραματιζόνταν στα βουνά, όπως η κλιματική αλλαγή και η αλλαγή των τουριστικών μοντέλων. Μαζί με αυτές τις αλλαγές, η γενική οικονομική κατάσταση της εποχής μας καθιστά την επιβίωση αυτών των εκτεταμένων θερέτρων στα μεγάλα υψόμετρα προβληματική.

6.2.3 Θέρετρα τέταρτης γενιάς

Το 1975, ο αρχιτέκτονας Pompeo Trisciuglio ασχολείται με τη δημιουργία του τουριστικού χωριού Grangesises στην κοιλάδα Upper Susa, στις ιταλικές Άλπεις, αποκαθιστώντας παλιές αποθήκες και παράλληλα σχεδιάζοντας πολλά νέα κτίρια στα οποία ενσωματώνει τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά των κτιρίων της περιοχής. Με αυτό τον τρόπο, το νέο χωριό επιχειρούσε μια μιμητική συσχέτιση με το πολιτισμικό υπόβαθρο της περιοχής. Παρόλο που η συγκεκριμένη προσέγγιση κατακρίθηκε για τον επιδερμικό της χαρακτήρα, σημαντικό είναι το γεγονός ότι η σχέση με το μοντέλο των παραδοσιακών οικισμών μεταφέρεται και στον τρόπο άρθρωσης του συγκροτήματος. Αυτή η πρόθεση προωθείται με τη χρήση δικτύων και περασμάτων κίνησης τα οποία επιχειρούν να μιμηθούν τα παραδοσιακά

πρότυπα (Rossi, 2006: 63). Την ίδια περίοδο εξελίσσεται η συζήτηση για την επέκταση της τουριστικής περιόδου, σε μια προσπάθεια για πρώτη φορά να επεκταθεί η χρήση των θερέτρων και κατά τη θερινή περίοδο. Πρόκειται για πρόθεση που η πραγματοποίησή της θα οδηγήσει στην ευρύτατη, πραγματική ενσωμάτωση των τοπικών πληθυσμών στη λειτουργία των σταθμών (Delorme, 2014).

Όπως και στην περίπτωση του Grangesises, τα νέα κέντρα εκφράζουν την αρχή μιας νέας προσέγγισης η οποία είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας επόμενης γενιάς χειμερινών θερέτρων, αυτών που αποκλήθηκαν «θέρετρα τέταρτης γενιάς». Πρόκειται για κέντρα που επιχειρούν να προσελκύσουν μεγάλο κοινό επισκεπτών για σύντομες επισκέψεις καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Η απόπειρα αυτή στα νέα θέρετρα γίνεται με την ενσωμάτωση και την υιοθέτηση της «παραδοσιακής εικόνας» για τη δημιουργία ατμόσφαιρας η οποία θα είχε απήχηση στην ευρύτερη αστική κοινωνία. Έτσι, το μοντέλο των παραδοσιακών χωριών εμφανίζεται ξανά, αλλά με τεχνητό τρόπο αυτή τη φορά. Το Varmorel κατασκευάζεται το 1976 και αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα των νέων θερέτρων. Η διαμόρφωση των πεζοδρομημένων δικτύων ακολουθεί και εδώ το πρότυπο των παραδοσιακών περασμάτων. Επιπλέον, η αρχιτεκτονική γίνεται «γραφική» μέχρι και μιμητική, προσπαθώντας να αποδώσει την ατμόσφαιρα των παραδοσιακών οικισμών (Delorme, 2014). Τα κτίρια από οπλισμένο σκυρόδεμα επενδύονται με πέτρα, κάτι που μας θυμίζει την αντιμετώπιση της αρχιτεκτονικής για τα νέα κτίρια στο βουνό στο τέλος του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα. Η αρχιτεκτονική δεν προσπαθεί να συσχετιστεί με το φυσικό περιβάλλον του βουνού, ούτε να προσφέρει τη μέγιστη λειτουργική απόδοση για τους χρήστες. Εστιάζει στην ατμόσφαιρα και την ενίσχυση της φαντασιακής εικόνας των επισκεπτών για το «φαινόμενο του χωριού».

Τα θέρετρα αυτά είτε αναπτύσσονται εξ ολοκλήρου σε παρθένες ορεινές περιοχές είτε προκύπτουν από αναπλάσεις υφιστάμενων οικισμών οι οποίοι αποτελούσαν χιονοδρομικούς προορισμούς. Παράλληλα, δίνεται έμφαση στην ενίσχυση των τοπικών δραστηριοτήτων και συνηθειών των γηγενών κατοίκων. Παρατηρούμε έτσι, κυρίως από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα, την ανάπτυξη αυτού του μοντέλου, το οποίο εστιάζει σε παραδοσιακά πρότυπα τόσο στην εικόνα όσο και στη λειτουργία του. Για πρώτη φορά παρατηρείται η εστίαση στην τοπική κουλτούρα των ορεινών περιοχών ως ένα από τα σημαντικότερα σημεία αναφοράς στην προσέγγιση του αστικού πληθυσμού για τα βουνά.

Επιπλέον, τα προϋπάρχοντα θέρετρα έπρεπε να ακολουθήσουν τις νέες τάσεις της ορεινής αναψυχής και την αναδυόμενη ζήτηση για την παραδοσιακή εικόνα. Έτσι το σκυρόδεμα, το μέταλλο και το γυαλί αντικαταστάθηκαν σε μεγάλο βαθμό από το ξύλο και την πέτρα. Η νέα ανάγκη των θερέτρων να ξεχωρίζουν συνδέεται άμεσα με την απόπειρα εφεύρεσης μιας εικόνας η οποία, όμως, συχνά έχει καμία ή ελάχιστη σχέση με την ουσία της ανώνυμης αρχιτεκτονικής. Παρ' όλα αυτά υπάρχουν κάποιες περιπτώσεις κατά τις οποίες οι σύγχρονες παρεμβάσεις επέδειξαν δυνατότητα επανεμφάνισης του περιβάλλοντος και της συνομιλίας με τις παραδοσιακές δομές. Μια ανάλογη προσπάθεια βλέπουμε στην περίπτωση της αναμόρφωσης του χωριού Val d'Isère στα 1.850 μ. στη Savoie, το 1989 από τον αρχιτέκτονα Jean-Louis Chanéac, του οποίου η προσέγγιση χαρακτηρίστηκε ως «συνθετικός τοπικισμός / régionalisme synthétique».

Εικόνα 6.28 *Valmorel, Savoie, αρχιτέκτονες Michel Bezançon και Pierre Diener. Ο σκηνογραφικός πεζόδρομος του χωριού.*

Αυτή η τάση εξακολουθεί να εφαρμόζεται μέχρι σήμερα και αυτό φαίνεται έντονα με τη μελέτη για τη μεταμόρφωση του Val d'Isère για ακόμα μια φορά με την αναβάθμιση του ιστορικού κέντρου του χωριού. Συγκεκριμένα, το έργο προβλέπει την πλήρη αντικατάσταση τριάντα παλιών κτιρίων με την ανέγερση νέων, με κυρίαρχο στοιχείο την αναφορά στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική της περιοχής. Μεταξύ άλλων πολεοδομικών και κυκλοφοριακών ρυθμίσεων υπάρχουν σχέδια για νέο ξενοδοχείο πενήντα δωματίων, συγκρότημα είκοσι διαμερισμάτων, νέο εμπορικό δρόμο, υπογειοποίηση δρόμων για την κυκλοφορία των λεωφορείων στο κέντρο της πόλης, προωθώντας ένα πεζοδρομημένο κέντρο.

Ο χαρακτήρας συνάδει με την τάση που αναφέραμε για συσχέτιση με τις παραδοσιακές μορφές οι οποίες επιστρέφουν στο αρχιτεκτονικό λεξιλόγιο αυτών των θερέτρων. Επομένως, οι νέοι δρόμοι σχεδιάζονται στενοί ώστε να αποδώσουν τον χαρακτήρα των παλαιότερων και η χωροθέτηση των κτιρίων γίνεται εκ προθέσεως με τρόπο ακανόνιστο. Τα κτίρια, αν και προσκολλώνται μεταξύ τους, διαχωρίζονται σαφώς έτσι ώστε να αποφευχθεί η εντύπωση του τεράστιου, εκτός επιθυμητής κλίμακας, συγκροτήματος. Τέλος, τα υλικά που θα χρησιμοποιηθούν είναι το ξύλο, η πέτρα και επιχρίσματα, σε ανάμιξη των παλαιών κατασκευαστικών διαθέσιμων υλικών και μεθόδων. Παράλληλα, οι πίστες μεγαλώνουν ώστε να φτάνουν στην καρδιά του κέντρου, χαράσσονται νέες και οι αναβατήρες ήδη αντικαθίστανται. Προφανώς, η ανάπλαση του Val d'Isère και γενικότερα το νέο μοντέλο χιονοδρομικών κέντρων έχει εντελώς διαφορετική φιλοσοφία από παλαιότερα, αλλάζοντας σημαντικά πολεοδομικά και κτιριακά-συνθετικά ζητήματα σχεδιασμού. Μπορούμε βέβαια να αναρωτηθούμε για τον βαθμό συμφωνίας του προτύπου αυτού με το «αληθινό πνεύμα» του αλπικού τοπίου.

Εικόνα 6.29 Το κέντρο του Val d'Isère, αρχιτέκτονας Jean-Louis Chanéac. Συνθετικός τοπικισμός ή ανεξέλεγκτη, εκτός κλίμακος, υπερβολή;

Θεωρούμε επίσης σημαντικό να σχολιάσουμε ότι κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες επιχειρείται η σταδιακή ανάδειξη της ιδιαίτερης σημασίας πολλών αρχιτεκτονικών έργων του 20ού αιώνα στις Άλπεις, κτιρίων μεμονωμένων ή ακόμη και εκτεταμένων χειμερινών θερέτρων. Τα έργα αυτά, για παράδειγμα κάποια από τα κτίρια του ορεινού θερέτρου Courchevel στην περιοχή Les Trois Vallées των γαλλικών Άλπεων ή το *Hotel Le Flaine* στο Flaine, κατατάσσονται πλέον στην αρχιτεκτονική κληρονομιά του 20ού αιώνα και θεωρείται ότι αποτελούν αντιπροσωπευτικά έργα του μοντέρνου οράματος όπως αυτό εφαρμόστηκε στο αλπικό τοπίο (Delorme, 2014).

6.2.4 Η προσαρμογή των χιονοδρομικών κέντρων και η υποστήριξη των νέων μοντέλων τουρισμού

6.2.4.1 Η προσαρμογή των χιονοδρομικών κέντρων

Οι Άλπεις έχουν βιώσει βαθιές οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές τις τελευταίες δεκαετίες, με το τοπίο να έχει τροποποιηθεί σημαντικά χάρη στην ανάπτυξη του τομέα του τουρισμού. Οι βασικοί πυλώνες αυτού του τομέα στις Άλπεις είναι, όπως είδαμε, η χιονοδρομία τον χειμώνα και η πεζοπορία και η αναρρίχηση το καλοκαίρι. Η επιτυχία κυρίως της χειμερινής αναψυχής, ειδικότερα της χιονοδρομίας στις Άλπεις, οδήγησε στην ανάπτυξη ενός μοντέλου μαζικού τουρισμού στο πλαίσιο του οποίου, όπως έχουμε δει, έγιναν μεγάλες επενδύσεις για τη δημιουργία υποστηρικτικών δομών για την εξυπηρέτησή του. Αυτό το μοντέλο στόχευε στη συγκέντρωση του τουριστικού κοινού, εντούτοις σε μικρές εποχιακές περιόδους επίσκεψης. Σήμερα, η βιωσιμότητα των μαζικών τουριστικών πρακτικών τίθεται υπό αμφισβήτηση τόσο λόγω εσωτερικών όσο και εξωτερικών παραγόντων. Στους εσωτερικούς παράγοντες επηρεασμού περιλαμβάνονται η ταυτόχρονη λειτουργία πολλών πλέον ανταγωνιστικών κέντρων αναφοράς αλλά και οι συνεχείς αλλαγές

στις διεθνείς τάσεις αναψυχής, ενώ στους εξωτερικούς παράγοντες, το μειωμένο ποσοστό χιονοκάλυψης κατά τη χιονοδρομική περίοδο, αποτέλεσμα των γενικότερων κλιματικών ανακατατάξεων της εποχής μας (Marini & Buffa, 2016).

Η ποσοτική ανάπτυξη των υποδομών υποστήριξης του χειμερινού τουρισμού έχει τερματιστεί. Η ανησυχία για την περαιτέρω αλλοίωση του φυσικού και πολιτιστικού τοπίου με την επιπλέον επέκταση των χιονοδρομικών εγκαταστάσεων, η έντονη περιβαλλοντική ευαισθησία που χαρακτηρίζει τη σημερινή κοινωνία και η ποικιλία των εναλλακτικών επιλογών ορεινών προορισμών οι οποίες είναι πλέον διαθέσιμες για τους επισκέπτες είναι μόνο μερικοί από τους λόγους στους οποίους οφείλεται αυτή η παύση. Οι σύγχρονες τουριστικές προσεγγίσεις του ορεινού χώρου, αποτέλεσμα των προηγούμενων, εστιάζουν στην ευεξία, τη χαλάρωση, την ψυχαγωγία και την ανάγκη μείωσης της σωματικής προσπάθειας στον ελάχιστο βαθμό, με στόχο τη δυνατότητα ένταξης κάθε κοινωνικής και ηλικιακής ομάδας στην τουριστική κίνηση (Strömberg, 2017).

Λαμβάνοντας υπόψη την έντονη παρουσία της χιονοδρομίας και των επακόλουθων υποστηρικτικών δομών της στον τομέα της ορεινής αναψυχής, παρατηρούνται μέτρα προσαρμογής έναντι των μη ευνοϊκών κλιματικών συνθηκών που χαρακτηρίζουν τις χειμερινές περιόδους των τελευταίων χρόνων ανά τον κόσμο. Η χρήση μηχανημάτων για τεχνητή παραγωγή χιονιού και η επέμβαση στο ορεινό ανάγλυφο για τη δημιουργία ευνοϊκότερου εδαφικού υποβάθρου για τη διατήρηση του χιονιού είναι πρακτικές που εφαρμόζονται στα περισσότερα χιονοδρομικά κέντρα. Παράλληλα, προτάσεις για μετεγκατάσταση των χαμηλότερων σε υψόμετρο χιονοδρομικών κέντρων σε μεγαλύτερα υψόμετρα δεν απορρίπτονται ως επιλογή. Έτσι, τα χιονοδρομικά προσπαθούν πλέον να αυξήσουν τις επιλογές, συνεπώς και τον αριθμό των επισκεπτών κατά τη χειμερινή περίοδο, προσθέτοντας δραστηριότητες όπως η χιονοδρομία στους παγετώνες, η χειμερινή ορειβασία, η ελεύθερη χιονοδρομία (free ride skiing), το ορειβατικό σκι και το tobogganing.⁵⁹ Επιπλέον ζήτημα που αφορά τη βιωσιμότητα των χιονοδρομικών κέντρων είναι η γήρανση της πλειοψηφίας των χιονοδρόμων, η οποία αναμένεται να μειώσει τον αριθμό των επισκεπτών, καθώς οι νεότερες γενιές δεν φαίνεται να έλκονται από το άθλημα λόγω της σκληρής, χρονοβόρας και ολοένα και πιο δαπανηρής διαδικασίας εκμάθησης (Alpine Convention, 2013· Strömberg, 2017). Παράλληλα, προωθούνται οι καλοκαιρινές δραστηριότητες όπως η αναρρίχηση και η πεζοπορία (Strömberg, 2017). Σε αυτό το πλαίσιο παρατηρούμε ότι, πέρα από την προσφορά επιπλέον ορεινών αθλητικών δραστηριοτήτων, τα υπάρχοντα χιονοδρομικά κέντρα εστιάζουν στην παροχή άλλου είδους, εναλλακτικών υπηρεσιών και ευκαιριών αναψυχής (Alpine Convention, 2013).

Η ορεινή αναψυχή χαρακτηρίζεται έτσι, στις μέρες μας, από την προώθηση της καινοτομίας και της δυναμικής που παρουσιάζουν οι επιλογές τις οποίες προσφέρει. Αυτές έχουν ως στόχο την απεξάρτηση του τουριστικού τομέα από τη χειμερινή αθλητική αναψυχή και τη βελτιστοποίηση της εξυπηρέτησης των νέων αναγκών ώστε να επιτύχει τη μαζικότερη προσέλευση των επισκεπτών. Προωθούνται, για τον λόγο αυτό, εναλλακτικές ευκαιρίες με στόχο την ποιοτική επισκεψιμότητα των ορεινών περιοχών όλο τον χρόνο. Ειδικότερα οι περιοχές σε χαμηλότερα υψόμετρα ήδη εστιάζουν σε εναλλακτικές δραστηριότητες εκτός της χιονοδρομίας. Συνολικότερα, όμως, παρατηρούμε την ανάπτυξη δραστηριοτήτων οι οποίες δεν επηρεάζονται από το κλίμα και τον καιρό και μπορούν να προσφέρονται, επομένως, καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Σε μεγάλο βαθμό αυτές οι μεταβολές στις τουριστικές λειτουργίες συνδυάζονται με την ανάδειξη του ιδιαίτερου χαρακτήρα της κάθε περιοχής. Αναφέρονται, επίσης, στις προοδευτικότερες καινοτομικές

⁵⁹ Το tobogganing είναι η ονομασία για την κατάβαση πλαγιάς με τη χρήση κλασικού ατομικού έλκηθρου.

προτάσεις, στην ενίσχυση της ενεργής συμμετοχής του επισκέπτη στις τοπικές, πολιτισμικές ασχολίες τις οποίες προσφέρει κάθε περιοχή, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την «αγροτουριστική» συμμετοχή στην ορεινή γεωργία (Alpine Convention, 2013).

Υποδειγματική περίπτωση αναφοράς για την ενσωμάτωση αυτής της νέας συμπληρωματικής προσέγγισης των υπαρχόντων χιονοδρομικών κέντρων, η οποία σκοπεύει στη δημιουργία και την ενίσχυση της επισκεψιμότητας καθ' όλο τον χρόνο, είναι το παράδειγμα του *Mille 8* στο Les Arcs (Vanat, 2016). Το *Mille 8* συνδυάζει δραστηριότητες και αναψυχή για όλη την οικογένεια. Διαθέτει free style σκι για όλα τα επίπεδα, spa, ψυχαγωγία για τις μικρότερες ηλικιακές ομάδες με τη μασκότ του θέρετρου, jacuzzi, προσομοιωτή γκολφ, εκδηλώσεις, μαθήματα γυμναστικής, εστίαση και άλλες δραστηριότητες που αναφέρονται στο ευρύ κοινό σε όλη τη διάρκεια του έτους. Επιμένοντας στην ποικιλία αυτών των υπηρεσιών, πρέπει να τονίσουμε πως τα χιονοδρομικά κέντρα επικεντρώνονται πλέον σε αυτές, εστιάζουν την προβολή τους στην ποιότητα αυτών των παράπλευρων υπηρεσιών, πέρα από την υποθετικά κεντρική χιονοδρομική δραστηριότητα προκειμένου να προσελκύουν τους περισσότερους πιθανούς επισκέπτες.

Η προώθηση των χιονοδρομικών κέντρων ως περιοχών που δεν αναφέρονται αποκλειστικά πλέον στα χειμερινά αθλήματα αλλά παρέχουν όλο τον χρόνο δυνατότητες αναψυχής για το ευρύ κοινό οδήγησε, για παράδειγμα, στην ανάπτυξη της γαστρονομίας, των ιαματικών λουτρών, των κέντρων υγείας, των μουσικών εκδηλώσεων και φεστιβάλ. Πρόκειται για παραδειγματικές δραστηριότητες που δείχνουν την προσπάθεια προσαρμογής των χιονοδρομικών κέντρων στις νέες συνθήκες (OECD, 2007· Alpine Convention, 2013). Αποτέλεσμα των παραπάνω είναι η κατασκευή νέων κτιριακών υποδομών, «συμβόλων» της νέας εποχής στην ορεινή αναψυχή.

Στο γνωστό χιονοδρομικό κέντρο Sölden, στο Ötztal της Αυστρίας, η ανέγερση τριών νέων κτιριακών εγκαταστάσεων στην κορυφή των 3.048 μ. στο κέντρο του χιονοδρομικού αποτελεί έντονη έκφραση αυτής της νέας προσέγγισης. Συγκεκριμένα, οι εκσυγχρονιστικές κινήσεις περιλαμβάνουν την αναβάθμιση του νέου αναβατήρα για την άνετη, ασφαλή και γρήγορη ανάβαση. Μπορεί να μεταφέρει μέχρι και 3.600 επιβάτες ανά ώρα, καλύπτοντας 3.000 μέτρα υψομετρικής διαφοράς σε 12 λεπτά. Επίσης, δημιουργείται πολυτελές εστιατόριο και κατασκευάζεται θεματικό μουσείο του γνωστού κινηματογραφικού ήρωα James Bond.

Όπως παρατηρήσαμε και νωρίτερα, σχολιάζοντας τα σύγχρονα καταφύγια, έτσι και σε αυτές τις νέες υποδομές εγκατάστασης, μία κύρια συνθετική απαίτηση αφορά την προώθηση της εικόνας τους. Εικόνας που οφείλει να αποβεί όσο το δυνατόν ισχυρότερη, όσο το δυνατόν περισσότερο επικοινωνιακή ώστε να προσελκύσει επισκέπτες. Τα νέα κτίρια εμφανίζονται έτσι ως αυτούσια σημεία ενδιαφέροντος, ως αξιοθέατα που επιχειρούν να προωθήσουν τη συνολικότερη εικόνα των χιονοδρομικών κέντρων και να αποδώσουν επίσης τον νέο χαρακτήρα τους, ο οποίος δεν αναφέρεται πλέον αποκλειστικά σε χιονοδρόμους.

Επιπλέον, οι τρεις νέες δομές, στο παράδειγμα του Sölden, αντικατοπτρίζουν την ποικιλία των σύγχρονων αρχιτεκτονικών προσεγγίσεων που συναντώνται στο αλπικό τοπίο. Η φουτουριστική καμπύλη του σταθμού των αναβατήρων, το κυβικό «κρυστάλλινο» εστιατόριο και το βυθισμένο στον βράχο ορθογωνικό πρίσμα οπλισμένου σκυροδέματος του μουσείου επιχειρούν να αποδώσουν, με υπερβολή ίσως, τρεις διαφορετικές, σύγχρονες αρχιτεκτονικές προσεγγίσεις στην κορυφή του χιονοδρομικού, στα 3.048 μέτρα πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας.

Εικόνα 6.30 Restaurant Ice Q στην κορυφή του χιονοδρομικού κέντρου Sölden, στο Ötztal.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα εισαγωγής νέας χρήσης σε υφιστάμενο χιονοδρομικό κέντρο είναι το κτίριο μουσείου από τη Zaha Hadid στην κορυφή Kronplatz της Ιταλίας. Πρόκειται για κτίριο το οποίο κραυγάζει προς τον πιθανό επισκέπτη, τόσο με τη λειτουργία όσο και την εμφατική του μορφή. Ανήκει σε ένα δίκτυο έξι μουσείων τοποθετημένων σε στρατηγικά σημεία της αλπικής οροσειράς Dolomiti⁶⁰ στη βορειοανατολική Ιταλία, κατασκευασμένων για λογαριασμό του Reinhold Messner, ενός από τους περισσότερο αναγνωρισμένους ορειβάτες παγκοσμίως. Το μουσείο εγκαθίσταται στο κέντρο του χειμερινού κέντρου και είναι αφιερωμένο στην εξέλιξη της σύγχρονης ορειβασίας και του ορειβατικού εξοπλισμού. Τοποθετημένο στην άκρη της αλπικής κορυφής του Kronplatz, στα 2.275 μ. το κτίριο της Zaha Hadid είναι «βυθισμένο» στο ορεινό ανάγλυφο, όπως και το προηγούμενο, και αναδύεται με τρεις σωλήνες στόχευσης, υποδεικνύοντας τρεις διαφορετικές θεάσεις του αλπικού τοπίου. Στο κεντρικό τμήμα του, ένας εξώστης προβάλλει πάνω από την κοιλάδα προσφέροντας στον επισκέπτη πανοραμική θέα. Με συνολικότερη διάθεση σχολιασμού θα σημειώσουμε πως το κτίριο επιχειρεί, μέσα από την υλικότητα και τη μορφή του, να συσχετιστεί με τη γεωμορφολογία του τοπίου, με εξπρεσιονιστική εντούτοις έμφαση.

⁶⁰ Ελληνική ονομασία «Δολομίτες». Ο Nicolas Théodore de Saussure ονόμασε έτσι την οροσειρά προς τιμήν του γεωλόγου Déodat Gratet de Dolomieu, ο οποίος πρώτος μελέτησε τους βραχώδεις γεωλογικούς σχηματισμούς της περιοχής.

Εικόνα 6.31: Το μουσείο Messner στην κορυφή Kronplatz, αρχιτέκτονας Zaha Hadid.

6.2.4.2 Νέες μορφές υποστηρικτικών δομών στο ορεινό τοπίο

Η μεταβολή και η στροφή στην αναζήτηση ηπιότερων μορφών ορεινής αναψυχής οδήγησε επίσης στην εισαγωγή νέων κατασκευών στο ορεινό τοπίο, οι οποίες αναφέρονται αποκλειστικά στα σύγχρονα χαρακτηριστικά των επισκεπτών και στη νέα προσέγγιση των αστικών κοινωνιών για τα ορεινά τοπία.

Αυτές οι δομές που τοποθετούνται αυτόνομα μέσα στο ορεινό τοπίο, επιχειρούν να προσφέρουν εναλλακτικές επιλογές στη μαζική εισροή του αστικού πληθυσμού. Τοποθετημένες σε στρατηγικές θέσεις οι οποίες πάντα υποστηρίζονται από μέσα μεταφοράς για την εύκολη προσέγγισή τους, χαρακτηρίζονται από την παροχή μέγιστων υπηρεσιών και τον ουδέτερο χαρακτήρα των λειτουργιών τους ο οποίος δεν επηρεάζεται καθ' ανάγκη από τις καιρικές συνθήκες, επιτρέποντας έτσι τη λειτουργία τους καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Παράλληλα, χαρακτηρίζονται από την προβολή της αισθητικής οπτικής απόλαυσης του αλπικού τοπίου. Η συσχέτισή τους με το πολιτισμικό υπόβαθρο των ορεινών περιοχών, για τους λόγους που έχουν αναφερθεί, είναι ακόμη ένα χαρακτηριστικό στοιχείο.

Ένα επιπλέον παράδειγμα έργου επωνύμου αρχιτέκτονα είναι το νέο εστιατόριο του Mario Botta στην κορυφή του όρους Generoso, στο Ticino της Ελβετίας. Το νέο εστιατόριο φιλοξενεί επίσης εκθεσιακούς χώρους που παρέχουν πληροφορίες για την ιστορία του Monte Generoso αλλά και για τον σχεδιασμό του ίδιου του κτιρίου. Βρίσκεται στα 1.705 μ. και είναι προσβάσιμο μέσω τηλεφερική και σιδηροδρομικής γραμμής. Η προσπάθεια εκρηκτικής εξόδου από το έδαφος, στο άμεσο περιβάλλον του, προσφέρει τη δυνατότητα ενός νέου τοπόσημου στο ορεινό τοπίο. Ο οκταγωνικός «πέτρινος βολβός» αποτελείται από ξεχωριστά «κατακόρυφα πέταλα» από σκυρόδεμα τα οποία ενώνονται με γυάλινες επιφάνειες, οι οποίες πλαισιώνουν διαφορετικές θέσεις προς το αλπικό τοπίο. Επιπλέον χαρακτηριστική είναι η κατακορυφότητα του κτιρίου, η οποία εντείνει κατά κάποιον τρόπο την κατακόρυφη βραχώδη πλαγιά των 300 περίπου μέτρων δίπλα από την οποία τοποθετείται. Παράλληλα, οι στιβαροί όγκοι και η αδρή υλικότητα αποτελούν χειρισμούς που αποδίδουν την προσπάθεια επιβολής του κτιρίου στο άμεσο φυσικό του υπόβαθρο. Η γεωμετρική απόδοση των όγκων δημιουργεί βέβαια σχέση αντιθετική με το υπόβαθρο αυτό, ταυτόχρονα όμως διακρίνουμε την προσπάθεια διαλόγου τεχνητού - φυσικού.

Εικόνα 6.32 «*Fiore di pietra*», όρος *Generoso (Ticino)*, *Mario Botta*.

Από τα προηγούμενα γίνεται φανερό, επομένως, πως η προώθηση ολιγόωρων επισκέψεων μέσω των μουσείων και των χώρων εστίασης αποτελεί πλέον αναπόσπαστο στοιχείο της ορεινής αναψυχής. Το Pass Museum αποτελεί το κεντρικό κτίριο μιας ακολουθίας πέντε μικρής κλίμακας εγκαταστάσεων που τοποθετούνται σε επιλεγμένα σημεία πάνω σε έναν αλπικό δρόμο 12 χιλιομέτρων ο οποίος ενώνει το βόρειο με το νότιο Tyrol. Αυτοί οι πέντε σταθμοί παρέχουν πληροφορίες για την ιστορία, τη φύση, τον πολιτισμό, την οικονομία και τους γηγενείς κατοίκους. Για τον σχεδιασμό του μουσείου, ο αρχιτέκτονας Werner Tscholl δηλώνει πως εμπνεύστηκε από τους τοπικούς σχηματισμούς των βράχων, κάτι που αντανακλάται στη μορφή και στην υλικότητα του κτιρίου.

Εικόνα 6.33 *Timmelsjoch Experience*, Μουσείο *Pass*, αρχιτέκτονας *Werner Tscholl*.

Ένα επιπλέον παράδειγμα παρόμοιας διάθεσης αποτελούν οι μουσειακές εγκαταστάσεις σε ιστορικό ορυχείο της Νορβηγίας από τον Peter Zumthor. Τα τρία κτίρια στην περιοχή των παλιών ορυχείων ψευδαργύρου Allmannajuvet συνιστούν ξεχωριστές ενότητες του μουσείου, καφετέρια, χώρους υγιεινής, έκθεση. Το συγκεκριμένο παράδειγμα είναι χαρακτηριστικό για την τάση στην οποία ήδη αναφερθήκαμε, για την υιοθέτηση ήπιων τουριστικών διαμορφώσεων, με την εισαγωγή τριών μικρών κτιριακών υποδομών που υποδεικνύουν, παράλληλα, την ιδιαίτερη σημασία η οποία αποδίδεται στο πολιτισμικό πλαίσιο της περιοχής. Αυτό που καθιστά αξιοπρόσεκτο το συγκεκριμένο παράδειγμα είναι ο τρόπος με τον οποίο ο Zumthor προσεγγίζει αυτή τη συσχέτιση. Συγκεκριμένα, ήθελε τα κτίρια του να αντανakλούν τη σκληρή και κοπιαστική εργασία της εξορυκτικής διαδικασίας και την «επίπονη καθημερινή ζωή» των εργαζομένων. Ο τρόπος με τον οποίο προσπαθεί να εισαγάγει αυτή την ιδιαίτερη υπόδειξη στον σχεδιασμό των διασπασμένων κτιριακών κελυφών, ερμηνεύοντας παράλληλα το φυσικό και πολιτισμικό υπόβαθρο του τοπίου, χαρακτηρίζεται ως παραδειγματικός: τόσο για τον τρόπο με τον οποίο αποδίδει συνθετικά τις προθέσεις του όσο και για τον τρόπο με τον οποίο εκφράζει τη συνολικότερη ευαισθητοποίηση της σύγχρονης εποχής για το ιδιαίτερο ιστορικό πλαίσιο της κάθε περιοχής.

Εικόνα 6.34 Μουσειακές εγκαταστάσεις ορυχείου Allmannajuvet, αρχιτέκτονας Peter Zumthor.

6.2.4.3 Μια νέα μορφή κατάκτησης

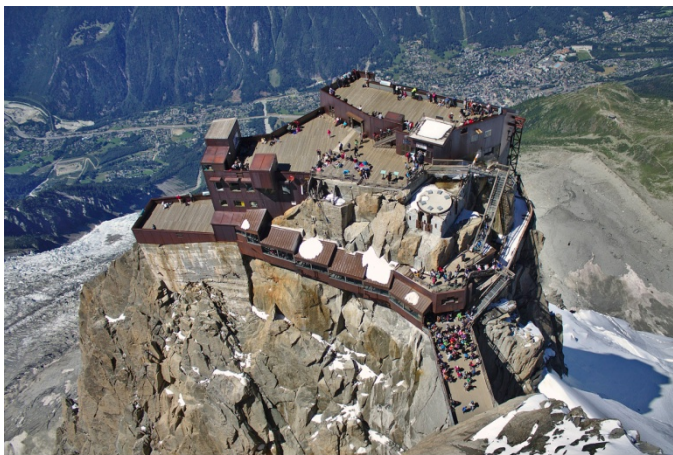
Η εφαρμογή των τεχνολογικών εφαρμογών που χαρακτηρίζει την εποχή μας σχετίζεται και με μια άλλη μορφή υποδομών η οποία παρουσιάζεται, θα μπορούσαμε να πούμε, αντιφατική σε σχέση με τη σημερινή ευαισθητοποίηση των κοινωνιών προς το ορεινό τοπίο. Η καθ' ύψος κατάκτηση των βουνών, όπως είδαμε, έχει συμβεί σταδιακά και ήταν πάντοτε άμεσα συνδεδεμένη με τις αντιλήψεις των αστικών κοινωνιών για τα τοπία αυτά αλλά και με τις τεχνολογικές δυνατότητες της κάθε περιόδου. Οι ορειβάτες ήταν οι πρώτοι που κατέκτησαν τα μεγάλα υψόμετρα και τις κορυφές των βουνών, τόσο με τις αναβάσεις όσο και με την ανέγερση καταφυγίων πάνω ή κοντά σε αυτά τα απρόσιτα σημεία, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το Margherita Hut στην κορυφή των 4.554 μ. ήδη το 1889. Στη συνέχεια η διάδοση του σκι, η ανάπτυξη των αναβατήρων και η μοντέρνα αντίληψη για τα βουνά έκαναν δυνατή την κατασκευή όχι απλώς καταφυγίων αλλά ολόκληρων κέντρων σε αρκετά μεγάλα υψόμετρα, καθιστώντας τα με αυτόν τον τρόπο προσβάσιμα σε όλους. Παρ' όλα αυτά, οι κορυφές των μεγάλων υψομέτρων εξακολουθούσαν να αναφέρονται σε μια μικρή μερίδα του πληθυσμού, τους ορειβάτες –οι οποίοι ανέβαιναν σε αυτές συχνά με τη χρήση εξοπλισμού– και τους ελάχιστους επαγγελματίες σκιέρ που τολμούσαν την κατάβαση από αυτές, αφού είχαν προηγούμενα ανέβει, είτε ύστερα από ορειβασία είτε με εγκαταστάσεις αναβατήρων είτε με ελικόπτερο (heli-ski). Σήμερα βέβαια παρατηρούμε τη ριζική αλλαγή αυτής της κατάστασης. Η τεχνολογική ανάπτυξη των τελεφερίκ και των υποδομών γενικότερα, η αναζήτηση νέων μοντέλων τουριστικού κοινού και η νεορομαντική αισθητική αξιόδοτηση του ορεινού τοπίου από τις αστικές κοινωνίες έχουν ως αποτέλεσμα την εγκατάσταση, σε κορυφές μεγάλων υψομέτρων, υποδομών υποστήριξης της αναψυχής οι οποίες απευθύνονται στο ευρύ κοινό. Κοινό που στις περισσότερες περιπτώσεις διαθέτει ελάχιστο χρόνο και παράλληλα αποζητά τη μέγιστη δυνατή απόλαυση του ορεινού τοπίου. Αν η πρωτοποριακή πρόταση του Carlo Mollino για τον σταθμό Furggen στα 3.492 μ. στις Ελβετικές Άλπεις έδειχνε ότι ήταν δυνατή η τεχνολογική κατάκτηση των υψηλών κορυφών ήδη από το 1950, αυτός ο σταθμός προοριζόταν για να εξυπηρετήσει τους ελάχιστους τολμηρούς σκιέρ που θα επιχειρούσαν την κατάβαση από αυτή την απότομη πλαγιά. Σήμερα, η νέα τεχνολογική κατάκτηση των υψηλών κορυφών, ιδίως στις Άλπεις, έχει ως στόχο την παροχή των μέγιστων υπηρεσιών και τη δυνατότητα άμεσης πρόσβασης του κοινού αστικού πληθυσμού σε αυτά.

Χαρακτηριστικό ανάλογο παράδειγμα αποτελεί η κατασκευή του νέου σταθμού, summit station, στην ψηλότερη κορυφή της Γερμανίας, στο όρος Zugspitze των Άλπεων στα 2.962 μ. Αξίζει να σημειωθεί ότι στα τέλη του 18ου αιώνα είχε προταθεί η επέκταση του υφιστάμενου μικρού καταφυγίου στην κορυφή αυτή, πρόταση που προκάλεσε έντονες αντιδράσεις. Λαμβάνοντας υπόψη τη σύγχρονη ευαισθητοποίηση των αστικών κοινωνιών για το φυσικό περιβάλλον, οι επεμβάσεις των τελευταίων χρόνων για τη δημιουργία νέων υποδομών δίπλα από το καταφύγιο της κορυφής, για τη μαζική εξυπηρέτηση τουριστών, παρουσιάζεται σε μεγάλο βαθμό αντιφατική.

Στο προηγούμενο πλαίσιο, οι απρόσιτες κορυφές των βουνών γίνονται προσβάσιμες στον οποιονδήποτε και απευθύνονται στην εξυπηρέτηση μιας νέας κυρίαρχης κατηγορίας επισκεπτών. Ενός υποθετικά «φυσιολατρικού» κοινού, του οποίου η βαθύτερη φυσιολατρική προσέγγιση είναι, εντούτοις, πολλές φορές υπό αμφισβήτηση. Αυτό το κοινό δεν είναι εντέλει διατεθειμένο να θυσιάσει τις ανέσεις της αστικής ζωής. Η τεχνολογική αυτή κατάκτηση των τελευταίων δεκαετιών έχει φέρει ευρύτερες ομάδες επισκεπτών όχι στους πρόποδες των βουνών μόνο, αλλά επάνω στις ψηλότερες κορυφές τους. Εκεί, απαιτώντας και διαθέτοντας όλες τις απαραίτητες ανέσεις, μπορούν να απολαύσουν μέσα

από τα εκτεταμένα υαλοστάσια, σε μια σχεδόν κινηματογραφική εμπειρία, την πανοραμική θέα που προσφέρουν τα μεγάλα υψόμετρα.

Ποια είναι όμως η αρχιτεκτονική έκφραση αυτής της νέας τάσης εγκατάστασης σε αυτά τα απόκρημνα σημεία; Αρχικά, όπως αναφέραμε, ένας παράγοντας που επηρεάζει τον σχεδιασμό αφορά τις υπηρεσίες και τις ανάγκες τις οποίες καλείται το κτίριο να παρέχει στους επισκέπτες. Οι χρήσεις αυτών των υποδομών, για παράδειγμα, περιλαμβάνουν καφετέριες, εστιατόρια και σχετικές με την τοποθεσία εκθέσεις. Πέρα, όμως, από τις προηγούμενες ανέσεις, το σημαντικότερο στοιχείο για τον σχεδιασμό αυτών των υποδομών σχετίζεται με την επιθυμία του κοινού για την άμεση σωματική έκθεση στο γύρω τοπίο. Ως αποτέλεσμα, οι νέες υποδομές καλούνται να παρέχουν τόσο την εξωτερική, οπτική εμπειρία με διαμορφωμένες για παράδειγμα πλατφόρμες, αλλά ακόμα εντονότερα, την αυξημένη σύνδεση του εσωτερικού προστατευόμενου χώρου με το εξωτερικό αφιλόξενο τοπίο. Σύνδεση που γίνεται ελεγχόμενα εφικτή με τη χρήση εκτεταμένων υαλοστασίων.

Εικόνα 6.35 Ο σταθμός στην κορυφή *Aiguille du Midi*, σε υψόμετρο 3.842 μ. (άνω) και ο σταθμός στην κορυφή *Zugspitze*, 2.962 μ. (κάτω).

Όπως στα ορειβατικά καταφύγια, έτσι και σε αυτή την περίπτωση των σταθμών κορυφής, υπάρχει έντονο το στοιχείο της ενσωμάτωσης και της μιμητικής διάθεσης. Δύο παραδείγματα είναι ο σταθμός στην κορυφή *Zugspitze* των 2.962 μ. της Γερμανίας και ο σταθμός *Aiguille du Midi* των 3.842 μ. στη Γαλλία, σε μία από τις υψηλότερες κορυφές των Άλπεων. Σε αυτές τις εγκαταστάσεις, μέσω της μορφολογίας η οποία ακολουθείται και

προσπαθεί να ακολουθήσει ως έναν βαθμό το ανάγλυφο, αλλά και της υλικότητας των κατασκευών η οποία προσαρμόζεται στις αποχρώσεις του βραχώδους υπόβαθρου της περιοχής, παρατηρούμε κατά κάποιον τρόπο μια λογική ενσωμάτωσης στις απόκρημνες κορυφές. Πρόκειται για συνθετική αρχιτεκτονική επιλογή, η οποία θα μπορούσε να αποτελεί έκφραση τόσο των κατασκευαστικών αναγκών όσο και σχεδιαστικών και αισθητικών επιλογών για τη συνδιαλλαγή με το σημείο εγκατάστασης.

Σε άλλα παραδείγματα βλέπουμε την αυτοαναφορικότητα όσον αφορά τη συσχέτιση φυσικού και τεχνητού η οποία δημιουργεί αντιθετικές συνθήκες. Οι δυναμικές μορφές επιβάλλουν την παρουσία τους στο τοπίο καθώς «προσγειώνονται» πάνω στις κορυφές. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η εγκατάσταση του υψηλότερου σε υψόμετρο τηλεφερικό της Αυστρίας στην κορυφή του όρους Hinterer Brunnenkogel, στα 3.440 μ. πάνω από τη στάθμη της θάλασσας. Η χρήση καμπυλόμορφων στοιχείων τα οποία βρίσκονται σε πρόβολο εκφράζουν την έντονη αντίθεση του κτιρίου με τον βράχο και τη λογική της «προσγειώσης» που προηγουμένως αναφέραμε. Ακόμα ένα παράδειγμα στο οποίο η εξεζητημένη επιθετική μορφή και η έντονη χρήση μεταλλικών και γυάλινων επιφανειών αποδίδει αυτή τη λογική είναι οι εγκαταστάσεις στην κορυφή του Pointe Helbronner, στο ορεινό σύμπλεγμα του Mont Blanc στα 3.462 μ.

6.2.4.4 Το νέο πλαίσιο υποστήριξης της ορεινής αναψυχής

Εικόνα 6.36 Ο σταθμός στην κορυφή του όρους Pointe Helbronner, 3.462 μ.

Στο πλαίσιο αυτό, προκύπτουν νέες προκλήσεις για την εξυπηρέτηση του ευρύτερου κοινού. Αναφερόμαστε τότε σε μια αντιμετώπιση η οποία απαιτεί την αξιοποίηση και την αναβάθμιση των υπαρχουσών δομών υποστήριξης, αλλά παράλληλα την προσαρμογή τους για την εξυπηρέτηση των σημερινών αναγκών. Στο πλαίσιο αυτό, η δημιουργία νέων κτιριακών υποδομών, η συσχέτιση νέων υποδομών μεταφοράς σε αυτές και η αναβάθμιση των υφιστάμενων, οι λειτουργίες και παράλληλα οι υπηρεσίες και ανέσεις που προσφέρονται αλλά και τα ίδια τα αρχιτεκτονικά έργα αποτελούν επενδυτικές ενέργειες που προσπαθούν να υποστηρίξουν τις σύγχρονες τάσεις και τα μοντέλα επισκεπτών, τα οποία

δεν επικεντρώνονται πλέον εξ ολοκλήρου στη δραστηριότητα της ορειβασίας ή στη χιονοδρομία.

Η σύγχρονη περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση, η σημασία που αποδίδεται στη φύση στο πλαίσιο κάθε ιδιαίτερης γεωγραφικής περιοχής και η νεορομαντική αισθητική αξιολόγησης του φυσικού χώρου δημιούργησαν νέες συνθήκες αναφοράς των αστικών κοινωνιών στο ορεινό τοπίο. Το αποτέλεσμα αυτής της πολιτισμικής μεταστροφής των αστικών κοινωνιών κίνησε την περιέργεια σημαντικού ποσοστού του πληθυσμού για τη γνωριμία και την επαφή με τους τοπικούς πολιτισμούς και το πολιτισμικό τοπίο των ορεινών περιοχών. Κυρίως, όμως, υποδαύλισε και ενίσχυσε την επιθυμία για την απόλαυση του μοναδικού «μεγαλείου» των βουνών σε διευρυμένο αστικό κοινό αναφοράς, που το μεγαλύτερο τμήμα του δεν απαρτίζεται πλέον ούτε από ορειβάτες ούτε από σκιέρ. Για την πλειονότητα αυτών των επισκεπτών, η οπτική απόλαυση ή έστω ο απλουστευμένος ορεινός περίπατος, η ήπια ορεινή αναψυχή, καθορίζουν την επιθυμία επίσκεψης. Παράλληλα, η ανάπτυξη των τεχνολογικών εφαρμογών στον τομέα της οικοδομικής και η παράλληλη ανάπτυξη του τουριστικού ενδιαφέροντος επιτρέπουν την εξυπηρέτηση του αυξημένου αριθμού τους στον μέγιστο βαθμό.

Ο συνδυασμός των προηγούμενων τάσεων, όπως σημειώσαμε, οδήγησε στις θετικότερες περιπτώσεις στη διάσπαση του μαζικού τουρισμού σε μικρότερες εστίες προσέλευσης και στη διασπορά του σε ευρύτερο χρονικό φάσμα επισκεψιμότητας. Εντούτοις, συχνά ο συνδυασμός όλων των παραμέτρων παράγει μορφές συγκέντρωσης αρνητικές, αντιθετικές προς τη βαθύτερη περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση του 21ου αιώνα, ακυρώνοντας άμεσα τον σεβασμό στην ιδιαιτερότητα των ορεινών τοπίων. Παρ' όλη την υποθετική «ευαισθητοποίηση», επομένως, ο κίνδυνος υποβάθμισης του ορεινού τοπίου, φυσικού και πολιτισμικού, εξακολουθεί να αποτελεί μια σύγχρονη απειλή.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Alpine Convention (2013). Sustainable Tourism in the Alps – Report on the State of the Alps. Innsbruck: Permanent Secretariat of the Alpine Convention.
- Band, E. (1962). *Adolf Loos Sämtliche Schriften in zwei Bänden*. Wien: Verlag Herold.
- Beltramo, R., & Callegari G. (2011). I rifugi alpini: esperienze di progettazione e gestione ambientale in alta quot. *ArchAlp*, 2, σσ. 17-18.
- Clarisse, C., Feld, G., McLeod, M., & Teall M. (2003). Charlotte Perriand and the Alps. Skiing for the Masses. Στο McLeod M., R. Aujame (επιμ.), *Charlotte Perriand an Art of Living*. New York: H.N. Abrams in association with the Architectural League of New York, σσ. 183-195.
- Delemontey, Y. (2017). Flaine or modernity in the mountains. The construction and topicality of a high-altitude city. Στο Curto D. D., R. Dini και G. Menini (επιμ.), *Architecture in the Alps Heritage and Design*. Milano: Mimesis, σσ. 109-127.
- Delorme, F. (2014). Du village-station à la station-village. Un siècle d'urbanisme en montagne. In *Situ - Revue des patrimoines 24*. Paris: Le ministère de la Culture, - https://www.academia.edu/20385750/Du_village_station_à_la_station_village_Un_siècle_darchitecture_en_montagne_In_Situ_revue_des_patrimoines, τελευταία επίσκεψη: 03/12/2022.
- Denning, A. (2013). Alpine Modern: Central European Skiing and the Vernacularization of Cultural Modernism, 1900-1939. *Central European History*, 46(4), 850-890.
- Denning, A. (2015). How Skiing Went From the Alps to the Masses. <https://www.theatlantic.com/business/archive/2015/02/how-skiing-went-from-the-alps-to-the-masses/385691> τελευταία επίσκεψη: 09/02/2019.
- Dini, R. (2011). I progetti del CAI Torino - Intervista al presidente Marengo. *ArchAlp*, 2, 8-9.
- Dini, R., & Girodo S. (2018). Shelters in the Night. The Role of Architecture in the Process of Understanding High-Altitude Areas. *Journal of Alpine Research*, 106-1, <http://journals.openedition.org/rga/3919> - τελευταία επίσκεψη: 01/02/2019.
- Dini, R., & Giusiano M. (2011). “Architetture a Nord-Ovest. L’ampliamento dei rifugi alpine. *ArchAlp*, 2, σσ.19-20.
- Franco, C. (2017). The construction of a landscape for leisure time. Experiences from the other side of the Alps. Στο Curto D. D., Dini R., Menini G. (επιμ.), *Architecture in the Alps Heritage and Design*. Milano: Mimesis, σσ. 105-107.
- Gibello, L. (2011). *Cantieri d'alta quota. Breve storia della costruzione dei rifugisulle Alpi*. Biella: Lineadaria.
- Hallama, D. (2018α). Black stone hut. A tower with minimal traction. *Zuschnitt*, 69, 18.
- Hallama, D. (2018β). Space-optimized. The bivouac. *Zuschnitt*, 69, σσ. 24.
- Klauser, H. (1911). *Technische Betrachtungen über den Bau von Clubhütten*. Swiss Alpine Club, <http://www.lexikus.de/bibliothek/Klubhuetten-Album-des-Schweizer-Alpenclub> - τελευταία επίσκεψη 01/02/2019.
- Mantziaras, P. (2017). Modern design and mountains. A tense relationship. Στο Curto D. D., Dini R., Menini G. (επιμ.), *Architecture in the Alps Heritage and Design*. Milano: Mimesis, σσ. 37-45.
- Marini, U., & Buffa F. (2016). Creating Tourist Experiences in European Alpine Areas: Beyond Mass Tourism. Στο Richins H., Hull J. S. (επιμ.), *Mountain Tourism*:

- Experiences, Communities, Environments and Sustainable Futures*. Boston: CABI, σσ. 36-43.
- Menini, G. (2017). Mountain architecture. Histories, perspectives, controversies. Στο Curto D. D., Dini R. και Menini G. (επιμ.), *Architecture in the Alps Heritage and Design*. Milano: Mimesis, σσ. 19-35.
- OECD (2012). *Tourism Trends and Policies 2012*. Paris: OECD Publishing.
- Pinelli, C. A. (2013). From the conquest of the Night to the defeat of the Day. Mountain Wilderness, <http://www.mountainwilderness.org/2013/11/04/from-the-conquest-of-the-night-to-the-defeat-of-the-day/>- τελευταία επίσκεψη: 01/02/2019.
- Reichlin, B. (2017). Alpine architecture. Styles and figures. Στο Curto D. D., Dini R., Menini G. (επιμ.), *Architecture in the Alps Heritage and Design*. Milano: Mimesis, σσ. 187-205.
- Reynolds, K. (2009), *Walking in Austria. 101 routes - day walks, multi-day treks and classic hut-to-hut tours*. Kendal: Cicerone.
- Rossi, A. D. (2006). *Modern Alpine Architecture in Piedmont and Valle d' Aosta*. Turin: Umberto Allemandi & C.
- Rossi, A. D. (2017). A new season for the Alps? 10 theses for the contemporary alpine territory project. Στο Curto D. D., Dini R. και Menini G. (επιμ.), *Architecture in the Alps Heritage and Design*. Milano: Mimesis, σσ. 291-303.
- Rudolf, L. (1996). Friedrich Simony (1813–1896). Ein Leben für den Dachstein. Stapfia 43 (Kataloge des O. Ö. Landesmuseums N. F. 103), 1996, σσ. 9–41, https://www.zobodat.at/pdf/STAPFIA_0043_0009-0041.pdf - τελευταία επίσκεψη 01/03/2022.
- Stadel, C. (1986). Urbanization and Urban Transformation in a Mountain Environment: The Case of European Alps. Στο Yadav C. S. (επιμ.), *Comparative Urbanization: City Growth and Change – Vol. III*. New Delhi: Concept Publishing Company, σσ. 39-56.
- Strömberg, J. (2017). *The adaptation of European Alpine tourism to climate change*. Helsinki: Helsinki Metropolia University of Applied Sciences.
- Vanat, L. (2018). *2018 International Report on Snow & Mountain Tourism*. Geneva: Laurent Vanat.
- Wood, J. (1900). *The Nuttall Encyclopedia*. London: Frederick Warne & Co Ltd.

Προέλευση εικόνων

Εικόνα 6.1: (CCBY-SA 3.0, Oxensepp- https://www.wikiwand.com/en/Simony_Hut#Media/File:0x-hotel-simony.jpg – 17/11/2022).

Εικόνα 6.2: (CCBY-SA 3.0, Engelbert Hanzal - <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gruenhornhuetten01.jpg#/media/File:Gruenhornhuetten01.jpg> – 17/11/2022).

Εικόνα 6.3: (PD - [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ascension_au_Mont-Blanc,_rocher_des_Grands-Mulets,_vall%C3%A9e_de_Chamonix_\(6350175296\).jpg#/media/File:Ascension_au_Mont-Blanc,_rocher_des_Grands-Mulets,_vall%C3%A9e_de_Chamonix_\(6350175296\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ascension_au_Mont-Blanc,_rocher_des_Grands-Mulets,_vall%C3%A9e_de_Chamonix_(6350175296).jpg#/media/File:Ascension_au_Mont-Blanc,_rocher_des_Grands-Mulets,_vall%C3%A9e_de_Chamonix_(6350175296).jpg) – 17/11/2022).

Εικόνα 6.4: (CC BY-SA 4.0, Lizenz - [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Close-up_air_photo_\(cropped\)_of_Capanna_Margherita_LBS_R1-951302.jpg#/media/File:Close-up_air_photo_\(cropped\)_of_Capanna_Margherita_LBS_R1-951302.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Close-up_air_photo_(cropped)_of_Capanna_Margherita_LBS_R1-951302.jpg#/media/File:Close-up_air_photo_(cropped)_of_Capanna_Margherita_LBS_R1-951302.jpg) – 17/11/2022) και (CC BY 3.0 IT, Fondazione Torino Musei -

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gabinio.La_Capanna_Reg.Na_Margherita_\(4559m.\)._Valle_Di_Aosta-Val_Di_Gressoney_Gruppo_Del_Monte_Rosa_Alpinisti_Alla_Capanna_M_5A46.jpg#/media/File:Gabinio.La_Capanna_Reg.Na_Margherita_\(4559m.\)._Valle_Di_Aosta-Val_Di_Gressoney_Gruppo_Del_Monte_Rosa_Alpinisti_Alla_Capanna_M_5A46.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gabinio.La_Capanna_Reg.Na_Margherita_(4559m.)._Valle_Di_Aosta-Val_Di_Gressoney_Gruppo_Del_Monte_Rosa_Alpinisti_Alla_Capanna_M_5A46.jpg#/media/File:Gabinio.La_Capanna_Reg.Na_Margherita_(4559m.)._Valle_Di_Aosta-Val_Di_Gressoney_Gruppo_Del_Monte_Rosa_Alpinisti_Alla_Capanna_M_5A46.jpg) – 17/11/2022).

Εικόνα 6.5: (CC BY-SA 4.0,Whgler - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Solvayh%C3%BCtte_von_H%C3%B6rnlh%C3%BCtte.jpg#/media/File:Solvayh%C3%BCtte_von_H%C3%B6rnlh%C3%BCtte.jpg – 17/11/2022).

Εικόνα 6.6: (CC BY-SA 2.0,Fulvio Spada- <https://www.flickr.com/photos/lfpfotos/5900580888/in/photolist-9Zq28f> – 17/11/2022).

Εικόνα 6.7: (CC BY-NC-SA 2.0,Fabio Taffurelli- <https://www.flickr.com/photos/34889513@N02/6073699439> – 17/11/2022) και (CC BY-SA 3.0, cimaxi - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cabane_des_Vignettes_01.jpg#/media/File:Cabane_des_Vignettes_01.jpg – 17/11/2022).

Εικόνα 6.8: (CCBY 2.0, Guilhem Vellut - https://www.flickr.com/photos/o_0/51376948957/in/photolist-cE5gNW-2nyHamc-2mh1hYg-cE5fZA-cE5bbL-cE5cc9-cE5d3f-cE5dXE-cE5f41-2mhbG6P-2mh91sM-fA9mkz-2mh1hYM-2mh1i1W-2mh6qkB-fAoB37-fAoDfQ-2ix2kPz-2ix65yL-2ix2kRU-2ix66vv-2ix4VsL-22oi9dA-5XMDLx-259eXu8-2ix65Ct-22oi9tA-2ix66ED-2ix66Bn-2ix4Wnw-2ix2kUp-aATvEJ-bE4TkW-bE4Tqm-2mjxO9j-2ix4Wty - 17/11/2022).

Εικόνα 6.9: (PD - <https://www.flickr.com/photos/133253699@N03/19311488708> - 17/11/2022) και (CCBY-NC-ND 2.0,Philippe Noth - <https://www.flickr.com/photos/nothph/5906454108> - 17/11/2022).

Εικόνα 6.10: (CCBY-NC-SA 2.0, alpine bande - <https://www.flickr.com/photos/alpinebande/28743981900/in/photolist-KN1qoQ-KhumAC-L7AfPK-LeiJwe-dd1UhB-L7AoXD-dd28rN-KhuixJ-L7AnY4-KhukXd-dd1TNR-2nMMgkW-2i1AcEb-2JAQHBv-QDizqZ-P3G3pW-2nud29F-b3S46g-63VvXY-J5xsG-KMGL4u-YkaMjy-2n7HaXV-2iW6PJ5-2dzwSoc-YQzY9J-2fuCQG5-KUcFEj-2hyrGbU-2iWiKDo-Ha7a3P-2iG9UCa-XwJeb9-pBmzhp-KILaq4-VZH47K-2nZxSEW-Ea14fq-2hyQ8zT-2nNmpcT-2jXaqe2-K1ppiY-2cMtQsv-MjqUea-KvRres-2knjBB9-dd1TpM-dd1Xxf-bfAWM-2c3SSzt> – 17/11/2022).

Εικόνα 6.11: (CCBY-SA 3.0,Roy Lindman - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:RoyLindmanDomRanda_001.jpg#/media/File:RoyLindmanDomRanda_001.jpg – 18/11/2022).

Εικόνα 6.12: (CC BY-SA 3.0, Testexperte - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Capanna_Cristallina.jpg#/media/File:Capanna_Cristallina.jpg – 18/11/2022), (CCBY-SA 3.0,Cactus26 - <https://cs.wikipedia.org/wiki/Tschiervah%C3%BCtte#/media/Soubor:Tschiervahuette2014.JPG> – 18/11/2022) και (CC BY-NC 2.0, Thomas Jundt - <https://www.flickr.com/photos/150752905@N08/36269159921/in/photolist-73sQGc-73sv6p-73wtHo-73wPGm-XfyVDt-73wQPL-XfyTh4-XfyUup> – 24/11/2022).

Εικόνα 6.13: (CC BY-SA 3.0,Jean-Louis Pitteloud - https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=3370341#/media/File:Cabane_de_Moiry_-_new_part.jpg – 21/11/2022).

Εικόνα 6.14: (CC BY-SA 3.0, Coronium - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gouter_solar_20130823.jpg#/media/File:Gouter_solar_20130823.jpg – 21/11/2022), (CC BY-SA 3.0, Michael Schmid - https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Schiestlhaus#/media/File:Schiestlhaus_Jul2007.jpg

– 21/11/2022) και (CC BY-SA 3.0, Oxensepp - <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:0x-cabane-du-velan-1.jpg#/media/File:0x-cabane-du-velan-1.jpg> – 21/11/2022).

Εικόνα 6.15: (CC BY-NC-ND 2.0, World Meteorological Organization - <https://www.flickr.com/photos/worldmeteorologicalorganization/44979884905/in/photolist-2bwHEGZ-a36aTv-d3ahwY-8KdeLJ-x4oQ2h-ovCChi-oeU7KH-9nzTER-9nzVq2-9nCTzU-9nzPU2-9nzSTk-9nzQXc-4sb2hM-FrzEDw-28TdG2h-d3aho3-d3ahbJ-d3ah9S-d3aeqJ-d3aheA-9nzV9Z-9nzVGk-9nCRGo-4sb2hK-9nCUCo-9nzUAB-9nzUd2-9nzRcH-9nzT9p-9nCUaS-w9JgTW-9nzToH-9nzPpZ-4KLVZz-4sb2hB-4sZQVv-ovV4cv-9nCUne-9nzTUH-4sb2ht-2jfZ6x8-4tcURr-2jg1mf3-4sb2hT-afQhNS-afMvFR-afQitW-28AJ8HH-2jgluwT> – 21/11/2022) και (CC BY-SA 3.0, Cactus26 - <https://de.wikipedia.org/wiki/Schwarzensteinh%C3%BCtte#/media/Datei:Schwarzensteinhuette201809.jpg> – 21/11/2022).

Εικόνα 6.16: (CC BY-SA 2.0, Hejkal - https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=11443553#/media/File:Blick_zur_Planurah%C3%BCtte.jpg – 21/11/2022).

Εικόνα 6.17: (CC BY-NC-ND 3.0, jiel - <https://www.camptocamp.org/images/311397/fr/bivouac-gervasutti-perche-au-dessus-du-glacier-de-febrouze-et-du-val-ferret> – 22/11/2022).

Εικόνα 6.18: (CC-PD - [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sports_d'hiver_Chamonix_\(Mont-Blanc\),_by_Jules_Abel_Faivre.jpg#/media/File:Sports_d'hiver_Chamonix_\(Mont-Blanc\),_by_Jules_Abel_Faivre.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sports_d'hiver_Chamonix_(Mont-Blanc),_by_Jules_Abel_Faivre.jpg#/media/File:Sports_d'hiver_Chamonix_(Mont-Blanc),_by_Jules_Abel_Faivre.jpg) – 17/11/2022) και (PD-US - https://en.wikipedia.org/wiki/File:Cortina_d%27Ampezzo,_travel_poster_for_ENIT,_ca._1920.jpg#/media/File:Cortina_d'Ampezzo,_travel_poster_for_ENIT,_ca._1920.jpg – 17/11/2022).

Εικόνα 6.19: (CC0 1.0 - <https://openclipart.org/detail/226840/vintage-travel-poster-germany-4> – 17/11/2022).

Εικόνα 6.20: (PD - https://upload.wikimedia.org/wikipedia/it/5/5d/Aurelia_sestriere_1951.JPG – 17/11/2022).

Εικόνα 6.21: (CC BY-SA 3.0, Moroder - https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=7418407#/media/File:Hotel_Monte_Pana.jpg – 17/11/2022) και (CC BY 2.0, Guilhem Vellut - https://www.flickr.com/photos/o_027917543918 – 17/11/2022).

Εικόνα 6.22: (CC BY-SA 3.0, Nikgrech - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Courchevel_1850.JPG#/media/File:Courchevel_1850.JPG – 17/11/2022).

Εικόνα 6. 23: (CC BY-SA 4.0, Carlo Mollino - Vintage print - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Carlo_Mollino_Parallel_Christiania_in_fresh_snow.jpg#/media/File:Carlo_Mollino_Parallel_Christiania_in_fresh_snow.jpg – 17/11/2022) και (CC BY-SA 4.0, Berkialla-Bressano - Vintage print - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lago_Nero_Sled_Station,_Sauze_d%27Oulx,_1946-47.jpg#/media/File:Lago_Nero_Sled_Station,_Sauze_d'Oulx,_1946-47.jpg – 17/11/2022).

Εικόνα 6.24: (CC0 1.0, DimiTalen - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Flaine_Forum.jpg#/media/File:Flaine_Forum.jpg – 17/11/2022) - (CC BY 2.0, Guilhem Vellut - <https://www.flickr.com/photos/22539273@N00/48598892962> – 17/11/2022).

Εικόνα 6.25: (CC BY-SA 3.0, Pbrundel - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Avoriaz_France_winter_december_2007.jpg?uselang=fr#/media/File:Avoriaz_France_winter_december_2007.jpg – 17/11/2022).

Εικόνα 6.26: (CC BY-SA 4.0, Dmitry A. Mottl - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Les_Arcs_2000_and_1950.jpg#/media/File:Les_Arcs_2000_and_1950.jpg – 23/11/2022).

Εικόνα 6.27: (CC0 - https://fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:Paquebot_des_neiges,_Plagne_Aime_2000.jpg#/media/Fichier:Paquebot_des_neiges,_Plagne_Aime_2000.jpg – 23/11/2022).

Εικόνα 6.28: (CC BY-SA 3.0, Domaine Skiable de Valmorel - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Valmorel_Station.jpg#/media/File:Valmorel_Station.jpg – 23/11/2022).

Εικόνα 6.29: (CC BY-SA 3.0, Semnoz - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:200603_-_Val_d'Is%C3%A8re_centre.JPG#/media/File:200603_-_Val_d'Is%C3%A8re_centre.JPG – 17/11/2022).

Εικόνα 6.30: (CC BY-SA 4.0, Thomas Dahlstrøm Nielsen - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:S%C3%B6lden_Restaurant_Ice_Q_am_Gaislachkogel,_2022.jpg#/media/File:S%C3%B6lden_Restaurant_Ice_Q_am_Gaislachkogel,_2022.jpg – 17/11/2022).

Εικόνα 6.31: (CC BY-SA 4.0, Ronald Buck - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kronplatz_Messner_Mountain_Museum.jpg#/media/File:Kronplatz_Messner_Mountain_Museum.jpg – 17/11/2022).

Εικόνα 6.32: (CC0 - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Botta_Fiore_die_Petra_Monte_Genoroso.jpg#/media/File:Botta_Fiore_die_Petra_Monte_Genoroso.jpg – 23/11/2022).

Εικόνα 6.33: (CC BY-SA 2.0, mindgrow - <https://www.flickr.com/photos/28686493@N08/6085955953> – 23/11/2022).

Εικόνα 6.34: (CC BY-SA 4.0, Fredrik Fløgstad - https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Caf%C3%A8bygget_i_Allmannajuvet.jpg#/media/Datei:Caf%C3%A8bygget_i_Allmannajuvet.jpg – 23/11/2022) και (CC BY-SA 3.0, Knut Rage - https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Zinkminenmuseum_Sauda_%E2%80%93_Allmannajuvet.jpg#/media/Datei:Zinkminenmuseum_Sauda_%E2%80%93_Allmannajuvet.jpg – 23/11/2022).

Εικόνα 6.35: (CC BY-SA 4.0, Jacek Rużyczka - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aiguille_du_Midi_sommet_nord_depuis_le_sommet_sud.jpg#/media/File:Aiguille_du_Midi_sommet_nord_depuis_le_sommet_sud.jpg – 23/11/2022) και (CC BY-SA 3.0, Svíčková - https://en.wikipedia.org/wiki/File:Buildings_top_Zugspitze.JPG#/media/File:Buildings_top_Zugspitze.JPG – 23/11/2022).

Εικόνα 6.36: (CC BY-SA 3.0, Tiia Monto - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Helbronner_cable_car_station.jpg#/media/File:Helbronner_cable_car_station.jpg – 23/11/2022).

Κεφάλαιο 7 – Πρώτος κύκλος συμπερασμάτων – Η διεθνής ανασκόπηση

Αρχικά ας θέσουμε το γενικότερο ερώτημα αναφοράς για όσα μέχρι τώρα παρουσιάσαμε:

Τι συμβαίνει με τα βουνά και πώς προσεγγίζεται αρχιτεκτονικά ένα παρθένο ορεινό τοπίο;

Και στη συνέχεια...

Πώς μια προτεινόμενη επέμβαση μπορεί να τοποθετηθεί αιτιολογημένα, να υπάρξει αιτιολογημένα, μέσα στο ορεινό υπόβαθρο;

Ποια σχεδιαστική και αρχιτεκτονική προσέγγιση είναι, επομένως, η βέλτιστη προς υιοθέτηση;

Πώς τελικά η κατασκευή θα υπάρξει στο ορεινό τοπίο, μεταλλάσσοντάς το με θετικότερο ή δυσμενέστερο τρόπο σε ένα νέο σύμπλοκο, φυσικό και ανθρωπογενές ταυτόχρονα τοπίο;

Όλα τα προηγούμενα ερωτήματα, αθροιστικά, υποδεικνύουν ένα πολυεπίπεδο σύστημα παραμέτρων προς διερεύνηση. Οδήγησαν στο τμήμα της διερεύνησής μας κατά το πρώτο μέρος που μόλις ολοκληρώθηκε. Γέννησαν την ανάγκη διαπίστωσης των όρων με τους οποίους η ορεινή περιήγηση και αναψυχή εξελίχθηκαν και στη συνέχεια της εξέτασης του τρόπου με τον οποίο ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός τις υποστήριζε και τις υποστηρίζει.

Υποχρεωθήκαμε έτσι στην αναδρομή στην εξελικτική πορεία της αξιοδότησης των ορεινών περιοχών από τον νεότερο δυτικό πολιτισμό κατά τις περιόδους του Διαφωτισμού και του Ρομαντισμού και στην παρακολούθηση των μεταβολών αυτών μέχρι τη σημερινή εποχή. Οι ανθρωπογενείς επεμβάσεις στις περιοχές οι οποίες μας απασχολούν μαρτυρούν πως το ορεινό τοπίο παραπέμπει σε ένα διεπιστημονικό πεδίο έρευνας διαρκώς εξελισσόμενο. Τα βουνά πλέον δεν αποτελούν απλώς μια διαφυγή από τις επιζήμιες για την ψυχοσωματική υγεία καταστάσεις των αστικών κοινωνιών. Η καθολική αναγνώριση της πολυδιάστατης προσφοράς των ορεινών τοπίων προς τον πολιτισμό, η ουσιώδης συμμετοχή τους σε αυτόν ως συνταρακτικών «πολιτισμικών τοπίων», καθιστά τη διαχείρισή τους ιδιαίτερα σημαντική, ξεκινώντας από τις προηγούμενες περιόδους και φθάνοντας ως τις μέρες μας.

Από την ανάλυση που επιχειρήσαμε, διαπιστώσαμε πως ο δυτικός άνθρωπος βρίσκεται επί δύο αιώνες σε μία συνεχή προσπάθεια κατάκτησης και οικειοποίησης του άλλοτε αφιλόξενου, κακοτράχαλου και ασύλληπτου ορεινού τοπίου. Αυτή η ενασχόλησή του με την ορεινή ύπαιθρο αναπτύσσεται καταρχάς, όπως διαπιστώσαμε, στην περίοδο του Διαφωτισμού, συσχετισμένη με την παράλληλη ανάπτυξη των φυσικών επιστημών, και προσλαμβάνεται πιο ολοκληρωμένα κατά την περίοδο του Ρομαντισμού, όταν διανοητές και καλλιτέχνες της περιόδου αναπτύσσουν σημαντικές αρχικές θεωρήσεις για την αξιοδότηση των βουνών. Έτσι, μέσω της επιστημονικής προσέγγισης και καθολικότερα μέσω των τεχνών και της γενικότερης πολιτισμικής προσέγγισης, αποδόθηκε αυξημένη υγιεινιστική, αισθητική και πνευματική αξία στα ορεινά τοπία.

Η Ρομαντική αισθητική και πνευματική αναγνώριση του «Υψηλού» χαρακτήρα των βουνών αποτέλεσε τη βάση πάνω στην οποία, όπως είδαμε, εξελίχθηκε η περιήγηση στα τοπία αυτά. Με την πάροδο των χρόνων, η αισθητική αποτίμηση των βουνών, η εξέλιξη των επιστημονικών αναζητήσεων και η αυξανόμενη ορεινή περιήγηση από αθλητικά ενεργούς

φυσιολάτρεις, αλλά και από σημαντικούς διανοητές και καλλιτέχνες, οδήγησαν στη γέννηση της πρακτικής της ορειβασίας. Η ορειβασία, αν και πήγαζε από το Ρομαντικό ενδιαφέρον για το ορεινό τοπίο, όρισε με πολύ διαφορετικό τρόπο τους όρους περιήγησης σε αυτό και παράλληλα έπαψε να αναφέρεται πλέον αποκλειστικά σε επιστήμονες ή διανοητές, αλλά αναπτύχθηκε σταδιακά κατακτώντας τον ευρύτερο αστικό πληθυσμό. Με αυτό τον τρόπο η επισκεψιμότητα του ορεινού τοπίου αυξανόταν ραγδαία και η αρχική στροφή του αστικού πολιτισμού προς τα ορεινά τοπία, με στόχο τη σύλληψη του μεγαλείου της αδιαμεσολάβητης φύσης, ακολουθήθηκε από την προσέλκυση του μέσου επισκέπτη, πολλαπλασιάζοντας μέχρι σήμερα τους τρόπους προσέγγισης στις ορεινές περιοχές. Ήταν αυτή η ραγδαία αναπτυσσόμενη τάση που οδήγησε στη χαρτογράφηση του προηγούμενα ακατοίκητου τοπίου των βουνών, ώστε να μπορέσει στη συνέχεια να αποτελέσει κερκτικό του δυτικού πολιτισμού.

Ταυτόχρονα με την ανάπτυξη της ορειβασίας εκφράζονται στη συνέχεια, αρχικά από τον John Ruskin και περισσότερο μεθοδικά από τους ακτιβιστές του ύστερου 19ου και του πρώιμου 20ού αιώνα, οι πρώτες απόψεις για την ανάγκη προστασίας και διαφύλαξης των «άθικτων» τοπίων. Βασισμένοι κυρίως σε επιστημονικές παρατηρήσεις στους κλάδους της ιατρικής, γεωλογίας, φυσιολογίας, ανέπτυξαν θέσεις για την αξία αυτών των τοπίων εστιάζοντας στην ευεργετική ψυχοσωματική επίδρασή τους προς τον άνθρωπο. Η δράση τους είναι αυτή που έθεσε τις βάσεις για τις μετέπειτα θεσπίσεις προστατευόμενων περιοχών, συγκροτώντας έναν τομέα που απασχολεί έντονα, έως και σήμερα τον δυτικό πολιτισμό.

Η αρχιτεκτονική υποστήριξη της ορεινής περιήγησης και αναψυχής από τον νεότερο δυτικό πολιτισμό αποδείχθηκε πως ήταν πάντοτε συνυφασμένη με το ιδεολογικό, ιστορικό και πολιτιστικό υπόβαθρο των αστικών κοινωνιών, την ευρύτερη πολιτισμική επιρροή και κατ'επέκταση τις ανάγκες, τις επιδιώξεις και τα οράματα κάθε περιόδου. Αρχικά, η ανάγκη προσέγγισης των ορεινών περιοχών εμφανίζεται προκειμένου να υποστηρίξει τις επιστημονικές μελέτες και τις αναβάσεις των ορειβατών. Στη συνέχεια, με τη διεξόδυση όλο και περισσότερων κοινωνικών ομάδων στον ορεινό χώρο, την ανάπτυξη νέων ορεινών δραστηριοτήτων και τη συνολικότερη προσέγγιση των αστικών κοινωνιών, εμφανίζονται επιπλέον υποδομές που καλούνται να υποδεχθούν τις νέες τάσεις. Έτσι, μετά την «κατάκτηση της νύχτας» με τα αφετηριακά καταφύγια, καθώς προχωρούμε στα πρώτα οράματα που εκφράστηκαν από τον μοντερνισμό για την ευρεία και δημοκρατική πρόσβαση στα βουνά και στη συνέχεια στις υποδομές για την εξυπηρέτηση του μαζικού τουρισμού, η αρχιτεκτονική κατακτά θέση βασική, συνεισφέροντας στη διαμόρφωση των κατάλληλων συνθηκών, με στόχο την εξυπηρέτηση των αναγκών και επιδιώξεων της κάθε περιόδου. Επομένως, ο ιδιαίτερος τρόπος με τον οποίο προσεγγίζεται το ορεινό τοπίο ανάλογα με τις αντιλήψεις κάθε περιόδου μεταφράζεται άμεσα στις ιδιαίτερες, κάθε φορά, αρχιτεκτονικές προτάσεις της κάθε εποχής. Τα πρώτα ταπεινά, «ελάχιστα καταφύγια που κάλυπταν τις απαραίτητες ανάγκες επιβίωσης εξελίχθηκαν τόσο ως προς την κλίμακα όσο και τις υπηρεσίες τις οποίες παρείχαν στο ορειβατικό κοινό. Τα πρώτα οράματα του μοντερνισμού, με σύμβολο τα «κτίρια που αναζητούν τον ήλιο», όπως και οι πλησιέστερες σε εμάς απαιτήσεις της δημιουργίας «τεχνολογικών πάρκων», αντικατοπτρίζουν άμεσα την αντίληψη και τις επιδιώξεις των αστικών κοινωνιών, την περιορισμένη αρχικά και τη μαζική στη συνέχεια εισροή επισκεπτών οι οποίοι έθεταιν κάθε φορά τους όρους της ορεινής περιήγησης και της ορεινής αναψυχής. Τους όρους δηλαδή οι οποίοι όριζαν, κάθε φορά, πολύ διαφορετικές πτυχές για την αρχιτεκτονική υποστήριξη των μεταβαλλόμενων τάσεων. Εννοείται ότι οι αρχιτεκτονικές και τεχνικές υποδομές εξαρτιούνταν πάντα από την

ιδιαιτερότητα του ειδικότερου τύπου οικοδόμησης, όπως και από τις τεχνολογικές δυνατότητες της κάθε περιόδου.

Στη νεωτερική και τη σύγχρονη εποχή είδαμε πως το ορεινό τοπίο εξακολουθεί, από την περίοδο του Μεσοπολέμου και μετά, να αποτελεί επιστημονικό εργαστήριο καινοτόμων τεχνολογικών εφαρμογών, οι οποίες λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών του ορεινού τοπίου μπόρεσαν να αποδώσουν σε μέγιστο βαθμό προσεγγίσεις καινοτομικές, μία σειρά παραδειγμάτων πειραματικής κατεύθυνσης. Οι ορεινές δραστηριότητες γενικά και η ανάπτυξη της χιονοδρομίας ιδιαίτερα πρόσθεσαν νέες παραμέτρους στη δόμηση σε μεγάλα υψόμετρα. Η αποδέσμευση από τις περιορισμένες τοπικές συνθήκες και αναφορές, χαρακτηριστικό γνώρισμα των μεγάλων υψομέτρων, δημιούργησε τις προϋποθέσεις εφαρμογής πολλές φορές ουτοπικών οραμάτων για την εξέλιξη του ορεινού τοπίου, σε πολεοδομική αλλά και αρχιτεκτονική συνθετική κλίμακα.

Ένα ακόμη στοιχείο που σχετίζεται με τη μεταβολή του χαρακτήρα των υποστηρικτικών δομών είναι η μετατόπισή τους από καθαρά κατασκευαστικά ζητήματα σε θέματα ουσιαστικού, αρχιτεκτονικού προβληματισμού. Στα πρώτα χρόνια της ανάπτυξής τους, η απειρία δόμησης σε μεγάλα υψόμετρα σε συνδυασμό με τη δυσκολία μεταφοράς υλικών δόμησης περιόριζε τον ανάλογο πειραματισμό στην ανέγερση των καταφυγίων σε ζητήματα πρακτικής κατασκευαστικής μεθόδου και δεν άφηνε περιθώριο συνθετικών αναζητήσεων. Η σταδιακή εφαρμογή σύγχρονων κατασκευαστικών μεθόδων, η χρήση οικοδομικής τεχνολογίας και η χρήση ελικοπτέρου για τη μεταφορά βαρέων φορτίων «έλυσαν» τα χέρια των αρχιτεκτόνων και οι περιορισμοί αναιρέθηκαν. Το αποτέλεσμα; Η δυνατότητα πειραματισμού στον σχεδιασμό και οι τολμηρότερες προτάσεις για πολυπλοκότερες υποδομές. ***Με ακόμη εντονότερο τρόπο, μπορούμε να σχολιάσουμε πως στις τάσεις αυτές παρατηρούμε μια «επιθετική» έκφραση των κατασκευών και τη διάθεση επιβολής της ανθρώπινης ύπαρξης στα βουνά, τη δήλωση έτσι της κατάκτησής τους, την οποία κυρίως υποστήριζαν και την υποστηρίζουν οι εξελεγχμένες τεχνολογικές δυνατότητες. Η σεμνότητα που χαρακτήριζε άλλοτε τις δομές υποστήριξης των πρώτων ορειβατικών αποστολών έχει παραμεριστεί.*** Η πρόσθεση νέων δραστηριοτήτων και οι πολιτισμικές μεταβολές οδήγησαν σταδιακά στην υποταγή του βουνού και την κυριαρχία της ανθρώπινης παρουσίας. Έπειτα από μία περίοδο δύο αιώνων συνεχούς δόμησης σε μεγάλα υψόμετρα, οι σημερινοί ακτιβιστές προειδοποιούν πως αν δεν αλλάξει η στάση μας όσον αφορά την προσέγγιση της αναψυχής στα βουνά, δεν θα αργήσουν να πολλαπλασιαστούν οι επιζήμιες περιβαλλοντικές συνέπειες που συνδέονται με την αδιαφορία για τη φέρουσα ικανότητα ενός τόπου, πόσο μάλλον ενός ορεινού φυσικού τόπου.

Η νεωτερική και σύγχρονη αντίληψη και για τα ορεινά τοπία μπορούμε να πούμε πως ισορροπούσε ιδεολογικά, μέχρι σήμερα, πάνω σε δύο αντιθετικές και συμπληρωματικές αντιλήψεις: από τη μια η αντίληψη για ένα τοπίο διαχρονικής και υπερβατικής υπόστασης και από την άλλη η ορθολογική εκμετάλλευση των ιδιαίτερων υλικών και άυλων πόρων του. Ο John Ruskin αναγνώριζε ήδη, όπως νωρίτερα σημειώσαμε, την υπερβατική και ηθική υπόσταση αυτών των τοπίων και επομένως την ανάγκη για προστασία τους από οποιαδήποτε σύγχρονη απόπειρα εισβολής και εκμετάλλευσης. Από κατεύθυνση αντίθετη, είδαμε, ξεκινώντας από την ουτοπία του Bruno Taut για τις Άλπεις και προχωρώντας προς τις μέρες μας, πολλές προσπάθειες εκσυγχρονισμού και μετασηματισμού αυτών των τοπίων από τις αστικές κοινωνίες, με σκοπό την αξιοποίηση των οραματικών ευκαιριών που αυτά μπορούν να παρέχουν.

Αυτή την αρχική αντίφαση, η οποία χαρακτηρίζει τη νεωτερική και τη σύγχρονη αντίληψη για τα βουνά, μπορούμε να τη συσχετίσουμε επιπλέον με δύο εικόνες αντιθετικές: από τη μία η ανάγκη διαφυγής από τα αρνητικά στοιχεία των αστικών κοινωνιών προς αυτά τα τοπία και από την άλλη η μεταμόρφωσή τους σε «πάρκα ψυχαγωγίας» για τις αστικές κοινωνίες. Σε πολλές περιπτώσεις, σε διαφορετική κλίμακα από την επέκταση των καταφυγίων στη δημιουργία των μεγάλων θερέτρων, η στροφή των αστικών κοινωνιών προς τα βουνά έχει οδηγήσει στον «ανθρωποποίηση», στον «εξανθρωπισμό» και σε κάποιες περιπτώσεις έχει αγγίξει αρνητικά την αστικοποίηση αυτών των τοπίων και κατ' επέκταση έχει οδηγήσει στην αλλοίωση των ιδιαίτερων ποιοτήτων, δηλαδή των θεμελίων πάνω στα οποία εξελίχθηκαν αυτές οι τάσεις της νεωτερικής στροφής του δυτικού πολιτισμού προς τις ορεινές περιοχές. Είναι αυτή ακριβώς η διαπίστωση η οποία αναγκάζει τον Carlo Alberto Pinelli να υποστηρίξει πως, σε πολλές περιπτώσεις, αυτή η ανθρωποποίηση, κυρίως με τη δημιουργία υποδομών μέσων μεταφοράς σε αυτά τα απρόσιτα τοπία και την παροχή των μέγιστων υπηρεσιών και ανέσεων, αφαιρεί σε μεγάλο βαθμό τη δυνατότητα της βαθύτερης αισθητικής αποτίμησης και εκτίμησης του φυσικού τοπίου. Αφαιρεί εντέλει τη δυνατότητα της άμεσης φυσικής, σωματικής συσχέτισης του επισκέπτη, του ορειβάτη, του ορεινού περιπατητή, με την άμεση φυσική συγκρότηση του ορεινού τόπου.

Το ερώτημα παραμένει επίκαιρο και σήμερα. Σε ποιον βαθμό πρέπει να προστατεύσουμε αυτά τα τοπία και σε ποιον βαθμό επεμβαίνουμε σε αυτά για να υποστηρίξουμε τις νέες τάσεις των επισκεπτών;

Οι περισσότεροι ήπιες προσεγγίσεις του ορεινού τοπίου από τις αστικές κοινωνίες παρουσιάζουν σημαντικές δυνατότητες για τη διατήρηση της πολυεπίπεδης αξίας αυτών των τοπίων. Πρόκειται για προσεγγίσεις οι οποίες πηγάζουν τόσο από την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση όσο και από την αναγνώριση της ιστορικής και της γενικότερης πολιτισμικής σημασίας κάθε περιοχής. Παρ' όλα αυτά, εμμένει η απαίτηση των κοινωνιών να επιβληθούν στο ορεινό τοπίο σε συνδυασμό με τις σύγχρονες τεχνολογικές δυνατότητες, γεγονός που εξακολουθεί να εγκυμονεί ακόμα σημαντικότερους κινδύνους.

Οι νέες τάσεις ήπιου τουρισμού μπορούν βέβαια να θεωρηθούν μια καλή αρχή, καθώς από τη μια πλευρά οι τεχνολογικές εφαρμογές για μείωση του οικολογικού αποτυπώματος στο τοπίο και από την άλλη η μικρότερης κλίμακας επεμβάσεις σε χαμηλότερα υψόμετρα και η εισαγωγή του ενδιαφέροντος για την τοπική παράδοση σε κάποιες από τις πλησιέστερες σε εμάς απόπειρες επιχειρούν να διασφαλίσουν έστω και εν μέρει τη συνολική εικόνα των ορεινών τοπίων.

Άλλη μία παρατήρηση που προέρχεται από την έρευνά μας αυτή αναφέρεται στην ανάγκη ξεχωριστής ανάλυσης κάθε ορεινής περιοχής και ορεινού όγκου ανεξάρτητα. Ανάγκη που συνδέεται με την ποικιλομορφία των γεωμορφολογικών χαρακτηριστικών, τα φυσικά αποθέματα του οικοσυστήματος, τις κλιματολογικές συνθήκες, τις διαφορετικές ανάγκες κάθε φυσικού και πολιτισμικού τοπίου και το πολιτιστικό υπόβαθρο των αστικών κοινωνιών οι οποίες κάθε φορά έρχονται σε επαφή με τις ορεινές περιοχές. Αλλά ο προβληματισμός μας αυτός υποχρεώνεται να συμπληρωθεί από την παρατήρησή μας για τον κρίσιμο ρόλο της πολιτικής βούλησης.

Ας σκεφτούμε τα προηγούμενα και, ως αρχιτέκτονες ή ως υπεύθυνοι για την οργάνωση αναπτυξιακών προτάσεων οι οποίες αφορούν ορεινές περιοχές, ας θέσουμε τα τελικά ερωτήματα. Πρώτα απ' όλα στους εαυτούς μας και έπειτα στην ευρύτερη πολιτισμική κοινότητα που μας αφορά... Αναφερόμαστε σε ερωτήματα τα οποία θεωρούμε κρίσιμο να απαντώνται πριν από κάθε μελέτη, αρχιτεκτονική ή αναπτυξιακή που σχετίζεται με τον σχεδιασμό σε μεγάλα υψόμετρα.

Θα έπρεπε η ανθρώπινη κατασκευή να προσπαθεί να ανταγωνιστεί το δραματικό φυσικό υπόβαθρο των μεγάλων υψομέτρων; Και στη συνέχεια...

...θα έπρεπε η ανθρώπινη εφήμερη ή τουλάχιστον φθαρτή κατασκευή να προσπαθεί να κυριαρχήσει σε βάρος του κατεξοχήν διαχρονικού, μεγαλειώδους ορεινού τοπίου; Η διαπίστωση ότι αυτές οι υποδομές οφείλουν την ύπαρξή τους ακριβώς στην αισθητική ποιότητα, στο «Υψηλό» του συγκεκριμένου τοπιακού υποβάθρου στο οποίο εγκαθίστανται, κάνει ακόμα πιο εμφαντικό το ερώτημα. Λαμβάνοντας υπόψη αυτή την προφανή διαπίστωση, εντέλει, θα έπρεπε αυτές οι κατασκευές να ανταγωνίζονται σε εντυπωσιασμό και να επιβάλλουν την παρουσία τους ή να αρκεστούν στον αρχικό υποστηρικτικό τους χαρακτήρα; Η απάντηση αφορά βέβαια μια ιδεολογική και ηθικής τάξης τοποθέτηση.

Ολοκληρώνουμε τον πρώτο αυτό κύκλο συμπερασμάτων που αφορούν τη διεθνή ανασκόπηση, πριν προχωρήσουμε στην εξέταση της ελληνικής πραγματικότητας, πριν εξετάσουμε το ορεινό παρελθόν της χώρας μας, την πολιτισμική σημασία του ελληνικού ορεινού χώρου, την ιστορία και την παράδοσή του.

Στις δύο περιπτώσεις, της διεθνούς εμπειρίας την οποία ήδη προσεγγίσαμε και της ελληνικής την οποία θα εξετάσουμε στη συνέχεια, η πολυδιάστατη αξία του ορεινού φυσικού και πολιτισμικού τοπίου είναι εμφανής. Προφανώς πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και να διαδραματίζει πρωταρχικό ρόλο στον τρόπο αξιολόγησής του, πριν από οποιαδήποτε επέμβαση σε αυτό. Η περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση, η γενικότερη κριτική θεώρηση της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας και η εφαρμογή των τεχνολογικών δυνατοτήτων που χαρακτηρίζουν τη σύγχρονη εποχή πρέπει να αποτελέσουν στέρεη βάση για την επανερμηνεία της αρχιτεκτονικής εφαρμογής στα βουνά, συνυφασμένης τόσο με το φυσικό όσο και με το πολιτισμικό υπόβαθρο των ορεινών τοπίων. Ο ρόλος και η ευθύνη μας παραμένουν βέβαια κρίσιμοι.

Βιβλιογραφία κεφαλαίων 1 έως 7

Ελληνόγλωσση

- Faivre, A. (1982). Η φιλοσοφία της φύσης στον Γερμανικό Ρομαντισμό. Στο *Encyclopédie de la Pléiade - Ιστορία της Φιλοσοφίας. 19ος αιώνας Ρομαντικοί και Κοινωνιολόγοι*. Αθήνα: MIET, σσ. 25-65.
- Hobsbawm, E. J., & Ranger T. (επιμ.) (2004). *Η επινόηση της παράδοσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο.
- Μωραΐτης, Κ. (2012). Παράδοση – τοπίο – ιστορία: Το νησί της Σύρου, παράδειγμα πολλαπλών πολιτισμικών συσχετισμών. *Sustainable Development, Culture, Traditions Journal*, στα ελληνικά ως Βιώσιμη ανάπτυξη, πολιτισμός, παραδόσεις – Τόμος 1/2013 (ISSN 2241-4002). Σύρος: Εκδ. Ινστιτούτου Έρευνας Βιώσιμης Ανάπτυξης Πολιτισμού και Παράδοσης, σσ. 114-127.
- Μωραΐτης, Κ. (2015α). *Η τέχνη του τοπίου* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://hdl.handle.net/11419/2621>
- Μωραΐτης, Κ. (2015β). *Το τοπίο, πολιτιστικός προσδιορισμός του τόπου. Σημειώσεις για τη νεότερη τοπιακή επεξεργασία του τόπου*. Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης.
- Μωραΐτης, Κ. (2019). Το τοπίο, η αρχιτεκτονική και το σωματικό παράδειγμα. Στο Πάγκαλος Π., Αλιφραγκής Σ. (επιμ.), *Σώμα, αρχιτεκτονική, τέχνη: το εξάισιο σώμα*. Αθήνα: εκδ. CityLab, σσ. 136-150.
- Πελεγρινής, Θ. (2004). *Λεξικό της Φιλοσοφίας*. Αθήνα: Εκδ. Ελληνικά Γράμματα.

Ξενόγλωσση

- Alison, S. A. (1815). *Essays on the nature and principles of taste*. Edinburgh: G. Ramsay.
- Bade, W. F. (1924). *The life and letters of John Muir*. Boston: The Houghton Mifflin Company.
- Band, E. (1962). *Adolf Loos Sämtliche Schriften in zwei Bänden*. Wien: Verlag Herold.
- Becker-Becker, J. (1892). *Les Cabanes du Club Alpin Suisse*. Geneva: Wyss & Duchêne.
- Beltramo, R., & Callegari G. (2011). I rifugi alpini: esperienze di progettazione e gestione ambientale in alta quota. *ArchAlp*, 2, 17-18.
- Boller, F., Hunziker, M., Conedera, M., Elsasser, H., & Krebs P. (2010). Fascinating Remoteness: The Dilemma of Hiking Tourism Development in Peripheral Mountain Areas: Results of a Case Study in Southern Switzerland. *Mountain Research and Development*, 30(4), σσ. 320-331.
- Bressani, M. (2017). *Eugène Viollet-le-Duc*, <https://www.drawingmatter.org/sets/drawing-week/martin-bressani-eug%C3%A8ne-viollet-le-duc/>, τελευταία επίσκεψη 03/02/2019.
- Budmiger, G. (1993). Neues Bauen, Hodler, Berge und Freiklettern: eine thematische und architektonische Lösungimsogenannten Hodlersaal des Alpinen Museums Bern. *Unsere Kunstdenkmäler*, 44, σσ. 476-482.
- Buijs, A. E., Pedroli, B., & Luginbuhl, Y. (2006). From hiking through farmland to farming in a leisure landscape: changing social perceptions of the European landscape. *Landscape Ecology*, 21, σσ. 375-389.

- Burke, E. (1909–14). *On the Sublime and Beautiful*, Vol. XXIV, Part 2. The Harvard Classics. New York: P.F. Collier & Son.
- Clarisse, C., Feld, G., McLeod, M., & Teall, M. (2003). Charlotte Perriand and the Alps. Skiing for the Masses. Στο McLeod M., R. Aujame (επιμ.), *Charlotte Perriand an Art of Living*. New York: H.N. Abrams in association with the Architectural League of New York, σσ. 183-195.
- Conrads, U. (1971). *Programs and manifestoes on 20th century architecture*, trans. Bullock M. Cambridge: MIT Press.
- Curto, D. D. (2017). Architecture in the Alps. Heritage, design, local development. Στο Curto D. D., R. Dini και G. Menini (επιμ.), *Architecture in the Alps Heritage and Design*. Milano: Mimesis, σσ. 9-17.
- Delemontey, Y. (2017). Flaine or modernity in the mountains. The construction and topicality of a high-altitude city. Στο Curto D. D., R. Dini και G. Menini (επιμ.), *Architecture in the Alps Heritage and Design*. Milano: Mimesis, σσ. 109-127.
- Delorme, F. (2014). Du village-station à la station-village. Un siècle d'urbanisme en montagne. In *Situ - Revue des patrimoines* (24). Paris: Le ministère de la Culture, - https://www.academia.edu/20385750/Du_village_station_à_la_station_village_Un_siècle_darchitecture_en_montagne_In_Situ_revue_des_patrimoines, τελευταία επίσκεψη: 03/12/2022.
- Denning, A. (2013). Alpine Modern: Central European Skiing and the Vernacularization of Cultural Modernism, 1900-1939. *Central European History*, 46(4), σσ. 850-890.
- Denning, A. (2014). *Skiing Into Modernity: A Cultural and Environmental History*. California: Univ of California Press.
- Denning, A. (2015). How Skiing Went From the Alps to the Masses. <https://www.theatlantic.com/business/archive/2015/02/how-skiing-went-from-the-alps-to-the-masses/385691>, τελευταία επίσκεψη: 09/02/2019.
- Dini, R. (2011). I progetti del CAI Torino - Intervista al presidente Marengo. *ArchAlp*, 2, σσ. 8-9.
- Dini, R., & Girodo S. (2018). Shelters in the Night. The Role of Architecture in the Process of Understanding High-Altitude Areas. *Journal of Alpine Research*, 106-1, <http://journals.openedition.org/rga/3919>, τελευταία επίσκεψη 01/02/2019.
- Dini, R., & Giusiano M. (2011). Architetture a Nord-Ovest. L'ampliamento dei rifugi alpine. *ArchAlp* 2, σσ. 19-20.
- Duane, D. (2004). Interview: Yvon Chouinard 'The revolution starts at the bottom'. *Sierra Magazine*, <https://vault.sierraclub.org/sierra/200403/interview.asp>, τελευταία επίσκεψη 08/02/2019
- Ebel, J. G. (1820). *The Traveller's Guide Through Switzerland: In Four Parts*. London: Samuel Leigh ed. https://books.google.gr/books/about/The_Traveller_s_Guide_Through_Switzerland, τελευταία επίσκεψη 5/3/2022.
- Franco, C. (2017). The construction of a landscape for leisure time. Experiences from the other side of the Alps. Στο Curto D. D., Dini R. & Menini G. (επιμ.), *Architecture in the Alps Heritage and Design*. Milano: Mimesis, σσ. 105-107.
- Franco, C., & Maumi C. (2017). *The construction of a territory in the Alps. Infrastructure for mass Tourism*. Florence: 2016 Firenze University Press.
- Frook, J., & Eppridge B. (1972). Roughing it Back Toward Sanity. *LIFE*, Oct. 27, σσ. 60-69.
- Gaag, N. (επιμ.) (2002). *High stakes: The future of mountain societies*. London: Panos' Oral Testimony Programme.

- Gamble, C. (1999). John Ruskin, Eugene Viollet Le Duc and the Alps. *Alpine Journal*, 1999, σσ. 185-196.
- Gibello, L. (2011). *Cantieri d'alta quota. Breve storia della costruzione dei rifugi sulle Alpi*. Biella: Lineadaria.
- Gibello, L. (2017). Alpine huts and bivouacs. A collective heritage in the form of a glossary. Στο Curto D. D., Dini R., Menini G. (επιμ.), *Architecture in the Alps Heritage and Design*. Milano: Mimesis, σσ. 165-177
- Giberti, B. (1991). The Chalet as Archetype: The Bungalow, The Picturesque Tradition And Vernacular Form. *Traditional Dwellings and Settlements Review*, 3(1), σσ. 54-64.
- Gifford, T. (2002). John Muir: His Contribution as a Mountaineering Writer. *Alpine Journal*, 2002, σσ. 161-168.
- Gilpin, W. (1792). *Three essays: on picturesque beauty, on picturesque travel and on sketching landscape: to which is added a poem, on landscape painting*. London: R. Blamire edit.
- Gottfried, J., & Wall, D. (1820). *The Traveller's Guide through Switzerland in Four Parts*. London: Samuel Leigh edit.
- Hallama, D. (2018α). Black stone hut. A tower with minimal traction. *Zuschnitt*, 69, σσ. 18.
- Hallama, D. (2018β). Space-optimized. The bivouac. *Zuschnitt*, 69, σσ. 24.
- Hartley, D. (1749). *Observations on Man, His Frame, His Duty, and His Expectations*, Volume 1. London: S. Richardson.
- Heller, R. (1986). Ferdinand Hodler: A Unique Note in the Birch Bartlett Collection. *Art Institute of Chicago Museum Studies*, 12(2), σσ. 166-187
- Hewison, R. (1976). *John Ruskin: the Argument of the Eye*. Princeton: Princeton University Press.
- Klauser, H. (1911). Technische Betrachtungen über den Bau von Clubhütten. Swiss Alpine Club, <http://www.lexikus.de/bibliothek/Klubhuetten-Album-des-Schweizer-Alpenclub> - τελευταία επίσκεψη 01/02/2019.
- Longfellow, H. W. (1876–79). *Poems of Places: An Anthology in 31 Volumes*. Boston: James R. Osgood & Co.
- Lehr, R. (1996). Friedrich Simony. Ein Leben fürden Dachstein, https://www.zobodat.at/pdf/STAPFIA_0043_0009-0041.pdf, τελευταία επίσκεψη 01/02/2019.
- Lyall, A. (1995). The Matterhorn Lithographs of 1865. *Alpine Journal*, 1996, σσ. 215-221.
- Lynn, N. A., & Brown R. D. (2003). Effects of recreational use impacts on hiking experiences in natural areas. *Landscape and Urban Planning*, 64, σσ. 77-87.
- Mantziaras, P. (2017). Modern design and mountains. A tense relationship. Στο Curto D. D., R. Dini και G. Menini (επιμ.), *Architecture in the Alps Heritage and Design*. Milano: Mimesis, σσ. 37-45.
- Marini, U., & Buffa, F. (2016). Creating Tourist Experiences in European Alpine Areas: Beyond Mass Tourism. Στο Richins H., Hull J. S. (επιμ.), *Mountain Tourism: Experiences, Communities, Environments and Sustainable Futures*. Boston: CABI, σσ. 36-43.
- Marshall, R. (1930). The Problem of the Wilderness. *The Scientific Monthly*, Feb., σσ. 141-148.
- Marshall, D. (2005). *The Frame of Art: Fictions of Aesthetic Experience, 1750–1815*. United States: JHU Press.
- Malcolm, A. (2008): The Emotional Truth of Mountains: Ruskin and J.M.W. Turner, *CALIBAN*, (23), σσ. 21-28

- Menini, G. (2017). Mountain architecture. Histories, perspectives, controversies. Στο Curto D. D., Dini R. και Menini G. (επιμ.), *Architecture in the Alps Heritage and Design*. Milano: Mimesis, σσ. 19-35.
- Miller, T. (2017). Expressionist Utopia: Bruno Taut, Glass Architecture, and the Dissolution of Cities. *Filozofski Vestnik*, 38(1), 107-129.
- Morrison, K. (2009). Embodiment And Modernity: Ruskin, Stephen, Merleau-Ponty, and the Alps. *Comparative Literature Studies*, 46(3), 498-511.
- Muir, J. (1896). The National Parks and Forest Reservations. *Sierra Club Bulletin*, 7, 271-284.
- Muir, J. (1901). *Our National Parks*. Boston and New York: Houghton, Mifflin and Company.
- Olmsted, F. L. (1865). Yosemite and the Mariposa Grove: A Preliminary Report. <http://www.yosemite.ca.us/library/olmsted/report.html>, τελευταία επίσκεψη 01/02/2019.
- Pinelli, C. A. (2013). From the conquest of the Night to the defeat of the Day. Mountain Wilderness, <http://www.mountainwilderness.org/2013/11/04/from-the-conquest-of-the-night-to-the-defeat-of-the-day/>, τελευταία επίσκεψη 01/02/2019.
- Reichlin, B. (2017). Alpine architecture. Styles and figures. Στο Curto D. D., Dini R., Menini G. (επιμ.), *Architecture in the Alps Heritage and Design*. Milano: Mimesis, σσ. 187-205.
- Reynolds, K. (2009). *Walking in Austria. 101 routes - day walks, multi-day treks and classic hut-to-hut tours*. Kendal: Cicerone edit.
- Rossi, A. D. (2006). *Modern Alpine Architecture in Piedmont and Valle d' Aosta*. Turin: Umberto Allemandi & C.
- Rossi, A. D. (2017). A new season for the Alps? 10 theses for the contemporary alpine territory project. Στο Curto, D. D., R. Dini και G. Menini (επιμ.), *Architecture in the Alps Heritage and Design*. Milano: Mimesis, σσ. 291-303.
- Rothman, L., & Ronk, L. (2017). What Happened When Oregon Sent Its Most Troubled Mental-Health Patients Into the Woods. *TIME*, <http://time.com/4759550/oregon-mental-health-expedition-1972/>, τελευταία επίσκεψη 01/02/2019.
- Rousseau, J. J. (2010 [1761]). *Julie, Or the New Heloise: Letters of Two Lovers Who Live in a Small Town at the Foot of the Alps*, trans. Philip Stewart, P., J. Vache. Hanover and London: UPNE.
- Rudolf, L. (1996). Friedrich Simony (1813–1896). Ein Leben für den Dachstein. Stapfia 43 (Kataloge des O. Ö. Landesmuseums N. F. 103), 1996, σσ. 9–41, https://www.zobodat.at/pdf/STAPFIA_0043_0009-0041.pdf - τελευταία επίσκεψη 01/03/2022.
- Ruskin, J. (1849). *The Seven Lamps of Architecture*. London: Smith, Elder & Co.
- Ruskin, J. (2009). *Modern Painters*, Volume I (of V) από Sutherland, J., M. Borrer (επιμ.). New York – Chicago: National Library Association.
- Ruskin, J. (1856). *Modern Painters*, Volume IV (of V). London: Elder, and Co.
- Ruskin, J. (1906). *Essays and Belles Lettres*. London: Dent.
- Shelley, M. (1969). *Frankenstein, or the Modern Prometheus*. Oxford: Oxford Univ. Press.
- Stadel, C. (1986). Urbanization and Urban Transformation in a Mountain Environment: The Case of European Alps. Στο Yadav, C. S. (επιμ.), *Comparative Urbanization: City Growth and Change*. New Delhi: Concept Publishing Company, σσ. 39-56.
- Stanska, Z. (2016). Magnificent Mountain Landscapes of Ferdinand Hodler. *Daily Art Magazine*, <http://www.dailyartmagazine.com/ferdinand-hodlers-magnificent-mountain-landscapes/>, τελευταία επίσκεψη 10/02/2019.

- Stephen, L. (2013 [1871]). *The Playground of Europe*. Cambridge Library Collection - Literary Studies. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stone, P. B. (2002). The Fight for Mountain Environments. *Alpine Journal* 2002, 118-131.
- Strömberg, J. (2017). *The adaptation of European Alpine tourism to climate change*. Helsinki: Helsinki Metropolia University of Applied Sciences.
- Tamborrino, R. (2017). The legacy of Laurent Chappis in the Susa Valley. Cultural heritage and new prospects for the Sansicario resort. Στο Curto D. D., Dini R. και Menini G. (επιμ.), *Architecture in the Alps Heritage and Design*. Milano: Mimesis, σσ. 129-137.
- Vanat, L. (2018). *2018 International Report on Snow & Mountain Tourism*. Geneva: Laurent Vanat.
- Viollet-le-Duc, E. E. (1877). *Le Massif du Mont Blanc: étude sur sa constitution géodésique et géologique*. London: Gilbert and Rivington, Printers.
- West, T. (1821). *A Guide to the Lakes in Cumberland, Westmorland, and Lancashire*. Kendal: W. Pennington.
- Whymper, E. (1871). *Scrambles Amongst the Alps in the years 1860-69*. London: J. Murray.
- Whyte, I. B. (1982). *Bruno Taut and the Architecture of Activism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wood, J. (1900). *The Nuttall Encyclopædia*. London: Frederick Warne & Co Ltd.
- Wordsworth, W., & Coleridge S. T. (1798). *Lyrical Ballads*. London: J. and A. Arch.

Συμπληρωματικές αναφορές

- Agenda 21, Chapter 13 (1992). *United Nations Conference on Environment and Development (UNCED)*, Rio de Janeiro, <http://www.un-documents.net/a21-13.htm>, τελευταία επίσκεψη 03/02/2019.
- Alpine Convention (2013). *Sustainable Tourism in the Alps – Report on the State of the Alps*. Innsbruck: Permanent Secretariat of the Alpine Convention.
- Architonic (2017). <https://www.architonic.com/en/project/mario-botta-fiore-di-pietra/5105454>, τελευταία επίσκεψη: 09/02/2019.
- Bianchini R. (2018). The Pass Museum at Timmelsjoch, Tyrol by Werner Tscholl Architects. <https://www.inexhibit.com/case-studies/pass-museum-at-timmelsjoch-tyrol-werner-tscholl-architects/>, τελευταία επίσκεψη: 09/02/2019.
- Domus (2006). <https://www.domusweb.it/en/architecture/2006/02/02/architectural-solution-for-extremely-high-altitudes.html>, τελευταία επίσκεψη: 09/02/2019.
- DRAC Rhône-Alpes. <http://www.rhone-alpes.culture.gouv.fr/courchevel/compos.htm>, τελευταία επίσκεψη: 09/02/2019.
- Erhard K. (2017). The Ice Q in Soelden: Alpine Design Cocktail – Shaken not Stirred!. <https://www.blog.tirol/en/2015/10/the-ice-q-in-soelden-alpine-design-cocktail-shaken-not-stirred/>, τελευταία επίσκεψη: 09/02/2019.
- European Environment Agency (επιμ.) (2010). Europe's ecological backbone: recognising the true value of our mountains. *EEA Report*. Copenhagen: Schultz Grafisk.
- Frearson A. (2015). Zaha Hadid buries a museum in the peak of an Alpine mountain. <https://www.dezeen.com/2015/07/29/zaha-hadid-buried-reinhold-messner-mountain-museum-corones-peak-alpine-mountain-alps-kronplatz-south-tyrol/>, τελευταία επίσκεψη: 09/02/2019.

Frearson A. (2016). Peter Zumthor creates buildings on stilts for tourist trail at a Norwegian mine. <https://www.dezeen.com/2016/06/10/peter-zumthor-architecture-wooden-buildings-on-stilts-tourist-trail-norway-allamannajuvet-mine/>, τελευταία επίσκεψη: 09/02/2019.

Hans Leuzinger (1887-1971). *Αρχείο Ελβετικού Ομοσπονδιακού Ινστιτούτου Τεχνολογίας Ζυρίχης (ETH)*, <https://archiv.gta.arch.ethz.ch/nachlaesse-vorlaesse/leuzinger-hans>, τελευταία επίσκεψη 01/02/2019.

Hitti N. (2018). James Bond museum opens at summit of Austrian mountain. https://www.dezeen.com/2018/08/09/james-bond-museum-austrian-mountain-architecture/?li_source=LI&li_medium=bottom_block_1, τελευταία επίσκεψη: 09/02/2019

Lake District UK (2008). https://web.archive.org/web/20081011064752/http://www.lakedistrict.uk7.net/tourist_development.html, τελευταία επίσκεψη: 09/02/2019.

LAP. (2013). <https://laboratorioapertopaesaggio.files.wordpress.com/2013/01/piano-valdaosta.pdf>, τελευταία επίσκεψη: 09/02/2019.

Neustadt S. (2010). MOUNTAIN PEOPLE - A SEARCHER'S GUIDE. <https://www.culturalsurvival.org/publications/cultural-survival-quarterly/mountain-people-searchers-guide>, τελευταία επίσκεψη: 09/02/2019.

Nordregio (2004). Mountain Areas in Europe: Analysis of mountain areas in EU member states, acceding and other European countries. European Commission.

OECD (2012). *OECD Tourism Trends and Policies 2012*. Paris : OECD Publishing.

Office de Tourisme de Flaine (2009). https://www.flaine.com/UserFiles/File/livret_flaine_anglais_2011.pdf, τελευταία επίσκεψη: 09/02/2019.

Pradhan, N., A. Pandey (2016) 'Mountain cultures: celebrating diversity and strengthening identity', <http://www.icimod.org/?q=25185>, τελευταία επίσκεψη: 09/02/2019.

'Rifugio Gastaldi', <http://www.rifugiogastaldi.com/il-rifugio/la-storia-del-rifugio/>, τελευταία επίσκεψη 01/02/2019.

Schneck, J. E. (2010). LODGE; a transformation of the ski lodge in response to function and site [dissertation]. Syracuse University Honors Program Capstone Projects.

Solvay Hut. <https://www.zermatt.ch/en/Media/News/Jubilee-Celebrations-at-the-Matterhorn-100-Years-of-the-Solvay-Bivouac>, τελευταία επίσκεψη 01/02/2019.

Stations de sports d'hiver : Urbanisme et architecture. <http://parcoursinventaire.rhonealpes.fr/stationski/-Val-d-Isere-.html>, τελευταία επίσκεψη: 09/02/2019.

Swiss Alpine Club official website <<http://www.sac-toedi.ch/huetten/gruenhornhuette/>>, τελευταία επίσκεψη 01/02/2019.

The local (2015). <<https://www.thelocal.ch/20170330/in-pics-mario-botta-inaugurates-latest-creation-in-switzerland>>, τελευταία επίσκεψη: 09/02/2019.

UNEP, World Conservation Monitoring Centre (2002). *Mountain Watch*.

Wikipedia contributors (2019). History of the Alps. *Wikipedia, The Free Encyclopedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_Alps>, τελευταία επίσκεψη: 09/02/2019.

Wikipedia contributors (2019). Age of Enlightenment. *Wikipedia, The Free Encyclopedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Age_of_Enlightenment, τελευταία επίσκεψη: 09/02/2019.

Wikipedia contributors (2019). Zugspitze. *Wikipedia, The Free Encyclopedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Zugspitze>, τελευταία επίσκεψη: 09/02/2019.

Wikipedia contributors (2019). Hiking. *Wikipedia, The Free Encyclopedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Hiking>, τελευταία επίσκεψη: 09/02/2019.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Πρόλογος Β΄ Μέρους

Όπως ήδη έχουμε εξηγήσει στον προηγούμενο Γενικό Πρόλογο και στον Πρόλογο του Α΄ Μέρους, το κείμενο που παρουσιάζεται διαρθρώνεται σε δύο μέρη.

Το πρώτο από αυτά, το Α΄ Μέρος –μάλλον το διαβάσατε ήδη αν ακολουθήσατε την προτεινόμενη αριθμητική ανάπτυξη των κεφαλαίων– αφιερώθηκε στον τρόπο με τον οποίο αναδύεται και συγκροτείται, στον δυτικό πολιτισμό, το ενδιαφέρον για για το ορεινό τοπίο και στον τρόπο με τον οποίο σταδιακά αναπτύσσεται η εκτεταμένη πληθυσμιακά περιήγηση σε αυτό. Αναφέρθηκε επίσης στον τρόπο με τον οποίο οι δυτικές κοινωνίες σταδιακά υποστηρίζουν την προηγούμενη συνθήκη περιήγησης, αναψυχής και αθλητικής προσέγγισης των ορεινών περιοχών με παρεμβάσεις αρχιτεκτονικές, μικρότερης ή μεγαλύτερης κλίμακας· παρεμβάσεις που εκτείνονται από τους προηγούμενους αιώνες, ως τις μέρες μας.

Στο Β΄ Μέρος, οι παρουσιάσεις επικεντρώνονται στον ελληνικό ορεινό χώρο, επιμένοντας όχι μόνο στις δυνατότητες προώθησης της ταυτότητας των ορεινών περιοχών. Σκοπός, όπως θα κατανοήσει αμέσως ο αναγνώστης, δεν είναι περιορισμένα η ενίσχυση της περιήγησης και επομένως συνακόλουθα η οικονομική ενίσχυση και οικονομική μεγέθυνση των μελλοντικών προσόδων, *αλλά επίσης αυτό που επίμονα προβάλλουμε, χαρακτηρίζοντάς το με τον όρο «αξιοπρέπεια της κατοίκησης»*. Σκοπίμως τον επισημάναμε με εντονότερη και πλάγια γραφή, στην πρόταση που μόλις διαβάσατε, για να επιμείνουμε στην ιδιαίτερη σημασία του. Με τον όρο αυτόν εννοούμε την ανάπτυξη, τους γηγενείς κατοίκους των ορεινών περιοχών, το αίσθημα πως τα φυσικά χαρακτηριστικά των τόπων ζωής τους χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερη ποιότητα. Αλλά εννοούμε επιπλέον πως ανάλογη ποιότητα, συχνότατα μοναδικότητα με παγκόσμια ιδιαίτερο ενδιαφέρον χαρακτηρίζει και τον πολιτισμό των ελληνικών ορεινών κοινοτήτων, το πολιτιστικό και πολιτικό τους παρελθόν, το ιστορικό βάθος της κατοίκησης τους, που εύλογα θα μπορούσε να επιμηκυνθεί ως τις μέρες μας, και μάλιστα προσδιορίζοντας επιπλέον αιτίες, πέραν της φυσιολατρίας και των ορεινών αθλημάτων που θα οδηγούσαν στην επισκεψιμότητα των ελληνικών ορεινών περιοχών.

Αν ο Faust επίμονα επιθυμούσε να επισκεφθεί την Αρκαδία, την ίδια ευχή εξέφρασαν στο παρελθόν της ευρωπαϊκής και δυτικής ιστορίας πλήθος άλλων διανοητών, λογοτεχνών και καλλιτεχνών. Αλλά ο ίδιος αυτός τόπος, όπως και πολλά άλλα από τα ελληνικά ορεινά τοπία, συγκεντρώνει εγγραφές αγώνων, αγωνιώδη αιτήματα ανεξαρτησίας και σημαντικών πολιτικών ενεργημάτων που εξακολουθούσαν να διατρέχουν τις εποχές, αγγίζοντας τις περιόδους της Κατοχής και του μετακατοχικού Εμφυλίου. Η προσέγγιση των ορεινών μας περιοχών δεν μπορεί λοιπόν να είναι ιστορικά αφελής, ιδιαίτερα μάλιστα αν αναλογιστούμε πως στο παρελθόν, αντί να υπάρξουν καθηλωμένες στη στατικότητα της παράδοσης, συμμετείχαν, σε πολλές περιπτώσεις με έμφαση, στους συνεχείς στροβιλισμούς της ιστορίας. Ωστε πριν προτείνουμε εισαγόμενες επιρροές, πολιτιστικές και επιχειρησιακές στον ελληνικό χώρο, σημαντικό είναι να επιμείνουμε στις ιδιαιτερότητες του τόπου μας, τις δικές μας ελληνικές ιδιαιτερότητες ιστορίας και πολιτισμού – σε θέματα τα οποία μπορούμε κριτικά να τα αποδεχθούμε ή κριτικά να τα απορρίψουμε.

Με αυτήν ακριβώς τη διάθεση προσπαθήσαμε, στο δεύτερο μέρος της έρευνάς μας, στο δεύτερο μέρος της δικής μας ορεινής συγγραφικής-ερευνητικής «περιήγησης», να επικεντρώσουμε το ενδιαφέρον μας στον ελληνικό ορεινό πολιτισμικό τοπίο. Με αυτήν ακριβώς τη διάθεση χρησιμοποιήσαμε, σε μεγάλη έκταση των παρουσιάσεων του δεύτερου μέρους, όχι βιβλιογραφική υποστήριξη αλλά αναφορές σε παραδείγματα που οργανώθηκαν και ολοκληρώθηκαν σε διδακτικές και ερευνητικές προσεγγίσεις στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου. Διδακτικές και ερευνητικές προσεγγίσεις οι οποίες τιμούν, ελπίζουμε, τη σχέση του Πολυτεχνείου μας με την ορεινή καταγωγή των ευεργετών οι οποίοι ιδρυτικά το στήριζαν.

Κεφάλαιο 8 – Το παρελθόν και η σύγχρονη πραγματικότητα των ελληνικών ορεινών περιοχών

Σύνοψη 8ου Κεφαλαίου: Η αναφορά στην παράδοση και η συμμετοχή στις ιστορικές μεταβολές

Πρόθεση του παρόντος κεφαλαίου είναι να αποτελέσει την εισαγωγή στο δεύτερο μέρος του κειμένου μας, αυτό που εστιάζει το ενδιαφέρον του στον ελληνικό ορεινό χώρο. Με αυτήν ακριβώς τη γενική πρόθεση, είναι σημαντικό να ξεκινήσουμε την παρουσίασή μας επιμένοντας σε δύο ουσιώδη χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τις ορεινές περιοχές του ελληνικού χώρου από τις κεντρικές ορεινές περιοχές της Δυτικής Ευρώπης, οι οποίες εκτενώς μας απασχόλησαν στο πρώτο μέρος της συγγραφής μας.

Το πρώτο από τα χαρακτηριστικά αυτά αναφέρεται στη διαπίστωσή πως αν η Δυτική Ευρώπη κατάφερε να ανακαλύψει την πολιτισμική σημασία των προαναφερθέντων ορεινών τόπων στα τέλη του 18ου αιώνα μόλις, αν τότε μόλις επιχειρήσε να σύρει την «πολιτισμική» τους ιδιαιτερότητα στο επίκεντρο του πολιτισμού, στο πολιτιστικό της κέντρο,⁶¹ στην περιοχή των Βαλκανίων που μας αφορά οι συνθήκες είναι μάλλον έντονα διαφορετικές. Αναφερόμαστε βέβαια σε ορεινούς όγκους χαμηλότερου ύψους από αυτούς του αλπικού πεδίου οι οποίες μας απασχόλησαν σε προηγούμενα κεφάλαια, επομένως σε περιοχές ευκολότερα προσβάσιμες. Πρόκειται για μια πρώτη προσέγγιση η οποία επικεντρώνεται στις φυσικές ποιότητες του πεδίου που μας αφορά. Πρέπει όμως να συμπληρωθεί από την εντυπωσιακή παρατήρηση πως οι φυσικές αυτές ποιότητες κατόρθωσαν, σε χρόνους αιώτερους, ειδυλλιακά να προσελκύσουν τις Μούσες, να φιλοξενήσουν τον Πάνα, να υψωθούν στην αίγλη του Δωδεκάθεου. Επιπλέον, εντάχθηκαν με ουσιώδη τρόπο στη δυτική τουλάχιστον ιστορία, συμμετέχοντας σε σημαντικές διεργασίες στη διάρκεια των ιστορικών χρόνων. Αυτή η παρατήρηση υποδεικνύει ένα δεύτερο ουσιώδες χαρακτηριστικό, τονίζοντας πως οι ορεινές περιοχές του ελληνικού και βαλκανικού χώρου αντιστοιχούν σε γεωγραφικές συνέχειες σημαντικές για τις ιστορικές σχέσεις των ελληνικών και βαλκανικών κοινωνιών και για την επικοινωνία τους με κεντρικότερες ευρωπαϊκές περιοχές. Αποτελούν, επομένως, περιοχές με εντονότατο πολιτισμικό, πολιτιστικό, αλλά και γεωπολιτικό ενδιαφέρον.

Στόχος του παρόντος κεφαλαίου, πρώτου του Β' Μέρους, είναι να τονίσει την ιστορική κρισιμότητα του ελληνικού ορεινού χώρου, τη σημαντική ιστορική του ταυτότητα η οποία θέτει

⁶¹ Στο κείμενό μας χρησιμοποιούμε τον όρο «πολιτισμικός» ως αντίστοιχο προς τους λατινογενείς «cultural – culture/le» και «culture», όρους που περιγράφουν την παραγωγή του πολιτισμού γενικά. Αντίθετα ο όρος «πολιτιστικός» (πρβλ. και τον συναφή «εκ-πολιτιστικός») αναφέρεται στον πολιτισμό, ως αντίστοιχο στον όρο «civilization – civilization», που συνδέεται ετυμολογικά με τις λατινικές λέξεις «civilis» και «civicus», οι οποίοι σημαίνουν τον αναφερόμενο στην πόλη, τον αστικό, αλλά και τον δημόσιο και τον πολιτικό. Περιγράφει δηλαδή, ο όρος «civilization» την κεντροθετημένη, «υψηλή» εκδοχή του πολιτισμού, έντονα συσχετισμένη με τη συγκρότηση των πόλεων, αντίθετα από τον προηγούμενο όρο «culture» που περιγράφει το σύνολο του πολιτισμού, την καλλιέργεια των αγρών όσο και την επίσημη θρησκευτική λατρεία (Μωραϊτης, 2012). «Όλα τα χαρακτηριστικά ενδιαφέροντα και όλες τις χαρακτηριστικές δραστηριότητες ενός λαού», σχολιάζει ο Thomas Stearns Eliot, «τις υποδρομίες..., το βραστό κομματιαστό λάχανο..., τις γοθτικές εκκλησίες του 19ου αιώνα...» (Eliot, 1980: 37). Πρβλ. και προηγούμενη υποσημείωση (1) του 1ου Κεφαλαίου.

«εν αμφιβόλω» την περιγραφή του πολιτισμικού του τοπίου μέσα από τον όρο «παράδοση», την περιγραφή του δηλαδή μέσα από χρονικά παγιωμένες, σταθερές σχέσεις των πολιτισμικών κοινοτήτων, και θα ήταν εξαιρετικά ενδιαφέρον να διερευνήσουμε τους όρους συμμετοχής των κοινοτήτων αυτών στη διαρκή ιστορική εμπλοκή, η οποία δεν τις ωθεί σε βίαιες ιστορικές περιπέτειες μόνο. Οδηγεί, επίσης, την πολιτιστική, την κεντρικά «πολιτιστική» πλέον, πολιτική και επιχειρησιακή ευφυΐα των πληθυσμών σε ιστορικούς συσχετισμούς. Σε κινήσεις που τους οδηγούν σε σχέσεις με την Αυστροουγγαρία, τη Ρωσική Αυτοκρατορία και βέβαια με το ευρύτερο οθωμανικό πεδίο της ανατολικής και νοτιοανατολικής Μεσογείου.

Οδηγός Περαιτέρω Μελέτης

Η εμμονή στο περιεχόμενο του όρου «παράδοση» και στην αντιθετική του συσχέτιση με την ιστορία, με την ιστορική μεταβολή, εξελικτική ή πιθανότατα και καταστροφική, παραπέμπει σε βοηθήματα όπως αυτό των Eric Hobsbawm και Terence Ranger (2004) με τίτλο **Η επιπόνηση της παράδοσης**. Σε αυτό διατυπώνεται με έμφαση η κριτική στάση για τη χρήση του όρου και την ιδεολογική συγκρότηση του περιεχομένου του, ενώ αντίθετα μια θετικότερη προσέγγιση χαρακτηρίζει τον Σάββα Κονταράτο στο **Αρχιτεκτονική και Παράδοση. Ιδεολογίες, πρακτικές και προβλήματα στη χρήση του αρχιτεκτονικού παρελθόντος** (1986). Ας σημειώσουμε επιπλέον, ήδη από την αρχική αυτή προσέγγιση, το διεισδυτικότερο σχόλιο του Χαράλαμπου Μπούρα στο κείμενό του «Η αντιμετώπιση της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής - Α. Γενική εισαγωγή». Σύμφωνα με αυτό: «δεν είναι με κανένα τρόπο σαφές τι ακριβώς σημαίνει 'παραδοσιακή αρχιτεκτονική'. Ο όρος είναι τόσο αόριστος όσο και η [...] λέξη – έννοια 'παράδοση'» (Μπούρας, 1983: 21). Γι' αυτό συνεχίζει ο Μπούρας: «προκειμένου για την αρχιτεκτονική, [...] ταιριάζει περισσότερο ο όρος της 'ανώνυμης', παρά τα προβλήματα τα οποία και ο όρος αυτός παρουσιάζει. Μπορούμε, ακολουθώντας την παρατήρηση αυτή, να προτείνουμε την αναφορά σε ένα άλλο κείμενο με τίτλο αντίστοιχο, στο βιβλίο του Amos Rapoport (2010) με τίτλο **Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες**.

Για τη συσχέτιση της παράδοσης, όπως και του ενδιαφέροντος για την ορεινή φύση με τον Ρομαντισμό, υποδεικνύουμε τα κείμενα του Isaiah Berlin (2000) Οι ρίζες του Ρομαντισμού και των Michael Lowy και Robert Sayre (1999) με τίτλο Εξέγερση και μελαγχολία. Ειδικά για την πολιτισμική ιδιαιτερότητα του ορεινού ελληνικού χώρου, μια εξαιρετικά ευαίσθητη προσέγγιση μπορείτε να βρείτε στο μεσοπολεμικό κείμενο του Walter Woodburn Hyde (1923) με τίτλο Mountain Ascents in Greece.

8.0 Το παρελθόν και η σύγχρονη πραγματικότητα των ελληνικών ορεινών περιοχών

Η νεότερη αστική ανάπτυξη του ελληνικού χώρου μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ιδιαίτερα και η συγκέντρωση ως επί το πλείστον του παραγωγικού ενδιαφέροντος σε βιομηχανικές περιοχές πεδινές και γειτονικές με μεγάλα κέντρα πόλεων εξηγούν την παραγωγική απομείωση των ορεινών περιοχών της χώρας μας, τη μείωση της παραγωγικής αξίας και του παραγωγικού ενδιαφέροντός τους. Ας σχολιάσουμε ακόμη τις αρνητικές πολιτικές περιπέτειες κατά τον ελληνικό Εμφύλιο και τις συχνότατα καταστροφικές συνέπειές του για τους ορεινούς πληθυσμούς και ας προσθέσουμε την παρουσία ισχυρότατων διαχωριστικών συνόρων με τις γειτονικές βαλκανικές χώρες. Θα προσεγγίσουμε τότε και άλλους λόγους οικονομικής συρρίκνωσης και, επιπλέον, λόγους πολιτισμικής στασιμότητας και επιβράδυνσης. Με αυτή την πραγματική πολιτισμική φθορά αθροίζεται και την επαυξάνει η αντίληψη της μειωμένης πολιτισμικής σημασίας η οποία, επί πολλές δεκαετίες ήδη, αποδίδεται στις ορεινές περιοχές της Ελλάδας.

Οι προηγούμενες συνθήκες πολλαπλής απαξίωσης, εντούτοις, δεν είναι χαρακτηριστικές για το συνολικό εύρος της ιστορίας των ελληνικών ορεινών περιοχών. Επί αιώνες, ορθότερα επί χιλιετίες, μετέχουν ενεργά στην οικονομική, πολιτισμική και πολιτική ζωή της χώρας και της Βαλκανικής χερσονήσου, συνδιαλέγονται με τους πολιτισμούς της Μικράς Ασίας, της ανατολικής Μεσογείου ευρύτερα αλλά και της Δυτικής Ευρώπης. Είναι, εν ολίγοις, ενταγμένες σε υπερτοπικά δίκτυα συσχετισμών που περιλαμβάνουν εκτενέστερες χερσαίες διαδρομές και συνάπτονται επιπλέον με άλλα δίκτυα των ναυτικών διασυνδέσεων της ανατολικής Μεσογείου. Διασυνδέσεις χερσαίες και θαλάσσιες λοιπόν, που την εμβέλειά τους δύσκολα μπορούμε να τη φανταστούμε σήμερα, καθώς ζούμε σε περιόδους πολλαπλού τεμαχισμού των εθνικών εδαφών.

Επιστρέφοντας, εντούτοις, μνημονικά στο «Τραγούδι του νεκρού αδελφού», θα θυμηθούμε τον κεντρικό ήρωα τον Κωνσταντή να παρακαλεί τη μητέρα του να παντρέψει τη μικρή αδελφή του: «ἄς τὴ δώσωμε τὴν Ἀρετὴ ἔς τὰ ξένα. / ἔς τὰ ξένα κεί ποῦ περπατῶ, ἔς τὰ ξένα ποῦ πηγαίνω» (Πολίτης, 1978: 140), ώστε «ἂν πάμ' ἔμεῖς ἔς τὴν ξενιτεῖά, ξένοι νὰ μὴν περνοῦμε». Εκτεταμένα δίκτυα διασυνδέσεων, στο πλέγμα των οποίων η μικρή ταχύτητα και οι άλλες δυσχέρειες του ταξιδιού αντιμετωπίζονταν χάρη στην αντοχή των μετακινούμενων.

8.1 Η γεωπολιτική και οικονομική σημασία του ελληνικού ορεινού χώρου, στο εύρος της ιστορίας του ελληνικού, βαλκανικού και ευρύτερου γεωγραφικού πεδίου

Σχολιάσαμε μόλις το γεγονός πως μεταβολές πολιτικής τάξης άλλαξαν τις γεωγραφικές συνάψεις των ορεινών περιοχών της χώρας μας και, μαζί τους, την οικονομική και πολιτισμική τους ταυτότητα. Αν επιμεινουμε στην πρώτη κατεύθυνση συσχετισμών, στους οικονομικούς συσχετισμούς, μπορούμε να σημειώσουμε πως οι ορεινοί οικισμοί της Ηπείρου, αυτοί ιδιαίτερα, φαίνεται να συνδέονται με εμπορικές διαδρομές που εκτείνονται πέρα από τα σημερινά μας σύνορα. Ο έλεγχος των διαδρομών αυτών επέτρεψε στους κατοίκους τους να διατηρήσουν σχετική πολιτική αυτοτέλεια παρά τις μεταβολές των δομών πολιτικής εξουσίας και να αναπτύξουν οικονομικές παραγωγικές δομές οι οποίες, ακόμη και με σημερινούς όρους αξιολόγησης, μπορούν να περιγραφούν ως αξιοζήλευτες.

Έτσι, μας φαίνεται σήμερα απολύτως παράδοξο πως οι βιοτέχνες κατασκευαστές αδιάβροχης κάπας από γιδόμαλλο, οι Ηπειρώτες «καποτάδες» από το Συρράκο για παράδειγμα, στα τέλη του 18ου και στο πρώτο τμήμα του 19ου αιώνα διέθεταν παραγωγικό κύρος σε όλη την Ευρώπη. Κύρος τόσο σημαντικό, ώστε να αποτελούν τους προμηθευτές του γαλλικού ναπολεόντειου στρατεύματος κατά την περίοδο της εκστρατείας του στη Ρωσία.

Ας φανταστούμε επιπλέον πως, για να καλύψουν τις παραγωγικές τους αυτές ανάγκες, οι Ηπειρώτες βιοτέχνες ήταν αναγκασμένοι να οργανώσουν ένα ευρύτερο πλέγμα συσχετισμών, να δεσμεύσουν δηλαδή την παραγωγή γιδόμαλλου στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου, της Ευρυτανίας και Αιτωλοακαρνανίας στηριγμένοι στην ισχύ της εντόπιας κτηνοτροφίας. Για να ενισχύσουμε ακόμη περισσότερο τη θετική μας περιγραφή, ας προσεγγίσουμε παραγωγικές δραστηριότητες περισσότερο εκλεπτυσμένου αποτελέσματος. Ας αναφερθούμε επίσης στους Ηπειρώτες αργυροχρυσοχόους, οι οποίοι δεν εξάγουν τα τεχνουργήματά τους μόνο σε περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επεκτείνονται και σε δυτικές χώρες και φθάνουν να δημιουργήσουν στη Ρώμη ένα πρότυπο κοσμηματοπωλείο που θα εξελιχθεί σε σημαντικό «οίκο μόδας», με κεντρική παρουσία στην παραγωγή

κοσμημάτων και άλλων ανάλογων πολυτελών αντικειμένων.⁶² Μάλιστα, η αίγλη του διατηρείται έως τις ημέρες μας.

Εικόνα 8.1 Η υποχώρηση του Ναπολέοντα από τη Μόσχα, του Adolph Northen (1851). Οι Ηπειρώτες «καποτάδες» από το Συρράκο ήταν αυτοί που είχαν προμηθεύσει με κάπες τον στρατό του Ναπολέοντα για την εκστρατεία του στη Ρωσία.

8.2 Η πολιτισμική και πολιτιστική σημασία του ελληνικού ορεινού χώρου

Το προηγούμενο παράδειγμα είναι, νομίζουμε, χαρακτηριστικό τόσο για τη γεωπολιτική σημασία του ορεινού χώρου της Ηπείρου όσο και για τη συσχετισμένη με αυτήν πολιτισμική παρουσία του. Η οικογένεια Βούλγαρη, στην οποία μόλις αναφερθήκαμε, καταγόταν από τους Καλαρρύτες, το χωριό της Ηπείρου γειτονικό με τον τόπο των αξιοζήλευτων «καποτάδων», το Συρράκο. Ένα μέλος της, ο Σωτήριος Βούλγαρης, θα εγκαταστήσει το αργυροχρυσοχοείο του στην Παραμυθιά της Θεσπρωτίας, στα 1870. Οι πιέσεις των Τούρκων, όμως, τον αναγκάζουν να μεταφερθεί αρχικά στην Κέρκυρα και στη συνέχεια στην ιταλική Νάπολη και, τέλος, στη Ρώμη.

⁶² Η αναφορά παραπέμπει στην οικογένεια Βούλγαρη, από τους Καλαρρύτες της Ηπείρου και στη διεθνή, στη συνέχεια, επέκταση της δραστηριότητάς της μέσω του ομώνυμου, γνωστού οίκου Βνlgari. Σχετικά βλ. και στη συνέχεια του κεφαλαίου.

Εικόνα 8.2 «Παράδοση» κοσμηματοτεχνίας ή διαρκής προσαρμογή στους νέους, ιστορικά μεταβαλλόμενους όρους της αισθητικής και της επιχειρησιακής διαχείρισης; Ο οίκος Bvlgari.

Η πορεία αυτών των μετακινήσεων δεν αναφέρεται στη χωρική εγγύτητα των γεωγραφικών περιοχών μόνο, αλλά ακόμη στις πολιτικές, πολιτισμικές και κεντρικά πολιτιστικές μεταξύ τους συνάψεις που χάνονται στο βάθος της Ιστορίας. Εξηγείται έτσι πώς ένας αργυροχρυσοχόος από την Ήπειρο διέθετε, πέρα από την κατασκευαστική ευχέρεια, την εκφραστική δεινότητα που του επέτρεψε να απευθυνθεί στο αγοραστικό κοινό μιας άλλης χώρας, πολιτιστικά κεντρικότερης για την ευρωπαϊκή αισθητική. Ακόμη περισσότερο, να μπορέσει να αναπτύξει προσδοκίες διεθνούς προσανατολισμού.

8.3 Ιστορία και παράδοση

Η εξήγηση για την προηγούμενη δυνατότητα οικονομικής εμπορικής όπως και πολιτισμικής ανάπτυξης συνδέεται με τη διαπίστωση πως οι κοινωνικές ομάδες στις οποίες αναφερόμαστε δεν χαρακτηρίζονται από «το ύφασμα το υφασμένο από αργόσυρτο καιρό» (Κονταράτος, 1986: 51), από πολιτισμικές συνήθειες χρονικά σταθερές, καθηλωμένες.

Χαρακτηρίζονται μάλλον από τη σαφέστατη συμμετοχή τους σε συνθήκες ιστορικών μεταβολών οι οποίες πρέπει να χαρακτηριστούν, με έμφαση, αντίθετες προς ό,τι κατά τη συνήθη χρήση του όρου αποκαλούμε «παράδοση». Αξίζει για τον λόγο αυτό να επεκταθούμε στις συνθήκες οι οποίες οδήγησαν στη θεωρητική και εντέλει πολιτική εμμονή στη χρήση του όρου αυτού και να εξηγήσουμε πως όχι μόνο οι ορεινές περιοχές της ελληνικής χώρας, αλλά το σύνολό της μάλλον, χαρακτηρίζονται από την ενεργή ιστορική συμμετοχή τους σε εύρος χιλιετιών.

Εικόνα 8.3 Ο Isaiah Berlin αριστερά και ο Eric Hobsbawm δεξιά.

Ας ακολουθήσουμε τώρα τις προσεγγίσεις σημαντικών θεωρητικών όπως αυτήν που εισηγείται ο Isaiah Berlin στις διαλέξεις του με τίτλο *Οι ρίζες του Ρομαντισμού* (Berlin, 2000) ή αυτές που συλλέγουν ο Eric Hobsbawm και ο Terence Ranger ως ανθολογητές στο βιβλίο *Η επινόηση της παράδοσης* (Hobsbawm & Ranger, 2004). Θα σημειώσουμε τότε πως ο όρος «παράδοση» και το εννοιακό του περιεχόμενο συγκροτούνται τον 18ο αιώνα, με πεδίο αρχικής τους ανάδυσης τον γερμανικό χώρο, και συνδέονται με αιτήματα ουσιωδώς πολιτικά. Με την προσπάθεια δηλαδή να αποδοθεί στις γερμανικές πολιτισμικές κοινότητες αδιαφιλονίκητο βάθος καταγωγής που θα δικαιολογούσε την πολιτική τους συγκρότηση και την κατοχύρωση της εθνικής τους ταυτότητας.

Με την έννοια αυτή απαιτείται να «επινοηθεί» –ας θυμηθούμε τον τίτλο της προηγούμενης συλλογικής έκδοσης– ένα αδιατάρακτο και άφθαρτο χρονικά βάθος ικανό, υποθετικά, να αντισταθεί στις ιστορικές μεταβολές. Ικανό να εξασφαλίσει πολιτισμική συνέχεια και να δικαιολογήσει, ως εκ τούτου, έναν αδιαμφισβήτητο εθνικό πολιτικό προσδιορισμό.

Αν δεχθούμε πως ο ελληνικός όρος διαμορφώνεται με βάση τους εισαγόμενους λατινογενείς, μπορούμε να σημειώσουμε τον αφετηριακό λατινικό όρο «tradition», ουσιαστικό που συνδέεται με το ρήμα «tradere», «παραδίδω» αλλά και «προδίδω», σύνθετο από την πρόθεση «trans», «διά» και «dare», «δίνω». Στα τέλη του 13ου αιώνα η παλαιά γαλλική λέξη «tradición» σημαίνει τη μεταβίβαση, παρουσίαση και μεταφορά, ενώ στα τέλη του 14ου αιώνα, οι αντίστοιχοι όροι στις δυτικές λατινογενείς γλώσσες περιγράφουν «μια δεδηλωμένη άποψη, πίστη ή πρακτική που μεταφέρεται από γενιά σε γενιά», ιδιαίτερα την «πίστη ή πρακτική που βασιζόταν στον Μωσαϊκό νόμο», την εβραϊκή παράδοση η οποία προφανέστατα επιθυμούσε να αντισταθεί στις εξωγενείς αλλοιώσεις. Δύο αιώνες αργότερα, θα σημαίνει πλέον «ένα επί μακρόν καταξιωμένο έθιμο», ας τολμήσουμε να χρησιμοποιήσουμε τη λέξη «καθιερωμένο». Ας αποδώσουμε στον όρο «παράδοση» την αποδοχή του ιερού σεβασμού και ας προσθέσουμε πως τα έθιμα, οι τρόποι έκφρασης και συμπεριφοράς, οιπίστεις και δοξασίες που τη συγκροτούν μεταφέρονται από τη μια γενιά στην επόμενη. «Κανείς δεν μπορεί (μόνος του) να φτιάξει μια παράδοση, ένας αιώνας χρειάζεται για να γίνει», δηλώνει στο βιβλίο του *Septimius Felton: or, The Elixir of Life* ο Αμερικανός ηθογράφος Nathaniel Hawthorne (Hawthorne, 1872). Έτσι, σταδιακά η παράδοση θα ταυτιστεί με τη μετάδοση δοξασιών αλλά και δογματικά επιβεβλημένων απόψεων, θρησκευτικής, ηθικής, ακόμη και πολιτικής τάξης που διατηρούν τη σταθερότητά τους από γενιά σε γενιά, ***διαφεύγοντας τις πιέσεις των ιστορικών μεταβολών***. Θα συσχετιστεί επιπλέον η «παράδοση», με όρους όπως «δημώδης» ή «ανώνυμος», για λόγους που θα εξηγήσουμε στη συνέχεια.

Εικόνα 8.4 «La Pendaison - Το Κρέμασμα», χαρακτηριστικό του Jacques Callot (1633), από τη σειρά «Les Grandes Misères de la guerre», που περιγράφει τα δεινά του Τριακονταετούς Πολέμου (1618-1648).

Αυτό όμως το οποίο δεν γίνεται άμεσα φανερό από τα προηγούμενα, είναι η σύνδεση της αναφοράς στην «παράδοση» με την ανάπτυξη του Ρομαντισμού και με τον γερμανικό χώρο.

Επιχειρώντας να ορίσουν το στίγμα του Ρομαντισμού σε έναν διαρκώς μεταβαλλόμενο χάρτη ιδεών και πολιτικών συνθηκών του 18ου κατ' αρχάς αιώνα, μελετητές όπως ο Isaiah Berlin (Berlin, 2000) ή οι Michael Löwy και Robert Sayre (Löwy & Sayre, 1999) τον έχουν εν μέρει συσχετίσει με την αντίρρηση κατά των κοινωνικών και των πολιτικών κανόνων της εποχής του Διαφωτισμού. Κανόνων οι οποίοι, από την περίοδο ήδη της Γαλλικής Επανάστασης, αποδεικνύονται ελάχιστα ικανοί να πραγματοποιήσουν τις εξαγγελίες τους για τη συνολική κοινωνική ευτυχία, για ισότητα και ελευθερία. Αλλά αυτή η πολιτική, εντέλει, αντίρρηση πρέπει να συσχετιστεί με την ευρύτερη απόρριψη των αρχών της τάξης, της αρμονίας, της ισορροπίας, της εξιδανίκευσης και του Λόγου, οι οποίες αποδίδουν την τυπική περιγραφή του αιώνα των Φώτων.⁶³

Αν ίσως προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε και άλλες επιρροές, παλαιότερες, είμαστε υποχρεωμένοι να μετακινηθούμε στον προηγούμενο αιώνα... Θα έρθουμε τότε αντιμέτωποι με τον Τριακονταετή Πόλεμο (1618-1648), μία από τις πιο εκτεταμένες χρονικά και πιο καταστροφικές συγκρούσεις της ευρωπαϊκής ιστορίας. Ο πόλεμος διεξάγεται κύρια στα εδάφη της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, της σημερινής Γερμανίας δηλαδή, ερημώνοντας μεγάλα τμήματα της χώρας και μειώνοντας δραματικά, από την πείνα και τις επιδημίες, τον πληθυσμό της. Σε αντίθεση όμως με τις καταστροφές στις γερμανικές περιοχές, το τέλος των συγκρούσεων βρίσκει ισχυροποιημένη τη Γαλλία του Λουδοβίκου ΙΔ' ο οποίος αποκτά πλέον κυρίαρχο ρόλο για το υπόλοιπο του 17ου αιώνα. Αυτή την πολιτική σύγκρουση, ας προσπαθήσουμε να τη συσχετίσουμε με συγκρούσεις ιδεολογικών θέσεων και εκφράσεων του πολιτισμού. Καθώς η γαλλική επικράτεια έχει ήδη συνδεθεί με την κατεύθυνση του Κλασικισμού και με την έξαρση του Λόγου που σταδιακά οδηγεί στον Διαφωτισμό, η Γερμανία υποχρεώνεται να μεταφέρει την πολιτική αντίρρησή της και στις εκφράσεις του πολιτισμού, να αναπτύξει δηλαδή τάσεις αντιθετικές που οδηγούν με τη σειρά τους στη σταδιακή ανάδυση του Ρομαντισμού.

⁶³ Πρβλ. M. Löwy και R. Sayre (1999). *Εξέγερση και μελαγχολία. Ο Ρομαντισμός στους αντίποδες της Νεοτερικότητας*. Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις. «Οι περισσότεροι από αυτούς τους συγγραφείς [...] προσδιορίζουν τη ρομαντική αντίληψη του κόσμου ως συνέπεια της αντίθεσης στον Aufklärung, δηλαδή ως την άρνηση του αφηρημένου ορθολογισμού της φιλοσοφίας του Διαφωτισμού», σσ. 66-67.

Πριν ακόμη από την απογοήτευση της Ευρώπης που ακολουθεί την αθέτηση των πολιτικών υποσχέσεων της Γαλλικής Επανάστασης, ο Ρομαντισμός γεννιέται ήδη από την άρνηση του Κλασικισμού και της ιστορικής μεταβολής, για λόγους που μόλις παρουσιάσαμε – την απαίτηση θέσεων που θα μπορούσαν να ενισχύσουν τον πολιτικό, πολιτιστικό και πολιτισμικό αυτοσεβασμό των ηττημένων και υποβαθμισμένων γερμανικών εθνοτήτων. Θέσεων που προσπαθούσαν να αντιπαραθέσουν στην ιστορική ανάπτυξη αξίες αναλλοίωτες, αδιατάραχτες, σταθερές «από παράδοση», που τις σεβάστηκαν οι αιώνες. Θέσεων που προσπαθούσαν να αντιπαραθέσουν, επίσης, στην αστική ανάπτυξη την υπέρτερη αξία της «υψηλής», «υπέροχης» φύσης (Burke, 2001· Μωραΐτης, 2012β).

Ιδιαίτερη προσωπικότητα αντίστοιχης ιδεολογικής επιρροής αποτέλεσε ο Johann Gottfried von Herder, Γερμανός θεολόγος, ποιητής και φιλόσοφος, που εστίασε το θεωρητικό του ενδιαφέρον σε θέματα πολιτισμού με ουσιώδη, πολιτική εντέλει σημασία, τονίζοντας στην αντίθεσή του στις προτάσεις του Διαφωτισμού. Στα τέλη του 18ου αιώνα, ο Herder επιμένει στην παρουσίαση της προφορικής παράδοσης ως οργανικού παράγοντα της πολιτισμικής παραγωγής και της τοπικής γερμανικής ταυτότητας. Η θέση αυτή, σίγουρα συσχετισμένη με την αρνητική για τους Γερμανούς ιστορική ανάμνηση του Τριακονταετούς Πολέμου, ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο μετά την εισβολή του Ναπολέοντα σε γερμανικά εδάφη. Με μια νέα δηλαδή υποβάθμιση του πολιτικού και πολιτισμικού κύρους, η οποία οδήγησε πολλούς Γερμανούς διανοούμενους της περιόδου στη συστηματική αναφορά στη λαϊκή παράδοση στο πλαίσιο της συγκρότησης εθνικιστικών θεωρήσεων. Πρόκειται βέβαια για την αρχική υπόδειξη θέσεων οι οποίες γρήγορα διαδόθηκαν και σε άλλες εθνότητες που επιχειρούσαν να αποκτήσουν και αυτές εθνική ταυτότητα και συνδέθηκαν συχνότατα, στη συνέχεια των καιρών, με διεκδικήσεις εθνικιστικές ή με την προσπάθεια ανασύνταξης του πολιτικού και πολιτισμικού αυτοσεβασμού μετά από αρνητικές στην έκβασή τους πολιτικές περιπέτειες. Μπορούμε για τον λόγο αυτό να τις περιγράψουμε και με τον χαρακτηρισμό Ρομαντικός Εθνικισμός.

Εικόνα 8.5 Ο Γερμανός φιλόσοφος Immanuel Kant (αριστερά), υπέρμαχος του Διαφωτισμού, και ο επίσης Γερμανός διανοητής, σύγχρονός του Johann Gottfried von Herder (δεξιά). Φανατικός αντιδιαφωτιστής και υπέρμαχος θέσεων που συνδέονται με την παράδοση, τον λαϊκό πολιτισμό και την εθνικιστική προβολή τους.

Είναι όμως η αναφορά στην παράδοση, στον λαϊκό πολιτισμό, στην ανώνυμη πολιτισμική παραγωγή αρνητικής, εθνικιστικής κατεύθυνσης μόνο; Όπως θα σχολιάσουμε και στη συνέχεια, αποδίδει επίσης την αντίθεση του δυτικού πολιτισμού στην ίδια τη δική του στρεβλή αστική, συχνότατα καταστροφική, αλόγιστη αστική ανάπτυξη και αποδίδει ακόμη, αργότερα, την προσπάθεια περιφερειακών λαών να αντιταχθούν στην αποικιοκρατική πολιτική και πολιτισμική επιβολή προτύπων. Μπορούμε επομένως να αποδεχθούμε κριτικά το ενδιαφέρον ανάλογων διαθέσεων. Είναι ίσως δυνατόν να υποθέσουμε επιπλέον πως η παγίωση της παράδοσης και η σταθερότητα του λαϊκού πολιτισμού μπορούσαν να ισχύσουν για απομακρυσμένες κοινότητες των απομονωμένων νησιών του Ειρηνικού ή έστω κάποιων υψηλών ευρωπαϊκών βουνών, στα σκοτεινά αποκλεισμένα δάση τους. Αλλά μπορούσαν να ισχύσουν επίσης στην ιστορικά κεντρική περιοχή της ανατολικής Μεσογείου, των Βαλκανίων, του ελληνικού χώρου;

8.3.1 Η επινόηση της παράδοσης

Στο πλαίσιο που μόλις παρουσιάσαμε, της διεκδίκησης δηλαδή πολιτισμικής και εντέλει πολιτικής ταυτότητας που δηλώνεται ως χρονικά παγιωμένη, άρα και αδιαφιλονίκητη, οι λαοί αισθάνονται υποχρεωμένοι να εξασφαλίσουν αποδείξεις ιστορικής σταθερότητας. Αισθάνονται υποχρεωμένοι να επινοήσουν την παράδοσή τους, συχνότατα με τρόπο πλασματικό.

Εικόνα 8.6 Το σκωτσέζικο Kilt (αριστερά). Παραδοσιακό στοιχείο της ενδυμασίας των υψιπέδων της Σκωτίας ή εκ των υστέρων επινοημένο; Ο Χορός των Σπαθιών (δεξιά), του Σέρβου ζωγράφου Raja Jonanović (1890). Πρώτη παρατήρηση. Ο Αλβανός χορευτής με το λευκό φέσι φορά φουστανέλα, το ίδιο και ο Έλληνας με το κόκκινο φέσι ο οποίος τον παρακολουθεί. Κοινή ενδυματολογική συνήθεια διαφορετικών εθνοτήτων της Βαλκανικής⁶⁴ που διαταράσσει τις κλειστές «παραδόσεις»;

Συνταρακτικό παράδειγμα μιας ανάλογης προσπάθειας είναι η υπόδειξη του καρό σκωτσέζικου Kilt, ενός ενδυματολογικού στοιχείου που θεωρείται βασικό μέρος της

⁶⁴ Πρβλ. και τη σχετική μελέτη του Ηλία Πετρόπουλου (1987). *Η φουστανέλα*. Αθήνα: Εκδ. Νεφέλη.

παραδοσιακής ενδυμασίας των ορεσίβιων Σκώτων. Αλλά το Kilt, η σκωτσέζικη ανδρική «φούστα», όπως επισημαίνει ο Hugh Trevor-Roper, «είναι άγνωστη πριν από τον 18ο αιώνα» (Trevor-Roper, 2004: 29), καθώς «επινοήθηκε από κάποιον Άγγλο, [...] ενώ τα ‘διαφοροποιημένα ταρτάν που υποδηλώνουν φάρες’ [...] σχεδιάστηκαν ως τμήματα σκηνικής παρέλασης την οποία επινόησε ο Sir Walter Scott».

Ας επιστρέψουμε όμως σε περιοχές οικειότερες, στην αναφορά στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική των ελληνικών περιοχών. Πόσο σταθερή και αυτογενής γεωγραφικά υπήρξε αυτή η «παραδοσιακή» αρχιτεκτονική, όταν τα «σινάφια», οι οργανωμένες ομάδες των οικοδόμων-μαστόρων των ορεινών περιοχών μας,⁶⁵ διατρέχουν όλο τον σημερινό ελληνικό χώρο αλλά και τον ευρύτερο χώρο των Βαλκανίων και επεκτείνονται ως τα όρια της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας; Ανάλογες συντεχνίες είχαν και οι γουναράδες στην Καστοριά και τη Σιάτιστα,⁶⁶ οι αργυροχρυσοχόοι, οι «βικογιατροί» στα Ζαγοροχώρια, οι Καπεσοβίτες αγιογράφοι (μπογάδες στην τοπική διάλεκτο) και ξυλογλύπτες. Παραμένουν οι ευφυέστατοι μάστορες των οικοδομικών σιναφιών τυφλοί σε σχέση με κατασκευαστικές βελτιώσεις και καινοτομίες, τυφλοί σε σχέση με λόγια αρχιτεκτονικά παραδείγματα; Κάποια ενδιαφέροντα κτίρια του ελληνικού χώρου «πριν από την Επανάσταση», κτίρια πλούσια και σύνθετα όπως παρατηρεί ο Χαράλαμπος Μπούρας, τα παρήγαγαν κοινωνίες που «δεν ήταν πια κλειστές, παραδοσιακές και ‘λαϊκές’». Το αντίθετο: προσπαθούσαν να ξεπεράσουν τις τρέχουσες καταστάσεις της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, είχαν ήδη εσωτερικές συγκρούσεις και δεν αγνοούσαν ούτε τα ξένα πρότυπα ζωής και αρχιτεκτονικής, ούτε τα μεγάλα σύγχρονα (τους) πολιτιστικά κέντρα» (Μπούρας, 1983: 21). Άλλωστε και αυτή η συγκρότηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν αποτελούσε παγιωμένη ιστορικά συνθήκη, ούτε χαρακτηριζόταν από περιορισμένους γεωγραφικούς και εθνοτικούς εγκλεισμούς.

Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε πως οι μετακινήσεις των σιναφιών αντιστοιχούν επίσης σε μετακινήσεις ιδεών, σε προσεγγίσεις εκφραστικών προτύπων; Οι λαϊκοί τεχνίτες και μάστορες που υποχρεώθηκαν να συμμετάσχουν σε κατασκευές κτιρίων και οχυρωματικών έργων επί οθωμανικής κυριαρχίας και πριν, της περιόδου της Φραγκοκρατίας, ανεπηρέαστοι έμειναν από επιρροές; Μια ακόμη ερώτηση που μας οδηγεί σε επόμενα σχόλια. Τι στρέφει τη νεότερη περίοδο της ελληνικής διανόησης στην εμμονή στο ιδεολόγημα της παράδοσης;

⁶⁵ «Η καταγωγή των μαστόρων προέρχονταν από συγκεκριμένες περιοχές της ηπειρωτικής κυρίως Ελλάδας. Είναι γνωστά τα μαστοροχώρια της Ηπείρου (Βούρμπιανη, Πυρσόγιαννη, Κόνιτσα, των Τζουμέρκων νότια των Ιωαννίνων), της Δυτικής Μακεδονίας (Σιάτιστα, Γαλατινή, τα χωριά Καλλονή, Δασύλλιο, Άγιος Κοσμάς του νομού Γρεβενών, τα ορεινά χωριά της Φλώρινας, η Νεγοβάνη ή Φλάμπουρο, η Δροσοπηγή κ.α). Επίσης γνωστά ήταν τα μαστοροχώρια στη Θράκη (Σουφλί, Αδριανούπολη) και στην Πελοπόννησο περίφημοι ήταν οι Λαγκαδινοί μαστοροί της πέτρας.» πρβλ. **Οι “μαΐστορες” της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής** – <https://www.decobook.gr/design-history/oi-“maistores”-ths-paradosiakhs-architektonikh> – 25/9/2022.

⁶⁶ Είναι βέβαια χαρακτηριστικό της επέκτασης των επιχειρησιακών ενδιαφερόντων πως η εξέλιξη των γουναράδων της Καστοριάς φθάνει, με διεθνή προσανατολισμό, ως τις μέρες μας.

Εικόνα 8.7 Ο Δημήτρης Πικιώνης και η αναφορά του στην αρχιτεκτονική της παράδοσης και στο φυσικό υπόβαθρο, στην Οικία Καραμάνου (αριστερά, 1925) και στις διαμορφώσεις του υπαίθριου χώρου (δεξιά). Στην οικία Καραμάνου ειδικά, ο αρχιτέκτονας έχει επηρεαστεί από την αναπαράσταση ενός ελληνιστικού σπιτιού στην Πριήνη από τον Α. Ορλάνδο. Με τη μεταφορά αυτή «ο Πικιώνης δηλώνει θαρραλέα ότι ‘παράδοση’ δεν είναι μόνο η Τουρκοκρατία και το Βυζάντιο, αλλά μια αρχαιότητα άσχετη με τον απορριπτό νεοκλασικισμό, χωρίς δημιουργική πνοή, που υπάρχει στην Ευρώπη το 1920-30». ⁶⁷

8.3.2 Η συσχέτιση της παράδοσης με το φυσικό υπόβαθρο και το ενδιαφέρον της ελληνικής διανόησης για αυτήν

Εξετάζοντας την παράδοση είναι σημαντικό να επισημάνουμε τη σχέση της όχι μόνο με τα υλικά πολιτισμικά παράγωγα του γηγενούς πληθυσμού, με την τοπική ενδυμασία, τη «μαστοριά» των αντικειμένων και της ανώνυμης αρχιτεκτονικής, αλλά και με την άυλη κληρονομιά, τις δοξασίες, τα τραγούδια, τα μουσικά ιδιώματα, τα παραμύθια. Είναι όμως επιπλέον σημαντικό να επισημάνουμε την καθοριστική συσχέτισή της με την αναφορά στη Φύση – ας τη γράψουμε με κεφαλαίο αρχικό γράμμα. Με την αναφορά στο φυσικό τοπίο που αφορά εντονότατα το θέμα της διερεύνησής μας, με το ορεινό τοπίο ιδιαίτερα.

Για τον δυτικό πολιτισμό του 18ου αιώνα, η φύση αποτελεί ουσιώδες στοιχείο της ρομαντικής απάντησης, της ρομαντικής αντίρρησης απέναντι στην αστική πολιτιστική παραγωγή η οποία συνδεόταν με αρνητικούς όρους διαβίωσης μεγάλου μέρους του πληθυσμού των πόλεων. Η βιομηχανική πρόωμη ανάπτυξη είχε προκαλέσει εκτεταμένες περιβαλλοντικές καταστροφές και σε αυτές τις καταστροφές ο ευρωπαϊκός και στη συνέχεια ο αμερικανικός Ρομαντισμός⁶⁸ αισθάνθηκε υποχρεωμένος να απαντήσει επιστρέφοντας στη φύση. Αλλά η επιστροφή αυτή υπονοούσε επίσης, για την περίπτωση των αδιατάρακτων παρθένων περιοχών, τη σταθερότητα της ύπαρξης και επιπλέον τη σχέση αυτή με τη φύση, με το «έδαφος», το έδαφος της ζωής, των πολιτικών κοινοτήτων. Υπονοεί την εθνική περιοχή και τη γεωπολιτική τους επικυριαρχία. Το «πατρώο έδαφος», τη «μητέρα» πατρίδα, το απαιτούμενο και συχνότατα επίδικο «εθνικό έδαφος». Η αναφορά, επομένως, σε μια αδιατάρακτη πολιτισμική και άρα πολιτική συνέχεια είναι στενότερα συσχετισμένη με μια πατρογονική φύση, «εμφυτεύεται» στο ιδεολόγημα της φυσικής αναφοράς. Στη συνέχεια ας παρατηρήσουμε, συνεχίζοντας προηγούμενες προσεγγίσεις μας, πως, όταν η εδαφική

⁶⁷ Πρβλ «Τέχνες - Γράμματα - Πολιτισμός: Δημήτρης Πικιώνης - άρτια αισθητική, προσήλωση στην ιστορικότητα» (ιστότοπος texnografia.blogspot.com – 7 Μαΐου 2012 – αναρτήθηκε 25/9/2022).

⁶⁸ Πρβλ. την κίνηση του «Transcendentalism / Υπερβατισμού», όπως παρουσιάστηκε στο Κεφάλαιο 2 της διερεύνησής μας.

αυτοτέλεια θίγεται, όταν επίσης ο πολιτικός αυτοσεβασμός θίγεται, είναι μάλλον αναμενόμενη η συγκρότηση ιδεολογικών θέσεων που στρέφονται προς την κατεύθυνση της παράδοσης και του συμφυούς με αυτήν φυσικού υποβάθρου.

Στο κείμενό του «Η λαϊκή μας τέχνη κι εμείς», ο Δημήτρης Πικιώνης παραπέμπει στον τρίτο στοχασμό του Διονύσιου Σολωμού για τους *Ελεύθερους Πολιορκημένους*: «Ο θεμελιώδης ρυθμός, ας στυλωθεί εις το κέντρο της εθνικότητας και ας υψώνεται κάθετα». Στη συνέχεια παραθέτει το σχόλιο του Robert Browning, Άγγλου ρομαντικού ποιητή του 19ου αιώνα, ο οποίος διέθετε καλές γνώσεις ελληνικών και υπήρξε θαυμαστής του φιλέλληνα και φυσιολάτρη, επίσης Άγγλου ρομαντικού ποιητή, Percy Bysshe Shelley. «Ο θεός μάς φυτεύει εκεί όπου φυτρώνουμε / God plants us where we grow», σημειώνει ο Πικιώνης παραπέμποντας στον Browning και συμπληρώνει: «**υπακοή στους νόμους της φύσεως είναι το θεμέλιο της αληθινής ζωής και τέχνης**. Και την αρχή αυτή, που πάσχισα εις τη μελέτη αυτή να αποδείξω, ήθελα να την παρακολουθήσουμε και σ' ένα άλλο πεδίο τέχνης, διαφορετικό από κείνα που εξετάσαμε ως τώρα. Πεδίο πολύ πιο κοντινό και μ' άμεσο ενδιαφέρον για όλους μας: **τη λαϊκή τέχνη**. Γιατί βέβαια η αρχή αυτή δε θα 'χε σημασία, αν ήταν προνόμιο μόνο της υψηλής τέχνης και του σοφού ανθρώπου **και δεν είχε τη ρίζα της βαθιά εις τη φύση, αν δεν την απαντούσαμε παντού, σε κάθε βήμα του ανθρώπου, και του απλού ακόμα**» (Πικιώνης, 1985: 53-54).

Εικόνα 8.8 Ήταν η Μικρασιατική Καταστροφή λόγος επιστροφής στα «ιερά και τα όσια», στη σταθερότητα της παράδοσης του ελληνικού χώρου; Η καταστροφή της Σμύρνης (αριστερά) και η προσπάθεια διαφυγής των κατοίκων της (δεξιά).

Αλλά το προηγούμενο κείμενο του Πικιώνη έχει αρχικά γραφεί το 1925, τρία μόλις χρόνια δηλαδή μετά την τραγική για τα ελληνικά πράγματα, για τον ελληνικό πολιτικό, πολιτιστικό και πολιτισμικό αυτοσεβασμό Μικρασιατική Καταστροφή. Ο ελληνικός πληθυσμός επιχειρεί να ανασυσταθεί ανασυντάσσοντας τα σπαράγματά του και η ελληνική διανοήση αποδίδει τη γενιά του '30, με έμφαση στραμμένη στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εθνικότητας, στη φύση και στις συναφείς με αυτά, κατά την προσέγγισή της, λαϊκή τέχνη και παράδοση. Ας εξηγήσουμε επίσης πως οι όροι «λαϊκή τέχνη» και κυρίως «λαϊκός πολιτισμός» αναδύονται ως κατευθύνσεις ενδιαφέροντος, ταυτόχρονα με το αρχικό γερμανικό ενδιαφέρον για την παράδοση. Έτσι, ο γερμανικός όρος «Volkskultur» παραπέμπει στην αυθεντική πολιτισμική εκφορά χωρίς να προβληματίζεται για τις ιστορικές διεισδύσεις σε αυτή την έκφραση. Αλλά τότε ο όρος «άνωνυμος», ως άνωνυμη πολιτισμική

έκφραση ή ανώνυμη αρχιτεκτονική, είναι μάλλον περισσότερο συνετός.⁶⁹ Ας τονίσουμε επιπλέον, για τη συσχέτιση των Ελλήνων διανοουμένων με ανάλογες ιδεολογικές τάσεις, πως κάποιοι από αυτούς όπως ο Πικιώνης διέθεταν γερμανική ακαδημαϊκή παιδεία, ενώ σίγουρα βρίσκονταν στο πεδίο επιρροής τάσεων που επέμεναν στην αναγνώριση, συγκρότηση και προβολή της ελληνικής εθνικής ταυτότητας.

Ας συμπληρώσουμε επίσης, για λόγους σύγκρισης, μια πλησιέστερη σε εμάς πολιτική απογοήτευση που στρέφει τη δυτική διάνοηση σε μια νεορομαντική κατεύθυνση συσχετισμένη, σε αυτό το ιστορικά «γειτονικό» μας παράδειγμα, όχι με εθνοτικά ή εθνικιστικά ρεύματα, αλλά με τη φύση και με κοινωνίες που πάλι θεωρούνται παραδειγματικές για ήθη χαρακτηριστικά μιας αδιατάρακτης παράδοσης. Αναφερόμαστε στη δεκαετία του 1960 όταν η Δύση, η αμερικανική της εκδοχή ιδιαίτερα, διαπιστώνει πως η ελπίδα της ειρηνικής, ευτυχούς διαβίωσης δεν έχει πραγματοποιηθεί. Ο πρώτος πόλεμος της Ινδοκίνας, ο πόλεμος με διεθνή εμπλοκή της Κορέας, ο πόλεμος της Αλγερίας, και βέβαια ο εξοντωτικός για τον αμερικανικό πολιτικό και πολιτισμικό αυτοσεβασμό πόλεμος του Βιετνάμ. Νεορομαντική διαφυγή σε αγροτικές κοινοβιακές κοινότητες των hippies, επιστροφή στο Κατμαντού και βέβαια η αναθέρμανση του ενδιαφέροντος για την αρχιτεκτονική της παράδοσης ή την ανώνυμη αρχιτεκτονική. Είναι θεμιτό να συσχετίζουμε το ενδιαφέρον για την παράδοση και τον λαϊκό πολιτισμό με νεορομαντικές αναδύσεις, όπως τη ροκ μουσική και την ενσωμάτωση στην ποπ κουλτούρα του σιτάρ και των ορεινών φαντασιώσεων της Βόρειας Ινδίας και του Νεπάλ;⁷⁰

8.3.3 Παράδοσης προσέγγιση θετική

Έχουμε εκτεταμένα αναφερθεί στους λόγους που κατά καιρούς συνδέθηκαν με απόπειρες επιστροφής σε ένα σταθερό, καταγωγικό πεδίο προέλευσης. Στην παράδοση που συσχετίζεται με τη φύση και παρουσιάζεται ικανή να προσφέρει ειδυλλιακή απάντηση στην αρνητική επικαιρότητα, πολιτική, πολιτιστική, πολιτισμική των εποχών. Χαρακτήρισαμε αυτή την προσπάθεια επιστροφής ως ιδεολογική πρόσληψη, εν πολλοίς επινοημένη και πλασματική. Μπορούμε εντούτοις να υποθέσουμε συνθήκες μεταβολής πολλών διαφορετικών ταχυτήτων, εντονότερες ή ασθενέστερες, και να αποδώσουμε στις τελευταίες χαρακτηριστικά σημαντικά για την κριτική αποτίμηση των νεότερων και νεωτερικών κοινωνιών. Αν η πολιτιστική ένταση των κοινωνιών αυτών αποδόμησε την εμπειρία των παλαιότερων πολιτισμικών κοινοτήτων, εξαφάνισε τη γνώση πρακτικών που θα μπορούσαν να θεωρηθούν σημαντικές και για τη νεότερη και σύγχρονη διαβίωση, τότε είναι δικαιολογημένη η απόπειρα επιστροφής στο «ανώνυμο» παρελθόν, είτε αυτό το περιγράψουμε με τον όρο «παράδοση» επιμένοντας στην αδιατάρακτη παρουσία του είτε αποδεχτούμε έστω μια «αργόσυρτη» προβιομηχανική μεταβολή.

Αυτή μας η απόφαση δεν καταργεί βέβαια τη διαφορά ανάμεσα στον άρχοντα και στον κολίγο, τις ακραίες διαφοροποιήσεις των παραδοσιακών κοινωνικών ομάδων, αλλά μπορεί να συνεισφέρει εμπειρίες που εξακολουθούν να είναι σημαντικές, για παράδειγμα τη θετικότερη σχέση μιας οικόσοφης προσέγγισης στο φυσικό υπόβαθρο αναφοράς. Εξηγείται έτσι, προσθετικά προς τη συγκρουσιακή σχέση με την τρέχουσα πολιτική και πολιτιστική

⁶⁹ «Δεν είναι με κανένα τρόπο σαφές τι ακριβώς σημαίνει ‘παραδοσιακή αρχιτεκτονική’» σχολιάζει κριτικά ο Μπούρας. «Ο όρος είναι τόσο αόριστος όσο και η [...] λέξη – έννοια ‘παράδοση’» (Μπούρας 1983, 21). Γι’ αυτό, συνεχίζει, «προκειμένου για την αρχιτεκτονική, [...] ταιριάζει περισσότερο ο όρος της ‘ανώνυμης’», παρά τα προβλήματα τα οποία και ο όρος αυτός παρουσιάζει.

⁷⁰ Σχετικά πρβλ. και Μωραΐτης (2018), «Η σύσταση της νεωτερικότητας: η λογική της αφαίρεσης και το αίτημα της πολιτισμικής επιστροφής».

πραγματικότητα, ο μεγάλος αριθμός αρχιτεκτονικών κειμένων που στρέφονται προς αυτή την κατεύθυνση στα τέλη του 20ού αιώνα και η ενίσχυση του ρεύματος του τοπικισμού ως κριτική αντίρρηση σε έναν διεθνισμό που αγνοούσε τα συγκροτημένα ήθη της κατοίκησης και διέγραφε τη σοφία της προσαρμογής στην ιδιαιτερότητα των τόπων. Με πολύ χαρακτηριστικό τρόπο ο Kenneth Frampton, επιχειρώντας να εξηγήσει την αρχιτεκτονική τάση της μετανεωτερικής περιόδου την οποία περιγράφει με τον όρο «Κριτικός Τοπικισμός / Critical Regionalism» (Frampton, 1987: 313), παραπέμπει στο κείμενο του Γάλλου φιλόσοφου Paul Ricœur με τον πολύ συγγενή με δικές μας προηγούμενες τοποθετήσεις τίτλο «Civilisation universelle et cultures nationales», δηλαδή παγκόσμια (κεντρική) πολιτιστική συνθήκη και εθνικές πολιτισμικές προσεγγίσεις (Ricœur, 1961). Στο κείμενό του αυτό ο Ricœur σημειώνει: «Η ανθρωπότητα, θεωρούμενη ως μοναδιαίο σώμα, εισάγεται σε έναν ενιαίο πλανητικό πολιτισμό ο οποίος παρουσιάζει ταυτόχρονα μια γιγαντιαία πρόοδο για όλους και (ταυτόχρονα) μια συντριπτική υποχρέωση επιβίωσης και προσαρμογής της πολιτισμικής κληρονομιάς σε αυτό το νέο πλαίσιο. Αισθανόμαστε όλοι, σε διαφορετικό βαθμό και με μεταβλητό τρόπο, την ένταση ανάμεσα στην ανάγκη για αυτή την πρόσβαση και πρόοδο από τη μία πλευρά και στην απαίτηση για προστασία για αυτή την κληρονομιά που μας παραδόθηκε, από την άλλη πλευρά». Την ίδια περίοδο στα 1962, μόλις έναν χρόνο μετά τη δημοσίευση του προηγούμενου κειμένου του Ricœur, ο κορυφαίος Γάλλος ανθρωπολόγος και εθνολόγος Claude Lévi-Strauss δημοσιεύει το βιβλίο του *La Pensée Sauvage* (*Η άγρια σκέψη*), όπου αναζητά γενικά τους δομικούς όρους οργάνωσης του πολιτισμού σε ιθαγενείς πληθυσμούς των απομακρυσμένων δασών και νησιών.

Εικόνα 8.9 Ο θολωτός τάφος Α στο Φουρνί των Αρχανών (αριστερά) και μητάτο στον Ψηλορείτη της Κρήτης, στο Ρέθυμνο (δεξιά). Ας σημειώσουμε πως «ο αρχαιολογικός χώρος με το όνομα Φουρνί, πήρε το όνομά του από τον [...] μινωικό θολωτό τάφο που μοιάζει με φούρνο»,⁷¹ υποδεικνύοντας έτσι άμεσα στην καθημερινότητα των κατοίκων μορφικές και κατασκευαστικές σχέσεις χιλιετιών. Ας σημειώσουμε ακόμη, επιμένοντας στη συνταρακτική συνέχεια των σχέσεων μέσα στις χιλιετίες, πως «το τοπωνύμιο Αρχάνες φαίνεται ότι είναι νεότερος τύπος του ονόματος της αρχαίας πόλης Αχάρνα, όπου βρισκόταν τέμενος προς τιμήν του θεού Άρχου (ή ήρωα), τον οποίο τιμούσαν οι Κνώσιοι και οι Τυλίσιοι, σύμφωνα με επιγραφή που βρέθηκε στο Άργος και χρονολογείται στα 450 π.Χ.» (Νέα Δομή - 12, 1996: 72).

Την ίδια επίσης περίοδο, στα 1964, ο Christopher Alexander δημοσιεύει τις *Σημειώσεις για τη σύνθεση της μορφής* (*Notes on the Synthesis of Form*) και επιλέγει ως παράδειγμα εφαρμογής των θεωρητικών του προτάσεων τον «καθορισμό των συνθετικών στοιχείων για

⁷¹ <https://ipy.gr/2021/12/14/θολωτός-τάφος-α-στο-φουρνί-των-αρχανών/> - 30/9/2022

ένα (αγροτικό) χωριό της Ινδίας»⁷² (Alexander, 1964: 136). Στα επόμενα βιβλία του θα διερευνήσει *Μία γλώσσα προτύπων (A Pattern Language)* (Alexander et al., 1977) και τον *Άχρονο τρόπο της δόμησης (The Timeless Way of Building)* (Alexander, 1979), επιχειρώντας να προσεγγίσει αδιαφιλονίκητες, σταθερές χωρικές και δομικές αξίες που διατρέχουν τις κοινωνίες και τους πολιτισμούς. Ωστε τα ελληνικά πολιτιστικά και αρχιτεκτονικά ενδιαφέροντα και οι θεωρητικές προσεγγίσεις, με αντικείμενο την παράδοση και τον λαϊκό πολιτισμό, δεν είναι αποκομμένα. Συνυπάρχουν και σίγουρα επηρεάζονται από τον ευρύτερο διεθνή προβληματισμό, από την απορία των αναπτυξιακών προτάσεων που συχνότατα αισθάνονται αποκομμένες από το φυσικό τους υπόβαθρο και αποκομμένες επίσης από ένα, εξιδανικευμένο έστω, πολιτισμικό παρελθόν.

Αν, όμως, εξακολουθήσουμε να επιμένουμε στην ιστορική διάβρωση της παράδοσης, στη διαρκή φθορά της «αργόσυρτης» παρουσίας της από την ιστορική μεταβολή, θα μπορέσουμε άραγε να αντιμετωπίσουμε με τρόπο αμερόληπτο όλα τα πιθανά παραδείγματα της πολιτισμικής παραγωγής; Να απαντήσουμε στα «μητάτα» της ορεινής Κρήτης, στα ποιμενικά εποχιακά καταλύματα του Ψηλορείτη τα οποία βρίσκονται ακόμη σε χρήση; Ερευνητικές αναφορές επισημαίνουν την αναλογία κατασκευής και μορφής με τους μινωικούς τάφους, όπως στην περίπτωση του θολωτού τάφου Α στο Φουρνί των Αρχανών. Είναι η νεότερη κατασκευή αποτέλεσμα της αναλογίας του διαθέσιμου δομικού υλικού και της ανάλογης κατασκευαστικής, άμεσης, επιπόνησης ή είναι μήπως αποτέλεσμα μιας «αργόσυρτης» μιμητικής ολίσθησης, «αργόσυρτων» επιρροών παράδοσης μέσα στις χιλιετίες της ποιμενικής ζωής στην ορεινή Κρήτη;⁷³

Τι μπορεί να σημαίνουν ανάλογα παραδείγματα για το περιεχόμενο του όρου «παράδοση»; Τη μεταφορά κληρονομούμενων πολιτισμικών διαθέσεων μέσα από την προφορική επικοινωνία ή επιπλέον, για την οικοδόμηση ειδικότερα, μέσα από την αμεσότητα του φυσικού τοπίου, της διαθέσιμης υλικότητάς του και των κατασκευαστικά πρόσφορων μορφών; Επίσης, τι μπορεί να σημαίνει η παρουσία κτισμάτων, ανάλογων με τα μητάτα, σε άλλες περιοχές της Μεσογείου; Ομοιότητες φυσικού τοπίου και υλικών υποβάλλουν ανάλογη απόκριση από την πρωτογενή πολιτισμική παραγωγή των λαών; Ανάλογη απόκριση πέρα από τα εθνικά σύνορα, ίσως υπερβαίνοντας μακρινές γεωγραφικές αποστάσεις; Μήπως άραγε αυτή είναι η απάντηση στην αναφορά του Πικιώνη (1985: 157)⁷⁴ σε μια παγκόσμια παράδοση, αίτημα που φαίνεται να προωθείται επίσης από πολλούς άλλους θεωρητικούς διεθνώς στη διάρκεια του Μεσοπολέμου και των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών;

Στο πλαίσιο αυτής της τελευταίας αναφοράς μπορούμε να αντιληφθούμε την ευμένεια με την οποία γίνεται αποδεκτή από τη δυτική διάνοηση η ιαπωνική παράδοση, την εποχή ακριβώς που τα ιαπωνικά νησιά μετακινούνται ταχύτατα από προβιομηχανικές συνθήκες πολιτισμού σε συνθήκες εκσυγχρονισμού. Στον χώρο των τεχνών, της αρχιτεκτονικής επίσης, η ιαπωνική παράδοση φαίνεται να συνδέεται με σταθερές ποιότητες που επιμένουν, ποιότητες που γοήτευαν όπως φαίνεται και τον Πικιώνη.

⁷² Πρόταση βασισμένη στην έρευνα του με τον ίδιο τίτλο, «The Determination of Components for an Indian Village», που είχε δημοσιευτεί έναν χρόνο πριν στον συλλογικό τόμο Christopher Jones (επιμ.) (1963), *Conference on Design Method*. Oxford: Pergamon.

⁷³ Οφείλουμε την αναφορά μας στα κρητικά μητάτα στην αρχιτέκτονα Εύα Θεοδωράκογλου, την οποία και ευχαριστούμε για την υπόδειξή της.

⁷⁴ «η καθεμιά [παράδοση] είναι γνήσια έκφραση της ψυχής της κάθε εθνικότητας, της βασικής αυτονομίας της, μα [...] όλες ανήκουν στην παγκόσμια οικογένεια της μιας και ενιαίας παράδοσης όλων των λαών της γης». Πρόταση από το κείμενό του «Το Πνεύμα της Παράδοσης» (Πικιώνης, 1985: 157-159).

8.3.4 Η διαρκής υπέρβαση της παράδοσης στον ελληνικό γεωπολιτικό χώρο γενικά και στις ορεινές περιοχές ειδικότερα: χερσαίες διαδρομές και πλεύσεις θαλάσσιες

Από τη σημερινή πόλη της Πύλης Τρικάλων περνούσαν τα καραβάνια για να ακολουθήσουν την πιο γνωστή, εδώ και αιώνες, διάβαση που οδηγούσε από τον κάμπο της Θεσσαλίας στα χωριά του ορεινού όγκου του νομού Τρικάλων στη νότια Πίνδο. Ενώ όμως η ιστοσελίδα του δήμου της πόλης μάς πληροφορεί σήμερα για τα αξιοθέατα της περιοχής, για το μονότοξο γεφύρι του Αγίου Βησσαρίωνα για παράδειγμα, «που χτίστηκε το 1514 και αποτελούσε μέχρι το 1936 το μοναδικό πέρασμα της νότιας Πίνδου από και προς τον Θεσσαλικό κάμπο»,⁷⁵ δεν επιμένει στη σχέση αυτής της μοναδικής διάβασης με το κάθε άλλο παρά στατικό παρελθόν της σημερινής πόλης αλλά και του ευρύτερου γεωγραφικού χώρου, πεδινού και ορεινού. Γνωρίζουμε πως οι Βυζαντινοί ονόμαζαν την περιοχή «Μεγάλοι Πύλοι», γεγονός που αποδεικνύει την αξία την οποία απέδιδαν, αξία απόλυτα αναντίστοιχη με τη σημερινή περιορισμένη περιηγητική και ελάχιστη μάλλον επιχειρησιακή σημασία της.

Αλλά «εις τα Μεγάλας Πύλας» θα μεταφερθούν δομικά τμήματα από την κατοικία της Θεοτόκου στην Παλαιστίνη, καθιστώντας την Πύλη προσκύνημα με μάλλον «διεθνή» σημασία για τα δεδομένα της εποχής. Μπορούμε να συμφωνήσουμε πως η θρησκευτική προβολή που αποδόθηκε έτσι στην Πύλη ισοδυναμούσε με μια επιπλέον ενίσχυση της επιχειρησιακής ταυτότητας που διέθετε ως αφετηρία των ορεινών εμπορικών δρόμων ή μπορούμε να διαφωνήσουμε με τη σύγχρονη αυτή ερμηνεία. Αλλά αξίζει να θυμίσουμε πως τα δομικά μέρη της «Ιεράς Οικίας», της «Santa Casa» με την ιταλική εκφορά, μεταφέρθηκαν στο Loreto της Ιταλίας για να αποτελέσουν την αιτία συγκρότησης ενός από τα σπουδαιότερα θρησκευτικά προσκυνήματα του καθολικού κόσμου. Η θρησκευτική μυθοπλασία θα ισχυριστεί πως η μεταφορά αυτή έγινε με τρόπο θαυμαστό, με τη μεσολάβηση αγγέλων, αλλά η ιστορική έρευνα αποδεικνύει πως ήταν αποτέλεσμα της απόφασης ενός άλλου «Αγγέλου». «Του Νικηφόρου Άγγελου Κομνηνού, Δέσποτα της Ηπείρου και ετεροθαλή αδελφού του Ιωάννη Άγγελου Κομνηνού Σεβαστοκράτορα της Θεσσαλίας» ο οποίος, «δίνοντας την κόρη του Θαμάρ ή Μαργαρίτα, ως νύφη στον Πρίγκιπα Φίλιππο Β΄ του Τάραντα, τέταρτο γιο του βασιλιά της Νάπολης Καρόλου Β΄ των Ανζου, των Ανδεγαυών, παρέδωσε σε αυτόν μία λίστα προικοδοτικών αγαθών». Ανάμεσά τους περιλαμβάνονταν και οι «sanctas petras ex domo dominae nostrae deiparae Virginis ablatas», «οι άγιες πέτρες που φεύγοντας πάρθηκαν από την οικία της Δέσποινας μας, της Παρθένου, Μητέρας του Θεού» (Μπέκου, 2016).⁷⁶ Μετακινήθηκαν από την Παλαιστίνη, όπου ήδη βρίσκονταν οι σταυροφόροι, στον θεσσαλικό κάμπο και στη συνέχεια, από τον Νικηφόρο Άγγελο Κομνηνό στον οίκο των Ανζου, που ξεκινώντας από τη δυτική Γαλλία επεκτείνεται προς τον μεσογειακό νότο και τα Βαλκάνια. Ιστορικές συνθήκες που δεν επιτρέπουν την ιστορική παγίωση ούτε στην περιοχή αναφοράς μας ούτε στις ορεινές

⁷⁵ Πρόκειται για ένα από τα μεγαλύτερα γεφύρια της ορεινής Ελλάδας. Πρβλ. <http://www.greek-crossroads.gr/> - 30/9/2022.

⁷⁶ Η μεταπτυχιακή εργασία της Κωνσταντινιάς Μπέκου (Μπέκου, 2016), στην οποία οφείλουμε τη συνεισφορά για τα προηγούμενα, στηρίχτηκε σε σημαντικό βαθμό στην έρευνα του ακαδημαϊκού Χάρη Κουδούνα με θέμα τη μεταφορά της Αγίας Οικίας της Θεοτόκου από τη Ναζαρέτ στο Loreto της Ιταλίας. Ο Κουδούνας, όπως και ο ερευνητής Fernando Frazzotti, «απέδειξαν ότι οι άγγελοι της ρωμαιοκαθολικής παράδοσης δεν ήταν άγγελοι του ουρανού, αλλά οι Άγγελοι Δούκες Κομνηνοί του Δεσποτάτου της Ηπείρου. Οι πέτρες φιλοξενήθηκαν στο μοναστήρι της Πόρτα Παναγιάς Πύλης Τρικάλων και στη συνέχεια μέσω της Άρτας μεταφέρθηκαν στην Ιταλία [...] Στην Άρτα οι πέτρες φυλάχτηκαν στο κάστρο της Άρτας και στην Παρηγορήτισσα για τρία περίπου χρόνια» (<https://ixotisartas.gr/hagia-οικια-της-θεοτοκου-santacasa-και-η-αρτα/> - 29/9/2022).

περιοχές της Ηπείρου και των Βαλκανίων, όπου οι διαδρομές επικοινωνίας, πολιτισμικής και εμπορικής επιτάσσουν συνεχείς μεταβολές.

Ωστε, αν σεβαστούμε την εφαρμογή του όρου «παράδοση», ελπίζοντας να δικαιολογήσουμε τη χρήση του σε κάποιες εντονότατα απομονωμένες περιοχές του ελληνικού χώρου, θα ήταν μάλλον αστόχαστο να επεκτείνουμε την ισχύ του συνολικά, αγνοώντας τους ορεινούς δρόμους, τις διαρκείς ορεινές μετακινήσεις και αγνοώντας, επιπλέον, τις θαλάσσιες πλεύσεις της διαρκούς πυκνότητας επικοινωνίας.

8.4 Το ορεινό πολιτισμικό τοπίο του ελληνικού χώρου παγκόσμια σημαντικό

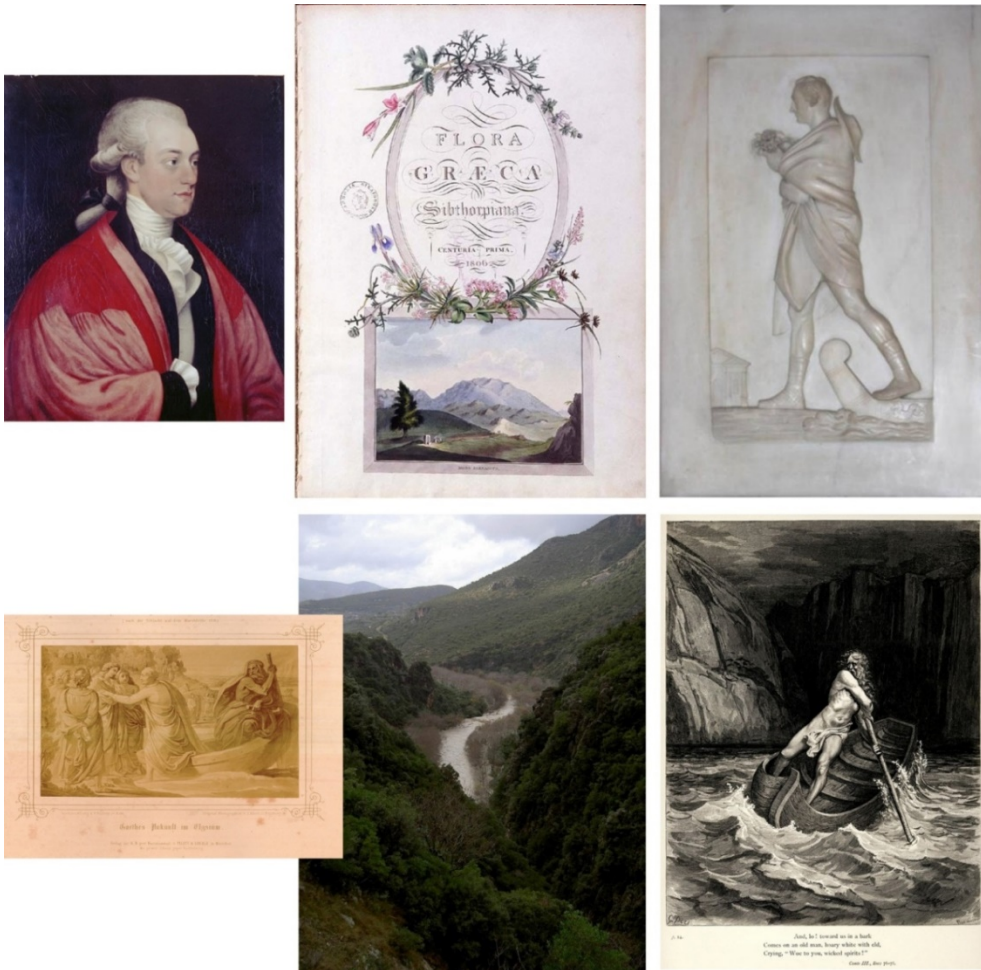
Αν επιμείνουμε στην επίκληση του Δημήτρη Πικιώνη προς μια παγκόσμια παράδοση (Πικιώνης, 1985: 157) που σταθερά ενυπάρχει στις ηπείρους και στις εποχές, αν επίσης δεχθούμε το επίκαιρο αίτημα για την οικοσοφική, περιβαλλοντικά ευαίσθητοποιημένη επιστροφή στο φυσικό υπόβαθρο, τότε μπορούμε σίγουρα να εντάξουμε τις ορεινές περιοχές του ελληνικού χώρου σε ένα παγκόσμιο πλέγμα αξιών. Άλλωστε η διεθνής προβολή δυνατοτήτων ορεινής περιήγησης στην Ελλάδα, όπως αυτή του Menalon Trail των οκτώ ήσυχων ημερών στην Αρκαδία ή των ευρωπαϊκών μονοπατιών E4 και E6 που διατρέχουν τη χώρα κατά μήκος και εγκάρσια αντίστοιχα, αυτήν ακριβώς τη διακρατική σχέση υποδεικνύουν.⁷⁷

Αλλά το ορεινό τοπίο του ελληνικού χώρου δεν διαθέτει διεθνές ενδιαφέρον για τις προηγούμενες, φυσικού χαρακτήρα, αιτίες μόνο. Είναι, πολύ ειδικότερα, με πολύ μεγαλύτερη έμφαση μοναδικό παγκόσμια ή έστω μοναδικό για τον δυτικό πολιτισμό, για συγκεκριμένους ιστορικούς λόγους, για συγκεκριμένους πολιτισμικούς, πολιτιστικούς και πολιτικούς εντέλει λόγους. Είναι βέβαια σαφές πως ο νεότερος δυτικός πολιτισμός, με αφετηρία την ιταλική Αναγέννηση, συγκροτείται βασισμένος σε αρχαία ελληνικά θεμέλια, πολιτιστικής και πολιτικής μίμησης. Τα πολιτιστικά και πολιτικά πρότυπα της ανερχόμενης αστικής ολιγαρχίας της Φλωρεντίας υπαινίσσονται την αναλογία τους με τα αρχαία ελληνικά παραδείγματα και η συγκρότησή τους ενισχύεται από δάνεια διανοητών και θεωρητικών θέσεων που συνδέονται με την υστεροβυζαντινή παλαιολογία Αναγέννηση. Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο, η αναφορά στο τοπίο, στο αρχαίο ελληνικό τοπίο, στο αρχαίο ελληνικό πολιτιστικό και πολιτικό τοπίο, αναλαμβάνει να υποδείξει τις επιζητούμενες από την ιταλική αναγεννησιακή περίοδο συνάψεις με την ελληνική αρχαιότητα. Έτσι, οι αναγεννησιακοί κήποι βρίθουν αρχαιοελληνικών αναφορών. Γλυπτικές παραστάσεις φαύνων, νυμφών και αρχαίων θεοτήτων συνοδεύουν την ιταλική αναγεννησιακή κηποτεχνία και η Αρκαδία μεταφέρεται στην Τοσκάνη, στην έπαυλη Fiesole, τη Villa Fiesole των Μεδίκων, για να χαρακτηρίσει μεταφορικά την έδρα της Νεοπλατωνικής Ακαδημίας της Φλωρεντίας. Ο Lorenzo dei Medici ο επονομαζόμενος «Μεγαλοπρεπής» θα χαρακτηρίσει, επίσης μεταφορικά, τους σοφούς αυτής της ακαδημίας «Αρκάδες βοσκούς», ποιμένες ενός πνευματικού τοπίου που η καταγωγική του αναφορά παραπέμπει στο αρχικό τοπίο της πεφιλημένης ορεινής έκτασης της κεντρικής Πελοποννήσου (Panofsky, 1983: 348-349).

Από την προηγούμενη αναφορά στο ορεινό πολιτισμικό τοπίο της Αρκαδίας η δυτική σκέψη δεν θα μπορούσε ποτέ να διαφύγει, από την εποχή του Βιργιλίου ήδη μέχρι και τις ημέρες μας, ορίζοντάς την ως παγκόσμιο πρότυπο εξιδανικευμένου τοπίου πνευματικής και σωματικής ελευθερίας. Όμως ούτε από τον εναγκαλισμό των Μουσών διέφυγε η νεότερη δυτική αναφορά, από την ορεινή αναφορά στον Παρνασσό, τον οποίο ο κορυφαίος

⁷⁷ Πρβλ. σχετική αναφορά στο Κεφάλαιο 5 όπως και στο Κεφάλαιο 9.

βοτανολόγος του 18ου αιώνα, ο Johannes Sibthorp, μας παρουσιάζει σε μια από τις προμετωπίδες κεφαλαίων του μνημειώδους έργου του *Flora Græca*.

Εικόνα 8.10 Στην πρώτη σειρά εικόνων, ο κορυφαίος βοτανολόγος του 18ου αιώνα, ο Johannes Sibthorp, η απεικόνιση του Παρνασσού στο έργο του *Flora Græca* και η επιτύμβια στήλη του, όπου απεικονίζεται ως αρχαίος Έλληνας να περνά, αφήνοντας τη λέμβο του Χάροντα, στην άλλη όχθη του Αχέροντα. Στη δεύτερη σειρά εικόνων, αριστερά, ο Goethe διαβαίνει και αυτός τον Αχέροντα περνώντας στον αρχαίο ελληνικό, μυθικό μεταθανάτιο τόπο των Ηλυσίων Πεδίων. Τον Αχέροντα απεικονίζει και ο Γάλλος Gustav Doré στη λιθογραφία δεξιά. Στη μέση εικόνα της δεύτερης αυτής σειράς, ο δικός μας πραγματικός Αχέροντας, ανάμεσα στους ορεινούς σχηματισμούς της Ηπείρου, στις πηγές του.

Τον σημαντικότερο αυτόν ελληνολάτρη επιστήμονα, τον Sibthorp, θα τον απεικονίσουν στην επιτύμβια στήλη του ως Έλληνα αρχαίο να περνά, αφήνοντας τη λέμβο του Χάροντα, στην άλλη όχθη του Αχέροντα. Τον ίδιο ορεινό, σε μεγάλο μήκος του ποταμού της Ηπείρου, διαβαίνει σε γνωστή λιθογραφία και ο επίσης φιλέλληνας, κορυφαίος ποιητής, μυθιστοριογράφος, δραματουργός, θεωρητικός της τέχνης και φυσιοδίφης Γερμανός Johann Wolfgang von Goethe, για να μεταβεί στον μυθικό μεταθανάτιο τόπο των Ηλυσίων Πεδίων. Τελευταία αφήσαμε την αναφορά στον Όλυμπο, στο οποίο άλλωστε παραπέμπει και η εικόνα εξωφύλλου του βιβλίου μας. Την αναφορά δηλαδή στον ολύμπιο τόπο του Δωδεκαθέου, μικρότερο σε υλικό ύψος σίγουρα από πολλά άλλα του κόσμου βουνά, αλλά συνταρακτικό επίσης σίγουρα σε ένταση πολιτισμικής και πολιτιστικής αναφοράς.

Ήδη από τα τέλη του 17ου αιώνα, ο δυτικός πολιτισμός επιμένει να επιστρέψει στην ελληνική γη, ταράσσοντας τη σταθερότητα της υποθετικής της παράδοσης. Τη μελετά με τους νεωτερικούς περιηγητές (Γιακωβάκη, 2006), καταγράφει όπως μόλις πριν είδαμε τη χλωρίδα της με τη νεωτερική επιστήμη ή ακόμη συσχετίζει τη γεωγραφία της με τη γεωπολιτική συγκρότηση της Ευρώπης (Γιακωβάκη, 2006: 226-227· Hume, 1993: 64) και με τις απαιτήσεις πολιτικής ανεξαρτησίας του νεότερου δυτικού κόσμου και τόπων πέρα από αυτόν συνολικά.⁷⁸ Τούτη η επίμονη έλξη μοιάζει να συνδέεται με μια κληρονομιά ακόμη παλαιότερη από την αργόσυρτη παράδοση των μέσων χρόνων, αν αυτή μπορούσε έστω να επιβιώσει αδιατάρακτη σε αυτόν τον ανήσυχο τόπο, πέρασμα λαών και επιρροών. Μοιάζει να συνδέεται με μια κληρονομιά ακόμη παλαιότερη, που στο ελληνικό τοπίο ενοικεί, στο ορεινό τοπίο του ελληνικού χώρου ειδικότερα. Μια κληρονομιά που παραπέμπει στις ιστορικές απαρχές και τις μυθικές ακόμη αναφορές του νεότερου δυτικού και παγκόσμιου πολιτισμού.

8.5 Η εγκατάλειψη της παράδοσης και η υποβάθμιση της ιστορίας των ορεινών περιοχών στη μεταπολεμική Ελλάδα

Αλλά η διαταραχή της σχέσης με την παράδοση ή την «ανώνυμη πολιτισμική κληρονομιά», αν προτιμήσουμε ξανά αυτούς τους όρους, εντείνεται ακόμη περισσότερο από προηγούμενες περιόδους, κατά τις δεκαετίες του '50 και του '60 του περασμένου 20ού αιώνα. Κατά την περίοδο δηλαδή της πρώτης μεταπολεμικής εντονότατης επιτάχυνσης των ρυθμών ανάπτυξης και αλλαγής στον τρόπο ζωής σε επίπεδο παγκόσμιο. Την περίοδο αυτή, οι κοινωνικοπολιτικές συνδέσεις των ορεινών περιοχών και των ορεινών οικισμών με τις πόλεις πολλαπλασιάζονται εντυπωσιακά. Στη χώρα μας, πολιτικοί λόγοι⁷⁹ και η αστυφιλία στα μέσα του 20ού αιώνα είχαν ως αποτέλεσμα τους την εγκατάλειψη και τον σταδιακό μαρασμό πολλών ορεινών οικισμών. Η ραγδαία αποχώρηση του ορεινού πληθυσμού και η μαζική μετανάστευσή του προς τις αστικές περιοχές οδήγησαν στην ερήμωση των οικισμών. Παράλληλα, οι παλιότερες αγροτικές δραστηριότητες, καλλιέργειες και κτηνοτροφία, εγκαταλείπονται σε μεγάλο βαθμό, με συνέπεια το αγροτικό τοπίο να αλλοιωθεί σταδιακά και να διακοπεί η σχέση των οικισμών με το άμεσο περιβάλλον τους, το οποίο παλαιότερα αποτελούσε πηγή βιοπορισμού. Έτσι, μέσα σε δύο δεκαετίες, η ριζική αλλαγή του ορεινού

⁷⁸ Αναφορά στην πανευρωπαϊκή και στην πέρα από την Ευρώπη πολιτική σημασία της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 (Hobsbawm, 1996: 116).

⁷⁹ Υπάρχουν αναφορές για την αναγκαστική μετακίνηση 700.000 με 800.000 κατοίκων κατά τη διάρκεια της Κατοχής και του ακόμη περισσότερο τραυματικού Εμφυλίου, από αγροτικές περιοχές, ιδιαίτερα από περιοχές ορεινές, προς άλλες ή προς τις πόλεις έτσι ώστε να μην υπάρχει υποστήριξη για τις ομάδες των ανταρτών (Ελεφάντης, 2002· Κοτζαμάνης, 1990).

ανθρωπογεωγραφικού χώρου έκανε τα βουνά να μην αποτελούν πλέον μια βιώσιμη πραγματικότητα.

Εικόνα 8.11 Εγκαταλειμμένος οικισμός σε πλαγιά του Γράμμου. «Στο χωριό Πλαγιά (Ζέρμα), όσα σπίτια γλίτωσαν από τη μανία του Εμφυλίου και τις κατολισθήσεις ρήμαξαν από την εγκατάλειψη». Η παράδοση που εγκαταλείπεται και η ιστορία που υποβαθμίζεται από την εκρηκτική σε ένταση μετανάστευση, εσωτερική προς τα αστικά κέντρα και την εξωτερική προς άλλες χώρες υποδοχής.

Παράλληλα, η μαζική αυτή έξοδος είχε ως συνέπεία της να εγκαταλειφθούν οι παλαιότερες παγιωμένες τοπικές εκφράσεις του ανώνυμου πολιτισμού και να υποβαθμιστεί, όσον αφορά την ανώνυμη αρχιτεκτονική, ο οικοδομικός πλούτος των βουνών. Η φυσική γήρανση του δομημένου περιβάλλοντος, σε συνδυασμό με την απουσία συντήρησης, είχε ως αποτέλεσμα πολλές φορές την καταστροφή. Από την άλλη πλευρά, όμως, οι δυσμενείς εδαφικές και κλιματικές συνθήκες, η τοπογραφική απομόνωση, η εγκατάλειψη την οποία μόλις σημειώσαμε και άρα η δυσκολία οικονομικής εκμετάλλευσης οδήγησαν σε μεγάλο βαθμό στη διαφύλαξη των περιοχών αυτών από τη βίαιη αστικοποίηση. Υπάρχουν πολλά παραδείγματα στον ελληνικό χώρο, στις περιπτώσεις κυρίως των νησιωτικών οικισμών, όπου η τουριστική και οικοδομική μεγέθυνση με κεντρικό γνώμονα το οικονομικό κέρδος οδήγησαν σε ανεξέλεγκτες επεμβάσεις και επεκτάσεις, σε αλλοιώσεις που δεν αφήνουν πλέον ιδιαίτερα περιθώρια αντιστρεψιμότητας. Αντίθετα, για κάποιες ελληνικές ορεινές περιοχές, ο χρόνος πάγωσε. Έτσι, η στρεβλή πολιτισμική αλλαγή δεν εξαφάνισε τα ίχνη του παρελθόντος και επέτρεψε να επιβιώσουν ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά του δομημένου τοπίου τους, «καθιστώντας έτσι τις ορεινές αυτές περιοχές, πραγματικές κιβωτούς πολιτισμού» (Μάντζιου, 2010).

Εικόνα 8.12 Επαναξιολογώντας την «παράδοση» ή, με καλύτερη ίσως διατύπωση, την ανώνυμη παλαιότερη πολιτισμική εμπειρία του τοπίου και της δομικής παρέμβασης σε αυτό. Η αρχιτεκτονική αυτή πρόταση, με τίτλο «Εξοχικός κήπος με δωμάτιο στη θέα», πραγματοποιήθηκε σε ορεινή περιοχή της Κέας, στο Άνω Βουνό, και βραβεύτηκε, το 1992, με βραβείο του Ελληνικού Ινστιτούτου Αρχιτεκτονικής. Οι αρχιτέκτονες του έργου, ο Αλέξανδρος Φωτάκης και η Nicoletta Caputo, σε απόδειξη του υψηλότερου πολιτισμικού ήθους τους, στις δημοσιεύσεις της μελέτης τους καταγράφουν την οικοδομική συνεισφορά του Αντμίρ Μέτσι και την ξυλουργική του Γιάννη Παλαμάρη.

Πλησιάζοντας στις μέρες μας, διαπιστώνουμε πως τις τελευταίες δεκαετίες το ενδιαφέρον για τα ελληνικά βουνά ως περιβάλλον αυξημένης φυσικής σημασίας εντείνεται. Όλο και περισσότεροι θιασώτες των ορεινών υπαίθριων και αθλητικών δραστηριοτήτων στρέφονται σε αυτά και ανάλογα εντείνεται η επισκεψιμότητά τους για τις τουριστικές μετακινήσεις του Σαββατοκύριακου και των διακοπών. Ανάλογα εντείνονται και οι φωνές προστασίας, η ενεργή προσπάθεια προστασίας από ακτιβιστικές ομάδες του ελληνικού κοινού. Όλες αυτές οι παράλληλες, ταυτόχρονες και συχνά αντιθετικές προσεγγίσεις πιθανής ανάπτυξης και επανακατοίκισης των ορεινών περιοχών διαφοροποιούν σημαντικά τη σύγχρονη σχέση τους με την ελληνική κοινωνία από την παλαιότερη αντίστοιχη προσέγγισή της. Πρόκειται βέβαια για διεργασίες ιδιαίτερα πρόσφατες για τον ελληνικό χώρο, οι οποίες εμφανίζονται σε σαφή χρονική καθυστέρηση σε σχέση με την εμπειρία άλλων κρατών, με την προσέγγιση του αλπικού χώρου για παράδειγμα. Η σχέση της ελληνικής κοινωνίας στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια χαρακτηριζόταν βέβαια από τις αρνητικές συνέπειες μιας συνεχόμενης εγκατάλειψης και έλλειψης φροντίδας, αλλά επέτρεψε να διαφυλαχθούν κάποια περιβαλλοντικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους από καταστροφικές ενέργειες «εκσυγχρονισμού». Επιπλέον, οι πειραματισμοί, τα αρνητικά αλλά και θετικά παραδείγματα που μπορούμε να αντλήσουμε από τον ευρωπαϊκό χώρο, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη πολυεπίπεδη κατανόηση των ορεινών περιοχών μας, μπορούν να αποτελέσουν σημαντικά στοιχεία για θετικές πλέον προτάσεις ολοκληρωμένης διαχείρισής τους.

Η επιστροφή στον τρόπο με τον οποίο οι προηγούμενες γενιές ζούσαν στο ορεινό περιβάλλον σίγουρα δεν είναι δυνατή. Δεν υπάρχει άλλωστε ιδιαίτερο νόημα στην

αντιμετώπιση της πραγματικότητας αυτής με ανεφάρμοστες νοσταλγικές προθέσεις. Εντούτοις, η ειλικρινής προσπάθεια κατανόησης του τρόπου και των λόγων για τους οποίους έχουμε οδηγηθεί στη σημερινή κατάσταση μπορεί να αποτελέσει βασικό εφόδιο για τη δημιουργία νέων όρων συνύπαρξης με τον περιβαλλοντικό και πολιτισμικό χώρο των βουνών, η οποία θα λαμβάνει υπόψη της τα σύγχρονα δεδομένα και ανάγκες. Η γνώση αυτή η οποία προσφέρεται πάνω από όλα για τη δική μας αυτογνωσία. Θα επιτρέψει να σεβαστούμε τα ίχνη του ορεινού πολιτισμού που ακόμη σώζονται, ίχνη πλάι στα οποία καλούμαστε να ζήσουμε και να δράσουμε με σύγχρονους όρους.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Alexander, C. (1964). *Notes on the Synthesis of Form*. Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press.
- Alexander, C., et al. (1977). *A Pattern Language*. New York: Oxford Univ. Press.
- Alexander, C. (1979). *The Timeless Way of Building*. New York: Oxford Univ. Press.
- Berlin, I. (2000). *Οι ρίζες του Ρομαντισμού*. Αθήνα: Εκδ. Scripta.
- Burke, E. (2001). *Philosophical Inquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful: with an Introductory Discourse concerning Taste*. New York: Bartleby Com. Edit.
- Γιακωβάκη, Ν. (2006). *Ευρώπη μέσω Ελλάδας. Μια καμπή στην ευρωπαϊκή αυτοσυνείδηση, 17ος - 18ος αιώνας*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Ελεφάντης, Α. (2002). Τα βουνά του Άγγελου Ελεφάντη: Στα ίχνη μιας τραγικής ζωής. *Ο Πολίτης*, 98. Αθήνα: Μάρτιος 2002.
- Eliot, T. S. (1980). *Σημειώσεις για τον ορισμό της κουλτούρας*. Αθήνα: Εκδ. Πλέθρον.
- Frampton, K. (1986). *Modern Architecture. A critical History*. London: Thames and Hudson.
- Hawthorne, N. (1872). *Septimius Felton: or, The Elixir of Life*. Boston: J. R. Osgood and company.
- Hobsbawm, E. (1996). *The Age of Revolution: 1789-1848*. New York: Vintage Books. Ελλ. μτφρ. (2002): *Η Εποχή των επαναστάσεων: 1789-1848*. Αθήνα: Εκδόσεις ΜΙΕΤ.
- Hobsbawm, E., & Ranger, T. (επιμ.) (2004). *Η επινόηση της παράδοσης*. Αθήνα: Εκδ. Θεμέλιο.
- Hume, D. (1993). On the Rise and Progress of the Arts and Sciences. Στο Copley, S. και Edgar A. (επιμ.), *Selected Essays*. Oxford: Oxford Univ. Press.
- Hyde, W. W. (1923). Mountain Ascents in Greece. *The Sewanee Review*, 31(4). Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins Univ. Press, σσ. 451-473.
- Κονταράτος, Σ. (1986). *Αρχιτεκτονική και παράδοση. Ιδεολογίες, πρακτικές και προβλήματα στη χρήση του αρχιτεκτονικού παρελθόντος*. Αθήνα: Εκδ. Καστανιώτης.
- Κοτζαμάνης, Β. (1990). *Η κινητικότητα του αγροτικού πληθυσμού στη δεκαετία 1940 -1950 και η αναδιάρθρωση του κοινωνικού-δημογραφικού χάρτη της μεταπολεμικής Ελλάδας, Πρώτη προσέγγιση*. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Löwy, M., & Sayre, R. (1999). *Εξέγερση και μελαγχολία*. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις.
- Μάντζιου, Λ. (2010). Ένταξη σύγχρονου κτιρίου σε ορεινό οικισμό. Εισήγηση στο 6ο Διεπιστημονικό, Διαπανεπιστημιακό Συνέδριο του Ε.Μ.Π. και του ΜΕ.Κ.ΔΕ, Η ολοκληρωμένη ανάπτυξη των ορεινών περιοχών. Μέτσοβο.
- Μπέκου, Κ. (2016). Η 'Αγία Οικία' και η μεταφορά της στην Πύλη Τρικάλων. Εργασία Διατμηματικού & Διαπανεπιστημιακού Μεταπτ. Προγραμμ. Σπουδών «Αστική Ανάπλαση-Αναγέννηση – Τοπικός και Περιβαλλοντικός Σχεδιασμός» (συμπράττοντα τμήματα στην υλοποίηση του προγράμματος: ΤΜΧΠΠΑ, Αρχιτεκτόνων ΠΘ και καθηγητών Σχολής Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ). Υπεύθ. Καθηγητής Κ. Μωραΐτης.
- Μπούρας, Χ. (1983). Η αντιμετώπιση της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Α. «Γενική εισαγωγή». *Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική*, τόμ. Α. Αθήνα: Εκδ. οίκος Μέλισσα, σσ. 21-32.
- Μωραΐτης, Κ. (2012α). Παράδοση – Τοπίο – Ιστορία: Το νησί της Σύρου, παράδειγμα πολλαπλών πολιτισμικών συσχετισμών. Περιοδικό *Sustainable Development*,

- Culture, Traditions Journal*, στα ελληνικά ως *Βιώσιμη Ανάπτυξη, Πολιτισμός, Παραδόσεις*– Τόμος 1/2013 (ISSN 2241-4002). Σύρος: Εκδ. Ινστιτούτου Έρευνας Βιώσιμης Ανάπτυξης Πολιτισμού και Παράδοσης, σσ. 114-127.
- Μωραΐτης, Κ. (2012β). Η αισθητική κατηγορία του υψηλού και η νεωτερική θεώρηση του τοπίου. *Χρονικά Αισθητικής* 46, τόμ. Β, 2010-2012. Αθήνα: Εκδ. Ιδρύματος Π. και Ε. Μιχελή με τη συνεργασία της Ελληνικής Εταιρείας Αισθητικής.
- Μωραΐτης, Κ. (2018). Η σύσταση της νεωτερικότητας: η λογική της αφαίρεσης και το αίτημα της πολιτισμικής επιστροφής. Στο Τσακόπουλος Π., Γιάννης Κούκης. *Έργα και Μελέτες*. Αθήνα: Εκδ. Ποταμός, σσ. 16-21.
- Νέα Δομή – Εγκυκλοπαίδεια (1996). Τόμος 12. Αθήνα: Τεγόπουλος - Μανιατέας.
- Πικιώνης, Δ. (1985). *Η λαϊκή μας τέχνη κι εμείς. Κείμενα*. Αθήνα: Εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., σσ. 51-69.
- Πικιώνης, Δ. (1985). *Το πνεύμα της παράδοσης. Κείμενα*. Αθήνα: Εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., σσ. 157-159.
- Πολίτης, Ν. (1978). *Εκλογαί από τα τραγούδια του Ελληνικού Λαού*. Αθήνα: Εκδ. Ε. Γ. Βαγιονάκη.
- Panofsky, E. (1983). *Meaning in the Visual Arts*. Middlesex: Penguin Books.
- Raporport, A. (2010). *Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες*. Αθήνα: Εκδ. Μέλισσα.
- Ricœur, P. (1961). Civilisation universelle et cultures nationales. *Esprit* 29(10). www.fondsriceur.fr/uploads/medias/articles_pr/civilisations.PDF?fbclid=IwAR0J EuWPTM_mJqT-y4hGo62abRnRQIhqDAPnmVYZBRFom2I4qW91EobZxgl – 25/9/2022.
- Trevoir-Roper, H. (2004). Η επινόηση της παράδοσης: Η παράδοση των υψιπέδων της Σκοτίας». Στο Hobsbawm E., Ranger T. (επιμ.) (2004), *Η επινόηση της παράδοσης*. Αθήνα: Εκδ. Θεμέλιο, σσ. 25-54.

Προέλευση εικόνων

Εικόνα 8.1: (PD - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Napoleons_retreat_from_moscow.jpg - 23/9/2022).

Εικόνα 8.2: (CC BY-SA 2.0 - <https://fr.wikipedia.org/wiki/Bulgari#/media/Fichier:BulgaristoreMilan.jpg> - 24/9/2022) και

(PD - https://en.wikipedia.org/wiki/File:Bulgari_logo.svg - 24/9/2022).

Εικόνα 8.3:

Εικόνα 8.4: (PD - https://en.wikipedia.org/wiki/Les_Grandes_Misères_de_la_guerre#/media/File:Hanging_from_The_Miseries_and_Misfortunes_of_War_by_Jacques_Callot.jpg - 23/9/2022).

Εικόνα 8.5: (PD - [https://en.wikipedia.org/wiki/Immanuel_Kant#/media/File:Immanuel_Kant_\(painted_portrait\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Immanuel_Kant#/media/File:Immanuel_Kant_(painted_portrait).jpg) - 25/9/2022) και (PD - https://fr.wikipedia.org/wiki/Johann_Gottfried_von_Herder#/media/Fichier:Herder_by_Kügelgen.jpg - 25/9/2022).

Εικόνα 8.6: (PD - <https://en.wikipedia.org/wiki/Kilt#/media/File:Kilt&Sporran.jpg> - 24/9/2022) και (Εύλογη Χρήση PD-US - [https://en.wikipedia.org/wiki/Paja_Jovanović#/media/File:Joanovitch_Paul_\(1859-1957\)_The_Sword_Dance,_Private_Collection.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Paja_Jovanović#/media/File:Joanovitch_Paul_(1859-1957)_The_Sword_Dance,_Private_Collection.jpg) - 25/9/2022).

Εικόνα 8.7: Παραχωρήθηκαν από τα Αρχεία Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής - Modern Greek Architecture Archives - ημερομηνία παραχώρησης 17/10/2022.

Εικόνα 8.8: (PD - https://el.wikipedia.org/wiki/Σμύρνη#/media/Αρχείο:Great_Fire_of_Smyrna.jpg - 6/11/2022) και (δεύτερο τμήμα εικόνας, παραχώρηση από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης ΕΛΙΑ-MIET / L038.072 - 4/11/2022).

Εικόνα 8.9: (PD - https://el.wikipedia.org/wiki/Μητάτο#/media/Αρχείο:Mitato_5250020.JPG - 30/9/2022) και (<https://ipw.gr/2021/12/14/θολωτός-τάφος-α-στο-φουρνί-των-αργανών/> - 30/9/2022).

Εικόνα 8.10: 1η σειρά παρουσίασης από αριστερά προς τα δεξιά - (PD - https://en.wikipedia.org/wiki/John_Sibthorp#/media/File:John_Sibthorp02.jpg - 1/10/2022), (PD - [https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Flora_Graeca#/media/File:Flora_Graeca_\(title_page\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Flora_Graeca#/media/File:Flora_Graeca_(title_page).jpg) - 1/10/2022) και (φωτογράφιση συγγραφέα).

2η σειρά παρουσίασης από αριστερά προς τα δεξιά - (PD - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Goethe_Elysium.jpg - 1/10/2022), (CC BY-SA 3.0, el:Χρήστης Tsironis - https://el.wikipedia.org/wiki/Αχέρον#/media/Αρχείο:Aheron_river_springs.jpg - 1/10/2022) και (PD - [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gustave_Doré_-_Dante_Alighieri_-_Inferno_-_Plate_9_\(Canto_III_-_Charon\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gustave_Doré_-_Dante_Alighieri_-_Inferno_-_Plate_9_(Canto_III_-_Charon).jpg) - 1/10/2022).

Εικόνα 8.11: (<https://oladeka.com/2016/12/γράφμος-στα-υψίπεδα-του-σαραντάπορου/> - 26/9/2022).

Εικόνα 8.12: Οι φωτογραφίες της Αλίνας Λέφα παραχωρήθηκαν από τον αρχιτέκτονα του έργου Α. Φωτάκη.

Κεφάλαιο 9 – Η παγκόσμια εμβληματική αναφορά στην ορεινή Αρκαδία

Σύνοψη 9ου Κεφαλαίου: Το παλίμψηστο και η Αρκαδία, μια εισαγωγή⁸⁰

Είναι γνωστή η ιστορική προέλευση του όρου «παλίμψηστο» από τη διαδικασία διαδοχικών, επάλληλων εγγραφών και της απαλοιφής τους στις αρχαίες περγαμηνές. Λιγότερο γνωστή είναι η μεταφορική χρήση του όρου, όπως εφαρμόζεται στη θεωρία της δια-κειμενικότητας, ή *trans-textualité*, για να περιγράψει την επιρροή παλαιότερων κειμένων σε επόμενες συγγραφικές προσπάθειες από την άποψη του ύφους ή των κάθε λογής άλλων κειμενικών αναφορών. Ωστε, ακολουθώντας μια ανάλογη μεταφορική προσέγγιση, μπορούμε να περιγράψουμε τις διαδοχικές πολιτισμικές, πολιτιστικές και πολιτικές προσεγγίσεις στη σειρά των αιώνων ως εγγραφές επάλληλες, διαδοχικές εγγραφές σε ένα ιστορικό παλίμψηστο που εκκινώντας από το βάθος των μυθικών αναφορών εκτείνεται ως τις ημέρες μας.

Ας προσπαθήσουμε να χειριστούμε τον όρο «παλίμψηστο» σε στενότερη σχέση με τον αρκαδικό τόπο, με το αρκαδικό τοπίο, με το αρκαδικό πολιτισμικό τοπίο εν προκειμένω. Ας μιλήσουμε για τον τρόπο με τον οποίο επόμενες θεωρήσεις του πολιτισμού εγγράφονται «επάνω» σε προηγούμενες, περιγράφοντας μια ακολουθία εκφράσεων του πολιτισμού που αναδύονται από τους τόπους, «*απεδαφοποιούνται / sont déterritorialisées*» για να ενταχθούν σε διαφορετικό πλαίσιο αναφοράς, συχνά με όρους αφαίρεσης, πριν πιθανότατα «επανεδαφικοποιηθούν», *εδαφικοποιηθούν ξανά, «sont reterritorialisées»* (Deleuze & Guattari, 1980/2004: 101-133). Πριν προβληθούν ξανά στους τόπους, πριν επανατοποθετηθούν στο τοπίο σε επάλληλες παλίμψηστες εγγραφές στην αφετηρία καταγωγής τους ή πριν μεταναστεύσουν, άλλοτε, από τόπο σε τόπο. Πριν προβληθούν συχνότατα σε τόπους απομακρυσμένους και πριν συσχετίσουν, κάποιες φορές, τόπους πραγματικούς με φαντασιακές, εξιδανικευμένες εκδοχές τόπων.

Με ανάλογη διεργασία διαρκούς φαντασιακής ανάδυσης και επιστροφής, ο πραγματικός γεωγραφικός τόπος της Αρκαδίας με την εξιδανικευμένη προσέγγιση της απόλυτης αισθητικής ποιότητας συνδέθηκε με τον φαντασιακό τόπο της ποθούμενης σωματικής ευδαιμονίας και πολιτικής ελευθερίας, προσφέροντας το φαντασιακό εξιδανικευμένο τοπίο που διατήρησε την επιρροή του στη δυτική σκέψη από τη ρωμαϊκή περίοδο ήδη έως και την περίοδο ανάπτυξης του δυτικού Διαφωτισμού, μην επιτρέποντας στη σαγήνη της «Ευδαίμονος Αρκαδίας» να λησμονηθεί ούτε καν στις ημέρες μας.

Τούτη η τοπιακά προσανατολισμένη σύλληψη για την πολιτισμική, πολιτιστική και πολιτική έκφραση, για τη γεωσοφία και «γεωφιλοσοφία» που από τον τόπο, από το τοπίο εκφύονται για να «ενεργητήσουν» και άλλες χώρες «από τον ήλιο κάτω της γης» (Goethe, 2003: 273-274), μπορεί ίσως να ισχύσει για πολλές περιοχές του ελληνικού χώρου. Εντούτοις, είναι μάλλον η Αρκαδία που, διατρέχοντας τους αιώνες, φυλάσσει πολιτιστικό και πολιτικό κύρος, διατηρεί πολιτιστικό και πολιτικό κύρος μη συγκρίσιμο. Κύρος πιθανόν μοναδικό, ως εξιδανικευμένο παράδειγμα ευδαιμονίας, πολιτικής και

⁸⁰ Το κείμενο που ακολουθεί συνδέεται άμεσα, σε πολλά του σημεία, με το κείμενο συμμετοχής του Κ. Μωραΐτη στο ερευνητικό έργο «Επαναστατικά Παλίμψηστα: η εικαστική αναπαράσταση του δικτύου των ιδιαίτερων αστικών τόπων στο χωρόχρονο φάσμα της Ελληνικής Επανάστασης», που πραγματοποιήθηκε την περίοδο 2020-2021, με επιστημονική υπεύθυνη την καθηγήτρια του ΕΜΠ Ελένη Χανιάτου και οργανωτική υπεύθυνη την αρχιτέκτονα δρα Ευφροσύνη Τσακίρη.

προσωπικής, σωματικής ευδαιμονίας που διανύει τις χιλιετίες, παραμένοντας ισχυρότατο από την αρχαιότητα έως και τις ημέρες μας.

Στα κεφάλαια που ακολουθούν θα επιμείνουμε στο ενδιαφέρον που διαθέτει, για τον πλούσιο πολιτισμικά και ιστορικά ορεινό τμήμα του ελληνικού χώρου, η συσχέτιση των φυσικών ποιοτήτων, των υλικών ανθρωπογενών στοιχείων από διαφορετικές ιστορικές περιόδους με τις σημαντικές άυλες μνημονικές αναφορές. Πρόκειται για συσχέτιση την οποία θα χαρακτηρίσουμε ως βασική κατεύθυνση ανάδειξης της ταυτότητας του πολιτισμικού τοπίου των ελληνικών ορεινών περιοχών, του πλουσιότατου και μάλλον παγκόσμια μοναδικού ορεινού ελληνικού πολιτισμικού τοπίου.

Μια δεύτερη σημαντική κατεύθυνση, η οποία καθόρισε τη στρατηγική προσέγγισης στα παραδείγματα που άμεσα θα παρουσιάσουμε στα επόμενα κεφάλαια και ισχύει με έμφαση και για το παράδειγμα του αρκαδικού ορεινού χώρου, αφορά τη λεπτομερέστερη επεξεργασία οργάνωσης δικτύων επισκεψιμότητας, επιμένοντας πως η προσέγγιση αυτή αποτελεί βασικό όρο συνολικής αντίληψης του χώρου, όπως και συνθήκη οργανωτικής συγκρότησης επιμέρους ενοτήτων και εντέλει σημαντικότερο μέσο συγκρότησης, προώθησης και προβολής της ταυτότητας των τόπων ή, αν οι αναγνώστες προτιμούν τον ξενόφερτο και στην οικονομική κατεύθυνση προσανατολισμένο όρο, της πιθανής στρατηγικής «*place branding*». Με μια ουσιαστική ένσταση βέβαια: για τόπους περιούσιους, όπως η ορεινή Αρκαδία, η προώθηση της ταυτότητάς τους δεν είναι απλά και περιορισμένα οικονομικά ενδιαφέρονσα. Είναι, με τρόπο ουσιαστικότερο, πολιτισμικά, πολιτιστικά και εντέλει πολιτικά ενδιαφέρονσα.

Οδηγός Περαιτέρω Μελέτης

Για τις ενεργητικές θεωρητικές προσεγγίσεις των Gilles Deleuze και Félix Guattari, βλέπε (2004), **Τι είναι η φιλοσοφία;** Αθήνα: Εκδ. Καλέντης και (1980), **Capitalisme et schizophrénie: Mille Plateaux.** Paris: Éd. de Minuit ή στην ελληνική του μετάφραση (2017), **Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια 2. Χίλια πλατόματα.** Αθήνα: Εκδ. Πλέθρον.

Για τη σημασία της αναφοράς της Αρκαδίας στη ρωμαϊκή αρχαιότητα και στις νεότερες περιόδους της Αναγέννησης και του Baroque, βλέπε το κείμενο του Erwin Panofsky με αφορμή τους γνωστούς πίνακες του Nicolas Poussin, *Et in Arcadia Ego*. Περιλαμβάνεται στο: Panofsky E. (1983). **Meaning in the visual arts.** Middlesex: Peregrin books. Ενδιαφέρονσα ελληνόγλωσση έκδοση αποτελεί το έργο του Pedro Olalla (2005). **Ευδαίμων Αρκαδία. Η σαγήνη ενός μύθου στον πολιτισμό της Δύσης.** Αθήνα: Εκδ. Road. Στον πρόλογό του, ο συγγραφέας περιγράφει το βιβλίο του ως «ένα οδοιπορικό που [...] επικεντρώνει το ενδιαφέρον του» στον άξονα των «μεταλλάξεων» που υπέστη ο αρκαδικός μύθος «στην πορεία του δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού, επηρεάζοντας καιρία τη Σκέψη, τα Γράμματα και τις Τέχνες».

Για μια συνοπτική αναφορά στον όρο «παλίμνηστο» και στη μεταφορική χρήση του για να περιγράψει τις επιρροές παλαιότερων πολιτισμικών μορφωμάτων σε επόμενα και τις επάλληλες χωρικές εγγραφές, βλέπε: Φιλιππίδης Δ., Μωραϊτης Κ. (1993). **Η ιστορική επαλληλία των πόλεων ως ιστορικό αίτημα για τον φυσικό σχεδιασμό. Νέες Πόλεις πάνω σε Παλιές.** Αθήνα: Εκδ. Επτάλοφος ABEE

Σημαντικότερα στοιχεία αναφοράς για την πιθανή οργάνωση δικτύων επισκεψιμότητας στην Αρκαδία προσφέρουν:

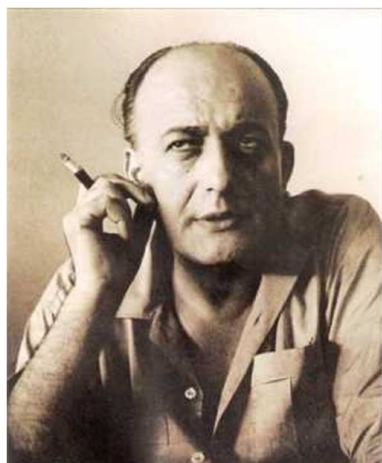
1. Η διπλωματική εργασία των σπουδαστών Μ. Μ. Πετρόγγονα και Μ. Τακόπουλο, με τίτλο **Κατοικία εν Κινήσει: Αναβιώνοντας το σιδηροδρομικό δίκτυο Πελοποννήσου.** Εκπονήθηκε στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Ε.Μ.Π., με επιβλέποντες τους καθηγητές Δ. Παπαλεξόπουλο και Κ. Μωραϊτη και παρουσιάστηκε τον Φεβρουάριο του 2015.
2. Η ερευνητική εργασία των Μ. Β. Δήμιζα, Θ. Σ. Κορδαλή, Π. Ράπτη με τίτλο **Αρκαδικό Τοπίο: Πολιτιστική αναφορά και σύγχρονη πραγματικότητα.**

Εκπονήθηκε στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ με επιβλέποντα καθηγητή τον Κ. Μωραΐτη και παρουσιάστηκε με τη μορφή δημόσιας διάλεξης τον Φεβρουάριο του 2017.

3. Τέλος, η ερευνητική εργασία των Β. Γόντικα και Ά. Μ. Καρδάμη με τίτλο **Μονοπατώντας στο Μαίναλο**. Εκπονήθηκε στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ στο πλαίσιο της διάλεξης του 9ου εξαμήνου, με επιβλέπουσα την αναπληρώτρια καθηγήτρια Ε. Κωνσταντινίδου και παρουσιάστηκε με τη μορφή δημόσιας διάλεξης τον Φεβρουάριο του 2016.

9.1 Η σημερινή αναγνώριση της ποιότητας του αρκαδικού τοπίου και η πρόταση συγκρότησης επάλληλων φυσικών και πολιτισμικών δικτύων περιήγησης: το Menalon Trail και τα πιθανά παλίμψηστα επισκεψιμότητας στην ορεινή Αρκαδία

Εξηγήσαμε ήδη στη συνοπτική εισαγωγή αυτού του κεφαλαίου πως βασική κατεύθυνση για την ανάδειξη της ταυτότητας των ελληνικών ορεινών περιοχών πρέπει να αποτελέσει η συσχέτιση φυσικών ποιοτήτων, υλικών ανθρωπογενών στοιχείων από διαφορετικές ιστορικές περιόδους και οι σημαντικές άυλες μνημονικές αναφορές που τα πλαισιώνουν. Πρόκειται για συσχέτιση που μας επιτρέπει να επιστρέψουμε στο σύμπλοκο εννοιακό εύρος του όρου «πολιτισμικό τοπίο» των ορεινών περιοχών και να προβάλουμε τον όρο αυτόν στο χαρακτηριστικότερο παράδειγμα της ορεινής Αρκαδίας.

Εικόνα 9.1 Ο Νίκος Γκάτσος, Αρκάς από την Ασέα, αριστερά. Ο ίδιος με τον Μάνο Χατζιδάκη δεξιά. *Ας τολμήσουμε την παράφραση – Ει in Asea ego ή τουλάχιστον, «και εγώ επίσης θα ήθελα να επισκεφτώ την Ασέα».*

Μια δεύτερη σημαντική κατεύθυνση, την οποία επίσης υποδείξαμε, αφορά την απαίτηση οργάνωσης δικτύων επισκεψιμότητας, επιμένοντας πως η προσέγγιση αυτή αποτελεί βασικό όρο συνολικής αντίληψης του χώρου, όπως και συνθήκη οργανωτικής συγκρότησης επιμέρους ενότητων. Ειδικότερα, στα παραδείγματα που θα παρουσιαστούν,⁸¹ μελετήθηκαν

⁸¹ Το πρώτο από τα παραδείγματα αυτά συνδέεται με την πρόταση της ερευνητικής εργασίας με τίτλο *Αρκαδικό Τοπίο: Πολιτιστική αναφορά και σύγχρονη πραγματικότητα*, η οποία εκπονήθηκε στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, από τους σπουδαστές Μ. Β. Δήμιζα, Θ. Σ. Κορδαλή, Π.

και προτάθηκαν δίκτυα διαφορετικών χαρακτηριστικών, φυσικών ή πολιτισμικών. Τα παραδειγματικά αυτά δίκτυα θα μπορούσαν να προβληθούν προς τους μελλοντικούς επισκέπτες, είτε το καθένα ξεχωριστά είτε σε πιθανότητα συσχετισμού. Σε κάθε περίπτωση, όμως, αυτό που πρέπει να τονίσουμε είναι η βαθύτατη σχέση φυσικού υποβάθρου και πολιτισμικών εγγραφών οι οποίες, ξεκινώντας από το βάθος του μύθου, εισέρχονται στον ιστορικό ορίζοντα και αγγίζουν τις ημέρες μας. Αν ο Νίκος Γκάτσος, στην Ασέα της Αρκαδίας γεννημένος, ποιητικά και στιχουργικά επενδύει τη νεότερη Ελλάδα, στα ίδια τα υπέροχα βουνά της ιδιαίτερης πατρίδας του εξακολουθεί ίσως ο Πάνας τη δύναμη της φύσης με τον αυλό του να πλαισιώνει.

9.1.1 Η Αρκαδία και το φυσικό της υπόβαθρο: το έδαφος, η βλάστηση, το κλίμα

Σήμερα ο νομός Αρκαδίας καταλαμβάνει το κέντρο της Πελοποννήσου, καθώς και μέρος από το ανατολικό τμήμα της, εκεί που η περιοχή της Κονουρίας έχει έξοδο στον Αργολικό κόλπο και στο Μυρτώο πέλαγος, ενώ η αρχαία ομώνυμη περιοχή αντιστοιχούσε στο κεντρικότερο ορεινό τμήμα της. Με οποιαδήποτε από τις δυο γεωγραφικές εκφορές, την παλαιότερη ή τη νεότερη, η Αρκαδία είναι περιοχή ορεινή.

Εικόνα 9.2 Ο νομός Αρκαδίας σήμερα, αριστερά, και η αρχαία Αρκαδία, στο κεντρικό τμήμα της Πελοποννήσου, δεξιά.

Ας θυμίσουμε τα επιμέρους ορεινά τμήματά της:

- Το Αρτεμίσιο όρος στα σύνορα των νομών Αρκαδίας και Αργολίδας.

Ράπτη με επιβλέποντα καθηγητή τον Κ. Μωραΐτη. Παρουσιάστηκε με τη μορφή δημόσιας διάλεξης (Φεβρουάριος 2017). Το δεύτερο, χρονικά πρωιμότερο του πρώτου ως έρευνα, αποτελεί το αποτέλεσμα διπλωματικής εργασίας που εκπονήθηκε επίσης στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, από τους σπουδαστές Μ. Μ. Πετρόγγονα και Μ. Τακόπουλο, με τίτλο *Κατοικία εν Κινήσει: Αναβιώνοντας το σιδηροδρομικό δίκτυο Πελοποννήσου*, με επιβλέποντες τους καθηγητές Δ. Παπαλεξόπουλο και Κ. Μωραΐτη (Φεβρουάριος του 2015). Τέλος, το τρίτο παράδειγμα αφορά την προσπάθεια κήρυξης της παλαιάς σιδηροδρομικής γραμμής Πελοποννήσου ως μνημείου της UNESCO, σε συνεργασία της Περιφέρειας Πελοποννήσου και του ελβετικού ακαδημαϊκού ιδρύματος ETH (2016), με συμμετοχή και του καθηγητή Κ. Μωραΐτη.

- Το Αφροδίσιο όρος στα σύνορα μεταξύ των νομών Αρκαδίας και Αχαΐας, καλυμμένο με πουρνάρια και χαμηλή βλάστηση, εκτός από τις βορειοανατολικές πλαγιές του όπου συναντάμε, κοντά στο χωριό Νάσια, το μικρό Δάσος της Μπαρμπούς από καστανιές, βελανιδιές και κρانيές. Η ονομασία του βουνού παραπέμπει βέβαια στη θεά Αφροδίτη, που λατρευόταν στην περιοχή με την προσωνυμία «Ερυκίνη». Τα ερείπια του ιερού της σώζονται κοντά σε μία από της κορυφές του βουνού βορειοανατολικά της Κοντοβάζαινας.
- Η Ζάβιτσα, το αρχαίο Τημένιον όρος, απόφυση του Πάρωνα προς την Αργολίδα στο βορειοανατολικό άκρο του νομού Αρκαδίας, που αποτελεί φυσικό όριο των δύο νομών.
- Ο Κτενιάς ή Χτενιάς, το αρχαίο Κρείον όρος με ονομασία που σχετιζόταν με τον τιτάνα Κρείο, στα σύνορα της Αργολίδας και Αρκαδίας.

Εικόνα 9.3 Άποψη του Ναού της Αφροδίτης Ερυκίνης στο Αφροδίσιο όρος, αριστερά, και η Ζάβιτσα, δεξιά.

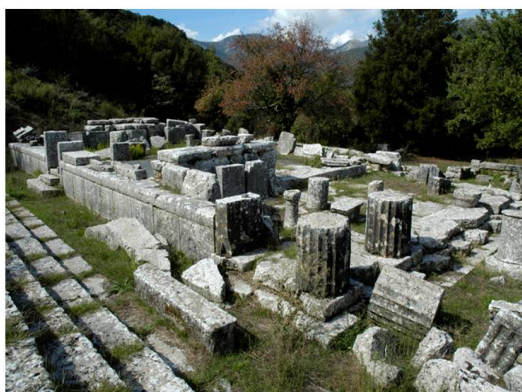
- Το Λύκαιο όρος στα σύνορα των νομών Αρκαδίας και Μεσσηνίας, ιερό βουνό των αρχαίων Αρκάδων, που το αποκαλούσαν και Όλυμπο, καθώς ισχυρίζονταν πως εκεί και όχι στην Κρήτη γεννήθηκε ο Δίας. Στην ψηλότερη κορυφή του Λυκαίου, στην Κρητέα, κατέφυγε κατά τη δική τους εκδοχή του μύθου η Ρέα, για να φέρει στον κόσμο τον πατέρα των θεών κρυφά από τον άντρα της τον Κρόνο, που καταβρόχθιζε τα παιδιά του. Μετά τη γέννα η Ρέα θέλησε να λούσει τον Δία και, καθώς νερό δεν έβρισκε, χτύπησε στο χώμα και έκανε να αναβλύσει ένα ποτάμι όπου έπλυναν το νεογέννητο οι νύμφες Αγνώ, Θεισόα και η Νέδα, η σημαντικότερη από όλες, αυτή που τον θήλασε και τον ανέθρεψε και που το δικό της όνομα έδωσαν οι Αρκάδες στο ποτάμι του μύθου, αποκαλώντας το και αυτό Νέδα. Μια άλλη σημαντική αναφορά για το Λύκαιο όρος αφορά τη Λυκόσουρα, την αρχαία πόλη στους πρόποδες του, η οποία σύμφωνα με τον Πausανία ήταν η πρώτη πόλη που ιδρύθηκε στον κόσμο.

- Το Κεραύσιο όρος, συνέχεια του Λυκαίου στα σύνορα Αρκαδίας και Ηλείας. Στο Κεραύσιο έχει τις πηγές της η Νέδα και ο Λούσιος, ενώ στους πρόποδες του περνά ο ποταμός Αλφειός.

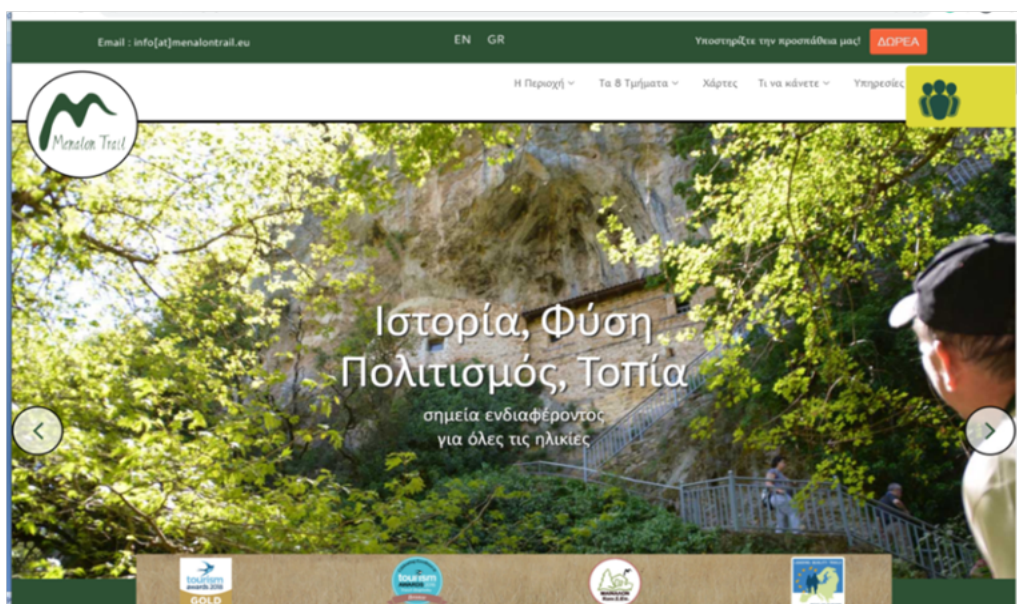
- Το Λύρκειο όρος στα σύνορα Αργολίδας και Αρκαδίας.

- Το Μαίναλο, με υψηλότερη κορυφή την Οστρακίνα στα 1.981 μ., βρίσκεται στο κέντρο της Πελοποννήσου και καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος στο βόρειο τμήμα της Αρκαδίας. Περιβάλλεται στα ανατολικά από τα όρη Ολίγυρτος, Τραχύ, Λύρκειο και Αρτεμίσιο· στα βόρεια από τα Αροάνια και τον Ερύμανθο· στα δυτικά από τη Μίνθη και το Λύκαιο· στα νότια από τον Ταύγετο και τον Πάρωνα.

Με πολύ χαρακτηριστικό τρόπο για την ψυχική ένταση που προσφέρει το ορεινό του τοπίο, η αρχαία ελληνική λέξη «Μαίναλο» περιγράφει την ιερή μανία που φέρνει η άγρια, «υψηλή» φύση. Από το Μαίναλο πηγάζουν οι δύο παραπόταμοι του Αλφειού Λούσιος και Ελισσώνας. Στο Μαίναλο βρίσκονται ορισμένα από τα ορεινότερα χωριά της Ελλάδας, όπως τα Μαγούλιανα (1.365 μ.) και η Αλωνίσταινα (1.220 μ.): επίσης, ιστορικά χωριά που πρωτοστάτησαν στην Ελληνική Επανάσταση, όπως η Βλαχέρνα, η Δημητσάνα, η Στεμνίτσα, τα Λαγκάδια, το χωριό του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη Λιμποβίσι, και η Πιάνα. Κάποια από αυτά, όπως η Δημητσάνα, η Στεμνίτσα και η κωμόπολη Βυτίνα, είναι σήμερα ιδιαίτερα τουριστικά. Στην ανατολική πλευρά του Μαίναλου βρίσκεται η κωμόπολη Λεβίδι και στους νοτιοανατολικούς πρόποδες του η πόλη της Τρίπολης, η Τριπολιτσά της οθωμανικής περιόδου, πρωτεύουσα του Νομού Αρκαδίας. Μέχρι τις πυρκαγιές του Σεπτεμβρίου το 2011 το βουνό ήταν ελατοσκεπαστο, κυρίως στη Β.Δ. του πλευρά, γύρω από τη Βυτίνα, την Αλωνίσταινα και το Χρυσοβίσι. Στην ανατολική του πλευρά η βλάστηση είναι φτωχότερη, ενώ στη νότια πλευρά του κυριαρχεί το πεύκο και το κυπαρίσσι. Το Μαίναλο εντάχθηκε στο δίκτυο προστασίας και ανάδειξης Natura 2000 με κωδικό GR2520001. Στις 31 Μαΐου του 2015, μια διαδρομή φυσικής πεζοπορίας 75 χλμ., από τη Στεμνίτσα στα Λαγκάδια, προσχώρησε στην ERA, European Ramblers' Association – Ευρωπαϊκή Ένωση Πεζοπορίας, με την ονομασία Menalon Trail και τον σαφέστατο χαρακτηρισμό «75 χιλιόμετρα φύσης και ιστορίας». Ακόμη, κοντά στην κορυφή Οστρακίνα, λειτουργεί σήμερα χιονοδρομικό κέντρο και καταφύγιο.

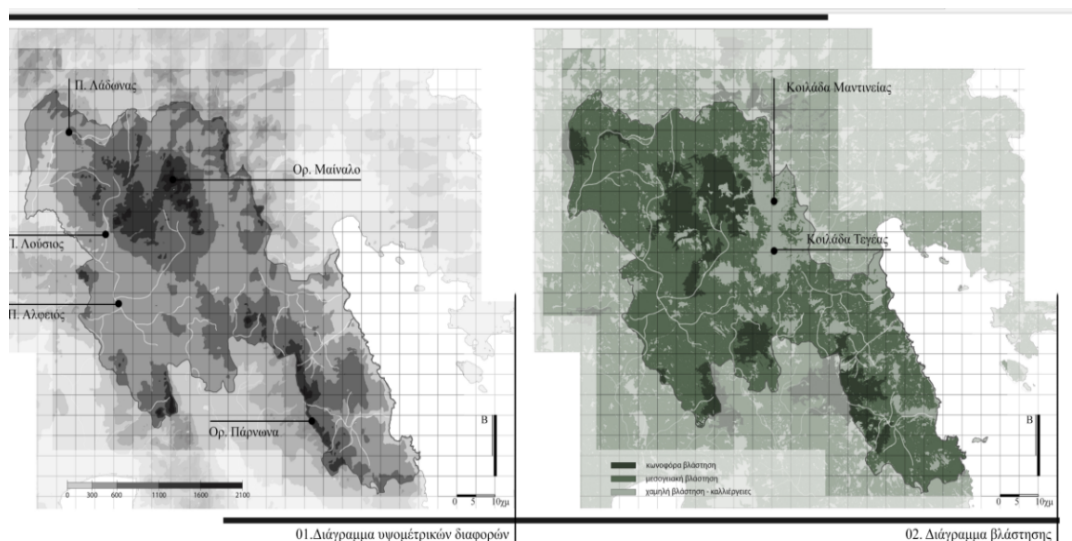
Εικόνα 9.4 Το Λύκαιο όρος επάνω αριστερά, οι καταρράκτες της Νέδας επάνω δεξιά και κάτω ερείπια της Λυκόσουρας.

Εικόνα 9.5 Πολιτισμός και φυσικό τοπιακό υπόβαθρο (Δήμιζα κ.ά. 2017), επάνω, και εικόνα προώθησης του Menalon Trail από τον δικτυακό του ιστότοπο, κάτω.

9.1.2 Η γενική πολιτισμική και η ειδικότερη χωρική, τοπιακή προσέγγιση του «παλίμψηστου»

Μετά από την πρώτη αυτή γραπτή περιήγηση, μπορούμε πλέον να εισαγάγουμε την έννοια «παλίμψηστο», δανεισμένη από τη θεώρηση της «διακειμενικότητας / transtextualité»,⁸² δηλαδή από την ανάλυση συσχετισμού των κειμένων. Η θεώρηση αυτή που διατυπώθηκε κατά τη δεκαετία του 1980, στο πλαίσιο ανάπτυξης των σημειωτικών ερευνών, επηρέασε και αρχιτεκτονικές ή πολεοδομικές αναλύσεις, προτείνοντας τη δυνατότητα ανάγνωσης του χώρου με αντίστοιχη προς τα γραπτά παλίμψηστα έννοια. Σε κάθε περίπτωση, η διακειμενική θεώρηση χρησιμοποιεί τον όρο «παλίμψηστο» μεταφορικά, καθώς αυτός περιγράφει στην κυριολεκτική του χρήση ένα γραπτό κείμενο περγαμηνής που έχει γραφτεί πάνω σε ένα άλλο προηγούμενο, το οποίο έχει σβηστεί και θα μπορούσε πιθανότατα να αναγνωστεί κάτω από την επόμενη γραφή.

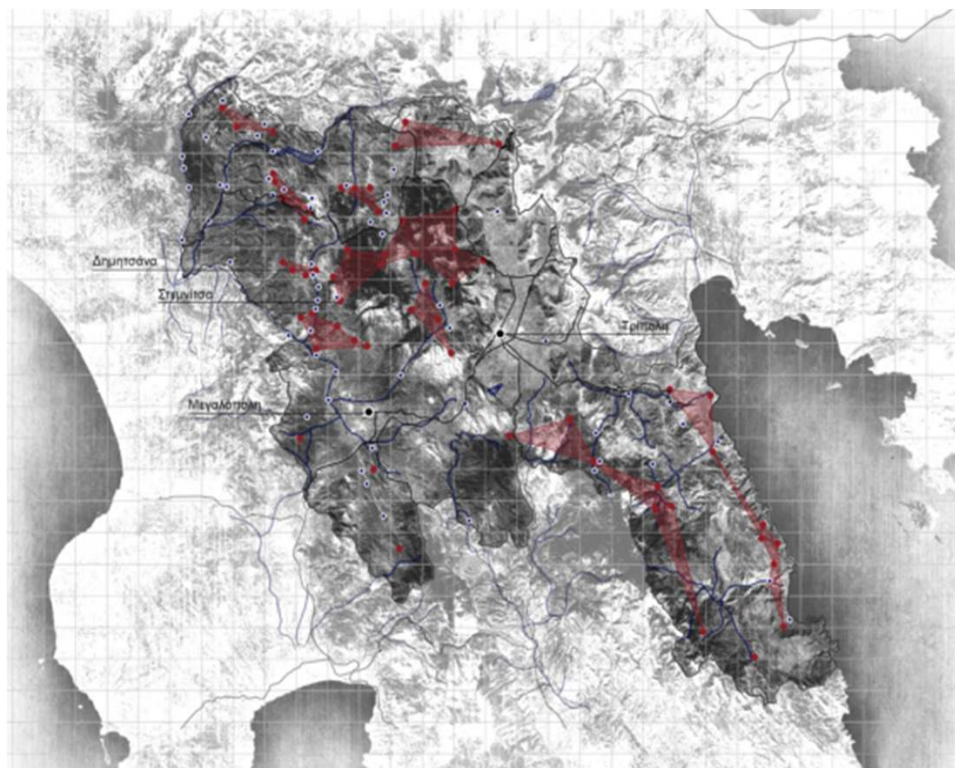
Εικόνα 9.6 Αρκαδία, το φυσικό υπόβαθρο – η δυναμική μορφή του εδαφικού ανάγλυφου σε επάλληλες χαρτογραφήσεις. Διαγράμματα υψομετρικών διαφορών, αριστερά, και έντασης της βλάστησης, δεξιά (Δημίτζα κ.ά., 2017).

Αν μεταφερθούμε στις χωρικές προσεγγίσεις, θα ισχυριστούμε πως νεότερες χωρικές συγκροτήσεις στο αστικό πεδίο αλλά και έξω από αυτό μπορεί να επικάθονται πάνω σε άλλες προηγούμενες, πιθανότατα καθορισμένες από τα αφανή πλέον ίχνη τους. Έτσι, το επόμενο μπορεί να επηρεάζεται από το πρότερο, με πιθανή αφετηρία το αρχικό φυσικό υπόβαθρο του εδαφικού ανάγλυφου. Με ευρύτερη διατύπωση, διαφορετικές αναγνώσεις του πολιτισμικού τοπίου, διαφορετικές ως προς την υλική τους ποιότητα και προέλευση, φυσική ή ανθρωπογενή, διαφορετικές ως προς την ιστορική τους ταυτότητα και περίοδο συγκρότησης ή διαφορετικές ως προς τους όρους συσχετισμών που τις παράγουν, μπορεί να συγκροτούν ένα συνολικότερο παλίμψηστο. Διαφορετικές αναγνώσεις που είναι δυνατόν

⁸² Ο όρος «διακειμενικότητα / transtextualité», προτάθηκε από τον κριτικό και θεωρητικό της λογοτεχνίας Gérard Genette για να περιγράψει τις σχέσεις επιρροής, εμφανείς ή αφανείς, ενός κειμένου με άλλα, προηγούμενα κείμενα (Genette, 1982). Πρβλ. και την προσέγγιση του όρου «παλίμψηστο, με χωρικό πλαίσιο αναφοράς από τους Δημήτρη Φιλιππίδη και Κωνσταντίνο Μωραΐτη (1993). Συναφής είναι και η προσέγγιση του Mario Gandelsonas (1991), στο κείμενό του *The Urban*.

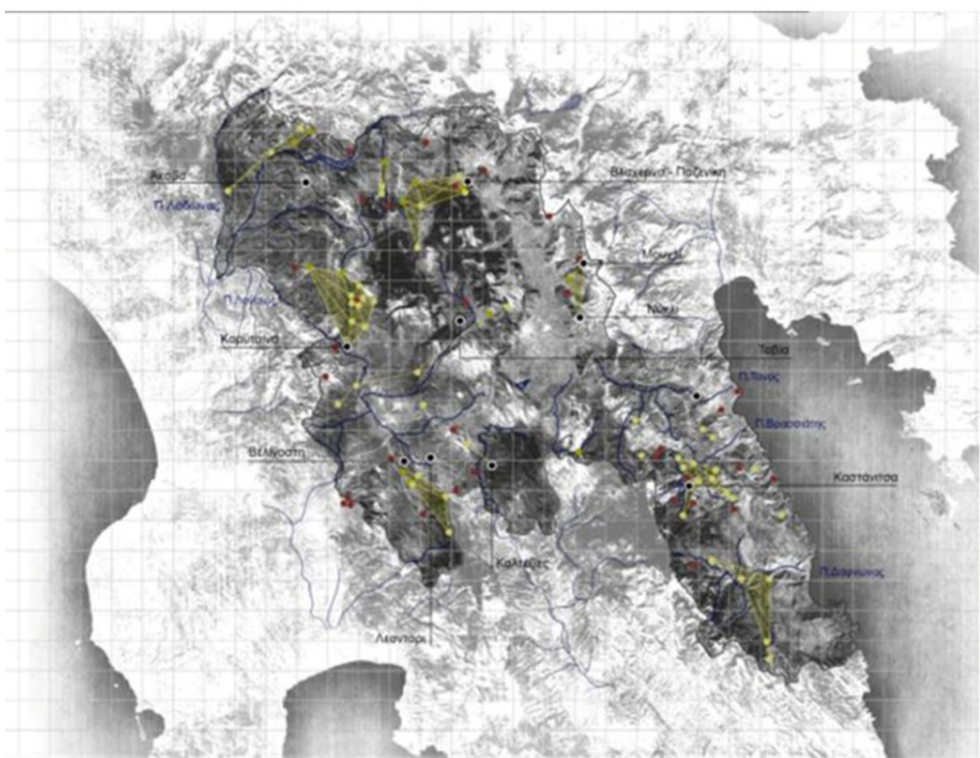
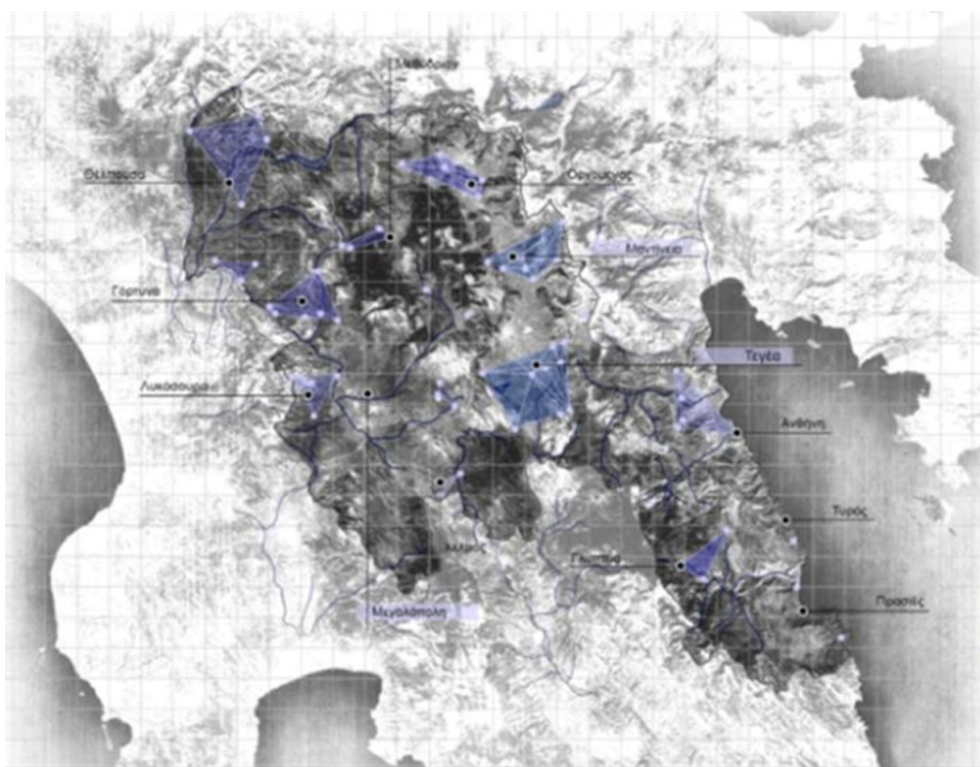
να προσλαμβάνονται και αντιμετωπίζονται ξεχωριστά ή σε διαφορετικούς μεταξύ τους συσχετισμούς.

Μπορούμε τότε να αναφερθούμε, παραδειγματικά, σε ένα δίκτυο κατασκευών ανώνυμης αρχιτεκτονικής και οικισμών της Αρκαδίας, που επικάθεται σε ένα δίκτυο βυζαντινών μνημείων ενδιαφέροντος, που επικάθεται σε ένα δίκτυο μνημείων της αρχαιότητας, που επικάθεται με τη σειρά του στο σημαντικό ανάγλυφο του εδάφους. Μπορούμε ακόμη να συσχετίσουμε τα προηγούμενα δίκτυα με δίκτυα ορεινής φυσιολατρικής περιήγησης, όπως το Menalon Trail, το διεθνώς πλέον γνωστό μονοπάτι του Μαινάλου, με μήκος 75 χιλιομέτρων, το οποίο δεν συναντά μόνο σημαντικά φυσικά τοπία αλλά επίσης σημαντικά για την πολιτισμική και ιστορική τους αξία χωριά, όπως τη Στεμνίτσα, τη Δημητσάνα, το Ζιγοβίσι, την Ελάτη, τη Βυτίνα, τη Νυμφασία, τα Μαγούλιανα, το Βαλτεσινίκο, τα Λαγκάδια. Έχουμε έτσι τη συσχέτιση δύο επιπέδων ανάγνωσης του προτεινόμενου παλίμψηστου της Αρκαδίας. Θα μπορούσαμε βέβαια να προσθέσουμε και άλλα επίπεδα συγκρότησης του παλίμψηστου, για παράδειγμα το δίκτυο γευσιγνωσίας.⁸³

Εικόνα 9.7 Οικισμοί της ανώνυμης αρχιτεκτονικής και γεφύρια της Αρκαδίας.

⁸³ Οι συσχετισμοί αυτοί και οι χάρτες που παρουσιάζονται στις Εικόνες 9.6, 9.7, 9.10, 9.11 προέρχονται από την ερευνητική εργασία των Δήμιζα Μ. Β., Κορδαλή Θ. Σ., Ράπτης Π. (2017), *Αρκαδικό Τοπίο: Πολιτιστική αναφορά και σύγχρονη πραγματικότητα*, στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ με επιβλέποντα καθηγητή τον Κ. Μωραΐτη.

Εικόνα 9.8 Το παλιμνηστο των προορισμών περιήγησης στην Αρκαδία. Στο επάνω τμήμα της εικόνας, οι περιοχές αρχαίου ενδιαφέροντος και στο κατώτερο η Αρκαδία των βυζαντινών χρόνων.

9.2 Ανώνυμη ελληνική αρχιτεκτονική και αρκαδική εντοπιότητα: το ελληνικό «Τολέδο»

Γεμάτη είναι η Αρκαδία από «παραδοσιακούς» οικισμούς, από οικισμούς δηλαδή μιας μη λόγιας αρχιτεκτονικής η οποία εκκινεί αιώνες πριν από την Ελληνική Επανάσταση και συνεχίζει να «εξελισσεται» και μετά από αυτήν. Να «εξελισσεται»;

Μα εξελίσσεται η παραδοσιακή αρχιτεκτονική; Δεν παραμένει αμετάβλητη;

Εικόνα 9.9 Αριστερά και στο μέσο, πολυώροφη κατοικία και ο ναός των Αγίων Αποστόλων (1854), στα Λαγκαδία. Στην Καρύταινα, δεξιά, κάτω από το φράγκικο κάστρο του ιππότη Hugues de Briel, από τη γαλλική Champagne – η ικανότητα της ανώνυμης οικοδόμησης συνυπάρχει με λόγιες αρχιτεκτονικές μορφές.

Στην περίπτωση που εξετάζουμε, είναι μάλλον προτιμότερο να μιλάμε για ανώνυμη αρχιτεκτονική η οποία εμπλέκεται όμως στενά με ιστορικές ανακατατάξεις, ιδιαίτερα μάλιστα όταν αυτή πραγματοποιείται από οργανωμένα σινάφια κατασκευαστών, όπως οι Λαγκαδιανοί μάστορες που η επιχειρησιακή τους επέκταση κάλυπτε όλη την Πελοπόννησο και εκτεινόταν και πέρα από αυτήν, πιθανόν για σειρά αιώνων. Η υπερβολική έστω αφήγηση που θέλει τους Λαγκαδιανούς να κατάγονται από τους μαστόρους-εργάτες οι οποίοι στις αρχές του 13ου αιώνα οικοδομούσαν το κάστρο της Άκοβας, υπό την καθοδήγηση των Φράγκων, δηλώνει πως στην ιστορικά ανήσυχη περιοχή του ελληνικού χώρου, οι επιρροές ιστορικών παραγόντων μπορούσαν μάλλον να επηρεάζουν και την οικοδομική τέχνη. Άλλωστε, ούτε η οθωμανική ελέγχουσα τάξη ήταν στερημένη επίσημης αρχιτεκτονικής. Σε κάθε περίπτωση, είναι φανερό πως οικισμοί όπως η Καρύταινα, την οποία ο Νίκος Καζαντζάκης εντυπωσιασμένος θα αποκαλέσει «Ελληνικό Τολέδο», διαθέτουν, πέρα από τη σχέση με την υποτιθέμενη λαϊκή παράδοση και την ανώνυμη αρχιτεκτονική, ένα βάθος και εύρος ιστορικών πολιτιστικών επιρροών αξιοσημείωτο. Στη συνέχεια αυτή των αρχιτεκτονικών επιρροών και ανακατατάξεων, κατά τους χρόνους που ακολουθούν την Επανάσταση, θα προστεθεί η συσχέτιση με πρότυπα νεοκλασικά.

9.3 Κοιτώντας πίσω: Αρκαδία και ελληνική αρχαιότητα – Αρκαδία και βυζαντινός πολιτισμός – Αρκαδία και οι επιρροές που μεταφέρονται χρονικά και γεωγραφικά

Στη συνοπτική αυτή παρουσίαση που προτείνουμε για την Αρκαδία, δεν θα προσφέρουμε βέβαια μια ουσιαστική ιστορική της αναδρομή, αλλά ένα απάνθισμα αναφορών που

τονίζουν μάλλον τη μακροβιότητα, τη διάρκεια της πολιτισμικής και πολιτιστικής παρουσίας της και ακόμη περισσότερο τις επιρροές τις οποίες η αναφορά στην Αρκαδία ασκεί καθώς μεταφέρεται από τη μία χρονική περίοδο στην άλλη και από τον έναν γεωγραφικό τόπο στον άλλο.

Εικόνα 9.10 Αριστερά, Αφροδίτη, Πάνας και Έρωτας, κάπου στην Αρκαδία ας υποθέσουμε. Στη συνέχεια η Μονή Φιλοσόφου, επάλληλη βυζαντινή εγγραφή επί του αρκαδικού εδαφικού ανάγλυφου κατατεθειμένη. Τέλος, η Galatea, από νεότερη εικονογράφηση για το ομώνυμο βουκολικό μυθιστόρημα του Cervantes. Σε αυτή την τελευταία αναφορά, αρκαδικές ποιμενικές φαντασιώσεις που «απεδαφικοποιούνται» και μεταναστεύουν εκτός ελληνικού εδάφους σε «διακειμενικές», παλίμψηστες προσεγγίσεις.

Η νεότερη μετα-αναγεννησιακή Δύση αγνοεί βέβαια στις διαρκείς αναφορές της τη βυζαντινή Αρκαδία, έστω και αν η δική της πρώιμη αφύπνιση στη Φλωρεντία μεταφέρθηκε από έναν τόπο στην Αρκαδία γειτονικό, από την Αναγέννηση της ύστερης περιόδου των Παλαιολόγων, από τον υστεροβυζαντινό Μυστρά. Αγνοεί επομένως τον Αρκά Βυζαντινό, τον Ιωάννη Λαμπαρδόπουλο τον επονομαζόμενο «φιλόσοφο», γραμματέα του αυτοκράτορα Νικηφόρου Φωκά και ιδρυτή τον 10ο αιώνα της Μονής Φιλοσόφου, κτισμένης εκεί στη χαράδρα του ποταμού Λούσιου στα νότια της Δημητσάνας. Η νεότερη μετα-αναγεννησιακή Δύση επιμένει μάλλον στον Πάνα και στα βουκολικά ειδύλλια που αλληπάλληλα προβάλλονται στα αναγνώσματα και στις απεικονίσεις της, στη *Galatea* του Miguel de Cervantes⁸⁴ ή στους ιστορικά γνωστότατους πίνακες του Nicolas Poussin. Για τη δική μας ιστορική ευαισθησία, εντούτοις, η Αρκαδία πρέπει να προσλαμβάνεται συνολικά: είτε στην αρχαιότητα στρεφόμαστε είτε στην ιστορία των μέσων χρόνων, είτε στην επιβίωσή της κατά την οθωμανική περίοδο είτε αναφερόμαστε στην αποφασιστική παρουσία της την περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης και στους πλησιέστερους σε εμάς χρόνους που ακολουθούν.

⁸⁴ Έργο που εκδόθηκε στα 1585, πριν ακόμη από το δημοφιλέστερο *Δον Κιχώτη* που εκδόθηκε στα 1605.

9.3.1 Η Διοτίμα, ο Πλάτων και ο ρομαντικός Υπερίων

Εικόνα 9.11 Σωκράτης και Διοτίμα, από τον Σλοβένο Franc Kančič (1810). Πολιτιστικές αναφορές που διατρέχουν τον ευρωπαϊκό χώρο.

Αν η Αρκαδία, επομένως, διαθέτει ένα «πνεύμα τόπου», αυτό δεν συνδέεται αποκλειστικά με την ιδιαίτερη τοπογραφία της, αλλά με τον τρόπο που από αυτήν αναδύεται η μυθική αναφορά και ο ιστορικός χρόνος.

Είναι όμως, νομίζουμε, μάλλον παρωχημένη και καθηλωμένη σε μια ιδεαλιστική προσέγγιση η αναφορά στο «πνεύμα του τόπου», αναφορά πιθανότατα αναντίστοιχη με ό,τι μπορεί να περιγράψει ο όρος «παλίμψηστο». Σημειώσαμε εισαγωγικά πως ο δεύτερος αυτός όρος εμφανίζεται με έμφαση συσχετισμένος με θεωρίες της λογοτεχνικής διερεύνησης, με τη θεώρηση της «διακειμενικότητας», της ακολουθίας δηλαδή επιρροών μεταξύ χρονικά διαδοχικών κειμένων, και μολονότι παραπέμπει συνήθως σε αρχικές σχέσεις καταγωγικών αναφορών, προβάλλει τις συνθήκες ακολουθίας και τη διαρκή επάλληλη, «επικαθήμενη» συσχέτιση (Genette, 1982· Φιλίππιδης & Μωραΐτης, 1993). Ωστε το «τότε», το πρότερο, είναι σημαντικό όχι επειδή παραμένει, αλλά επειδή διηθείται στο επόμενο, επειδή μεταλλάσσεται επηρεασμένο από το κάλεσμα των καιρών. Με αυτήν ακριβώς την προσέγγιση εμφανίζεται και η μεταφορά της θεωρίας της διακειμενικότητας, η μεταφορά της προσέγγισης του παλίμψηστου στη χωρική-πολεοδομική ανάγνωση, όπως διατυπώνεται από τον Mario Gandelsonas στο βιβλίο του *The Urban Text* (Gandelsonas, 1991).⁸⁵

Ο μύθος υποδεικνύει ως τόπο γέννησης του Δία την Κρήτη, σύμφωνα με τον Ησίοδο, ή τη Λυδία, σύμφωνα με τον Εύμελο, ή την Αρκαδία, σύμφωνα με τον Καλλίμαχο. Στην αρκαδική εκδοχή των μυθικών αφηγήσεων, στην οποία αναφερθήκαμε ήδη, ο Δίας

⁸⁵ Θα προτιμήσουμε να αποδώσουμε τον τίτλο με αυτή τη μετάφραση: *Η πόλη ως κείμενο*.

γεννήθηκε στο Λύκειο όρος για να οδηγηθεί μετά στην αρχαία Λύττο, στα δυτικά κράσπεδα των βουνών στο Λασίθι. Περνώντας από τον μύθο στην κλασική αρχαιότητα, ας θυμηθούμε τη Διοτίμα, τη σοφή ιέρεια από την αρχαία Μαντίνεια της Αρκαδίας, για την οποία ο Σωκράτης ομολογεί, στο πλατωνικό Συμπόσιο, πως αυτή τα μυστήρια του Έρωτα του δίδαξε, μαθαίνοντάς του να επιθυμεί το ωραίο και αληθές. «— Καλά, Σωκράτη, δεν γνωρίζεις, είπε γελάσασα η σοφή Διοτίμα, ότι ο Έρωτας είναι παιδί του Πόρου (της πληρότητας) και της Πενίας (της ένδειας)! — Μα γι' αυτό ακριβώς ήρθα μέχρι τη μακρινή Μαντίνεια, Διοτίμα, γιατί έχω ανάγκη από δασκάλους» (2018: 374-422, παρ. 201d-212c).

Δυο χιλιάδες χρόνια αργότερα, η Διοτίμα εμφανίζεται ξανά ως παραπομπή στην ερωτική επιθυμία και τον πόνο της ερωτικής έλλειψης στο κείμενο του Friedrich Hölderlin *Υπερίων ή ο Ερημίτης στην Ελλάδα* (Hölderlin, 1990). Ένα κείμενο το οποίο, πέρα από την κατάδηλη αρχαιολατρία του, αναφέρεται στην εξέγερση του Ορλόφ στην Ελλάδα της οθωμανικής κυριαρχίας. Ο Υπερίων, κεντρικός ήρωας του έργου, περιγράφει τη συμμετοχή του στη ναυμαχία του Τσεσμέ, την απογοήτευσή του από την αποτυχία της εξέγερσης, την απόγνωσή του μετά τον θάνατο της αγαπημένης του Διοτίμας και την απόφασή του να απομονωθεί, ερημίτης στην ελληνική φύση, όπου η ομορφιά του τοπίου θα του επιτρέψει να ξεπεράσει την τραγική μοναξιά του. Παλίμψηστες εγγραφές, ένα κείμενο του γερμανικού Ρομαντισμού και η αναφορά του στον πλατωνικό διάλογο, η νεότερη αναφορά στον ερωτισμό και η παραπομπή της στο αρχαίο ελληνικό παράδειγμα, η συσχέτιση του πολιτικού ήθους με την απεγνωσμένη απαίτηση σωματικής ευδαιμονίας... πολιτικά κατ' ουσίαν και «επαναστατικά» παλίμψηστα κοινωνικής και προσωπικής ελευθερίας... Και η Αρκαδία; Πόσο εμφαντικά εμφανίζεται στους πολλαπλούς αυτούς συσχετισμούς η Αρκαδία;

Στις *Μεταμορφώσεις* του Οβίδιου (2009: 28-30, Βιβλίο I, στχ. 210-243), ο Δίας μεταμορφώνει τον βασιλιά της Αρκαδίας Λυκάωνα σε λύκο, τιμωρώντας τον γιατί προσπάθησε να του προσφέρει δείπνο από ανθρώπινη σάρκα. Στη συνέχεια η Αρκαδία από περιοχή αγριότητας, όπου πιθανότατα εφαρμόζεται η ανθρωποθυσία, μετατρέπεται σε σύμβολο μιας χρυσής περιόδου ευδαιμονίας, ποιμενικών ειδυλλίων. Ο μεγάλος ιστορικός της τέχνης Erwin Panofsky, μιλώντας για την Αρκαδία –αναφερθήκαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο σε αυτόν– εξηγεί πως αυτή η αλλαγή στάσης από την περιγραφή του Οβίδιου, ο οποίος περιγράφει τους Αρκάδες σαν πρωτόγονους άγριους, προς τη λογοτεχνική εξιδανίκευσή τους, οφείλεται στον Βιργίλιο. Ο δεύτερος αυτός Ρωμαίος συγγραφέας περιγράφει τη χώρα των Αρκάδων με βλάστηση πλούσια, άνοιξη διαρκή και τους κατοίκους της με ατέλειωτη ερωτική διάθεση (Panofsky, 1983: 344-345), μεταφέροντας εκεί την ονειρική βουκολική διάθεση των σικελικών *Ειδυλλίων* του Θεόκριτου. Έτσι, όμως, ο Πάνας επιλέγει την Αρκαδία για βασιλείο του και η Αρκαδία εγκαθίσταται στο φαντασιακό πεδίο του δυτικού πολιτισμού, ως «εύδαιμον» τοπίο πρωτογενούς πολιτικής ελευθερίας και σωματικής ευτυχίας. Ακόμη και εκεί υπάρχει βέβαια ο θάνατος, σχολιάζει ο Nicolas Poussin στους γνωστούς πίνακές του, που θα τους ακολουθήσουν και άλλες ζωγραφικές προσεγγίσεις του αρκαδικού τοπίου, προσφέροντας και αυτές με τη σειρά τους εξιδανικευμένες απεικονίσεις.

Εικόνα 9.12 Στις δύο απεικονίσεις της πρώτης σειράς, δύο παραλλαγές του *Et in Arcadia Ego*, από τον Nicolas Poussin (1627 και 1638-39 αντίστοιχα). Δύο αιώνες μετά, στην απεικόνιση της δεύτερης σειράς, ο Αμερικανός ζωγράφος αγγλικής καταγωγής Thomas Cole, γνωστός για το ενδιαφέρον του για το τοπίο και τις ιστορικές αναφορές, επιμένει στο εξιδανικευμένο όραμα στον πίνακα *Η αρκαδική ή ποιμενική κατάσταση / The Arcadian or Pastoral State* (1834).

Αν στη φλωρεντινή Αναγέννηση ο Lorenzo των Μεδίκων ο Μεγαλοπρεπής συνήθιζε να αποκαλεί τους σοφούς της Academia Neoplatonica «Αρκάδες βοσκούς» και τη Villa Fiesole, την έδρα της Ακαδημίας, «βασίλειο του Πάνα» (Panofsky, 1983: 348-349), στη διάρκεια του Διαφωτισμού η αρκαδική παράδοση συνδέεται με τις δημοκρατικές θεωρήσεις και τρέφει την «πνευματική ελευθεριότητα» των χρόνων που προηγούνται της Γαλλικής Επανάστασης.

9.3.2 Ο Goethe, ο Faust και η Ωραία Ελένη στην Αρκαδία

Μια λιγότερο συμβατική προσέγγιση για αυτό που συμβαίνει σε σχέση με την αναφορά στην Αρκαδία στη Δυτική Ευρώπη, κατά την περίοδο αμέσως μετά την Ελληνική Επανάσταση, θα τολμούσε να στραφεί σε ένα από τα σημαντικότερα λογοτεχνικά έργα της περιόδου, τον *Faust* του Johann Wolfgang von Goethe.

Εικόνα 9.13 Αριστερά, Ο Γκαίτε στην ύπαιθρο στη Ρώμη, του Johann Heinrich Wilhelm Tischbein (1786). Ο Goethe δεν έφθασε ποτέ στην Ελλάδα και στην Αρκαδία, αλλά υπήρξε με έμφαση φιλέλληνας. Στο κέντρο, Μεφιστοφελής και Φάουστ, χαρακτηριστικό για τον δεύτερο τόμο του *Faust*. Στον δεύτερο αυτό μέρος του έργου, η γοτθική καταγωγική αναφορά του Goethe επιχειρεί να συμβληθεί με το αρχαίο κλασικό πρότυπο και με το αρκαδικό όραμα. Δεξιά, Ο Faust και η Ωραία Ελένη, γλυπτό σύμπλεγμα στο Μουσείο Ιστορίας της Τέχνης στη Βιέννη.

Έχουμε υποσχεθεί ήδη αυτή την αναφορά που παραπέμπει συγκεκριμένα στον δεύτερο τόμο του έργου, ο οποίος ολοκληρώθηκε στα 1831 και εκδόθηκε έναν χρόνο μετά στα 1832, λίγο μετά τον θάνατο του συγγραφέα και τέσσερα χρόνια μετά τη συνθήκη που υπέγραψαν οι τρεις μεγάλες εγγυήτριες δυνάμεις, Αγγλία, Ρωσία και Γαλλία, για τη λύση του ελληνικού ζητήματος και την ευτυχή κατάληξη της ναυμαχίας του Ναβαρίνου. Το κείμενο του δεύτερου αυτού τόμου του *Faust*, πέρα από το γενικότερο φιλολογικό ενδιαφέρον του, διακρίνεται για τον εντονότατο φιλελληνισμό του ο οποίος επιχειρεί να συγκεράσει τον γερμανικό Ρομαντισμό με την αρχαία ελληνική συνεισφορά.

Εικόνα 9.14 Στην πρώτη σειρά, *Αρκαδία / Arcadia*, Thomas Eakins (1883) και στη δεύτερη σειρά αριστερά, ο ανάλογης αρκαδικής προσέγγισης *Η Λιμνούλα για Κολύμπι / The Swimming Hole* (1884-85). Στη συνέχεια τρεις φωτογραφικές λήψεις, σπουδές υποστήριξης του πρώτου πίνακα του για την *Αρκαδία*.

Ας θυμηθούμε πως ο Goethe είχε υπάρξει ένας από τους πρωτεργάτες του γερμανικού ρομαντικού κινήματος *Sturm und Drang* / *Καταιγίδα και Ορμή*. Στον δεύτερο αυτό τόμο του έργου του Goethe, ο Φάουστ ζητά από τον Μεριστοφελή να τον βοηθήσει να γνωρίσει την ουσία της ομορφιάς και αυτός τον στέλνει στον Άδη των αρχαίων Ελλήνων, για να συναντήσει την Ωραία Ελένη, που ενσαρκώνει το απόλυτο αισθητικό πρότυπο. Η Ωραία Ελένη και ο Φάουστ στη συνέχεια της αφήγησης περιηγούνται στον ελληνικό χώρο, για να φθάσουν τελικά στην Αρκαδία, στη χώρα «*την πιο ώρια από τον ήλιο κάτω της γης, που όλες ενεργετεί*» (Goethe, 2003: 273-274). «*Γιατί όλοι ενώνονται εκεί πέρα, όπου άρχει η φύση καθαρή [...] στην πάντα αγέραστη Αρκαδία*». Ο Φάουστ συνεχίζει: «*βρήκες γλυκειά χώρα και τύχη, οι θρόνοι μας βγάλαν ανθιά, κι η αγάπη μας ας επιτύχει Αρκαδική πια λευτεριά*» (ό.π.: 276).

Μια τελευταία θεωρητική υπόθεση με αφορμή την Αρκαδία.

Αν οι Deleuze και Guattari μας προμηθεύουν ενδιαφέρουσες προσεγγίσεις, όπως αυτήν της σχέσης με το έδαφος ή της «Γεωφιλοσοφίας», στην οποία θα αναφερθούμε και στη συνέχεια... αν το «παλίμνηστο» μας οδηγή μάλλον σε μια σαφή, σχετικά ιεραρχημένη ακολουθία εκ των κάτω προς τα άνω, «δενδροειδή / arborescente» θα την περιέγραφαν οι δυο προηγούμενοι Γάλλοι θεωρητικοί, τότε οι υποθέσεις μας για την Αρκαδία μας οδηγούν μάλλον στη «μεταφορά» του «ριζώματος». Με τον όρο «ρίζωμα / rhizome» οι Deleuze και Guattari περιγράφουν μια διάχυση πολλαπλών εμπλοκών (1980), μια σειρά πιθανώς άναρχων συσχετίσεων η οποία επιδέχεται πολλαπλότητες. Είναι η υψηλή παιδεία διανοητών όπως ο Goethe, που εκπαιδεύει τον νεότερο δυτικό πολιτισμό σε κινήσεις αρκαδικής επιστροφής στη φύση, ή οι εκρήξεις των ευρωπαϊκών πληθυσμών στις ασφυκτικές μητροπόλεις των ευρωπαϊκών slums; Τι προκαλεί τον Goethe να αναφέρει την Αρκαδία στον δεύτερο τόμο του *Faust*; Προς αυτή την κατεύθυνση η ρομαντική σκέψη είναι μάλλον «ριζωματική». Αναζητά συχνά την έμπνευσή της στις ορεινές πολιτισμικές και πολιτικές προτάσεις, στους Σκωτσέζους highlanders, στους ορεσίβιους αγωνιστές Σουλιώτες, στην ορεινή σωματική και πολιτική ελευθερία της Αρκαδίας.

9.4 Από τον Βιργίλιο στον Nicolas Poussin και στη νεωτερική πολιτική απαίτηση: Αρκαδική υπόσχεση σωματικής ευδαιμονίας και πολιτικής ελευθερίας

Ας επιστρέψουμε στον δεύτερο τόμο του *Faust* και στην αναφορά του για την Αρκαδία και τον ελληνικό τόπο γενικότερα, παρουσιάζοντας τα ίδια τα λόγια του συγγραφέα. «Τι θάμα στην Ελλάδα με έχει φέρει!» λέει ο Γερμανός σοφός Φάουστ, κεντρικός ήρωας του έργου, και συνεχίζει: «Ένοιωσα ευτύς σε ποια πατώ εδώ μέρη. / Καθώς ήμουν στον ύπνο ως τώρα ακμαίος / έτσι άλλος νοιώθω εδώ πως είμαι Ανταίος» (Goethe, 2003: 150). Κατά σαφή τρόπο ο Goethe παραπέμπει στη σχέση του νεότερου δυτικού πολιτισμού με την αρχαία Ελλάδα, υποδεικνύοντας το ισχυρότερο εποπτικό στήριγμα στο οποίο θα μπορούσε να αναφερθεί, σχολιάζοντας αυτή την πολιτιστικά «θαυματουργή» σχέση, τον ελληνικό τόπο, το ελληνικό έδαφος, το ελληνικό τοπίο. Ας θυμηθούμε την εισαγωγή από τους Gilles Deleuze και Félix Guattari του όρου «Γεωφιλοσοφία» (2004: 113-114) και ας τους αφήσουμε να μας μιλήσουν για αυτήν και να μας εξηγήσουν τη σχέση της πολιτικής και φιλοσοφικής σκέψης με τον ελληνικό τόπο. Έχει άραγε πάψει; Η σχέση της πρόσφατης, συχνά επιθετικής διανόησης με την αρχαία ελληνική αναφορά μάς εκπλήσσει. «Μπορεί οι φιλόσοφοι να είναι ξένου», σημειώνουν οι Deleuze και Guattari, «η φιλοσοφία όμως είναι

ελληνική», υπονοώντας την καταγωγική σχέση της νεότερης Δύσης με τον ελληνικό τόπο και τα παράγωγα του πολιτισμού του.

Αν, όμως, η επίκληση του Φάουστ στο πολιτικό τοπίο της Αρκαδίας, συσχετισμένη με την Ελληνική Επανάσταση που μαίνεται κατά την περίοδο της συγγραφής του δεύτερου τόμου από τον Goethe,⁸⁶ αποτελεί φανταστική λογοτεχνική επίκληση, ο πραγματικός αρκαδικός τόπος συμμετέχει με πολύ ουσιαστικότερο τρόπο στις απαιτήσεις της ελληνικής ανεξαρτησίας.

9.4.1 Ελληνικής ανεξαρτησίας αρκαδικό εγκώμιο

Επιμένοντας στην περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης, θα θυμίσουμε πως η Αρκαδία πρωτοστάτησε στην εξέγερση, καθώς προσέφερε ασφαλή ορεινά ορμητήρια, στρατό από τα επαναστατημένα χωριά και πυρομαχικά από τους μπαρουτόμυλους της Δημητσάνας.

Τα Τρίκορφα ή αλλιώς τα «Ταμπούρια του Κολοκοτρώνη» είναι μια σειρά βουνοκορφές στο ανατολικό Μαίναλο, που μπορούσαν να προσφέρουν οχυρά ορμητήρια στους επαναστατημένους Έλληνες. Χαρακτηριστικά είναι τα ταμπούρια που διασώζονται μέχρι σήμερα σε δύο κορυφές υψωμάτων. Αλλά η συνεισφορά της ορεινής δυσπρόσιτης τοπογραφίας στις ελληνικές επιδιώξεις ανεξαρτησίας ξεκινά ήδη μισό αιώνα νωρίτερα. Πρώτη φορά οχυρώθηκαν στα Τρίκορφα οι Έλληνες στη διάρκεια των Ορλοφικών, το 1770, όμως περικυκλώθηκαν και κυριολεκτικά εξοντώθηκαν από τον τουρκικό στρατό. Από τα ίδια σημεία εφορούσε αργότερα, το 1779, ο Κωνσταντής Κολοκοτρώνης, πατέρας του Γέρου του Μοριά, για να εξοντώσει τους Αλβανούς μισθοφόρους που αυτονομήθηκαν έναντι των Τούρκων και λυμαίνονταν το οροπέδιο της Μαντινείας. Το 1821 τα Τρίκορφα, με πρωτοβουλία του Κολοκοτρώνη, αποτέλεσαν στρατιωτικό και πολιτικό κέντρο των Ελλήνων κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Τριπολιτσάς. Τότε φτιάχτηκαν τα περισσότερα ταμπούρια, ανάμεσά τους και αυτά που διασώζονται μέχρι σήμερα. Ειδικά το δυτικό και μικρότερο ταμπούρι του Άι Βλάσση στο οποίο οχυρωνόταν ο ίδιος ο Κολοκοτρώνης, σε τόπο ιδιαίτερα βραχύωδη και δυσκολότερα προσβάσιμο, έχει πλήρη ορατότητα της Τρίπολης.

Στα ίδια ταμπούρια δόθηκε και η καταστροφική για τους Έλληνες μάχη των Τρικόρφων στις 23 Ιουνίου 1825. Ίσως γι' αυτό οι κάτοικοι του γειτονικού χωριού Συλίμνα, μέχρι τον Μεσοπόλεμο, θεωρούσαν τον τόπο ιερό... Έβρισκαν σκόρπια κόκαλα στα βράχια και έλεγαν ότι, όταν περνούσαν κοντά στα ταμπούρια τη νύχτα, ο αέρας τούς έφερνε στ' αυτιά βογκητά πληγωμένων αντρών και μοιρολόγια γυναικών. Ακόμα... ανάμεσα στα υψώματα όπου ταμπουρώνονταν οι κλέφτες, ίχνη φαίνονται από τους τροχούς αρχαίων αμαξιών που

⁸⁶ Η συγγραφή του δεύτερου αυτού τόμου συμπίπτει χρονικά με τις εξελίξεις της Ελληνικής Επανάστασης. Στο ιστορικό αυτό πλαίσιο ο Goethe, με σαφέστατο φιλελληνικό προσανατολισμό, οραματίζεται τον συγκερασμό της ρομαντικής σκέψης με την κλασική πολιτιστική και πολιτική κληρονομιά. Με λογοτεχνική μεταφορά παρουσιάζει έτσι την ένωση του Φάουστ με την αναστημένη και ζωντανή πλέον Ωραία Ελένη και τη συμβολική γέννηση του υπέροχου παιδιού τους, του Ευφορίωνα, που προσωποποιεί αυτή την πολιτιστική και πολιτική ένωση. Ο Ευφορίωνας πεθαίνει στη λογοτεχνική αφήγηση, ακολουθώντας σε αντιστοιχία τον θάνατο του Βύρωνα στο Μεσολόγγι (Goethe, 2003). Όλα αυτά όμως συμβαίνουν, αφού προηγουμένως ο Φάουστ έχει προσκαλέσει την Ωραία Ελένη στο ιδανικό της Αρκαδίας τοπίο. Για τη σχέση αυτή του λογοτεχνικού προσώπου του Ευφορίωνα με τον λόρδο Βύρωνα, βλέπε και την υποσημείωση-σχόλιο του μεταφραστή Δ. Λάμψα (Goethe, 2003: 292).

περνούσαν πριν από χιλιάδες χρόνια, μεταφέροντας, από τα Δολιανά στην Ολυμπία, τα μάρμαρα για να χτιστεί το ολυμπιακό στάδιο.⁸⁷

Εικόνα 9.15 Το Μαίναλο προστατευμένη περιοχή Natura (πρώτη σειρά αριστερά), το ορεινό τοπίο στο Μαίναλο με την Αλωνίσταινα στο βάθος (δεύτερη σειρά δεξιά) και η διαδρομή του Menalon Trail (στη δεύτερη κάτω σειρά).

9.4.2 Ωστε το Μαίναλο δεν προτείνεται για ορεινή πεζοπορία μόνο

Ωστε το Μαίναλο δεν είναι απλώς μια περιοχή σημαντικής φυσικής ποιότητας μόνο, αλλά επίσης ένας τόπος όπου η πολιτισμική, πολιτιστική ιστορική αναφορά «εκφύεται» ενωμένη με τη φυσική ποιότητα. Έτσι η Αλωνίσταινα, στις πλαγιές του βουνού στη δυτική πλευρά της κορυφής της Οστρακίνας, διαθέτει, πέρα από την τοπιακή της ποιότητα, τη συσχέτιση με την ιστορική περίοδο της Φραγκοκρατίας, καταγραμμένη στο *Χρονικό του Μορέως* (Ελευθερουδάκης, 1964: τόμ. 2, 852). Αλλά διαθέτει επίσης η Αλωνίσταινα και την ιστορική συμμετοχή στην Ελληνική Επανάσταση, προσφέροντας επιπλέον τον τόπο της τελικής της ανάπαυσης στη Ζαμπία Κωτσάκη, μητέρα του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη.

Αν, λοιπόν, η διαδρομή του Menalon Trail αντιστοιχεί στο πρώτο ορεινό πεζοπορικό μονοπάτι πιστοποιημένο από την ERA, την European Ramblers Association, τον Ευρωπαϊκό Συνδέσμου Πεζοπορίας, συνδέεται επίσης με τύπους σημαντικής πολιτισμικής και ιστορικής αναφοράς. Γεγονός που δικαιολογεί τη σύνθετη προβολή του με τη χαρακτηριστική πρόταση «από τη Στεμνίτσα στα Λαγκάδια 75 χλμ. φύσης και ιστορίας».

⁸⁷ <https://www.greecewithin.com/gr/arhtra/160-trikorfa-arkadias-ta-tampouria-tou-kolokotroni> - ανακτήθηκε 27/9/2020.

9.5 Συγκροτώντας την πρόσβαση στην Αρκαδία με βάση μία περιηγητικά σημαντικότερη αλλά υποβαθμισμένη σήμερα διαδρομή

Η συνηθισμένη σήμερα διαδρομή επίσκεψης στην Αρκαδία αναφέρεται συνήθως στον αυτοκινητόδρομο: στην εθνική οδό σύνδεσης Αθήνας-Πάτρας, για παράδειγμα, για τους επισκέπτες που προέρχονται από την κατεύθυνση της πρωτεύουσας και στη συνέχεια στον αυτοκινητόδρομο Αθήνας-Κεντρικής Πελοποννήσου, προς την κατεύθυνση Τρίπολη-Καλαμάτα.

Θα άξιζε όμως να αντιπαραθέσουμε αυτή τη συνηθισμένη διαδρομή σε μια άλλη, υποβαθμισμένη δυστυχώς σήμερα, που διαθέτει και ιδιαίτερη ιστορική σημασία η ίδια και συνδέει επιπλέον σημαντικούς τόπους της Αρκαδίας και της Πελοποννήσου γενικότερα. Αναφερόμαστε στο σιδηροδρομικό δίκτυο της Πελοποννήσου και ιδιαίτερα στο κεντρικότερο τμήμα του. Πρέπει από την αρχή να σημειώσουμε πως η δημιουργία αυτής της σιδηροδρομικής διαδρομής είναι συνυφασμένη με μια σημαντική καμπή στην ιστορία της νεότερης Ελλάδας, με την προσπάθεια του Χαρίλαου Τρικούπη να συγκροτήσει, ξεκινώντας από το 1885, αξιόπιστες συγκοινωνίες με βάση την ανάπτυξη του σιδηροδρόμου.⁸⁸ «Πόλεμοι, κατοχή, εμφύλιος, αστυφιλία, διεθνής παράγοντας, ιδιαίτερα μοντέλα γεωργικής παραγωγής, οικονομικά προβλήματα, λανθασμένη κρατική πολιτική και μνημόνια, άφησαν τα σημάδια τους στην υπερεκατονταετή λειτουργία του σιδηροδρόμου, με το οριστικό τέλος να έρχεται το 2011. Στις μέρες μας λειτουργούν μόνο τρία μικρά τμήματά του: του 'Οδοντωτού' Διακοφτό-Καλάβρυτα, το τμήμα Κατάκολο-Πύργος-Ολυμπία για τουριστικά δρομολόγια και το τμήμα Άγιος Βασίλειος-Ρίο-Πάτρα, ως Προαστιακός Σιδηρόδρομος. Στην ακμή του, το 1905, μετέφερε 1.740.000 επιβάτες ετησίως καθώς και 251.000 τόνους εμπορευμάτων. Κάλυπτε 750 χιλιόμετρα, διέθετε 159 σταθμούς και εξυπηρετούσε σημαντικές πόλεις όπως τις Αθήνα, Μέγαρα, Ελευσίνα, Λουτράκι, Κόρινθο, Κιάτο, Ξυλόκαστρο, Διακοφτό, Αίγιο, Πάτρα, Καβάσιλα. Κυλλήνη, Αμαλιάδα. Κατάκολο, Πύργο, Ολυμπία, Κυπαρισσία, Καλαμάτα, Μεσσήνη, Μεγαλόπολη, Τρίπολη, Άργος, Ναύπλιο, Νεμέα».⁸⁹

Αυτή όμως η ανενεργή γραμμή, στο τμήμα της κεντρικής και νότιας Πελοποννήσου ιδιαίτερα, δεν παραπέμπει μόνο στην άυλη κληρονομιά της νεότερης ελληνικής ιστορίας και στην προσπάθεια εκσυγχρονισμού του νεότερου ελληνικού κράτους. Είναι πολύ περισσότερο ένα ιστορικό μνημείο αυτή η ίδια, συνυφασμένο με την οικονομική και πολιτική ιστορία της νεότερης Ελλάδας, όπως μόλις προηγουμένως επισημάναμε, και διανθισμένη είναι η πορεία της γραμμής, από μια σειρά μικρούς ή μεγαλύτερους σταθμούς ιστορικής πλέον αρχιτεκτονικής σημασίας. Ας συμπληρώσουμε, τέλος, το σημαντικό, το σημαντικότερο ίσως πολιτιστικό της χαρακτηριστικό, αυτό της συσχέτισής της με μια σειρά ιστορικούς τόπους με διεθνή, για κάποιους από αυτούς, σημασία.

Η ιστορική αξία της σιδηροδρομικής αυτής διαδρομής εξηγεί τις δύο απόπειρες επαναξιοποίησής της οι οποίες παρουσιάζονται στη συνέχεια. Μια διοικητικά εγκυρότερη που αναφέρεται στην παλαιότερη απόπειρα κήρυξής της ως μνημείου της UNESCO⁹⁰ και μια νεανικότερη και περισσότερο ευφάνταστη, οραματικά ευφυέστατη εντούτοις, που

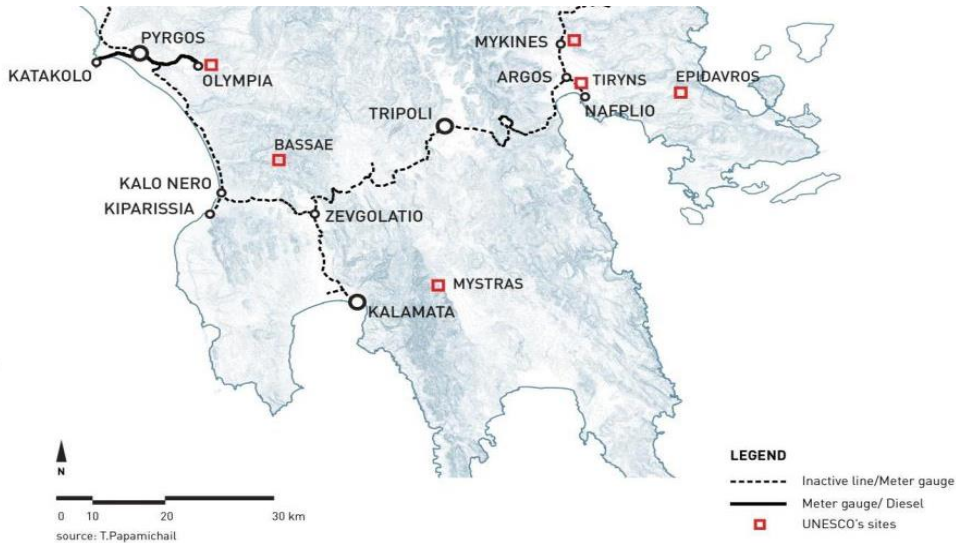
⁸⁸ Πρβλ. https://ose.gr/images/OSE_Entipol6sel.pdf - ανακτήθηκε 27/9/2020.

⁸⁹ https://www.lifo.gr/articles/travel_articles/83854/to-egkatalaleimmeno-sidirodromiko-diktyo-tis-peloponnisoy - ανακτήθηκε 27/9/2020.

⁹⁰ Πρβλ. Ελβετοελληνικό Συμπόσιο του Οκτωβρίου του 2016, που οργανώθηκε στη Ζυρίχη με πρωτοβουλία του Ελβετικού Ομοσπονδιακού Ινστιτούτου Τεχνολογίας της πόλης, δηλαδή του Πανεπιστημιακού Τεχνολογικού Ινστιτούτου ΕΤΗ και του καθηγητή Bernd Scholl. Στο συνέδριο αυτό συμμετείχε ο Κ. Μωραΐτης με σχετική ανακοίνωσή του.

προτάθηκε στο πλαίσιο διπλωματικής εργασίας στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ.

9.5.1 Η κήρυξη της σιδηροδρομικής διαδρομής κεντρικής Πελοποννήσου ως μνημείου της UNESCO

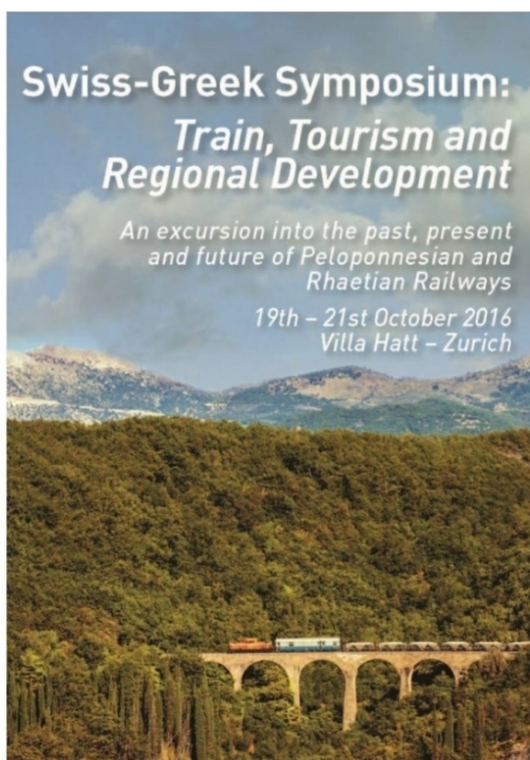

Εικόνα 9.16 (άνω αριστερά): Η ανενεργή γραμμή Πελοποννήσου με εστιγμένη γραμμή και η συσχέτιση με σημαντικούς ιστορικούς τόπους (από την πρόταση για κήρυξή της σε μνημείο της UNESCO, Ζυρίχη 2016).

Η πρώτη από τις δύο απόπειρες που την παρουσίασή τους μόλις υποσχεθήκαμε αφορά την πρόταση υπαγωγής του σιδηροδρομικού δικτύου της Πελοποννήσου στον κατάλογο με τα 1.031 Μνημεία Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO. Η πρόταση αυτή συζητήθηκε τον Οκτώβριο του 2016 στο πλαίσιο του Ελβετοελληνικού Συμποσίου που οργανώθηκε στη Ζυρίχη με πρωτοβουλία του Πανεπιστημιακού Τεχνολογικού Ινστιτούτου ΕΤΗ και του καθηγητή Bernd Scholl, στο οποίο συμμετείχε και ο Περιφερειάρχης Πελοποννήσου, όπως και εκπρόσωποι ελληνικών πανεπιστημιακών ιδρυμάτων. Η σχετική πρόταση θεώρησε ως πρότυπό της τη «Ραιτική Σιδηροδρομική Γραμμή», τη Rhätische Bahn ή Rhaetian Railway η οποία περιλαμβάνεται στον Κατάλογο των Μνημείων Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO και διατρέχει τις ανατολικές Άλπεις, γνωστές επίσης και ως Rhätische ή Rätische Alpen στα γερμανικά ή Alpi Retiche στα ιταλικά και για τους αγγλόφωνους ως Rhaetian Alps.

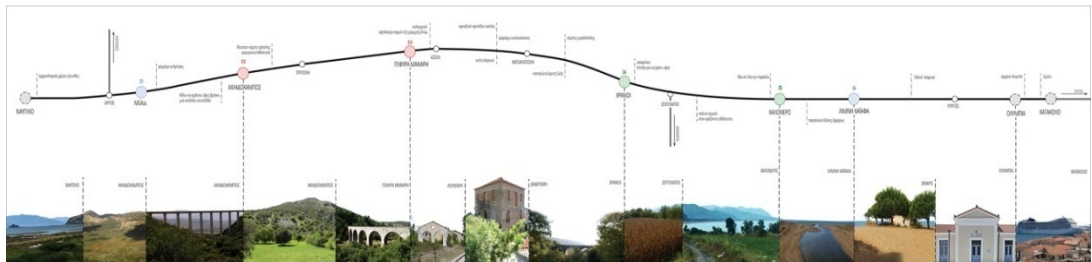
Η κήρυξη της προηγούμενης σιδηροδρομικής γραμμής ως μνημείου πολιτιστικής κληρονομιάς συνδέεται με το γεγονός πως η διαδρομή της παραπέμπει σε μια ιδιαίτερη εθνοτική ομάδα η οποία μπορεί να θεωρηθεί παλαιότατος ιστορικός πολιτισμικός πυρήνας του ελβετικού πληθυσμού. Πρόκειται για τη ραιτική ομάδα πληθυσμού που μιλά μια παλαιότατη γλώσσα, συγγενή με εκείνη των Ετρούσκων. Αλλά η γραμμή αυτή περνά από περιοχές υψηλού, διεθνούς περιηγητικού ενδιαφέροντος, όπως το St. Moritz ή το Lugano. Έτσι η ενίσχυση του τοπιακού και πολιτισμικού δικτύου που συνδέεται μαζί της διαθέτει πολιτιστική και πολιτική στόχευση, πέρα από την περιηγητική, οικονομική προώθηση της περιοχής, ενώ παραπέμπει και στην αρχική κατασκευή της γραμμής και άρα στη σιδηροδρομική ανάπτυξη της Ελβετίας, η οποία αποτέλεσε σημαντικό ιστορικό συντελεστή

της συνολικότερης οικονομικής αλλά και πολιτιστικής της προώθησης. Ανάλογα χαρακτηριστικά, κάποια από αυτά πιθανόν εντυπωσιακότερα από αυτά του ελβετικού παραδείγματος, φαίνεται να διαθέτει και η σιδηροδρομική γραμμή κεντρικής Πελοποννήσου.

Εικόνα 9.17 Η αφίσα του Ελβετοελληνικού Συμποσίου τον Οκτώβριο του 2016, που διοργανώθηκε στη Ζυρίχη με σκοπό τη διερεύνηση των δυνατοτήτων κήρυξης της σιδηροδρομικής διαδρομής κεντρικής Πελοποννήσου ως μνημείου της UNESCO (άνω), με φωτογραφική αναφορά στη σχέση της σιδηροδρομικής γραμμής με το αρκαδικό τοπίο. Σε σύγκριση, μια δεύτερη φωτογραφική αναφορά (κάτω), στη Ραιτική Σιδηροδρομική Γραμμή, των ελβετικών ανατολικών Άλπεων.

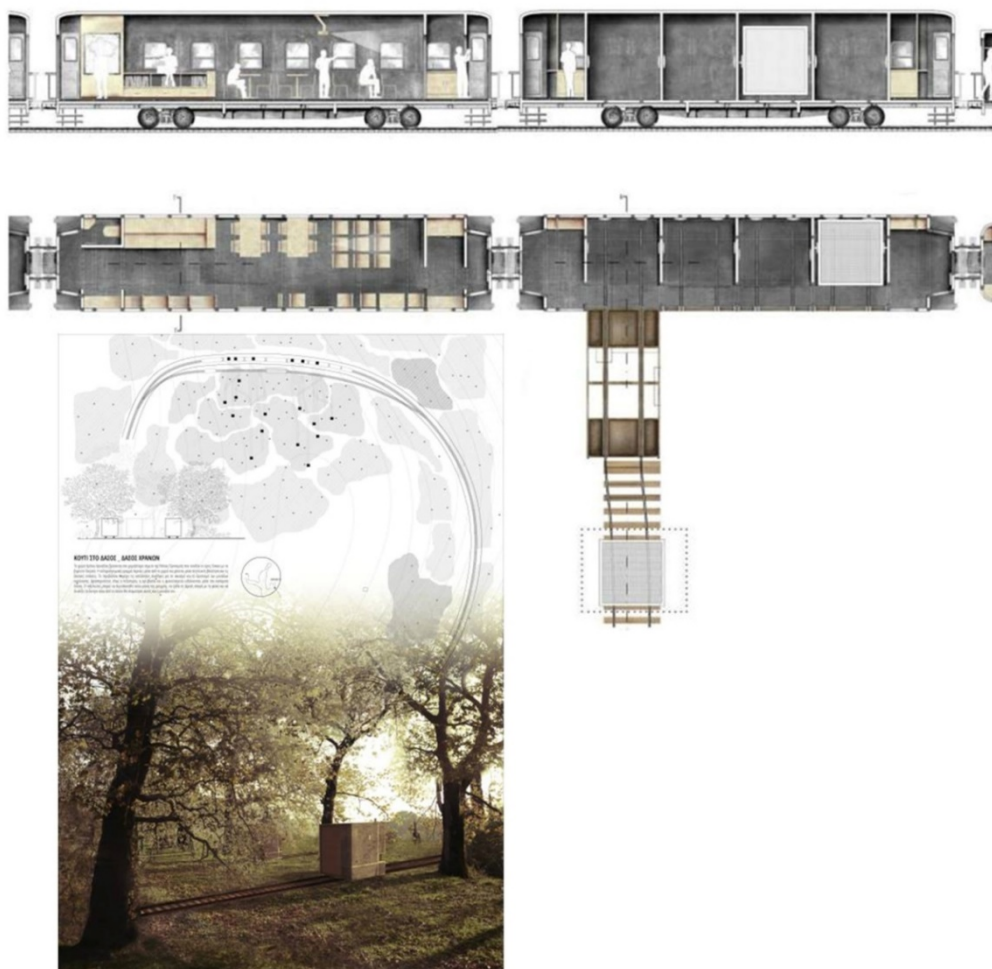
Πρώτα απ' όλα, το δεύτερο αυτό δικό μας παράδειγμα μπορεί να περιγραφεί ως συγκοινωνιακή διαδρομή με έμφαση συσχετισμένη με τις άλλες διαδρομές περιήγησης, τις οποίες περιγράψαμε μιλώντας για το παλίμνηστο του πολιτισμικού τοπίου της Αρκαδίας. Αλλά αυτή η σιδηροδρομική γραμμή μπορεί να συσχετιστεί με τόπους παγκόσμια μοναδικούς όπως η Ολυμπία ή οι Μυκήνες, ενώ επιπλέον αποτελεί ιστορικό μνημείο της νεότερης ελληνικής προσπάθειας για τεχνολογική πρόοδο και οικονομική συγκρότηση. Προσπάθεια που καταγράφεται επίσης στα κτίρια των μικρών σταθμών της πορείας της, μνημεία και αυτά της νεοελληνικής ιστορίας και της νεοελληνικής εγκατάλειψης, της έλλειψης κρατικού ενδιαφέροντος για την ιστορική προστασία τους.

Εικόνα 9.18 Ανάλυση πρόταση με την προηγούμενη, με έμφαση στη χρήση των σιδηροδρομικών οχημάτων ως χώρων οργανωμένων για «εν κινήσει» ξενάγηση, «εν κινήσει» διδασκαλία και μεταφορά στοιχειωδών κουβουκλίων φιλοξενίας περιηγητών. Ο χάρτης της Πελοποννήσου με την ένδειξη της σιδηροδρομικής διαδρομής (άνω) και η αναλυτικότερη αναφορά σε σημεία τοπικού ή πολιτισμικού, πολιτιστικού και ιστορικού ενδιαφέροντος (κάτω).⁹¹

⁹¹ Η πρόταση αποτελεί το αποτέλεσμα διπλωματικής εργασίας που εκπονήθηκε στη Σχολή Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ, από τους σπουδαστές Μ. Μ. Πετρόγγονα και Μ. Τακόπουλο, με χαρακτηριστικό τίτλο «Κατοικία εν κινήσει: (Ανα)Βιώνοντας το σιδηροδρομικό δίκτυο Πελοποννήσου» (Φεβρουάριος του 2015). Επιβλέποντες καθηγητές Δ. Παπαλεξόπουλος και Κ. Μωραΐτης.

Μας είναι πλέον σαφές πως η πολιτιστική κληρονομιά δεν περιορίζεται στις υλικές εκδηλώσεις της, στα μνημεία και τα αντικείμενα που διατηρήθηκαν στην πορεία του χρόνου. Περιλαμβάνει βέβαια και την άυλη ουσιαστικότερη κληρονομιά, τις περιπλανώμενες στα αρκαδικά βουνά, στο παράδειγμά μας, φαντασιώσεις του Πάνα ή τις νεότερες ιστορικές μνήμες. Ας μην «εγκλωβίσουμε», ας μην «εντοπίσουμε» αυτή την πλουσιότερη άυλη κληρονομιά σε περιορισμένα σημεία του χώρου. *Ας της επιτρέψουμε να αναπτυχθεί κατά το δυνατόν περισσότερο προτείνοντάς της ενδιαφέρουσες διαδρομές, όπως αυτή της σιδηροδρομικής γραμμής κεντρικής Πελοποννήσου.*

Εικόνα 9.19 Η μετατροπή των σιδηροδρομικών οχημάτων σε χώρους ξενάγησης-διδασκαλίας (πρβλ. την κάτοψη και τομή των βαγονιών στο αριστερό τμήμα των δύο ανώτερων σχεδιαστικών παρουσιάσεων) και σε χώρους αποθήκευσης κουβουκλίων φιλοξενίας περιηγητών (πρβλ. την κάτοψη και τομή των βαγονιών στο δεξιά τμήμα των δύο ανώτερων σχεδιαστικών παρουσιάσεων). Στην τρισδιάστατη παρουσίαση το κατώτερο τμήμα της εικόνας, περιγράφεται η τοποθέτηση των κουβουκλίων φιλοξενίας στο φυσικό αρκαδικό περιβάλλον.

9.5.2 «Εν κινήσει» ξενάγηση και διδασκαλία στη σιδηροδρομική διαδρομή κεντρικής Πελοποννήσου, με μετατροπή και επανάχρηση των σιδηροδρομικών βαγονιών

Η επόμενη πρόταση που παρουσιάζεται, σχετική και αυτή με την περιηγητική ενεργοποίηση της σιδηροδρομικής διαδρομής κεντρικής Πελοποννήσου, δεν διαθέτει ίσως την αίγλη ενός διεθνούς συμποσίου. Χαρακτηρίζεται όμως από την οραματική διάθεση μιας ουσιαστικότερης αξιοποίησης, καθώς προτείνει τη χρήση των σιδηροδρομικών οχημάτων ως χώρων για «εν κινήσει» οργανωμένη ξενάγηση, «εν κινήσει» διδασκαλία και μεταφορά στοιχειωδών κουβουκλιών φιλοξενίας περιηγητών. Με τη διάθεση αυτή συνδέεται άλλωστε και ο χαρακτηριστικός τίτλος της: «Κατοικία εν κινήσει: (Ανα)Βιώνοντας το σιδηροδρομικό δίκτυο Πελοποννήσου». Σημειώνουμε πως χρονικά προηγείται της πρότασης του Ελβετοελληνικού Συμποσίου που παρουσιάστηκε προηγουμένως.

Εικόνα 9.20 Μουσείο Υδροκίνησης, στη Δημητσάνα, επάνω, και Μουσείο Λαϊκής Ιστορίας του Μαινάλου, στο Χρυσοβίτσι (αρχιτέκτονες Kizi Design Studio).

9.6 Αρκαδία, η πρόκληση: Τουριστικό place branding, διδακτικές περιηγήσεις και υποδείξεις πολιτισμικής, πολιτιστικής και πολιτικής συνείδησης

Η Αρκαδία είναι γεμάτη από ιστορικές εγγραφές πολλών διαφορετικών περιόδων. Εγγραφές εντούτοις οι οποίες έχουν να συναγωνιστούν μια αναφορά τόπου πολύ ευρύτερη, το αρκαδικό τοπίο ως σύνολο. Είναι σημαντικό να τονίσουμε πως η Αρκαδία αποτελεί το σημαντικότερο ίσως όνομα τοπιακής αναφοράς στη δυτική ιστορία, τόσο καθοριστικό για το δυτικό φαντασιακό ώστε να επιβάλει τη συμβολική παρουσία του ακόμη και χωρίς την άμεση γνώση του πραγματικού γεωγραφικού χώρου. Ωστε η Αρκαδία συνιστά, *όλη*, μνημείο. Το σημαντικότερο ίσως τοπιακό μνημείο της χώρας μας και πιθανότατα ένα από τα σημαντικότερα του κόσμου. Πάντως, παράδοση είναι η μέχρι στιγμής ελάχιστη αξιοποίησή του και κυρίως η μη σύνδεσή του, πέρα από τη φυσιολατρική και οικοτουριστική προσέγγιση, με ένα ισχυρότατο ρεύμα ακαδημαϊκής και ευρύτερης παιδαγωγικής περιήγησης.

9.6.1 Παραμένοντας στο αρκαδικό πολιτισμικό τοπίο

Επιμένοντας στην παγκόσμια σημασία του αρκαδικού τόπου, ας τολμήσουμε λοιπόν να υπερβούμε, προς χάριν του, τη συμβατικότερη προσέγγιση του place branding, τη συγκρότηση, προώθηση και προβολή της ανταγωνιστικής ταυτότητας του τόπου, για λόγους επιχειρησιακής και οικονομικής κύρια μεγέθυνσης. Μπορούμε υπερβαίνοντάς τη να διεκδικήσουμε για την Αρκαδία μια ουσιαστικότερη απαίτηση: την ανάδειξη της ταυτότητάς της, για λόγους ενίσχυσης της πολιτισμικής, πολιτιστικής και πολιτικής συνείδησης που αναφέρεται βέβαια πρώτιστα στο ελληνικό κοινό, αλλά επίσης με έμφαση στη διεθνή αναγνώριση.

Εικόνα 9.21 Εσωτερικός χώρος εργασίας και το κτίριο της Σχολής Αργυροχρυσοχοΐας της Στεμνίτσας. Σχετικά, πρβλ. την προσπάθεια προβολής της Σχολής στο πλαίσιο του Κοινοτικού Προγράμματος *Euromed Heritage II*, με συμμετοχή ομάδας έρευνας του Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Ε. Μ. Πολυτεχνείου.⁹²

Επιχειρώντας να αναδείξουμε αυτή την απαίτηση ποιοτικής υπόδειξης, μπορούμε βέβαια να αναφερθούμε σε κάποια θετικά παραδείγματα. Σε παραδείγματα προβολής της ιστορίας και του ανώνυμου πολιτισμού του αρκαδικού τόπου, όπως το Μουσείο Υδροκίνησης στη Δημητσάνα και το Μουσείο Δασικής Ιστορίας του Μαινάλου στο Χρυσοβίτσι. Σε προτάσεις

⁹² Με υπεύθυνη την καθηγήτρια Σοφία Αυγερινού-Κολώνια.

δηλαδή που υπερβαίνουν τη συμβατική περιοριστική αντίληψη μουσειακής παρουσίας και κινούνται προς καινοτομικές μουσειολογικές και αρχιτεκτονικές κατευθύνσεις. Επιμένοντας σε αυτήν ακριβώς την προσπάθεια προβολής της ιστορίας και του ανώνυμου πολιτισμού της Αρκαδίας, αξίζει βέβαια να αναφερθούμε και σε ένα τρίτο παράδειγμα, στην ένταξη στο σύγχρονο πολιτισμικό τοπίο της Αρκαδίας, στη Στεμνίτσα, μιας εστίας ενεργής συνέχισης των πολιτισμικών καταβολών του τόπου, της Σχολής Αργυροχρυσοχοΐας Στεμνίτσας.

Εντούτοις, και οι τρεις, υποδειγματικές στη διάθεσή τους προσπάθειες που μόλις παρουσιάσαμε δεν αποτελούν παρά μόνο τμηματικές προσεγγίσεις της πολυεπίπεδης ταυτότητας της Αρκαδίας στην παγκόσμια, μοναδική σημασία του πολιτισμικού της τοπίου, στην οποία διαρκώς επανερχόμαστε. Ας το επαναλάβουμε εμφατικά: η Αρκαδία έχει υπάρξει, σε έκταση χιλιετιών, το συμβολικό πρότυπο του Υπέροχου, του Υψηλού, του πέραν όποιας άλλης συμβατικής σχέσης τόπου. Το πρότυπο του τοπίου της αισθητικής απόλαυσης, αλλά επίσης της πρωτογενούς πολιτικής ελευθερίας και της σωματικής ευδαιμονίας επίσης. «Εμβλημα» του αναδυόμενου Διαφωτισμού του 18ου αιώνα (Starobinski, 1979) και ποιητική ελπίδα του ευρωπαϊκού Ρομαντισμού επίσης.

Επομένως, η Αρκαδία είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα του ελληνικού πολιτισμικού, πολιτιστικού ιστορικού παλίμψηστου, όπως μας το παραδίδει ο Νίκος Καζαντζάκης. «Το πρόσωπο της Ελλάδας είναι ένα παλίμψηστο από δώδεκα κύριες απανωτές γραφές: Σύγχρονη, του Εικοσιένα, της Τουρκοκρατίας, της Φραγκοκρατίας, του Βυζαντίου, της Ρώμης, της Ελληνιστικής εποχής, της Κλασικής, του Δωρικού μεσαίωνα, της Μυκηναϊκής, της Αιγιακής, της Λίθινης» (Καζαντζάκης, 1961: 191). Παλίμψηστο που παραπέμπει στο σύνολο του ελληνικού χώρου και βέβαια και στις ορεινές του περιοχές και, επιπλέον, σε όλες εκείνες τις αναφορές του δυτικού και παγκόσμιου πολιτισμού οι οποίες στην ελληνική προσφορά στηρίχτηκαν.

Εικόνα 9.22 Μουσείο Περιβάλλοντος Στυμφαλίας, αφιερωμένο στην οικολογική ευαισθητοποίηση του κοινού και τη διάσωση της γνώσης για την παραδοσιακή τεχνολογία της περιοχής ίδρυσής του (αρχιτέκτονες Δ. Ησαΐας, Γ. Παπαϊωάννου, Α. Γαλατά – συνεργάτης αρχιτέκτονας Σ. Γυφτόπουλος).

9.6.2 Επεκτείνοντας την τοπιακή ακτινοβολία της Αρκαδίας: Στυμφαλίδες Όρνιθες, Ηράκλειοι τοπιακοί άθλοι και σύγχρονες πολιτισμικές παρεμβάσεις

Τολμώντας να μετακινηθούμε κατ' ελάχιστον από την Αρκαδία, από την περιοχή δηλαδή όπου εστιάζουμε το ενδιαφέρον μας σε αυτό το κεφάλαιο, θα αναφερθούμε σε μια γειτονική της περιοχή, εξακολουθώντας να συσχετίζουμε το μυθικό βάθος, τη νεότερη ανώνυμη πολιτισμική κληρονομιά και τη σύγχρονη τοπιοφιλία. Η μικρή γεωγραφική μας παρασπονδία, πάντως, δεν δικαιολογείται μόνο από τη γοητευτική συσχέτιση του Ηράκλειου μυθικού άθλου, της εξόντωσης των όρνεων της λίμνης Στυμφαλίας, των Στυμφαλίδων Ορνίθων, με σύγχρονες ορεινές δραστηριότητες που διαθέτουν επιπλέον προσανατολισμό πολιτισμικό. Με διαδικασίες δηλαδή που συνδέονται με όσα μόλις προηγούμενα παρουσιάσαμε, μιλώντας για την ταυτότητα του αρκαδικού πολιτισμικού τοπίου. Αναφέρεται επιπλέον στην προσπάθειά μας να παρουσιάσουμε προτάσεις που δεν παραπέμπουν μόνο σε βιβλιογραφικές αναφορές ή σε παραδειγματικές αναφορές πέρα από τον δικό μας ελληνικό αρχιτεκτονικό και ακαδημαϊκό χώρο. Σε προτάσεις δηλαδή που συνδέονται με δικές μας προσεγγίσεις και οι οποίες αποτελούν κεντρικό αντικείμενο ενδιαφέροντος, σε αυτό το Β' Μέρος του βιβλίου μας,

Εικόνα 9.23 Εσωτερικός εκθεσιακός χώρος του Μουσείου Περιβάλλοντος Στυμφαλίας, με εμφανέστατη αναφορά στα φυσικά και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά του τοπίου αναφοράς (άνω). Επίσης (χαμηλότερη σειρά), Ο Ηρακλής φονεύει τις Στυμφαλίδες Όρνιθες, σε παράσταση (αριστερά) αρχαίου μελανόμορφου αμοφρέα, σε πίνακα (μέσο) του Albrecht Dürer (1500) και σε γλυπτική σύνθεση (δεξιά) του Antoine Bourdelle (1909).

Σε αυτή την κατηγορία σημαντικότερων δικών μας αρχιτεκτονικών παραδειγμάτων περιλαμβάνεται και το υποδειγματικό Μουσείο Στυμφαλίας, μία κτιριακή δομή που περιλαμβάνεται στο τοπίο, περικλείοντας επιπλέον το τοπίο, μουσειολογικά, με σαγηνευτικό τρόπο. Αλλά το Μουσείο Στυμφαλίας, όπως και το Μουσείο Υδροκίνησης, στη Δημητσάνα, πέρα από την αρχιτεκτονική τους ποιότητα και το ιδιαίτερο τοπιοφιλικό και πολιτισμικό τους ενδιαφέρον, είναι σημαντικότερα για έναν επιπλέον λόγο. Γιατί εντάσσονται στην προφανέστατα αξιέπαινη προσπάθεια του Πολιτιστικού Ιδρύματος του Ομίλου Πειραιώς (ΠΙΟΠ), για την κατασκευή και υποστήριξη σειράς ανάλογων συγκροτημάτων, διασπαρμένων στον ευρύτερο ελληνικό χώρο.⁹³

9.6.3 Ο ημίθεος και οι συμβολικές, μυθικές παρεμβάσεις του στον άγριο φυσικό τόπο

Η λίμνη Στυμφαλία δεν είναι μόνο ο νοτιότερος ορεινός υγροβιότοπος των Βαλκανίων, με πλούσια χλωρίδα και πανίδα, δεν περιλαμβάνεται μόνο στο Ευρωπαϊκό Δίκτυο Προστατευόμενων Περιοχών NATURA 2000, αλλά, όπως ορθότατα συμπληρώνει η ιστοσελίδα του ΠΙΟΠ, είναι ο τόπος απ' όπου «απομάκρυνε ο Ηρακλής τις Στυμφαλίδες Όρνιθες, σύμφωνα με τη μυθολογία».

Συνδέεται δηλαδή το τοπίο που μόλις μας απασχόλησε με την ανάμνηση των ηράκλειων άθλων, με τη μυθική θαυμαστή δραστηριότητα του ημίθεου ο οποίος θα μπορούσε δίκαια να χαρακτηριστεί «τοπιακός ήρωας». Προσωποποίηση μυθική της δράσης των αρχέγονων κοινοτήτων οι οποίες επιχειρούσαν να μετατρέψουν τη φυσική αγριότητα σε πολιτισμικά ελεγχόμενο τοπίο. Στυμφαλίδες Όρνιθες, Ερυμάνθιος Κάπρος –θα τον συναντήσουμε σε επόμενες σελίδες μας– Λερναία Ύδρα, Λέων της Νεμέας, αλλαγή της ροής του Πηνειού ώστε να καθαριστεί η Κόπρος του Αυγείου... Δεν είναι λοιπόν τυχαίο που ο ανδριάντας του μυθικού ήρωα στέφει τον κεντρικό άξονα σε μια από τις σημαντικότερες τοπιοτεχνήσεις της νεότερης ευρωπαϊκής ιστορίας, στους κήπους του γαλλικού Château de Vaux-le-Vicomte. Αλλά αυτός ο πλάγιος συσχετισμός δεν μπορεί να υπερκεράσει βέβαια το πολιτισμικό βάθος που αποδίδει στις περιοχές της Πελοποννήσου ο άμεσος συσχετισμός με τον ημίθεο. Αν σε προηγούμενα σημεία αυτού του κεφαλαίου προτείναμε τα παλιμψηστα δίκτυα επισκεψιμότητας στην Αρκαδία ή τη σιδηροδρομική-ιστορική γραμμή περιήγησης, μπορούμε ίσως να φανταστούμε επίσης το πελοποννησιακό δίκτυο των Ηράκλειων τοπίων.

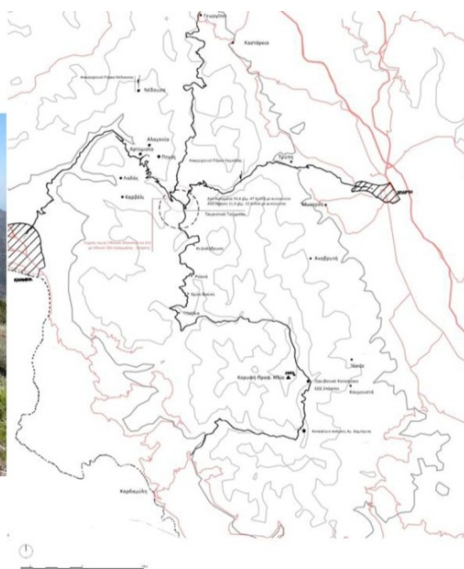
9.7 Η ορεινή περιήγηση ως αφορμή διδακτικών και ερευνητικών ακαδημαϊκών προσεγγίσεων

Σχολιάσαμε μόλις νωρίτερα την προσπάθειά μας να επιμείνουμε, στο δεύτερο αυτό μέρος των παρουσιάσεών μας, σε οικειότερες σε εμάς προτάσεις, κάποιες από αυτές συσχετισμένες με τον ακαδημαϊκό, ας το προσδιορίσουμε ακριβέστερα, με τον ακαδημαϊκό διδακτικό και ερευνητικό χώρο. Στο πλαίσιο αυτό έχουμε άλλωστε μόλις προηγουμένως παρουσιάσει, με αφορμή την Αρκαδία, δύο ανάλογα παραδείγματα.⁹⁴

Στην πρόταση που ακολουθεί παρουσιάζουμε μια προσπάθεια σχεδιασμού του «Κέντρου Περιβαλλοντικής και Πολιτισμικής Προβολής του Όρους Ταΰγετος και των Ορεινών Δραστηριοτήτων», μετακινούμενοι ξανά από την κεντρική αναφορά μας στην Αρκαδία, παραμένοντας εντούτοις στο ορεινό πεδίο της Πελοποννήσου.

⁹³ Πρβλ. την ιστοσελίδα του ΠΙΟΠ, του Πολιτιστικού Ιδρύματος του Ομίλου Πειραιώς, <https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn.aspx> - 1/12/2022.

⁹⁴ Πρβλ. τα προηγούμενα υποκεφάλαια 9.1.2 και 9.5.2.

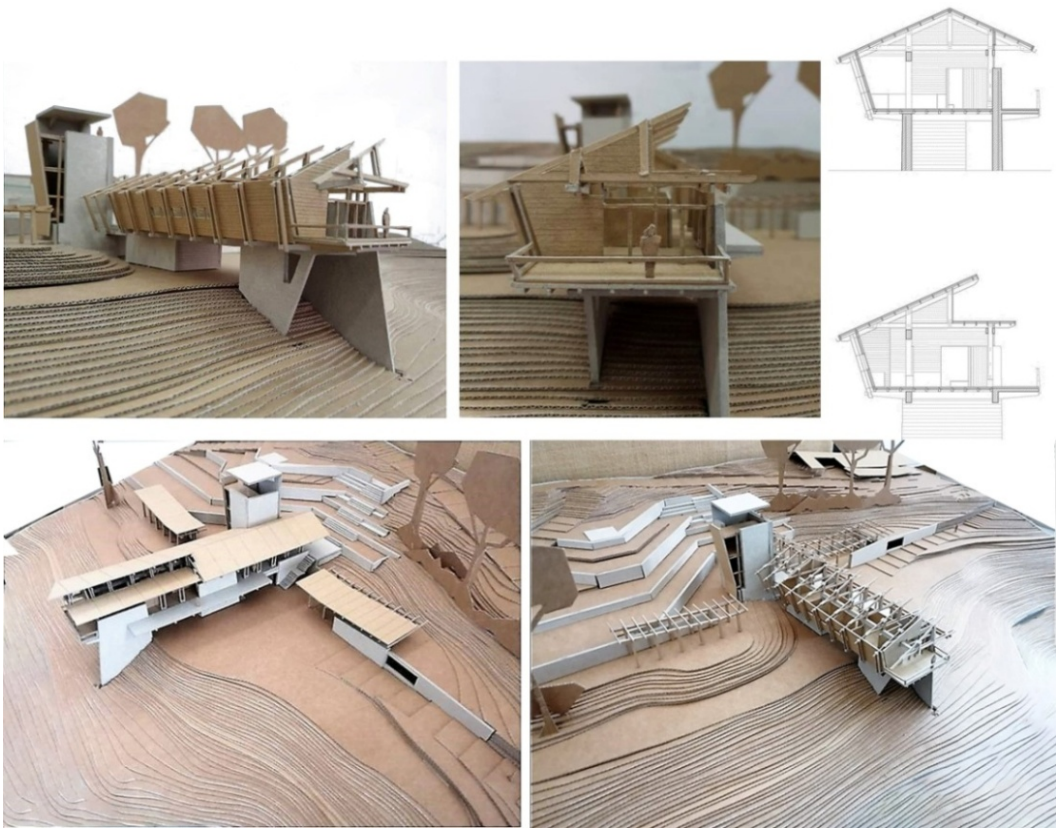

Εικόνα 9.24 Το ορεινό τοπίο του Ταΰγετος (αριστερά) και η θέση του προτεινόμενου συγκροτήματος Περιβαλλοντικής και Πολιτισμικής Προβολής του Όρους Ταΰγετος σε κεντρικό σημείο του ορεινού όγκου (δεξιά), στην τομή της Εθνικής Οδού Καλαμάτας-Σπάρτης με το πεζοπορικό Εθνικό Μονοπάτι 032, σε ίση απόσταση από τα δύο αστικά κέντρα.

Στην πρόταση που παρουσιάζεται, αποτέλεσμα διπλωματικής εργασίας προπτυχιακών σπουδών στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, πέρα από το λειτουργικό ενδιαφέρον του αντικειμένου μπορούμε να σημειώσουμε τον συσχετισμό μιας κτιριακής υπόβασης από οπλισμένο σκυρόδεμα, πάνω στην οποία προστίθεται ένα ανώτερο τμήμα ξύλινης υπερδομής.

Η πρόταση αυτή για το κέντρο προβολής, περιήγησης και ενημέρωσης στο όρος Ταΰγετος μας θυμίζει συνθετικά την πρόταση του Carlo Mollino για Lago Nero Sled Station στο Sauze d'Oulx (1946-47), η οποία παρουσιάστηκε στο Α΄ Μέρος του βιβλίου, στο 6ο Κεφάλαιο.⁹⁵ Συσχετισμός που δεν είναι μάλλον τυχαίος, καθώς το ερευνητικό ενδιαφέρον του σχεδιαστή της πρότασης του είχε ήδη προσφέρει εκτενή γνώση παραδειγμάτων από κατασκευές περιηγητικής υποστήριξης στις Άλπεις. Όστε η ιδιαιτερότητα του σχεδιασμού σε ορεινές περιοχές προσφέρεται για ενδιαφέρουσες εκπαιδευτικές προσεγγίσεις, γενικά συνθετικές και ειδικότερα κατασκευαστικές, ιδιαίτερα μάλιστα αν συσχετίζεται με την παράλληλη διερεύνηση ανάλογων, παραδειγμάτων.

⁹⁵ Η διπλωματική αυτή εργασία εκπονήθηκε από έναν των συγγραφέων αυτού του βιβλίου, τον Χαράλαμπο Μαραγκό (2019), με τίτλο αντίστοιχο με την ονομασία του προτεινόμενου συγκροτήματος και επιβλέποντες καθηγητές τους Κ. Μωραΐτη και Ε. Τσακανίκα.

Εικόνα 9.25 Συγκρότημα Περιβαλλοντικής και Πολιτισμικής Προβολής του Όρους Ταΰγετος, κεντρικό τμήμα. Ένα ανώτερο τμήμα ξύλινης υπερδομής συντίθεται σε υπόβαση από οπλισμένο σκυρόδεμα.

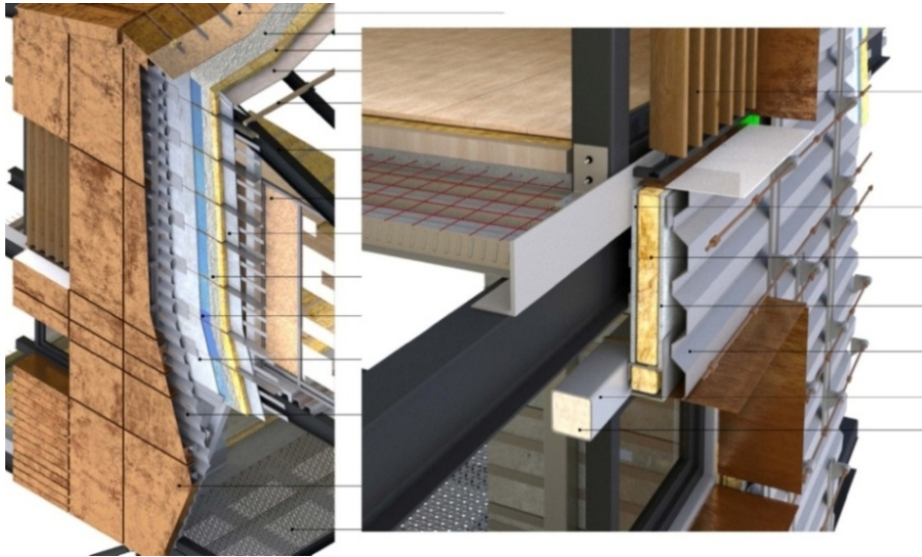
Εικόνα 9.26 Ο Ηρακλής και ο Ερμάνθιος Κάπρος. Ανάγλυφο (αριστερά) στη Βασιλική του Αγίου Μάρκου στη Βενετία και πίνακας (δεξιά) του Francisco de Zurbarán (1634).

Το επόμενο παράδειγμα ολισθαίνει και αυτό εκτός Αρκαδίας, στην ορεινή πάντως περιοχή της Πελοποννήσου και διαθέτοντας και αυτό, πέρα από το ερευνητικό αρχιτεκτονικό-κατασκευαστικό του ενδιαφέρον, τη μυθική συνάφεια με τα πελοποννησιακά τοπία των ηράκλειων άθλων. Ο χώρος αναφοράς του είναι η ορεινή περιοχή του Ερυμάνθου. Αν και πρόκειται για τη μελέτη ενός ορειβατικού καταφυγίου, μας είναι αδύνατον να αντισταθούμε σε ένα δεύτερο ολίσθημα, προς την αναφορά του τερατώδους μυθικού αγριόχοιρου, του Ερυμάνθιου Κάπρου, αυτή τη φορά.

Εικόνα 9.27 Ερύμανθος, μεγάλο υψόμετρο, ορεινό ανάγλυφο και πρόταση ενός ορειβατικού καταφυγίου, με σύνθεση δύο επιμέρους χώρων.

Αυτό βέβαια που πρέπει να επαναλάβουμε είναι πως ιδιαιτερότητα του σχεδιασμού σε ορεινές περιοχές προσφέρεται για ενδιαφέρουσες εκπαιδευτικές προσεγγίσεις, γενικά συνθετικές και ειδικότερα κατασκευαστικές. Στην περίπτωση του σχεδιασμού ορεινών καταφυγίων, όπως του ορεινού καταφυγίου στον Ερύμανθο,⁹⁶ αλλά και στο επόμενο παράδειγμα, η κατασκευαστική επινοητικότητα αποτελεί σημαντικότερο στοιχείο της πρότασης.

Εικόνα 9.28 Ορεινό καταφύγιο στον Ερύμανθο. Το παράδειγμα προσφέρεται για λεπτομερή και επινοητική κατασκευαστική διερεύνηση.⁹⁷

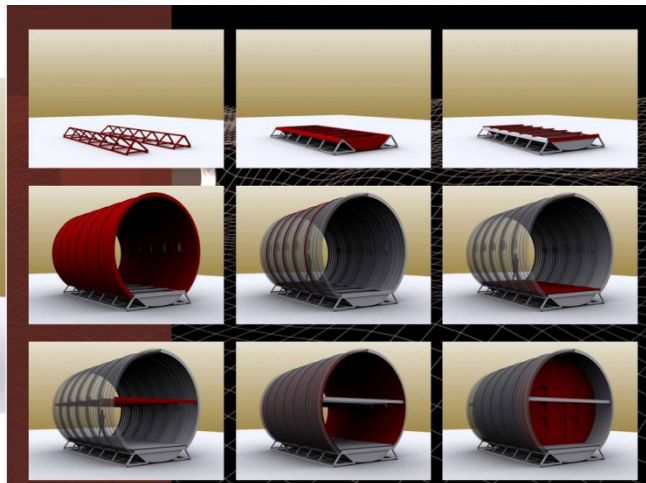
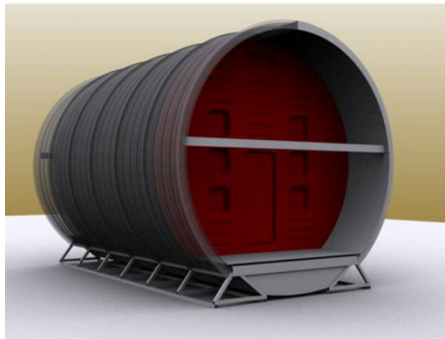
Το δεύτερο παράδειγμα σχεδιασμού ορεινού καταφυγίου⁹⁸ επιμένει στην παρατήρηση την οποία μόλις προηγουμένως παραθέσαμε. Στο 6ο Κεφάλαιο άλλωστε έχουμε σημειώσει, μιλώντας για το αλπικό τοπίο ειδικά, πως «αποτελεί προνομιακό εργαστήριο πειραματικού σχεδιασμού», κάτι που ισχύει για τις ορεινές περιοχές υψηλού υψομέτρου γενικότερα και για τα δικά μας ερευνητικά ακαδημαϊκά παραδείγματα τα οποία τώρα, στο τελευταίο αυτό τμήμα της διερεύνησής μας, παρουσιάζουμε.

Η πρόταση για την «Κατασκευή σε ακραίες συνθήκες: ορεινό καταφύγιο», την οποία παρουσιάζουμε στη συνέχεια, αναφέρεται σε μια γενικευμένη δυνατότητα χρήσης σε μεγάλο υψόμετρο.

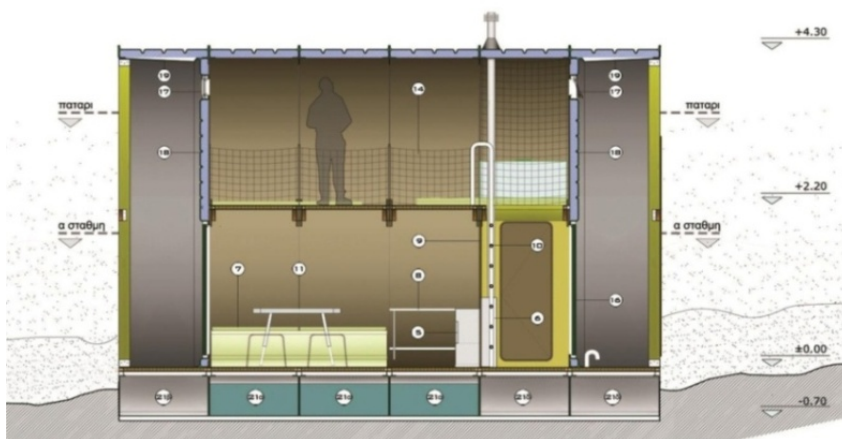
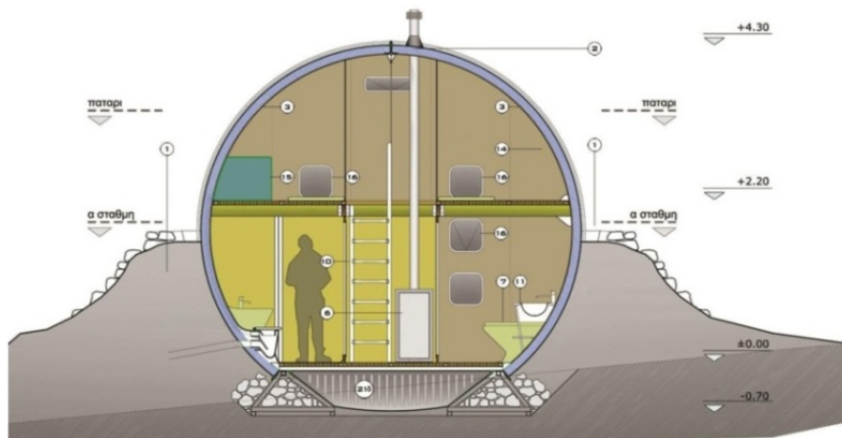
⁹⁶ Πρόκειται για τη διπλωματική εργασία των Β. Μιχάλαϊνα, Π. Πετράκη, Μ. Χιωτίνη, στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, με τον αντίστοιχο τίτλο «Ορεινό Καταφύγιο στον Ερύμανθο». Παρουσιάστηκε τον Φεβρουάριο του 2021. Επιβλέπων καθηγητής Κ. Καραδήμας, σύμβουλος ομότιμος, καθηγητής Κ. Μωραΐτης.

⁹⁷ Προφανώς η λεπτομερής παρουσίαση της οικοδομικής επίλυσης του παραδείγματος θα απαιτούσε εκτενέστερη περιγραφή. Η εικόνα που παρουσιάζεται απλώς υπαινίσσεται το οικοδομικό ενδιαφέρον της πρότασης.

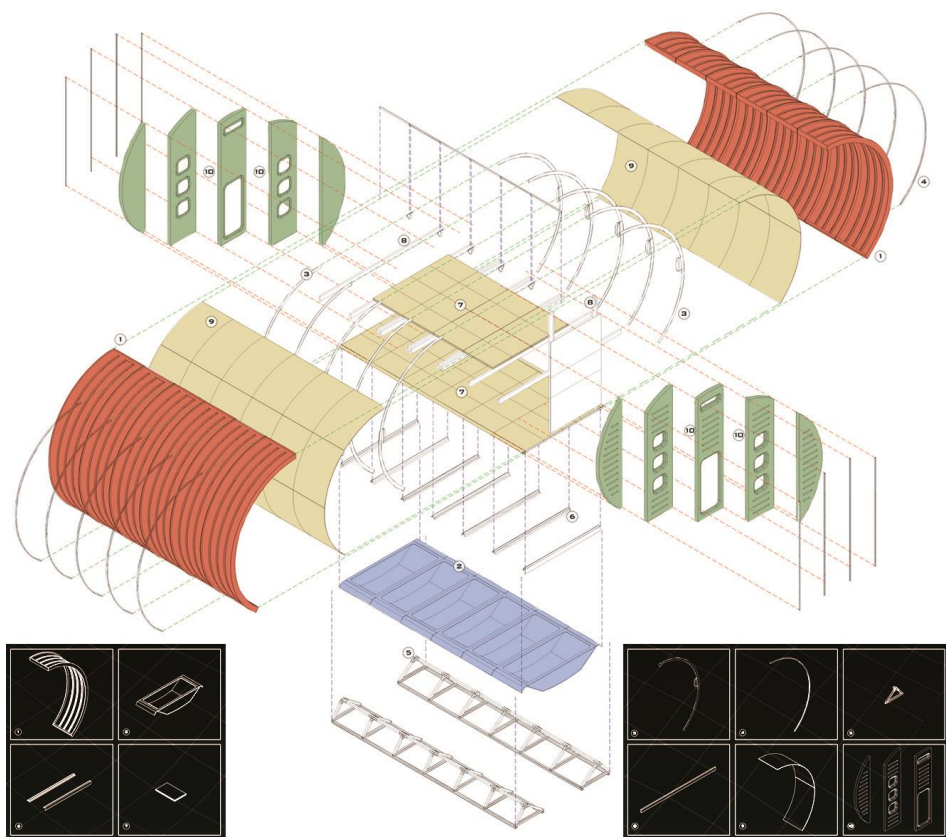
⁹⁸ Πρόκειται για τη διπλωματική εργασία των Ε. Γιάλια και Ο. Μπαρμπαντωνάκη στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, με τον αντίστοιχο τίτλο «Κατασκευή σε ακραίες συνθήκες: ορεινό καταφύγιο». Παρουσιάστηκε τον Φεβρουάριο του 2007. Επιβλέποντες διδάσκοντες Κ. Μωραΐτης, Θ. Στασινόπουλος.

Εικόνα 9.29 «Κατασκευή σε ακραίες συνθήκες: ορεινό καταφύγιο». Υποθετική πορεία κατασκευής.

Εικόνα 9.30 «Κατασκευή σε ακραίες συνθήκες: ορεινό καταφύγιο». Κατά πλάτος (άνω) και κατά μήκος τομή (κάτω).

Εικόνα 9.31 «Κατασκευή σε ακραίες συνθήκες: ορεινό καταφύγιο». Συστατικά στοιχεία κατασκευής.

Επιμένει η δεύτερη αυτή κατασκευή στο κυλινδρικό σχήμα για ευφύστερη αντιμετώπιση της χιονόπτωσης, στη σύμπτυξη του χώρου και στην εφαρμογή αναστρέψιμης, ελαφράς προκατασκευής. Αλλά κυρίως επιμένει να μας υποδεικνύει, όπως και οι προηγούμενες προτάσεις, το ερευνητικό ενδιαφέρον και το εκπαιδευτικό ενδιαφέρον ανάλογων διδακτικών προσπαθειών.

9.8 Διδακτικές πεζοπορίες: από την Αρκαδία στην Ευρώπη, από τα ορεινά μονοπάτια του τραγοπόδη θεού στα ξένα πεζοπορικά παραδείγματα

Αναφερθήκαμε και νωρίτερα, συνοπτικά, στην πεζοπορική διαδρομή του Menalon Trail, μιλώντας γενικότερα για την Αρκαδία. Ο λόγος που επανερχόμαστε συνδέεται με την προσπάθεια να συσχετίσουμε το συγκεκριμένο αυτό ορεινό μονοπάτι με τη διεθνή εμπειρία ανάλογων περιηγητικών επιλογών, που συνδέονται αφενός με φυσικά τοπία υψηλής ποιότητας και αφετέρου με την προσπάθεια ενίσχυσης της κατά το δυνατόν άμεσotesης σωματικής επαφής των επισκεπτών με το φυσικό τοπιακό υπόβαθρο. Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό πως τα στοιχεία αυτής της παρουσίασης προέρχονται από την άμεση πεζοπορική εμπειρία. Πεζοπορική εμπειρία που μπορεί να χαρακτηριστεί γενικά διδακτική για την οικοσοφική, περιβαλλοντική και πολιτισμική, ιστορική μας ευαισθησία. Αλλά

μπορεί και ειδικά να χαρακτηριστεί ως διδακτική, καθώς αποτελεί το αποτέλεσμα μίας ακαδημαϊκής σπουδαστικής εργασίας.⁹⁹

Είναι βέβαια αποκαλυπτικό πως, πέρα από την προηγούμενη επιτόπια άσκηση των σπουδαστών που ασχολήθηκαν με τη διερεύνηση αυτή, την επιτόπια άσκησή τους στους αρκαδικούς οικισμούς η οποία διεύρυνε τις απαιτούμενες γνώσεις τους, σημαντικά κίνητρα για την ερευνητική προσπάθειά τους αποτέλεσαν η εντοπιότητα, η αγάπη για τη βιοματική εμπειρία στη φύση και το βασικό έναυσμα για την επιλογή του ερευνητικού πεδίου: «μία αυγουστιάτικη πρωινή πεζοπορία στο φαράγγι του Λούσιου».¹⁰⁰

Επιστρέφοντας στην αναλυτικότερη παρουσίαση του Menalon Trail, θα εξηγήσουμε πώς ο χώρος ανάπτυξης του συνδέεται με εννέα χωριά της ορεινής Αρκαδίας: τη Στεμνίτσα, Δημητσάνα, Ζυγοβίσι, Ελάτη, Βυτίνα, Νυμφασία, Μαγούλιανα, Βαλτεσινίκο και τα Λαγκάδια. Όσο για τη διεργασία υλοποίησης του μονοπατιού, ας επισημάνουμε πως στηρίχτηκε στην εθελοντική εργασία πολλών ανθρώπων, γηγενών της αρκαδικής περιοχής αλλά και όσων πέρα από αυτήν ενίσχυσαν την προσπάθεια, καθώς τους προσέλκυσε η μαγεία της φύσης αλλά και η πολιτισμική αίγλη, η μαγεία της σύριγγας του Πάνα που εξακολουθεί ίσως να ακούγεται, διατρέχοντας φαντασιώσεις και οράματα χιλιετιών. Η εκ των κάτω αυτή προσπάθεια και η βοήθεια χορηγών οδήγησαν στην υλοποίηση του αρχικού οράματος, στη διάνοιξη και τη σηματοδότηση των διαδρομών του Menalon Trail οι οποίες απέσπασαν τελικά την πιστοποίηση από την ERA, την European Ramblers Association, τον Ευρωπαϊκό Σύνδεσμο Περιπατητών, που το ενέταξε στα Μονοπάτια Κορυφαίας Ποιότητας, στα καλύτερα της Ευρώπης – στα Leading Quality Trails BEST OF EUROPE. Στη συνέχεια, η ποιότητα του Menalon Trail συνδέθηκε με σειρά από επαινούς, ανάμεσά τους ο χρυσός έπαινος περιήγησης του 2018, GOLD TOURISM AWARD 2018. Χαρακτηριστική ήταν πάντως η παρατήρηση που ακολούθησε την πρώτη επίσημη αναγνώρισή του τον Μάιο του 2015, η παρατήρηση πως ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά του, σε σύγκριση με άλλα ανάλογα πεζοπορικά μονοπάτια της Ευρώπης, είναι η μεγάλη ποικιλία εναλλαγής και η πυκνότητα εντυπώσεων σε μικρό σχετικά μήκος διαδρομής.

Αλλά, βέβαια, αν για κάποια από τα πεζοπορικά μονοπάτια της Ευρώπης, το περιηγητικό δέλεαρ είναι επικεντρωμένο στη φύση, στο δικό μας αρκαδικό παράδειγμα, δίπλα στον περιηγητή διαρκώς αισθανόμαστε τη συμβολική υποστήριξη θεοτήτων προανθρώπινων, που ενοικούν στα βουνά και τα δάση της κεντρικής Πελοποννήσου. Είναι λοιπόν τα συστατικά κομμάτια του τα ορεινά μονοπάτια του Menalon Trail, ταυτισμένα με τους τόπους του τραγοπόδη θεού, του Πάνα, γιού του αγγελιοφόρου των θεών, του Ερμή και της Νύμφης Δρυόπης. Από τους θεούς των Αρκάδων ο αρχαιότερος και για τις τέχνες της επιβίωσης ο πιο πολύτιμος, ο άξιος τιμής ήταν «Αρκάσι γαρ θεών αρχαιότατός τε και τιμιώτατος ο Παν». Πρότυπο της ακατάβλητης φυσικής ενέργειας και προστάτης, ανάμεσα στις ανθρώπινες πρακτικές, αυτών που ήταν οι παλαιότερες, αυτών που άμεσα εξασφάλιζαν την τροφή, όπως το κυνήγι, το ψάρεμα στα ορεινά ποτάμια και τις λίμνες και η κτηνοτροφία. Με κέρατα και πόδια τράγου τον φαντάζονταν οι αρχαίοι και έτσι τον απεικόνιζαν, για να τονίσουν τη δημιουργική και αναπαραγωγική του δύναμη, την αρσενική του γονιμότητα. Αν η εικόνα του διατρέχει την αρχαιότητα και εξακολουθεί τις φαντασιώσεις του πολιτισμού

⁹⁹ Πρόκειται για την ερευνητική εργασία των Β. Γόντικα και Α. Μ. Καρδάμη με τίτλο *Μονοπατώντας στο Μαίναλο* που εκπονήθηκε στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ στο πλαίσιο της διάλεξης του 9ου εξαμήνου και παρουσιάστηκε, με τη μορφή δημόσιας διάλεξης, τον Φεβρουάριο του 2016. Επιβλέπουσα η συγγραφέας του βιβλίου, αναπληρώτρια καθηγήτρια Ε. Κωνσταντινίδου. Οι κύριες πληροφορίες για αυτό το τμήμα κειμένου βασίστηκαν στην προηγούμενη σπουδαστική εργασία.

¹⁰⁰ Αφοπλιστική, χαρακτηριστική δήλωση των ιδίων.

να ερεθίζει, στους αιώνες, τότε σίγουρα θα εξακολουθεί να συνοδεύει τις σύγχρονές μας αρκαδικές πεζοπορίες.

Εικόνα 9.32 Στις δύο πρώτες παραστάσεις, ο Peter Paul Rubens επιμένει σε απεικονίσεις του Πάνα. Αριστερά, Πάνας ανακλημένος (1610 π.) και στο μέσο, Πάνας και Σύριγξ (1617-1619). Τέλος δεξιά, Το Σάββατο των Μαγισσών, του Francisco Goya (1798). Μία τραγόμορφη μαγική εικόνα διατρέχει εποχές και πολιτισμούς. Ισπανικός τίτλος του πίνακα και της σύναξης των μαγισσών *El Aquelarre*, από τη βασκική λέξη «*Akelarre*» που σημαίνει επίσης τον τράγο.

9.8.1 Τα μονοπάτια ορεινών διαδρομών και δασικών εκτάσεων: Κατηγορίες μονοπατιών

Σύμφωνα με το άρθρο 2 της **υπουργικής απόφασης της 22/7/2016, με θέμα «Καθορισμός τεχνικών προδιαγραφών χάραξης, σήμανσης, διάνοιξης και συντήρησης των ορειβατικών – πεζοπορικών μονοπατιών»**, του Ελληνικού Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας, τα μονοπάτια, ανάλογα με τη χρήση τους, τις περιοχές προσέγγισης, το μήκος, τον βαθμό δυσκολίας και το είδος τους, διακρίνονται στις εξής κατηγορίες: σε μονοπάτια **μεγάλων διαδρομών** και μονοπάτια **μικρών διαδρομών**.

Η πρώτη κατηγορία αναφέρεται σε **διαδρομές μεγάλου μήκους** που διασχίζουν ορεινές και άλλες περιοχές. Σε πολλές περιπτώσεις συμπίπτουν με επαρχιακούς, αγροτικούς και δασικούς δρόμους ή με παλιά μονοπάτια. Περνούν από βουνά, δάση, ποτάμια, φαράγγια, πηγές, λίμνες, σπήλαια, παραδοσιακούς οικισμούς, γεωλογικούς σχηματισμούς, αρχαιολογικούς και ιστορικούς τόπους, αλλά και από καταλύματα και συγκοινωνιακούς κόμβους και έχουν κατά τμήματα διαφορετικό βαθμό δυσκολίας. Αποτελούν άξονες επικοινωνίας και χρησιμοποιούνται για πολήμερες εκδρομές που διαρκούν από 4 έως 40 ημέρες. Σε αυτά περιλαμβάνονται τόσο τα **ευρωπαϊκά** όσο και τα **εθνικά μονοπάτια**.

Τα **ευρωπαϊκά μονοπάτια** είναι μονοπάτια μεγάλων αποστάσεων, τα οποία συνδέουν τις χώρες από το Βόρειο Ακρωτήριο, έναν δημοφιλή περιηγητικό προορισμό της Νορβηγίας, μέχρι την Κρήτη και από τον Ατλαντικό ωκεανό μέχρι τα Καρπάθια όρη και τη Μαύρη Θάλασσα. Υπάρχουν 12 ευρωπαϊκές, E-διαδρομές, που φέρουν την ονομασία από E1 έως E12. Σηματοδοτούνται και συντηρούνται από τα μέλη της *Ευρωπαϊκής Συνομοσπονδίας Πεζοπόρων* ή *European Ramblers Association (ERA)*. Συνδυάζονται με τις υφιστάμενες εθνικές ή περιφερειακές διαδρομές και δημιουργούν τοπικά δίκτυα που φέρουν τη δική τους σήμανση για τον εύκολο εντοπισμό τους: μπλε ασπίδα με τα κίτρινα αστέρια της Ευρώπης, στη μέση της οποίας είναι το γράμμα E και ο αντίστοιχος αριθμός του E-μονοπατιού. Κάτω από την ασπίδα σήμανσης, περιλαμβάνεται επίσης η διεύθυνση της ιστοσελίδας της Ευρωπαϊκής Συνομοσπονδίας Πεζοπόρων. Τον ελλαδικό χώρο διασχίζουν τα ευρωπαϊκά μονοπάτια E4 και E6 και συνδέονται με το εθνικό δίκτυο μονοπατιών της χώρας.

Εκτός από τα δύο προηγούμενα ευρωπαϊκά μονοπάτια, η Ελληνική Ομοσπονδία Ορειβασίας Αναρρίχησης (ΕΟΟΑ) δημιούργησε εθνικά μονοπάτια με συνολικό μήκος 700 χλμ. Η αρίθμηση των μονοπατιών κυμαίνεται από 01-10 για τη Βόρεια Ελλάδα και τη Θεσσαλία, 11-19 για τη Δυτική Ελλάδα και τη Φωκίδα, 21-29 για την Κεντρική Ελλάδα και την Εύβοια, 31-39 για την Πελοπόννησο και 41-49 για την Κρήτη.

Τη δεύτερη κατηγορία αποτελούν τα μονοπάτια μικρών διαδρομών τα οποία καλύπτουν διάφορες ανάγκες των ορεινών πληθυσμών αλλά και επισκεπτών της φύσης. Περνούν από περιοχές διακεκριμένου ορεινού όγκου ακολουθώντας συνήθως την πορεία «πρόποδες προς κορυφή», περνούν από ορεινά χωριά, ορειβατικά καταφύγια, αναρριχητικά πεδία, φαράγγια και άλλες απομονωμένες διαδρομές. Επίσης περνούν από φυσικά/πολιτιστικά αξιοθέατα και χρησιμοποιούνται για ημερήσιες εκδρομές με μία ή δύο διανυκτερεύσεις σε τουριστικά καταλύματα ή ορειβατικά καταφύγια.

Η κατηγοριοποίηση των μονοπατιών πραγματοποιείται ανάλογα με τον σκοπό χρήσης τους σε μονοπάτια αναψυχής, εκπαιδευτικά/θεματικά, αθλητικά, διαβίωσης και προσβάσιμα σε ΑμεΑ.

Τα μονοπάτια αναψυχής απευθύνονται κυρίως σε περιπατητές φυσιολάτρες. Συνεπώς πρέπει να ακολουθούν διαδρομές υφιστάμενων μονοπατιών και μόνο στην περίπτωση που κρίνεται απαραίτητο να ενωθούν δυο μονοπάτια να χαράσσεται και να κατασκευάζεται ένα τμήμα. Τα μονοπάτια αναψυχής έχουν μικρό σχετικά μήκος διαδρομής και ο χρόνος διάσχισής τους κυμαίνεται από μία ώρα έως λίγες ημέρες. Βασική προϋπόθεση στην κατασκευή αυτών των μονοπατιών είναι η καλή και ευδιάκριτη σήμανση, ώστε ο περιπατητής να νιώθει ασφάλεια και επίσης να είναι ξεκούραστη η διαδρομή για εκείνον. Αυτό σημαίνει ότι το κατάστρωμα πρέπει να είναι διαμορφωμένο κατάλληλα, ομαλό, μαλακό και καθαρό από πέτρες. Τα μονοπάτια αναψυχής διακρίνονται επιπλέον σε: μονοπάτια βρόγχου, αν το τέλος της διαδρομής συμπίπτει με την αφετηρία, δηλαδή χάραξη κυκλικής διαδρομής, και σε μονοπάτια διάσχισης, όταν το τέλος της διαδρομής βρίσκεται σε διαφορετικό σημείο από την αφετηρία ή ακόμη και σε άλλη περιοχή.

Τα **εκπαιδευτικά/θεματικά μονοπάτια** περιλαμβάνουν διαδρομές οι οποίες διασχίζουν περιοχές με πολιτιστικά αξιοθέατα όπως αρχαιολογικοί χώροι, πέτρινα γεφύρια κατασκευασμένα με παραδοσιακές τεχνικές της περιοχής, γεφύρια ιστορικής σημασίας, μοναστήρια και γραφικά εκκλησάκια. Ακόμη, προορισμό της διαδρομής μπορεί να αποτελεί κάποιο πολιτιστικό δρώμενο της περιοχής, όπως ένα πανηγύρι ή ένα τοπικό φεστιβάλ, ενώ το ίδιο το μονοπάτι μπορεί να αποτελεί πολιτιστικό αξιοθέατο λόγω της ιστορίας του ή κάποιων άλλων ιδιαίτερων στοιχείων που το χαρακτηρίζουν.

Τα **αθλητικά μονοπάτια** έχουν κοινά χαρακτηριστικά με τα μονοπάτια αναψυχής με τη διαφορά ότι έχουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (βαθμός δυσκολίας, επίστρωση οδοστρώματος κ.λπ.) που τα κάνουν κατάλληλα και ελκυστικά για τρέξιμο, ποδηλασία κ.ά. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι να μην υπάρχουν στη διαδρομή σκαλοπάτια ή βαθμίδες. Ανάλογα με τον βαθμό δυσκολίας τους απευθύνονται σε δρομείς, ποδηλάτες ή επισκέπτες που επιθυμούν να εξερευνήσουν μια περιοχή, ενώ η χρήση τους απαγορεύεται από μηχανοκίνητα μέσα.

Τα **μονοπάτια διαβίωσης** απευθύνονται κυρίως στους κατοίκους της υπαίθρου και εξυπηρετούν ανάγκες πρόσβασης στα πεδία εργασίας τους. Η διαδρομή αφορά καλλιεργούμενες εκτάσεις, βοσκοτόπια, κτηνοτροφικές μονάδες και στάνες κ.λπ. Η χρήση των μονοπατιών διαβίωσης έχει ελαττωθεί σημαντικά λόγω της ερήμωσης της υπαίθρου η οποία προκύπτει από τη συρρίκνωση του πρωτογενούς τομέα και τη μείωση της πρωτογενούς παραγωγής στα ορεινά.

Τα μονοπάτια που είναι **προσβάσιμα σε ΑμεΑ** μπορεί να ανήκουν σε μια από τις παραπάνω κατηγορίες, μπορεί όμως να είναι και ειδικά μονοπάτια κατασκευασμένα για την

εξυπηρέτηση αυτής της ιδιαίτερης κατηγορίας χρηστών για θεραπευτικούς σκοπούς. Στα μονοπάτια ή τμήματα μονοπατιών που χρησιμοποιούνται από εμποδιζόμενα άτομα, πρέπει να ισχύουν ειδικές προδιαγραφές κατασκευής στο κατάστρωμα στα ξεκλειδώματα και στο μήκος της διαδρομής.

9.8.2 Περπατώντας σε παραδειγματικά μονοπάτια της Ευρώπης

Στη συνέχεια, πριν παρουσιάσουμε αναλυτικότερα τμήματα από το Menalon Trail, περιγράφοντας τις φυσικές του και πολιτισμικές ποιότητες, εν ολίγοις τα χαρακτηριστικά του ως διαδοχής «πολιτισμικών τοπιών», θα αναφερθούμε παραδειγματικά σε χαρακτηριστικά πεζοπορικά μονοπάτια της Ευρώπης, όπως και τρία άλλα δικά μας πεζοπορικά μονοπάτια. Ας ξεκινήσουμε, πρώτα, από τα ευρωπαϊκά παραδείγματα.

Kullaleden: Το μονοπάτι Kullaleden χωροθετείται στη χερσόνησο Kullahalvön της νότιας Σουηδίας, ξεκινώντας από το Helsingborg και καταλήγοντας στο Utvälinge. Το μήκος του ανέρχεται στα 70 χιλιόμετρα και προσφέρει μεγάλη ποικιλία από εμπειρίες φυσικών και πολιτισμικών προσεγγίσεων, καθώς ο περιπατητής έρχεται σε επαφή με το μεσαιωνικό κέντρο της πόλης του Helsingborg, το γνωστό παλάτι Sofiero κ.ά.

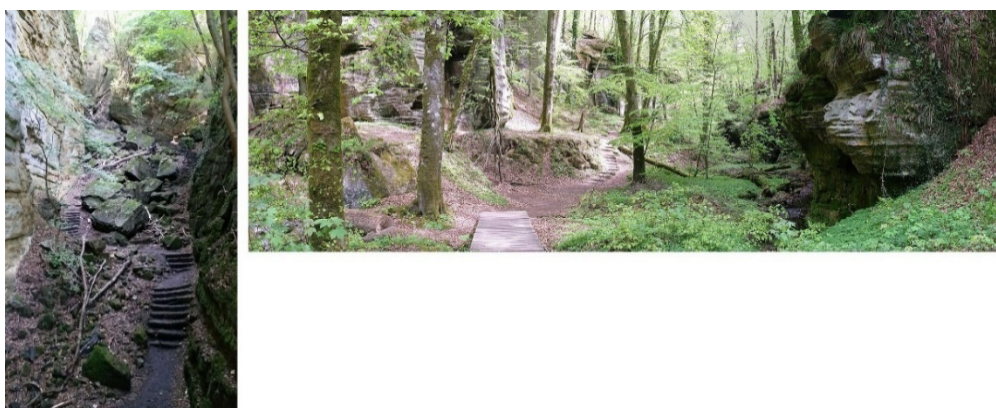

Εικόνα 9.33 Χάρτης της Ευρώπης με ενδείξεις των πιστοποιημένων ευρωπαϊκών μονοπατιών ορεινής πεζοπορίας.

Εικόνα 9.34 Το μονοπάτι *Veldenz Wanderweg*. Φυσικοί σχηματισμοί εδάφους και βλάστησης, που συσχετίζονται με αγροτικές καλλιέργειες και οικιστικές περιοχές.

Mullerthal Trail: Το μονοπάτι Mullerthal Trail οδηγεί, μέσα από τα ποικίλα τοπία της περιφέρειας Mullerthal, στη Μικρή Ελβετία του Λουξεμβούργου και αποτελείται από τρία πεζοπορικά τμήματα συνολικού μήκους 112 χιλιομέτρων. Η διαδρομή 1 παρέχει την εναλλαγή τοπίων με βράχια, δάση και λιβάδια. Η διαδρομή 2 οδηγεί στην καρδιά της Μικρής Ελβετίας του Λουξεμβούργου και φέρνει τους πεζοπόρους σε επαφή με θεαματικούς βραχώδεις σχηματισμούς. Η διαδρομή 3 χαρακτηρίζεται επίσης από εντυπωσιακούς ανάλογους σχηματισμούς πετρωμάτων, αλλά προσεγγίζει επιπλέον ειδυλλιακές κοιλάδες και επιβλητικά κάστρα.

Εικόνα 9.35 Το μονοπάτι *Mullerthal Trail*, με παραδείγματα πεζοπορικής εμπειρίας, από τη διαδρομή 1 (άνω δεξιά) και 2 (αριστερά).

Zeugenbergrunde: Το Zeugenbergrunde βρίσκεται στο βόρειο τμήμα της Βαυαρίας και αντιστοιχεί σε ένα κυκλικό μονοπάτι με μήκος 48,3 χιλιόμετρα, που χωρίζεται σε τέσσερα επιμέρους τμήματα. Ο περιπατητής έρχεται σε οπτική επαφή με τα μεγαλοπρεπή «Βουνά των Μαρτύρων» (Zeugenberge, αρχαία υπολείμματα ενός ωκεάνιου βυθού της Ιουράσιας

γεωλογικής περιόδου) και τις μεγάλες κοιλάδες και πεδιάδες που προέκυψαν από τη διάβρωση εκατομμυρίων ετών.

Εικόνα 9.36 Τα μονοπάτια, οι «δρόμοι του δάσους» συσχετισμένοι με την πολιτισμική συγκρότηση των τευτονικών κοινοτήτων. «Der Holzweg», ο δρόμος του δάσους, είναι για τον Martin Heidegger το υπόδειγμα της φιλοσοφικής διερεύνησης, δρόμος με πιθανή ασάφεια. Αλλά στο μονοπάτι Zeugenbergrunde (αριστερά), η σήμανση εξασφαλίζει την καθοδήγηση του πεζοπόρου.

Albtraufgänger: Το Albtraufgänger αναπτύσσεται σε 113 χιλιόμετρα στη Σουηβία ή Σουαβία της Γερμανίας. Ο περιπατητής έχει τη δυνατότητα να επισκεφθεί τα χιονοδρομικά κέντρα, τα βοτανικά λιβάδια ορχιδέας, τα σπήλαια και τα εντυπωσιακά ερείπια κάστρων. Στην περιοχή της πόλης Wiesensteig, ο πεζοπόρος έχει την ευκαιρία να θαυμάσει εντυπωσιακούς βραχώδεις σχηματισμούς.

Εικόνα 9.37 Το μονοπάτι Albtraufgänger. Στενό πέρασμα ανάμεσα σε βραχώδεις σχηματισμούς που υψώνονται και στις δύο πλευρές της μικρού εύρους διαδρομής (αριστερά) και (στα δεξιά) θέα από το Wackerstein (σε ύψος 825,9 μ.).

Lechweg: Το Lechweg διανύει απόσταση 125 χιλιομέτρων στις Άλπεις και οδηγεί από τη λίμνη Formarinsee κοντά στην κοινότητα του Lecham Arlberg στο Lichtenstein, στην περιοχή του φυσικού πάρκου Lech Valley-Reutte και στους καταρράκτες Lech στο Fuessen στο Allgaeu της νότιας Γερμανίας.

Εικόνα 9.38 Το μονοπάτι Lechweg. Ενδεικτική σήμανση (αριστερά) και ποικιλία τοπίων (δεξιά).

9.8.3 Παραδείγματα από άλλα ελληνικά μονοπάτια

Τόσο στην ηπειρωτική όσο και στη νησιωτική Ελλάδα μπορούμε να εντοπίσουμε ένα πλήθος από δίκτυα μονοπατιών που προσφέρονται για περιπατητικό τουρισμό. Η χώρα μας μετρά τρία πιστοποιημένα μονοπάτια από την Ευρωπαϊκή Συνομοσπονδία Πεζοπόρων (ERA) τα οποία είναι: στην ορεινή Αρκαδία της Πελοποννήσου το **Menalon Trail**, στο οποίο διαρκώς επανερχόμαστε, το **Andros Routes** στο νησί της Άνδρου και το **Ursa Trail** στο Μέτσοβο της Ηπείρου.

Εκτός από τα προηγούμενα, την πιστοποίηση διεκδικούν επίσης τέσσερα δίκτυα μονοπατιών σε **Ξάνθη, Ήπειρο, Χίο και Σκιάθο**. Καθένα από τα δίκτυα αυτά προσπαθεί να εξασφαλίσει την επάρκειά του ως προς τα κριτήρια πιστοποίησης που απαιτεί η ERA, έτσι ώστε μέσω του περιπατητικού τουρισμού να συμβάλει στην προβολή, εντός και εκτός των ελληνικών συνόρων, της ιδιαίτερης φυσικής τοπιακής ταυτότητας των αντίστοιχων περιοχών, αλλά και της ιστορίας τους και του γενικότερου πολιτισμικού τους τοπίου. Μικρότερα δίκτυα πεζοπορικών διαδρομών μπορούμε επίσης να εντοπίσουμε σε **Αίγινα, Καστοριά, Κάρπαθο, Σίφνο, Κύθηρα, Σέριφο, Αμοργό, Εύβοια, Μονεμβάσια, Παγγαίο όρος, Δράμα, Πρέσπες, Κεφαλονιά** και αλλού. Τα δίκτυα αυτά, με τη βοήθεια εξειδικευμένων ομάδων υποστήριξης, όπως οι AnaDigit και οι Paths of Greece, αποκτούν λογότυπο, πινακίδες σήμανσης, καθώς και αναλυτικούς αναλογικούς και ψηφιακούς χάρτες των χαρτογραφημένων διαδρομών τους που βελτιώνουν την ευχέρεια χρήσης τους, καθιστώντας τα ελκυστικότερα για τους λάτρεις της πεζοπορίας.

Εικόνα 9.39 Δίκτυο μονοπατιών Αμανής Χίου.

Andros Route: Η διαδρομή μήκους 100 χιλιομέτρων της Άνδρου τη διατρέχει από βορρά προς νότο και προσφέρει στον περιπατητή μια εκπληκτική ποικιλία από σκιερά δάση βελανιδιάς, αιθαλή σφεντάμια και αρχαία ελαιόδεντρα, πράσινες κοιλάδες, φαράγγια και καταρράκτες. Η διαδρομή επικαλύπτεται από ένα αρχαίο δίκτυο άρδευσης από πέτρινους σωλήνες, σε συνδυασμό με ερείπια από νερόμυλους, πέτρινες γέφυρες και αλώνια, τα οποία αποκαλύπτουν την υδάτινη παράδοση και το αγροτικό παρελθόν της Άνδρου. Ο περιπατητής έρχεται σε επαφή με γραφικά χωριά, παρεκκλήσια, ιστορικά μοναστήρια, ερείπια αρχαίων πόλεων και ναών.

Ursa Trail: Το Ursa Trail βρίσκεται στο Μέτσοβο της Ηπείρου. Αποτελεί πεζοπορική διαδρομή 40 χιλιομέτρων και χωρίζεται σε 4 διαδοχικές ημερήσιες ενότητες. Διέρχεται από ιστορικά μονοπάτια και μνημεία αισθητικής και φυσικής ομορφιάς. Το όνομα Ursa προέρχεται από τη βλάχικη διάλεκτο και σημαίνει «αρκούδα». Η περιοχή είναι ο βιότοπος της καφέ αρκούδας και, μέσα από το μονοπάτι, ο πεζοπόρος έρχεται σε επαφή με το οικοσύστημά της και ευαισθητοποιείται σε θέματα που αφορούν την προστασία του είδους της και του περιβάλλοντος.

Εικόνα 9.40 Το Andros Route (αριστερά) στο ομώνυμο νησί και το ηπειρώτικο Ursa Trail, στην περιοχή του Μετσόβου (δεξιά).

9.9 Menalon Trail εστί...

Εικόνα 9.41 Εναρκτήρια σήμανση με γενικές πληροφορίες στο Menalon Trail.

Περιγράφοντας αναλυτικά το Menalon Trail, με λόγο γραπτό αλλά και με αναλυτικά διαγράμματα, θα εξηγήσουμε πώς εκτείνεται σε μήκος 75 χιλιομέτρων στην περιοχή του δυτικού Μαινάλου, στα ανατολικά τμήματα των βουνών της Γορτυνίας και στη χαράδρα του Λούσιου. Το υψόμετρο κυμαίνεται από τα 420 μέτρα έως και τα 1.550 μέτρα. Συνολικά, διέρχεται από εννιά ορεινά χωριά, δημιουργώντας οκτώ διαδρομές που διαθέτουν ξεχωριστές φυσικές ποιότητες, ενώ παράλληλα συναντούν μια σειρά από μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς.

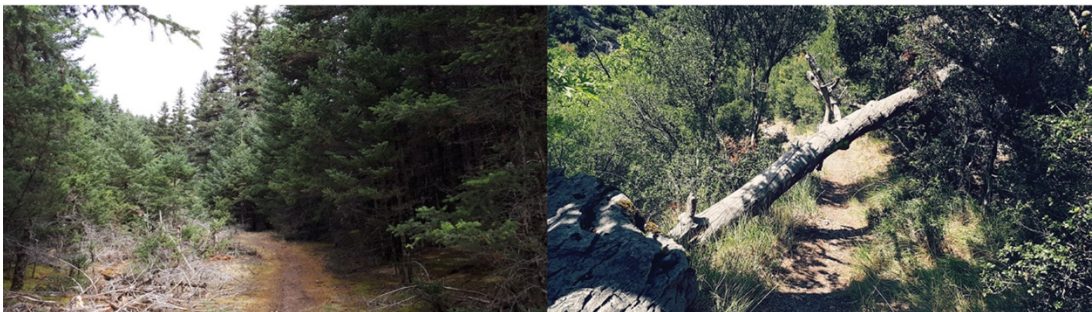
Εικόνα 9.42 Συνολικό διάγραμμα, τα εννιά χωριά και τα επιμέρους χρώματα σήμανσης των διαδρομών.

Στα εννέα αυτά χωριά συγκαταλέγονται η **Στεμνίτσα**, η οποία θεωρείται εναρκτήριο οικισμός των διαδρομών, και ακολουθούν το **Ζυγοβίσι**, η **Ελάτη**, η **Βυτίνα**, η **Νυμφασία**, τα **Μαγούλιανα**, το **Βαλτεσινίκο** και τα **Λαγκάδια**. Η πιστοποίηση του Menalon Trail εγγυάται την ασφαλή περιήγηση των περιπατητών, καθώς διαθέτει τόσο επαρκή σηματοδότησή του σε όλη την έκταση των 75 χιλιομέτρων όσο και άμεση πρόσβαση στο οδικό δίκτυο σε περίπτωση ανάγκης. Ιδανική περίοδος για πεζοπορία ορίζεται εκείνη που εκτείνεται από τον Μάιο έως τον Σεπτέμβριο. Ο περιπατητής θα πρέπει να διαθέτει επαρκή εξοπλισμό, όπως ειδικά υποδήματα ορειβασίας και μπαστούνια, τροφή και νερό, κινητό τηλέφωνο ώστε να ενημερώσει σε περίπτωση ανάγκης, πεζοπορικό χάρτη σε αναλογική ή ψηφιακή μορφή καθώς και πυξίδα.

Καθένα από τα οκτώ τμήματα του Μονοπατιού σηματοδοτείται με τη διακριτική τετράγωνη πινακίδα που φέρει το χαρακτηριστικό αγγλικό γράμμα «m» και είναι είτε κόκκινου είτε κίτρινου είτε πράσινου χρώματος. Πιο συγκεκριμένα, όπως απεικονίζεται διάγραμμα της συνολικής διαδρομής, το πρώτο, δεύτερο και τρίτο τμήμα διαδρομών όπου περιλαμβάνονται τα χωριά Στεμνίτσα, Δημητσάνα, Ζυγοβίσι και Ελάτη σηματοδοτούνται με **κόκκινο χρώμα**. Η τέταρτη διαδρομή που ξεκινά από την Ελάτη και καταλήγει στη Βυτίνα σηματοδοτείται με **κίτρινο χρώμα**, ενώ ακολούθως από το πέμπτο έως το όγδοο τμήμα, όπου περιλαμβάνονται τα χωριά Βυτίνα, Νυμφασία, Μαγούλιανα, Βαλτεσινίκο και Λαγκάδια, σηματοδοτείται με πινακίδες σε **χρώμα πράσινο**.

Εικόνα 9.43 Η Στεμνίτσα, η σχέση της με το τοπιακό της υπόβαθρο (άνω αριστερά) και διαδρομή στο εσωτερικό του οικιστικού της ιστού (άνω δεξιά). Τέλος, εντυπωσιακή εκ των κάτω λήψη από τη Μονή Προδρόμου.

Καταληκτικά για το 9ο Κεφάλαιο...

Εικόνα 9.44 Πανόραμα φυσικών θεάσεων από τις διαδρομές του *Menalon Trial* (επάνω) και...

Εικόνα 9.45 Η υλική σαγήνη των διαδρομών, το χώμα, η πέτρα, τα κλαδιά, τα φύλλα, ο βράχος, το νερό, το ξύλο (κάτω).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Γόντικα Β., Καρδάμη, Α.-Μ. (2016). *Μονοπατώντας στο Μαίναλο*. Ερευνητική εργασία στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Ε.Μ.Π. με επιβλέπουσα την αναπληρώτρια καθηγήτρια Ε. Κωνσταντινίδου.
- Δήμιζα, Μ. Β., Κορδαλή, Θ. Σ., & Ράπτης Π. (2017). *Αρκαδικό Τοπίο: Πολιτιστική αναφορά και σύγχρονη πραγματικότητα*. Ερευνητική εργασία στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Ε.Μ.Π. με επιβλέποντα καθηγητή τον Κ. Μωραΐτη.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1980). *Capitalisme et schizophrénie: Mille Plateaux*. Paris: Éd. de Minuit.
- Deleuze, G., & Guattari F. (2004). *Τι είναι η φιλοσοφία;* Αθήνα: Εκδ. Καλέντης.
- Ελευθερουδάκη, Σύγχρονος Εγκυκλοπαιδεία (1964). Λήμμα «Αλωνίσταινα», τόμ. 2ος, Αθήνα: Εγκυκλοπαιδικαί Εκδόσεις Ν. Νίκας και ΣΙΑ Ε.Ε., σ. 852.
- Gandelsonas, M. (1991). *The Urban Text*. Cambridge: The MIT Press.
- Genette, G. (1982). *Palimpsestes. La littérature au second degré*. Paris: Éd. du Seuil.
- Goethe, W. J. (2003). *Φάουστ*. Αθήνα: Εκδ. Δωδώνη.
- Hölderlin, F. (1990). *Υπερίων ή ο Ερημίτης στην Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδ. Ηριδανός.
- Θεοδωρακόπουλος, Ι. Ν. κ.ά. (1975). *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. τόμ. ΙΒ΄ «Η Ελληνική Επανάσταση». Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών Α.Ε.
- Καζαντζάκης, Ν. (1961). *Ταξιδεύοντας: Ιταλία – Αίγυπτος – Σινά – Ιερουσαλήμ – Κύπρος – Ο Μοριάς*. Αθήνα: Εκδ. Καζαντζάκη.
- Μαργαρίτης, Γ. (επιμ.) (2006). *Ιστορία των Ελλήνων*. Αθήνα: Εκδ. Δομή Α.Ε.
- Οβίδιος (2009). *Μεταμορφώσεις*. Αθήνα: Εκδ. Τσοχαλής.
- Olalla, P. (2005). *Ευδαίμων Αρκαδία. Η σαγήνη ενός μύθου στον πολιτισμό της Δύσης*. Αθήνα: Εκδ. Road.
- Πετρόγγονας, Μ. Μ., & Τακόπουλος, Μ. (2015). *Κατοικία εν Κινήσει: Αναβιώνοντας το σιδηροδρομικό δίκτυο Πελοποννήσου*. Αθήνα: Διπλωματική εργασία στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Ε.Μ.Π., με επιβλέποντες τους καθηγητές Δ. Παπαλεξόπουλο και Κ. Μωραΐτη.
- Πλάτων (2018). *Συμπόσιον*, τόμ. Β΄. Αθήνα: Εκδ. Άλτερ Έγκο Α.Ε.
- Panofsky, E. (1983). *Meaning in the visual arts*. Middlesex: Peregrin books.
- Starobinski, J. (1979). *Les emblèmes de la Raison*. Paris: Éd. Flammarion.
- Φιλιππίδης, Δ., & Μωραΐτης, Κ. (1993). *Η ιστορική επαλληλία των πόλεων ως ιστορικό αίτημα για τον φυσικό σχεδιασμό. Νέες Πόλεις πάνω σε Παλιές*. Αθήνα: Εκδ. Επτάλοφος Α.Β.Ε.Ε.

Πηγές εικόνων

Εικόνα 9.1: (<https://www.musiccorner.gr/nikos-gkatsos-165887/> - 5/10/2022) – ([https://www.culture.gov.gr/el/Information/SitePages/view.aspx?nID=3626#prettyPhoto\[Gallery\]/5/](https://www.culture.gov.gr/el/Information/SitePages/view.aspx?nID=3626#prettyPhoto[Gallery]/5/) - 5/10/2022).

Εικόνα 9.2: (PD - https://el.wikipedia.org/wiki/Νομός_Αρκαδίας#/media/Αρχείο:Nomos_Arkadias.png – 2/10/2022) και (CC BY-SA 3.0, File:Ancient peloponnese-es.svg - https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Maps_of_the_ancient_Peloponnese#/media/File:Ancient_peloponnese-es.svg – 2/10/2022).

Εικόνα 9.3: (CC BY-SA 4.0, Glorious 93 - https://el.wikipedia.org/wiki/Αφροδίσιο_Όρος#/media/Αρχείο:Ναός_Αφροδίτης_Ερκυκίνης-2.jpg – 3/10/2022) και (CC BY-SA 4.0, Own work - <https://el.wikipedia.org/wiki/Ζάβιτσα#/media/Αρχείο:Zavitsa.jpg> – 3/10/2022).

Εικόνα 9.4: (CC BY-SA 3.0, Danno 1 - https://el.wikipedia.org/wiki/Λύκατο_όρος#/media/Αρχείο:Lykaion_looking_East.jpg - 3/10/2022), (CC BY-SA 3.0, Spiros - [https://el.wikipedia.org/wiki/Νέδα_\(ποταμός\)#/media/Αρχείο:Nedariversp!ros.jpg](https://el.wikipedia.org/wiki/Νέδα_(ποταμός)#/media/Αρχείο:Nedariversp!ros.jpg) - 3/10/2022) και (CC BY 2.5, Nefasdicere - <https://el.wikipedia.org/wiki/Λυκόσουρα#/media/Αρχείο:Lycosoura-4.jpg> – 3/10/2022).

Εικόνα 9.5: Από ερευνητική εργασία (Δήμιζα κ.ά. 2017) που ολοκληρώθηκε, κάτω από τη διδακτική επίβλεψη συγγραφέα του έργου και - (<https://menalontrail.eu/el/> - 9/10/2017).

Εικόνα 9.6: Από ερευνητική εργασία (Δήμιζα κ.ά. 2017) που ολοκληρώθηκε, κάτω από τη διδακτική επίβλεψη συγγραφέα του έργου.

Εικόνα 9.7: Από ερευνητική εργασία (Δήμιζα κ.ά.: 2017) που ολοκληρώθηκε, κάτω από τη διδακτική επίβλεψη συγγραφέα του έργου.

Εικόνα 9.8: Από ερευνητική εργασία (Δήμιζα κ.ά.: 2017) που ολοκληρώθηκε, κάτω από τη διδακτική επίβλεψη συγγραφέα του έργου.

Εικόνα 9.9: (Attribution Dimitsal - https://el.wikipedia.org/wiki/Λαγκάδια_Αρκαδίας#/media/Αρχείο:Langadia.JPG – 4/10/2022), (Attribution Dimitris Tsalkanis- Δημήτρης Τσαλκάνης, el: User:Dimitsal - https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fc/Church_of_the_Holy_Apostles_in_Langadia.JPG - 4/10/2022) και (CC BY-SA 3.0 - <https://en.wikipedia.org/wiki/Karytaina#/media/File:Karitena4.JPG> - 4/10/2022).

Εικόνα 9.10: (CC BY 2.5 - https://el.wikipedia.org/wiki/Αφροδίτη_και_Πάναξ#/media/Αρχείο:NAMA_Aphrodite_Pan_&_Eros.jpg – 5/10/2022), (CC BY-SA 3.0, Napoleon Vier - https://el.wikipedia.org/wiki/Μονή_Φιλοσόφου#/media/Αρχείο:PaliaFilosofou.jpg – 5/10/2022) και (PD - [https://el.wikipedia.org/wiki/La_Galatea#/media/Αρχείο:1899-03-11,_Blanco_y_Negro,_Creaciones_femeninas_VIII,_La_Galatea,_Cecilio_Pla_\(cropped\).jpg](https://el.wikipedia.org/wiki/La_Galatea#/media/Αρχείο:1899-03-11,_Blanco_y_Negro,_Creaciones_femeninas_VIII,_La_Galatea,_Cecilio_Pla_(cropped).jpg) – 5/10/2022).

Εικόνα 9.11: (PD - https://el.wikipedia.org/wiki/Διοτίμα#/media/Αρχείο:Franc_Kavčič_-_Sokrat_z_učencem_in_Diotimo.jpg - 4/10/2022).

Εικόνα 9.12: (PD – <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fb/Poussin1627.jpg> - 4/10/2022) - (PD - [https://en.wikipedia.org/wiki/Et_in_Arcadia_ego#/media/File:Nicolas_Poussin_-_Et_in_Arcadia_ego_\(deuxième_version\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Et_in_Arcadia_ego#/media/File:Nicolas_Poussin_-_Et_in_Arcadia_ego_(deuxième_version).jpg) – 4/10/2022), και (PD - [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Course_of_Empire_\(paintings\)#/media/File:Cole_Thomas_The_Course_of_Empire_The_Arcadian_or_Pastoral_State_1836.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Course_of_Empire_(paintings)#/media/File:Cole_Thomas_The_Course_of_Empire_The_Arcadian_or_Pastoral_State_1836.jpg) - 4/10/2022).

Εικόνα 9.13: (PD - https://en.wikipedia.org/wiki/Goethe_in_the_Roman_Campagna#/media/File:Johann_Heinrich_Wilhelm_Tischbein_-_Goethe_in_the_Roman_Campagna_-_Google_Art_Project.jpg – 4/10/2022), (PD - [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:FAUST._II.THEIL".jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:FAUST._II.THEIL) – 4/10/2022) και (CC BY-SA 3.0, Bgdnoy - https://de.wikipedia.org/wiki/Faust._Der_Tragödie_zweiter_Teil#/media/Datei:Faust-und-helena-museum-wien.jpg - 22/09/2022).

Εικόνα 9.14: (PD - [https://en.wikipedia.org/wiki/Arcadia_\(painting\)#/media/File:Thomas_Eakins_-_Arcadia.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Arcadia_(painting)#/media/File:Thomas_Eakins_-_Arcadia.jpg) – 26/9/2022), (PD - https://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Eakins#/media/File:Swimming_hole.jpg – 4/10/2022), (PD - [https://en.wikipedia.org/wiki/Arcadia_\(painting\)#/media/File:Susan_Macdowell_Eakins_nude_reclining_on_elbow_from_rear_1883.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Arcadia_(painting)#/media/File:Susan_Macdowell_Eakins_nude_reclining_on_elbow_from_rear_1883.jpg) – 4/10/2022), (PD - [https://en.wikipedia.org/wiki/Arcadia_\(painting\)#/media/File:Eakins_H47.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Arcadia_(painting)#/media/File:Eakins_H47.jpg) – 4/10/2022) και (PD - [https://en.wikipedia.org/wiki/Arcadia_\(painting\)#/media/File:Eakins_Ben_Crowell_Age_6_Hirshhorn.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Arcadia_(painting)#/media/File:Eakins_Ben_Crowell_Age_6_Hirshhorn.jpg) – 4/10/2022).

Εικόνα 9.15: (CC BY-SA 4.0, Athanasios Bournakis - <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/65/Μαίναλο.jpg> - 9/10/2022), (CC BY-SA 4.0, Dim Philos - https://el.wikipedia.org/wiki/Μαίναλο#/media/Αρχείο:Η_Αλωνίσταινα_στο_Μαίναλο_-_Mount_Maenalon_and_Alonistena_village.JPG – 9/10/2022) και (<https://menalontrail.eu/el/> - 9/10/2022).

Εικόνα 9.16: Από τη συμμετοχή του συγγραφέα σε επιτροπή κήρυξης της σιδηροδρομικής γραμμής Πελοποννήσου σε μνημείο της UNESCO.

Εικόνα 9.17: Από τη συμμετοχή του συγγραφέα σε επιτροπή κήρυξης της σιδηροδρομικής γραμμής Πελοποννήσου σε μνημείο της UNESCO.

Εικόνα 9.18: Από διπλωματική εργασία (Πετρόγγονας και Τακόπουλος, 2015) που ολοκληρώθηκε υπό τη διδακτική επίβλεψη συγγραφέα του έργου.

Εικόνα 9.19: Από διπλωματική εργασία (Πετρόγγονας και Τακόπουλος, 2015) που ολοκληρώθηκε υπό τη διδακτική επίβλεψη συγγραφέα του έργου.

Εικόνα 9.20: Παραχωρήθηκαν από τους αρχιτέκτονες των έργων.

Εικόνα 9.21: Εικόνα του φυλλαδίου για την «Ευρομεσογειακή Συνάντηση για την Παραδοσιακή Μεταλλουργία και Αργυροχρυσοχοΐα», που τυπώθηκε στο πλαίσιο του Κοινοτικού Προγράμματος Euromed Heritage II και παραχωρήθηκε από την επιστημονική υπεύθυνη της ομάδας έρευνας του Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας του Ε. Μ. Πολυτεχνείου.

Εικόνα 9.22: (Εικόνα από την ιστοσελίδα του ΠΙΟΠ - <https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn.aspx> - 1/12/2022) και (Εικόνα που παραχωρήθηκε από τους αρχιτέκτονες του έργου).

Εικόνα 9.23: (Εικόνα από την ιστοσελίδα του ΠΙΟΠ - <https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn.aspx> - 1/12/2022), (PD - https://el.wikipedia.org/wiki/Στυμφαλίδες_Όρνιθες#/media/Αρχείο:Herakles_Stymphalian_BM_B163.jpg – 1/12/2022), (PD - https://en.wikipedia.org/wiki/Stymphalian_birds#/media/File:Albrecht_Dürer_042.jpg – 1.12/2022) και (CC BY-SA 3.0, Œuvre appartenant au musée des Beaux-Arts de Lyon - [https://fr.wikipedia.org/wiki/Oiseaux_du_lac_Stymphale#/media/Fichier:Heraklès_archer_-_Bourdelle_\(profil\).jpg](https://fr.wikipedia.org/wiki/Oiseaux_du_lac_Stymphale#/media/Fichier:Heraklès_archer_-_Bourdelle_(profil).jpg) – 1/12/2022).

Εικόνα 9.24: Από διπλωματική εργασία συγγραφέα του έργου.

Εικόνα 9.25: Από διπλωματική εργασία συγγραφέα του έργου.

Εικόνα 9.26: (CC BY 2.5, Marie-Lan Nguyen - https://fr.wikipedia.org/wiki/Sanglier_d%27Érymanthe#/media/Fichier:Heracles_facade_St_Mark's_Basilica.jpg – 2/12/2022) και (PD - https://fr.wikipedia.org/wiki/Sanglier_d%27Érymanthe#/media/Fichier:Heracles_facade_St_Mark's_Basilica.jpg – 2/12/2022).

Εικόνα 9.27: Παραχωρήθηκε από συγγραφέα του έργου.

Εικόνα 9.28: Παραχωρήθηκε από συγγραφέα του έργου.

Εικόνα 9.29: Παραχωρήθηκε από συγγραφέα του έργου.

Εικόνα 9.30: Παραχωρήθηκε από συγγραφέα του έργου.

Εικόνα 9.31: Παραχωρήθηκε από συγγραφέα του έργου.

Εικόνα 9.32: (CC0 - [https://en.wikipedia.org/wiki/Pan_\(god\)#/media/File:Sir_Peter_Paul_Rubens_Pan_Reclining_possibly_c.1610_NGA_56608.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Pan_(god)#/media/File:Sir_Peter_Paul_Rubens_Pan_Reclining_possibly_c.1610_NGA_56608.jpg) – 12/4/2023), (PD - https://fr.wikipedia.org/wiki/Pan#/media/Fichier:Pan_syrinx_Rubens.jpg 12/4/2023) και (PD - [https://en.wikipedia.org/wiki/Pan_\(god\)#/media/File:Francisco_de_Goya_y_Lucientes_-_Witches'_Sabbath_-_WGA10007.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Pan_(god)#/media/File:Francisco_de_Goya_y_Lucientes_-_Witches'_Sabbath_-_WGA10007.jpg) – 12/4/2023).

Εικόνα 9.33: Από ερευνητική εργασία συγγραφέα του έργου.

Εικόνα 9.34: CC BY-SA 2.0 de, Christian Bickel-Eigenes - https://de.wikipedia.org/wiki/Veldenz#/media/Datei:Veldenz_2007.jpg – 13/4/2023.

Εικόνα 9.35: (Copyrighted free use, de:Benutzer:Mhp1255 - https://de.wikipedia.org/wiki/Mullerthal_Trail#/media/Datei:MullerthalTrailWolfsschlucht.jpg – 13/4/2023), (CC BY 3.0, Annabel - https://nl.wikipedia.org/wiki/Mullerthal#/media/Bestand:Echternach_Route_1_pano.jpg – 13/4/2023).

Εικόνα 9.36: (CC BY 3.0, Klaus M. - https://de.wikipedia.org/wiki/Zeugenbergrunde#/media/Datei:Ludwigskanal_Wandertafel-Zeugenbergrunde.jpg – 13/4/2023), (Copyrighted free use, Qualcuno-Eigenes Werk - https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/63/Zeugenbergrunde_Schlossberg.jpg - 13/4/2023).

Εικόνα 9.37: (CC BY-SA 3.0, LepoRello - https://en.wikipedia.org/wiki/Albtrauf#/media/File:Gespaltener_Fels_Schwaebische_Alb.jpg – 13/4/2023), (CC BY-SA 3.0, R-Bitzer - https://en.wikipedia.org/wiki/Albtrauf#/media/File:Wackerstein_Pano_090729.jpg -13/4/2023).

Εικόνα 9.38: (CC BY-SA 4.0, Basotxerri-Eigenes Werk - https://de.wikipedia.org/wiki/Lechweg#/media/Datei:Beginn_Lechweg_01.jpg – 13/4/2023), (CC BY-SA 4.0, Gerhard Eisenschink, https://de.wikipedia.org/wiki/Lechweg#/media/Datei:Lechweg_bei_Forchach.jpg – 13/4/2023).

Εικόνα 9.39: https://www.huffingtonpost.gr/yiorgos-chalatsis/-_5295_b_9794404.html – 14/4/2023.

Εικόνα 9.40: (<https://mindfultravelexperiences.com/hiking-andros-greece/> - 13/4/2023), (<https://old.ursatrail.gr/the-area/metsovo-history> - 14/4/2023).

Εικόνα 9.41: Φωτογράφιση σπουδαστών από ερευνητική εργασία συγγραφέα του έργου.

Εικόνα 9.42: Σχεδιασμός σπουδαστών από ερευνητική εργασία συγγραφέα του έργου.

Εικόνα 9.43: (CC BY-SA 3.0, Evlahos - https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/81/Stemnitsa_arkadia_greece.jpg - 14/4/2023), (CC BY-SA 4.0, PLAKLE - https://el.wikipedia.org/wiki/Στεμνίτσα_Αρκαδίας#/media/Αρχείο:Δρόμος_με_σαγνισιά,_Στεμνίτσα.jpg – 14/4/2023) και (φωτογράφιση σπουδαστών από ερευνητική εργασία συγγραφέως του έργου).

Εικόνα 9.44: Φωτογραφήσεις σπουδαστών από ερευνητική εργασία συγγραφέα του έργου.

Εικόνα 9.45: Φωτογραφήσεις σπουδαστών από ερευνητική εργασία συγγραφέα του έργου.

Κεφάλαιο 10 – Η οργάνωση δικτύων ορεινής περιήγησης και επισκεψιμότητας: Το παράδειγμα της οργάνωσης διαδρομών περιήγησης στα οικολογικά ορεινά πάρκα του νομού Ευρυτανίας

Σύνοψη 10ου Κεφαλαίου: Παρουσιάζοντας μια παραδειγματική, ερευνητική πρόταση Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζεται μια ολοκληρωμένη έρευνα¹⁰¹ με αντικείμενο τη συγκρότηση, προβολή και προώθηση της ταυτότητας του πολιτισμικού τοπίου της Ευρυτανίας. «Ολοκληρωμένη» έρευνα, καθώς περιλαμβάνει την πρόταση μιας στρατηγικής προσέγγισης, όπως και τη σχεδιαστική της υποστηρίξη σε δύο διαφορετικές κλίμακες σύνθεσης και σχεδιασμού. Μια μεγαλύτερη κλίμακα χωροθέτησης διαδρομών περιήγησης σε κομβικά σημεία φυσικού και πολιτισμικού ενδιαφέροντος και μια μικρότερη κλίμακα, σχεδιασμού κατασκευών υποδοχής των επισκεπτών, στεγάστρων, περιπτέρων, πυργίσκων κατόπτευσης, σχεδιασμού ακόμη και στοιχείων σήμανσης. Κατασκευών και στοιχείων σήμανσης που επιτρέπουν τη συγκρότηση ενός λεξιλογίου εμβληματικών μορφών, καθοριστικών για την απόδοση ενιαίας ταυτότητας στις διαδρομές στις οποίες νωρίτερα αναφερθήκαμε.

Τι είδους όμως είναι οι διαδρομές αυτές; Η προώθηση της ταυτότητας, για την οποία ήδη μιλήσαμε, αφορά τέσσερα κηρυγμένα οικολογικά πάρκα του νομού. Είναι λοιπόν ταυτότητα με έμφαση προσανατολισμένη στην ποιότητα του ευρυτανικού τοπίου, στο σημαντικό περιβαλλοντικό και αισθητικό του ενδιαφέρον. Στην «υψηλή / sublime» ευρυτανική φύση, ως θυμηθούμε τον ρομαντικό χαρακτηρισμό που κατά πολύ υπερβαίνει το ανθρώπινο μέγεθος του περιηγητή, ο οποίος του επιβάλλει το αίσθημα της αισθητικής ποιότητας και σε πολλές περιπτώσεις το αίσθημα του δέους – ως αναφερθούμε στο φαράγγι του «Πάντα-βρέχει». Πρόκειται λοιπόν για διαδρομές οικοτουριστικής επισκεψιμότητας, πρόσφορες για ορεινή πεζοπορία, αλλά και για έφιππη περιήγηση, ορεινή ποδηλασία και σε μέρος των διαδρομών για χρήση οχήματος. Βασική θέση της συνολικής στρατηγικής και των επιμέρους προτάσεων είναι πως η ενίσχυση της οικοτουριστικής ταυτότητας του νομού ταυτίζεται με την ενίσχυση της ταυτότητας των διαδρομών οι οποίες υποβάλλουν ακολουθίες κίνησης, ακολουθίες που σηματοδοτούνται από τις μικρές, διάσπαρτες σημειακές παρεμβάσεις των κατασκευών υποδοχής των επισκεπτών και των σημάτων.

¹⁰¹ Οι προτάσεις που παρουσιάζονται προέρχονται από δύο προηγούμενες μελέτες, επιλογής, σχεδιασμού και σήμανσης διαδρομών περιήγησης, οι οποίες ανατέθηκαν από τον Δήμο Καρπενησίου και ολοκληρώθηκαν την περίοδο 2012-2013. Είχαν ως αντικείμενο η πρώτη την «Καταγραφή της τοπιακής φυσιολογίας τεσσάρων περιαστικών πάρκων του Δήμου Καρπενησίου και τη διερεύνηση των δυνατοτήτων ανάπτυξης δραστηριοτήτων οικοτουρισμού, με έμφαση στην τοπιακή και περιβαλλοντική εκπαίδευση» και η δεύτερη την «Πρόταση δημιουργίας Διαδρομών Ορεινής Πεζοπορίας στην περιφέρεια Δήμου Καρπενησίου». Οι δύο μελέτες πραγματοποιήθηκαν με τη συνεργασία των καθηγητών της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, του Γ. Γιαννίτσαρη, αρχιτέκτονα μηχανικού και δρα ΕΜΠ, και του Κ. Μωραΐτη, επίσης αρχιτέκτονα μηχανικού και δρα ΕΜΠ. Στην ομάδα μελέτης περιλαμβάνονταν επίσης η εκ των συγγραφέων του παρόντος Α. Χελιδώνη, ως εκπρόσωπος της ομάδας «Άρσις Αρχιτέκτονες», όπως και οι αρχιτέκτονες Δ. Βερβέρης και Χ. Κρασσά.

Οι ερευνητικές προτάσεις που παρουσιάζονται, κατά την ολοκλήρωσή τους, δεν είχαν συσχετιστεί με τη δυνατότητα ψηφιακής ξενάγησης ταυτόχρονης με την επιτόπου υλική επίσκεψη. Μια ανάλογη επέκταση των δυνατοτήτων θα ήταν βέβαια απόλυτα επιθυμητή. Εντούτοις, οι ερευνητικές προτάσεις που παρουσιάζονται προσφέρουν μια εκτεταμένη, σχετικά πλήρη προσέγγιση, παραδειγματική για ανάλογες παρεμβάσεις όπως αυτές που θα μπορούσαν να εφαρμοστούν στα παλιμνηστα δίκτυα τα οποία περιγράφηκαν στο 9ο Κεφάλαιο για την Αρκαδία και συναφή με αυτά που σχεδιάστηκαν για το Τετραχώρι στο Σούλι και θα παρουσιαστούν στο επόμενο 11ο Κεφάλαιο. Αυτό όμως που πρέπει ξανά να τονίσουμε είναι η αρχική αναφορά αυτής της εισαγωγικής σύννοσης στον όρο «πολιτισμικό τοπίο», ο οποίος διαρκώς επανέρχεται σε πολλά σημεία της διερεύνησης αυτού του βιβλίου συνολικά. Οι ορεινές διαδρομές που προτείνονται για την Ευρυτανία, λοιπόν, δεν απευθύνονται μόνο στη φυσική προσέγγιση του τοπίου. Περιλαμβάνουν επίσης τις ερευνητικές προτάσεις που παρουσιάζονται, τόπους σημαντικού πολιτισμικού και ιστορικού ενδιαφέροντος όπως το μοναστήρι του Προυσού, ιστορικά συσχετισμένο με τη θρησκευτική παρουσία του κατά την οθωμανική περίοδο και με την υποστήριξη των αγωνιστών της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, ή όπως τις Κορυσάδες, το ευρυτανικό χωριό που συνδέθηκε με την ιστορία της Εθνικής Αντίστασης και όπου συγκροτήθηκε στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ύστερα από πανελλήνιες μυστικές εκλογές, το Εθνικό Συμβούλιο. Αυτή η δυνατότητα πολιτισμικής και πολιτικής περιήγησης συμπληρώνει προφανώς και ενισχύει το φυσικό ενδιαφέρον της ορεινής Ευρυτανίας, την πεζοπορία, την πλεύση με καϊάκ στον Κρικελοπόταμο και τη χιονοδρομική αναψυχή που διαρκώς και περισσότερο προσελκύει τους Νεοέλληνες.

Αν, όμως, ο ηρωικός Καραϊσκάκης από τη μονή του Προυσού εξέρχεται για να ασπαστεί τον νεκρό πλέον Μάρκο Μπότσαρη, που το σώμα του μεταφέρουν έφιππο τα παλικάρια του Σουλιώτη αρχηγού, τότε δεν μπορούμε, νομίζουμε, να περιοριστούμε στη φυσική αναγνώριση, στη φυσική ποιότητα, στη φυσική ταυτότητα του ευρυτανικού τοπίου ή στη χιονοδρομική απόλαυση. Είμαστε επιπλέον υποχρεωμένοι να αναφερθούμε στη σημαντικότερη πολιτισμική και βεβαιότατη πολιτική διάσταση που μας υποδεικνύουν οι ορεινές περιοχές της Ευρυτανίας. Πολιτισμική και πολιτική διάσταση αντίστοιχη με αυτήν που υποδεικνύουν επίσης οι ορεινές περιοχές της Αρκαδίας, της Ηπείρου, της Μακεδονίας και φυσικά οι ορεινές περιοχές της Κρήτης. Κάποιες από αυτές δεν θα τις επισκεφθούμε νοερά σε αυτό μας το βιβλίο. Κάποιες άλλες τις προσεγγίσαμε ήδη ή θα τις προσεγγίσουμε, την Ευρυτανία και την Ήπειρο, στη συνέχεια.

Οδηγός Περαιτέρω Μελέτης

Σκοπός αυτού του κεφαλαίου δεν είναι να κατευθύνει τους αναγνώστες σε μια βιβλιογραφική έρευνα, ούτε καν να τονίσει την πιθανή βιβλιογραφική πλαισίωση του παραδείγματος που θα παρουσιαστεί. Το παράδειγμά μας αποτέλεσε το ίδιο, κατά την περίοδο της ερευνητικής μελετητικής του συγκρότησης (2012-2013), μια απόπειρα καινοτομικής προσέγγισης που στόχευε μάλλον στην εξ αρχής επινόηση μιας στρατηγικής, παρά στη μεταγραφή υποδείξεων. Υπήρξε έτσι μια επιτόπου προσπάθεια αναγνώρισης των διαδρομών ενδιαφέροντος στα οικολογικά πάρκα της Ευρυτανίας και επισήμανση, σημείο προς σημείο, όλων των αξιόλογων κόμβων μιας πιθανής πορείας σε αυτά. Ακολούθησε ο σχεδιασμός των επιμέρους κατασκευών ως αποτέλεσμα πρωτογενούς συνθετικής διαδικασίας.

Βέβαια η ομάδα έρευνας διέθετε ως στήριγμα τη βαθύτατη γνώση της περιοχής την οποία μπορούσε να της προσφέρει ο καθηγητής της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ Γιώργος Γιαννίτσαρης, Ευρυτάνας στην καταγωγή και επίμονος μελετητής της ιδιαίτερης πατρίδας του. Στη συγγραφική του προσφορά συγκαταλέγονται η διδακτορική διατριβή **Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Ευρυτανίας** και οι εκδόσεις **Οι νερόμυλοι της Ευρυτανίας** και **Η μονή Προυσού Ευρυτανίας – Ιστορία και αρχιτεκτονική**. Πρβλ. επίσης το ερευνητικό

πρόγραμμα **Οι υδρόμυλοι της Ευρυτανίας** με επιστημονικό υπεύθυνο τον Γ. Γιαννίτσαρη, βασικούς ερευνητές τους Κ. Τουμπακάρη, Ε. Καραϊσκού, ομάδα μελέτης με τους Δ. Ζαχαράτο, Ε. Μαλαματένιου, Δ. Σαγώνα, Ν. Κύρκο και μέλος ΔΕΠ ΕΜΠ Αλεξάνδρου (2011).

Για θέματα που αφορούν τη συγκρότηση, ανάδειξη, προώθηση και προβολή της πολιτισμικής χωρικής ταυτότητας του τόπου πρβλ. τη διδακτορική διατριβή της Στέλλας Μιχαήλ (2018), **Η αρχιτεκτονική και ο αστικός σχεδιασμός μέσα από στρατηγικές City Branding. Χωρικές προσεγγίσεις συγκρότησης ανταγωνιστικής πολιτισμικής ταυτότητας. Το παράδειγμα της Λάρνακας.**

10.0 Πρόταση διαδρομών και σχεδιασμού των κομβικών σημείων τους, σε τέσσερα ορεινά οικολογικά πάρκα στην περιοχή του Δήμου Καρπενησίου

Η πρόταση που παρουσιάζεται στη συνέχεια περιγράφει, όπως ήδη σχολιάσαμε προηγουμένως, την οργάνωση διαδρομών σε τέσσερα ορεινά οικολογικά πάρκα στην περιοχή του Δήμου Καρπενησίου, με προφανή σκοπό την ενίσχυση της περιήγησης στην Ευρυτανία. Περιήγηση η οποία έχει, ως σαφή στόχευσή της την οικοτουριστική κατεύθυνση απόλυτα συσχετισμένη με την υψηλότερη ποιότητα του φυσικού τοπίου των περιοχών αναφοράς. Συσχετισμένη επίσης με το πολιτισμικό ενδιαφέρον τους, με το «πολιτισμικό τοπίο» της Ευρυτανίας.

Εικόνα 10.1 Αφαιρετική περιγραφή του χάρτη του νομού Ευρυτανίας και ειδικότερη περιγραφή των τεσσάρων οικολογικών ορεινών πάρκων της: του Πάρκου της κοιλάδας του Καρπενησιώτη ποταμού, του Πάρκου της παραλίας Αγίας Βλαχέρνας, «παραλίας» του ορεινού ποταμού Κρικελιώτη, επίσης του Πάρκου στο φαράγγι Πάντα-βρέχει και, τέλος, του Πάρκου στο δάσος Φουρνάς.

Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε, πέρα από την αναλυτική περιγραφή του αντικείμενου της πρότασης και την αναλυτικότερη επεξήγηση της σκοπιμότητάς της, τις μεθοδολογικές επιλογές υποστήριξής της και θα επιχειρήσουμε επίσης να τονίσουμε τα καινοτομικά χαρακτηριστικά της. Καινοτομικά χαρακτηριστικά που αφορούν αφενός το γενικό σκεπτικό, τη γενική στρατηγική της προσέγγισής της και αφετέρου τις συγκεκριμένες σχεδιαστικές της επιλογές οι οποίες θα παρουσιαστούν αναλυτικά, μία προς μία, με τη συνοδεία επεξηγηματικών εικόνων.

10.1 Ειδικό αντικείμενο της πρότασης ο σχεδιασμός παραδειγματικών διαμορφώσεων σε κομβικά σημεία στα οικολογικά πάρκα του Δήμου Καρπενησίου

Ξεκινώντας αντίστροφα από τη συνήθη σειρά περιγραφής, θα αναφερθούμε πρώτα στο **ειδικό αντικείμενο** της πρότασης. Στον σχεδιασμό δηλαδή **παραδειγματικών διαμορφώσεων σε κομβικά σημεία** των βασικών διαδρομών περιήγησης στα τέσσερα οικολογικά πάρκα του Δήμου Καρπενησίου, με τρόπο ο οποίος να ενισχύει την **ανάπτυξη δραστηριοτήτων οικοτουρισμού**, με έμφαση στην τοπιακή και περιβαλλοντική εκπαίδευση, την ορεινή αναψυχή και τις αθλητικές δραστηριότητες.

Αναλυτικότερα θα σημειώσουμε πως:

- Οι προτάσεις αυτές εντάσσονται στο Πάρκο της κοιλάδας του ποταμού Καρπενησιώτη (στις Δημοτικές Ενότητες Καρπενησίου και Ποταμιάς), το Πάρκο της Αγίας Βλαχέρνας (στις Δημοτικές Ενότητες Καρπενησίου και Προυσού), το Πάρκο του φαραγγιού Πάντα-βρέχει (στη Δημοτική Ενότητα Δομνίστας) και το Πάρκο της Φουρνάς (στις Δημοτικές Ενότητες Φουρνάς και Κτημενίων).

- Οι προτάσεις μας αυτές αφορούν τη διαμόρφωση σημείων στάσης σε διαδρομές περιήγησης και τον εξοπλισμό τους με στοιχεία σήμανσης και με ελαφρές αναστρέψιμες κατασκευές που αντιστοιχούν σε παρατηρητήρια, στέγαστρα, μονάδες υπηρεσιών αναψυχής και μονάδες καταφυγίων.

- Τόσο οι διαμορφώσεις όσο και οι κατασκευές που παρουσιάζονται προτείνονται ως τυπικές παρεμβάσεις οι οποίες μπορεί να επαναλαμβάνονται σε περισσότερα από ένα σημεία σε ένα ή περισσότερα πάρκα, εφόσον τα χαρακτηριστικά του επιλεγμένου σημείου το επιτρέπουν. Η επανάληψη αυτή και το κοινό ύφος σχεδιασμού τους ενισχύουν την αντίληψη της ενότητας των προσφερόμενων δικτύων και την ενιαία ταυτότητα της προσφερόμενης περιήγησης.

Σημειώνεται επίσης πως οι προτεινόμενες διαμορφώσεις και κατασκευές λαμβάνουν υπόψη για τον σχεδιασμό τους:

- Την κατεύθυνση και την ποιότητα της προσφερόμενης θέας στο σημείο της εγκατάστασής τους. Κατοπτρεύουν τη θέα σε ενδιαφέροντα σημεία αναφοράς.

- Τη συσχέτισή τους με εστίες τοπιακού ή πολιτισμικού ενδιαφέροντος.

- Τη συσχέτιση με ορεινές αθλητικές δραστηριότητες.

Έτσι σχεδιάστηκαν, ώστε να προσφέρουν τη δυνατότητα διακοπής της ορεινής περιήγησης με σκοπό την κατόπτευση της θέας, την ανάπαυση των περιηγητών και, σε κάποιες

περιπτώσεις, τη δυνατότητα παροχής αναψυκτικών, καφέ ή πρόχειρου φαγητού, τη χρήση χώρων υγιεινής ή ακόμη και τη δυνατότητα χρήσης καταφυγίου σε περίπτωση προβληματικών καιρικών συνθηκών.¹⁰²

Ωστε, ως ειδικότερο αντικείμενο της πρότασης, μπορεί να περιγραφεί η ενίσχυση της περιηγητικής δραστηριότητας στα τέσσερα περιαστικά πάρκα του Δήμου Καρπενησίου και η προώθηση δραστηριοτήτων οικοτουρισμού, μέσω του σχεδιασμού διαμορφώσεων και κατασκευών οι οποίες επισημαίνουν σημαντικά σημεία των επιλεγμένων διαδρομών περιήγησης.

10.2. Γενικότερο αντικείμενο της πρότασης: η συγκρότηση της τοπιακής, περιβαλλοντικής-πολιτισμικής ταυτότητας της ευρύτερης περιοχής του Δήμου Καρπενησίου

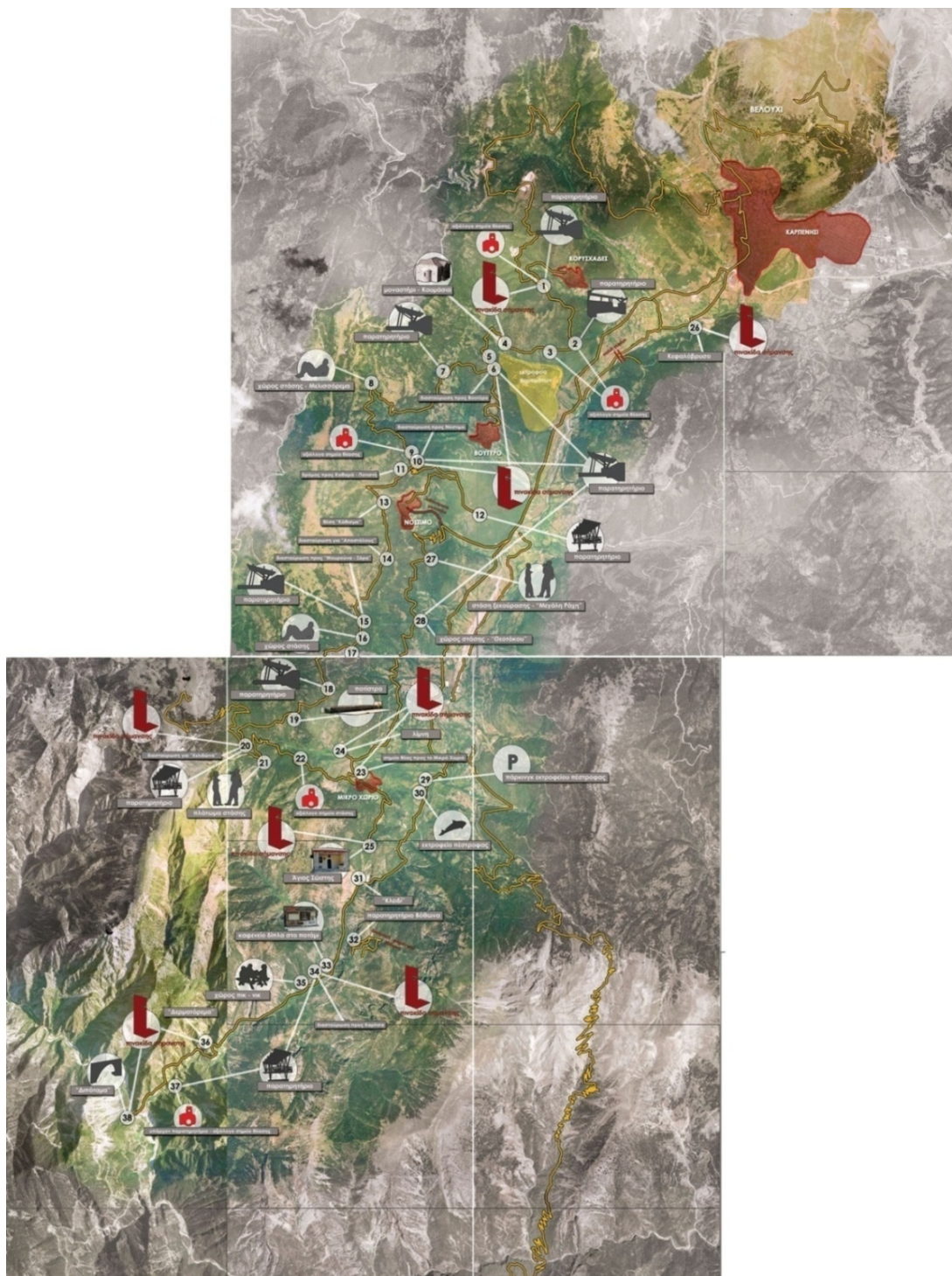
Αν στη συνέχεια προσπαθήσουμε να συνθέσουμε τα τέσσερα επιμέρους πάρκα σε ένα ενιαίο σύστημα, σε ένα ενιαίο πλέγμα περιήγησης, οδηγούμαστε στο **γενικότερο αντικείμενο** της πρότασης που παρουσιάζεται. Μπορούμε να καταλήξουμε δηλαδή στην ευρύτερη προσπάθεια συγκρότησης, στην περιοχή του Δήμου Καρπενησίου, ενός ενιαίου πλαισίου οργάνωσης και συσχέτισης περιοχών με περιβαλλοντική και πολιτισμική σημασία, με σκοπό να προβάλλουμε αφενός τα αξιοσημείωτα περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά του Δήμου και της Ευρυτανίας και αφετέρου την πολιτισμική ιδιοτυπία της περιοχής, συσχετισμένη με την επώνυμη ιστορία της και τη συνεισφορά των ανώνυμων πολιτισμικών εγγραφών.

Μπορούμε προφανώς να περιγράψουμε την προηγούμενη προσπάθεια τονίζοντας τον τελικό στόχο της. Επεξηγώντας πως προσπαθεί να συγκροτήσει και να προβάλλει τη σύνθετη **τοπιακή, περιβαλλοντική-πολιτισμική ταυτότητα της Ευρυτανίας**, προτείνοντας διαδρομές περιήγησης και επισημαίνοντας τα σημεία των διαδρομών αυτών που χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερο ενδιαφέρον, με διαμορφώσεις και κατασκευές ενιαίου ύφους σχεδιασμού.

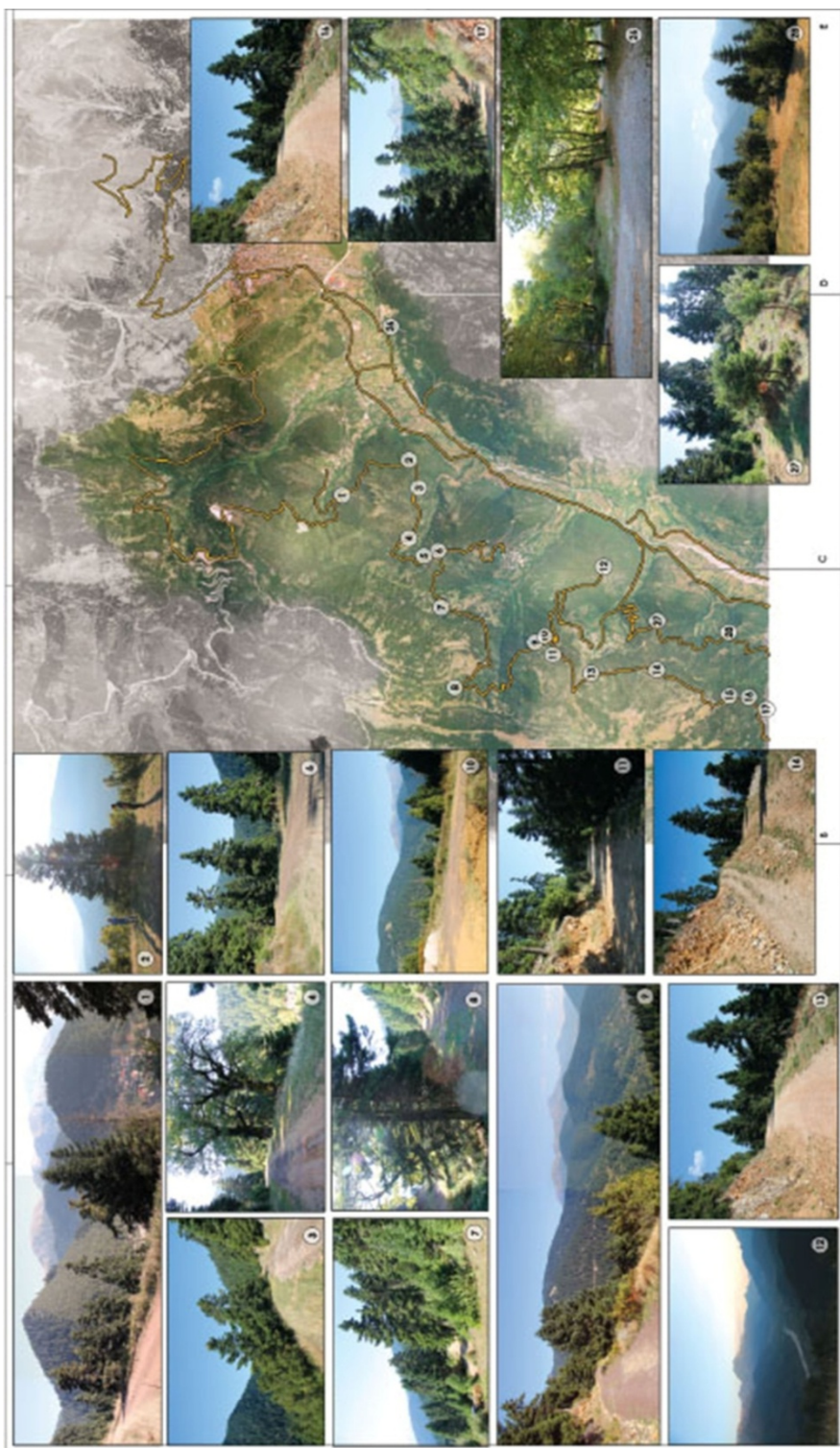
10.3 Η σκοπιμότητα της πρότασης: «Το δικό μου ‘νησί’ είναι το Καρπενήσι»

Αντιμετωπίζοντας τις δύο προηγούμενες προκλήσεις, την περιβαλλοντική και την πολιτισμική, μπορούμε να επιμείνουμε πως **η προστασία και η ενίσχυση της** διττής αυτής **ιδιαίτερης ταυτότητας της Ευρυτανίας, της περιβαλλοντικής και της πολιτισμικής της ταυτότητας, οφείλει να κατευθύνεται**, πριν από οποιαδήποτε άλλη σκοπιμότητα εμπορικής εκμετάλλευσης, από το βασικό «**εσωτερικό**», **πολιτικό μέλημα** της προστασίας του πλαισίου και της ποιότητας ζωής του γηγενούς πληθυσμού και της τόνωσης της αυτοεκτίμησής του.

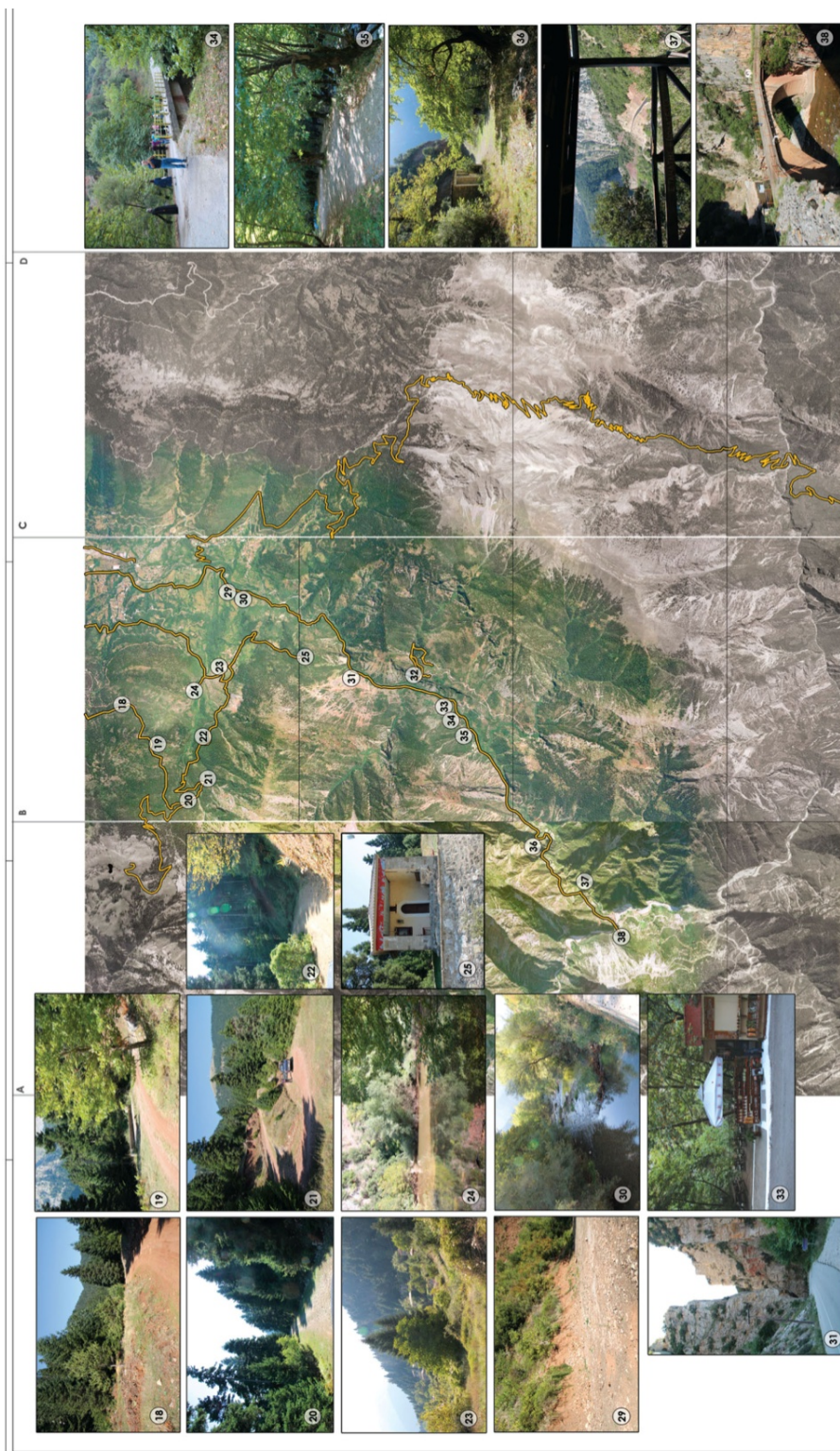
¹⁰² Πρβλ. την κατασκευή μικρού κελύφους, με τον χαρακτηρισμό «το Σπίτι του Κυνηγού».

Εικόνα 10.2 Χάρτης του οικολογικού πάρκου του ποταμού Καρπενησιώτη. Περιγράφεται η προτεινόμενη διαδρομή περιήγησης και εντοπίζονται τα σημεία ενδιαφέροντος, όπως και τα κομβικά σημεία του δικτύου στα οποία προτείνονται διαμορφώσεις παρέμβασης και η τοποθέτηση κατασκευών επίσημανσης των κομβικών αυτών σημείων και υποδοχής-εξυπηρέτησης των επισκεπτών.

Εικόνα 10.3 Χάρτης του οικολογικού πάρκου του ποταμού Καρπενησιώτη (αντίστοιχος με το ανώτερο τμήμα της Εικόνας 14.2), στον οποίο σημειώνονται τα σημεία ενδιαφέροντος που αναμένεται να προσελκύσουν το ενδιαφέρον των επισκεπτών.

Εικόνα 10.4 Χάρτης του οικολογικού πάρκου του ποταμού Καρπενησιώτη (αντίστοιχος με το κατώτερο τμήμα της Εικόνας 10.2), στον οποίο σημειώνονται τα σημεία ενδιαφέροντος που αναμένεται να προσελκύσουν το ενδιαφέρον των επισκεπτών

Αλλά η ενίσχυση της ιδιαίτερης αυτής ταυτότητας της περιοχής θα επέτρεπε επίσης την «εξωτερική» προβολή της ιδιαιτερότητας αυτής για την καλύτερη στήριξη της περιηγητικής τουριστικής δραστηριότητας, με στόχους επιχειρηματικούς-οικονομικούς.

Εικόνα 10.5 Ο «πύργος του Καραϊσκάκη» στο μοναστήρι του Προυσού. Εικόνα αποκαλυπτική για την εμπλοκή του φυσικού τοπιακού υπόβαθρου και της ανθρωπογενούς, πολιτισμικής και ιστορικής εγγραφής.

Είναι ίσως σημαντικό να επανέλθουμε στον όρο «πολιτισμικό τοπίο», στον οποίο έχουμε αφιερώσει επανειλημμένα επεξηγηματικά σχόλια κατά τη διερεύνησή μας αυτήν. Πρόκειται για όρους οι οποίοι συσχετίζονται, όπως ήδη έχουμε εξηγήσει, το γεωγραφικό, φυσικό υπόβαθρο μιας περιοχής με τις πολιτισμικές δράσεις που αναπτύσσονται σε αυτήν, με όρους οι οποίοι επισημαίνουν, πέρα από τα περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά, την πολιτισμική ιδιαιτερότητα. Ακόμη χαρακτηριστικότερα, τονίζουν την εμπλοκή φυσικού υπόβαθρου και πολιτισμικής έκφρασης, εμπλοκή σημαντική τόσο για τον γηγενή πληθυσμό όσο και για τους περιηγητές επισκέπτες.

Ο νομός Ευρυτανίας στο σύνολό του διαθέτει εξαιρετικά ορεινά τοπία με μεγάλο δασικό πλούτο και υδάτινο δυναμικό, στοιχεία τα οποία ένας παλαιότερος δήμαρχος Καρπενησίου είχε περιγράψει, σε επιστολή του προς τον υπουργό Περιβάλλοντος,

Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής, ως «**προϊκα της φύσης**».¹⁰³ Αλλά αυτή η προϊκα της φύσης, τα ορεινά φυσικά τοπία, αποτελούν επίσης πεδίο εκφοράς της πολιτισμικής παράδοσης και πεδίο εγγραφής της ιστορίας. Πλούτος της φύσης, πλούτος της παράδοσης ή της ιστορίας, όλα αυτά μαζί αποτελούν στοιχεία της ευρυτανικής ταυτότητας, της ταυτότητας του πολιτισμικού τοπίου της Ευρυτανίας το οποίο οφείλουμε να ενισχύσουμε και να προβάλλουμε.

Εικόνα 10.6 Όπως ήδη είδαμε στο 9ο Κεφάλαιο με αναφορά στην Αρκαδία και όπως θα σχολιάσουμε και στο επόμενο κεφάλαιο μιλώντας για το Σούλι, οι ορεινές περιοχές έλκουν τις διεργασίες και τις απαιτήσεις ανεξαρτησίας. Στην εικόνα μας, το παλιό δημοτικό σχολείο στο ευρυτανικό χωριό Κορυσχάδες. Εδώ συγκροτήθηκε, κατά την περίοδο της Κατοχής, η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ), η Κυβέρνηση του Βουνού δηλαδή, και, ύστερα από πανελλήνιες μυστικές εκλογές, το Εθνικό Συμβούλιο Κορυσχάδων, δηλαδή η Βουλή της Απελευθερωμένης Ελλάδας.

Αν η σύγχρονη πρακτική της εμπορικής διαχείρισης περιγράφει την επικοινωνιακή ιδιαιτερότητα των προϊόντων εν γένει και των περιοχών επίσης με τον αγοραίο μάλλον όρο «branding», η περιβαλλοντική και πολιτισμική ιδιαιτερότητα της Ευρυτανίας δικαιούται να ταυτιστεί emphatically με τον χαρακτηρισμό του «υψηλού» πολιτισμικού τοπίου και αυτή όπως και η Αρκαδία, προσελκύοντας τόσο τον εσωτερικό όσο και τον εξωτερικό τουρισμό. Αξίζει να τονιστεί ειδικότερα πως η τελευταία αυτή σκοπιμότητα της πρότασης, η προσέλκυση της περιηγητικής τουριστικής δραστηριότητας του εσωτερικού όσο και του εξωτερικού τουρισμού, έρχεται να εφαρμοστεί στο έδαφος μιας ήδη υπάρχουσας, υγιούς τουριστικής βιομηχανίας η οποία, καθώς διαθέτει ήδη και υπάρχοντα καταλύματα και έμπειρο δυναμικό, μπορεί εύκολα να επεκτείνει χρονικά τη δραστηριότητά της και να εντάξει σε αυτήν νέες δράσεις. Ανάμεσα στις άλλες, ήδη ανεπτυγμένες ανάλογες δραστηριότητες, πρέπει βέβαια να επισημάνουμε την παρουσία του ενεργού χιονοδρομικού κέντρου Καρπενησίου στο βουνό Βελούχι. Πρόκειται για το πρώτο χιονοδρομικό κέντρο της Ελλάδας, που ιδρύθηκε το 1974.¹⁰⁴

¹⁰³ Επιστολή του δημάρχου Καρπενησίου Κ. Μπακογιάννη στις 22 Δεκ. 2011.

¹⁰⁴ http://www.hotelsline.gr/root/newhotel/mx/m_evritania_xionkar.asp - τελευταία επίσκεψη 12/10/2022.

10.4 Η μεθοδολογία της πρότασης: Γενικές θέσεις για τη συγκρότηση της πρότασης

Εικόνα 10.7 Χιονισμένο ευρυτανικό τοπίο. Φωτογράφιση από το χιονοδρομικό κέντρο Καρπενησίου.

Επεξηγώντας τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε, ας διευκρινίσουμε πως αυτό που άμεσα θα παρουσιάσουμε είναι η βασική θεωρητική υποστήριξη των προθέσεων του ερευνητικού παραδείγματος, ο «λόγος» προσέγγισής τους και στη συνέχεια η «μέθοδος», η πορεία της προσέγγισής τους.

Στο πλαίσιο αυτό, η βασική θεωρητική θέση αναφέρεται στον προσδιορισμό «πολιτισμικό τοπίο», στη σύμπλοκη δηλαδή εκδοχή όρων στην οποία επανειλημμένα και εκτενώς επανερχόμαστε σε όλο το έως τώρα εύρος του κειμένου μας. Σύμφωνα με την κεντρική αυτή θεωρητική θέση, το πρώτο βήμα της πορείας που ακολουθήθηκε παραπέμπει στη συσχέτιση της ταυτότητας της περιοχής με τη φυσική της ποιότητα και ταυτόχρονα με

την πολιτισμική της ιδιαιτερότητα οι οποίες, σε συνδυασμό, θα καθορίσουν την προσπάθεια οικοτουριστικής προσέγγισης, την προώθηση ήπιων μορφών τουρισμού.

Αλλά η ανάπτυξη της ενιαίας ταυτότητας της περιοχής παραπέμπει στη φυγόκεντρη ανάπτυξη των δράσεων και αυτή, με τη σειρά της, στον σχεδιασμό του χωρικού δικτύου φυσικών και πολιτισμικών αναφορών των δυνητικών περιηγήσεων.

10.4.1 Η συσχέτιση της ταυτότητας της περιοχής με την πολιτισμική τοπιακή της ποιότητα και με την οικοτουριστική προσέγγιση

Αυτό που μένει να υποστηριχτεί είναι μια συγκεκριμένη στρατηγική προσέγγισης, η οποία θα επέτρεπε αυτό που προηγούμενα τονίστηκε. Δηλαδή την ταύτιση της φυσιογνωμίας του Δήμου Καρπενησίου, του τουριστικού «branding» της περιοχής του με τον ήπιο οικολογικό τουρισμό, είτε αυτός αφορά τη φυσιολατρία είτε την προσέγγιση της καθορισμένης από το ορεινό περιβάλλον ιστορίας και ανώνυμης πολιτισμικής παραγωγής. Αλλά η ανάπτυξη των ήπιων μορφών τουρισμού μπορεί να στηριχτεί στη βασική διαπίστωση πως σε πανευρωπαϊκό επίπεδο η ανάπτυξη των ήπιων μορφών τουρισμού εμφανίζεται ιδιαίτερα ισχυρή ως σύγχρονη τάση. Σε πανευρωπαϊκό και αν επεκτείνουμε το επιχείρημα σε παγκόσμιο επίπεδο, αυξάνονται διαρκώς περιοχές επιτυχημένης ανάλογης προσέγγισης, ακολουθώντας κορυφαίους οικοτουριστικούς προορισμούς όπως αυτόν της Κόστα Ρίκα στην Κεντρική Αμερική.

Με ανάλογη διάθεση, πριν προχωρήσουμε στην αναλυτική παρουσίαση των τεσσάρων οικολογικών πάρκων του Δήμου Καρπενησίου, ας τονίσουμε ότι η ανάπτυξη των ήπιων μορφών τουρισμού στη λογική της οποίας τα πάρκα αυτά εντάσσονται, πρόθεσή της έχει να προσφέρει στους Έλληνες και ξένους επισκέπτες την άμεση επαφή με τον φυσικό πλούτο της χώρας. Ακόμη περισσότερο, να ενισχύσει την οικόσοφη συνείδησή τους, επιμένοντας στην ανάγκη προστασίας του φυσικού πεδίου για τους σημερινούς περιηγητές αλλά και για τις γενιές που ακολουθούν.

Με βάση το προηγούμενο επιχείρημα καθορίζεται η βασική θέση της πρότασης των τεσσάρων οικολογικών πάρκων. Σύμφωνα με αυτήν, η προώθηση της πρότασης και του σχεδιασμού μας συνδέεται με την πρόθεση ανάπτυξης ήπιων μορφών τουρισμού, προσανατολισμένων προς την οικολογική εναισθητοποίηση και την αειφόρο ανάπτυξη.

10.4.2 Η φυγόκεντρη ανάπτυξη των δράσεων και ο σχεδιασμός χωρικού δικτύου φυσικών και πολιτισμικών αναφορών

Σε επίπεδο χωρικού σχεδιασμού, η γενική στρατηγική πρέπει να περιγραφεί μάλλον με όρους φυγόκεντρισμού των δράσεων και διασποράς τους, καθώς κεντρική πρόθεσή της είναι να επιστρέψει στον επισκέπτη να διολισθήσει προς το ελεύθερο φυσικό πεδίο και τις διάχυτες πολιτισμικές εγγραφές, αντί να συγκεντρώσει αποκλειστικά το ενδιαφέρον του στην κεντρική οικιστική ενότητα της πόλης του Καρπενησίου ή, κατά την περίοδο του χειμώνα, στην εντοπισμένη σχετικά δραστηριότητα του χιονοδρομικού κέντρου.

Η καταλληλότερη, επομένως, οργάνωση φαίνεται να είναι αυτή του εκτενέστερου κατά το δυνατόν χωρικού δικτύου, αυτού που θα μπορούσε να προσφέρει τις περισσότερες εναλλακτικές δυνατότητες και θα διέσπειρε τις δράσεις καλύπτοντας ένα ευρύτατο πεδίο. **Με δεδομένη την πρόθεση της κατά το δυνατόν ελάχιστης παρέμβασης**, στην οποία θα αναφερθούμε αμέσως μετά, η τάση του σχεδιασμού επέλεξε κατ' αρχάς **να καταγράψει και να επεξεργαστεί τις συνάψεις ανάμεσα σε επιμέρους κόμβους ενδιαφέροντος.**

10.5 Η μεθοδολογία της πρότασης: Ειδικότερες θέσεις για τη μεθοδολογία του χωρικού σχεδιασμού

Έχοντας ήδη ορίσει τις γενικές βασικές θέσεις που χαρακτηρίζουν τις προτάσεις που ακολουθούν, μπορούμε να οδηγηθούμε σε λεπτομερέστερες, ειδικότερες αποφάσεις, σε αυτές που χαρακτηρίζουν την ακριβή επιλογή των σημείων παρέμβασης και τους όρους του ακριβέστερου σχεδιασμού των επιμέρους προτεινόμενων κατασκευών, τους ειδικότερους δηλαδή όρους χωρικού σχεδιασμού και των λεπτομερέστερων μορφικών και οικοδομικών προσεγγίσεων.

Συνοπτικά μπορούμε να απαριθμήσουμε αυτές τις ειδικότερες θέσεις-απαιτήσεις: την απαίτηση ανάδειξης των φυσικών ποιοτήτων του περιβάλλοντος χώρου στον οποίο παρεμβαίνουμε, την απαίτηση για τις ελάχιστες κατά το δυνατόν, αντιστρέψιμες δομικές παρεμβάσεις και την έμφαση στην «ελαστικότητα», την απαίτηση δηλαδή για τη δυνατότητα μετατροπής και τη δυνατότητα επέκτασης των προτάσεων, είτε αυτές αφορούν τη συνολικότερη διαδρομή είτε την επιμέρους προσθήκη νέων σημείων ενδιαφέροντος.

10.5.1 Η απαίτηση της ανάδειξης των φυσικών ποιοτήτων και η στρατηγική των ελάχιστων, αντιστρέψιμων δομικών παρεμβάσεων

Σε επίπεδο χωρικού σχεδιασμού, η απαίτηση για την ανάδειξη των φυσικών ποιοτήτων του ευρυτανικού τοπίου συνδέθηκε άμεσα με την απαίτηση για επιλογή των ελάχιστων παρεμβάσεων. Έτσι, σε συμφωνία με την τοπική, περιβαλλοντική και πολιτισμική ευαισθησία που θεωρήθηκε καθοριστική, έγινε δυνατή η επιλογή των βασικών χαρακτηριστικών για την επιλογή παρεμβάσεων οι οποίες θα πρέπει να διακρίνονται:

- Από τον απόλυτο σεβασμό στα υπάρχοντα οικοσυστήματα και την πρόθεση ήπιας ένταξης σε αυτά.
- Από την απαίτηση απόδοσης σημασίας στις ποιότητες της φύτευσης και του ακάλυπτου φυσικού εδάφους. Είναι έτσι χαρακτηριστικό πως στις εικόνες των κατασκευών παρέμβασης που θα ακολουθήσουν στην παρουσίασή μας περιλαμβάνονται, εκτός από τις πλησιέστερες απόψεις των κατασκευών, και κατόψεις υπόδειξης της θέας προς την ευρύτερη περιοχή,
- *Από την απαίτηση πως, στο πλαίσιο της προηγούμενης βασικής θέσης, ο σχεδιασμός είναι σημαντικό να επιμένει στο ενδιαφέρον για την παρουσία της υπάρχουσας φύτευσης, όπως και για το υπάρχον φυσικό ανάγλυφο. Να επιμένει ο σχεδιασμός στο ενδιαφέρον για την ανάδειξή τους. Για την πιθανή ενίσχυσή τους στην περίπτωση της φύτευσης, όπως και για την πλαισίωση την οποία μπορούν να προσφέρουν στις οικοδομικές αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις τα συστατικά στοιχεία του τοπίου, η φύτευση και οι ποιότητες του φυσικού ανάγλυφου.*
- Από τη βασική απαίτηση πως η κύρια «δομική» σημασία, «δομική» με την έννοια της οργανωτικής συγκρότησης που θα κατευθύνει τον σχεδιασμό, πρέπει να είναι αυτή των φυσικών ποιοτήτων της περιοχής.
- Από την απαίτηση για την κατά το δυνατόν περιορισμένη «δομική» παρέμβαση, «δομική» με την έννοια της οικο-δομικής, της σκληρής δηλαδή κατασκευαστικής αντιμετώπισης αυτή τη φορά.
- Από την απαίτηση για την κατά το μεγαλύτερο δυνατό ποσοστό πρόβλεψη για αντιστρεψιμότητα των κατασκευαστικών παρεμβάσεων.
- Από την απαίτηση για τη βιοκλιματική κατά το δυνατόν ποιότητα των κατασκευαστικών παρεμβάσεων.

10.5.2 Τελευταία μεθοδολογική απαίτηση: Η έμφαση στην «ελαστικότητα», τη δυνατότητα μετατροπής και την επεκτασιμότητα των προτάσεων

Πριν από την απόφαση πρότασης των διαδρομών, πριν από την επιλογή των σημείων ή τη λεπτομερέστερη πρόταση των κατασκευών, η ομάδα μελέτης διεξήλθε σημείο προς σημείο τις προτεινόμενες διαδρομές, είτε εποχούμενη είτε πεζοπορώντας, όπου η πρόσβαση με όχημα υπήρξε αδύνατη. Στις επισκέψεις, επισημάνθηκαν τα επιμέρους ενδιαφέροντα σημεία, καθορίστηκαν τριγωνομετρικά και συγκροτήθηκε ένας φάκελος με φωτογραφίες για το καθένα από αυτά.

Είναι εντούτοις πιθανόν, κατά την πορεία της μελλοντικής εφαρμογής των μελετητικών προτάσεων ή ακόμη και κατά τη διαβούλευση με τοπικούς φορείς ή με οργανώσεις που δραστηριοποιούνται στην περιοχή του Δήμου Καρπενησίου, να υπάρξουν διαφοροποιήσεις, μετατροπή των προτεινόμενων διαδρομών ή και απαίτηση επέκτασής τους. Για τον λόγο αυτό, η μελέτη επιμένει πως αποτελεί ένα πιθανό παράδειγμα εφαρμογής, το οποίο πρέπει κυρίως να γίνει αποδεκτό ως πρόταση μεθοδολογίας μάλλον, παρά ως άκαμπτη, «ανελαστική» πρόταση. Τουναντίον, ως προτάζουμε πως χαρακτηρίζεται από «ελαστικότητα». Εμφανίζεται δηλαδή ως ένας τρόπος συστηματικής αντιμετώπισης του αντικειμένου της, το οποίο είναι και Τροποποιήσιμο και Επεκτάσιμο, δηλαδή μπορεί να υποδεχθεί αλλαγές.

Αυτή η συνολική αντιμετώπιση «ελαστικότητας», η δυνατότητα μετατροπής και επεκτασιμότητας των διαδρομών, επεξηγεί και τον τρόπο με τον οποίο συγκροτήθηκε η μελέτη διαμόρφωσης των σημείων των διαδρομών ή του εξοπλισμού τους με ελαφρές αναστρέψιμες κατασκευές παρατηρητηρίων, στεγάστρων, μονάδες υπηρεσιών αναφυχής και μονάδες καταφυγίων. Οι μονάδες αυτές, αν και σχεδιάστηκαν παραδειγματικά με την εφαρμογή τους σε συγκεκριμένα σημεία των επιλεγμένων διαδρομών, προσφέρονται εντέλει συνολικά ως «αρχείο τύπων», έτσι ώστε να μπορούν να εφαρμοστούν και σε άλλα σημεία – είτε κατά την πιθανή τροποποίηση ή επέκταση των διαδρομών είτε ακόμη και ανεξάρτητα από αυτές.

10.6 Επιμένοντας στις καινοτομικές κατευθύνσεις της πρότασης

Προχωρώντας στις ουσιαστικότερες ίσως παρατηρήσεις υποστήριξης της πρότασης, ας τονίσουμε τα καινοτομικά χαρακτηριστικά της. Συνοπτικά μπορούμε να περιλάβουμε σε αυτά την ήπια οικοτουριστική προσέγγιση, τον συσχετισμό της υπάρχουσας τουριστικής υποδομής και εμπειρίας με τις νέες παρεμβάσεις που προτείνονται, τη δυνατότητα της τμηματικής υλοποίησης των έργων και, τέλος, την πιθανότητα συσχέτισης της περιήγησης στον πραγματικό υλικό τόπο, με την ψηφιακή περιήγηση και ξενάγηση.

Σε σχέση με το χαρακτηριστικό της ήπιας οικοτουριστικής προσέγγισης, η καινοτομική κατεύθυνση της πρότασης είναι προφανής. Αν και οι ήπιες μορφές τουρισμού, όπως ο οικοτουρισμός, αποτελούν πλέον δεδομένες περιηγητικές τάσεις, στη χώρα μας βρίσκονται μάλλον σε συνθήκες επιχειρησιακής εκκόλαψης. Εντούτοις, το επιχειρησιακά ευφύες της πρότασης συνδέεται περισσότερο με το γεγονός πως καινοτομικές πρακτικές ενοφθαλμίζονται σε μια ήδη υπάρχουσα τουριστική υποδομή και εμπειρία. Έτσι, είναι προφανές πως η ταύτιση της περιοχής με τον εγχώριο χειμερινό χιονοδρομικό τουρισμό

αποτελεί ένα εχέγγυο ήδη ανεπτυγμένης αναγνώρισης – αναγνώρισης η οποία μπορεί να επεκτείνει την επικοινωνιακή της επιρροή σε νέα πεδία.

Επιπλέον αξίζει να σχολιαστεί πως η προσπάθεια «σάρωσης» της ευρύτερης περιοχής του Δήμου, όπως περιγράφηκε νωρίτερα, διαθέτει ασφαλές αντίβαρο. Πρόκειται για τη δυνατότητα της ασφαλούς κάλυψης μεγάλου μέρους των απαιτούμενων εξυπηρετήσεων από τις κεντρικές εξυπηρετήσεις που έχουν ήδη αναπτυχθεί στην πόλη του Καρπενησίου και στη γειτονική περιφερειακή περιοχή της.

Μια ακόμη, ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ιδιαιτερότητα των προτεινόμενων έργων αφορά τη δυνατότητα τμηματικής υλοποίησής τους. Η θετικότερη αυτή δυνατότητα επιτρέπει την εξέλιξη και πραγματοποίηση των εργασιών με βάση τα διατιθέμενα κάθε φορά κεφάλαια και, το κυριότερο, με βάση τη διαρκώς ελεγχόμενη επιτυχία τους.

Τέλος, μια επιπλέον ευφυής συνθήκη, ευφυής με την έννοια της «ευφούς / smart» τεχνολογικής εφαρμογής, **αφορά την καινοτομική πιθανότητα συσχέτισης της περιήγησης στον πραγματικό υλικό τόπο με την ψηφιακή περιήγηση και ξενάγηση.** Η προσέγγιση αυτή δεν αποτελούσε στοιχείο της πρότασης, όπως πραγματοποιήθηκε και κατατέθηκε κατά την περίοδο ολοκλήρωσής της. Αφορά όμως μια προσέγγιση η οποία μπορεί να προταθεί εκ των υστέρων, ακολουθώντας την εξέλιξη της επιστημονικής, μελετητικής εμπειρίας συντελεστών της πρότασης για τα πάρκα της Ευρυτανίας κατά τη δεκαετία που ακολούθησε. Αυτό βέβαια που πρέπει να τονιστεί είναι πως για τη συγκρότηση θετικής ψηφιακής περιήγησης και ξενάγησης δεν αρκεί η ηλεκτρονική, ψηφιακή οργάνωσή της. Απαιτείται επίσης η συγκρότηση μίας ή περισσότερων εποικοδομητικών και ελκυστικών ταυτόχρονα αφηγήσεων, σε συσχετισμό με τα υλικά χωρικά και τα άυλα πολιτισμικά δεδομένα.

Εικόνα 10.8 Το φαράγγι Πάντα-βρέχει επάνω και η «παραλία» Βλαχέρνας κάτω. Δύο τοπία αναφοράς με τα οποία συνδέονται κάποιες από τις προτάσεις που θα παρουσιαστούν στη συνέχεια.

10.7 Περιγράφοντας αναλυτικά τις επιμέρους διαμορφώσεις και τις κατασκευές της πρότασης

Στη συνέχεια θα παρουσιαστούν, μία προς μία, οκτώ προτάσεις πιθανών κατασκευών με γενική περιγραφή σε κάθε περίπτωση παρουσίασης και επεξήγησης του προτεινόμενου τρόπου και των υλικών κατασκευής. Πρόκειται για:

- Το στέγαστρο με βρύση, ποτίστρα και χτιστό καθιστικό στο πάρκο Καρπενησιώτη.
- Την εναλλακτική προς την προηγούμενη πρόταση για στέγαστρο σε εσοχή με βρύση και χτιστό καθιστικό, επίσης στο πάρκο Καρπενησιώτη.
- Το «Σπίτι του Κυνηγού», με παράδειγμα εφαρμογής στο πάρκο Φουρνάς,
- την ελαφρά κατασκευή αναψυκτηρίου, με παράδειγμα εφαρμογής στο πάρκο Πάντα-βρέχει.
- Το στέγαστρο στο όριο του γκρεμού, με παράδειγμα εφαρμογής στο πάρκο της Αγίας Βλαχέρνας.

- Το στέγαστρο σε πρόβολο πάνω από γκρεμό, με παράδειγμα εφαρμογής στο πάρκο Πάντα-βρέχει.
- Το παρατηρητήριο-πύργος, με παράδειγμα εφαρμογής στο πάρκο Πάντα-βρέχει.
- Την εναλλακτική κατασκευή αναψυκτηρίου με συσχετισμό ελαφρών και λιθόκτιστων τμημάτων, με παράδειγμα εφαρμογής στο πάρκο Βλαχέρνας.
- Τέλος, δύο παραδείγματα στοιχείων σήμανσης.

Πρέπει να επαναλάβουμε βέβαια πως η συσχέτιση των προτεινόμενων κατασκευών με τους τόπους αναφοράς δεν είναι αποκλειστική. Όπως φαίνεται στο παράδειγμα του χάρτη επισκεψιμότητας του πάρκου του ποταμού Καρπενησιώτη στην Εικόνα 10.2, μια κατασκευή, ιδιαίτερα τα στοιχεία σήμανσης, μπορούν να επαναλαμβάνονται σε περισσότερα από ένα σημεία.

10.7.1 Στέγαστρο με βρύση, ποτίστρα και χτιστό καθιστικό: παράδειγμα εφαρμογής στο οικολογικό πάρκο Καρπενησιώτη

Η γενική περιγραφή της διαμόρφωσης-κατασκευής

Πρόκειται για ελαφρό στέγαστρο που καλύπτει τμήμα χτιστού καθιστικού, σχήματος Γ. Τοποθετείται σε ομαλό σχετικά έδαφος, με τέτοιον τρόπο ώστε η ανοικτή γωνία του καθιστικού να στρέφεται προς την καλή θέα η οποία, στο παράδειγμα εφαρμογής του πάρκου του ποταμού Καρπενησιώτη. Προτείνεται να είναι επίσης η πλευρά προς την οποία κατέρχεται σταδιακά και η στάθμη του εδάφους.

Προς την πλευρά της διαμόρφωσης, την αντίθετη προς την καλή θέα, ο χώρος ορίζεται από έναν χαμηλό τοίχο λιθοδομής που αποτελεί την «πλάτη» του μεγάλου σκέλους του καθιστικού. Ο τοίχος αυτός ολοκληρώνεται, στο ελεύθερο άκρο του, με μια βρύση και τη συνοδευτική της ποτίστρα.

Ο τρόπος και τα υλικά κατασκευής

Το στέγαστρο στηρίζεται σε μεταλλική κατασκευή με δενδρόμορφα μεταλλικά φέροντα στοιχεία-υποστυλώματα, κλειστής τετραγωνικής διατομής 80×80 χιλιοστών, προ-οξειδωμένα ή με βαφή μετάλλου στο χρώμα του οξειδίου του σιδήρου. Επιπλέον, για την εξασφάλιση της ακαμψίας του στεγάστρου, τα φέροντα στοιχεία σταθεροποιούνται με στηρίξεις στο χτιστό καθιστικό, ενώ για την κάλυψη του προτείνονται panels κυματοειδούς λαμαρίνας με ενσωματωμένη θερμομόνωση.

Η κατασκευή του καθιστικού και του τοίχου που ορίζει την πλάτη του καθιστικού προτείνονται από λιθοδομή, από την τοπική πέτρα της περιοχής, ώστε η χτιστή διαμόρφωση να εμφανίζεται ως φυσική συνέχεια του ανάγλυφου του εδάφους. Οι κατασκευές λιθοδομής ολοκληρώνονται με chainages σκυροδέματος.

Η διαμόρφωση, τέλος, του πλατώματος προτείνεται από συμπιεσμένο χώμα ή, καλύτερα, από άμμο στο χρώμα του εδάφους, αναμειγμένη με σταθεροποιητή χώματος (stabilizer) και διαστρωμένη σε υπόστρωμα θραυστού υλικού υποβάσεων οδοποιίας 3Α. Τόσο στην πρώτη περίπτωση (πατημένο χώμα) όσο και στη δεύτερη (χρήση σταθεροποιητή), η διάστρωση επιτρέπει τη φυσική διαχείριση των όμβριων υδάτων ή της τήξης του χιονιού. Σε κάθε περίπτωση, όπως φαίνεται και στα σχετικά σχέδια, η διαστρωμένη περιοχή ορίζεται από τμήματα ημιλαξευμένου λίθου, ένθετα στο έδαφος, με χρήση ρείθρου, κατά το ελάχιστο δυνατόν υφαινετικά της ανθρώπινης παρέμβασης.

Εικόνα 10.9 Στέγαστρο με βρύση, ποτίστρα και χτιστό καθιστικό. Η παρουσία σας στο στέγαστρο αυτό μάλλον θα αποτρέψει την επίσκεψη του μικρού μας φίλου που εμφανίζεται στην τρισδιάστατη περιγραφή του στεγάστρου.

Το κοινό ύφος των κατασκευών που προτείνονται είναι αποτέλεσμα των μορφικών τους ομοιοτήτων και της κοινής χρήσης των υλικών.

Όπως είναι προφανές, είναι ιδιαίτερα σημαντικό οι διαμορφώσεις και οι κατασκευές που προτείνονται να εμφανίζονται ως τμήματα ενός ενιαίου σχεδιαστικού δικτύου, ώστε αφενός να τονίζεται η κοινή ακολουθία της διαδρομής και αφετέρου **να καταγράφονται στη μνήμη των περιηγητών ως μορφικά ιδιότυπες συσχετισμένες με τον οικουρισμό της Ευρυτανίας και τα οικολογικά πάρκα του Δήμου Καρπενησίου.**

Με την έννοια αυτή, η ενιαία κοινή εικόνα των παρεμβάσεων θα αποτελεί συστατικό στοιχείο του επιδιωκόμενου Territory Branding της περιοχής.

Η ενιαία κοινή αυτή εικόνα επιτυγχάνεται, όπως γίνεται εμφανές αν συγκρίνουμε τα σχέδια των επιμέρους προτάσεων, χάρη στα εξής:

1 – Στο κοινό σχεδιαστικό ύφος και στην επανάληψη ανάλογων μορφικών στοιχείων, όπως τα δενδρόμορφα και ίδιου χρώματος φέροντα στοιχεία ή η ομοιότητα των κλειστών τμημάτων των κατασκευών, όπου αυτά υπάρχουν.

2 – Στην ομοιόμορφη χρήση των υλικών τα οποία είναι το μέταλλο, ο τοπικός λίθος της περιοχής και το ξύλο. Υλικά που χαρακτηρίζουν άλλωστε και τις ανώνυμες κατασκευές της περιοχής, την ανώνυμη αρχιτεκτονική της. Επεξηγώντας την επιλογή των μεταλλικών στοιχείων του φέροντος οργανισμού των κατασκευών, σχολιάζουμε πως επιλέχτηκαν, αντί των ξύλινων, για λόγους καλύτερης προστασίας από βανδαλισμό.

10.7.2 Στέγαστρο σε εσοχή με βρύση και χτιστό καθιστικό: παράδειγμα εφαρμογής στο οικολογικό πάρκο Καρπενησιώτη

Η γενική περιγραφή της διαμόρφωσης-κατασκευής

Πρόκειται για ελαφρό στέγαστρο που καλύπτει χτιστό καθιστικό, προστατευμένο σε εσοχή του εδάφους. Προτείνεται για περιοχές με κλίση του εδάφους, έτσι ώστε η διαμόρφωση να εντάσσεται σε κατασκευή λίθινων τοίχων που σχηματίζουν Π, όπως στο παράδειγμα εφαρμογής, της στάσης 2 του πάρκου του ποταμού Καρπενησιώτη.

Το λίθινο περιτείχισμα αναπτύσσεται στην πίσω πλευρά, όπου εμφανίζεται η μεγαλύτερη υψομετρική διαφορά, όπως και στις πλάγιες πλευρές, αφήνοντας ανοικτή την εμπρός πλευρά προς την καλή θέα και δημιουργώντας μια κοιλότητα φυσικής προστασίας. Ο τοίχος της μιας πλάγιας πλευράς του περιτειχίσματος ολοκληρώνεται, στο ελεύθερο άκρο του, με βρύση.

Ο τρόπος και τα υλικά κατασκευής

Το στέγαστρο στηρίζεται, όπως και στο προηγούμενο παράδειγμα, σε μεταλλική κατασκευή από δενδρόμορφα μεταλλικά φέροντα στοιχεία-υποστυλώματα, με κλειστή τετραγωνική διατομή 80×80 χιλιοστών, προ-οξειδωμένα ή με βαφή μετάλλου, όπως ήδη έχουμε σημειώσει, στο χρώμα του οξειδίου του σιδήρου. Για την εξασφάλιση της ακαμψίας του στεγάστρου, τα φέροντα στοιχεία σταθεροποιούνται με στηρίξεις στο χτιστό καθιστικό, ενώ για την κάλυψη του προτείνονται και στην περίπτωση αυτή, panels κυματοειδούς λαμαρίνας με ενσωματωμένη θερμομόνωση.

Εικόνα 10.10 Στέγαστρο σε εσοχή με βρύση και χτιστό καθιστικό. Στη συσχέτιση της τοπογραφικής περιγραφής, κάτω αριστερά, με τη φωτογραφική απεικόνιση των απέναντι βουνών, άνω αριστερά, τονίζεται το ενδιαφέρον της θέας.

Για την κατασκευή του καθιστικού και του τοίχου που ορίζει την «πλάτη» του καθιστικού προτείνεται λιθοδομή από την τοπική πέτρα της περιοχής, ώστε η χτιστή διαμόρφωση να εμφανίζεται ως φυσική συνέχεια του ανάγλυφου του εδάφους. Οι κατασκευές λιθοδομής ολοκληρώνονται με chainages σκυροδέματος.

Η διαμόρφωση, τέλος, του πλατώματος προτείνεται και στην περίπτωση αυτή από συμπιεσμένο χώμα ή καλύτερα από άμμο στο χρώμα του εδάφους, αναμειγμένη με σταθεροποιητή χώματος (stabilizer) και διαστρωμένη σε υπόστρωμα θραυστού υλικού υποβάσεων οδοποιίας 3Α. Τόσο στην πρώτη περίπτωση (πατημένο χώμα) όσο και στη δεύτερη (χρήση σταθεροποιητή), η διάστρωση επιτρέπει τη φυσική διαχείριση των όμβριων υδάτων ή της τήξης του χιονιού.

10.7.3 Το «Σπίτι του Κυνηγού»: Παράδειγμα εφαρμογής στο πάρκο Φουρνάς

Η γενική περιγραφή της διαμόρφωσης-κατασκευής

Πρόκειται για μια κατασκευή καταφυγίου, με διαμόρφωση συνοδευτικού υπαίθριου χώρου. Η κατασκευή συγκροτείται από τρεις περιμετρικούς ελαφρούς τοίχους σε σχήμα Π που συμπληρώνονται στην τρίτη πίσω πλευρά από λίθινο τοίχο, στον οποίο ενσωματώνεται και η κατασκευή τζακιού. Η επέκταση του λίθινου τοίχου στον υπαίθριο χώρο συσχετίζεται με υπαίθριο χτιστό καθιστικό και με την κατασκευή βρύσης και ποτίστρας.

Αν ο υπαίθριος αυτός χώρος παραμένει χρήσιμος σε όλη τη διάρκεια του έτους, ο εσωτερικός χώρος του καταφυγίου εμφανίζει αυξημένη χρησιμότητα σε περιόδους με επιδείνωση του καιρού. Για τον λόγο αυτό, άλλωστε, διαμορφώνεται με περιμετρικά κτιστά καθιστικά που μπορούν να χρησιμοποιηθούν και για πρόχειρο ύπνο σε περίπτωση αναγκαστικής διανυκτέρευσης, ενώ η πρόβλεψη του τζακιού επιτρέπει να καλύπτονται κατά περίπτωση οι ανάγκες θέρμανσης.

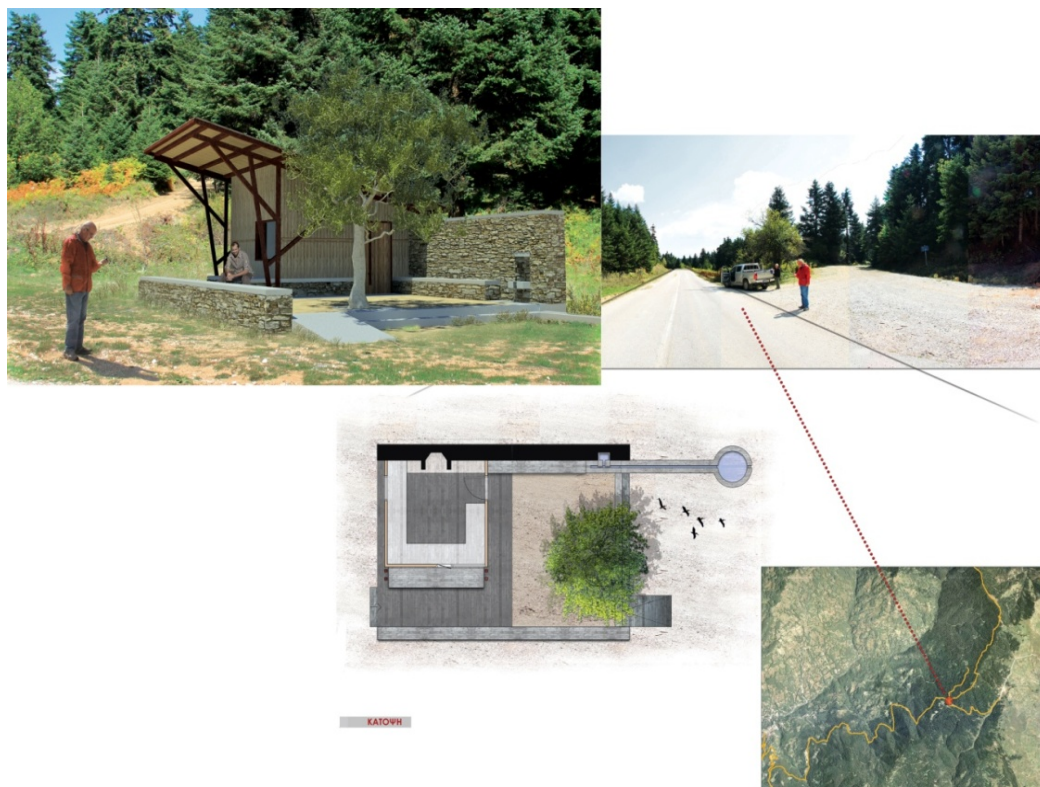
Ο τρόπος και τα υλικά κατασκευής

Αν επαναλάβουμε λεπτομέρειες που εξηγήσαμε και προηγούμενα, μπορούμε να σημειώσουμε πως το στέγαστρο που αποτελεί ταυτόχρονα και στέγη του εσωτερικού χώρου του καταφυγίου, στηρίζεται και εδώ σε μεταλλική κατασκευή από δενδρόμορφα μεταλλικά φέροντα στοιχεία-υποστυλώματα και στον χτιστό τοίχο από λιθοδομή της πίσω πλευράς της κατασκευής. Για την εξασφάλιση της ακαμψίας τους, τα υποστυλώματα αυτά σταθεροποιούνται με στηρίξεις στο χτιστό καθιστικό, ενώ για την κάλυψη του στεγαστρου-στέγης προτείνονται ξανά panels από κυματοειδή λαμαρίνα με ενσωματωμένη θερμομόνωση.

Οι τρεις ελαφροί περιμετρικοί τοίχοι του καταφυγίου κατασκευάζονται από ελαφρό μεταλλικό πλέγμα γαλβανισμένων ορθογώνιων διατομών, πάνω στις οποίες προσαρμόζονται, και στις δυο πλευρές του πλέγματος, δύο στρώσεις τσιμεντοσανίδας, με θερμομόνωση από πλάκες εξηλασμένης πολυστερίνης στο ενδιάμεσο κενό. Στην εξωτερική επιφάνεια των ελαφρών τοίχων η κατασκευή συμπληρώνεται από επικάλυψη ξύλινων σανίδων. Σημαντική είναι η παρατήρηση πως οι τρεις ελαφροί τοίχοι δεν εδράζονται στο δάπεδο της κατασκευής, αλλά στο ύψος των περιμετρικών καθιστικών, με αποτέλεσμα την καλύτερη προστασία τους από την υγρασία.

Η κατασκευή του χτιστού καθιστικού και του τοίχου που ορίζει την πλάτη του καθιστικού προτείνεται να γίνει από λιθοδομή, από την τοπική πέτρα της περιοχής, ώστε η χτιστή διαμόρφωση να εμφανίζεται ως φυσική συνέχεια του ανάγλυφου του εδάφους. Οι κατασκευές λιθοδομής ολοκληρώνονται με chainages σκυροδέματος.

Η διαμόρφωση, τέλος, του πλατώματος πάνω στο οποίο τοποθετείται το καταφύγιο και το υπαίθριο καθιστικό προτείνεται για την καλυμμένη περιοχή από τοπικές ασβεστολιθικές πλάκες που η φυσική φθορά της επιφάνειάς τους τις καθιστά αντιολισθηρές.

Εικόνα 10.11 Το «Σπίτι του Κυνηγού». Πρόκειται για κατασκευή μικρού κελύφους που προσφέρεται για διανυκτέρευση σε περίπτωση αποκλεισμού πεζοπόρων εξαιτίας δυσμενών καιρικών συνθηκών ή άλλων λόγων αδυναμίας έγκαιρης επιστροφής τους σε κατοικημένη περιοχή.

Το κοινό ύφος των κατασκευών που προτείνονται, αποτέλεσμα των μορφικών τους ομοιοτήτων και της κοινής χρήσης των υλικών

Με το παράδειγμα του «Σπιτιού του Κυνηγού» γίνεται φανερή με ολοκληρωμένο τρόπο η προσπάθεια να συγκροτηθεί ένα ενιαίο, κοινό ύφος κατασκευών και διαμορφώσεων. Στο παράδειγμα αυτό διαπιστώνουμε την επανάληψη μορφών και συνδυασμού υλικών που συναντήσαμε ήδη εφαρμοσμένα στο στέγαστρο με βρύση, ποτίστρα και χτιστό καθιστικό, στο παράδειγμα της στάσης του πάρκου Καρπενησιώτη (πρβλ. προηγούμενο παράδειγμα 10.7.1), όπως και στο στέγαστρο με βρύση και χτιστό καθιστικό (πρβλ. προηγούμενο παράδειγμα 10.7.2). Επιπλέον, στο παράδειγμα του «Σπιτιού του κυνηγού», προστίθεται και η χρήση του ξύλου ως υλικού επένδυσης επιφανειών.

10.7.4 Ελαφρά κατασκευή αναψυκτήριου: παράδειγμα εφαρμογής στο πάρκο Πάντα-βρέχει

Η γενική περιγραφή της διαμόρφωσης-κατασκευής

Πρόκειται για παράδειγμα πλήρως αναστρέψιμης κατασκευής από ξύλο και μέταλλο, με τη μικρότερη δυνατή χρήση σκυροδέματος που εφαρμόζεται στα σημεία των θεμελιώσεων των φερόντων στοιχείων. Η κατασκευή αποτελείται από μια ξύλινη πλατφόρμα, με εξωτερικούς

πάγκους και μεγάλα τραπέζια, που επιτρέπουν τη λειτουργία του αναψυκτηρίου ή της εστίασης ομάδων περιηγητών σε ημιυπαίθριο στεγασμένο χώρο. Το στέγαστρο του ημιυπαίθριου αυτού χώρου αποτελεί επίσης την κατασκευή στέγασης ενός κλειστού δωματίου που αντιστοιχεί στο παρασκευαστήριο του αναψυκτηρίου. Ένα μεγάλο παράθυρο στον πλευρικό τοίχο του παρασκευαστηρίου, στραμμένο προς την πλευρά του χώρου εστίασης, επιτρέπει την εύκολη εξυπηρέτηση-σερβίρισμα των επισκεπτών. Προς την αντίθετη πλευρά, ένας ορθογώνιος στεγασμένος χώρος μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως πρόχειρος χώρος εναπόθεσης για τη χρήση του παρασκευαστηρίου.

Ο τρόπος και τα υλικά κατασκευής

Όπως επισημάνθηκε και νωρίτερα, η κατασκευή του αναψυκτηρίου επιλέγεται πλήρως αναστρέψιμη, με μεταλλικά φέροντα στοιχεία, τα οποία συγκροτούν ένα συνεχές περιμετρικό πλέγμα, ώστε να εξασφαλιστεί η απαραίτητη ακαμψία. Η κατασκευή ολοκληρώνεται με την ξύλινη κατασκευή υπερυψωμένου δαπέδου και με την κατασκευή ελαφρών τοιχωμάτων, για τον κλειστό χώρο του αναψυκτηρίου. Τα τοιχώματα του παρασκευαστηρίου είναι κατασκευής ανάλογης με αυτήν που περιγράφηκε στο παράδειγμα του κλειστού χώρου του καταφυγίου στο «Σπίτι του κυνηγού».

Η χρήση του σκυροδέματος περιορίζεται, όπως ήδη σημειώθηκε, στη μικρότερη δυνατή και εφαρμόζεται στα σημεία των θεμελιώσεων των φερόντων στοιχείων.

Εικόνα 10.12 Αναστρέψιμη κατασκευή αναψυκτηρίου.

10.7.5 Στέγαστρο στο όριο του γκρεμού: παράδειγμα εφαρμογής στο πάρκο της Αγίας Βλαχέρνας, πάνω από την «παραλία» Βλαχέρνας

Η γενική περιγραφή της διαμόρφωσης-κατασκευής, ο τρόπος και τα υλικά της κατασκευής

Πρόκειται για διαμόρφωση που τοποθετείται στο όριο του γκρεμού, με χτιστό καθιστικό, σχήματος Γ το οποίο αναπτύσσεται, έτσι ώστε η μια πλευρά του καθιστικού, η στραμμένη προς την καλή θέα, να αποτελεί επίσης τμήμα τοίχου αντιστήριξης. Η εσωτερική ανοικτή πλευρά της διαμόρφωσης, η αντίθετη προς την καλή θέα, αποτελεί την περιοχή υποδοχής των περιηγητών, ενώ τμήμα της διαμόρφωσης καλύπτεται από ελαφρό στέγαστρο, ανάλογο με αυτά που περιγράφηκαν προηγούμενα.

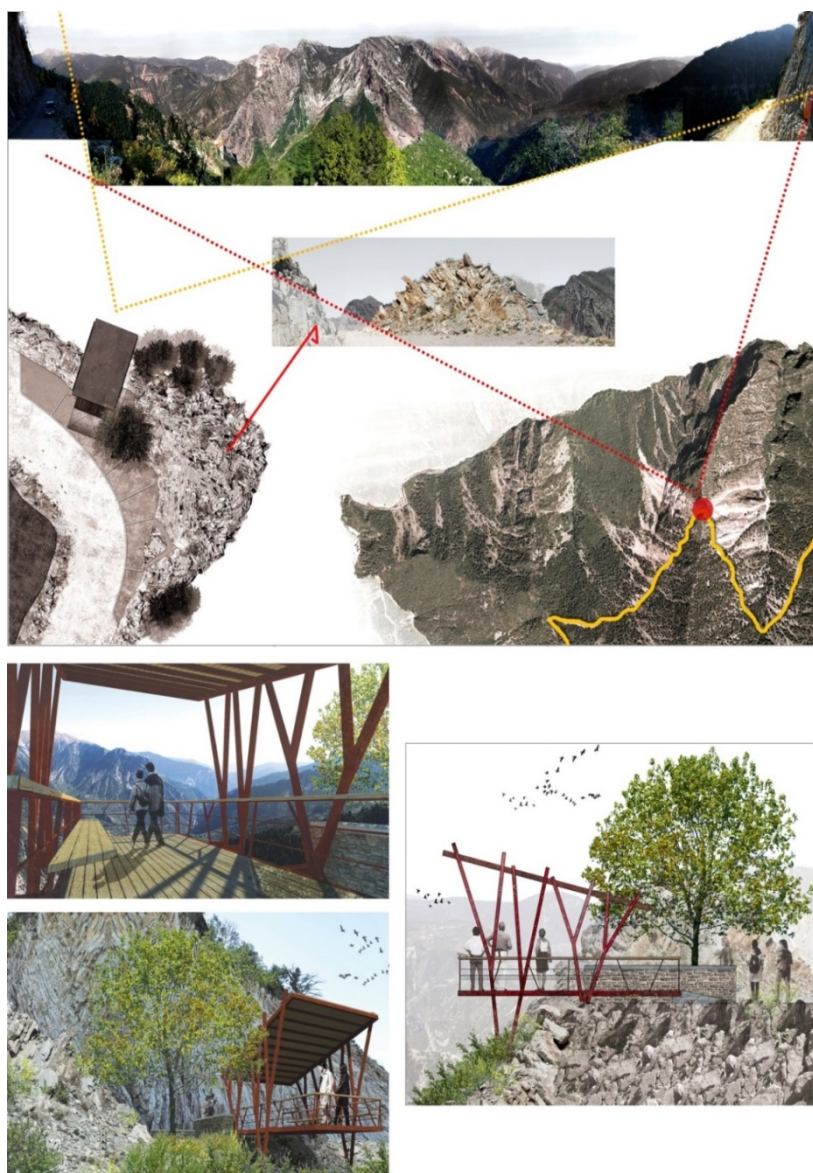
Για την εξασφάλιση της ακαμψίας του στεγάστρου, τα φέροντα στοιχεία σταθεροποιούνται με στηρίξεις στον τοίχο αντιστήριξης που αντιστοιχεί στην εμπρός πλευρά του χτιστού καθιστικού, ενώ για την κάλυψη του προτείνονται panels κυματοειδούς λαμαρίνας με ενσωματωμένη θερμομόνωση.

Η κατασκευή του τοίχου αντιστήριξης και του καθιστικού προτείνονται από λιθοδομή, από την τοπική πέτρα της περιοχής, ώστε η χτιστή διαμόρφωση να εμφανίζεται ως φυσική συνέχεια του ανάγλυφου του εδάφους. Οι κατασκευές λιθοδομής ολοκληρώνονται με chainages σκυροδέματος.

Εικόνα 10.13 Στέγαστρο στο όριο του γκρεμού. Το στέγαστρο, όπως παρουσιάζεται στη στοιχειώδη κάτοψη, κατοπτρεύει την «παραλία» Βλαχέρνας, όπως παρουσιάζεται στην άνω αριστερά φωτογραφική απεικόνιση.

10.7.6 Στέγαστρο σε πρόβολο πάνω από γκρεμό: παράδειγμα εφαρμογής στο πάρκο Πάντα-βρέχει

Εικόνα 10.14 Στέγαστρο σε πρόβολο πάνω από γκρεμό (επόμενη σελίδα).

Η γενική περιγραφή της διαμόρφωσης-κατασκευής, ο τρόπος και τα υλικά της κατασκευής

Η κατασκευή προτείνει την «επιθετική» έξοδο του σώματος πάνω από τον γκρεμό, έτσι ώστε ο παρατηρητής να αισθάνεται πως αιωρείται στο κενό. Η κατασκευή αποτελείται από μια υπερυψωμένη πλατφόρμα, με ξύλινο δάπεδο που προβάλλει πάνω από τον γκρεμό, με τη μορφή εξώστη στεγασμένου από ανάλογο σε εμβαδό στέγαστρο. Παρά τη χρήση του όρου «πρόβολος», το τμήμα σε πρόβολο είναι μάλλον περιορισμένο, ενώ η συνολική κατασκευή της υπερυψωμένης πλατφόρμας και το στέγαστρο στηρίζονται σε δενδρόμορφα μεταλλικά υποστυλώματα, όπως αυτά που ήδη περιγράψαμε. Η δενδρόμορφη δομή των

υποστυλωμάτων εξασφαλίζει τους απαραίτητους τριγωνισμούς ακαμψίας του συνόλου κατά τη μια διεύθυνση, αυτήν του μεγάλου άξονα της κατασκευής, ενώ κατά την κάθετη διεύθυνση η ακαμψία εξασφαλίζεται με τη στήριξη σε πλάγιο τοίχο λιθοδομής.

Το δάπεδο της πλατφόρμας προτείνεται ξύλινο. Στην εμπρός απόληξη της κατασκευής το κιγκλίδωμα του εξώστη στέφεται με μεταλλική πλακέτα ενημέρωσης, με στοιχεία προσανατολισμού και πληροφόρησης, ενώ στη μια πλευρά του εξώστη η κατασκευή συμπληρώνεται από ξύλινο πάγκο καθιστικού.

10.7.7 Παρατηρητήριο-πύργος: παράδειγμα εφαρμογής στο πάρκο Πάντα-βρέχει

Εικόνα 10.15 Παρατηρητήριο-πύργος

Η γενική περιγραφή της διαμόρφωσης-κατασκευής, ο τρόπος και τα υλικά της κατασκευής

Πρόκειται για τη μόνη υψίκορμη κατασκευή δύο επιπέδων η οποία αντιστοιχεί σε παρατηρητήριο-πύργο, ο οποίος επιτρέπει την αφ' υψηλού κατόπτευση πέρα από τις κορυφές των δένδρων που το περιβάλλουν. Το υψηλότερο επίπεδο αποτελεί το κύριο επίπεδο λειτουργίας του παρατηρητηρίου, ενώ στο επίπεδο του εδάφους διαμορφώνεται χτιστό καθιστικό σχήματος Γ.

Όπως σημειώθηκε και σε προηγούμενη κατασκευή, η δενδρόμορφη δομή των υποστυλωμάτων εξασφαλίζει τους απαραίτητους τριγωνισμούς ακαμψίας του συνόλου κατά τη μία διεύθυνση, αυτήν του μεγάλου άξονα της κατασκευής, ενώ κατά την κάθετη διεύθυνση η ακαμψία εξασφαλίζεται και σε αυτήν την περίπτωση, με τη στήριξη στους τοίχους του χτιστού καθιστικού. Το δάπεδο της πλατφόρμας του παρατηρητηρίου προτείνεται ξύλινο, ενώ για την κάλυψή του προτείνονται panels κυματοειδούς λαμαρίνας με ενσωματωμένη θερμομόνωση.

Η κατασκευή του χτιστού καθιστικού στη στάθμη του εδάφους προτείνεται από λιθοδομή με chainages σκυροδέματος, με χρήση της τοπικής πέτρα της περιοχής, ώστε η διαμόρφωση να εμφανίζεται ως φυσική συνέχεια του ανάγλυφου του εδάφους.

10.7.8 Εναλλακτική κατασκευή αναψυκτηρίου με συσχετισμό ελαφρών και λιθόκτιστων τμημάτων: παράδειγμα εφαρμογής στο πάρκο Βλαχέρνας

Εικόνα 10.16 Κατασκευή αναψυκτηρίου, με συσχετισμό ελαφρών αναστρέψιμων τμημάτων του μικρού κτιριακού κελύφους και λιθόκτιστων μερών.

Η γενική περιγραφή της διαμόρφωσης-κατασκευής

Πρόκειται για πρόταση εναλλακτική προς αυτήν του αναψυκτηρίου αναστρέψιμης κατασκευής που παρουσιάστηκε προηγουμένα (πρβλ. παράδειγμα 10.7.4, ελαφρά κατασκευή αναψυκτηρίου, με πρόταση εφαρμογής στο πάρκο Πάντα-βρέχει). Στη δεύτερη αυτή εναλλακτική πρόταση, η πλήρως αναστρέψιμη κατασκευή έχει αντικατασταθεί με άλλη, σε συνδυασμό ελαφρών και άλλων, σταθερότερων λιθόκτιστων δομικών στοιχείων, ανάλογης όμως λειτουργικής οργάνωσης.

Η κατασκευή αποτελείται από μία ελαφρά υπερυψωμένη πλατφόρμα σκυροδέματος, με λιθόκτιστο πίσω τοίχο και περιμετρικούς χτιστούς πάγκους, οι οποίοι επιτρέπουν και εδώ τη λειτουργία του αναψυκτηρίου ή της εστίασης ομάδων περιηγητών σε μεγάλα τραπέζια

σε ημιυπαίθριο στεγασμένο χώρο. Το στέγαστρο του ημιυπαίθριου αυτού χώρου αποτελεί επίσης την κατασκευή στέγασης ενός κλειστού δωματίου που αντιστοιχεί στο παρασκευαστήριο του αναψυκτήριου. Ένα μεγάλο παράθυρο με εξωτερικό πάγκο, στραμμένο προς την εμπρός πλευρά του παρασκευαστηρίου, επιτρέπει την εύκολη εξυπηρέτηση των επισκεπτών. Στην πίσω πλευρά του πέτρινου τοίχου προτείνονται δύο ψησταριές και δύο γούρνες για το πλύσιμο σκευών ή τροφίμων.

Η διαμόρφωση ολοκληρώνεται με την κατασκευή βρύσης και ποτίστρας στο ελεύθερο άκρο του λιθόκτιστου τοίχου.

Εικόνα 10.17 Στοιχεία σήμανσης με τη μορφή totem ή εναλλακτικά με τη μορφή μεταλλικής πλακέτας τοποθετημένης σε κτιστό καθιστικό. Η εγγραφή γραμμωτού κώδικα QR, για είσοδο στον ψηφιακό χώρο περιήγησης και ξενάγησης, μπορεί να χαράσσεται στις μεταλλικές επιφάνειες των στοιχείων σήμανσης.

Ο τρόπος και τα υλικά κατασκευής

Η κατασκευή του τοίχου που ορίζει την πλάτη της συνολικής κατασκευής, με τις ψησταριές στην πίσω πλευρά, όπως και των χτιστών άγκων του καθιστικού προτείνονται από λιθοδομή, από την τοπική πέτρα της περιοχής, ώστε η χτιστή διαμόρφωση να εμφανίζεται ως φυσική συνέχεια του ανάγλυφου του εδάφους. Οι κατασκευές λιθοδομής ολοκληρώνονται με chainages σκυροδέματος.

Η κατασκευή του στεγασμένου χώρου ολοκληρώνεται με την ξύλινη κατασκευή ελαφρών τοιχωμάτων στις τρεις πλευρές (εμπρός και πλάγιες) για τον κλειστό χώρο του αναψυκτηρίου. Τα τοιχώματα αυτά του παρασκευαστηρίου είναι κατασκευής ανάλογης με αυτήν που περιγράφηκε στο παράδειγμα του κλειστού χώρου του καταφυγίου στο «Σπίτι του κυνηγού», όπως και στο αναψυκτήριο αναστρέψιμης κατασκευής που παρουσιάστηκε προηγουμένως.

Το συνολικό στέγαστρο κάλυψης στηρίζεται εν μέρει σε δενδρόμορφα μεταλλικά υποστυλώματα (εμπρός πλευρά) και στον λίθινο τοίχο (πίσω πλευρά), ενώ για την κάλυψή του προτείνονται και εδώ panels κυματοειδούς λαμαρίνας με ενσωματωμένη θερμομόνωση.

Η διαμόρφωση, τέλος, του πλατώματος πάνω στο οποίο τοποθετείται το παρασκευαστήριο και το υπαίθριο καθιστικό προτείνεται από σκυρόδεμα, καλυμμένο με δάπεδο από τοπικές ασβεστολιθικές πλάκες που η φυσική φθορά της επιφάνειάς τους τις καθιστά αντλιοσθηρές.

10.7.9 Προτάσεις στοιχείων σήμανσης για τοποθέτηση σε κομβικά σημεία των διαδρομών ορεινής περιήγησης

Τα προτεινόμενα στοιχεία σήμανσης κατασκευάζονται από φύλλο προοξειδωμένης λαμαρίνας, πάχους 6 χιλιοστών. στο οποίο τα σημεινόμενα καταγράφονται είτε με την αφαίρεση-κοπή μάζας (με τη μέθοδο του πλάσματος για τα βέλη κατεύθυνσης) είτε με χάραξη (για τα στοιχειώδη κείμενα περιγραφής).

Ως βασικό στοιχείο σήμανσης προτείνεται αυτό της μορφής totem, που στηρίζεται σε μικρό θεμέλιο σκυροδέματος, με ένδειξη βορρά, Ανάλογα totem τοποθετούνται στην έναρξη και το πέρας της διαδρομής ή σε πολύ σημαντικά σημεία της. Εναλλακτικά προτείνεται η μικρή εκδοχή μεταλλικής πλακέτας, ανάλογου υλικού και κοπής ή χάραξης που μπορεί να τοποθετηθεί πάνω σε χαμηλό πάγκο καθιστικού.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Γιαννίτσαρης, Γ. (2011). *Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Ευρυτανίας*. Αθήνα: Ιδιωτική έκδοση.
- Γιαννίτσαρης, Γ. (2015). *Οι νερόμυλοι της Ευρυτανίας*. Αθήνα: Έκδ. Ινστιτούτου Ελληνικών Μύλων.
- Γιαννίτσαρης, Γ. (2018). *Η μονή Προυσού Ευρυτανίας – Ιστορία και Αρχιτεκτονική*. Αθήνα: Έκδ. Πανευρυτανικής Ένωσης.
- Γιαννίτσαρης, Γ., κ.ά. (2011). *Οι υδρόμυλοι της Ευρυτανίας*. Ερευνητικό πρόγραμμα ΠΕΒΕ 2009, με επιστημονικό υπεύθυνο Γ. Γιαννίτσαρη, βασικούς ερευνητές Κ. Τουμπακάρη, Ε. Καραϊσκού, ομάδα μελέτης Δ. Ζαχαράτο, Ε. Μαλαματένιου, Δ. Σαγώνα, Ν. Κύρκο και μέλος Δ.Ε.Π. Ε.Μ.Π. Ε. Αλεξάνδρου.
- Μιχαήλ, Σ. (2018). *Η αρχιτεκτονική και ο αστικός Σχεδιασμός μέσα από στρατηγικές City Branding. Χωρικές προσεγγίσεις συγκρότησης ανταγωνιστικής πολιτισμικής ταυτότητας. Το παράδειγμα της Λάρνακας*. Διδακτορική διατριβή, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Ε.Μ.Π.

Προέλευση εικόνων

Εικόνα 10.1: Κτήμα των συγγραφέων.

Εικόνα 10.2: Κτήμα των συγγραφέων.

Εικόνα 10.3: Κτήμα των συγγραφέων.

Εικόνα 10.4: Κτήμα των συγγραφέων.

Εικόνα 10.5: (Attribution Georgios Pazios -

https://el.wikipedia.org/wiki/Μονή_Προυσού#/media/Αρχείο:Karaiskakis's_Tower_at_Prousos_Monastery_02.jpg - 29/9/2022).

Εικόνα 10.6: (PD - https://el.wikipedia.org/wiki/Κορυσγάδες_Ευρυτανίας#/media/Αρχείο:Belouxi_055.jpg - 29/9/22).

Εικόνα 10.7: Κτήμα των συγγραφέων.

Εικόνα 10.8: Κτήμα των συγγραφέων.

Εικόνα 10.9: Κτήμα των συγγραφέων.

Εικόνα 10.10: Κτήμα των συγγραφέων

Εικόνα 10.11: Κτήμα των συγγραφέων.

Εικόνα 10.12: Κτήμα των συγγραφέων.

Εικόνα 10.13: Κτήμα των συγγραφέων.

Εικόνα 10.14: Κτήμα των συγγραφέων.

Εικόνα 10.15: Κτήμα των συγγραφέων.

Εικόνα 10.16: Κτήμα των συγγραφέων.

Εικόνα 10.17: Κτήμα των συγγραφέων.

Κεφάλαιο 11 – Ηπείρου εγκώμιο: ορεινοί δρόμοι, δίκτυα πολιτισμού και τόποι ανεξαρτησίας

Σύνοψη 11ου Κεφαλαίου: Παρουσιάζοντας παραδειγματικές προτάσεις παρέμβασης σε τόπους μοναδικού πολιτισμικού, πολιτιστικού και πολιτικού ιστορικού ενδιαφέροντος Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα επαναλάβουμε την προσπάθεια προσέγγισης που παρουσιάστηκε και στα δύο προηγούμενα κεφάλαια, επιμένοντας και στο κεφάλαιο αυτό σε δύο κύριες κατευθύνσεις.

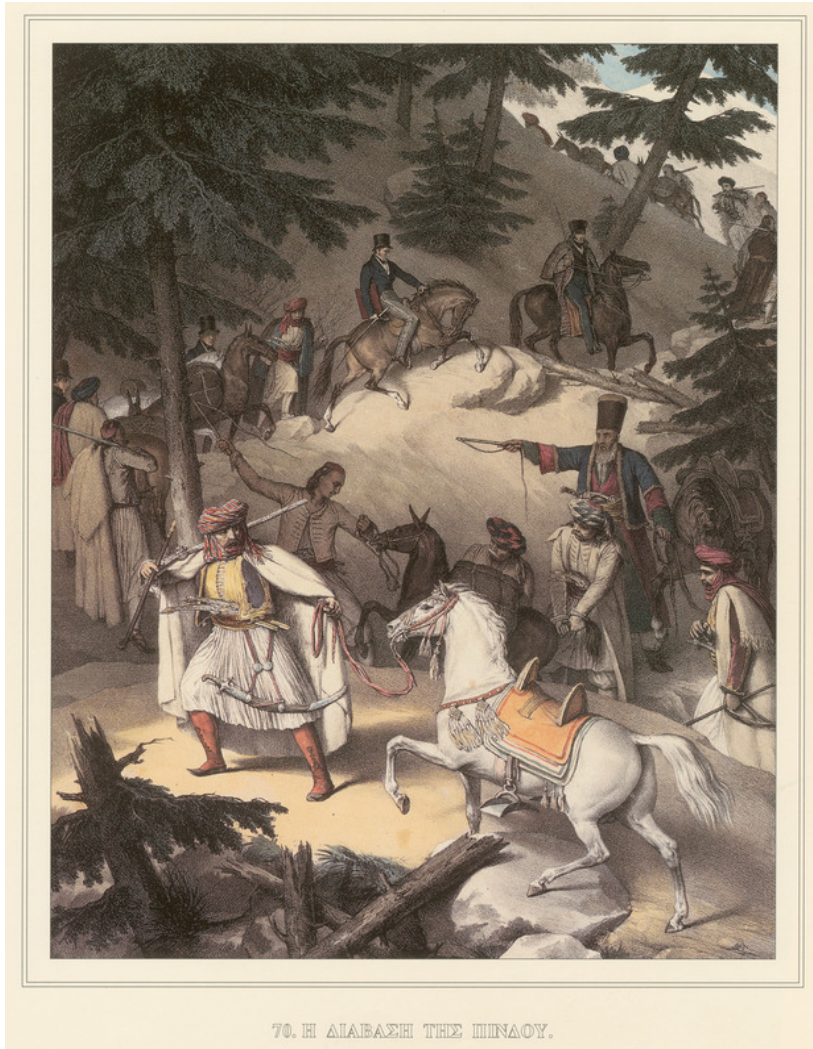
Επιμένοντας στην αμεσότερη, με την έννοια του άμεσου ενδιαφέροντος εφαρμογής, από τις κατευθύνσεις αυτές, θα παρουσιάσουμε συγκεκριμένα παραδείγματα παρέμβασης ανάλογα με αυτά στα οποία αναφερθήκαμε ήδη στο 9ο Κεφάλαιο, στην περίπτωση της Αρκαδίας, και κυρίως στο 10ο Κεφάλαιο στην περίπτωση της Ευρυτανίας. Θα συνεχίσουμε, επομένως, την προσπάθεια παρουσίασης παραδειγμάτων με δυνατότητα εφαρμογής στην ελληνική πραγματικότητα, στην οποία άλλωστε επικεντρώνεται το Β' Μέρος του βιβλίου μας, προσανατολισμένο στην οικειότητα της χώρας μας. Ας σημειώσουμε συμπληρωματικά πως και στο κεφάλαιο αυτό, όπως και στα δύο προηγούμενα, τα παραδείγματα που παρουσιάζονται συνδέονται άμεσα με τους συγγραφείς του βιβλίου, με την ακαδημαϊκή διδακτική τους εμπειρία ή με την πέρα των πανεπιστημίων επιστημονική και συνθετική τους δραστηριότητα.

Αλλά η προηγούμενη «πρακτικότερη», εφαρμοστική στις προθέσεις της, προσέγγιση που προτείνει υλικές παρεμβάσεις και διαμορφώσεις στους χώρους αναφοράς επιμένει να «σιτίζεται» από την πολιτισμική και πολιτιστική, από την ιστορική πολιτική εντέλει «τροφή» που της προσφέρει το ελληνικό τοπίο. Όχι απομονωμένο ως φυσικό ορεινό τοπίο αναφοράς, αλλά ως «τοπίο πολιτισμικό», στην ολότητα των δυνατών προσεγγίσεων του. Αν η Ήπειρος διαθέτει «υπέροχα»¹⁰⁵ ορεινά τοπία αναφοράς, συνεισφέρει επίσης, πλάι στη φυσική ροή του Αχέροντα, τη βαθύτατη πολιτιστική εγγραφή του μυθικού ποταμού που την επίγεια ζωή συσχετίζει με την πέραν του κόσμου τούτου φαντασιακή προβολή. Είναι λοιπόν η Ήπειρος ένα από τα «Ηλύσια Πεδία» στα οποία παραπέμπει πολιτισμός, σε ελληνική και παγκόσμια αναφορά, εγκαθιστώντας τη συμβολική του ιστορική ενατένιση στον φυσικό χώρο, στον φυσικό τόπο, στο φυσικό τοπίο; Επιβιώνουν του Πύρρου η ανάμνηση, της Δωδώνης οι χρησμοί στου ορεινούς της Ηπείρου τόπους;

Στο ευρύτερο αυτό σύμπλοκο πεδίο αναφορών για το πολιτισμικό της Ηπείρου τοπίο, ας τονίσουμε πρώτα το ενδιαφέρον του κειμένου μας για το Σούλι, επικεντρώνοντας την προσέγγισή μας στη συνταρακτική για τη νεότερη ελληνική ιστορία σπουδαιότητα του τόπου τούτου. Σπουδαιότητα που θα επιμείνουμε πως διαθέτει επίσης εγκυρότητα παγκόσμια και μπορεί να διεκδικήσει επομένως παγκόσμια προβολή, όχι για τη φυσική τοπιακή ποιότητα του χώρου μόνο. Αν το τοπίο του Σουλίου εμφανίζει ενδιαφέρον μοναδικό, αυτό συνδέεται με αιτήματα ανεξαρτησίας πολιτικής που δεν παραπέμπουν στην ημέτερη χώρα μόνο, αλλά αντιστοιχούν επιπλέον σε διεκδικήσεις παγκόσμιες. Δικαιολογείται έτσι το γεγονός πως στο Σούλι επικεντρώνεται το μεγαλύτερο μέρος των αναφορών μας, παρουσιάζοντας όχι θεωρητικές υποδείξεις μόνο αλλά το κύριο παράδειγμα χωρικών προτάσεων παρέμβασης, το

¹⁰⁵ «Υπέροχα» ή «υψηλά» σε αντιστοιχία με τον λατινογενή όρο «sublime» που τη συσχετίσθη με το ρομαντικό ενδιαφέρον για το τοπίο έχουμε επανειλημμένα προηγούμενα εξηγήσει. Υπέροχο, υψηλό, sublime, αισθητική κατηγορία αναφοράς που περιγράφει το πέραν του ανθρώπινου μέτρου αίσθημα, θετικής αξιολόγησης ανάμεικτης με δέος.

κύριο παράδειγμα χωρικών εφαρμοστικών προτάσεων που καταγράφονται στο παρόν 11ο Κεφάλαιο και ίσως σε όλο το εύρος του δεύτερου μέρους του βιβλίου μας.

Εικόνα 11.1 Το πέρασμα της Πίνδου, του Louis Dupré (1827). Σε εύρος χιλιετιών, οι ορεινοί πληθυσμοί της Ηπείρου διέθεταν τη γνώση και τον έλεγχο σημαντικών ορεινών διαδρομών. Δρόμων οι οποίοι, από την ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα ήδη, εξασφάλιζαν τον συσχετισμό της Ηπείρου με εγγύτερες περιοχές της χώρας, των Βαλκανίων ή με άλλες απώτερες ευρωπαϊκές συνάψεις και επέτρεπαν στην επιχειρηματική και την ευρύτερη πολιτισμική ευφυΐα των Ηπειρωτών να υπερβαίνει τον εγκλεισμό στα στενά όρια της πατρίδας τους.

Για ποιον λόγο, όμως, οι αγώνες της Σουλιώτικης συμπολιτείας υπήρξαν τόσο κρίσιμοι για την ελληνική και βαλκανική ιστορία, για την ιστορία της οθωμανικής κυριαρχίας στον χώρο που μας αφορά; Μα βέβαια γιατί ο χώρος της Ηπείρου, των ορεινών της τμημάτων και των σχέσεών τους με τις γύρω από αυτές περιοχές, αποτελεί χώρο κεντρικό για τη γεωπολιτική συγκρότηση των Βαλκανίων και τη σχέση τους με άλλες περιοχές της Ευρώπης και τμήματα της εγγύτερης σε εμάς Ανατολής. Όστε οι τόποι ανεξαρτησίας της Ηπείρου υπήρξαν σημαντικοί γιατί συνδέονταν με δίκτυα πολιτισμού και πολιτικής επιρροής υπερτοπικά συσχετισμένα με ορεινούς δρόμους οι οποίοι υπερέβαιναν τα αυστηρά όρια συνόρων που

χαρακτηρίζουν την πλησιέστερη σε εμάς συγκρότηση των εθνικών βαλκανικών κρατών. Αυτή είναι μια επιπλέον ιδιαιτερότητα του ορεινού χώρου της Ηπείρου, των ορεινών δρόμων και των παλαιότερων δικτύων πολιτισμού που ιστορικά επί αιώνες τη χαρακτήριζαν. Ιδιαιτερότητα που οι προτάσεις μας απαιτούν να προβληθεί, συσχετισμένη με την ανάδειξη της ταυτότητας του πολιτισμικού της τοπίου και την πρόσκληση για περιηγητική επισκεψιμότητα.

Οδηγός Περαιτέρω Μελέτης

Για μια συνοπτική παρουσίαση της ιστορίας της Ηπείρου και του Σουλίου ιδιαίτερα πρβλ. το κείμενο του Αποστόλη Διαμαντή (2006) με τίτλο «1774-1821. Από τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή μέχρι την Ελληνική Επανάσταση». Σημαντικότετη επίσης, για τη δημοσιοποίηση της ιστορικής σημασίας του Σουλίου και των αναφορών σε αυτήν, είναι και η εκδοτική προσπάθεια του Πνευματικού Συλλόγου Αθηνών «Οι Φίλοι του Σουλίου», με την τετράτομη εκδοτική συνεισφορά τους της συγκέντρωσης επιμέρους κείμενων με συνολικό τίτλο έκδοσης (2016) *Μνήμη Σουλίου*. Πρβλ. επίσης το κείμενο της Ειρήνης Καλογιάννη «Ο αρχαιολογικός χώρος του Σουλίου: Μνημεία και οικίες» στο ευρύτερο συλλογικό έργο *Θεσπρωτία* (Χουλιαράς & Πλιάκου, 2019: 681-686).

Για την εντυπωσιακότετη διασπορά των Βλάχων στον βαλκανικό και ευρωπαϊκό χώρο και την ουσιώδη συμμετοχή τους στη συγκρότηση του νεότερου ελληνικού πολιτισμού, το έργο *Οι Μητροπόλεις και η Διασπορά των Βλάχων* του Αστέριου Ι. Κουκούδη αποτελεί ένα βοήθημα με αποκαλυπτικότετα το προλογικό σημείωμα «Πρόλογος του Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας κ. Κωνσταντίνου Στεφανόπουλου». Ιδιαίτερα ενδιαφέροντα είναι τα εξής: *Ιστορία της αρχαίας και συγχρόνου Μοσχοπόλεως, μετά περιγραφής πάντων των υπό διάφορα καθεστώτα γεγονότων* του Κωνσταντίνου Σκενδέρη (1928) και «Η Μοσχόπολη του Χθες και του Σήμερα» του Μιχάλη Γ. Τρίτου (1998).

Επίσης το ερευνητικό πρόγραμμα *Διερεύνηση του ευρύτερου ιστορικού χώρου Σουλίου: ανάδειξη, προστασία και ανάπτυξη του πολιτισμικού και πολιτιστικού του τοπίου* (2020-2021), που εκπονήθηκε στο πλαίσιο προγραμματικής σύμβασης πολιτισμικής ανάπτυξης με συμβαλλόμενους φορείς το ΥΠΠΟΑ, το ΕΜΠ και την Περιφέρεια Ηπείρου. Επιστημονικά υπεύθυνη ήταν η αναπληρώτρια καθηγήτρια του ΕΜΠ Ε. Κωνσταντινίδου, με συμμετοχή του ετέρου των συγγραφέων ομότιμου καθηγητή του ΕΜΠ Κ. Μωραΐτη.

11.1 Η σταθερότητα της ορεινής παράδοσης και οι δρόμοι της ορεινής διείσδυσης και μεταβολής: από τη βιοτεχνική άνθηση στο Συρράκο στη μουσική σύνθεση του «Γαλάζιου Δούναβη»

Η ορεινή περιοχή της Ηπείρου, με μειωμένη για πολλά χρόνια δυνατότητα οδικής πρόσβασης, μεταπολεμικά, έχει καταγραφεί στην αντίληψη των νοτιότερων και πεδινότερων ομάδων του ελληνικού πληθυσμού, του αστικού πληθυσμού ιδιαίτερα, ως απομακρυσμένη, απομονωμένη περιοχή. Περιοχή πέραν των σύγχρονων πολιτισμικών εξελίξεων, καθηλωμένη σε όρους ορεινής παράδοσης που η συγκρότησή της, άυλη και υλικά δομημένη κατέρρευε, απωθημένη στο περιθώριο.

Εντούτοις, όπως ήδη έχουμε θίξει στο προηγούμενο 8ο Κεφάλαιο, η προηγούμενη προσέγγιση εμφανίζεται αναντίστοιχη με το ιστορικό παρελθόν των ορεινών δρόμων επικοινωνίας. Δρόμων οι οποίοι, για χιλιετίες από την ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα ήδη, εξασφάλιζαν τον συσχετισμό της Ηπείρου με εγγύτερες περιοχές της χώρας, των Βαλκανίων ή με άλλες απώτερες ευρωπαϊκές συνάψεις και επέτρεπαν στην επιχειρηματική και την ευρύτερη πολιτισμική ευφυΐα των Ηπειρωτών να υπερβαίνει τον εγκλεισμό στα

στενά όρια της πατρίδας τους. Καλύτερα ακόμη... Ποιος ήταν ο χώρος της δραστηριότητάς τους, η επιχειρηματική, πολιτισμική και εντέλει πολιτική τους «πατρίδα»; Τα δικά μας ελληνικά βουνά ή η επέκταση των εποικισμών τους στην Αυστροουγγαρία, την τσαρική Ρωσία, τα πλησιέστερα Βαλκάνια, την Κωνσταντινούπολη, τη Μικρά Ασία, την Αίγυπτο;

Έχουμε ήδη αξιολογήσει και αξιοποιήσει θεωρητικά τη βιοτεχνική άνθηση στο Συρράκο και στους Καλαρρύτες, μιλώντας για την επινοητική δραστηριότητα των κατασκευαστών αδιάβροχης κάπας, των «καποτάδων» από το Συρράκο και των αργυροχρυσόχων της Ηπείρου που οι επιτυχίες τους εκτείνονται έως τις ημέρες μας.¹⁰⁶ Αυτό που μπορούμε ίσως να συμπληρώσουμε, είναι η πολιτιστική αναφορά που τοποθετεί τη συμμετοχή των Βλάχων όχι μόνο στο κέντρο της παλαιότερης οικονομικής ευρωπαϊκής πραγματικότητας, αλλά επίσης στο κέντρο άνθησης του νεωτερικού δυτικού πολιτισμού. Ας θυμίσουμε τη συνεισφορά του Νικόλαου Δούμπα, για παράδειγμα, στη μουσική παραγωγή στα μέσα του 19ου αιώνα, ενός από τα περισσότερο αγαπημένα έργα της κλασικής μουσικής: του βαλς του Αυστριακού συνθέτη Johann Strauss *Στον όμορφο γαλάζιο Δούναβη - An der schönen blauen Donau*. Αναλυτικότερα θα επανέλθουμε στην αναφορά αυτή στη συνέχεια...

11.2 Η Σουλιώτικη συμπολιτεία και η πολιτική της αναγνώριση από τον νεότερο δυτικό πολιτισμό: ο Μάρκος Μπότσαρης στο Παρίσι και το Στρασβούργο

Ας επιμείνουμε ξανά σε όσα ήδη γενικά έχουμε αναφέρει για τα θέματα ανάδειξης, προβολής και προώθησης της ταυτότητας των τόπων, των «πολιτισμικών τοπίων» ακριβέστερα. Ας επιμείνουμε σε όσα έχουμε ήδη σε κάθε ευκαιρία τονίσει σχετικά με το ιστορικό και πολιτικό ενδιαφέρον που μπορεί να εμφανίζει μια ανάλογη θεώρηση. Τονίζοντας επιπλέον πως σε αυτή την περίπτωση, οι ιστορικές και πολιτικές αναφορές υπερβαίνουν κατά πολύ το επιχειρηματικό, οικονομικό αναπτυξιακό ενδιαφέρον.

Ένα εξαιρετικό, ανάλογο παράδειγμα μπορεί να μας προσφέρει το Σούλι της Θεσπρωτίας στην κεντρική περιοχή της Ηπείρου, ιδιαίτερα τα τέσσερα χωριά του, το Τετραχώρι, που στο ιστορικό παρελθόν συνιστούσαν τον κεντρικό πυρήνα της ανεξάρτητης συμπολιτείας των Σουλιωτών. Σήμερα η περιοχή αυτή μας εντυπωσιάζει με το «υψηλό» ορεινό της τοπίο που μπορεί να προβληθεί ως προνομιακός προορισμός ορεινής περιήγησης, ενώ προφανώς μπορούμε να προτείνουμε επιπλέον την ενίσχυση κάποιων παραγωγικών δραστηριοτήτων για οικονομική ενδυνάμωση των κατοίκων. Αλλά το Σούλι προσφέρεται επίσης για θέματα αναφοράς που θα τολμήσουμε να τα χαρακτηρίσουμε ως ουσιαστικότερα: για την εκπαιδευτική ξενάγηση που επανακάμπτει στις θεμελιώδεις για τη νεότερη πολιτική πραγματικότητα απαιτήσεις ελευθερίας και ανεξαρτησίας των λαών. Όχι του ελληνικού λαού μόνο, όχι των λαών των Βαλκανίων μόνο, αλλά των λαών γενικά, της Ευρώπης και του κόσμου.

Ο επισκέπτης της γαλλικής πρωτεύουσας μπορεί πιθανότατα να χρησιμοποιήσει τον σταθμό του υπόγειου μητροπολιτικού σιδηροδρόμου, του παρισινού metro, που έχει το όνομα «Botzaris / Μπότσαρης». Σταθμός metro Botzaris, στο 19ο δημοτικό διαμέρισμα της πόλης. Αλλά ανάλογη ονοματοδοσία συναντάμε και σε μια άλλη γαλλική πόλη, στο Στρασβούργο, στην πλατεία «Botzaris / Μπότσαρης». Τι υποχρεώνει άραγε τον νεότερο

¹⁰⁶ Πρβλ. τις σχετικές αναφορές του 8ου Κεφαλαίου, στην ενότητα «8.1 Η γεωπολιτική και οικονομική σημασία του ελληνικού ορεινού χώρου, στο εύρος της ιστορίας του ελληνικού, βαλκανικού και ευρύτερου γεωγραφικού πεδίου».

γαλλικό πολιτικό πολιτισμό να μνημονεύσει τον Σουλιώτη επαναστάτη αγωνιστή σε σημαντικές πόλεις της χώρας του; Τι καθιστά τη γαλλική πολιτική συνείδηση αλληλέγγυα, αδελφά προσκείμενη, στον Σουλιώτη ήρωα; Ο ιστορικός Eric Hobsbawm, στο κεφαλαιώδες έργο του *Η Εποχή των Επαναστάσεων: 1789-1848* (Hobsbawm, 1996, 2002), δηλώνει απερίφραστα πως δύο μόνο γνωστές πολεμικές συγκρούσεις υποστηρίχτηκαν, στους πλησιέστερους σε εμάς αιώνες, από τόσο πολλούς ξένους εθελοντές. Η δεύτερη χρονολογικά από αυτές ήταν ο ισπανικός εμφύλιος πόλεμος, αλλά η πρώτη η Ελληνική Επανάσταση. Επανάσταση που συνδέθηκε άμεσα με τη συμμετοχή των αγωνιστών από το Σούλι και βέβαια με τους προηγούμενους από την Επανάσταση αγώνες και τις θυσίες τους.

Εικόνα 11.2 Σταθμός μετρό Botzari / Μπότσαρης στο 19ο δημοτικό διαμέρισμα στο Παρίσι (αριστερά) και πλατεία Μάρκου Μπότσαρη στο Στρασβούργο (δεξιά). «1788-1813 ήρωας του αγώνα για την ελληνική ανεξαρτησία», σημειώνει η σχετική πληροφοριακή πινακίδα της πλατείας.

Ας προτάξουμε, επομένως, αφηρητικά στην πρώτη στάση της αναφοράς μας στην Ήπειρο, της αναφοράς μας στο Σούλι, τη βασικότερη θέση που θα πρέπει να τονιστεί, υποστηρίζοντας μια προσπάθεια ιστορικής και πολιτικής παιδαγωγίας του θα απευθύνεται στον σύγχρονο περιηγητή-επισκέπτη. Ας αναφερθούμε λοιπόν, πρώτιστα, στη μοναδικότητα την οποία το Σούλι διαθέτει ως πολιτισμικό τοπίο. Στη βεβαιότητα η οποία πρέπει να κατευθύνει την προσπάθειά μας, επιμένοντας στο μοναδικό για την ελληνική ιστορία πλέγμα φυσικών και ιστορικών-πολιτικών στοιχείων που χαρακτηρίζουν την περιοχή. Ας μετατρέψουμε αμέσως και ας ενισχύσουμε την προηγούμενη διατύπωσή μας: ας μιλήσουμε για την ιστορική και πολιτική μοναδικότητα του τόπου, ιστορική μοναδικότητα που πλαισιώνεται από ανάλογη τοπιακή ένταση.

Αν, λοιπόν, το πρώτο μέρος αυτού του βιβλίου αφιερώθηκε κύρια σε παρουσίαση της τουριστικής ιστορίας και της νεότερης τουριστικής πραγματικότητας των ορεινών περιοχών της κεντρικής Ευρώπης, των Άλπεων ιδιαίτερα, ας επιμείνουμε σε αυτό το δεύτερο μέρος του στην ιστορική σπουδαιότητα του ελληνικού ορεινού χώρου, τονίζοντας αυτήν μας την πρόθεση στο 11ο Κεφάλαιο ξανά. Μιλώντας για την Ήπειρο και εστιάζοντας αρχικά το ενδιαφέρον μας στο Σούλι, σε προτάσεις ανάδειξης του μοναδικού του, ας το επαναλάβουμε, πολιτισμικού του τοπίου.

11.2.1 Η νεότερη πολιτική επιρροή των αρχαίων ελληνικών πολιτικών ηθών και η συγκρότηση του Φιλελληνισμού

Προφανώς η περιοχή του Σουλίου διακρίνεται για την εντυπωσιακότετη τοπιακή συγκρότηση του ορεινού της εδαφικού ανάγλυφου, προσόν σημαντικότετο για την προσέλκυση των επισκεπτών εκείνων που ορέγονται τις ορεινές περιηγήσεις και τη φυσιολατρική προσέγγιση.

Εντούτοις, αυτό που θα πρέπει να προβληθεί κυρίως είναι η ιστορική-πολιτική ιδιαιτερότητα του τόπου, συσχετισμένη με την κομβική περίοδο του τέλους του 18ου και του 19ου αιώνα, περίοδο πολιτικά κομβική για την Ευρώπη γενικότερα και τον ελληνικό χώρο ειδικότερα. Στην περίπτωση της Ελλάδας, η περίοδος αυτή συνδέθηκε με τον επιτυχή στην έκβασή του αγώνα της ελληνικής ανεξαρτησίας, που η ακτινοβολία του εκτείνεται στον ευρωπαϊκό χώρο, αλλά και πέρα από αυτόν. Συνδέθηκε επίσης με διεκδικήσεις πολιτικές, με αιτήματα ελευθερίας και ισοπολιτείας τα οποία, σε μεγάλο βαθμό, αναγνώριζαν ως καταγωγική τους αναφορά αυτήν του αρχαίου ελληνικού χώρου. Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο γεννιέται η εμβληματική έκφραση του Κλασικισμού, αλλά και η διεθνής στην επιρροή της κίνηση του Φιλελληνισμού. Επιμένουμε, διεθνής, πέραν και αυτού ακόμη του ευρωπαϊκού χώρου, κίνηση η οποία θα υποστηρίξει «ψυχή τε και σώματι» το αίτημα της απελευθέρωσης του ελληνικού εδάφους.

Η κίνηση όμως του Φιλελληνισμού, ως σύναψη της αρχαιολατρίας με τον πραγματικό ιστορικό χρόνιο και τον πραγματικό τόπο των περιηγήσεων και της ένοπλης συμμετοχής των Φιλελλήνων στα ελληνικά επαναστατικά πράγματα, σημαίνει επίσης την προβολή της επίκαιρης για την εποχή ελληνικής πραγματικότητας. **Σημαίνει την προβολή των συνταρακτικών της τοπίων ποικιλμένων από την αρχαία μνήμη, αλλά επίσης κατοικημένων από το πολιτισμικό και πολιτικό ήθος των ελληνικών πληθυσμών της εποχής.**

Εικόνα 11.3 Αριστερά, *Η Ελλάδα στα ερείπια του Μεσολογγίου / La Grèce sur les ruines de Missolonghi* (1826) και δεξιά, από τον ίδιο ζωγράφο τον Eugène Delacroix, τέσσερα χρόνια μετά τον προηγούμενο πίνακα, *Η Ελευθερία οδηγεί τον Λαό / La Liberté guidante le peuple* (1830).

Εικόνα 11.4 Πάντα από τον Delacroix, *Ο Μπότσαρης επιτίθεται αιφνιδιαστικά στο στρατόπεδο των Τούρκων την αυγή / Botzaris surpréend le camp des Turcs au lever du soleil (1860-62).*

Σε αυτό το σημείο παρεμβαίνει η παρουσία της περιοχής που μας αφορά, σε αυτό το σημείο παρεμβαίνουν οι αγώνες των κατοίκων της, συγκεντρώνοντας τη διεθνή αναγνώριση. Για τούτο, λοιπόν, τον λόγο ο Βύρωνας ονειρεύεται τη συνεργασία με τον Μάρκο Μπότσαρη, τον οποίο δυστυχώς ποτέ δεν συνάντησε (Gamba, 2010: 40-41). Για τούτο ακριβώς τον λόγο, η νεότερη γαλλική πρωτεύουσα αφιέρωσε στον ίδιο ήρωα έναν σταθμό της και το Στρασβούργο μια του πλατεία, υπενθυμίζοντάς μας τη λήθη στην οποία το νεοελληνικό κράτος έχει βυθίσει κάποιες από τις πολιτικά ουσιαστικότερες περιόδους της ιστορίας του. Η αθηναϊκή πλατεία Κλαυθμώνος έχει από καιρό απολέσει, φευ, την παλαιότερη ονομασία της ως «Πλατείας 25ης Μαρτίου» και το μεγάλο πλήθος των Νεοελλήνων αγνοεί μάλλον τη διεθνή ακτινοβολία τής πριν από διακόσια χρόνια εκείνης επανάστασης, η οποία συγκέντρωσε το ενδιαφέρον του πολιτικού ανθού της Ευρώπης, επεκτείνοντας την έλξη της και στα εδάφη πέραν του Ατλαντικού.

11.2.2 Το αίτημα της σύγχρονης, διεθνούς ιστορικής και πολιτικής προβολής των αναφορών στην Ελληνική Επανάσταση και στο Σούλι

Δεν απεικονίζει τυχαία ο Eugène Delacroix την Ελλάδα πάνω από τα ερείπια της ιερής πόλης, δεν καταγράφει τυχαία την επίθεση του Μάρκου Μπότσαρη στο τουρκικό στρατόπεδο, δεν απασχολεί τυχαία τον Ary Scheffer η θυσία των γυναικών στο Ζάλογγο. Ο αγώνας των Σουλιωτών κατά της ανατολικής απολυταρχίας και η Ελληνική Επανάσταση στη συνέχεια είναι και αγώνας του νεότερου πνεύματος, του Διαφωτισμού συνολικά. Αγώνας όλων εκείνων των λαών, αγώνας όλων των πολιτικών στοχαστών οι οποίοι, στα

τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα ονειρεύονταν ελευθερία ζωής, κληροδοτώντας τις ελπίδες τους σε γενεές επόμενες. Αν στην περίπτωση της Αρκαδίας την οποία προσεγγίσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο η σαγήνη του ορεινού τοπίου συμπράττει με την ιστορική και πολιτική του διάσταση επί ίσοις όροις, στην περίπτωση που εξετάζουμε τώρα, η πολιτική ένταση της αναφοράς στο Σούλι, στο Τετραχώρι ιδιαίτερα, εμφανίζεται καθοριστικότερη, για τον Έλληνα επισκέπτη τουλάχιστον.

Είναι στερημένη ουσιαστικής φιλοδοξίας, αν και πιθανότατα πλήρης διαχειριστικού πραγματισμού, μια πρόταση για το Σούλι που θα σκόπευε στην τουριστική του απλά και στην παραγωγική του απλά αναβάθμιση. Η Ελληνική Επανάσταση δεν υπήρξε συνθήκη απομονωμένη, αλλά τοπική ανάδυση ενός φαινομένου διατοπικού το οποίο, εν προκειμένω, είχε την ευκαιρία να συνδέεται και με την αναφορά στην αρχαία Ελλάδα. Είναι ίσως καιρός να αναδείξουμε τη διαχρονική της αξία, επεκτείνοντάς την ως τις ημέρες μας και προβάλλοντάς τη στους τόπους του ενδιαφέροντός μας.

Αυτό που μια πολιτικά και πολιτισμικά υπερήφανη πολιτεία θα όφειλε να προτάξει, τιμώντας επιτέλους τις ιστορικές της καταβολές, θα ήταν η διεθνής πολιτική εγκυρότητα του παρελθόντος της, όχι μόνο του αρχαίου αλλά και του νεότερου. Ωστε η ανάδειξη, προβολή και προώθηση της ταυτότητας των τόπων οφείλει, όπως ήδη ισχυριστήκαμε σε προηγούμενη στιγμή αυτής της παρουσίασης, πριν απαιτήσει οικονομικά οφέλη, να απευθυνθεί σε ό,τι αποκαλέσαμε **αξιοπρέπεια της κατοίκησης**, απαίτηση η οποία εμφανίζεται ως ιδιαίτερα σημαντική στην περίπτωση που εξετάζουμε. Με μια μόνο συμπλήρωση... τούτη η **αξιοπρέπεια της κατοίκησης** δεν αφορά μόνο τους κατοίκους της Θεσπρωτίας, δεν αφορά τους κατοίκους της ευρύτερης περιφέρειας Ηπείρου μόνο, δεν αφορά καν τους κατοίκους του ελληνικού χώρου. Αφορά όλους όσους, ανεξάρτητα από εθνοτική ταυτότητα, την πολιτική αξιοπρέπεια διεκδικούν.

Εικόνα 11.5 Ο Σουλιώτης Φώτος Σέχος / Souliote Foto Sechos, του Louis Dupré (αριστερά) και Σουλιώτης στην Κέρκυρα / Souliote à Corfou, του ιδίου (δεξιά). Απεικονίσεις από το *Voyage à Athènes et à Constantinople, ou collection des portraits, de vues et costumes grecs et ottomans* (1825).

Εικόνα 11.6 Αριστερά, Παρθενώνας / *Le Parthénon* (1825) και δεξιά, Έλληνας υψώνει τη σημαία της Επανάστασης στα τείχη των Σαλώνων / *Un Grec arborant son étendard sur les murs de Salone* (1821), επίσης του Louis Dupré. Παραθέτουμε τις τέσσερις τελευταίες εικόνες για να σχολιάσουμε το κοινό ενδιαφέρον του Γάλλου ζωγράφου για τον Παρθενώνα, την Ελληνική Επανάσταση σε μια νικηφόρα στιγμή της και επίσης για την απεικόνιση των Σουλιωτών.

11.2.3 Η ρομαντική αναφορά στο ορεινό τοπίο ως δείγμα πολιτισμικής καθαρότητας και πολιτικής ευγένειας: φυσική «υψηλή» ακεραιότητα και «υψηλό» πολιτισμικό και πολιτικό ήθος

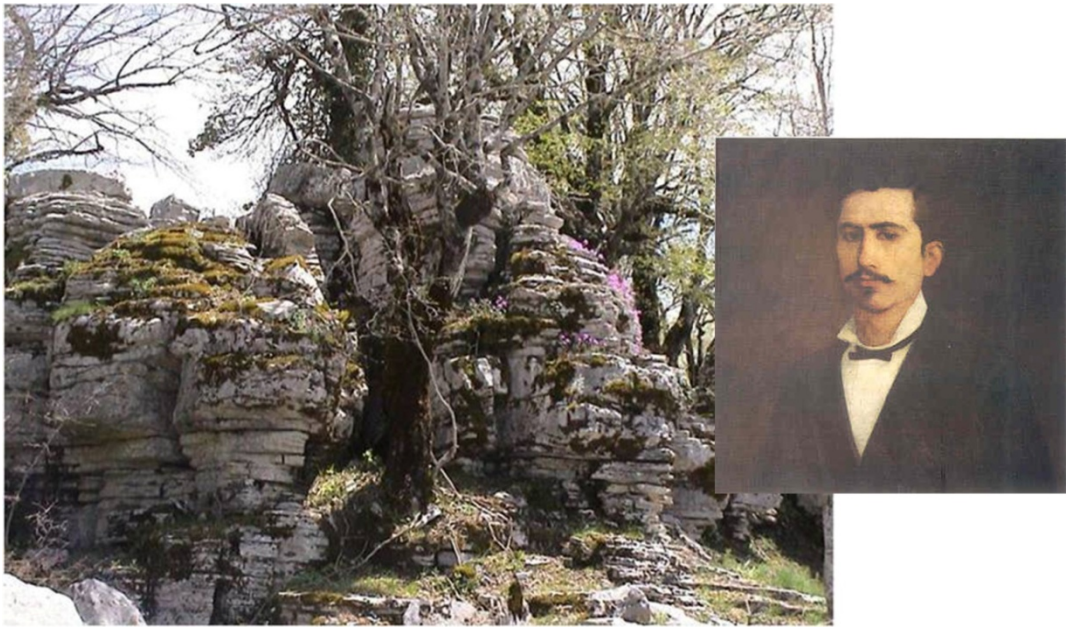
Έχουμε σχολιάσει και προηγούμενα και αξίζει να το επαναλάβουμε πως η συσχέτιση του ορεινού τοπίου με την πολιτισμική καθαρότητα και την πολιτική ευγένεια αποτελεί μια σημαντικότερη κατεύθυνση ενδιαφέροντος του Ρομαντισμού, ο οποίος συσχετίζει τις τοπιακές εκείνες ποιότητες που υπερβαίνουν τα συνήθη ανθρώπινα μέτρα με τις πολιτισμικές και πολιτικές ποιότητες ορεινών κοινοτήτων οι οποίες υπερβαίνουν και αυτές τα συνήθη ήθη.

Εικόνα 11.7 Υποβλητική σκηνή σε υποβλητικό υπόβαθρο ορεινού, «υψηλού» τοπίου. Ιστορημένη από Ηπειρώτες, Καπεσοβίτες «μπογάδες», αγιογράφους. Άγιος Νικόλαος, Τσπέλοβο, 1786.

Στο πλαίσιο αυτό η έννοια του «υψηλού», καθοριστική για τον δυτικό Ρομαντισμό, μεταβιβάζεται από την αισθητική αξιολόγηση του τοπίου στην αξιολόγηση πολιτισμικών παραδειγμάτων, δηλώνοντας εντούτοις τον άμεσο συσχετισμό τους. Έχουμε και παλαιότερα αναφερθεί στην έννοια του «υψηλού»¹⁰⁷ ή «υπέροχου» (Μωραΐτης, 2012). Έννοια που εισάγεται με έμφαση στα ευρωπαϊκά ενδιαφέροντα του 18ου αιώνα από διανοητές όπως ο Βρετανός Edmund Burke (Burke, 1909) ή ο Γερμανός φιλόσοφος Immanuel Kant. «Η όψη των χιονισμένων κορυφών μιας οροσειράς», περιγράφει ο Kant στις πρώτες σελίδες των παρατηρήσεών του πάνω στο αίσθημα του Ωραιοῦ και του Υπέροχου (Kant, 2001: 25), «που υψώνονται πάνω από τα σύννεφα, [...] μας παρέχουν μια απόλαυση ανάμεικτη με τρόμο». Για να μπορεί κανείς να προσοικειωθεί σε όλη της την ισχύ αυτή την εντύπωση, συνεχίζει, «πρέπει να διαθέτει το αίσθημα του υπέροχου [...] Οι πελώριες βελανιδιές και οι μοναχικές βαθύσκιες φυλλωσιές σε ένα παρθένο δάσος είναι υπέροχες».

¹⁰⁷ Πρβλ. Κεφάλαιο 2 – 2.1. Διαφωτισμός.

Εικόνα 11.8 Ανάλογα «υψηλό» υποβλητικό τοπίο (αριστερά) στην περιοχή καταγωγής των ζωγράφων της προηγούμενης εικόνας, στο Καπέσοβο. «Παρακαλώ σε, σταυραητέ, για χαμηλώσου όλιγο / και δώσ' μου τές φτερούγες σου και πάρε με μαζί σου, / πάρε με άπάνου στὰ βουνά, τι θά με φάη ό κάμπος!». Στίχοι του Κώστα Κρυστάλλη (δεξιά), από το ποίημά του «Στο Σταυραητό». Δήλωση της διάθεσης επιστροφής του στο «υψηλό» ορεινό τοπίο της καταγωγής του. Ο ποιητής υπέκυψε, ασθενής από φυματίωση, στην Άρτα.

Σχολιάσαμε επίσης προηγούμενα πως η στάση αυτή, πέρα από το γενικό θεωρητικό της ενδιαφέρον, αποδίδει την κριτική στάση του δυτικού πολιτισμού του ύστερου 18ου και του 19ου αιώνα, για τις αρνητικότερες συνθήκες διαβίωσης στις μεγαλουπόλεις της εποχής. Κριτική στάση η οποία βέβαια στενή αντιστοιχία μπορεί να διαθέτει με τα περιβαλλοντικά αιτήματα της εποχής μας, με τη σύγχρονη τοποφιλική μας διάθεση και την απαίτησή μας για την προστασία των φυσικών πόρων. Δεν είναι λοιπόν μεμονωμένη ούτε ποιητικά δικαιολογημένη μόνο η παράκληση του Κώστα Κρυστάλλη που παρακαλεί την ορεινή φύση, τον «σταυραητό», να τον σώσει από τις ανθυγιεινές, νοσογόνες συνθήκες των πεδινών αστικών περιοχών.

Στο πλαίσιο αυτό ακριβώς η ανάδειξη, προβολή και προώθηση της ταυτότητας του Σουλίου, όπως και των εκτεταμένων ορεινών περιοχών της Ηπείρου γενικότερα, προσφέρονται για «υψηλή» τοπιακή περιήγηση, συσχετισμένη πάντα με την ιδιαίτερη ποιότητα των κοινοτήτων που κατοίκησαν τις ορεινές αυτές περιοχές.

11.3 Συνοπτική παρουσίαση των βασικών κατευθύνσεων ανάδειξης, προβολής και προώθησης της ταυτότητας του πολιτισμικού τοπίου γενικά και της περιοχής του Σουλίου ειδικότερα

Εικόνα 11.9 Το Σούλι. Εντυπωσιακό ορεινό τοπίο με εξίσου εντυπωσιακή, εντυπωσιακότατη ίσως, σημαντική ιστορική αναφορά.

Επιστρέφοντας σε ένα βασικό αντικείμενο ενδιαφέροντος, δηλαδή στις βασικές κατευθύνσεις στρατηγικών, οι οποίες μπορούν να συσχετιστούν με την ανάδειξη, προβολή και προώθηση της ταυτότητας του πολιτισμικού τοπίου γενικά, θα επιμείνουμε σε παραδειγματικές προτάσεις από συναφές ερευνητικό πρόγραμμα που αφορούσε την περιοχή του Σουλίου.¹⁰⁸ Σε σχέση με αυτή την προσπάθεια, την οποία παρουσιάζουμε

¹⁰⁸ Πρόκειται για το Ερευνητικό Έργο με τίτλο *Διερεύνηση του ευρύτερου ιστορικού χώρου Σουλίου: ανάδειξη, προστασία και ανάπτυξη του πολιτισμικού και πολιτιστικού του τοπίου* (ΥΠΠΟΑ, Περιφέρεια Ηπείρου, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο), με χρηματοδότηση της Περιφέρειας Ηπείρου. Για το έργο εργάστηκε μια διευρυμένη ομάδα, με περισσότερα από σαράντα (40) εξειδικευμένα μέλη διαφόρων επιστημονικών ειδικοτήτων: Μέλη ΔΕΠ του ΕΜΠ, του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (Τμήμα Αρχιτεκτόνων), του Μετσόβιου Κέντρου Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕΚΔΕ), μέλη του προσωπικού των σχολών, υποψήφιοι διδάκτορες και μεταπτυχιακοί φοιτητές, καθώς και εξωτερικοί συνεργάτες με σχετική εξειδίκευση και αντικείμενα. Στην ερευνητική ομάδα συμμετείχαν επίσης εκπρόσωποι του ΥΠΠΟΑ και της Περιφέρειας Ηπείρου. Επιστημονική υπεύθυνη του προγράμματος ήταν η εκ των συγγραφέων του παρόντος Έ. Κωνσταντινίδου, με ερευνητική συμμετοχή και ετέρου εκ των συγγραφέων Κ. Μωραΐτη, σχετικά βλ. και βιβλιογραφικές αναφορές του κεφαλαίου.

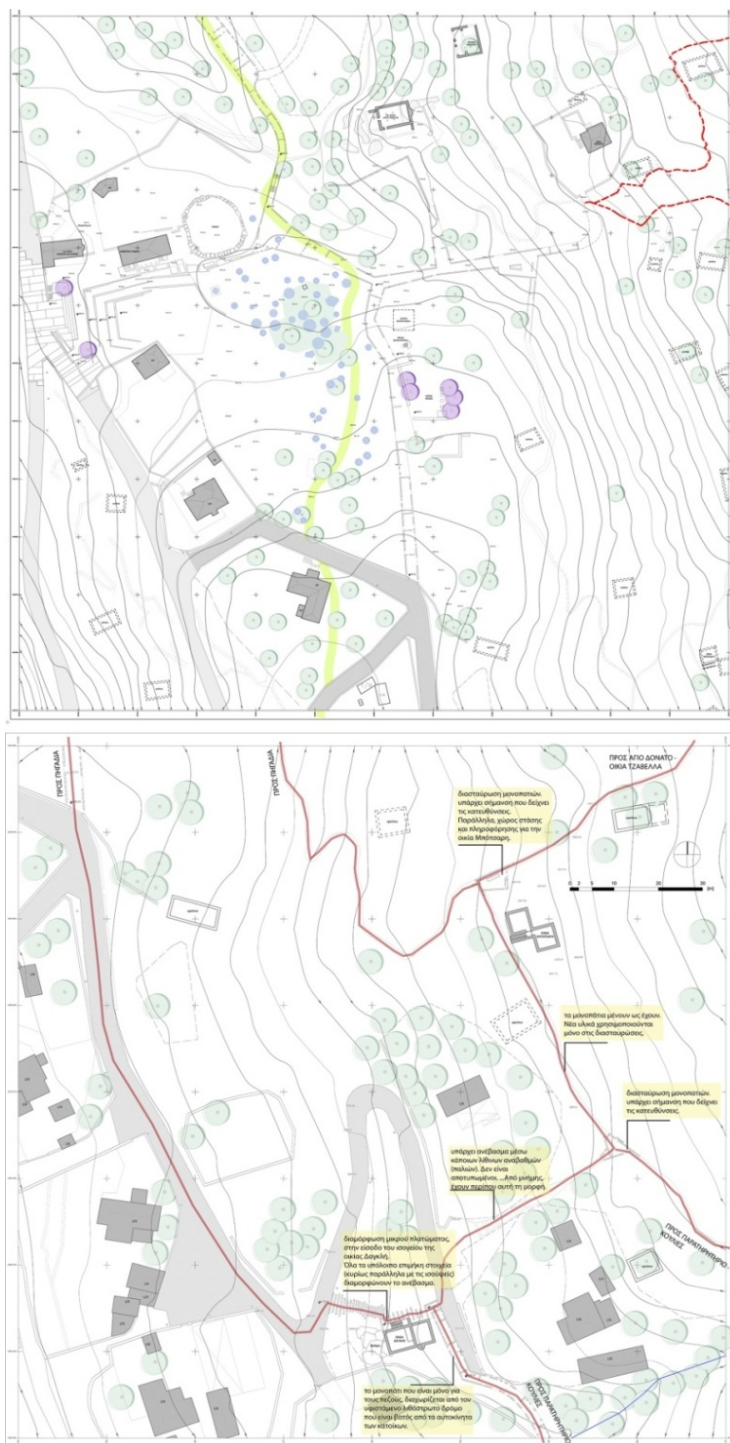
παραδειγματικά, θα σημειώσουμε εννέα διαφορετικές κεντρικές κατευθύνσεις θεματικής αναφοράς που μπορεί να εφαρμοστούν για την ανάδειξη, προβολή και προώθηση της ταυτότητας του πολιτισμικού τοπίου γενικά και της περιοχής του Σουλίου ειδικότερα.

1 – Η πρώτη από τις προτεινόμενες αυτές κατευθύνσεις αφορά την πρόταση οργάνωσης δικτύων επισκεψιμότητας.

Πρόκειται, βέβαια, για στρατηγική στην οποία διαρκώς επανερχόμαστε επιμένοντας, στα προηγούμενα κεφάλαια αυτού του Β΄ Μέρους του βιβλίου μας, στη σημασία της. Όπως έχουμε ήδη εξηγήσει, αναφέρεται στη χωρική επέκταση της περιήγησης των επισκεπτών, τη δυνατότητα επίσκεψης πολλών επιμέρους τόπων, συσχετισμένων όμως μεταξύ τους. Άρα και στη δυνατότητα ευρύτερης χωρικής γνωριμίας με τις περιοχές ανάδειξης. Συνδέεται, επομένως, τόσο με τη δυνατότητα εκτενέστερης φυσικής τοπιακής προβολής όσο και με τη δυνατότητα πολιτισμικής και οικονομικής ενδυνάμωσης πολλών επιμέρους τμημάτων των συνολικών εκτάσεων ενδιαφέροντος, μεταξύ τους συσχετισμένων.

2 – Η δεύτερη κατεύθυνση αφορά την πρόταση οργάνωσης συστημάτων αναφοράς, πλέγματος σημασιών οι οποίες να υποστηρίζουν την ανάδειξη, προβολή και προώθηση της ταυτότητας.

Η προηγούμενη στρατηγική υποδεικνύει, με χωρικό εποπτικό τρόπο, το ευρύτερο πεδίο αναφοράς στο οποίο στηρίζεται πάντοτε η ανάδειξη, προβολή και προώθηση της ταυτότητας περιοχών. Αλλά τα στοιχεία της χωρικής αυτής εποπτείας συνδέονται ήδη επίσης ή μπορούν να συσχετιστούν με σημασίες. Στην απλούστερη περίπτωση με την αξία της φυσικής ποιότητας, σε άλλες με ισχυρότατες πολιτισμικές, πολιτιστικές και πολιτικές προβολές, όπως αυτές που συναντήσαμε ήδη στα προηγούμενα κεφάλαια για την Αρκαδία και βέβαια για την Ευρυτανία. Στην Ήπειρο, πριν ζητήσουμε τους χρησμούς της Δωδώνης, πριν διαβούμε με ελπίδα επιστροφής όμως τον Αχέροντα, πριν αναφερθούμε ξανά, λεπτομερέστερα, στο γενικότερο εύρος του πολιτισμού των ορεινών της περιοχών, ας επικεντρωθούμε στην «άυλη» μοναδικότητα του Σουλίου. Στο πλαίσιο αυτό, μπορούμε να τονίσουμε το ενδιαφέρον αναφοράς σε «δίκτυα σημασιών», σε πλέγματα σημασιών ικανών όχι απλώς να υποστηρίζουν τον υπαρκτό τόπο στο Τετραχώρι, αλλά να επεκταθούν στο εύρος της διεθνούς ιστορικής και πολιτικής προβολής την οποία ήδη υποδείξαμε.

Εικόνα 11.10 Προτάσεις οργάνωσης δικτύων επισκευσιμότητας και διαδρομών στο Σούλι. Στο ανώτερο τμήμα της εικόνας, πρόταση για την περιοχή Πηγιάδια Σουλίου, που ο λεπτομερέστερος σχεδιασμός της παρουσιάζεται αμέσως μετά, στην Εικόνα 11.11. Στο κατώτερο τμήμα της Εικόνας 11.10, διαδρομές επίσκεψης στις κατοικίες Δαγκλή, Μπότσαρη και Τζαβέλα. Σχετικά παράβαλε και τις απεικονίσεις της Εικόνας 11.13, για την περιοχή της οικίας Δαγκλή και οικίας Μπότσαρη.

Εικόνα 11.11 Τοπιακή παρέμβαση στην περιοχή «Κέντρο Σουλίου», με διαμόρφωση διαδρομών από δάπεδο σταθεροποιημένου χώματος, σημειακές παρεμβάσεις επιμέρους λειτουργικών χώρων και πλαίσιση των διαμορφώσεων με ενίσχυση της φύτευσης. Η περιοχή που περιλαμβάνει τα πηγάδια, το βουλευτήριο, τον Άγιο Γεώργιο, την Οικία Μπούση και το Πάρκο Ανεξαρτησίας και αποτελεί, σύμφωνα με την πρόταση του ερευνητικού έργου το οποίο παρουσιάζουμε, το βασικό σημείο αναφοράς, τον πυρήνα-πυκνωτή μέσα από τον οποίο ο επισκέπτης θα κινηθεί κανείς στον ευρύτερο ιστορικό χώρο.

Αν επιστρέψουμε σε πρακτικότερα, τεχνικά θέματα αναφοράς, θα επαναλάβουμε, όπως και στις προηγούμενες παρουσιάσεις των κεφαλαίων για την Αρκαδία και την Ευρυτανία, πως στο γενικότερο πλαίσιο συσχέτισης της υλικής συγκρότησης της ταυτότητας των περιοχών με το «άυλο» πλέγμα σημασιών υποστήριξης της, είναι σημαντικό να τονίσουμε επίσης τη δυνατότητα συσχετισμού των υλικών γεωγραφικών χωρικών δικτύων επισκεψιμότητας με «άυλα» δίκτυα εικονικής ψηφιακής περιήγησης. Κατανοώντας το μη συγκρίσιμο εύρος της προσφερόμενης πληροφορίας, όπως και τη δυνατότητα πρόσβασης τόσο κατά την επίσκεψη στην περιοχή περιήγησης όσο και εκτός αυτής, από οποιοδήποτε άλλο γεωγραφικό σημείο εισόδου στο ψηφιακό πεδίο.

Εικόνα 11.12 Φωτορεαλιστική παρουσίαση (πρώτη ανώτερη απεικόνιση) της προηγούμενης πρότασης διαμόρφωσης για το «Κέντρο Σουλίου» (πηγάδια, βουλευτήριο, Άγιος Γεώργιος, Οικία Μπούση, «Πάρκο Ανεξαρτησίας»). Το σημείο εισόδου-κατάβασης επισημαίνεται από τη διαφοροποίηση της υλικότητας στον δρόμο, ενώ καταργούνται τα υφιστάμενα όρια και ο χώρος ενοποιείται, προκειμένου να υποδεχθεί αβίαστα τον επισκέπτη. Η ανάδειξη του χώρου προτάσσεται ως προτεραιότητα για την υλοποίηση των γενικότερων παρεμβάσεων στο Τετραχώρι Σουλίου.

Φωτορεαλιστική παρουσίαση (δεύτερη κατώτερη απεικόνιση) της προηγούμενης πρότασης για τη διαμόρφωση του «Πάρκου Ανεξαρτησίας», λήψη προς την οικία Μπούση. Ανατολικά, το «Πάρκο της Ανεξαρτησίας», σε άμεση συσχέτιση με το φερόμενο ως βουλευτήριο, σύμβολο της Σουλιώτικης συνομοσπονδίας. Πρόκειται για το κεντρικό σημείο απόδοσης «φόρου τιμής» προς τους ήρωες Σουλιώτες (προτομές, αφιερώματα, φιλοξενία εκδηλώσεων και δράσεων μνήμης).

Εικόνα 11.13 Περιοχή οικίας Δαγκλή και οικίας Μπότσαρη (πρώτη ανώτερη απεικόνιση). Οι δύο οικίες αποτελούν σημαντικό τοπόσημα με ιστορική και αρχιτεκτονική αξία. Για τον λόγο αυτό προτείνεται να αποκατασταθούν και να λειτουργήσουν ως χώροι πολιτιστικής χρήσης. Οικία Δαγκλή, φωτορεαλιστική παρουσίαση (δεύτερη κατώτερη απεικόνιση). Η οικία Δαγκλή προτείνεται να αποκατασταθεί κατά προτεραιότητα, ως μουσειακός χώρος (ως υπόδειγμα τυπικής σουλιώτικης κατοικίας). Στο σημείο προτείνεται μικρό πλάτωμα, υπαίθριος χώρος στάσης και εκτόνωσης της μουσειακής λειτουργίας, σε άμεση οπτική συσχέτιση με τη γύρω ιστορική έκταση.

3 – Η τρίτη κατεύθυνση αφορά τη συσχέτιση των δικτύων επισκεψιμότητας με τον ευρύτερο χωρικό σχεδιασμό.

Εικόνα 11.14 «Κέντρο Κιάφας»: Πηγάδια, δέντρα, αφετηρία ανόδου προς το Κάστρο της Κιάφας. Από το κεντρικό σημείο των πηγαδιών και των δύο αιωνόβιων δένδρων, ξεκινούν ιστορικές διαδρομές που συνδέουν με τοπόσημα και σημεία ενδιαφέροντος, ενώ προσφέρουν εξαιρετικές οπτικές φυγές προς το υπόλοιπο Τετραχώρι. Το σημαντικότερο γεγονός στο τοπίο είναι η άνοδος προς το Κάστρο της Κιάφας, που δεσπόζει στην περιοχή μεταφορικά και κυριολεκτικά. Η επίσκεψη στο μουσείο (πιθανά ψηφιακό) και η άνοδος στο Κάστρο της Κιάφας θα προσφέρουν μια ολοκληρωμένη εμπειρία ιστορικής περιήγησης και επαναφοράς της μνήμης στον χώρο.

Εικόνα 11.15 «Κέντρο Κιάφας», Γενική άποψη προς Αβαρίκο, φωτορεαλιστική απεικόνιση. Δημιουργία ενός κεντρικού άξονα κίνησης που συνδέει τα δύο δέντρα, χωρικά αλλά και νοηματικά, υπονοώντας το σημείο της πύλης προς τον χώρο της Κιάφας. Εκατέρωθεν βρίσκονται η «λίμνη» και τα πηγάδια τα οποία, αντίστοιχα με την περιοχή του Σουλίου, προτείνεται να αποκατασταθούν, ενώ δημιουργούνται καθιστικά και παρατηρητήρια.

Αν η ανάδειξη, προβολή και προώθηση της ταυτότητας περιοχών παραπέμπει στη «συμβολική τάξη» της προβολής και προώθησης, σε εμπνεύσεις οι οποίες συχνότατα προσεγγίζουν τη διαφημιστική κατεύθυνση προβολής μηνυμάτων, η ουσιαστική παρέμβαση με όρους υλικής αναμόρφωσης ή υλικής παραγωγής της ταυτότητας περιοχών υπονοεί τη δυνατότητα του πληρέστερου δυνατού χωρικού σχεδιασμού, σε επίπεδο χωροταξικής κλίμακας ή σχεδιαστικής προσέγγισης οικιστικών συνόλων.

Ανάλογες προσεγγίσεις, όπως και οι προσεγγίσεις που περιγράφονται στις επόμενες δύο κατευθύνσεις ειδικότερων χωρικών παρεμβάσεων τοπιακού και αρχιτεκτονικού σχεδιασμού μικρότερης κλίμακας, δεν αφορούν μόνο παρεμβάσεις χρηστικά αναγκαίες. Αποτελούν επίσης σαφείς εποπτικές αποδόσεις εμβληματικής σήμανσης, πιθανόν τις σαφέστερες δυνατές, προκειμένου να προβληθεί η ιδιαίτερη ταυτότητα των τόπων. Πρόκειται για προσέγγιση η οποία εφαρμόστηκε εκτενέστατα στο παράδειγμα των παρεμβάσεων στα τέσσερα οικολογικά πάρκα της Ευρυτανίας και την οποία παρουσιάσαμε στο προηγούμενο 10ο Κεφάλαιο. Ανάλογη είναι και η προσέγγιση αυτή στο παράδειγμα εφαρμογής στο Τετραχώρι του Σουλίου.

Πρόκειται στην ουσία για την απόδοση συμβολικής τάξης σε τοπιακές περιοχές, προκειμένου είτε να αποδώσουμε μνημειακή ποιότητα σε φυσικούς σχηματισμούς του τόπου που δικαιούνται ανάλογη μνημειακή προβολή είτε να τονίσουμε σύνθετες ποιότητες φυσικής υπεροχής και ιστορικής μνήμης, όπως στην περίπτωση των προτεινόμενων παρεμβάσεων στο Τετραχώρι στο Σούλι (Κωνσταντινίδου, 2022).

Εικόνα 11.16 Πρόταση για κατασκευή μικρού περιπτέρου υποδοχής και εισαγωγικής ενημέρωσης των επισκεπτών κατά την είσοδο στον οικισμό στο Σούλι. Πρόκειται για ελαφρά, ξύλινη, αναστρέψιμη κατασκευή.

4 – Η τέταρτη κατεύθυνση αφορά τη συσχέτιση των δικτύων επισκεψιμότητας με τον ευρύτερο τοπιακό σχεδιασμό.

Ως τμήμα της προηγούμενης κατεύθυνσης επιμένουμε ειδικότερα στον τοπιακό σχεδιασμό, ως προσέγγιση η οποία αφορά τόσο την ειδική περιβαλλοντική προστασία όσο και την οργάνωση και πλαισίωση των παρεμβάσεων, με στόχο την αντικατάσταση «σκληρών» οργανωτικών στοιχείων χωρικής σύνθεσης από φυσικά στοιχεία του τοπίου. Στο παράδειγμα των παρεμβάσεων στα τέσσερα οικολογικά πάρκα της Ευρυτανίας που παρουσιάστηκε, το φυσικό υπόβαθρο θεωρήθηκε δεδομένο και οι παρεμβάσεις αφορούσαν «ένθετες» κατασκευές. Στις παρεμβάσεις στο Σούλι, η διαχείριση ευρύτερων περιοχών επίσκεψης με υπάρχουσες κτιριακές ή άλλες κατασκευές υποχρέωσε σε ευρύτερες διαμορφώσεις υπαίθριου χώρου όπως αυτές που θα παρουσιαστούν.

Εικόνα 11.17 Παράδειγμα στοιχειώδους μεταλλικής πινακίδας σήμανσης, τύπου totem, με εγχάρακτα στοιχεία πληροφόρησης και γραμμωτό κώδικα ψηφιακής ξενάγησης QR. Ενδεικτικό σημείο εφαρμογής την είσοδο της οικίας Τζαβέλα.

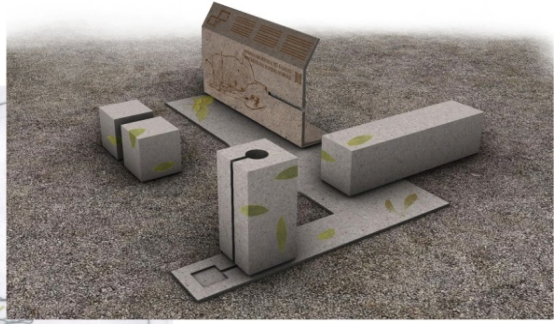
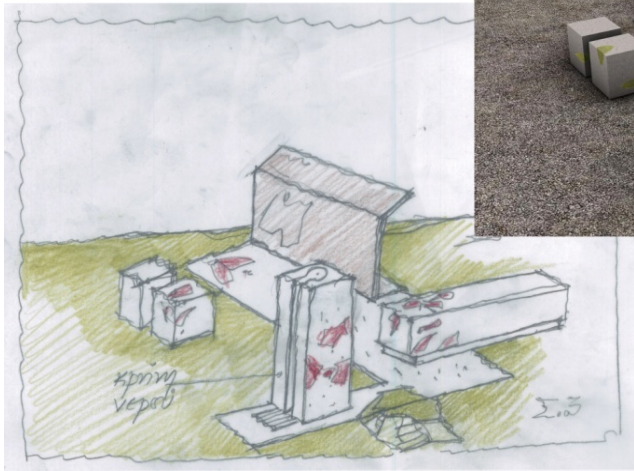
5 – Σε συνέχεια των προηγούμενων προτάσεων η πέμπτη κατεύθυνση αφορά αρχιτεκτονικές κατασκευές ή σχεδιασμού αντικειμένων.

Πρόκειται για κατεύθυνση η οποία συνδέεται τόσο με την κάλυψη συγκεκριμένων χρηστικών αναγκών όσο και με την επισήμανση της ταυτότητας της περιοχής, την κατάδειξη μιας συγκεκριμένης αισθητικής ταυτότητας η οποία, για παράδειγμα, μπορεί να εντείνεται στα κομβικά σημεία των δικτύων επισκεψιμότητας. Επιμένοντας στην παρατήρηση πως η αισθητική δεν αφορά απλώς προθέσεις καλλοιογικές, αλλά πολύ περισσότερο την οργάνωση της αντίληψης το τοπίου και των στοιχείων του, άρα την αντίληψη της ταυτότητάς του, επισημαίνουμε πως ανάλογες προθέσεις, πρακτικής όσο και αντιληπτικής-αισθητικής τάξης, οφείλουν να διατρέχουν και τις δυο προηγούμενες κατευθύνσεις. Στην περίπτωση ειδικότερα του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, μπορούν να διατρέχουν όλο το δυνατό εύρος σχεδιασμού, από τις μεγαλύτερες κλίμακες κτιριακών κελυφών έως και τον σχεδιασμό των αντικειμένων.

Επιμένοντας στην προφανή ιδιοτυπία του συγκεκριμένου αντικείμενου της έρευνας αυτής, η προηγούμενη περιγραφή ολοκληρώνεται τονίζοντας τέσσερις ειδικότερα κατευθύνσεις:

Εικόνα 11.18 Εναλλακτικό παράδειγμα στοιχειώδους μεταλλικής πινακίδας σήμανσης, τύπου totem, με ένθετες μικρότερες πινακίδες υπόδειξης κατευθύνσεων. Συσχέτισή της με μονάδα καθιστικού και (κάτω) παράδειγμα τοπιακής εφαρμογής της (πρβλ. και Εικόνα 11.17).

Εικόνα 11.19 (άνω): Σύστημα εξοπλισμού υπαίθριου χώρου. Κύβοι και ορθογώνιο στοιχείο καθιστικού από επεξεργασμένο σκυρόδεμα, μεταλλική πινακίδα με εγχάρακτες πληροφορίες και χάρτη της περιοχής (άνω δεξιά) και στοιχείο κρήνης (κάτω αριστερά), επίσης από επεξεργασμένο σκυρόδεμα.

Εικόνα 11.20 (κάτω): Παράδειγμα τοπιακής εφαρμογής του προηγούμενου συστήματος εξοπλισμού υπαίθριου χώρου.

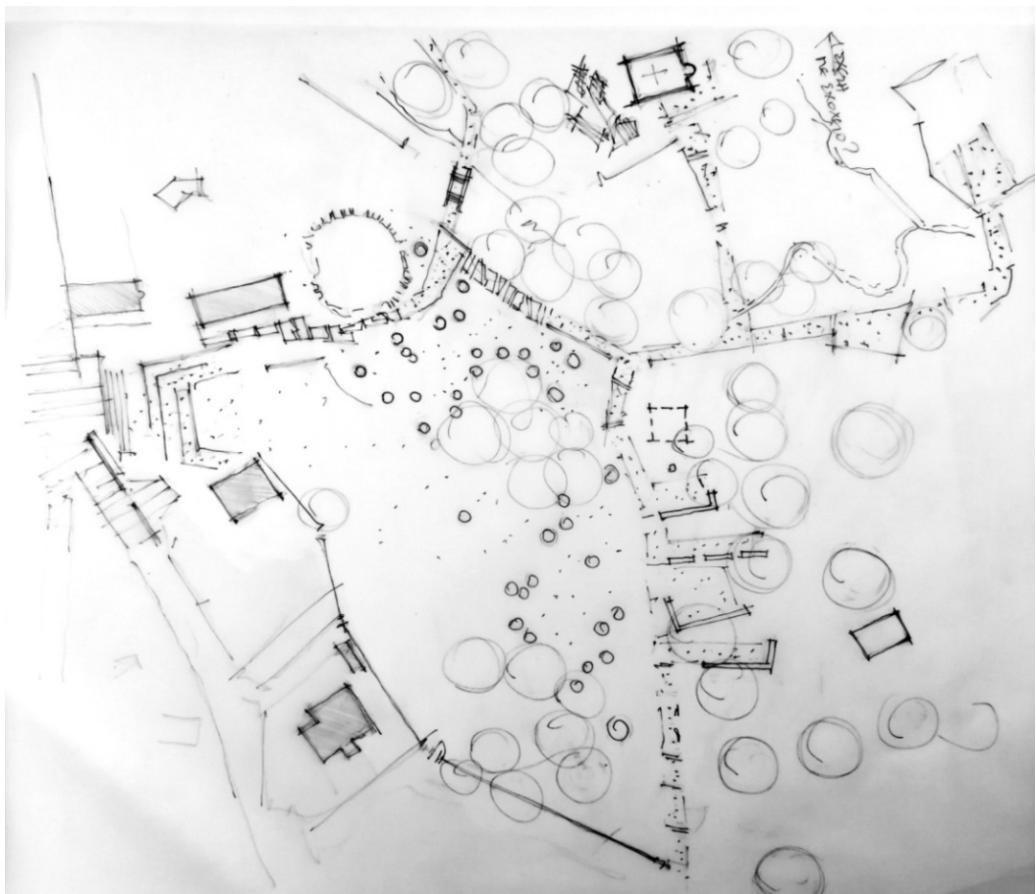
6 – Ουσιώδης αναφορά της ανάδειξης και προβολής της ταυτότητας, της περιοχής του Σουλίου ιδιαίτερα, σε θέματα προστασίας του φυσικού τοπίου και περιβάλλοντος.

Θα υπενθυμίσουμε πως το εντυπωσιακότατο αυτό και σημαντικότατο από περιβαλλοντική και αισθητική άποψη τοπίο διεκδικεί αμεσότητας και απόλυτα δικαιολογημένα τον χαρακτηρισμό «πολιτισμικό τοπίο» και, ως συμπληρώσουμε, «τοπίο πολιτικό».

Είναι σαφές πως η ιστορική ιδιαιτερότητα του Σουλίου και η πολιτική αίγλη του η οποία αναφέρεται στους αγώνες των κατοίκων του, με αυτό το φυσικό υπόβαθρο άμεσα συνδέονται. Αποβαίνουν, οι αγώνες του ιστορικού παρελθόντος του Σουλίου, «υψηλό» υπόδειγμα πολιτισμικού και πολιτικού ήθους το οποίο από αυτό το «υψηλό» ορεινό τοπίο αναδύεται.

7 – Ουσιώδης αναφορά της ανάδειξης και προβολής της ταυτότητας περιοχών, όπως αυτής του Σουλίου ιδιαίτερα, σε συσχέτισμό με δραστηριότητες παραγωγικές.

Ας υποθέσουμε τότε, συνεχίζοντας τις συμπερασματικές προτάσεις της προηγούμενης παραγράφου, πως η συσχέτιση της ταυτότητας του Σουλίου με δραστηριότητες παραγωγικές θα μπορούσε, ανάμεσα στα άλλα, να δηλώσει την προσπάθεια επιστροφής στις παραγωγικές ποιότητες αυτού του εδάφους, ενισχυμένες βέβαια από σύγχρονες «ευφυείς» κατευθύνσεις.

Εικόνα 11.21 Αρχικό σκαρίφημα της τοπιακής παρέμβασης στην περιοχή Πηγιάδια Σουλίου.

Εικόνα 11.22 Τελειώνοντας την παρουσίαση για τις χωρικές, τοπικές ή παρεμβάσεις διαμορφώσεων και κατασκευών στο Τετραχώρι, στο Σούλι, ας ανέβουμε ψηλά και ας κοιτάξουμε γύρω μας. Πύργος κατόπτευσης, ένθετος σε ερειπιώδη υπολείμματα κτιριακού κελύφους.

8 – Ουσιώδης αναφορά της ανάδειξης και προβολής της ταυτότητας, της περιοχής του Σουλίου ιδιαίτερα, στη μοναδική ιστορική της ταυτότητα και την επέκταση των ιστορικών συσχετισμών που αφορούν την ευρύτερη περιοχή στο μεγαλύτερο δυνατό βάθος χρόνου.

Η ουσιαστικότερη βέβαια κατεύθυνση ανάδειξης και προώθησης της ταυτότητας της περιοχής του Σουλίου αφορά την ιστορική της ιδιαιτερότητα, την οποία θα οφείλαμε να προβάλλουμε στο μεγαλύτερο δυνατό βάθος χρόνου, συνδέοντάς τα εντυπωσιακότατα ιστορικά πολιτικά τεκμήρια του 18ου και 19ου αιώνα με ιστορικά ίχνη παλαιότατων πολιτισμών του ελληνικού χώρου.

Η προηγούμενη προσέγγιση δεν θα συνδεόταν μόνο με προθέσεις παιδαγωγικής αρχαιογνωσίας, αλλά με τη σημαντικότερη υπόδειξη πως η σημασία την οποία απέκτησαν οι αγώνες των Σουλιωτών για τη δυτική σκέψη, οι αγώνες για ανεξάρτητη παρουσία των Σουλιωτών, όπως και οι αγώνες για πολιτική ελευθερία των λαών της Ευρώπης και της Αμερικής, την ίδια χρονική περίοδο, συσχετίστηκαν στο πλαίσιο του Φιλελληνισμού ιδιαίτερα με την αρχαία ελληνική αναφορά.

9 – Προσπάθεια ανάδειξης και προβολής της ταυτότητας της περιοχής του Σουλίου σε συσχετισμό με υπερτοπικά και διεθνή δίκτυα συσχετισμών.

Η προηγούμενη τελευταία παρατήρηση υποδεικνύει την υπερτοπική και διεθνή σημασία που θα μπορούσε να αποδοθεί στην περιοχή του Σουλίου. Όχι μόνο στο πλαίσιο υπερτοπικών επιδιώξεων οικοτουρισμού, φυσιολατρίας ή ορεινής περιήγησης, αλλά πολύ ουσιαστικότερα υπερτοπικών και διεθνών συσχετισμών ιστορικών και πολιτικών

συνάψεων, επεξηγώντας πως η απαίτηση πολιτικής ελευθερίας και ανεξαρτησίας δεν αποτελεί παρωχημένο ιστορικά αίτημα.

Θα μπορούσαμε επομένως να υποθέσουμε την οργάνωση δικτύων πολιτισμικής συνεργασίας ανάμεσα στους τόπους του διεθνούς ορεινού οικοτουρισμού και με ακόμη ειδικότερη στόχευση στους τόπους των ορεινών αγώνων της πολιτικής ανεξαρτησίας.

Στους τόπους των ορεινών αγώνων της πολιτικής ανεξαρτησίας, τονίζοντας επιπλέον πως η ελληνική συμμετοχή, είτε ως αρχαίο δημοκρατικό πρότυπο ισοπολιτείας είτε ως νεότερη έμπρακτη απαίτηση, υπήρξε καθοριστική για την ιστορική πλαισίωση ανάλογων αιτημάτων.

Εικόνα 11.23 Οι Σουλιώτισσες / *Les femmes Souliotes*, του Γάλλου ζωγράφου Ary Scheffer (1827).

11.4 Οι Σουλιώτες, οι Highlanders και ο Γουλιέλμος Τέλλος

Στα 1827 ο Γάλλος ζωγράφος Ary Scheffer απεικονίζει την απόφαση των γυναικών από το Σούλι να πεθάνουν ελεύθερες παρά να ατιμαστούν από τους εχθρούς τους. Τον Δεκέμβριο του 1803, «μετά την υποχώρηση των Σουλιωτών απέναντι στον Αλή Πασά, [...] έξι άνδρες και είκοσι δύο γυναίκες με τα παιδιά τους, έπεσαν στο βάραθρο του Ζαλόγγου» (Διαμαντής, 2006: 829). Έτσι, προτίμησαν, με μία πράξη αυτοθυσίας, να αποφύγουν τη σύλληψη και την ατίμωση. Αλλά αυτός ο απονενομημένος ηρωισμός μπορεί με έμφαση να εγγραφεί στο εξιδανικευμένο φαντασιακό του ευρωπαϊκού και του πέραν του Ατλαντικού Ρομαντισμού που συσχετίζει τις ορεινές περιοχές, όχι μόνο με τη μακράν των πόλεων σωματική ευδαιμονία, αλλά επίσης με την ηθική και πολιτική ποιότητα, το ανεξάρτητο πολιτικό ήθος των ορεινών πληθυσμών.

Ανάλογα χαρακτηριστικά αποδόθηκαν με έμφαση στις ορεινές, απομονωμένες περιοχές του κόσμου. Πολλές από αυτές, άλλωστε, συνδέονταν με πληθυσμούς που στην πορεία της ιστορίας εκμεταλλεύτηκαν την ορεινή γεωγραφία, ώστε να αντισταθούν με επιτυχία στις πιέσεις των γειτόνων τους, διατηρώντας, συσχετισμένη με τη φυσική τους ποιότητα, μια πρωτογενή, αυθεντική πολιτική καθαρότητα.

Αν, λοιπόν, μια πρώτη παρατήρηση υποδεικνύει πως η απόδοση πολιτικής «υγείας» σε πληθυσμούς ορεινών περιοχών συνδέεται με το αίσθημα της βιολογικής υγείας την οποία οι κάτοικοι των ευρωπαϊκών μεγαλουπόλεων είχαν σε μεγάλο βαθμό απολέσει, στις πυκνοδομημένες και χωρίς ουσιαστική πρόνοια υγιεινής αστικές περιοχές, μια δεύτερη παρατήρηση μπορεί να τονίσει πως οι ορεινές δύσβατες περιοχές ήταν από τη φύση τους οχυρές. Πρόσφεραν έτσι σε πολλές χώρες της Ευρώπης και του κόσμου το υπόβαθρο για ηρωικές κινήσεις υποστήριξης της ανεξαρτησίας των πληθυσμών.

Εικόνα 11.24 Ο Γουλιέλμος Τέλλος, του Hans Sandreuter (1901). Ψηφιδωτό από το παλαιότερο τμήμα του Εθνικού Ελβετικού Μουσείου της Ζυρίχης.

Στο παλαιότερο τμήμα του Εθνικού Ελβετικού Μουσείου της Ζυρίχης, ο Γουλιέλμος Τέλλος απεικονίζεται σε ψηφιδωτό των αρχών του 20ού αιώνα, με υπόβαθρο βάθους τα ελβετικά βουνά. Είναι επίσης γνωστή η σύνδεση των ορεινών περιοχών των Highlands της Σκωτίας, με διαρκείς κινήσεις αντίστασης, στη διάρκεια αιώνων, στη βρετανική κατοχή. Οι κάτοικοι των Highlands, οι highlanders, δεν φορούσαν βέβαια φουστάνελα, αλλά μπορούμε ίσως να συγκρίνουμε το kilt, τη σκωτσέζικη φούστα, με την ένδυση των κατοίκων της δικής μας ορεινής χώρας. Αν εν προκειμένω μπορούμε να εκμαιεύσουμε πολιτισμικές αναλογίες, θα μπορούσαμε επίσης να ελπίζουμε σε μια μελλοντική διεθνή αδελφότητα της ορεινής ανεξαρτησίας, έναν Έλληνα «Ευφορίωνα», ικανό να συνενώσει τις ελληνικές πολιτικές καταβολές με τα ευρωπαϊκά οράματα ανεξαρτησίας;

Εικόνα 11.25 Σκωτσέζοι Highlanders, αριστερά (1630) και Δύο Σπουδές για ενδυμασίες σουλιώτικες / Deux Études de costumes souliotes, του Eugène Delacroix (1822) δεξιά.

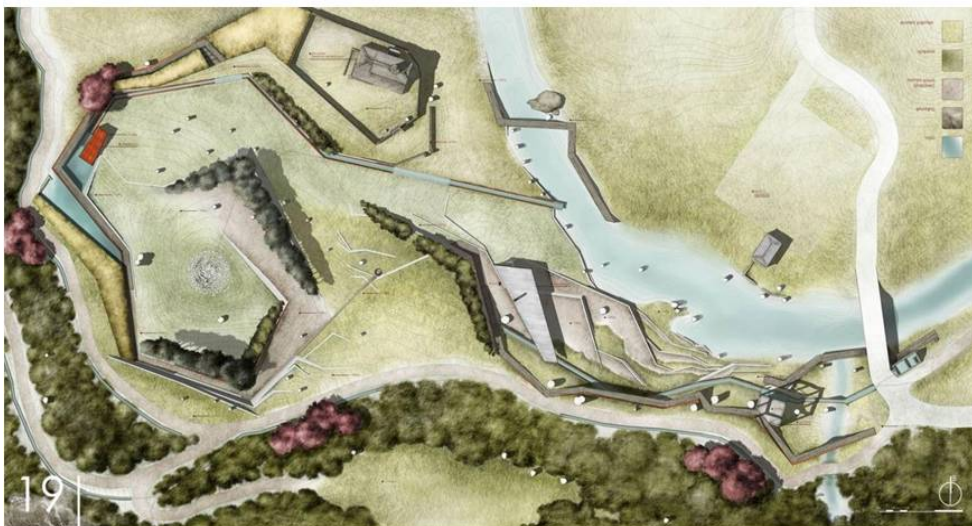
Αλλά είναι ο Ευφορίωνας, όπως και νωρίτερα έχουμε σημειώσει¹⁰⁹ η λογοτεχνική προσωποποίηση του συγκερασμού της ρομαντικής σκέψης με την κλασική πολιτιστική και πολιτική ελληνική κληρονομιά. Είναι το υπέροχο παιδί που γεννήθηκε, παρουσιάζει ο Goethe με μεταφορά λογοτεχνική από τη συμβολική ένωση του Faust με την αναστημένη και ζωντανή Ωραία Ελένη. Ένωση εντέλει πολιτιστική και πολιτική του αρχαίου πολιτικού ήθους με τα νεωτερικά πολιτικά οράματα, που στις ορεινές Αρκαδίες, στο ορεινό Σούλι, αναδύονται άμεσα. Που ευνοούνται άμεσα, θα υποθέσει η ρομαντική σκέψη, από την πολιτική υγεία και τη διάθεση ανεξαρτησίας των ορεινών πληθυσμών.

Ανάλογη άλλωστε ρομαντική αποτίμηση θα αποδώσουν οι λογοτέχνες της νεωτερικής Δύσης και στην Εξέγερση του Τιρόλου, την εξέγερση <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CE%BE%CE%AD%CE%B3%CE%B5%CF%81%CF%83%CE%B7%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%A4%CE%B9%CF%81%CF%8C%CE%BB%CE%BF%CF%85> - cite_note-Berc%C3%A9-1 των χωρικών της επαρχίας του Τιρόλου ενάντια στο Βασίλειο της Βαυαρίας, υποτελές κράτος της Γαλλικής Αυτοκρατορίας.¹¹⁰ Θα μπορούσαμε να ελπίζουμε στο μέλλον σε μια διεθνή «αδελφότητα» των ορεινών αναφορών της ανεξαρτησίας; Εντός και εκτός Ευρώπης;

¹⁰⁹ Πρβλ. υποσημείωση αρ. 6 του προηγούμενου 9ου Κεφαλαίου στον δεύτερο τόμο του *Faust* (Goethe, 2003: 292).

¹¹⁰ Πρβλ. το σχόλιο του Davey Wright, για τους χωρικούς του Τιρόλου, «Romantics at heart – Ρομαντικοί στην καρδιά». <https://www.napoleon.org/en/history-of-the-two-empires/articles/andreas-hofer-and-the-insurrection-in-the-tyrol-1809/> - 19/10/2022.

11.5 Επιστρέφοντας στο τοπίο του Αχέροντα: τοπιακή παρέμβαση στη Λάκκα Σουλίου, στις πηγές του Αχέροντα, με έμφαση στην επεξεργασία της φύτευσης¹¹¹

Εικόνα 11.26 Τοπογραφικό της προτεινόμενης παρέμβασης, με απεικόνιση από επίπεδο υψηλότερο της κόμης των δένδρων (πρώτη εικόνα) και κάτω από αυτήν (δεύτερη εικόνα). Η προτεινόμενη διαμόρφωση υποδέχεται τους επισκέπτες, «σύροντάς» τους στο σημείο ενδιαφέροντος με μια σπειροειδή διάταξη δέντρων που ήδη υπάρχουν ή προστίθενται. Παρά τη χρήση και «σκληρών» δομικών κατασκευών, η πρόταση αξιοποιεί κύρια με τρόπο συνθετικό, τα στοιχεία της φύτευσης, ενισχύοντας με αυτά τη συγκρότηση, τη φυσική κίνηση του ανάγλυφου του εδάφους.

¹¹¹ Η πρόταση αποτελεί το αποτέλεσμα διπλωματικής εργασίας που εκπονήθηκε στη Σχολή Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ από τους σπουδαστές Α. Καφαντάρη, Β. Κολιάκη, Δ. Σαγώνα, με επιβλέποντες τους καθηγητές Μ. Τζιτζά και Κ. Μωραΐτη (Οκτώβριος του 2011). Η πρόταση αυτή έλαβε το πρώτο βραβείο διπλωματικής πανεπιστημιακής εργασίας στον πανευρωπαϊκό διαγωνισμό ανάλογων τοπιοτεχνικών προτάσεων της πολιτιστικής οργάνωσης της επικεντρωμένης σε θέματα τοπιακού σχεδιασμού Associazione Simonetta Bastelli (Premio Simonetta Bastelli, Umbria 2013).

Επιστρέφοντας σε παραδείγματα χωρικής παρέμβασης θα αναφερθούμε σε ένα επιπλέον παράδειγμα μεικτής χρήσης κατασκευών και διαμόρφωσης των φυσικών στοιχείων του τοπίου, σε ένα παράδειγμα με έμφαση προσανατολισμένο στη διαχείριση της φυσικής τοπογραφίας του εδάφους και της φύτευσης. Πρόθεση των προτάσεων παρέμβασης που θα παρουσιαστούν αποτελεί η ανάδειξη της ιδιαίτερης ταυτότητας του συγκεκριμένου τόπου, των πηγών του Αχέροντα στην περιοχή της Λάκκας Σουλίου. Πρόκειται για παρέμβαση σε χαμηλότερο βέβαια υψόμετρο από το Τετραχώρι, αλλά συσχετισμένη οπωσδήποτε με τη γενική αναφορά στο Σούλι και χαρακτηριστική επιπλέον για την παραδειγματική, αναλυτική προσπάθεια διαμόρφωσης των φυσικών στοιχείων που μετέχουν στη συνθετική επεξεργασία.

Δεν παραπέμπει, επομένως, το παράδειγμα στη γενικότερη περιοχή που μας αφορά, στην περιοχή του Σουλίου μόνο, αλλά καταδεικνύει εναργέστατα κάποια από τα μέσα ανάδειξης της ταυτότητας των τόπων. Παραπέμπει δηλαδή:

1 - Στην ενεργή υλική επεξεργασία φυσικών στοιχείων του πολιτισμικού τοπίου παρέμβασης με τρόπο εμφιατικό και συνθετικά κύριο.

2 - Στην υλική επεξεργασία ανθρωπογενών στοιχείων του πολιτισμικού τοπίου παρέμβασης, εν προκειμένω κατασκευών που προστίθενται, με δευτερεύουσα πάντως σημασία, για την υποδοχή και την εξυπηρέτηση των επισκεπτών.

3 - Στην παραπομπή της πρότασης σε ένα ισχυρότατο δίκτυο σημασιών, μοναδικό για τη νεότερη δυτική ιστορία. Σημασιών που ανασύρονται από τη μυθική αναφορά και την ιστορική μνήμη και αναδεικνύονται προκειμένου να ενισχύσουν την ταυτότητα του τόπου.

Ξεκινώντας από τα φυσικά στοιχεία του τόπου, ας εξηγήσουμε πως, όπως γίνεται φανερό από τις δυο απεικονίσεις, τοπογραφικά-κατόψεις που παρουσιάζονται, η φύτευση οργανώνεται με τέτοιο τρόπο ώστε να σχηματοποιεί το φυσικό ανάγλυφο του εδάφους, να ενισχύει την αρχική φυσική του συγκρότηση και να του αποδίδει συνθετικό σχήμα. Η πρόταση της φύτευσης στρέφει τη συνολική σύνθεση προς το ποτάμι και διαμορφώνει μια σπείρα που ελίσσεται γύρω από έναν χώρο δυνητικής συγκέντρωσης των επισκεπτών, στεγασμένο επίσης από δέντρα.

Ωστε τα κύρια «δομικά» στοιχεία, τα στοιχεία που «δομούν», οργανώνουν τον χώρο, δεν είναι οι ελάχιστες παρουσίες μικρών κτιριακών κατασκευών, αλλά το φυσικό ανάγλυφο και οι συστάδες των δένδρων που συστρέφονται, αναπτύσσονται και διακόπονται, παράγοντας μια «αρχιτεκτονική» φυσικών στοιχείων του τοπίου. Στην πρόταση αυτή αναπτύσσεται η πεποίθηση πως τα φυσικά στοιχεία του τοπίου μπορούν να αποτελέσουν βασικά συνθετικά στοιχεία οργάνωσής του και μπορούν επιπλέον να υποστούν συνθετική επεξεργασία ανάλογη με αυτήν των σκληρών στοιχείων της κτιριακής αρχιτεκτονικής σύνθεσης. Με διαφορετική διατύπωση, μπορούμε επομένως να ισχυριστούμε πως κοινοί συνθετικοί κανόνες μπορούν να υποβαστάζουν την κτιριακή αρχιτεκτονική και την αρχιτεκτονική του τοπίου. Αυτή ακριβώς η κεντρική ιδέα, η βασική πεποίθηση, πολύ ευρύτερη σε σημασία από τη συγκεκριμένη εφαρμογή της, κρύβεται πίσω από τα σχέδια της πρότασης για την παρέμβαση στη Λάκκα Σουλίου.

Η άποψη αυτή αποδεικνύεται επίσης από τον τρόπο που σχεδιάζεται η όψη-τομή της Εικόνας 11.24 η οποία, επίσης, πλαισιώνει την παρουσίασή μας για την παρέμβαση. Στο σχέδιο αυτό γίνεται προσπάθεια να αποδοθεί το αίσθημα του βάθους. Πρόκειται για βασική συνθετική πρόθεση η οποία χαρακτηρίζει τον σχεδιασμό της αρχιτεκτονικής τοπίου από τον 19ο αιώνα ήδη και προσπαθεί να τονίσει ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της τοπιακής πρόσληψης: τη χωρική έκταση η οποία συσχετίζεται με την αντίληψη του βάθους και ενισχύεται από την επαλληλία των διαδοχικών επιπέδων θέασης. Αυτή η μεθοδολογία σχεδιασμού περιγράφεται με αφαιρετικό καταδεικτικό τρόπο στα διαγράμματα της Εικόνας

11.25 που ακολουθεί. Πρόκειται για διαγραμματική μεθοδολογική επεξήγηση στην οποία οφείλεται σε μεγάλο βαθμό η βράβευση αυτής της πρότασης παρέμβασης με πρώτο βραβείο στον πανευρωπαϊκό διαγωνισμό Premio Simonetta Bastelli, για διπλωματικές πανεπιστημιακές εργασίες ανάλογων τοπιοτεχνικών προτάσεων.¹¹²

Εικόνα 11.27 (άνω): Ενδεικτική όψη-τομή στην περιοχή παρέμβασης στη Λάκκα Σουλίου. Είναι χαρακτηριστική η προσπάθεια για ανάγνωση και ενίσχυση του αισθήματος του τοπιακού βάθους, μέσω των παρεμβάσεων φύτευσης. Πρόκειται, όπως εξηγήσαμε προηγουμένως, για αντίληψη καθοριστική για την αισθητική ποιότητα του τοπίου.

Εικόνα 11.28 Η χρήση της φύτευσης ως μέσο τοπιακής οργάνωσης. Επεξηγείται διαγραμματικά η συνθετική διαφοροποίηση, με όρους χρώματος, υψής και όγκου φύτευσης και η προσπάθεια απόδοσης του αισθήματος του βάθους με τη συγκρότηση επάλληλων διαφοροποιημένων επιπέδων.

Αλλά η Λάκκα Σουλίου, συσχετισμένη με τις πηγές του Αχέροντα, δεν χαρακτηρίζεται μόνο από το ενδιαφέρον των φυσικών της ποιοτήτων και η πιθανή επιτυχής εφαρμογή προτάσεων ανάλογων με αυτές που μόλις παρουσιάστηκαν δεν θα είναι παρά ένα μόνο από τα στοιχεία που μπορούν να προβληθούν στους μελλοντικούς περιηγητές επισκέπτες. Ένα άλλο συνταρακτικό στοιχείο αναφοράς έχει να κάνει με τη μυθική συμβολική σημασία του

¹¹² Πρβλ. και προηγούμενη υποσημείωση.

χώρου, με τη συσχέτισή του με το αδιαπραγμάτευτο πέρας της ανθρώπινης ζωής που η αρχαία σκέψη τοποθέτησε σε γήινο χώρο. Αυτή η μοναδική συμβολική επένδυση φαίνεται πως δεν εξαντλήθηκε στο πλαίσιο της ελληνικής αρχαιότητας. Αντίθετα, συνέχισε να διατρέχει το φαντασιακό του δυτικού πολιτισμού από την Αναγέννηση ήδη έως και τους πλησιέστερους προς εμάς αιώνες.

Αποδεικνύεται, έτσι, με έμφαση στο παράδειγμα της Λάκκας Σουλίου αυτό που κατ' ουσίαν χαρακτηρίζει το υπόβαθρο των στρατηγικών ανάδειξης και προβολής της ταυτότητας του τόπου. **Η επανανοηματοδότηση των περιοχών αναφοράς προφανώς ενέχει υλικές παρεμβάσεις, επιβάλλει χωρικές σχεδιαστικές και κατασκευαστικές παρεμβάσεις, αλλά δεν μπορεί παρά να στηρίζεται και στα «άυλα» δίκτυα σημασιών.** Στα παραδείγματα από τις προτάσεις για περιοχές της Ηπείρου, για το Τετραχώρι στο Σούλι, όσο και για τη Λάκκα Σουλίου και τις πηγές του Αχέροντα, το ενδιαφέρον για την υλική τοπιακή παρουσία και για τις υλικές τοπιακές παρεμβάσεις είναι προφανές. Αλλά αναπτύσσεται σε τόπους με εντονότατη άυλη φόρτιση σημασιών και αυτές τις σπουδαιότερες σημασίες ελπίζει περαιτέρω να ενισχύσει.

Έτσι, στο τελευταίο παράδειγμα, στην περίπτωση της παρέμβασης στη Λάκκα Σουλίου, οι «άυλες» μνημονικές αναφορές είναι ίσως, παρά την ποιότητα του χωρικού σχεδιασμού, καθοριστικότερες. Τι μπορεί να απαντήσει άραγε στην αδυναμία αντιμετώπισης του πέρατος της ζωής; Ο Αχέροντας δεν εμφανίζεται λοιπόν ως σημαντική αναφορά για τον ελληνικό χώρο μόνο, αλλά επίσης για τον δυτικό πολιτισμό συνολικά, καθώς ο τελευταίος από την ελληνική αρχαιότητα σημαντικά καθορίστηκε.

Εικόνα 11.29 Ο Χάρων και ο Αχέροντας, σε απεικονίσεις των νεότερων δυτικών κοινοτήτων. *Επιτύμβια στήλη του διάσημου βοτανολόγου του 18ου αιώνα Johannes Sibthorp, η οποία τον απεικονίζει να περνά από τη βάρκα του Χάροντα στον Κάτω Κόσμο (αριστερά), και ανάλογη απεικόνιση αφιερωμένη στον Johann Wolfgang von Goethe (μέσο). Επίσης, χαρακτηριστικό του Gustave Doré με τον πορθμέα Χάροντα (δεξιά).*

11.6 Η υπερτοπική διάσταση και η πολιτισμική διασπορά των ορεινών πληθυσμών της Ηπείρου

Αν, όμως, μπορούμε να αποδώσουμε υπερτοπική ακτινοβολία στα παλαιότερα μνημονικά ίχνη κάποιων ορεινών περιοχών της Ηπείρου, σημαντικό είναι να τονίσουμε επίσης τη συνολικότερη υπερτοπική δραστηριότητα των πληθυσμών της. Να μιλήσουμε δηλαδή επίσης για την εκτενέστατη εξάπλωσή τους, τη διασπορά τους όχι μόνο πέρα από τον ορεινό όγκο της χώρας, αλλά και πολύ πέρα από τα σημερινά της σύνορα. Ας μιλήσουμε λοιπόν

για τις εμπορικές, επιχειρηματικές δραστηριότητες αυτών των ορεινών πληθυσμών τους οποίους συχνότατα οι πεδινοί αστοί Νεοέλληνες, οι άξεστοι κάτοικοι νοτιότερων περιοχών, αποκαλούν υποτιμητικά «βλάχους», με πεζό αρχικό γράμμα, επιχειρώντας να τους εγκλωβίσουν πολιτισμικά στην απασχόληση του ποιμένα κτηνοτρόφου.

Αλλά αυτή η κοντόφθαλμη άποψη δεν αντιλαμβάνεται πως η ποιμενική δραστηριότητα ισοδυναμούσε, σε παλαιότερες περιόδους, με διαρκείς διαδικασίες μετακίνησης. Ευνοούσε τη διαρκή εμπλοκή των ορεσίβιων της Ηπείρου, των Βλάχων για παράδειγμα, με κεφαλαίο αρχικό γράμμα αυτή τη φορά, με άλλους πληθυσμούς και συνδεόταν με την άριστη γνώση των ορεινών δρόμων που εξασφάλιζαν την επικοινωνία στον εκτεταμένο συνεχή ορεινό όγκο του σημερινού ελληνικού χώρου και των Βαλκανίων. Τούτη ακριβώς η γνώση εξήγει τον σεβασμό, τον διοικητικό σεβασμό που απέδωσαν στους κατοίκους των ορεινών περιοχών της Ηπείρου η ρωμαϊκή, βυζαντινή και οθωμανική περίοδος, προσφέροντάς τους το δέλεαρ προνομίων. Δυνατότητα και γνώση μετακινήσεων, λοιπόν, που τους επέτρεψε την εξάπλωση είτε για λόγους οικονομικού ενδιαφέροντος είτε για να αντιμετωπίσουν πιέσεις και καταστροφές. Έτσι, «με ορόσημο το 1769, το έτος της πρώτης καταστροφής της Μοσχόπολης, μεγάλες ή μικρότερες ομάδες πληθυσμού εγκαταλείπουν το μητροπολιτικό τους χώρο στη ραχοκοκαλιά της Πίνδου, προς τον ορίζοντα των Βαλκανίων και ακόμη πιο πέρα» (Δρόσος, 2000: 13).

Το προηγούμενο παράθεμα αναφέρεται στους Βλάχους, λατινόφωνους πληθυσμούς του χώρου που μας αφορά, οι οποίοι παρά την ιδιαιτερότητα του γλωσσικού τους ιδιώματος αποτέλεσαν κεντρικούς συντελεστές της νεοτερικής και νεότερης ελληνικής συγκρότησης στις παρυφές της Ελληνικής Επανάστασης και στη συνέχεια κατά την πρώτη περίοδο συγκρότησης του νεοελληνικού κράτους. Αλλά ποια είναι και τι ήταν στο παρελθόν η Μοσχόπολη; Η Μοσχόπολη, στα αλβανικά Voskorojë,¹¹³ στα βλάχικα Μοσχοπούλεα, είναι ορεινός οικισμός στα δυτικά της Κορυτσάς, στη σημερινή νοτιοανατολική Αλβανία, στο τμήμα της που εμείς αποκαλούμε Βόρεια Ήπειρο. «Κρυμμένη σε ένα οροπέδιο και σε ύψος 1.200 μέτρα περίπου» (Κουκούδης, 2000: 320), η Μοσχόπολη αναπτύχθηκε στη διάρκεια του 18ου αιώνα σε ένα από τα κύρια αστικά κέντρα των Βαλκανίων και αποτέλεσε εμπορικό και πολιτιστικό κέντρο της Βαλκανικής, τόσο ισχυρό, τόσο σημαντικό για τη συμβολή του στον νεοελληνικό Διαφωτισμό, ώστε να αναφέρεται στην εποχή της ακμής της ως «Νέα Αθήνα» ή «Νέος Μυστράς».

Ας συνεχίσουμε σημειώνοντας πως η Μοσχόπολη υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα βλαχόφωνα κέντρα με κύριους τομείς δραστηριότητας το εμπόριο, την κτηνοτροφία, την κατεργασία μαλλιού, την ταπητουργία και τη βυρσοδεψία. Ακόμη, ήταν γνωστή και για τη σιδηρουργία, τη χαλκουργική και αργυροχοΐα της. Αυτή η πλούσια δραστηριότητά της επεκτεινόταν με εμπορικές παροικίες σε Βενετία, Βιέννη, Οδησό, Κωνσταντινούπολη και σε άλλα σημαντικά κέντρα της εποχής. Με Μοσχοπολίτες εμπόρους που ενίσχυαν οικονομικά την πατρίδα τους και οι οποίοι, στις αρχές του 18ου αιώνα, υποστήριξαν με τις δωρεές τους την ίδρυση εκπαιδευτηρίου με την επωνυμία «Ελληνικόν Φροντιστήριο». Ο σημαντικός αυτός πυρήνας παιδείας αναβαθμίστηκε το 1744 με νέες δωρεές και μετονομάστηκε σε «Νέα Ακαδημία»,¹¹⁴ ενώ την ίδια περίοδο η ανεπτυγμένη αστική τάξη της πόλης προχώρησε στην ίδρυση και ορφανοτροφείου (Κολτσίδα, 2008: 125-126). Από την Ακαδημία, σημειώνουν οι μελετητές, αποφοίτησαν δεκάδες Μοσχοπολίτες «οι οποίοι

¹¹³ Προφέρεται «Βοσκοπόγιε».

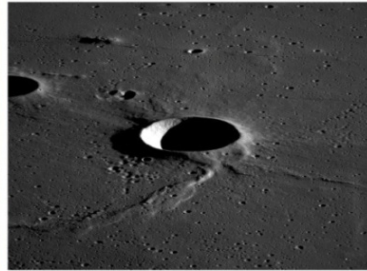
¹¹⁴ «Η Σχολή της Μοσχοπόλεως ανελήχθη εις περιωπήν διαφιλονικούσα τα πρωτεία μεξύ όλων των σχολείων του τουρκοκρατούμενου Γένους και ήδη τω 1744 επωνομάζετο Νέα Ακαδημία, διότι τα εν αυτή διδασκόμενα μαθήματα [...], έφερον χαρακτήρα ακαδημαϊκό» (Σκενδέρης, 1928: 17-18 από Κολτσίδα, 2008: 125).

διέπρεψαν στο παιδευτικό έργο, έγιναν φορείς ενός διαβαλκανικού και οικουμενικού πνεύματος και εργάσθηκαν ουσιαστικά για την αφύπνιση του δούλου Γένους» (Τρίτος, 1998: 215· Κολτσίδα, 2008: 125). Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό πως στο γνωστό περιηγητικό έργο του 18ου αιώνα *Νεωτερική Γεωγραφία*, των Δανιήλ Φιλιππίδη και Γρηγόριου Κωνσταντά, η Μοσχόπολη μνημονεύεται για την ακμή που σημείωνε στους τομείς του εμπορίου αλλά και του πολιτισμού.

Εικόνα 11.30 Το εσωτερικό της εκκλησίας του Αγ. Νικολάου στη Μοσχόπολη (αριστερά). Οι Μοσχοπολίτες ευεργέτες Γεώργιος (δεξιά άνω) και Σίμων Σίνας (κάτω δεξιά). Χάρη στη δωρεά του πρώτου χτίστηκε το Αστεροσκοπείο Αθηνών στον Λόφο των Νυμφών και χάρη στον δεύτερο, η «Σιναία» Ακαδημία των Αθηνών.

Εξηγείται λοιπόν ο λόγος της αναφοράς μας στη Μοσχόπολη. Ένα διαβαλκανικό κέντρο, πέρα από τα σημερινά ελληνικά σύνορα, άμεσα συσχετισμένο στο παρελθόν με τους ορεινούς πληθυσμούς της δικής μας σήμερα Πίνδου. Διαβαλκανικό κέντρο με ευρύτερες ευρωπαϊκές και άλλες οικονομικές διασυνδέσεις και πολιτιστική ακτινοβολία που της επιτρέπει να προάγει τις οικουμενικές πολιτιστικές και πολιτικές απαιτήσεις του Διαφωτισμού. Ακόμη περισσότερο, μια πόλη με κατοίκους που μιλούν ένα λατινογενές γλωσσικό ιδίωμα και θα υποστηρίξουν σθεναρά την Ελληνική Επανάσταση αλλά και τη συγκρότηση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους.

Εικόνα 11.31 Εικονογραφικό εγκώμιο στην οικογένεια Σίνα. Στο ανώτερο τμήμα της εικόνας, αριστερά η κρεμαστή Γέφυρα των Αλυσίδων στη Βουδαπέστη και δεξιά το Εθνικό Αστεροσκοπείο Αθηνών στον Λόφο Νυμφών, σε σχέδια του Θεόφιλου Χάνσεν, κατασκευασμένο χάρη στη δωρεά του Γεωργίου Σίνα. Η Ακαδημία Αθηνών, στο μέσο τμήμα της εικόνας, επίσης σε σχέδια του Theophilus Hansen, κατασκευασμένη χάρη στη δωρεά του Σίμονα Σίνα. Στο κατώτερο τμήμα αριστερά, η ορθόδοξη εκκλησία της Αγίας Τριάδας στη Βιέννη, επίσης σε σχέδια του Theophilus Hansen και κατασκευασμένη επίσης χάρη σε δωρεά του Σίμονα Σίνα. Δεξιά ο κρατήρας «Sinus» στη Σελήνη, που ονομάστηκε έτσι προς τιμήν του Σίμονα Σίνα για την υποστήριξή του στην επιστημονική αστρονομική έρευνα.

Αναφερόμαστε λοιπόν σε ωσμώνσεις πληθυσμιακών ομάδων με διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά, οι οποίες όμως διαρκώς εμπλέκονται μεταξύ τους ειρηνικά ή σε αντιπαλότητα και με ένταση μετέχουν, όχι σε μια στατική ή έστω αγρόσυρτη πολιτισμική παράδοση, αλλά στην ένταση και τις συγκρούσεις των ιστορικών μεταβολών. Το 1769 η Μοσχόπολη θα καταστραφεί από τον οθωμανικό στρατό ως τιμωρία για την υποστήριξη της επανάστασης του Ορλόφ. Στη συνέχεια θα υποστεί τις διαρκείς επιθέσεις και λεηλασίες Αλβανών ατάκτων και σημαντικές καταστροφές από τα στρατεύματα του Αλή Πασά. Ανέστειλαν οι περιπέτειες αυτές το σφρίγος των βλάχικων πληθυσμιακών ομάδων και το

ενδιαφέρον τους για την υπόθεση της ανεξαρτησίας και αργότερα για την υποστήριξη του ελληνικού κράτους; Κάθε άλλο... Ενίσχυσαν τις τάσεις της διασποράς τους και τη συγκρότηση ομάδων με αστικά χαρακτηριστικά και αντίστοιχες πολιτιστικές και πολιτικές επιδιώξεις. Είναι χαρακτηριστικό πως από την ασήμαντη σημερινή Voskorojė, αλλά άλλοτε ανθούσα Μοσχοπούλεα/Μοσχόπολη, κατάγονταν δύο κορυφαίες προσωπικότητες αστών, ο Γεώργιος Σίνας και ο γιος του ο Σίμων Σίνας, που υπήρξαν και οι δύο σημαντικοί εθνικοί ευεργέτες.

Ο πρώτος από τους προηγούμενους, γνωστός επίσης με τη γερμανόφωνη εκδοχή του ονόματός του ως Georg Simon von Sina, υπήρξε επιχειρηματίας, τραπεζίτης και πατέρας των σιδηροδρόμων της Αυστρίας και των χωρών στα νότια του Δούναβη και τα Βαλκάνια. Ιδρύει ακόμη την πρώτη ατμοπλοϊκή εταιρεία του Δούναβη και αναλαμβάνει πολλές διανοίξεις διωρύγων κατά μήκος του ποταμού καθώς και το μνημειακά εντυπωσιακότερο ίσως έργο του: την κατασκευή της κρεμαστής Γέφυρας των Αλυσίδων στη Βουδαπέστη (1840-1849). Την εκρηκτική επιχειρησιακή και κατασκευαστική του δραστηριότητα συμπληρώνει η παρουσία του ως ευεργέτη στην Αυστροουγγαρία, όπου προσφέρει σημαντική χορηγία για την ίδρυση του Πολυτεχνείου της Βιέννης και βέβαια στην Ελλάδα, όπου χρηματοδότησε την κατασκευή και τον επιστημονικό τεχνολογικό εξοπλισμό του Εθνικού Αστεροσκοπείου της Αθήνας στον Λόφο των Νυμφών, σε σχέδια του Δανού αρχιτέκτονα Theophilus Hansen.

Το δεύτερο μέλος της οικογένειας Σίνα, ο γιος του Γεώργιου, ο Σίμων Σίνας, υπήρξε, πέρα από τις επιχειρηματικές του δραστηριότητες, σημαντικός διπλωμάτης και πολιτικός παράγοντας, πρόξενος της Ελλάδας στη Βιέννη, υπουργός σε γερμανικές και αυστριακές κυβερνήσεις και πρέσβης της Ελλάδας στη Βιέννη, στο Μόναχο και στο Βερολίνο. Ακολουθώντας το παράδειγμα του πατέρα του, προσέφερε τεράστια χρηματικά ποσά για φιλανθρωπικούς και πνευματικούς σκοπούς στην Αυστροουγγαρία αλλά και στην Ελλάδα, που του οφείλει ανάμεσα στα άλλα το κτίριο της Ακαδημίας Αθηνών, της «Σιναίας Ακαδημίας», σχεδιασμένης επίσης από τον Theophilus Hansen με υποθετικό πρότυπο το Ερέχθειο. Για να αντιληφθούμε την πολιτιστική σημασία του ονόματος «Σίνας» στην ιστορία της νεωτερικής Ευρώπης, αρκεί να σημειώσουμε την εκπληκτική λεπτομέρεια που αναφέρεται στον κρατήρα της Σελήνης ο οποίος ονομάστηκε κρατήρας «Sinas», για να τιμήσει τη συνεχή οικονομική υποστήριξη που ο Σίμων Σίνας προσέφερε σε αστρονομικές έρευνες συνεχίζοντας την ανάλογη προσφορά του πατέρα του. Ωστε οι δωρεές πατέρα και γιου δεν πρέπει να αξιολογηθούν στο πλαίσιο της φιλανθρωπίας μόνο, αλλά να συνδεθούν με ευρύτερα πολιτιστικά οράματα, με την απόφαση να συμμετάσχουν ενεργά στη συγκρότηση ενός θαυμαστού καινούργιου κόσμου. Ο Διαφωτισμός αποτέλεσε ένα συνολικό πολιτιστικό και πολιτικό κίνημα, αποφασισμένο να αλλάξει τον κόσμο, τους πολιτικούς όρους ζωής, στηριγμένος στην υποστήριξη του Λόγου και την ανάπτυξη των επιστημών. Ο Γεώργιος και Σίμων Σίνας, πεφωτισμένοι αστοί, οραματιστές αστοί, φαίνεται να μετέχουν σε αυτό το πλέγμα ιδεών, και το κυριότερο: να μετέχουν ενεργά όχι αποδεχόμενοι τα ενεργήματα άλλων, αλλά αποτελώντας οι ίδιοι ευεργέτες-συντελεστές με παρουσία διεθνή.

Εικόνα 11.32 Επεκτείνοντας τη σειρά ορεισίβιων στην καταγωγή εθνικών ευεργετών. Ο Ευγένιος Ζάππας και ο εξάδελφος του Κωνσταντίνος Ζάππας στην πρώτη σειρά. Στη δεύτερη σειρά αριστερά το Ζάππειο μέγαρο, μέρος του κληροδοτήματος Ζάππα, και δεξιά το «Καλλιμάρμαρο» ολυμπιακό στάδιο της Αθήνας, που επρόκειτο να διαμορφωθεί πριν από τους πρώτους Ολυμπιακούς Αγώνες με χορηγία του Ευάγγελου Ζάππα και ολοκληρώθηκε εντέλει με την οικονομική ενίσχυση του Γεώργιου Αβέρωφ.

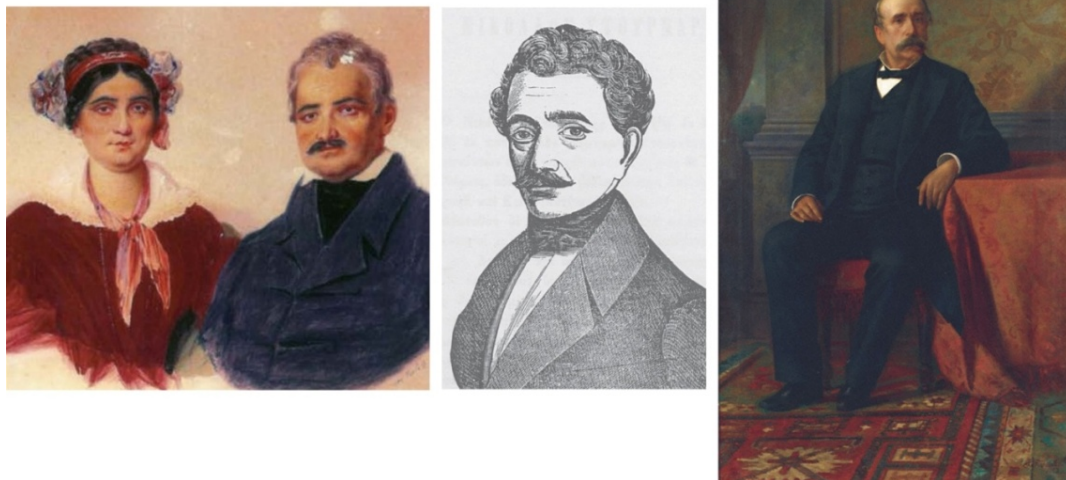
Ποιος είναι όμως ο λόγος που μας αναγκάζει να παραθέσουμε όλες αυτές τις πληροφορίες, να παραθέσουμε αυτές τις τελευταίες Εικόνες 11.28 και 11.29, εικόνες που δεν παρουσιάζουν βουνά ή ορεινές περιοχές; Η αιτιολογία είναι, νομίζουμε, προφανής. Η προβολή της ταυτότητας των ορεινών περιοχών στις οποίες μόλις αναφερθήκαμε, αλλά και των ορεινών περιοχών τη χώρας τις οποίες προσεγγίσαμε σε κεφάλαια προηγούμενα, δεν μπορεί να περιορίζεται στις φυσικές τους ποιότητες μόνο, ούτε να επιζητεί μόνο τη φυσιολατρική επισκεψιμότητα. Οφείλει, πολύ περισσότερο, για λόγους επιμόρφωσης των Ελλήνων επισκεπτών αλλά και για την προβολή της ταυτότητας των περιοχών στον ξένο επισκέπτη, να τονίσει το πολιτισμικό και πολιτιστικό βάθος των περιοχών και την επιρροή και συσχέτισή τους με άλλες περιοχές των Βαλκανίων και της Ευρώπης.

Αντιγράφοντας ένα σημαντικό κείμενο σχολιασμού,¹¹⁵ θα συμφωνήσουμε πως οι ορεινοί πληθυσμοί της Ηπείρου που μας απασχόλησαν, με τόπους καταγωγής στον σημερινό ελληνικό χώρο ή και πέρα από αυτόν στις γειτονικές των Βαλκανίων περιοχές, «δεν μπορούν να θεωρούνται [...] ως ένα γραφικό υπόλειμμα του χαμένου κτηνοτροφικού βίου των βουνών, ως ένα μουσειακό είδος». Αντίθετα, θα πρέπει να αποκτήσουμε της συνείδηση, πως από αυτούς προέκυψαν σε όλη την ηπειρωτική Ελλάδα και πέρα από αυτήν, σημαντικές ομάδες αστών, «με τεράστια συνεισφορά στην οικοδόμηση της ελληνικής πατρίδας. Οι μαρτυρίες υπάρχουν από τα επιβλητικά νεοκλασικά κτίσματα των Αθηνών,

¹¹⁵ Του Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας Κωνσταντίνου Στεφανόπουλου. Το κείμενό του επικεντρώνεται βέβαια στις κοινότητες των Βλάχων, χαρακτηριστικό παράδειγμα της πολιτισμικής, πολιτιστικής και πολιτικής, ιστορικής συμμετοχής και των διαρκών μεταλλάξεων, των ορεινών πληθυσμών.

έως τα εκπαιδευτήρια των μακεδονικών κωμοπόλεων, από τον πρώτο πρωθυπουργό της Ελλάδας Ιωάννη Κωλέττη και τους επιφανείς εθνικούς ευεργέτες έως τους πάντα άγνωστους ήρωες των βλαχοχωριών που δολοφονήθηκαν στα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα και της Κατοχής» (Στεφανόπουλος, 2000: 8-9).

11.7 Το δικό μας Πολυτεχνείο και το δικό μας Μετσόβιο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕΚΔΕ), για την προστασία και την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του ορεινού περιβάλλοντος και των τοπικών ευρωπαϊκών πολιτισμών

Εικόνα 11.33 Στις 14 Μαΐου του 1860, η Ελένη Τοσίτσα, σύζυγος του Μιχαήλ Τοσίτσα (αριστερά) δωρίζει το οικοπέδο στο οποίο θα εγκατασταθεί το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, στη συγκρότηση του οποίου θα συμβάλει με δωρεές του και ο ανιψιός του Μιχαήλ και της Ελένης Τοσίτσα, Νικόλαος Στουρνάρης (μέσο). Το 1870 ο Γεώργιος Αβέρωφ (αριστερά) συγχρηματοδοτεί τις εργασίες ανέγερσης του κτιρίου που προς τιμήν του ονομάστηκε Κτίριο Αβέρωφ, ενώ προφανώς ο όρος «Μετσόβιο», ως συμπληρωματικός επιθετικός προσδιορισμός του «Εθνικού» Πολυτεχνείου, αναφέρεται στο Μέτσοβο, κοινό τόπο καταγωγής όλων των προηγούμενων ευεργετών.

Είναι ίσως σε αυτό το σημείο της συγγραφής μας που θα οφείλαμε να αναφερθούμε στους ορεινής καταγωγής ευεργέτες οι οποίοι συνδέονται άμεσα με την παραγωγή του ανά χείρας βιβλίου. Στους ευεργέτες εκείνους που με τη βοήθειά τους πραγματοποιήθηκε η συγκρότηση του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου και οι οποίοι συνδέονται επίσης με την επιλογή της ίδρυσης από το ακαδημαϊκό αυτό ίδρυμα, στον τόπο καταγωγής τους, στο Μέτσοβο, του Μετσόβιου Κέντρου Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕΚΔΕ), για την προστασία και την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του ορεινού περιβάλλοντος και των τοπικών ευρωπαϊκών πολιτισμών.¹¹⁶ Αν ξεναγήσουμε επισκέπτες στην ορεινή Ήπειρο, αν πολύ ειδικότερα αναπτύξουμε στους οικισμούς της εκπαιδευτικές και ακαδημαϊκές δραστηριότητες, οφείλουμε να τονίσουμε πέρα από την προτροπή για φυσιολατρία, το

¹¹⁶ Πρβλ. τον ιστότοπο του ΜΕΚΔΕ, mountains.ntua.gr/el/what-is-mirc – τελευταία προσέγγιση 6/11/2022.

ιστορικό ενδιαφέρον για πληθυσμιακές ομάδες από τις οποίες προέκυψε ένα ανθηρότατο τμήμα του νεοελληνικού αστικού πολιτισμού. Οφείλουμε να τονίσουμε τη συμμετοχή των ορεινών πληθυσμών της Ηπείρου στη συγκρότηση της νεοελληνικής ιστορίας και τη διασπορά ενεργών επιχειρησιακά, πολιτιστικά και εντέλει πολιτικά εκπροσώπων τους εκτός του ελληνικού χώρου.

Εικόνα 11.34 Το 1836, ιδρύεται στην Αθήνα με βασιλικό διάταγμα σχολείο τεχνιτών, το Βασιλικό Σχολείο των Τεχνών από το οποίο προήλθε το σημερινό Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο. Σταθμό στην εξέλιξή του αποτέλεσε το 1862 με την έναρξη της κατασκευής του Κτιρίου Αβέρωφ από τον αρχιτέκτονα Λύσανδρο Κανταντζόγλου και η αναδιοργάνωσή του το 1863 (πρβλ. ανώτερο τμήμα της εικόνας). Το ενδιαφέρον του παλαιότερου ακαδημαϊκού τεχνολογικού ιδρύματος της χώρας για τον τόπο καταγωγής των εθνικών ευεργετών που στήριζαν την αρχική συγκρότησή του και για το ορεινό περιβάλλον και τους τοπικούς ευρωπαϊκούς πολιτισμούς αποδεικνύει η ίδρυση του ΜΕΚΔΕ.

Στο πλαίσιο αυτό ακριβώς ιδρύθηκε το 1993, από το παλαιότερο ακαδημαϊκό τεχνολογικό ίδρυμα της χώρας, το Μετσόβιο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕΚΔΕ), εκφράζοντας, πέρα από την ακαδημαϊκή επιστημονική φροντίδα του, το αίσθημα φόρου τιμής τον οποίο όφειλε να αποδώσει στις προσωπικότητες εκείνες που στήριζαν με τη γενναιοδωρία τους την αρχική συγκρότησή του. Πρόκειται προφανώς για πρόσωπα με σαφέστατη αστική ακτινοβολία τα οποία, πέρα από την οικονομική, επιχειρηματική τους δραστηριότητα, ενδιαφέρθηκαν για τη συμμετοχή τους σε ένα ευρύτερο πολιτιστικό-πολιτικό πεδίο. Σε πολλές περιοχές της Ηπείρου, αισθάνεται πως το αίσθημα του περιορισμένου χώρου «διαρρηγνύεται» από ιστορικούς συσχετισμούς με υπερτοπικό ορίζοντα, οικονομικό αλλά και γενικότερα πολιτιστικό...

Εικόνα 11.35 Το ιστορικό συγκρότημα του Ε.Μ. Πολυτεχνείου επί της οδού Πατησίων σε επιστολικό δελτάριο του 1900.

11.8 Ακολουθώντας τους Βλάχους στις μετοικεσίες τους πέρα από τους ορεινούς τόπους της Ηπείρου

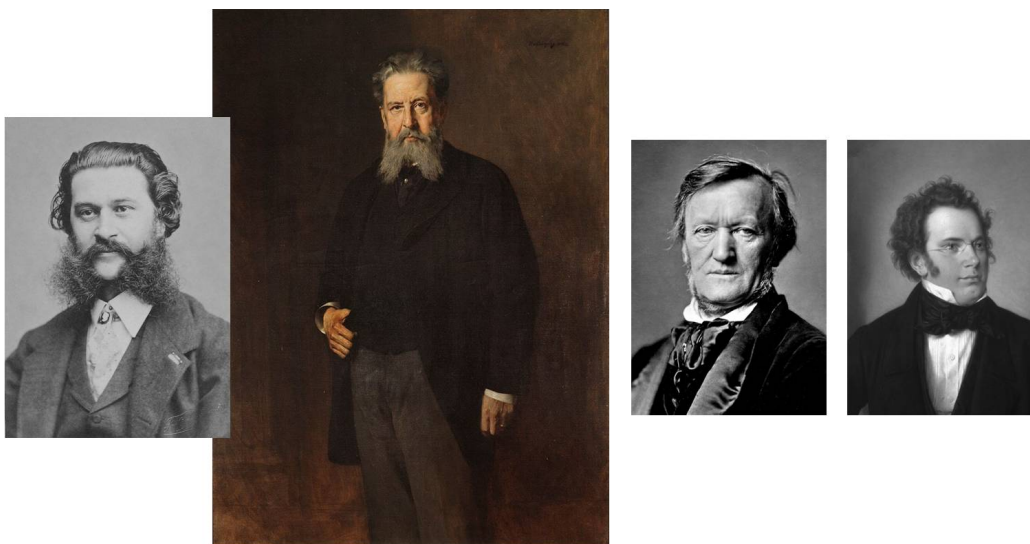
Στον όμορφο γαλάζιο Δούναβη ή *An der schönen blauen Donau...* το βαλς των βαλς. Γράφτηκε το φθινόπωρο του 1866 από τον Johann Baptist Strauss τον νεότερο και αποτελεί ένα από τα δημοφιλέστερα κομμάτια της κλασικής μουσικής. Αλλά αυτό που δεν μας μεταφέρεται συνήθως είναι πως ο Strauss συνέθεσε το μουσικό αυτό έργο...

...με την προτροπή και την οικονομική υποστήριξη του ελληνικής καταγωγής μαικήνα των τεχνών και μέλους του διοικητικού συμβουλίου της Ανδρικής Χορωδίας της Βιέννης, του Νικόλαου Δούμπα.

Ο Νικόλαος Δούμπας (1830-1900) ήταν Ελληνοαυστριακός, βλάχικης καταγωγής, ευεργέτης και επιχειρηματίας. Κατά τη διάρκεια της ζωής του πραγματοποίησε αρκετές δωρεές, με κυριότερη αυτήν για την ανέγερση του Μεγάρου της Μουσικής στη Βιέννη.

Γεννήθηκε στη Βιέννη. Ήταν γιος του Στέργιου Δούμπα (1794-1870), εμπόρου και ευεργέτη, και της Μαρίας Κούρτη. Ο παπούς του καταγόταν από το Λινοτόπι του Γράμμου και πριν εγκατασταθεί στις Σέρρες είχε περάσει από τη σημερινή Βλάστη της Μακεδονίας, όπου γεννήθηκε ο πατέρας του Νικόλαου. Η μητέρα του ήταν κόρη του Λαρισινού εμπόρου Μιχαήλ Κούρτη από τη Μοσχόπολη.¹¹⁷

¹¹⁷ Πρβλ. https://el.wikipedia.org/wiki/Νικόλαος_Δούμπας - 7/11/2022.

Εικόνα 11.36 Ο συνθέτης Johann Strauss σε φωτογραφία του Fritz Luckhardt (1876) αριστερά και ο Νικόλαος Δούμπας σε πίνακα του Heinrich von Angeli (1900) στο μέσο. Ο Νικόλαος Δούμπας υπήρξε προσωπικός φίλος του Strauss, όπως και του Γερμανού συνθέτη, διευθυντή ορχήστρας και διευθυντή θεάτρου Richard Wagner και του επίσης σημαντικού Αυστριακού συνθέτη Franz Peter Schubert (κατά σειρά, δεξιά).

Εικόνα 11.37 Ναός Αγίου Νικολάου, Βίτσα, Ζαγοροχώρια, 1618. «Υπό χειρός Μιχαήλ ζωγράφου μετά του ιού Κωνσταντίνου εκ της κόμης Λυνοτόπι» (πρβλ. Καραμπελιάς, 2020). Το Λυνοτόπι ήταν φημισμένο επίσης για τους αγιογράφους του.

Το ερειπωμένο σήμερα χωριό Λινοτόπι του Γράμμου ήταν γνωστό για τους φημισμένους αιογράφους, τους αργυροχρυσοχόους, τους ξυλογλύπτες (ταλιαδόρους) και τους χαλκογράφους, όπως μαρτυρούν έργα τους που εντοπίζουμε μέχρι το τέλος περίπου του 18ου αιώνα, αλλά κατοικούνταν επίσης από εμποροβιοτέχνες και κτηνοτρόφους. Το χωριό συμμετέχει με εμφιατικό τρόπο στην ιστορία των Βαλκανίων. «Ούνα νίλι ντι Αρμπινέσι σι άλτσ' αχάντ' αρματουλάτζ' / σ' ντούκα σ' κάλκα Λινοτόπια σι Νικουλίτσα σι τζιουμιτάτ' ντι Μουσσκοπόλιε (μτφρ. Μια χιλιάδα Αλβανοί κι άλλοι τόσοι αρματωλοί, πάνε να πατήσουν το Λινοτόπι και τη Νικολίτσα και τη μισή Μοσχόπολη)» (Σιώκης: 2002).

Εικόνα 11.38: Η αλληγορία της ναυμαχίας της Ναυπάκτου του Paolo Veronese, αριστερά, και Η ναυμαχία της Ναυπάκτου του Juan Luna (1887). Οι Βλάχοι συμμετείχαν σε αυτή την κάθε άλλο παρά ορεινή πολεμική σύγκρουση, αποδεικνύοντας αυτό στο οποίο επίμονα επανερχόμαστε: τη διαρκή εμπλοκή τους στους ιστορικούς συσχετισμούς και στις ιστορικές μεταβολές του ευρύτερου χώρου της Βαλκανικής, αλλά και της ανατολικής Μεσογείου και των ευρωπαϊκών ανακατατάξεων.

Η σημερινή Βλάστη, που τη συναντούμε με τις παλαιότερες ονομασίες Μπλάτσι, Βλάτσι και Μπλάτζι (1830), Μπλάτζη (1858), Βλάτζη (1860) και Βλάτση, αλλά πιθανότατα και Βλάττη, είναι ορεινό χωριό του νομού Κοζάνης. Υπήρξε ένα από τα σημαντικά κέντρα του Ελληνισμού και ένα από τα μεγαλύτερα κεφαλοχώρια της Δυτικής Μακεδονίας. Εξαιρετικά σημαντική εξάλλου, για το ιστορικό παρελθόν και την πολιτιστική συμμετοχή του σχεδόν άγνωστου, για το μεγαλύτερο μέρος του σημερινού ελληνικού πληθυσμού, ορεινού αυτού χωριού, είναι η πληροφορία πως σπουδαία ήταν η συμμετοχή των Βλαστιωτών στη Ναυμαχία της Ναυπάκτου εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1571.¹¹⁸ Η καταστροφή του τουρκικού στόλου αναπτέρωσε το ηθικό των υπόδουλων λαών της Βαλκανικής και αποτέλεσε την αφετηρία μιας σειράς επαναστατικών και συνωμοτικών ενεργειών εναντίον των Τούρκων. Οι έξωθεν βοήθειες, εντούτοις, δεν ήλθαν ποτέ ή ήταν πενιχρές και οι επαναστατικές προσπάθειες δεν είχαν επιτυχία. Μαρτυρούν όμως τη ζωτικότητα και την έντονη διαφοροποίηση των λαών της περιοχής.

Αυτό στο οποίο ξανά καταλήγουμε είναι τούτη η εκτενώς θεμελιωμένη από το κείμενό μας διαπίστωση. Η αναφορά στους ορεινούς πληθυσμούς της Ηπείρου και της

¹¹⁸ <https://www.maxmag.gr/agnosti-ellada/ta-vlachochoria-tis-elladas/> - 23/10/2022.

βορειοδυτικής Μακεδονίας μας οδηγεί σε ένα πλέγμα ιστορικών συσχετισμών που διακτινίζονται σε τόπο και χρόνο, προσφέροντάς μας απρόσμενες πληροφορίες. Κατά συγκεκριμένο τρόπο, οι ορεινές αυτές περιοχές δεν συνδέονται μόνο με την ελληνική ιστορία, την παλαιότερη ελληνική ιστορία, αλλά και τον νεότερο ελληνικό «αστικό» πολιτισμό. Συνδέονται επιπλέον με ιστορικά γεγονότα που αναφέρονται, ας το επαναλάβουμε, στον ευρύτερο γεωπολιτικό χώρο των Βαλκανίων, της ανατολικής Μεσογείου και της Ευρώπης.

Αν επιχειρήσω να προβάλλω τις περιοχές αυτές στον σύγχρονο επισκέπτη και περιηγητή επιμένοντας στη φυσική ποιότητα του τοπίου του· αν επιμείνω στη σύγχρονη οικονομική τους μεγέθυνση μόνο, αισθάνομαι πως αδικώ τους τόπους και τους κατοίκους τους. Πως παραγκωνίζουμε αυτό που θα έπρεπε να αποτελέσει το κύριο μέλημά μας. Πως παραγκωνίζουμε το αίτημα της προστασίας και της ολοκληρωμένης ανάπτυξης το οποίο προβάλλει και το Μετσόβιο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου: το αίτημα ενίσχυσης της φυσικής, πολιτιστικής και πολιτικής ταυτότητας που συνδέεται με την «αξιοπρέπεια της κατοίκησης». Την αξιοπρέπεια της κατοίκησης των γηγενών πληθυσμών, αλλά και όλων όσοι συνδέονται με αυτούς με την καταγωγή και τις σύγχρονες προσεγγίσεις τους.

11.9 Ποιες προτάσεις λοιπόν;

Ας επαναλάβουμε την προηγούμενη τελευταία πρότασή μας: «αξιοπρέπεια της κατοίκησης των γηγενών πληθυσμών, αλλά και όλων όσοι συνδέονται με αυτούς με την καταγωγή και τις σύγχρονες προσεγγίσεις τους» και ας επιστρέψουμε έτσι στις στρατηγικές προώθησης των περιοχών που μας ενδιαφέρουν. Ας επιστρέψουμε στη θεωρία των πολλαπλών δικτύων με στόχο τη συγκρότηση ή ενίσχυση και προώθηση της ταυτότητας του τόπου. Ας σημειώσουμε στη συνέχεια πως τα δίκτυα αυτά αφορούν τα υλικά δίκτυα των τόπων, όπως και δίκτυα άυλων πολιτισμικών παραγώγων και πως η περιπλοκότερη διαχείρισή τους αφορά τον αμφίπλευρο συσχετισμό τους. Αφορά εντέλει τη συγκρότηση ενός συστήματος από στρατηγικές προσέγγισης για την προστασία και ολοκληρωμένη ανάπτυξη των ορεινών περιοχών του ενδιαφέροντός μας.

Ας ξεκινήσουμε λοιπόν απαριθμώντας, κατ' αρχάς, τα συστατικά στοιχεία προσέγγισης ενός προτεινόμενου σύγχρονου παραγωγικού δικτύου που θα μπορούσε να περιλάβει:

- την καινοτομική πρωτογενή παραγωγή,
- τη δευτερογενή παραγωγή ελεγχόμενης μικρής κλίμακας και...
- ... βέβαια τον επίσης ελεγχόμενο συνδυασμό των δύο προηγούμενων παραγωγικών κατευθύνσεων.

Ας εναποθέσουμε στη συνέχεια τις παραγωγικές αυτές προσδοκίες μας στο τοπίο και ας επιζητήσουμε επιπλέον την «ευφυή» διαχείριση του τοπίου αυτού, ένα «ευφυές τοπίο / smartscape»:

- ευφυούς διαχείρισης απορριμμάτων,
- ενεργειακής διαχείρισης και...
- ... εφαρμογής νέων τεχνολογιών.

Μπορούμε τώρα να στραφούμε ξανά στην προβολή των πολιτισμικών χαρακτηριστικών, στην οποία τόσο επίμονα αναφερόμαστε στο κείμενό μας, και να μιλήσουμε για πολιτιστική και πολιτισμική περιήγηση προβάλλοντας:

- την ιστορία των τόπων,

- την παράδοση των τόπων ή ό,τι εμείς προτιμήσαμε να περιγράψουμε ως «ανώνυμη κληρονομιά» και...
- ... τονίζοντας τη σχέση του πολιτισμού με τις φυσικές ποιότητες του τοπίου, επιστρέφοντας δηλαδή στη συνήθη στο κείμενό μας υπόδειξη της σύμπλοκης έννοιας του «πολιτισμικού τοπίου / cultural landscape / paysage culturel».

Εικόνα 11.39 Rafting στον Βοϊδομάτη. Αλλά η σχέση μας με το φυσικό υπόβαθρο μπορεί ποτέ να παραμένει αποκλειστικά «φυσική»; «Ό,τι ονομάζω ‘οικοσοφία’» παραπέμπει αναγκαστικά σε μια ηθικοπολιτική συνάρθρωση, «στα τρία οικολογικά φάσματα – δηλαδή το περιβάλλον, τις κοινωνικές σχέσεις και την ανθρώπινη υποκειμενικότητα» (Guattari, 1991: 10). Στη «φυσική», τη «νοητική» και την «κοινωνική οικολογία» επομένως.

Ας εξηγήσουμε πώς οδηγούμαστε έτσι στην **εμπορική** προώθηση του πολιτισμού και στα **οικονομικά** του πολιτισμού, αλλά ας συνεχίσουμε να δηλώνουμε πως το πολιτισμικό μας ενδιαφέρον οφείλει να αναφέρεται κύρια στην εσωτερική ποιότητα της ταυτότητας των τόπων για χάρη των γηγενών πληθυσμών και των συναφών με αυτούς πληθυσμιακών ομάδων. Να αναφέρεται δηλαδή σε ό,τι έχουμε περιγράψει ως **αξιοπρέπεια της κατοίκησης**. Η προστασία άλλωστε του φυσικού περιβάλλοντος και των κοινωνικών ποιότητων των περιοχών δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς τις αναγκαίες συνθήκες αυτοσυνειδησίας και αυτοσεβασμού των πληθυσμών. Χωρίς ποιότητες δηλαδή οι οποίες

δεν προάγονται μόνο από «παιδαγωγικές» προσεγγίσεις εκ των άνω, αλλά απαιτούν κύρια την εφαρμογή «ανοικτών» διαδικασιών. Απαιτούν δηλαδή:

- διαδικασίες διαβούλευσης και εκ των κάτω προτάσεις,
- συμμετοχή των κοινοτήτων,
- συνεκπαίδευση εισηγητών και κοινοτήτων και...
- εφαρμογή διαδικασιών συμμετοχικού σχεδιασμού.

Εικόνα 11.40 Το Καλογερικό γεφύρι ή γεφύρι του Πλακίδα, που κτίστηκε στα 1814, είναι πέτρινο τοξωτό γεφύρι κοντά στα χωριά Κήποι και Κουκούλι στο Ζαγόρι. Ας το επαναλάβουμε: η σχέση μας με το φυσικό υπόβαθρο δεν μπορεί ποτέ να παραμένει αποκλειστικά «φυσική». «Ό,τι ονομάζω ‘οικοσοφία’» παραπέμπει αναγκαστικά σε μια ηθικοπολιτική συνάρθρωση, «στα τρία οικολογικά φάσματα – δηλαδή το περιβάλλον, τις κοινωνικές σχέσεις και την ανθρώπινη υποκειμενικότητα» (Guattari, 1991: 10). Στη «φυσική», τη «νοητική» και την «κοινωνική οικολογία» επομένως.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Burke, E. (1909-14). *On the Sublime and Beautiful*, Vol. XXIV, Part 2. The Harvard Classics. New York: P.F. Collier & Son.
- Διαμαντής, Α. (2006). 1774-1821. Από τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή μέχρι την Ελληνική Επανάσταση. *Ιστορία των Ελλήνων*, τόμ. 10, Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία 1453-1821. Αθήνα: Εκδ. Δομή, σσ. 808-839.
- Δρόσος, Γ. Ζ. (2000). Πρόλογος. Στο Κουκούδη, Α. Ι., *Οι μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Ζήτρος, σσ. 13-15.
- Gamba Conte, P. (2010). *Το τελευταίο ταξίδι του λόρδου Μπάϊρον*. Αθήνα: Εκδ. ΒΗΜΑ.
- Guattari, F. (1991). *Οι τρεις οικολογίες*. Αθήνα: Εκδ. Αλεξάνδρεια.
- Hobsbawm, E. (1996). *The Age of Revolution: 1789-1848*. New York: Vintage Books. Ελλ. μτφρ. (2002): *Η εποχή των επαναστάσεων: 1789-1848*. Αθήνα: Εκδ. ΜΙΕΤ.
- Καραμπελιάς, Γ. (2020). *Ο καημός της ρωμοσύνης, το ζωγραφικό θαύμα του βλαχόφωνου ελληνισμού*. <https://ardin-rixi.gr/archives/218761> - 8/11/2022, επίσης vlahoi.net/politismos/to-zografiko-thavma-tou-vlahofonou-ellinismou - 8/11/2022.
- Κολτσίδα, Α. (2008). *Η εκπαίδευση στην Βόρεια Ήπειρο κατά την ύστερη περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η ίδρυση, η οργάνωση και η λειτουργία των ελληνικών σχολείων: Συμβολή στη μελέτη της ιστορίας της νεοελληνικής εκπαίδευσης*. Θεσσαλονίκη: Διδακτορική Διατριβή Α.Π.Θ. <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/23579#page/1/mode/2up> - 24/10/2022.
- Κουκούδη, Α. Ι. (2000). *Οι μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Ζήτρος.
- Κωνσταντινίδου, Ε. (2022). *Ορεινά Τοπία Μνήμης: Σχεδιασμός προστασίας και ανάδειξης, Πρακτικά Συνεδρίου με θέμα «Έρευνα και δράσεις για την αναγέννηση των ορεινών και απομονωμένων περιοχών»*, 10ο Συνέδριο του ΕΜΠ και του ΜΕΚΔΕ-ΕΜΠ, Μετσόβιο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας Μέτσοβο, σσ. 764-778.
- Kant, I. (2001). *Παρατηρήσεις πάνω στο αίσθημα του Ωραίου και του Υπέροχου*. Αθήνα: Εκδ. Printa.
- Μωραΐτης, Κ. (2012). Η αισθητική κατηγορία του Υψηλού και η νεωτερική θεώρηση του Τοπίου. *Επετειακός τόμος προς τιμήν του Π. Μιχελή - Χρονικά Αισθητικής 46*, τόμ. Β', 2010-2012. Αθήνα: Εκδ. Ιδρύματος Π. και Ε. Μιχελή με τη συνεργασία της Ελληνικής Εταιρείας Αισθητικής, σσ. 3-15.
- Πνευματικός Σύλλογος Αθηνών «Οι Φίλοι του Σουλίου» (επιμ.) (2016). *Μνήμη Σουλίου – τόμοι 1-2-3-4*. Αθήνα: Εκδ. Πνευμ. Συλλόγου Αθηνών «Οι Φίλοι του Σουλίου».
- Σιώκης, Δ. Ν. (2002). Το Λινοτόπι και οι ζωγράφοι του. *Βλαχο-Κλεισούρα*, 5. IV. 2002 και <https://www.vlahoi.net/politismos/to-linotopi-kai-oi-zografoi-tou> - 8/11/2022.
- Σκενδέρης, Κ. (1928). *Ιστορία της αρχαίας και συγχρόνου Μοσχοπόλεως, μετά περιγραφής πάντων των υπό διάφορα καθεστάτα γεγονότων*. Αθήνα: Τύποις Ι, Βόρτσου. <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/c/0/d/metadata-330-0000007.tk> - 5/12/2022.
- Στεφανόπουλος, Κ. (2000). Πρόλογος του Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας κ. Κωνσταντίνου Στεφανόπουλου. Στο Κουκούδη Α. Ι., *Οι μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Ζήτρος, σσ. 7-9.
- Τρίτος, Μ. Γ. (1998). *Η Μοσχόπολη του χθες και του σήμερα. Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, σσ. 213-235.

Εικόνα 11.15: Σχέδια των συγγραφέων.

Εικόνα 11.16: Σχέδια των συγγραφέων.

Εικόνα 11.17: Σχέδια των συγγραφέων.

Εικόνα 11.18: Σχέδια των συγγραφέων.

Εικόνα 11.19: Σχέδια των συγγραφέων.

Εικόνα 11.20: Σχέδια των συγγραφέων.

Εικόνα 11.21: Σχέδια των συγγραφέων.

Εικόνα 11.22: Σχέδια των συγγραφέων.

Εικόνα 11.23: (PD - https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Souliot_Women_1827.jpg - 19/10/2022).

Εικόνα 11.24: (CC BY-SA 3.0, Roland zh - https://en.wikipedia.org/wiki/William_Tell#/media/File:Landesmuseum_Zürich_2010-09-20_14-38-14_ShiftN.jpg - 19/10/2022).

Εικόνα 11.25: (PD - https://en.wikipedia.org/wiki/Kilt#/media/File:Scottish_mercenaries_in_the_Thirty_Years_War.jpg - 19/10/2022) και (PD - https://fr.wikipedia.org/wiki/Souliotes#/media/Fichier:Etude_de_costumes_souliotes.jpg - 19/10/2022).

Εικόνα 11.26: Σχέδια διπλωματικής εργασίας Α Καφαντάρη, Β. Κολιάκη, Δ. Σαγώνα.

Εικόνα 11.27: Σχέδια διπλωματικής εργασίας Α Καφαντάρη, Β. Κολιάκη, Δ. Σαγώνα.

Εικόνα 11.28: Σχέδια διπλωματικής εργασίας Α Καφαντάρη, Β. Κολιάκη, Δ. Σαγώνα.

Εικόνα 11.29: (PD - <https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:SibthorpBathAbbey.jpg> - 24/10/2022), (PD - https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Charon#/media/File:Goethe_Elysium.jpg - 24/10/2022) και (PD - [https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Charon#/media/File:Gustave_Doré_-_Dante_Alighieri_-_Inferno_-_Plate_9_\(Canto_III_-_Charon\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Charon#/media/File:Gustave_Doré_-_Dante_Alighieri_-_Inferno_-_Plate_9_(Canto_III_-_Charon).jpg) - 24/10/2022).

Εικόνα 11.30: (CC BY-SA 3.0, De:User:Albinfo - https://el.wikipedia.org/wiki/Μοσγόπολη#/media/Αρχείο:Voskopoja_church.jpg - 26/10/2022), (PD - https://el.wikipedia.org/wiki/Γεώργιος_Σίνας#/media/Αρχείο:Georg_Simon_Freiherr_von_Sina.jpg - 26/10/2022) και (PD - https://el.wikipedia.org/wiki/Σίμων_Σίνας#/media/Αρχείο:SSinas.jpg - 26/10/2022).

Εικόνα 11.31: (CC0 1.0, Wilfredor - https://en.wikipedia.org/wiki/Széchenyi_Chain_Bridge#/media/File:Széchenyi_Chain_Bridge_in_Budapest_at_night.jpg - 26/10/2022), (CC0 1.0, Gsk-en12 - https://el.wikipedia.org/wiki/Εθνικό_Αστεροσκοπείο_Αθηνών#/media/Αρχείο:Athens_observatory.png - 26/10/2022), (CC BY-SA 3.0, G Da - https://el.wikipedia.org/wiki/Ακαδημία_Αθηνών#/media/Αρχείο:The_Athens_Academy_-_Greece_-_panoramio.jpg - 26/10/2022), (CC BY-SA 4.0, Bwag - https://en.wikipedia.org/wiki/Holy_Trinity_Greek_Orthodox_Church,_Vienna#/media/File:Wien_-_Griechenkirche_zur_Heiligen_Dreifaltigkeit.JPG - 26/10/2022) και (CC0 1.0, James Stuby based on NASA image - [https://en.wikipedia.org/wiki/Sinas_\(crater\)#/media/File:Sinas_crater_AS11-42-6317.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Sinas_(crater)#/media/File:Sinas_crater_AS11-42-6317.jpg) - 26/10/2022).

Εικόνα 11.32: (PD - https://el.wikipedia.org/wiki/Ευάγγελος_Ζάππας#/media/Αρχείο:Evangelos_Zappas.jpg - 26/10/2022), (CC SA 1.0 - https://el.wikipedia.org/wiki/Κωνσταντίνος_Ζάππας#/media/Αρχείο:KonZappas.jpg - 26/10/2022), (CC BY-SA 3.0, A.Savin - https://el.wikipedia.org/wiki/Ευάγγελος_Ζάππας#/media/Αρχείο:Attica_06-13_Athens_27_Zappeion.jpg - 26/10/2022) και (CC BY-SA 3.0, Badseed - https://el.wikipedia.org/wiki/Παναθηναϊκό_Στάδιο#/media/Αρχείο:Kallimarmaron_stadium.JPG - 26/10/2022).

Εικόνα 11.33: (PD -

https://el.wikipedia.org/wiki/Μιχαήλ_Τοσίτσας#/media/Αρχείο:Michail_Tositsas_1865_024.JPG – 26/10/2022), (PD -

https://el.wikipedia.org/wiki/Νικόλαος_Στουρνάρας#/media/Αρχείο:Nikolaos_Stournaris.JPG – 26/10/2022) και (PD -

https://el.wikipedia.org/wiki/Γεώργιος_Αβέρωφ#/media/Αρχείο:Averof_George_by_P._Prosalentis.jpg – 26/10/2022)

Εικόνα 11.34: (Από τον ιστότοπο του Ε.Μ. Πολυτεχνείου - <https://www.ntua.gr/el/ntua/history-of-ntua> - 26/10/2022) και (από τον ιστότοπο του ΜΕΚΔΕ - <http://mountains.ntua.gr/el/what-is-mirc> - 26/10/2022).

Εικόνα 11.35: (PD - https://el.wikipedia.org/wiki/Εθνικό_Μετσόβιο_Πολυτεχνείο#/media/Αρχείο:NTUA_-_Patision_Complex.jpg – 9/11/2022).

Εικόνα 11.36: (PD -

[https://de.wikipedia.org/wiki/Johann_Strauss_\(Sohn\)#/media/Datei:Johann_Strauss_II_by_Fritz_Luckhardt_\(cropped\).jpg](https://de.wikipedia.org/wiki/Johann_Strauss_(Sohn)#/media/Datei:Johann_Strauss_II_by_Fritz_Luckhardt_(cropped).jpg) – 7/11/2022), (PD - https://de.wikipedia.org/wiki/Nikolaus_Dumba#/media/Datei:Angeli-Nicolaus_Dumba_1900.jpg – 7/11/2022), (PD -

https://en.wikipedia.org/wiki/Richard_Wagner#/media/File:RichardWagner.jpg - 7/11/2022) και (PD -

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/47/Franz_Schubert_by_Wilhelm_August_Rieder_1875_larger_version_crop.png - 7/11/2022).

Εικόνα 11.37: <https://cognoscoteam.gr/archives/17870> - 21/11/2022..

Εικόνα 11.38: (PD -

[https://el.wikipedia.org/wiki/Ναυμαγία_της_Ναυπάκτου_\(1571\)#/media/Αρχείο:The_Battle_of_Lepanto_by_Paolo_Veronese.jpeg](https://el.wikipedia.org/wiki/Ναυμαγία_της_Ναυπάκτου_(1571)#/media/Αρχείο:The_Battle_of_Lepanto_by_Paolo_Veronese.jpeg) – 8/11/2022) και (PD -

https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Lepanto#/media/File:The_Battle_of_Lepanto_of_1571_full_version_by_Juan_Luna.jpg – 8/11/2022).

Εικόνα 11.39: Φωτογραφίες των συγγραφέων.

Εικόνα 11.40: (CC BY-SA 3.0, Ziegler 175 -

https://el.wikipedia.org/wiki/Καλογερίκο_γεφύρι#/media/Αρχείο:Kipi.jpg – 9/11/2022) και (CC BY-SA 4.0, Giouroukos Vlassis -

[https://el.wikipedia.org/wiki/Καλογερίκο_γεφύρι#/media/Αρχείο:Γεφύρι_Πλακίδα_\(Καλογερίκο\)_04.jpg](https://el.wikipedia.org/wiki/Καλογερίκο_γεφύρι#/media/Αρχείο:Γεφύρι_Πλακίδα_(Καλογερίκο)_04.jpg) – 9/11/2022).

Κεφάλαιο 12 – Καταληκτική σύνοψη σε θέση επιλόγου: δίκτυα ορεινής περιήγησης, πολιτισμική επισκεψιμότητα και καινοτομική ευφυής πρωτογενή παραγωγή

Σύνοψη 12ου Κεφαλαίου: Η μετάβαση από τον διεθνή στον ελληνικό χώρο

Στο τελευταίο αυτό κεφάλαιο του τόμου που παρουσιάζουμε πραγματοποιήσαμε τη μετάβαση από τον διεθνή στον ελληνικό χώρο, επιμένοντας πέρα από τις αναλογίες και ομοιότητες, όπως αυτές που αφορούν την ποιότητα του φυσικού τοπίου, τη φυσιολατρία και τη δυνατότητα ορεινής περιήγησης, σε θέματα διαφορών και της ιδιαίτερης ταυτότητας των τόπων. Θέματα διαφορών που επικεντρώνονται κυρίως στην πολιτισμική ιδιαιτερότητα του ελληνικού χώρου, ειδικότερα του ελληνικού ορεινού χώρου. Ιδιαιτερότητα πολιτισμική, πολιτιστική και ουσιαστικά πολιτική, συσχετισμένη με την πολιτιστική και πολιτική αναφορά του νεότερου δυτικού πολιτισμού, με έμφαση στην ιστορική περίοδο από τον Διαφωτισμό και μετά στον ελληνικό γεωγραφικό χώρο.

Για πολλές περιοχές της νεωτερικής ορεινής περιήγησης, στη βόρεια και κεντρική Ευρώπη, στις περιοχές των Άλπεων για παράδειγμα, μπορούμε να περιγράψουμε συνθήκες ευχερούς απομόνωσης. Συνθήκες που ανατρέπονται σταδιακά με το ρομαντικό φυσιολατρικό ενδιαφέρον. Για τις δικές μας ορεινές περιοχές, εντούτοις, ανάλογοι όροι απομόνωσης εμφανίζονται εξαιρετικά περιορισμένοι. Ένας σημαντικός λόγος είναι βέβαια τα μικρότερα, σχετικά, υψόμετρα. Αλλά σημαντικότερος επίσης λόγος είναι η ιστορική πυκνότητα των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου που σε εύρος χιλιετιών επιτείνει τις διαρκείς πολιτισμικές, πολιτιστικές και πολιτικές μεταβολές.

Πολύ χαρακτηριστικά ο σημαντικός για τη συγκρότηση του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού Σκότος φιλόσοφος, ιστορικός και οικονομολόγος David Hume, επιχειρώντας να εξηγήσει την πολιτική ιστορία της νεότερης Ευρώπης, αναφέρεται στον γεωγραφικό κατακερματισμό της σε σχέση με άλλες ηπείρους. Στον γεωπολιτικό της κατακερματισμό, θα συμπληρώσουμε εμείς, που επέτεινε τις διεργασίες των ιστορικών και πολιτικών μεταβολών. Αυτή την ευρωπαϊκή γεωγραφική, γεωπολιτική και ιστορική ιδιοτυπία, τη συγκρίνει ο Hume με τη γεωγραφική ιδιομορφία της αρχαίας Ελλάδας, που επέτρεψε την αυξημένη δυνατότητα πολιτικού «διαλόγου», συγκρουσιακών σχέσεων αλλά και πολιτισμικών ανταλλαγών ανάμεσα στις αρχαίες πόλεις-κράτη.¹¹⁹ Αυτός όμως ο διάλογος, συγκρουσιακός ή προσθετικός, χαρακτήριζε την ευρύτερη περιοχή και της ελληνικής χώρας και των Βαλκανίων και επέτρεψε στις ορεινές τους κοινότητες, στους αιώνες της νεότερης ιστορίας, άλλοτε να επιμένουν σε ηθελημένη σχετική απομόνωση και διαχείριση της ανεξαρτησίας τους –το Σούλι της Θεσπρωτίας αποτελεί ανάλογο παράδειγμα–, και άλλοτε να διαχέουν τις σχέσεις τους στο ευρύτερο δυνατό πεδίο ανάπτυξης.

Τούτη τη σημαντική ιδιαιτερότητα επιχειρήσαμε να αναδείξουμε, κυρίως στο προηγούμενο 11ο κεφάλαιο αυτού του Β' Μέρους του τόμου μας, αν και ανάλογες προσεγγίσεις μπορούμε να καταδείξουμε μιλώντας και για την Ευρυτανία και βέβαια για τα σινάφια της κεντρικής Πελοποννήσου. Αλλά η προηγούμενη πολιτισμική, πολιτιστική, πολιτική νεότερη

¹¹⁹ «Η ΕΥΡΩΠΗ αποτελεί σήμερα αντίγραφο, σε μεγέθυνση, εκείνου του οποίου η Ελλάδα υπήρξε άλλοτε το υπόδειγμα σε μικρογραφία» (Γιακωβάκη, 2006: 226 σε αντιστοιχία με Hume, 1993: 64).

διάχυση εδράζεται σε συνάψεις ιστορικές εξαιρετικά βαθύτερες. Σε συσχετισμούς καταγωγής που διαπερνούν το στατικό τείχος της παράδοσης και των εστιασμένων σε αυτήν υποθέσεων εργασίας και εξακοντίζονται στο βάθος της αρχαίας ιστορίας και της αρχαίας ακόμη μυθολογίας. Αυτή η εξαιρετική για τη συγκρότηση του νεότερου δυτικού πολιτισμού και των νεότερων πολιτικών ηθών ιδιαιτερότητα αποτελεί την «προϊκα» της ιστορικής κληρονομιάς που αποδίδεται στον ελληνικό χώρο συνολικά, στις ορεινές μας περιοχές ειδικότερα.

Περιγράφοντας τις δυνατότητες ανάπτυξης των ορεινών ελληνικών περιοχών, δεν μπορούμε βέβαια να αγνοήσουμε την απαίτηση στήριξης της οικονομικής τους μεγέθυνσης και της παραγωγικής τους προώθησης, επιμένοντας στην πρωτογενή τους παραγωγή για παράδειγμα ή με ελεγχόμενο τρόπο και σε τομείς που αφορούν τη δευτερογενή τους παραγωγή. Αλλά είμαστε υποχρεωμένοι να τονίσουμε τη μάλλον μη συγκρίσιμη, παγκόσμια, μοναδικότητά τους, πολιτιστική και πολιτική, επιμένοντας στην ανάλογη ενίσχυση της ταυτότητάς τους. Επιμένοντας δηλαδή στην πληρέστερη, συνολική τους ανάπτυξη. Στην ενίσχυση αυτού που αποκαλούμε «πολιτισμικό τοπίο», φυσικού και πολιτισμικού, και στην «αξιοπρέπεια της κατοίκησης» τους.

Εικόνα 12.1 Δίας και Θέτις / *Jupiter et Thétis*, του Jean-Auguste-Dominique Ingres (1811). Σκηνή προφανώς τοποθετημένη στην κορυφή του Ολύμπου, η οποία θα μπορούσε να αποτελέσει και την «ελληνοτραφή» καταληκτική αναφορά αυτού του τόμου.

Οδηγός Περαιτέρω Μελέτης

Το κεφάλαιο αυτό συγκεφαλαιώνει παρατηρήσεις προηγούμενων κεφαλαίων. Οι ιδιαίτερες βιβλιογραφικές αναφορές στις οποίες ανατρέχει είναι συμπληρωματικές και μόνο, ενώ η βασική του δομή παραπέμπει στη βιβλιογραφία των προηγούμενων κεφαλαίων. Εξάιρεση αποτελεί το τμήμα του κεφαλαίου που επιχειρεί να προσφέρει την ειδικότερη προσέγγιση των τεσσάρων οικισμών στα Φιλιατοχώρια. Για τη σχετική υποστήριξη παραπέμπουμε στην εργασία των Κόντη Ρ., Πανταζή Ι., Τσίγκου Γ. (2021): **Φιλιατοχώρια Θεσπρωτίας: η Φυσιογνωμία**

του *Τόπου – Κατευθύνσεις Ανάπτυξης*. Πρόκειται για ερευνητική εργασία στο πλαίσιο της διάλεξης του 9ου εξαμήνου, στον Τομέα Μορφολογίας της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, με υπεύθυνη διδάσκουσα την αναπληρώτρια καθηγήτρια Ε. Κωνσταντινίδου.

12.0 Η αλπική κατάκτηση και η «Ολύμπια» διάσταση του ελληνικού ορεινού πολιτισμικού τοπίου

Το 218 π.Χ. , ο Καρχηδόνιος στρατηγός Αννίβας διασχίζει τις Άλπεις, εισάγοντάς τες στη δυτική και την παγκόσμια ιστορία. Θα περιμένουμε μάλλον δύο χιλιετίες μετά, για να επιστρέψει στην ορεινή αυτή περιοχή το δυτικό ενδιαφέρον, για να περιηγηθεί εκεί με άμεσο σωματικό τρόπο και με τη φαντασιακή πολιτισμική προσέγγιση. Ο ελληνικός ορεινός και βαλκανικός χώρος διαθέτουν, το τονίσαμε ήδη επίμονα, χαρακτηριστικά διαφορετικά. Μικρότερο υψόμετρο, συνέχεια γεωγραφικών, γεωπολιτικών και πολιτισμικών συνάψεων και επιπλέον ιστορικές αναφορές που τις εισάγουν καθοριστικά στο πεδίο όχι μόνο της ελληνικής, αλλά και της δυτικής γενικότερα αναγνώρισης.

Εικόνα 12.2 Ορεινών περιοχών πολιτισμική αναγνώριση. Ο Αννίβας στις Άλπεις ή του Ολύμπου ο πολιτισμικός συμβολισμός; Η διάβαση του Αννίβα πάνω από τις Άλπεις / Hannibals Übergang über die Alpen (αριστερά), του Gottlob Heinrich Leutemann (1866) και Όλυμπος / Olympus (δεξιά) του Giovanni Battista Tiepolo (1761-1764).

Ο Όλυμπος του μυθικού Δωδεκάθεου και ο Παρνασσός, των Νυμφών ενδιαίτημα, αποτελούν ουσιώδεις αναφορές στη συμβολική γεωγραφία του δυτικού κόσμου. Όσο για την Αρκαδία, ταυτίζεται ήδη από τη ρωμαϊκή περίοδο, το εξηγήσαμε ήδη στο 9ο Κεφάλαιο, με το εξιδανικευμένο φαντασιακό τοπίο της ελευθερίας και της σωματικής ευδαιμονίας. Έτσι το φορτίο του πολιτισμού και της ιστορίας που αποτίθεται στον δικό μας ορεινό χώρο αποτελεί συνθήκη αναφοράς της ελληνικής και της παγκόσμιας σκέψης που μας καλεί διαρκώς να ανταποκριθούμε σε αυτό... από το βαθύτερο παρελθόν ξεκινώντας και αγγίζοντας βέβαια τη νεότερη ιστορία και το παρόν των ορεινών μας περιοχών. Πριν με

kayak ή rafting αποφασίσουμε στον Αχέροντα να κινηθούμε, ας θυμηθούμε τις χιλιετίες πλεύσεις του Χάροντα που τις ψυχές συνέχιζε να μεταφέρει στον Άδη των αρχαίων Ελλήνων και στις αναφορές της νεότερης δυτικής τέχνης.

Ας θυμηθούμε ακόμη πως ο Francesco Petrarca, ο σημαντικός ουμανιστής λόγιος και ποιητής Πετράρχης, στην αφετηρία της Αναγέννησης, φθάνει στην κορυφή του ανεμοδαρμένου βουνού της Προβηγκίας, του Mont Ventoux. Σε δική του επιστολή, συγκρίνει την πρώιμη αυτή ορειβατική ανάβασή του, που έγινε για λόγους αισθητικής απόλαυσης, με την άνοδο του Μακεδόνα βασιλιά Φίλιππου στο όρος Αίμος (Πετράρχης, 2008: 28).¹²⁰ Ολύμπια διάσταση του ελληνικού ορεινού πολιτισμικού τοπίου λοιπόν και ελληνικός ορεινός παρνασσισμός και ευδαίμων ορεινή Αρκαδία.

12.1 Η απαράβατη προσέγγιση της πολιτισμικής ιστορίας και της πολιτισμικής ταυτότητας των τόπων, το δέλεαρ της ακαδημαϊκής περιήγησης και φιλοξενίας και το ενδιαφέρον για την καινοτομική ευφυή πρωτογενή παραγωγή

Εικόνα 12.3 Κατώγι Αβέρωφ στο Μέτσοβο. «Απολαύστε τα κρασιά στον τόπο παραγωγής τους, συνδυάστε τα με τοπικά εδέσματα, αισθανθείτε τα αρώματα της αλκοολικής ζύμωσης, ακολουθήστε τη διαδρομή της ωρίμανσης μέσα στα κελάρια και ξεκουραστείτε στο ξενοδοχείο Κατώγι Αβέρωφ, σε μία απόλυτα οινική απόδραση».¹²¹

¹²⁰ Ο Αίμος ή Βαλκάνια είναι βέβαια η οροσειρά στα βορειανατολικά της ελληνικής χερσονήσου, από την οποία προέρχεται και η ονομασία της ευρύτερης γεωγραφικής περιοχής «Βαλκάνια». Αλλά ο Πετράρχης διέθετε, φαίνεται, περιορισμένη αντίληψη του αντίστοιχου γεωγραφικού χώρου. Έτσι, θεωρούσε πως ο Αίμος βρίσκονταν ανάμεσα σε «δυο θάλασσες, την Αδριατική και στον Εύξεινο Πόντο» (Πετράρχης, 2008: 28). Εντούτοις, ας επισημάνουμε την προσπάθεια του Πετράρχη να αναφερθεί στην ελληνική αρχαιότητα, στη σύνδεση μιας ορεινής περιοχής με το αρχαίο, καταστατικό για τον αναγεννησιακό πολιτισμό, παράδειγμα.

¹²¹ <https://katogiaveroff.gr/episkefteite-mas> - 14/11/2022.

Επιμένουμε λοιπόν, για όλους τους προηγούμενους λόγους, στην απαραίτητη απαίτηση προσέγγισης της πολιτισμικής ιστορίας και της πολιτισμικής ταυτότητας των ορεινών ελληνικών τοπίων (Konstantinidou & Moraitis, 2023), συνθήκη την οποία πρώτα απ' όλα οφείλει να αναγνωρίσει η «τοπιακή και αρχιτεκτονική υποστήριξη της ορεινής περιήγησης και αναψυχής» στον ελληνικό χώρο. Η τοπιακή και αρχιτεκτονική υποστήριξη την οποία παρουσιάζουμε στο κείμενό μας και οφείλουμε βέβαια να συσχετίσουμε αυτή την απαραίτητη απαίτηση με το δέλεαρ, το περιηγητικό δέλεαρ της ακαδημαϊκής περιήγησης και φιλοξενίας. Αλλά η ευφυής αυτή προσέγγιση, από την άποψη της επιδιωκόμενης στρατηγικής, δεν μπορεί να αγνοήσει την επίσης σημαντική ανάγκη για την ενίσχυση της πρωτογενούς παραγωγής όπως και της ελεγχόμενης, σε επιλεγμένους τομείς, δευτερογενούς παραγωγής.

Η πρωτογενής παραγωγή –αγροτικές καλλιέργειες, κτηνοτροφικές δραστηριότητες, μελισσοκομία– αποτελεί στοιχείο του πολιτισμικού παρελθόντος των περιοχών και βέβαια μπορεί να αποτελέσει σημαντικό τομέα μελλοντικής παραγωγικής ευφυΐας, όπως παρουσιάζουμε και εικονογραφούμε στη συνέχεια.

Εικόνες 12.4 και 12.5 Προωθημένη κτηνοτροφική δραστηριότητα, όπως η Φάρμα Μαλτέζος (επάνω), με μεταφορά της γαλλικής εμπειρίας εκτροφής στον ελληνικό χώρο, ή η Φάρμα Αιγών Μέτσοβο Τσουλιάς (κάτω).

12.2 Καινοτομική ευφυής πρωτογενής παραγωγή

Αν περιορίζαμε την πρωτογενή παραγωγή στην οικονομική της διάσταση, θα υποτιμούσαμε το γεγονός πως αποτελεί μια σειρά από καθοριστικές διεργασίες για τον προσδιορισμό του πολιτισμικού τοπίου, για την ανάδυση δηλαδή από το υπόβαθρο του τόπου μιας σειράς πολιτισμικών διεργασιών που καθορίζουν και το φυσικό τοπίο και τις τοπικές κοινότητες, συχνά υποδεικνύοντας το βάθος των προηγούμενων χρόνων.

Αλλά, πέρα από τη σχέση αυτή παλαιότερων συνηθειών, μπορεί η πρωτογενής παραγωγή να συσχετιστεί με καινοτομικές διεργασίες οργάνωσης, ήπιας οικοσοφικής συσχέτισης με το περιβάλλον και ευφυούς βελτίωσης και προώθησης των παραγόμενων προϊόντων. Η αμπελοκαλλιέργεια και η παραγωγή οίνου, για παράδειγμα, υποδεικνύει ένα ανάλογο πλέγμα πολλαπλών σχέσεων που μπορούν να οδηγήσουν σε σύγχρονες καινοτομικές βελτιώσεις, σε εξειδικευμένο οινοτουρισμό, ενώ συνδέονται επίσης με το ελληνικό παρελθόν. Άλλωστε, παγκοσμίως πλέον τα οινοποιεία δεν αποτελούν μόνο παραγωγικές εστίες, αλλά σημεία ευρύτερου περιηγητικού ενδιαφέροντος που συσχετίζονται, για τον λόγο αυτό, με σημαντικές αρχιτεκτονικές και τοπιακές παρεμβάσεις.

Εικόνα 12.6 Εξελιγμένη τυροκομική παραγωγή στη Φάρμα Μαλτέζος.

Ανάλογες βέβαια καινοτομικές ευκαιρίες βελτίωσης και προβολής μπορεί να προσφέρει και η κτηνοτροφική δραστηριότητα, οδηγώντας σε δευτερογενή προτυποποίηση και παραγωγή επιλεγμένων πλέον ειδών διατροφής γευστικής ποιότητας. Σε κάθε περίπτωση, αν ο πολιτισμός από το έδαφος αρχικά αναδύεται, οφείλουμε μάλλον να του προσφέρουμε την ευκαιρία στη γη να επιστρέψει με όρους πραγματικής παραγωγικής στόχευσης. Σε μια αναφορά παραδειγματική, θα σχολιάσουμε πως το Μέτσοβο προσφέρει έναν ειδικό κύκλο μαθημάτων, το σημειώσαμε ήδη, ένα κέντρο μεταπτυχιακής πανεπιστημιακής εκπαίδευσης προσανατολισμένο στην προστασία και ανάπτυξη των ορεινών περιοχών. Διαθέτει όμως, επίσης, ενδιαφέρουσες προσεγγίσεις πρωτογενούς παραγωγής, κτηνοτροφίας όπως και αμπελουργίας, που συνδυάζεται με οινοπαραγωγή, εμφιάλωση και επιπλέον με την τριτογενή παροχή ξενοδοχειακής φιλοξενίας.

Σε αυτό το πλαίσιο της ενημερωμένης με νέα παραγωγικά πρότυπα προσπάθειας, θα μπορούσαμε ίσως να προσθέσουμε και την προσπάθεια διατήρησης παραγωγικών προτύπων με παλαιότερα χαρακτηριστικά, για παράδειγμα τη «μετακινούμενη αιγοπροβατοτροφία», συσχετισμένη με εμπειρία αιώνων; Μια σύγχρονη, ανάλογη παραγωγική δραστηριότητα θα μπορούσε να προσελκύσει το ενδιαφέρον σύγχρονων

κτηνοτρόφων με όρους νέας «δυναμικής»;¹²² Μια σχετική μελέτη εξηγεί πως ανάλογες προσπάθειες θα μπορούσαν να είναι παραγωγικά επιτυχείς, ενώ θα συντελούσαν επιπλέον θετικά και στη βιοποικιλότητα, όπως και στη διατήρηση σημαντικών πολιτισμικών χαρακτηριστικών της ελληνικής υπαίθρου (Λιάγκα κ.ά., 2015).

12.3 Μια ακριβέστερη εστιασμένη αναπτυξιακή πρόταση: Τα Φιλιатоχώρια της ορεινής Θεσπρωτίας

Επιμένοντας στην περιοχή της Ηπείρου, ας παρουσιάσουμε τώρα, μετά από το γενικόλογό αναπτυξιακό ευχολόγιό μας, μία ακριβέστερη αναπτυξιακή πρόταση εστιασμένη στα Φιλιатоχώρια της ορεινής Θεσπρωτίας.¹²³ Η πρόταση εστιάζει το ενδιαφέρον της στους παραδοσιακούς ορεινούς οικισμούς *Πλαίσιο*, *Γιρομέρι*, *Φοινίκι* και *Φανερωμένη*¹²⁴ και επιχειρεί να συσχετίσει τις αναπτυξιακές της προτάσεις με την ιδιαίτερη ταυτότητά τους. Ταυτότητα κοινή για τους τέσσερις αυτούς οικισμούς, εξαιτίας των κοινών χωρικών, φυσικών και ανθρωπογενών χαρακτηριστικών. Κοινών χαρακτηριστικών εν ολίγοις του ορεινού πολιτισμικού τους τοπίου, του κοινού υλικού χωρικού τους υπόβαθρου και της κοινής άυλης πολιτισμικής τους κληρονομιάς που με τον υλικό αυτό χόρο συνάπτεται.

Εικόνα 12.7
Φιλιатоχώρια Θεσπρωτίας. Εγκώμιο για την ιδιαίτερη ταυτότητά τους και συσχέτιση με αναπτυξιακές προτάσεις.

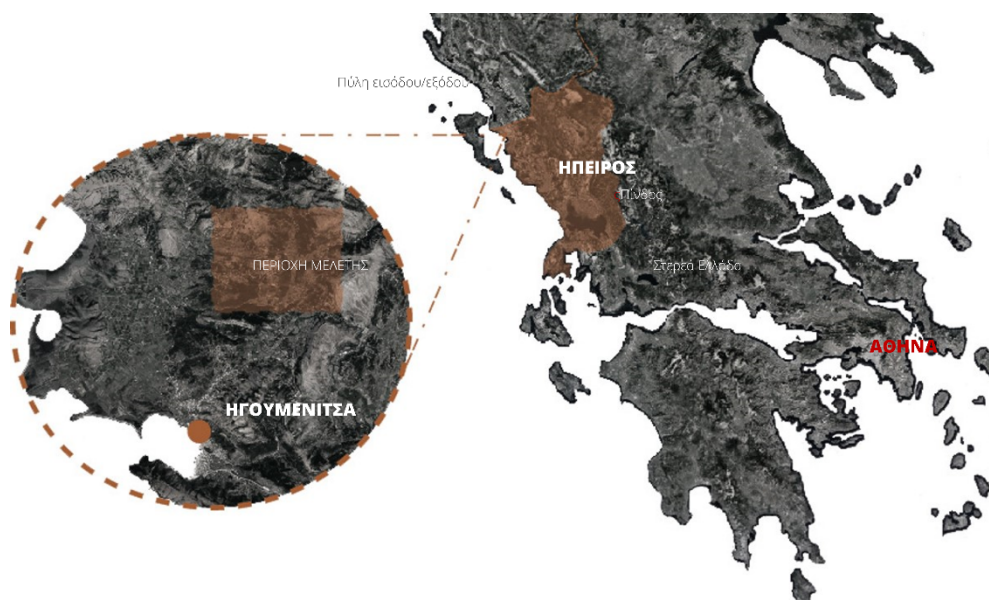
¹²² Οι όροι της πρότασης αυτής που επισημαίνονται με εισαγωγικά έχουν αποσπαστεί από τον τίτλο μιας σχετικής αποκαλυπτικής μελέτης η οποία ολοκληρώθηκε το 2015, από πολυμελή ερευνητική ομάδα του Αλεξάνδρειου Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος Θεσσαλονίκης (ΑΤΕΙΘ), με επιστημονικά υπεύθυνη την καθηγήτρια Βασιλική Λιάγκα και τίτλο «Η δυναμική του συστήματος μετακινούμενης αιγοπροβατοτροφίας στην Ελλάδα» (πρβλ. www.agreri.gr/sites/default/files/projects/Τελική%20Εκθεση%20ΘΑΛΗΣ.pdf – 21/11/2022).

¹²³ Το ιδιαίτερο αυτό τμήμα του 12ου κεφαλαίου στηρίχτηκε στη σπουδαστική εργασία με τίτλο *Φιλιатоχώρια Θεσπρωτίας: η φυσιογνωμία του τόπου – κατευθύνσεις ανάπτυξης* η οποία εκπονήθηκε από τις σπουδάστριες Κόννη Ραφαέλα, Πανταζή Ιωάννα, Τσίγκου Γεωργία, στο πλαίσιο της διάλεξης του 9ου εξαμήνου στον Τομέα Μορφολογίας της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ. Υπεύθυνη διδάσκουσα η συγγραφέας του βιβλίου, αναπληρώτρια καθηγήτρια Ε. Κωνσταντινίδου.

¹²⁴ Κηρύσσονται ως παραδοσιακοί με βάση το Προεδρικό Διάταγμα 19-10-1978, όπως περιγράφεται στο Φύλλο Εφημερίδας Κυβέρνησης 594/Δ/13-11-1978, με τίτλο ΦΕΚ «Περί χαρακτηρισμού ως Παραδοσιακών Οικισμών τινών του Κράτους και καθορισμού των όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων αυτών».

Εστιάζοντας στους προηγούμενους οικισμούς, η πρόταση την οποία παρουσιάζουμε επιχειρήσει να αναγνωρίσει και ερμηνεύσει τα στοιχεία που συγκροτούν την ταυτότητά τους διαχρονικά. Στοιχεία ποσοτικά και ποιοτικά, υλικά και άυλα, σε άμεση συσχέτιση με τα φυσικά, χωρικά και ανθρωπογενή δεδομένα του τόπου. Αναζητήθηκαν τα ισχυρά στοιχεία των οικισμών, αλλά και οι κρίσιμοι συντελεστές για την ανάδειξη και αξιοποίησή τους, με όρους συμβατούς στον χαρακτήρα τους. Ας τονιστεί πως, προκειμένου να προταθεί ένα ανάλογο αναπτυξιακό πλαίσιο για την ανάδειξη και αξιοποίηση των οικισμών, χρησιμοποιήθηκε ως απαραίτητο υπόβαθρο η μελέτη και αξιολόγηση θεσμοθετημένων προγραμμάτων αξιοποίησης τα οποία είχαν ήδη ολοκληρωθεί ή διεξάγονταν κατά την περίοδο της έρευνας.¹²⁵

Αν χαρακτηρίσουμε την προηγούμενη ερευνητική προσέγγισή ως «δευτερογενή», θα πρέπει σε αντιδιαστολή να τονίσουμε πως η επιτόπια, «πρωτογενής» έρευνα αποτέλεσε το βασικότερο εργαλείο στην αναγνώριση της ιδιαίτερης ταυτότητας του τόπου αλλά και της σημερινής του κατάστασης. Στο πλαίσιο αυτό της πρωτογενούς προσπάθειας κατανόησης του τόπου και της διερεύνησης των δυνατοτήτων ανάδειξής του, ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η επαφή με την τοπική κοινωνία κατά τη διάρκεια της καταγραφής των οικισμών, μέσα από προσωπική επαφή και συνεντεύξεις με τις αρμόδιες αρχές και εμπλεκόμενους φορείς, καθώς και με την τοπική κοινωνία.

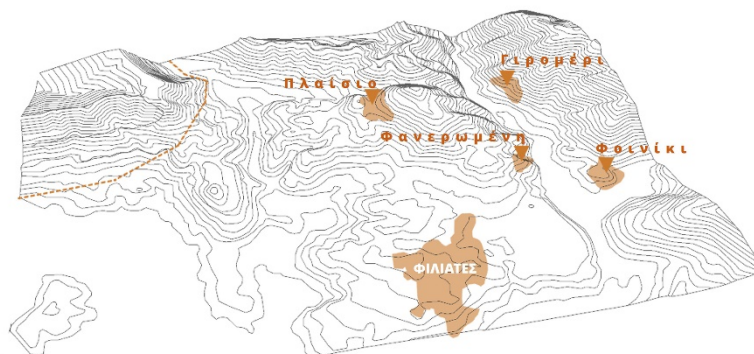
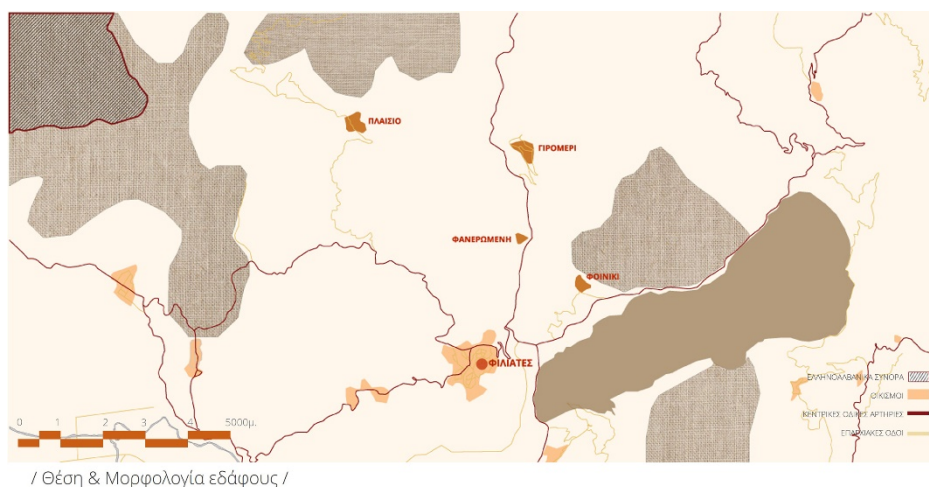
Εικόνα 12.8 Η Θεσσαλία και η περιοχή μελέτης.

12.3.1 Η ταυτότητα του τόπου

Ας ξεκινήσουμε από την παραδοχή πως «η αναγνώριση της φυσιογνωμίας και ταυτότητας, ως συνολική ποιότητα του τόπου, αποτελεί προϋπόθεση προκειμένου κανείς να κατανοήσει τον τόπο και να μπορέσει στη συνέχεια να παρέμβει σε αυτόν. Αποτελεί τη βάση στην οποία αρθρώνονται και διατυπώνονται οι προτάσεις προστασίας, διαχείρισης και ολοκληρωμένης ανάπτυξης του» (Κωνσταντινίδου, 2016).

¹²⁵ Κατά τη διάρκεια του Νοεμβρίου του 2021.

Πριν από οποιαδήποτε προσπάθεια ανάδειξης ενός τόπου, είναι λοιπόν σκόπιμο να αναγνωριστούν έννοιες θεμελιώδεις, όπως αυτή της **ταυτότητας** που σχετίζεται με το συνολικό, φυσικό και δομημένο περιβάλλον, με τα ανθρωπογενή αλλά και τα αισθητηριακά αντιληπτικά δεδομένα του. Συνιστά πολλαπλές επάλληλες εγγραφές χαρακτηριστικών, ένα παλίμψηστο χωρικών και κοινωνικών φαινομένων όπως εξελίσσονται και μετασχηματίζονται μέσα στον χρόνο (ό.π.). Η αναγνώριση της ταυτότητας αυτής, της συνολικής συγκρότησης του τόπου, αποτελεί προϋπόθεση προκειμένου κανείς να τον κατανοήσει ώστε να μπορέσει στη συνέχεια να παρέμβει σε αυτόν. Αποτελεί τη βάση με αναφορά στην οποία μπορούν να αρθρωθούν και να διατυπωθούν οι προτάσεις προστασίας, διαχείρισης και ολοκληρωμένης ανάπτυξης.

Εικόνα 12.9 Οι σχετικές θέσεις των τεσσάρων οικισμών και η γεωμορφολογία του εδάφους.

Τα φυσικά δεδομένα

Όπως ήδη σημειώσαμε, οι τέσσερις οικισμοί μελέτης παρουσιάζουν γεωγραφική εγγύτητα, κοινές κλιματικές συνθήκες, κοινά τοπικά διαθέσιμα υλικά και αρχιτεκτονική ομοιογένεια.

Το **Πλαίσιο** βρίσκεται σε ένα από τα βορειότερα σημεία της Θεσπρωτίας, κοντά στα σύνορα με την Αλβανία, σε ένα τοπίο πλούσιο σε πηγές νερού σημαντικές για τις παλιότερες καθημερινές ασχολίες των κατοίκων. Αυτή η σχέση ίσως δικαιολογεί την παλιότερη ονομασία του χωριού «Παράβρυσος» που είχε αντικαταστήσει την αρχική «Πλησιβίτσα» ή «Πλησιβίτσα» ή «Πλησιβρύση», καθώς βρισκόταν κοντά σε βρύσες. Ταυτόχρονα η γεωμορφολογία του εδάφους δικαιολογεί επίσης την οικοδόμηση του χωριού

σε θέση οχυρή και γι' αυτό ασφαλή, σε θέση προσιτή από δρόμους δύσβατους μόνο, πάνω στα ερείπια ενός κάστρου των βυζαντινών (πιθανώς και υστερορωμαϊκών) χρόνων που «αφ' υψηλού» έλεγχε τις γύρω χαμηλότερες εκτάσεις. Πρόκειται για χαρακτηριστικό του τόπου, για θεάσεις εντυπωσιακές που προσφέρονται και στον σημερινό επισκέπτη (Πέγκας, 2006).

/ Ο οικισμός του Πλαΐσιου /

Εικόνα 12.10 Ο οικισμός *Πλαΐσιο*.

Στα νοτιοανατολικά του οικισμού, το φυσικό μονοπάτι Βούβας οδηγεί στο επόμενο χωριό, στο **Γιρομέρι**. Αποτελεί τον δρόμο που παλαιότερα ακολουθούσαν οι κάτοικοι των χωριών για τη μεταξύ τους επικοινωνία και τις εμπορικές τους συναλλαγές. Ο οικισμός Γιρομέρι βρίσκεται στην πλαγιά του όρους Φαρμακοβούνι και η θέση του είναι άμεσα συνυφασμένη με την ιερά μονή Γιρομερίου. Η μορφολογία του εδάφους είναι ιδιαίτερη, καθώς ο οικισμός χωρίζεται από ένα φαράγγι μικρών διαστάσεων, μία χαράδρα, δημιουργώντας έτσι την αίσθηση ότι πρόκειται για περισσότερους από έναν οικισμό, παρατήρηση που επιβεβαιώνεται και από τα ιστορικά γεγονότα, αφού το χωριό προέκυψε από την ένωση μικρότερων τόπων κατοίκησης.

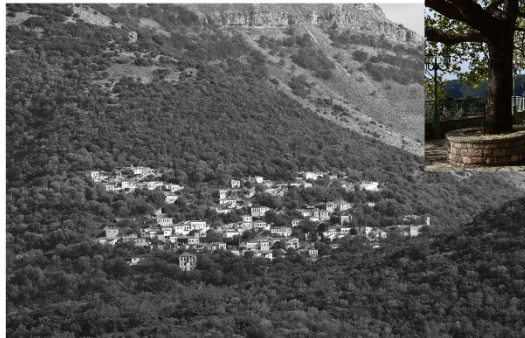
/ Ο οικισμός του Γιρομερίου /

Εικόνα 12.11 Ο οικισμός *Γιρομέρι*.

Λίγο νοτιότερα από το Γιρομέρι και πάλι στο όρος Φαρμακοβούνι, βρίσκεται το **Φοινίκι**, που αποτελεί έναν από τους πλησιέστερους στους Φιλιάτες οικισμό. Η θέση του οικισμού επιλέχθηκε και στην περίπτωση αυτή για λόγους οχυρωματικούς, καθώς η μορφολογία του εδάφους προσφέρει σημαντικές θεάσεις προς την πεδιάδα. Έχει μικρή απόσταση από την κοιλάδα του Καλαμά και απέναντί του βρίσκεται ο παραδοσιακός οικισμός **Φανερωμένης**, που είναι ο μικρότερος σε έκταση. Πρόκειται για χωριό ημιορεινό και η θέση του οικισμού είναι συσχετισμένη με τον ιερό ναό Κοιμήσεως της Θεοτόκου.

/ Ο οικισμός του Φοινικίου /

/ Ο οικισμός της Φανερωμένης /

Εικόνα 12.12 Οι οικισμοί στο **Φοινίκι** (επάνω) και στη **Φανερωμένη** (κάτω).

Τα ανθρωπογενή δεδομένα

Η σύσταση του πληθυσμού των οικισμών έχει μεταβληθεί σημαντικά στο πέρασμα του χρόνου. Η δημογραφική έρευνα που έγινε τόσο μέσα από στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής όσο και επιτόπια φανέρωσε πως ο πληθυσμός έχει μειωθεί, ενώ οι οικισμοί μελέτης κατοικούνται κυρίως από άτομα άνω των 65 ετών.

Όσον αφορά την οικιστική ανάπτυξη των οικισμών μελέτης, υπάρχουν αρκετές καταγραφές, ειδικότερα για τον οικισμό **Πλαισίο** που αποτέλεσε προγενέστερα ένα από τα μεγαλύτερα χωριά της περιοχής. Φαίνεται πως οι πρώτοι κάτοικοι προήλθαν από την περιοχή Κασνέτσι στα βόρεια του σημερινού οικισμού. Οι κάτοικοί του οικοδόμησαν δύο εκκλησίες: την Αγία Μαρίνα, που η περιοχή της θεωρήθηκε ο πρώτος επίσημος οικισμός του Πλαισίου, και την Αγία Παρασκευή. Μέχρι τον 18ο αιώνα, το χωριό είχε επεκταθεί ακόμη νοτιότερα, παίρνοντας σταδιακά την έκταση που έχει σήμερα.

Το **Γιρομέρι** αποτελεί οικισμό που στο παρελθόν είχε αρκετή αυτονομία· δεν ασκούσε, ωστόσο, μεγάλη επιρροή στα υπόλοιπα Φιλιατοχώρια. Οι πληροφορίες για τη δημιουργία του είναι περιορισμένες, παρ' όλα αυτά υποστηρίζεται από σημερινούς κατοίκους πως το χωριό αναπτύχθηκε την ίδια περίοδο με τη δημιουργία της Ιεράς Μονής

Γιρομερίου. Παλαιότερα το Γιρομέρι χωριζόταν σε τέσσερα χωριά, τα Άνω και Κάτω Γιρομέρι, τον Αι Γιάννη και την Αγορά. Στη συνέχεια οι οικισμοί ενώθηκαν, δημιουργώντας ένα σημαντικό κέντρο της εποχής. Σύμφωνα με τους σημερινούς κατοίκους του, το κέντρο του οικισμού βρισκόταν σε ένα από τα χαμηλότερα σημεία του, εκεί που βρίσκεται ο ναός αφιερωμένος στα Εισόδια της Θεοτόκου.

Η αγροτική ασχολία ήταν το επικρατέστερο μέσο βιοπορισμού για το σύνολο των οικισμών. Ωστόσο στο **Πλαίσιο** η οικονομία βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό και στο εμπόριο, ενώ διατηρούνταν και καταστήματα όπως τσαρουχάδικα ή ραφτάδικα, εργαστήρια βυρσοδεψίας και ταπητουργίας (Πέγκας, 2006). Στο **Φοινίκι** και στη **Φανερωμένη**, εκτός από τη γεωργική και κτηνοτροφική ασχολία, πολλοί κάτοικοι μετέβαιναν για την εργασία τους και σε άλλα χωριά, όπως στους Φιλιάτες, εξαιτίας της εγγυτητάς τους.

Σήμερα στους τέσσερις οικισμούς οι κάτοικοι ασχολούνται κυρίως με τον πρωτογενή τομέα και σε μικρότερο βαθμό με τον τριτογενή. Ειδικότερα, επικρατούν τα αγροτικά επαγγέλματα, με πιο συχνή την καλλιέργεια σπαρτών, την ελαιοκαλλιέργεια, την αμπελοκαλλιέργεια και την εκτροφή ζώων ελεύθερης βοσκής. Οι κάτοικοι σε πολλές περιπτώσεις δεν ασχολούνται με τη μαζική παραγωγή, αλλά επιλέγουν να διαθέτουν τα προϊόντα τους σε τοπικό επίπεδο. Υπάρχουν δύο μόνο μικρές επιχειρήσεις, μία στο Πλαίσιο και μία λίγα μέτρα έξω από το Φοινίκι.

Τα χωρικά δεδομένα

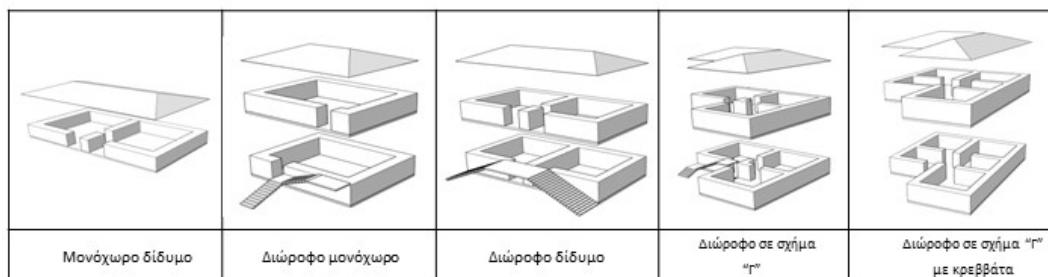
Από την έρευνα πεδίου προέκυψε πως, στο σύνολό τους, οι οικισμοί διατηρούν τον ιστορικό τους χαρακτήρα και παρουσιάζουν ομοιογένεια, ωστόσο υπάρχουν αλλοιώσεις τόσο συνολικά όσο και μεμονωμένα.

Η σημερινή εικόνα στο **Πλαίσιο** φανερώνει έναν οικισμό με μεγάλο ποσοστό εγκατάλειψης. Μεγάλος αριθμός των κατοικιών χρησιμοποιούνται εποχιακά και ο αριθμός των κατοίκων τους είναι περιορισμένος. Παρόμοιες συνθήκες εντοπίζονται και στο **Γιρομέρι** που είναι όμως καλύτερα διατηρημένο. Μεγαλύτερο βαθμό διατήρησης του ιστορικού του χαρακτήρα παρουσιάζει το **Φοινίκι**, με το κτιριακό απόθεμα να βρίσκεται σε μεγάλο βαθμό σε χρήση, ενώ ταυτόχρονα είναι το μόνο που φιλοξενεί λαογραφικό μουσείο. Τέλος, η **Φανερωμένη** έχει δεχθεί τις περισσότερες αλλοιώσεις, με τα ιστορικά γνωρίσματα να έχουν σχεδόν χαθεί. Στη σημερινή κατάσταση των οικισμών, παρατηρούνται επεμβάσεις και αλλοιώσεις που αφορούν και τον ιδιωτικό και τον δημόσιο χώρο. Οι αλλοιώσεις στον ιδιωτικό χώρο αφορούν κυρίως τμήματα της κατασκευής, τα οποία με το πέρασμα των χρόνων γερνούν και καταπονούνται από καιρικά φαινόμενα ή τα υλικά τους φθείρονται. Αλλοιώσεις παρατηρούνται και στον δημόσιο χώρο και αφορούν, κατά κύριο λόγο, τους δρόμους και τα μέρη συγκέντρωσης των κατοίκων και των επισκεπτών.

Συνολικά, εντούτοις, μπορούμε να σημειώσουμε πως οι τέσσερις αυτοί παραδοσιακοί οικισμοί παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον όσον αφορά το ύφος και την ομοιομορφία, τόσο μεμονωμένα για τον κάθε οικισμό όσο και συνολικά, αν τους θεωρήσουμε ως σύμπλεγμα οικισμών.

Γενικά, μπορούμε να παρατηρήσουμε πως η εσωτερική διάρθρωσή τους, ο τρόπος που συνδιαλέγεται ο δημόσιος χώρος με τον ιδιωτικό φανερώνει πως οι οικισμοί αναπτύχθηκαν με κριτήριο την οχύρωση και την προστασία. Όσο για την οικονομική και κοινωνική κατάσταση κάθε νοικοκυριού, αυτή επιβεβαιώνεται κυρίως από τα μεγέθη των κτιρίων, καθώς η κοινωνική και οικονομική θέση των ιδιοκτητών επηρέαζε συχνά τη διαμόρφωση του κτίσματος εξωτερικά, αλλά και εσωτερικά, με την κατανομή των χώρων να συμπεριλαμβάνεται στη διαμόρφωση αυτή. Ωστόσο, τα τοπικά διαθέσιμα υλικά και οι τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν ήταν κοινές σε όλους, γεγονός που ενισχύει την ταυτότητα

του τόπου. Οι αρχιτεκτονικές τυπολογίες που εντοπίστηκαν στην περιοχή από την έρευνα πεδίου παρουσιάζονται στον πίνακα της Εικόνας 12.13.

Εικόνα 12.13 Πίνακας περιγραφής των τυπολογιών των κτισμάτων των οικισμών.

Τα αισθητηριακά και αντιληπτικά δεδομένα

Ένα άλλο χαρακτηριστικό στοιχείο που δημιουργεί συνθήκες μοναδικότητας είναι οι αισθητηριακές ποιότητες ενός τόπου (Βασιλαρά, 2016) και η περιοχή μελέτης δεν αποτελεί εξαίρεση.

Ας επιμείνουμε πως η αίσθηση που βοηθά σε μεγάλο βαθμό στην αντίληψη του τόπου αναφοράς μας είναι αυτή της αφής. Της εντύπωσης αφής την οποία αποδίδουν τα υλικά κατασκευής των κτιρίων, όπως η πέτρα. Οι έντονες γωνίες ή οι καμπύλες επιφάνειες μας καλούν σε εγγραφές του παρελθόντος που η υλική τους ποιότητα επιβιώνει μέχρι σήμερα. Πρόκειται για εντύπωση που την ενισχύουν τα λιθόστρωτα καλντερίμια. Άλλη μια ισχυρή αίσθηση που δημιουργεί έντονους συνειρμούς στον επισκέπτη είναι η όσφρηση. Τα αρώματα της φύσης που συνυπάρχουν σε αρμονία με το ανθρωπογενές περιβάλλον, οι μυρωδιές των φαγητών ακόμη και οσμές ανοίκειες ή δυσάρεστες για τον αστό επισκέπτη συγκροτούν ένα οσφρητικό τοπίο που αποτυπώνεται στη μνήμη. Στα δυναμικά αισθητηριακά μέσα, πέρα από την αφή και την όσφρηση, συνεισφέρει βέβαια και η ακοή: το πηγαίο νερό που τρέχει από τις βρύσες στο Πλαίσιο, το θρόισμα των φύλλων στα δέντρα ή ο ήχος της κίνησης στο χώμα και τα πέτρινα καλντερίμια. Το ακουστικό αυτό τοπίο το συμπληρώνουν οι συνομιλίες, η ντοπιολαλιά των κατοίκων ή οι ήχοι των πουλιών, τα μουγκανίσματα των αγελάδων που κυκλοφορούν ανεμπόδιστες στον οικισμό.

Η οπτικοκεντρική μας παιδεία θεωρεί την όραση ως την πιο κοινή αίσθηση για την αναγνώριση ενός τόπου. Παρακάμπτοντας μία πιθανή αμφισβήτηση από τη διαδεδομένη αυτή άποψη, ας σχολιάσουμε πως οι οπτικές φυγές, η αίσθηση της φιλικής για τον άνθρωπο κλίμακας των κτιρίων, ακόμη και αυτές οι φυσιογνωμίες των κατοίκων διαμορφώνουν μια εικόνα για κάθε οικισμό. Ωστόσο, η εικόνα αυτή μοιάζει αδύναμη χωρίς τις ποιότητες που προσδίδουν το φως και το χρώμα. Ο τρόπος που οι σκιές των κτισμάτων απλώνονται στα μονοπάτια των χωριών, ο τρόπος με τον οποίο φωτίζονται οι γειτονιές, χαρακτηρίζουν την ταυτότητα του τόπου. Προσθέτοντας το χρώμα της φύσης, που συνδιαλέγεται με αυτό της πέτρας στις όψεις των κατοικιών ή στις στέγες, αλλά και τον ερυθρό ή λουλακί επιχρωματισμό που έχει απομείνει σε κατοικίες αρχοντικές, ολοκληρώνουμε την προσπάθεια να σας μεταφέρουμε την εικόνα των οικισμών και να ανασύρουμε μνήμες από την αίγλη την οποία αυτοί γνώρισαν.

Πριν συμπεράνουμε πως σε γενικότερο πλαίσιο οι αισθητηριακές ποιότητες ενός τόπου αποτελούν βασικό στοιχείο συγκρότησης της φυσιογνωμίας και της ταυτότητάς του, μένει ίσως να συμπληρώσουμε μία ακόμα αίσθηση που μπορεί να συνδεθεί με την περιοχή μελέτης, αυτήν της γεύσης. Ας συμπληρώσουμε, λοιπόν, με την απαραίτητη γευστηριακή

διάθεση πως η τοπική κουζίνα και τα ιδιαίτερα φαγητά συνεισφέρουν και αυτά στην ιδιαιτερότητα του τόπου.

12.3.2 Τα ισχυρά στοιχεία στήριξης για την πιθανή μελλοντική προώθηση των τεσσάρων οικισμών

Οι τέσσερις παραδοσιακοί οικισμοί αναφοράς μας διαθέτουν υλικά και άυλα στοιχεία που διαμορφώνουν την πολιτισμική τους ταυτότητα. Στα άυλα στοιχεία συγκαταλέγονται τα ήθη και τα έθιμα του τόπου, τα μυθεύματα και οι παραδόσεις, στοιχεία που εντείνουν και επιβεβαιώνουν την κοινή ταυτότητα και φυσιογνωμία των οικισμών. Πρόκειται για στοιχεία που πρέπει να προσθέσουμε στα χωρικά, φυσικά, ανθρωπογενή και αισθητηριακά δεδομένα των τόπων τους. Τα Φιλιατοχώρια της Θεσπρωτίας υποδεικνύουν κοινούς όρους συλλογικής συνείδησης: συλλογική μνήμη, κοινή ιστορική πορεία, κοινή ιδιαίτερη ταυτότητα, που αποδίδεται άλλωστε και με τους ενιαίους τρόπους της δόμησής τους. Στην αναγνώριση αυτής της ταυτότητας του τόπου και των στοιχείων που τη συγκροτούν επιστρέφουμε, τονίζοντας πως τη θεωρούμε ως απαραίτητη προϋπόθεση, ως βάση για τη διατύπωση προτάσεων ολοκληρωμένης ανάπτυξης.

Με βάση την πρωτογενή έρευνα πεδίου και τις συνεντεύξεις των κατοίκων, επαληθεύτηκε η άποψη της ομάδας μελέτης που είχε προκύψει μέσω της δευτερογενούς βιβλιογραφικής έρευνας και των προγραμμάτων ανάπτυξης και η οποία υποδείκνυε πως τα ισχυρά στοιχεία της περιοχής μελέτης αφορούν **την αγροτική παράδοση, την εκτεταμένη δηλαδή αγροτική εμπειρία και την πολιτισμική κληρονομιά.**

Η γεωργία μπορεί να θεωρηθεί ως με ευχέρεια ανάπτυξης, καθώς δεν απαιτεί μεγάλα κεφάλαια, ιδιαίτερη τεχνογνωσία και προδιάγραφες. Ξεκινώντας, λοιπόν, από την ανάπτυξη του γεωργικού και κτηνοτροφικού τομέα και παρέχοντας ευκαιρίες με αξιοκρατικά κριτήρια, προσφέρονται συνθήκες εξέλιξης και, συνεπώς, νέες θέσεις εργασίας, παρέχοντας επομένως κίνητρα παραμονής των κατοίκων στον τόπο και προσέλκυσης νέου πληθυσμού. Μία ανάλογη αύξηση του τοπικού πληθυσμού βέβαια θα οδηγούσε στην ανάγκη δημιουργίας υποδομών στέγασης, εκπαίδευσης, υγείας, εστίασης και αναψυχής. Ανάγκη που παραπέμπει σκέψεις για την αξιοποίηση του μεγάλου κενού κτιριακού αποθέματος των οικισμών μελέτης. Στη συνέχεια, με την εδραίωση μιας ισχυρής αγροτικής οικονομίας, θα μπορούσε να διατηρηθούν και να αναπτυχθούν δραστηριότητες του δευτερογενή και τριτογενή τομέα, επιμένοντας οπωσδήποτε σε όρους προστασίας, με άξονα τη βέλτιστη απόδοση του αποτυπώματός τους στο οικοσύστημα.

Αυτό που θα αναμέναμε στη συνέχεια, από τη συνύπαρξη των τριών τομέων και την προώθηση των τοπικών προϊόντων, θα ήταν η ευρύτερη συνθήκη αναγνώρισης της περιοχής. Προσπαθώντας να περιγράψουμε μία αναπτυξιακή αλυσίδα, που το κάθε επόμενο βήμα της στηρίζεται στο προηγούμενο και όλα πηγάζουν από την αξιοποίηση του αγροτικού τομέα, θα συνεχίσουμε σχολιάζοντας πως η περιοχή μελέτης πληροί όλες τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη τουρισμού ειδικών μορφών, η οποία μπορεί να επέλθει από τη συνθήκη αναγνώρισης που αναφέρθηκε νωρίτερα, την «αναγνωρισιμότητά» της. Στο πλαίσιο αυτό, ο τουρισμός στους οικισμούς μελέτης θα πρέπει να συγκροτηθεί με γνώμονα και έμφαση στο στοιχείο της πολιτισμικής τους ιδιαιτερότητας, στον σεβασμό απέναντι στην πολιτισμική κληρονομιά και στην αναγνώρισή τους ως παραδοσιακών οικισμών. Εντούτοις, ας επαναλάβουμε πως προτάθηκε μόλις ένας μηχανισμός υποστήριξης βασισμένος στον πρωτογενή τομέα.

12.3.3 Η αξιολόγηση Προγραμμάτων Ανάπτυξης

Εικόνα 12.14 (άνω): Αξιολόγηση του προγράμματος **LEADER** της Αναπτυξιακής Ηπείρου 2014-2020. Κάθε έγχρωμο τετράγωνο αντιπροσωπεύει ποσοστό 20% επί του ενδιαφέροντος ανάπτυξης. Έτσι η «υποστήριξη του πρωτογενούς και δευτερογενούς τομέα», η «δυνατότητα τουριστικής ανάπτυξης» και η «προώθηση τοπικών προϊόντων» συγκεντρώνουν το 100% του ενδιαφέροντος.

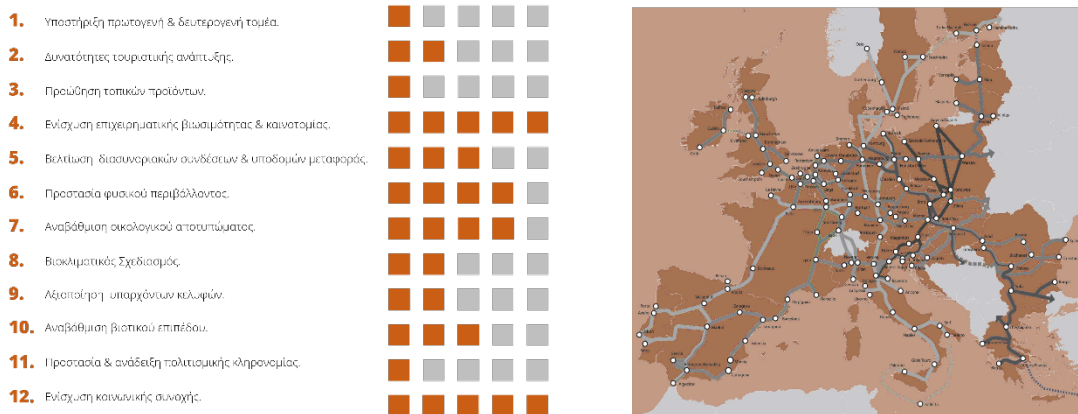

Εικόνα 12.15 (άνω): Αξιολόγηση του προγράμματος **INTERREG** 2014-2020. Κάθε έγχρωμο τετράγωνο αντιπροσωπεύει ποσοστό 20% επί του ενδιαφέροντος ανάπτυξης. Έτσι, η «ενίσχυση επιχειρηματικής δραστηριότητας και καινοτομίας», η «βελτίωση διασυνοριακών συνδέσεων και υποδομών μεταφοράς» και η «αναβάθμιση οικολογικού αποτυπώματος» συγκεντρώνουν το 100% του ενδιαφέροντος.

Έχοντας μελετήσει αναπτυξιακά προγράμματα που απευθύνονται στην περιοχή μελέτης, κρίθηκε αναγκαία η αξιολόγησή τους, προκειμένου να εντοπιστούν οι αδυναμίες και ελλείψεις τους και να δημιουργηθεί ένα νέο αναπτυξιακό πλαίσιο με στόχο την κάλυψη των αναγκών της περιοχής, όπως αυτές προέκυψαν από την έρευνα πεδίου. Με στόχο την πραγματοποίηση της αξιολόγησης ορίζονται κριτήρια με αφορμή τόσο την έρευνα πεδίου και τις επιθυμίες των κατοίκων όσο και τις προτάσεις των προγραμμάτων. Τα κριτήρια αυτά αφορούν την υποστήριξη του πρωτογενούς και δευτερογενούς τομέα, τις δυνατότητες τουριστικής ανάπτυξης, την προώθηση τοπικών προϊόντων, την ενίσχυση της επιχειρηματικής βιωσιμότητας και καινοτομίας, τη βελτίωση διασυνοριακών συνδέσεων και μεταφοράς, την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, την αναβάθμιση του οικολογικού

αποτυπώματος, τον βιοκλιματικό σχεδιασμό, την αξιοποίηση υπαρχόντων κελυφών, την αναβάθμιση του βιοτικού επιπέδου, την προστασία και ανάδειξη της πολιτισμικής κληρονομιάς καθώς και την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής.

Τα προγράμματα που μελετήθηκαν στο πλαίσιο της έρευνας ήταν το **Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης της Ελλάδας (ΠΑΑ) 2014-2020**, το τοπικό πρόγραμμα **LEADER της αναπτυξιακής Ηπείρου 2014-2020** που βασίζεται στο ΠΑΑ, το **Interreg 2014-2020**, το **Επιχειρησιακό Σχέδιο Ηπείρου 2021-2027** και το **Περιφερειακό Χωροταξικό Πλαίσιο Ηπείρου (ΠΧΠ) 2021-2027**.

Εικόνα 12.16 (άνω): Αξιολόγηση του προγράμματος **Επιχειρησιακό Σχέδιο Ηπείρου 2021-2027**. Κάθε έγχρωμο τετράγωνο αντιπροσωπεύει ποσοστό 20% επί του ενδιαφέροντος ανάπτυξης. Έτσι, η «ενίσχυση επιχειρηματικής δραστηριότητας και καινοτομίας» και η «ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής» συγκεντρώνουν το 100% του ενδιαφέροντος.

Αρχικά, όσον αφορά την υποστήριξη του πρωτογενούς και δευτερογενούς τομέα, πλήθος μέτρων λαμβάνονται από το ΠΑΑ και το LEADER, ενώ το Interreg εστιάζει στον δευτερογενή τομέα και πιο συγκεκριμένα στη βιοτεχνική παραγωγή. Ακόμα, ο τουρισμός αποτελεί δημοφιλή στρατηγική των προγραμμάτων, καθώς αναφέρεται και αξιοποιείται σε όλα. Συγκεκριμένα μέτρα για την προώθηση των τοπικών προϊόντων λαμβάνονται από το ΠΑΑ και το LEADER, ωστόσο και στα υπόλοιπα προγράμματα η ενέργεια αυτή ενυοείται έμμεσα μέσω του τουρισμού. Επιπλέον, για την επιχειρηματική βιωσιμότητα και καινοτομία προτείνονται δράσεις από όλα τα αναπτυξιακά προγράμματα, με εξαίρεση το ΠΧΠ. **Σε ό,τι αφορά τη βελτίωση των διασυννοριακών συνδέσεων και των υποδομών μεταφοράς λαμβάνονται μέτρα από όλα τα προγράμματα, ομοίως και για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος.** Αντίθετα, για την αναβάθμιση του οικολογικού αποτυπώματος προβλέπονται δράσεις από το ΠΑΑ, το Interreg και το Επιχειρησιακό. Προτάσεις που αφορούν τον βιοκλιματικό σχεδιασμό και την αξιοποίηση των υπαρχόντων κελυφών συναντώνται τόσο στο Επιχειρησιακό όσο και στο LEADER, ενώ τον δεύτερο άξονα συγκαταλέγει στις δράσεις του και το Interreg. Συνεχίζοντας στην αναβάθμιση του βιοτικού επιπέδου και την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής, το ΠΑΑ και το LEADER πρωτοστατούν, ενώ προτάσεις για τη δεύτερη συμπληρώνονται από το Επιχειρησιακό. Τέλος, η προστασία και ανάδειξη της πολιτισμικής κληρονομιάς αποτελεί κριτήριο δράσεων των προγραμμάτων LEADER, Interreg και ΠΧΠ. Καταλήγοντας, καθίσταται εμφανές πως δεν υφίσταται μέχρι σήμερα κάποιο αναπτυξιακό πρόγραμμα που να ανταποκρίνεται πλήρως στις ανάγκες και προοπτικές του τόπου ο οποίος μελετάται. Συνεπώς, κρίνεται επιτακτική ανάγκη η θέσπιση ενός πλαισίου που να συνδυάζει τους στόχους όλων των παραπάνω.

Σχεδιασμός για την επιχειρηματική ενίσχυση και καινοτομία

Ταυτόχρονα με τις κατευθύνσεις ενίσχυσης του πρωτογενούς τομέα, επιδιώκεται η ενδυνάμωση των ήδη συγκροτημένων και των νέων επιχειρήσεων. Ενδεικτικά, στο πρόγραμμα LEADER αναφέρεται η ενίσχυση μικρών επιχειρήσεων στους τομείς της βιοτεχνίας με την αναβίωση παραδοσιακών μεθόδων. Στους οικισμούς μελέτης και συγκεκριμένα στο χωριό Πλαίσιο εντοπίζεται η βιοτεχνία παραδοσιακής ταπητουργίας, ωστόσο έπειτα από συνομιλία με τους ιδιοκτήτες διαπιστώθηκε ότι οι τεχνολογικές συνθήκες δεν ευνοούν την ενημέρωση. Καθίσταται λοιπόν κατανοητό ότι χωρίς τα κατάλληλα μέτρα για την ενημέρωση των μικρών επιχειρήσεων και χωρίς την παρουσία κάποιου φορέα υπεύθυνου για τη μετάδοση της γνώσης, οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις θα παραμείνουν στην άγνοια.

Ας τονίσουμε συμπληρωματικά πως η τεχνολογική εξέλιξη προσφέρει σήμερα αυξημένες δυνατότητες διαφήμισης των επιχειρήσεων. Η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης αποτελεί τον δημοφιλέστερο τρόπο προώθησης προϊόντων σήμερα. Ταυτόχρονα, η δημιουργία ιστοσελίδας αγοράς προϊόντων (e-shop) συνιστά άλλη μία μέθοδο προβολής που προσφέρει το διαδίκτυο. Οι δύο αυτοί τρόποι συμβάλλουν στην προώθηση προϊόντων στην τοπική και υπεριοπτική αγορά. Τέλος, κρίνεται απαραίτητη η συνεργασία επιχειρηματικών μονάδων με ερευνητικά κέντρα, με στόχο την είσοδο νέων τεχνικών και την ενίσχυση της καινοτομίας στην περιφέρεια.

Σχεδιασμός για τη δημιουργία υποδομών υγείας, πρόνοιας και μεταφοράς

Παρά την έκταση που καταλαμβάνει ο νομός Θεσπρωτίας, νοσοκομειακή μονάδα εντοπίζεται μόνο στους Φιλιάτες. Λόγω του βαθμού γήρανσης του πληθυσμού κρίνεται απαραίτητη η ενίσχυση, η αναβάθμιση και ενδεχομένως η υποστήριξη του υπάρχοντος νοσοκομείου με μικρότερα περιφερειακά ιατρικά κέντρα. Με βάση την εικόνα των οικισμών, εντοπίζεται πλήθος κενών κελυφών που μπορούν να αξιοποιηθούν ως ιατρεία. Ακόμα, ο παραμεθόριος χαρακτήρας της περιοχής, σε συνδυασμό με κοινωνικά φαινόμενα των τελευταίων χρόνων, εντείνει την ανάγκη για τη δημιουργία κοινωνικών κέντρων με απώτερο στόχο την κοινωνικοοικονομική ένταξη ευπαθών ομάδων.

Τέλος, με στόχο την ενίσχυση του διασυνοριακού χαρακτήρα της περιοχής αλλά και την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής των κατοίκων, είναι σημαντική η συντήρηση του υπάρχοντος οδικού δικτύου αλλά και η επέκτασή του. Μέσω των έργων υποδομής για τις μεταφορές βελτιώνεται τόσο η διασυνοριακή σύνδεση όσο και η πρόσβαση σε απομονωμένες γεωργικές εκτάσεις. Συννοώντας, τα έργα υποδομών συμβάλλουν στην παραμονή και προσέλκυση κάτοικων, ενώ ταυτόχρονα συντελούν στην ανάπτυξη ήπιων μορφών τουρισμού.

Σχεδιασμός για τη βιώσιμη διαχείριση των φυσικών πόρων

Οι φυσικοί πόροι και το περιβάλλον αποτελούν σημαντικά στοιχεία για τη διατήρηση της βιωσιμότητας ενός τόπου, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για περιοχή αγροτικού χαρακτήρα με το φυσικό τοπίο να αποτελεί αναπόσπαστο και κυρίαρχο στοιχείο της. Επιμένοντας στο ζήτημα της κλιματικής αλλαγής, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη ζητήματα διαχείρισης υδάτων και αποβλήτων. Ειδικότερα, θα μπορούσαν να δημιουργηθούν εγκαταστάσεις λιπασματοποίησης και κομποστοποίησης, μετατρέποντας σε αξιοποιήσιμη ύλη γεωργοκτηνοτροφικά απόβλητα.

Επιπλέον, το οικολογικό αποτύπωμα οφείλει να βελτιωθεί μέσω της ενεργειακής αναβάθμισης των δημόσιων κτιρίων καθώς και τη δημιουργική επανάχρηση αναξιοποίητου δημόσιου κτιριακού αποθέματος. Στο πλαίσιο της πράσινης οικονομίας προτείνεται ο έλεγχος τόσο των ρύπων εκπομπής όσο και της ρίψης αποβλήτων σε ύδατα από τις

επιχειρήσεις και τη ναυτιλία. Τέλος, η ένταξη του βιοκλιματικού σχεδιασμού σε υπάρχουσες και νέες κτιριακές δομές θα μπορούσε να συμβεί μέσω των κατάλληλων οικονομικών κινήτρων και να συμβάλει εξίσου στο οικολογικό αποτύπωμα.

Σχεδιασμός για την ανάπτυξη τουρισμού ειδικών μορφών

Ο τουρισμός είναι αδιαμφισβήτητα ένα ισχυρό μέσο ανάδειξης του τόπου, ωστόσο η ιδιαίτερη φυσιογνωμία της περιοχής μελέτης, σε συνδυασμό με τον παραδοσιακό χαρακτήρα της, καθιστούν σημαντική την αξιοποίησή της με όρους προστασίας. Για τον λόγο αυτό, είναι επιτακτική η ανάγκη για ανάπτυξη ειδικών μορφών τουρισμού που πραγματοποιούνται σε συνεργασία με το τοπίο και δεν επεμβαίνουν σε αυτό. *Χαρακτηριστικά παραδείγματα ανάλογου είδους περιήγησης αποτελούν είναι ο αγροτουρισμός και ο οικοτουρισμός.*

Ταυτόχρονα, από τη μελέτη που πραγματοποιήθηκε προέκυψε πως η περιοχή μελέτης συμπεριλαμβάνει πλήθος φυσικών τοπίων αναγνωρισμένων σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Η ανάδειξη και η αξιοποίηση των τοπίων αυτών κρίνεται απαραίτητη μέσα από ήπιες επεμβάσεις και πάντα με σεβασμό στο οικοσύστημα. Τέλος, η έρευνα πεδίου στα χωριά μελέτης μαρτυρά έναν μεγάλο αριθμό κενού κτιριακού αποθέματος. Η επανάχρηση αυτού του αποθέματος με τη μετατροπή του σε ξενώνες, για την ενίσχυση του τουρισμού, κρίνεται σκόπιμη, καθώς τον εντάσσει στην περιοχή χωρίς να αλλοιώνει τα χαρακτηριστικά της.

Σχεδιασμός για τη συντήρηση και ανάδειξη του πολιτισμικού στοιχείου

Τέλος, μία από τις σημαντικότερες αναπτυξιακές κατευθύνσεις είναι αυτή που αποσκοπεί στη συντήρηση και ανάδειξη του πολιτισμικού στοιχείου, της παράδοσης και της ιστορίας. Ήδη στην περιοχή λειτουργεί το λαογραφικό μουσείο στο Φοινίκι, ενώ αντίστοιχα θα μπορούσαν να βρεθούν και στα υπόλοιπα χωριά, λειτουργώντας και εκεί ως κέντρα πολιτισμού. Ωστόσο, το άυλο τμήμα του πολιτισμού είναι δύσκολο να παρουσιαστεί ως έκθεμα στα μουσεία.

Εικόνα 12.18 Το Πλαίσιο σήμερα και... **Εικόνα 12.19** Το Γιρομέρι σήμερα.

Για τον λόγο αυτό, κρίνεται απαραίτητη η μεταφορά της αντίστοιχης γνώσης και των τεχνικών με τη διοργάνωση διαδραστικών μαθημάτων, σεμιναρίων, ημερίδων και των εορταστικών εκδηλώσεων που περιγράφονται με τον διεθνή όρο «φεστιβάλ». Με την προώθηση όρων προβολής της πολιτισμικής ταυτότητας των περιοχής, αυτής που περιγράφεται βαρβαριστί ως «place branding», με την οργάνωση εκδηλώσεων όπως πολιτιστικών φεστιβάλ στα οποία μόλις αναφερθήκαμε, η περιοχή μπορεί να λάβει αναγνωρίσιμη χαρακτηριστικά σε ένα ευρύ κοινό. Πιο συγκεκριμένα, προτείνεται η καθιέρωση ετήσιου φεστιβάλ, στο οποίο οι επισκέπτες θα συμμετέχουν σε παραδοσιακές δραστηριότητες. Η εδραίωση δράσεων όπως αυτή θα αναδείξει την αναγνωρίσιμη ταυτότητα του τόπου και θα συντελέσει στην ανάπτυξη τουρισμού συμβατού με τη φέρουσα ικανότητα του τόπου (Βασιλαρά, Κωνσταντινίδου, 2022).

12.3.4 Συμπερασματικά για τα Φιλιατοχώρια

Το *Πλαίσιο*, το *Γιρομέρι*, το *Φοινίκι* και η *Φανερωμένη* αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα ορεινών παραδοσιακών οικισμών της Ηπείρου. Κομμάτι του πολιτισμού της που επιμένει να επιβιώνει και να διατηρεί, παρά τη διαρκή φθορά, την ιστορική και πολιτισμική της κληρονομιά, την ιδιαιτερότητα των τοπίων της και την αρχιτεκτονική συγκρότηση των οικιστικών εστιών της. Διατηρεί έτσι αξίες μνήμης, ποιότητες ζωής, πολιτισμού, εγγραφές ιστορίας και παράδοσης που μπορούν να αποτελέσουν υποδείγματα σημαντικά για τις καταγωγικές αναφορές μας, όπως και για την κριτική προσέγγιση της σύγχρονης, συγκρουσιακής αστικής μας πραγματικότητας.

Τα ισχυρά στοιχεία των ορεινών αυτών οικισμών, όπως ανέδειξε η έρευνα, σχετίζονται με φυσικούς, οικονομικούς και πολιτισμικούς πόρους, με το κοινωνικό περιβάλλον αλλά και την άυλη κληρονομιά (Giannakopoulou, Klabatsea & Konstantinidou, 2021). Αν κάποιος από τους πόρους αυτούς παρουσιάζονται ικανοί ώστε να προσελκύσουν ειδικές μορφές τουρισμού, δεν πρέπει να λησμονούμε εντούτοις τη σημαντική αγροτική παράδοση της περιοχής. Η γεωργία και η κτηνοτροφία αποτέλεσαν διαχρονικά τα βασικότερα επαγγέλματα βιοπορισμού στην περιοχή, τα οποία και μπορούν να συνεχίσουν να αποτελούν αφετηρία, κύριο μοχλό οικονομικής ανάπτυξης. Ωστόσο, η απουσία οργανωμένης κοινότητας για την υποστήριξη των αγροτών, σε συνδυασμό με την αστικοποίηση και τη στροφή των επαγγελματιών προς τον τριτογενή τομέα, λειτουργούν

κατασταλτικά στην αξιοποίηση της αγροτικής ταυτότητας. Απαντώντας στην απαξίωση αυτή, θα μπορούσαμε να επιμείνουμε στην προσπάθεια εξέλιξης του πρωτογενούς τομέα, έτσι ώστε να συντελέσει ουσιαστικά στην οικονομική ανάκαμψη και την προσέλκυση νέου πληθυσμού, στη δημιουργία νέων ευκαιριών εργασίας συμβάλλοντας στην ισόρροπη ανάπτυξη ανάμεσα στα αστικά κέντρα και τις ορεινές περιοχές του νομού Θεσπρωτίας.

Εικόνα 12.20 Το Φοινίκι σήμερα.

Με την προηγούμενη έννοια, οι οικισμοί θα πρέπει να συνεχίσουν να ζουν και να αναπτύσσονται όχι ως ιστορικά απολιθώματα, αλλά ως οργανισμοί ζωντανοί, αξιοποιώντας το πολιτισμικό δυναμικό τους που μπορεί να προσφέρει τους αναγκαίους πόρους για την ανάπτυξη και ανάδειξή τους. Ανάδειξη με όρους συμβατούς στον χαρακτήρα και την ιδιαίτερη ταυτότητα του τόπου.

Εικόνα 12.21 Η Φανερωμένη σήμερα.

12.4 Το δέλεαρ της ακαδημαϊκής περιήγησης και φιλοξενίας

Έχουμε επανειλημμένα αναφερθεί στην ακαδημαϊκή περιήγηση και δραστηριότητα και επανερχόμαστε σε αυτήν ακόμη και όταν το κύριο θέμα μας αφορά άμεσες παραγωγικές δραστηριότητες. Η εμμονή μας αυτή δικαιολογείται, ας το τονίσουμε ξανά, από την πεποίθηση πως πολλές περιοχές του ελληνικού χώρου προσφέρονται για μαθησιακή εμπάθυνση, για ακαδημαϊκή δραστηριότητα, εποχιακών εκπαιδευτικών εργαστηρίων, συνεδριακών δραστηριοτήτων και βέβαια εκπαιδευτικών ετήσιων προγραμμάτων σπουδών, όπως αυτά που στεγάζει το ΜΕΚΔΕ.

Εικόνα 12.22 Το ορεινό χωριό Poggio Aquilone (Λόφος του Αετού), στην κοινότητα του San Venanzo, στην ιταλική Umbria.

Το αντικείμενο ανάλογων προσπαθειών μπορεί να αφορά θέματα περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος, στρατηγικές προβολής και ανάπτυξης, αλλά και την ιστορική διερεύνηση. Πόσα άραγε ακαδημαϊκά ιδρύματα ή άλλοι εκπαιδευτικοί και πολιτισμικοί φορείς, παγκοσμίως, θα ενδιαφέρονταν για ανάλογες δραστηριότητες στην Αρκαδία; Στο εύδαιμον εξιδανικευμένο τοπίο στο οποίο ο δυτικός πολιτισμός συνολικά αναφέρεται;

Επιμένοντας στην προηγούμενη ακριβώς κατεύθυνση, θα αναφερθούμε στο παράδειγμα του μικρού ορεινού χωριού της ιταλικής Umbria, στο Poggio Aquilone ή σε ελληνική μετάφραση «Λόφο του Αετού». Η μεταφορά της αετοφωλιάς περιγράφει ένα χωριό ορεινό που διατηρεί τους κατοίκους του και την αγροτική του δραστηριότητα. Αλλά παράλληλα, στο χωριό, μεγάλο τμήμα από κατοικίες που αναστηλώθηκαν έχουν μετατραπεί σε χώρους φιλοξενίας και διδασκαλίας για ομάδες σπουδαστών και διδασκόντων που συμμετέχουν σε ακαδημαϊκά εργαστήρια και σεμινάρια. Σπουδαστές και διδάσκοντες, με προέλευση διεθνή, συμμετέχουν σε αυτές τις ακαδημαϊκές δραστηριότητες που οργανώνονται από πανεπιστήμια ή άλλους εκπαιδευτικούς οργανισμούς, σε συνεργασία με την ιταλική κοινότητα στην οποία υπάγεται το χωριό, την κοινότητα San Venanzo.

Με τρόπο ανάλογο η λειτουργία του δικού μας, του Πολυτεχνειακού Μετσόβιου ΜΕΚΔΕ, μπορεί διαρκώς να αναπτύσσει τη λειτουργία του, συμβάλλοντας όχι μόνο στη σχέση με τον άμεσο χώρο του, αλλά ευρύτερα με τις ορεινές περιοχές της Ελλάδας και πιθανότατα με διακρατικές συνάψεις με άλλα συναφή ερευνητικά και πανεπιστημιακούς φορείς πέρα από τα σύνορα της χώρας, με τις συγγενείς βαλκανικές περιοχές ιδιαίτερα.

Εικόνα 12.23: Σπουδαστές και διδάσκοντες στον προαύλιο χώρο του συγκροτήματος του ΜΕΚΔΕ, στο Μέτσοβο. Σημαντική ιδιαιτερότητα της λειτουργίας του ΜΕΚΔΕ, πέρα από τη συχνότατη οργάνωση συνεδρίων, αποτελεί η διοργάνωση του μεταπτυχιακού προγράμματος με τη φιλοξενία των μεταπτυχιακών σπουδαστών στο συγκρότημα του κέντρου σε όλη τη διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους. Με τη δημιουργία δηλαδή μιας ιδιαίτερης πανεπιστημιακής συμβιωτικής κοινότητας.

12.5 Η απaráβατη απαίτηση προσέγγισης, ανάδειξης και προβολής της πολιτισμικής ιστορίας και της ιδιαίτερης ταυτότητας των ελληνικών πολιτισμικών τοπίων...

Στο παράδειγμα που μόλις αναφέραμε, η ανάδειξη και προβολή της πολιτισμικής ιστορίας και της ιδιαίτερης ταυτότητας του πολιτισμικού τοπίου ανάγονται σε κεντρικό αίτημα, χωρίς εντούτοις να καταργούνται τα αγροτικά ενδιαφέροντα των κατοίκων. Αυτή την κατεύθυνση επιμένουμε να τονίζουμε για την ιδιαίτερη ταυτότητα του ελληνικού πολιτισμικού τοπίου των ορεινών μας περιοχών...

12.6 ... ή μήπως θα έπρεπε να διεκδικήσουμε, εντονότερα, το διακρατικό και διεθνές τους ενδιαφέρον;

... διεκδικώντας επίσης κάτι ευρύτερο. Το διακρατικό και διεθνές τους ενδιαφέρον που ο ευρωπαϊκός Διαφωτισμός, η πολιτιστική και, ως το τονίσουμε ξανά, η πολιτική στροφή της δυτικής σκέψης προς το ελληνικό παράδειγμά μας έχει ήδη προσφέρει από τον 18ο αιώνα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Βασιλαρά, Α. (2016). *Η φυσιογνωμία των νησιωτικών οικισμών, μέσα από το παράδειγμα του οικισμού με πύλη, Προδρόμους στην Πάρο*. 6ο διαπανεπιστημιακό σεμινάριο βιώσιμης ανάπτυξης, πολιτισμού, και παράδοσης: η ανάδειξη της φυσιογνωμίας του τόπου. Ο ρόλος των Πυλών στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας των Παραδοσιακών Οικισμών.
- Βασιλαρά, Α., & Κωνσταντινίδου Ε. (2022). Προσέγγιση απομονωμένων ορεινών περιοχών μέσω της χαρτογράφησης των άυλων στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς τους. *Πρακτικά Συνεδρίου με θέμα Έρευνα και δράσεις για την αναγέννηση των ορεινών και απομονωμένων περιοχών*, 10ο Συνέδριο του ΕΜΠ και του ΜΕΚΔΕ-ΕΜΠ, Μετσόβιο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας Μέτσοβο, σσ. 734-745.
- Ιακωβάκη, Ν. (2006). *Ευρώπη μέσω Ελλάδας: Μια καμπή στην ευρωπαϊκή αυτοσυνείδηση. 17ος -18ος αιώνας*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Giannakopoulou, S., Klabatsea R., & Konstantinidou E. (2021). *Cultural tourism in remote mountainous areas of Greece*. ACEI_Association of Cultural Economics International, ACEI2020+1 Conference.
- Hume, D. (1993). *On the Rise and Progress of the Arts and Sciences*, Στο Copley, S. & Edgar A. (επιμ.), *Selected Essays*. Oxford, United Kingdom: Oxford Univ. Press.
- Κόντη, Ρ., Πανταζή Ι., & Τσίγκου Γ. (2021). *Φιλιατοχώρια Θεσπρωτίας: η φυσιογνωμία του τόπου – κατευθύνσεις ανάπτυξης*. Αθήνα: Εργασία στο πλαίσιο της διάλεξης του 9ου εξαμήνου, στον Τομέα Μορφολογίας της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ. Υπεύθυνη διδάσκουσα αναπληρώτρια καθηγήτρια Ε. Κωνσταντινίδου.
- Κωνσταντινίδου, Ε. (2016). Αναζητώντας την ταυτότητα των παραδοσιακών οικιστικών συνόλων. 6ο διαπανεπιστημιακό σεμινάριο βιώσιμης ανάπτυξης, πολιτισμού, και παράδοσης: η ανάδειξη της φυσιογνωμίας του τόπου. Ο ρόλος των Πυλών στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας των Παραδοσιακών Οικισμών.
- Konstantinidou, E., & Moraitis, K. (2023). Mountain Identity and Development Aspirations. *Grassroots Journal of Natural Resources*, 6(1): 106-118. Doi: <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.06010>.
- Λιάγκα, Β., κ.ά. (2015). ΘΑΛΗΣ – ΑΤΕΙΘ: Η δυναμική του συστήματος μετακινούμενης αιγοπροβατοτροφίας στην Ελλάδα. Ερευνητικό έργο το οποίο πραγματοποιήθηκε από το Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Θεσσαλονίκης (ΑΤΕΙΘ), στο πλαίσιο του Ερευνητικού Προγράμματος «Εκπαίδευση και διά Βίου Μάθηση, επένδυση στην Κοινωνία της Γνώσης», με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επίσης www.agreri.gr/sites/default/files/projects/Τελική%20Εκθεση%20ΘΑΛΗΣ.pdf – 21/11/2022.
- Πέγκας, Π. Ι. (2006). *Πλεσίβιτσα Θύαμιδος Ηπείρου «νυν Πλαίσιον», Μακρά ιστορική διαδρομή, περιήγηση στους αγαπημένους χώρους, γενεαλογικές ρίζες αιώνων*. Αθήνα: Εκδόσεις για την Ήπειρο.
- Πετράρχης (2008). *Η ανάβαση στο όρος Βεντού*. Αθήνα: Εκδ. Άγρα.

Προέλευση εικόνων

Εικόνα 12.1: (PD - https://fr.wikipedia.org/wiki/Jupiter_et_Thétis#/media/Fichier:Jupiter_y_Tetis_por_Dominique_Ingres.jpg – 13/11/2022).

Εικόνα 12.2: (PD - https://de.wikipedia.org/wiki/Hannibals_Alpenüberquerung#/media/Datei:Heinrich_Leutemann_-_Hannibals_Übergang_über_die_Alpen.jpg – 13/11/2022) και (PD - <https://www.wikiart.org/en/giovanni-battista-tiepolo/olymp> - 13/11/2022).

Εικόνα 12.3: <https://katogiaveroff.gr> -13/11/2022.

Εικόνα 12.4: www.christmasfoodfestival.gr/article.aspx?id=2506357 – athinorama 24/4/2015.

Εικόνα 12.5: Προσφορά «Φάρμα Αιγών Μέτσοβο Τσουλιάης».

Εικόνα 12.6: www.christmasfoodfestival.gr/article.aspx?id=2506357 – athinorama 24/4/2015.

Εικόνα 12.7 – 12.23: Φωτογραφίες και σχεδιάσματα των συγγραφέων.

Βιβλιογραφικές πηγές 8ου έως και 12ου Κεφαλαίου

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Βασιλαρά, Α. (2016). Η φυσιογνωμία των νησιωτικών οικισμών, μέσα από το παράδειγμα του οικισμού με πύλη, Προδρόμου στην Πάρο. 6ο διαπανεπιστημιακό σεμινάριο βιώσιμης ανάπτυξης, πολιτισμού, και παράδοσης: η ανάδειξη της φυσιογνωμίας του τόπου. Ο ρόλος των Πυλών στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας των Παραδοσιακών Οικισμών.
- Βασιλαρά, Α., & Κωνσταντινίδου, Ε. (2022). Προσέγγιση απομονωμένων ορεινών περιοχών μέσω της χαρτογράφησης των άυλων στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς τους. *Πρακτικά Συνεδρίου με θέμα Έρευνα και δράσεις για την αναγέννηση των ορεινών και απομονωμένων περιοχών*, 10ο Συνέδριο του ΕΜΠ και του ΜΕΚΔΕ-ΕΜΠ, Μετσόβιο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας Μέτσοβο, σσ. 734-745.
- Berlin, I. (2000). *Οι ρίζες του Ρομαντισμού*. Αθήνα: Εκδ. Scripta.
- Γιακωβάκη, Ν. (2006). *Ευρώπη μέσω Ελλάδας: Μια καμπή στην ευρωπαϊκή αυτοσυνείδηση. 17ος -18ος αιώνας*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Γιαννίτσαρης, Γ. (2011). *Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Ευρυτανίας*. Αθήνα: Ιδιωτική έκδοση.
- Γιαννίτσαρης, Γ. (2015). *Οι νερόμυλοι της Ευρυτανίας*. Αθήνα: Έκδ. Ινστιτούτου Ελληνικών Μύλων.
- Γιαννίτσαρης, Γ. (2018). *Η μονή Προυσού Ευρυτανίας – Ιστορία και Αρχιτεκτονική*. Αθήνα: Έκδ. Πανευρυτανικής Ένωσης.
- Γιαννίτσαρης, Γ., κ.ά. (2011). *Οι υδρόμυλοι της Ευρυτανίας*. Ερευνητικό πρόγραμμα ΠΕΒΕ 2009, με επιστημονικό υπεύθυνο Γ. Γιαννίτσαρη, βασικούς ερευνητές Κ. Τουμπακάρη, Ε. Καραϊσκού, ομάδα μελέτης Δ. Ζαχαράτο, Ε. Μαλαματένιου, Δ. Σαγώνα, Ν. Κύρκο και μέλος ΔΕΠ ΕΜΠ Ε. Αλεξάνδρου.
- Giannakopoulou, S., Klabatsea R., & Konstantinidou, E. (2021). Cultural tourism in remote mountainous areas of Greece. ACEI_Association of Cultural Economics International, ACEI2020+1 Conference.
- Δήμιζα, Μ. Β., Κορδαλή, Θ. Σ., & Ράπτης, Π. (2017). *Αρκαδικό Τοπίο: Πολιτιστική αναφορά και σύγχρονη πραγματικότητα*. Σπουδαστική ερευνητική εργασία η οποία εκπονήθηκε στη Σχολή Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ, με επιβλέποντα καθηγητή τον Κ. Μωραΐτη.
- Διαμαντής, Α. (2006). 1774-1821. Από τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή μέχρι την Ελληνική Επανάσταση. *Ιστορία των Ελλήνων*, τόμ. 10, Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία 1453-1821. Αθήνα: Εκδ. Δομή, σσ. 808-839.
- Δρόσος, Γ. Ζ. (2000). Πρόλογος. Στο Κουκούδη, Α. Ι., *Οι μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Ζήτρος, σσ. 13-15.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (2004). *Τι είναι η φιλοσοφία;* Αθήνα: Εκδ. Καλέντης.
- Ελευθερουδάκη, *Σύγχρονος Εγκυκλοπαιδεία* (1964). Λήμμα «Αλωνίσταινα», τόμ. 2ος, Αθήνα: Εγκυκλοπαιδικά Εκδόσεις Ν. Νίκας και ΣΙΑ Ε.Ε., σ. 852.
- Ελεφάντης, Α. (2002). Τα βουνά του Άγγελου Ελεφάντη: Στα ίχνη μιας τραγικής ζωής. στο *Ο Πολίτης*, 98.
- Gamba Conte, P. (2010). *Το τελευταίο ταξίδι του λόρδου Μπάϊρον*. Αθήνα: Εκδ. ΒΗΜΑ.
- Goethe, W. J. (2003). *Φάουστ*. Αθήνα: Εκδ. Δωδώνη.

- Guattari, F. (1991). *Οι τρεις οικολογίες*. Αθήνα: Εκδ. Αλεξάνδρεια.
- Hobsbawm, E., & Ranger, T. (2004). *Η επινόηση της παράδοσης*. Αθήνα: Εκδ. Θεμέλιο.
- Hölderlin, F. (1990). *Υπερίων ή ο Ερημίτης στην Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδ. Ηριδανός.
- Θεοδωρακόπουλος, Ι. Ν., κ.ά. (1975). *Η Ελληνική Επανάσταση. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. Τμ. ΙΒ'. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών Α.Ε.
- Καζαντζάκης, Ν. (1961). *Ταξιδεύοντας: Ιταλία – Αίγυπτος – Σινά – Ιερουσαλήμ – Κύπρος – Ο Μοριάς*. Αθήνα: Εκδ. Καζαντζάκη.
- Καραμπελιάς, Γ. (2020). *Ο καημός της ρωμιοσύνης, το ζωγραφικό θαύμα του βλαχόφωνου ελληνισμού*. <https://ardin-rixi.gr/archives/218761> - 8/11/2022, επίσης vlahoi.net/politismos/to-zografiko-thavma-tou-vlahofonou-ellinismou - 8/11/2022.
- Κολτσίδα, Α. (2008). *Η εκπαίδευση στην Βόρεια Ήπειρο κατά την ύστερη περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η ίδρυση, η οργάνωση και η λειτουργία των ελληνικών σχολείων: Συμβολή στη μελέτη της ιστορίας της νεοελληνικής εκπαίδευσης*. Θεσσαλονίκη: Διδακτορική Διατριβή ΑΠΘ. <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/23579#page/1/mode/2up> - 24/10/2022.
- Κόντη, Ρ., Πανταζή, Ι., & Τσίγκου, Γ. (2021). *Φιλιανοχώρα Θεσπρωτίας: η φυσιογνωμία του τόπου – κατευθύνσεις ανάπτυξης*. Αθήνα: Εργασία στο πλαίσιο της διάλεξης του 9ου εξαμήνου, στον Τομέα Μορφολογίας της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ. Υπεύθυνη διδάσκουσα αναπληρώτρια καθηγήτρια Ε. Κωνσταντινίδου.
- Κοτζαμάνης, Β. (1990). *Η κινητικότητα του αγροτικού πληθυσμού στη δεκαετία 1940-1950 και η αναδιάρθρωση του κοινωνικο-δημογραφικού χάρτη της μεταπολεμικής Ελλάδας, Πρώτη προσέγγιση*. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Κουκούδη, Α. Ι. (2000). *Οι μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Ζήτρος.
- Κωνσταντινίδου, Ε. (2016). Αναζητώντας την ταυτότητα των παραδοσιακών οικιστικών συνόλων. 6ο διαπανεπιστημιακό σεμινάριο βιώσιμης ανάπτυξης, πολιτισμού, και παράδοσης: η ανάδειξη της φυσιογνωμίας του τόπου. Ο ρόλος των Πυλών στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας των Παραδοσιακών Οικισμών.
- Κωνσταντινίδου, Ε. (2022). Ορεινά Τοπία Μνήμης: Σχεδιασμός προστασίας και ανάδειξης, *Πρακτικά Συνεδρίου με θέμα «Έρευνα και δράσεις για την αναγέννηση των ορεινών και απομονωμένων περιοχών»*, 10ο Συνέδριο του ΕΜΠ και του ΜΕΚΔΕ-ΕΜΠ, Μετσόβιο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας Μέτσοβο, σσ. 764-778.
- Kant, I. (2001). *Παρατηρήσεις πάνω στο αίσθημα του Ωραίου και του Υπέροχου*. Αθήνα: Εκδ. Printa.
- Konstantinidou, E., & Moraitis, K. (2023). Mountain Identity and Development Aspirations. *Grassroots Journal of Natural Resources*, 6(1): 106-118. <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.06010>.
- Λιάγκα, Β., κ.ά. (2015). *ΘΑΛΗΣ – ΑΤΕΙΘ: Η δυναμική του συστήματος μετακινούμενης αιγοπροβατοτροφίας στην Ελλάδα*. Ερευνητικό έργο το οποίο πραγματοποιήθηκε από το Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Θεσσαλονίκης (ΑΤΕΙΘ), στο πλαίσιο του Ερευνητικού Προγράμματος «Εκπαίδευση και διά Βίου Μάθηση, επένδυση στην Κοινωνία της Γνώσης», με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επίσης: www.agreri.gr/sites/default/files/projects/Τελική%20Εκθεση%20ΘΑΛΗΣ.pdf - 21/11/2022.
- Löwy, M., & Sayre, R. (1999). *Εξέγερση και μελαγχολία*. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις.
- Μάντζιου, Λ. (2010). Ένταξη σύγχρονου κτιρίου σε ορεινό οικισμό. Εισήγηση στο 6ο Διεπιστημονικό, Διαπανεπιστημιακό Συνέδριο του ΕΜΠ και του ΜΕΚΔΕ, Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη των Ορεινών Περιοχών. Μέτσοβο.

- Μαργαρίτης, Γ. (επιμ.) (2006). *Ιστορία των Ελλήνων*. Αθήνα: Εκδ. Δομή Α.Ε.
- Μιχαήλ, Σ. (2018). *Η αρχιτεκτονική και ο αστικός σχεδιασμός μέσα από στρατηγικές City Branding. Χωρικές προσεγγίσεις συγκρότησης ανταγωνιστικής πολιτισμικής ταυτότητας. Το παράδειγμα της Λάρνακας*. Διδακτορική διατριβή, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ.
- Μωραΐτης, Κ. (2012). Η αισθητική κατηγορία του Υψηλού και η νεωτερική θεώρηση του τοπίου. *Επετειακός τόμος προς τιμήν του Π. Μιχελή - Χρονικά Αισθητικής 46*, τόμ. Β', 2010-2012. Αθήνα: Εκδ. Ιδρύματος Π. και Ε. Μιχελή με τη συνεργασία της Ελληνικής Εταιρείας Αισθητικής, σσ. 3-15.
- Μωραΐτης, Κ. (2012α). Παράδοση – Τοπίο – Ιστορία: Το νησί της Σύρου, παράδειγμα πολλαπλών πολιτισμικών συσχετισμών. *Περιοδικό Sustainable Development, Culture, Traditions Journal*, στα ελληνικά ως Βιώσιμη Ανάπτυξη, Πολιτισμός, Παραδόσεις– Τόμος 1/2013 (ISSN 2241-4002). Σύρος: Εκδ. Ινστιτούτου Έρευνας Βιώσιμης Ανάπτυξης Πολιτισμού και Παράδοσης, σσ. 114-127.
- Μωραΐτης, Κ. (2012β). Η αισθητική κατηγορία του Υψηλού και η νεωτερική θεώρηση του τοπίου. *Χρονικά Αισθητικής 46*, τόμ. Β', 2010-2012. Αθήνα: Εκδ. Ιδρύματος Π. και Ε. Μιχελή με τη συνεργασία της Ελληνικής Εταιρείας Αισθητικής.
- Μωραΐτης, Κ. (2018). Η σύσταση της νεωτερικότητας: η λογική της αφαίρεσης και το αίτημα της πολιτισμικής επιστροφής. Στο Τσακόπουλος Π. Γιάννης Κούκης. *Έργα και Μελέτες*. Αθήνα: Εκδ. Ποταμός, σσ. 16-21.
- Οβίδιος (2009). *Μεταμορφώσεις*. Αθήνα: Εκδ. Τσοχαλής.
- Olalla, P. (2005). *Ευδαίμων Αρκαδία. Η σαγήνη ενός μύθου στον πολιτισμό της Δύσης*. Αθήνα: Εκδ. Road.
- Πέγκας, Π. Ι. (2006). *Πλεσίβιτσα Θύαμιδος Ηπείρου «νυν Πλαίσιον», μακρά ιστορική διαδρομή, περιήγηση στους αγαπημένους χώρους, γενεαλογικές ρίζες αιώνων*. Αθήνα: Εκδόσεις για την Ήπειρο.
- Πετράρχης (2008). *Η ανάβαση στο όρος Βεντού*. Αθήνα: Εκδ. Άγρα.
- Πετρόγγονας, Μ. Μ., & Τακόπουλος Μ. (2015). *Κατοικία εν Κινήσει: Αναβιώνοντας το σιδηροδρομικό δίκτυο Πελοποννήσου*. Αθήνα: Διπλωματική εργασία στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, με επιβλέποντες τους καθηγητές Δ. Παπαλεξόπουλο και Κ. Μωραΐτη.
- Πλάτων (2018). *Συμπόσιον*, τόμ. Β'. Αθήνα: Εκδ. Άλτερ Έγκο Α.Ε.
- Πνευματικός Σύλλογος Αθηνών «Οι Φίλοι του Σουλίου» (επιμ.) (2016). *Μνήμη Σουλίου – τόμοι 1-2-3-4*. Αθήνα: Εκδ. Πνευμ. Συλλόγου Αθηνών «Οι Φίλοι του Σουλίου».
- Πολίτης, Ν. (1978). *Εκλογαί από τα τραγούδια του Ελληνικού Λαού*. Αθήνα: Εκδ. Ε. Γ. Βαγιονάκη. Επίσης: https://el.wikisource.org/wiki/Του_νεκρού_αδελφού_-_13/7/2022.
- Σιώκης, Δ. Ν. (2002). Το Λινοτόπι και οι ζωγράφοι του. *Βλαχο-Κλεισούρα, 5. IV. 2002* και <https://www.vlahoi.net/politismos/to-linotopi-kai-oi-zografoi-tou> - 8/11/2022.
- Σκενδέρης, Κ. (1928). *Ιστορία της αρχαίας και συγχρόνου Μοσχοπόλεως, μετά περιγραφής πάντων των υπό διάφορα καθεστάτα γεγονότων*. Αθήνα: Τύποις Ι. Βόρτσου.
- Στεφανόπουλος, Κ. (2000). Πρόλογος του Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας κ. Κωνσταντίνου Στεφανόπουλου. Στο Κουκούδη Α. Ι., *Οι μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Ζήτρος, σσ. 7-9.
- Τρίτος, Μ. Γ. (1998). *Η Μοσχόπολη του χθες και του σήμερα. Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών σσ. 213-235.
- Φιλιππίδης, Δ., & Μωραΐτης, Κ. (1993). *Η ιστορική επαλληλία των πόλεων ως ιστορικό αίτημα για τον φυσικό σχεδιασμό. Νέες πόλεις πάνω σε παλιές*. Αθήνα: Εκδ. Επτάλοφος Α.Β.Ε.Ε.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Burke, E. (1909–14). *On the Sublime and Beautiful*, Vol. XXIV, Part 2. The Harvard Classics. New York: P.F. Collier & Son.
- Deleuze, G., & Guattari F. (1980). *Capitalisme et schizophrénie: Mille Plateaux*. Paris: Éd. de Minuit.
- Gandelsonas, M. (1991). *The Urban Text*. Cambridge: The MIT Press.
- Genette, G. (1982). *Palimpsestes: La Littérature au second degré*. Paris: Éd. du Seuil.
- Hawthorne, N. (1872). *Septimius Felton: or, The Elixir of Life*. Boston: J. R. Osgood and company.
- Hobsbawm, E. (1996). *The Age of Revolution: 1789-1848*. New York: Vintage Books. Ελλ. μτφρ. (2002). *Η Εποχή των επαναστάσεων: 1789-1848*. Αθήνα: Εκδ. ΜΙΕΤ.
- Hume, D. (1993). On the Rise and Progress of the Arts and Sciences. Στο Copley, S. & Edgar A. (επιμ.), *Selected Essays*. Oxford, United Kingdom: Oxford Univ. Press.
- Panofsky, E. (1983). *Meaning in the visual arts*. Middlesex: Peregrin books.
- Starobinski, J. (1979). *Les emblèmes de la Raison*. Paris: Éd. Flammarion.

Οι ορεινές περιοχές προσφέρονται στις σύγχρονες κοινωνίες ως προορισμός σημαντικός για επίσκεψη, περιήγηση, αναψυχή και πολιτισμική διδακτική. Εντούτοις, ο συσχετισμός των πολιτισμικών ρηθών και των ορεινών περιοχών, ιδιαίτερα αυτών με μεγάλο υψόμετρο, δεν υπήρξε πάντοτε θετικός. Όσον αφορά τις κοινωνίες της Δύσης, η καταφατική κρίσιμη αλλαγή για τις πολιτισμικές συνθήκες με προσανατολισμό τα βουνά συμπίπτει με το τέλος του 18ου αιώνα και την άνοδο του ευρωπαϊκού Ρομαντισμού.

Το πρώτο μέρος αυτού του τόμου αναφέρεται στην προηγούμενη ιστορική μεταβολή του πολιτισμικού φαντασιακού και του τρόπου που οι αρχιτεκτονικές διαμορφώσεις συμμετείχαν στην ορεινή περιήγηση, προσφέροντας κατά τους δύο προηγούμενους αιώνες έως σήμερα μικρότερα ευφυή καταφύγια για τολμηρούς ορειβάτες ή εκτεταμένες εγκαταστάσεις στέγασης και άθλησης για μεγαλύτερους αριθμούς επισκεπτών.

Το δεύτερο μέρος του τόμου αναφέρεται στις ελληνικές ορεινές περιοχές, επιμένοντας στο γεγονός πως μεγάλο μέρος τους μπορεί να συσχετιστεί με σημαντικά συμβάντα που αφορούν την πραγματική συμμετοχή των πολιτισμικών τους κοινοτήτων στους ιστορικούς μετασχηματισμούς της ελληνικής και βαλκανικής περιοχής ή στην εμβληματική τους φαντασιακή συμμετοχή, στον ιδεολογικό νεωτερικό μετασχηματισμό των μετα-αναγεννησιακών κοινωνικών και πολιτικών ρηθών. Στο πλαίσιο αυτό, η προβολή και ανάπτυξη των ελληνικών ορεινών περιοχών πρέπει να θεωρηθεί ως προσπάθεια που υπερβαίνει κατά πολύ τις οικονομικές φιλοδοξίες μιας απλουστευτικής τουριστικής προσέγγισης. Πρέπει να γίνει αποδεκτή ως πολιτισμική και πολιτική υποχρέωση, σε σχέση με τη διδακτική προσφορά που πρέπει να αποδοθεί στους επισκέπτες και, επιπλέον, στους κατοίκους των τόπων. Στο δεύτερο μέρος του τόμου, πρώτα αναλύεται το περιεχόμενο του όρου «παράδοση», σε σύγκριση με την ιστορική σπουδαιότητα των ελληνικών ορεινών περιοχών αναφοράς. Στη συνέχεια προχωρούμε στην παρουσίαση παραδειγματικών προτάσεων, με ακαδημαϊκό διδακτικό ή ερευνητικό περιεχόμενο, που αφορούν την περιγραφή και προβολή της πολύτιμης, παγκόσμια μοναδικής ταυτότητάς τους.

Το παρόν σύγγραμμα δημιουργήθηκε στο πλαίσιο του Έργου ΚΑΛΛΙΠΟΣ+	
Χρηματοδότης	Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Προγράμματα ΠΔΕ, ΕΠΑ 2020-2025
Φορέας υλοποίησης	ΕΛΚΕ ΕΜΠ
Φορέας λειτουργίας	ΣΕΑΒ/Παράρτημα ΕΜΠ/Μονάδα Εκδόσεων
Διάρκεια 2ης Φάσης	2020-2023
Σκοπός	Η δημιουργία ακαδημαϊκών ψηφιακών συγγραμμάτων ανοικτής πρόσβασης (περισσότερων από 700) <ul style="list-style-type: none">• Προπτυχιακών και μεταπτυχιακών εγχειριδίων• Μονογραφιών• Μεταφράσεων ανοικτών textbooks• Βιβλιογραφικών Οδηγών
Επιστημονικά Υπεύθυνος	Νικόλαος Μήτρου, Καθηγητής ΣΗΜΜΥ ΕΜΠ
ISBN: 978-618-228-132-1	DOI: http://dx.doi.org/10.57713/kallipos-368

Το παρόν σύγγραμμα χρηματοδοτήθηκε από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων του Υπουργείου Παιδείας